

Алқабантшақатыжырта
Ақба 2015

Сергей Кэытцниа

ИФЫМТАҚДА РЕИЗГА

Х-ТОМКНЫ

Апхэынтшәкәтыжырта

Акәа 2015

Сергеи Кэытцниа

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА

Ахқатәи атом

Ароман

Апқәынтшәкәтыжыырта
Акәа 2015

ББК 84(5Абх) 6-44
Кә 94

Сергей Кэйтцниа. Ифымтақәа 3-томкны.

3-тәи атом. Ароман.

Аңхэынтшәкәтыжырта. Аҕәа, 2015. – 432 д.

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензия ахфылаа шәахәапшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Сергей Кэйтцниа, 2015
© Аңхэынтшәкәтыжырта, 2015

Набжьоутәи ахтысқәа

Ароман

Аңхыажәа

Шака хыаас усымоузеи, Набжьоу... сахьцалакгы, сахьиказаалакгы!.. Бзантцыкгы усхаштраны сыказам сыңсы танатцы!.. Сыңсыргы сара исзымхәаз, сара исзымфыз узызхәара, иузызыфра цей мшыкгы дышцакамлари!..

Изакейтә хлымзаахузеи иухаразамкәа, ушазыпшзамыз, угәуеанзамкәа уназтадыргылаз, уназтадырпшыз, инаухтыргаз амымеикәара зфаршәны инауцгылаз амцкыакәа!.. Иахыагы сыхлахатц ыргьежьуа, сырхәатцәыхәатцәуа, сыргәатеиуа самоуп, тахак сымтауа, убарт сназлапшыз ахтыс гәыҕкаагакәа, схыстәымшәа сшьара сыкәызкыаз, сыңстазаара апыхыа ишыказ еипш исзышыакәмыргыло, сгәы таңҕены наунагза еилазхәаз, сеилазгаз...

Абри афыза зуңцеипшхарыз, абри афыза зулахынцахарыз хәа уажәы-уажәы сгәы нҕырхәыцәаауа сыбла уныхгылоит... аха анкыа ушызбахыаз еипш, анкыа сышуеигәыргыаз еипш уабакаху, уанбазбахуеи уажәшьта!.. Шыоуки-шыоу-кы хаблакәак реипш, кытақәак реипш, акагы узывамсзакәа, усзеикәхазтгы исыбаргәыз, уаха истаххараны иказ адунеи аҕы!.. Суламгәыргыоз, суламехәоз акагы зхымпрааз, акагы иалампшыз шыоуки-шыоуки реипш сузгәдуны, сузырахаҕны...

Уи, сцәа сыңтарзызаауа, гәтынчымрак сызнарцысуеит сыруалуашо еснагы... цыхәапцәарак амазамкәа... Агәтыхақәа зегы иреицеоу агәтыха... иузхамырштүа, иузымгыо... азиас

аңаф шытцнашәауа еиңш уахгы-еынгы утызшәауа,
ушьақәзыргыло, ушьақәызкыауа...

Уара иухтылтыз уцкәынцәа, рхы мшаҭа, хьахәхьачарак
кәмҭазақәа ахымца, иаҭагыланы иаадырцшыз агәымшәара,
агәеилыххара наунагза набжьоуаа хтоурых аҭы иаанымхарц
залшомә!.. Егъа еихәлаҳара-уадафра, егъа мыкәмабара
кәларгы атоурых-фырхатцара зхылҭеиааз ртоурых аанхоит
аңстазаараҭы иузымхәәҭзо, иузымтәахзо... Азәи-азәи
инеихырхәаалалап, инеимырдалап бицарала, аҭа хәымга
иҭагыланы, хацәнымырха ишырыхьчаз, ашьа шазкартәаз,
ишеиқәдырхаз рыңсы злаз, рыңсы зхьыхәхәоз, рдац-пашә
зларсыз ршьам дгьыл, рабиңынңь...

...Аибашьра мышьтацәгъа иухтнагаз, узыкәнаршәаз, мацк
идамхаргы, абри сышәкәаҭы исзаарцшыр, азбахә сызхәар,
исзантар – саргы набжьоуаа срылахәны, иааира дук згаз
иеиңш схы сыңхьазартә скәлон, сыгәгы шытнахуан, сыгәгы
еитцнахуан, баҭа-баҭа, абриакара гәаҭ-тәаҭра зхызгаз
сыдгьыл гәакъа сықәгылан сныкәалартә еиңш. Уи еихау
насыңкгы сҭахымызт, сагъашьталомызт бзанцыкгы!..

Алагамта

...Итацэыз, иааузымдырыртə еипш иҗалахьаз, аха абжыаапны ипсы зыфхэараз, иреигишьоз, зегь реиха игэыблра зцыз, уажэы еихəлакəаха, анкьатəи аҗеитыпш-гəкыра ахыгга, ашəеикəара ахатəан ипылхатха, излахəз изалымтцау Мзаут ихабла Набжыоу.

Знык аоны снейны, хашта-хгəараҗа сынтапшындаз, иаҗагылазаашыоу збандаз хəа имаз агəалакара тахак инаҗомызт, еидара хьантак иаҗоу иеипш деиҗагəгəа амҗа дахьаныз... Шака хэыцра пылхат, шака гəырҗа хьанҗа, ашьхыц реипш ихапапаны, уажэы-уажэы деихəлархо ихы иҗагыжыуааз!.. Зны-зынлагы, ахауа ааизымхарашəа, игəатца акы ныҗачуан, дааихəланагəартə, аха иара уи иеынампыҗəаны, багьа-багьа инеихго иаҗхьака иҗынеихон, игəыгракəа җызымырҗəауа ихоз амч дашыҗагыланы... Идгьыл ахы иақəитны дшықəгылазгы, изықəшəаз амчымхара ирнəҗаз ахьаакəа макьаназагы хэышьа изаҗомызт деихəлагəа дахьакыз...

Аа, Мзаут дхэычы аахыс дзышыҗылахьаз агəара-бжыара!.. Дыҗуа дахьыбжыаз, дахьыхəмаруаз, игəы ахырахаҗыз!.. Иназааргазеи, иназыкарҗазеи зкəакəылах адунеи инықəрыҗəхəаша аҗныш-җсымҗкьақəа!..

Амҗаду инаркны ииашахəҗəараза уназыбжыапшуаз агəарабжыара, уажэы, иузымдырзоз тыпк аҗы уаанагазшəа, уанахəапшлакь, иааузымбатəбарахон, иалахыынҗахаз аҗатəыхəа угəы иналакшон уеиларҗсы-еилырбзаауа...

Амашына ғарғарқәеи атанк цәымқырқәеи итыржаахьаз атхәақәа узыртысуамызт. Цьара-цьара, икәамхьар-кәамхьарза еилафаны, амшцәгьа ашьтахь ир்தахаз азыткәа хәыцқәа ртәтәан итамбацқәа, еилахәашыны...

...Мап... анкьа ишибахьаз иабаҕахыз ари ахабла агәарабжьара уажәы?! Зегь зыцклапшуаз, зегь зыхзызауаз, еснагь ицқыкәакәараза изныпшылоз, уажәы иааузымбатә-бараханы, иаауцәтәымығхазшәа ублафы иузаагомызт!.. Еиларкәахәит, еиладырфынтит гәыблра змазамкәа ибжьа-нагалаз амыцқыкәа!..

Хәтыр ақәыртарц аума ртанкқәа рхарззала, инеишьтахауа арахь изыбжьалаз?! Ишпанарызыкәеи, ишпанарзыкәртәи, ухәараузеи, акагы зхаразамыз ауафы иееиҕааны, шеишықәсала иҕьабаа зыдтаны, дацклапшны иҕаитцахьаз ацшзарақәа, шәапыҕьапла италаханы имаз анхартә тыпқәа!.. Ишпарғәйтәи, ишпарғәапсеи, ишпацхастартәи наунагза уаха изышыақәымгыларц, изымгьацарц, ари зҕынцүу уаха гәыблрак рзатцазамкәа инахызаартә еицш!.. Ари адгьыл насыпдагы абас лахьынтас изаиурыз, изагрымзауауа изшәихьадаз, анацәалбеит, ухәарын!..

...Ана-ара аандақәа еилакәыбаса иахьеилажью, узыр-хьымсуа ибабаза ажыц рхылиаахьан. Анхафы гәыгыртас имаз, дныкәызгоз, дахыкәаарыхуаз ахәыста еиужьрақәагы ауафәтәыфса инапы хаҕьацьақәа ирызрыцхахан, узыртампшуа абацар рхылиааны иҕалахьан. Амфә ахықәкәа рҕы еиҕахақәаз атдла цшзақәа, азынразы иауз асымкәыл иахьаны иахьынеилахаз, инарызхьапшуаз хәа азәгы дҕамлазақәа, ус еилажьын. Угәы еиқәызхәалашаз хәа араҕа макьаназы акагы убартамызт...

Абри афызә лахьынтас изроурыз набжьоуаа?! Закәытә рыцхароузеи, закәытә гәнахароузеи иназтахәашаз ухәап! Бышьтрала еиқәырханы инеихаха-инеитцахауа иааргоз, рҕьабаақәа здырзылахьаз рынхартә-ргәаратақәа, уажәы узырғампшуа, ицәыфәажә-цәыфәажәза, рхыбрақәа еила-кәыбаса, рышәкәа, рденцьыркәа ҕыжәжәаны, ахтыпқәа рынпыккала иахьылаз угәы нҕырхәыцәауа улағырзқәа

нхадрыкәкәалон, егъа уеукажаргъы. Анкъа, аеы захымцо, еикәхапс улапш назыдхалоз, ацшәма иашта-игәарата зегъ зырцшзоз агәашәкәагъы изхарпз абакәкәа ирфәырыжәжәан, еиурыжыт иахьабалакъ, акъаптажәкәа реипш, ашәышә ыкәыџуа, иууаза. Рахәы ыкам, шәахәы ыкам, икеикеиуа тацәыроуп уахьынапшлакгъы... Абри азыхәан акәызма икәыкәы-цыкәуа набжьоуаа абри адгъыл изықәхандеиуаз, уахгъы-еынгъы иацәымаашьакәа рџабаа задыртцоз!.. Аха Анцәа ианишоз, егъырт зегъы рылымкаа убас лахьынтас ирзишазар акәхап, ахтәареи ахыпсаареи рдеипшны, уи егъа каларгъы хырпашьак узамтазо...

Ахабла ахы инаркны ацыхәанза иууаза, шытыбжык умахазо, тынчроуп иахьабалакъ. Ари афыза атынчра гәытшьяага шамахамзар иамбацызт, иахамтәацызт Набжьоу!.. Дарбаныз зхахьы иаазгахьаз абри ахабла абри афыза атагылазаашьа азыкалап хәа!..

Икамыз, азыцәкәырпара еипш, иузаанымкылазо ианеилашуаз, ианыцәкәырцоз арака апстазаара!.. Зегъы-зегъы аџыџахәа ианеилаз, ргәы рахатны ианынцуаз, ианыхандеиуаз!.. Иабаци, иабанытцабгеи абарткәа зегъы?.. Аибашьра мышьтацәгъа инахәлабгама, нак инцәытцахәачены, уаха арахь изымхынхәзо?! Ари еихау иарбан рыцхароу адунеи афы икалараны икоу?!

Мзаут абри афыза атынчра акәын абра данташәазгъы деихәлазгәоз, деихәлазыртәеиуаз, деихәлазыргъыжьюаз. Уахи-ени ргәы тызшьяауаз ахысбыжькәа еиха-еиха дтыршәауан, ихлахатц дыргъыжьюан, адгъыл гарыгаеа дыкәнагалазшәа, иеизеикәымкзо. Зыпстазаара фыцәауаз аеа дунеик дыкәнагалазшәа, дызтапшуаз ажәфангъы хаарак изатцабауамызт, ипсы еиланархәон...

Иадеипшхо здырхуада уажәшьтарнахыс Набжьоу рыцха?! Уажә ишыкоу ианаанха, шәыкәсык, џышыкәса рыџынткала инеихәлаха, адгъыл инахәлабга ицаргъы алшоит инарымпытшышаны... Уаха иамышьтыкәа, зда царта амам ахыкәаф инеизар акәхап!.. Злахьынтца еижьаз дгъыл шәипхьызны, уаха набыцрак, шыақәгыларак амоуа,

ибнараханы, абгасса нылахәхәо иаанхар?! Иабаҕало усқан Мзаут шыапы-еимаада дахьыхәмаруаз, дахьыуаз, дахьыпоз, ипсы зыфәараз акәакыта хазынахә? Даанхома нас Мзаут аныда ираазаз иеипш дзатәны, дзызфәгәхәауа хәа акгы имазамкәа, дрыцхәхәа?!

“Мап... мап!.. Уи ҕалашья амазам!.. Зыпсадгыл зцәызыз, инасыпгы ицәызуеит!.. Дарбанызаалакгы ихәтоуп, егья мыҕәмабара дрықәшәаргы, икәакытәп айқәырхара...” – ибжы игәатцәы интахәәеуа, иеааиргәгәеит Мзаут. Ахьяакәа иреицәаз ахьяа дааихәланагәеит, аха, рацәак иеаламгалакәа, даахьяхәчахын, иеынаҕәитхеит.

“Ари еихауцәанаттың хамазам хара набжыоуаа!.. Аибашьяра хайцнарҕеит акәымзар, араҕа шаҕа ихәзтынчраз аҕара аеацъара хара дунейхаангы ихәзтынчраханы изыҕалазом...” – игәы дынтацәажәан, ишыафәкәа неиххәа-неиххәо иапхьяҕа ифынеихеит Мзаут, иаарласны ргәарабжъара дныбжысны, зегь раштақәа днартацшны, иҕоу-иану гәатаны, иштыахьяҕа днахынхәырц.

Апстазаара ауафы дыпнашәоит зегь рыла, егья иеыргәгәа-иеыркәсаны ишыапы дықәгылазаргы. Мзаут дызнысыз анафсангы итагь апышәарақәа иапхьяҕа изыпшын, уажәы рацәак ихшыф уи ишазимыштыуазгы.

– Макъаназы азәгы дахымлацзар акәхап... иахьагаз, иахькыднаҕьаз здырхуада?! – ихәеит Мзаут иеааитакны, ицкәын иахь дынхьяпшын. – Уахылозаргы уахыларатәгы иҕахума, зегь цәыртәаны, зегь цәырхәны ианыргәхыоу!.. – агәынамзара неифирпшит гәаҕкрыла дытәны. Илахь ҕьяҕыара, ибла ҕрақәа неитцеицәлеит инеимарцъыхәны. Ирымаз-ирыхыз иаҕагылазаашьаз цқя еилырганы ишизымдыруазгы, дзықәгәыҕшаз акагы шыҕамлоз агәра иҕахьан. Уи идыруан аибашьяра иаратәы шынанагзоз, иаратәы шымфәапнагоз, гәшәтара шыҕанамтцоз...

Мзаут уажәы, ицкәын Баҕал, иара иеипш, ар рымаҕәа ишәтәны, деилыхха, деикәыҕаца диштыаланы дахьяаиуаз, ихьяакәа зегьы хызфьшаз гәыгәгәарак инаҕон. Уигы ибла иабоз уажәы-уажәы деишыкларнархәуан, дашәахәуан дзеитамтца, даршанхон дзапырымтца...

Мзаут даатгыланы уи днeизыпшит. Уажэшъта сара сазэым, уажэшъта сара азэы ишътахъ сгылартэ сыкам хэа шаkantэ мазала игэы нцэытхэытхэытхэааз... Еснагъ илапш зхыз, илапш итцимыжбуаз, шықэсык афнытқала маха-шьахалагы, хдырралагы акырза дтахатыгыаны иееитеикхъан. Ихэыцра дынтысны иқэыпшра акнынза джазаанза дызлахаз, дызлапшыз акырза ихшыф еиланарфонтит, акырза дыпнашэеит, деиланахэеит, деилнахит.

– Иубаргэузеи, Мзаут, уара... уцкэын ағарахэа днауагылеит!.. Дагыеибашыт, деибга-деизфыда дагыалцит! Уи еихау иарбану насыпс икоу дзыхшаз рзыхэан?! – рхэон гэыблыла Мзаут ицкэыни иареи еицны инарыхэапшуаз. Батал дгырыцэза изхан, хатца назак иеипш акэын ихы шымфэпгиз. Иаб ихаптацсат, ихы-ифы мацк иаизыхэхэаны, ижэфахыркэа кьакьаза, фыц аинылара иафыз иптаца пшқарахкэа ифахэхэы, уахынеиэапшуаз уааиеигэыргъарын.

– Ари иоуп сара сзыкэгэыгуа... ари илоуп сыпсы златоу... акыргы сицэшэон, аха Анцэа даххылапшит, Анцэа дхацхраит... уажэшъта акагы хмыхыргы калап!..- нратеикуан Мзаутгы, изцэнымхашаз аибашьра хлымзаах еибганы иахьалтцыз насып-шарас ипхьазаны.

... – Ахэыцкэа хара хаихагы иеибашыт, хара хаихагы агэеилыххара аадырпшит... ага ицэшэаны ихьамцит!.. Урт икартцатэкьаз, иаадырпшыз агэымшэара – дунеихаангы уафыизеитахэом, ихахыгыизаагом!.. – Мзаутибла иныхгылон, ицкэын имацара иакэымкэа, набжьоуаа рыцкэынцэа зегы – урт рхымфэпгашьа, реибашьышья, рыхатцхатцара... Изаазаз, изкэиааз рыдгыл гэакья ашэарта иантагыла рхы шақэыртцоз, ишамеигзоз лабфаба уафы ибаратэы иахыкылаз гэыграк инатон ага хэымга ус аламала инапэы ишизаамгиз, аха знызынлагы дагыацэшэон аибашьра иахьакэым иарблакьар хэагы.

Мзаут, уажэшъта абриакара мыкэмабара зхызгаз адгыл багья-багья инеихгауа дшыкэныкэозгы, иафэы изаагомызт ирынкьаз, ирынпаз, ирыхтыргаз агэакракэа абас ирылтып хэа. Арфашьыга зыртэз иеипш, дызхэызтэыз аилашра

рырахэаазартақаа, рышьхақаа – дунеихаангы даеаки
иатнипсахларцгы игэы иаанамгацыт. Ипсадгыли
иуаажэлари иреихауакагы шыкэмыз акырынтэ дархэыцхьан,
агэрагы игахьан.

– Ихынхэындэз!.. – уаха аеаки акэымкэа, убри дназхэаит
Батал. Итацэыз ахаблакэа рылапшра шицэымгыз, игэы
шыфэнакаауаз, ишизхымгоз ифапшылара иуанахэон, уи
уалацэажэо уанынеифапшлакы. Даналсуазгы илахь еимар-
цыхэны акэын илапш ишнытцигоз. Апыхьа, кыс рымазам-
кэа, еинтэылань, еишэхнашышы ишыкэз еипш, иахьагы
убас днарылапшыр шака итахыз, аха уи афыза уажэшьта
калэшьа амамыт, уи афыза афеипшхартэ изыкамлеит
рхабла рыцхэхэ. Иахылазаргы аиташьақэыргылар даараза
ишырцэыхьантахоз, ишырцэуадафхоз иналапшуаз агэра
имгарц залшомыт. Ахэра ианылаз акыр шықэса, акыр цыбаа
атаххон уи арғыаразы...

– Ихынхэуеит урт!.. Аа, иумбари ихнымхэуазар!.. Уи
агэра згоит сара!.. – Мзаут игэаанагара узапыфломыт.
Ианакэызаалакгы дызхыпшыз, егы мыкэмабара дтанар-
гыларгы, дацэхьатцуамыт, гыгтрак шатибаауаз уаргы
агэра уиргон.

Аха Мзаут, уажэ еипш, ас игэыфэаагаха, ас игэытшыаагаха
ргэарабжьара дыбжьамлацыт. Ара данаабжьалалоз
ианакэызаалакгы гэеизхарак, гыргыарак неифықалон
деилырбзаауа. Дхэыцума, ддуума иааипылалакы гыыразрак,
гэаартырак, гэеитцыхрак нырнибаалон икэандаза. Иаргы
уи даашьтнакэыцэауан, даамцанарсуан, жэфан ахь
дынханагаларызшэа... Уажэы убарткэа зегы нцэытабазшэа,
изкэымгэыгзоз акы инахэлабгазшэа, икаууа итацэыран, уаха
цстазаарак ари ахаблафы иаарласны аезеихэланамкрызшэа.
Егы иеифажаргы, егы ицэытаихэаеыргы, уи иара игэы
фэнакаауан ихэааха, ипсеибаркыгаха, ипсеибарфгаха.

Мзаути Батали агэарабжьара ибжьаланы иахьнеиуаз
ргэалакара уажэы-уажэы аееитанакуан. Апыркыхэа амцабз
нарыхнахьон ргэы тызшыаауа иназхэапшуаз. Ихыблаа-
фыблааны игылаз ргэыла Гэадал ифны ианазааигэаха, наф
уаха ирзеихымгакэа иаатгылеит.

Ирхэо рҕамшэо, акыраамта итгыланы ус иахэапшуан
Гэадал ицстазаара зеггы зыдирзылахыаз ифны-игэарата,
аналымцкыақәа ихэашгэашыртэын иахыгылаз. Иабакоу
анкыатәи ахаҕера, иабакоуанкыатәи ацстазаара иақәнубаалоз?!

– Шэыпсы ахынзатоу анцәа шәимырҕацааит абри
абас иазныкәаз!.. Наунагза ейташәымхәааит, аҕынышкәа...
ауафытәыфса иҕыбааа абас изгәарпсо!.. – Мзаут игәеилашыра
еиха-еиха аҕышытнахуан, деибанаркуан.

Мзаут мчыла илапш нақәигеит Гэадал инхарта,
изатәхазшәа, ицәыфәажәза, ихыбжа-ҕыбжаны иахыгылаз.
Шықәсыла дыззыхандеиуаз, иеиҕибаауаз мышкала
еилақәыбаса инахысит, уафы имыхәазо, рыцхашьарак
адунеи аҕы иқазамшәа. Оумашәа иубаша, ишҕеиҕартәу,
ухәараузеи, иара ацстазаарагы!.. Зны уннархоит, зны
ухнарцәоит ушазыпшзам, акагы ухаразамкәа... Шақа
рыцхара, шақа залымдара илахынтоузеи ауафы насыпда
зегг иара ианипышыккәауа, ианеипышыккәасуа, наунагза
ишитаху еипш ахақәитра имазамкәа, ишитаху адгыыл
дықәымҕацартә еипш...

Баталгы иибаз игәы неицранарсит, цәымҕхарак наижәлан,
дааруалуашеит дзеитамцуа дахыгылаз.

"Урт рыцхашьарак зықәнамгазоз уаазарын... иахзыруз
еицәоу дара шақәшәазгы... Зынзаск итақәақәазар акәын
ирықәнагоз..." – игәы интихәааит Батал иеихарпсны,
иеихаргәгәаны, ихапыцкәа аҕҕа нарытго агәашә данадтуаз.
Иҕапшылара, амш еилахәла еипш, аҕааитанакын, лашара
шәахәацк нықәумбаауа иақәалеит. Ахәыцкәагы шыхәыцкәаз
еихажәаазшәа, аибашьра ргәы тарчачан еитданацалахьан,
еитданыргәгәахьан, иаауымдырыртә еипш, рычхарагы
аминутказы ианхыжжуазгы ықан изеиқәымтәазо...

Амфә нымфәахыт, арымарахьтәи аганахыла, рацәак
ихарамкәа, улапш нақәшәон Рашьыт инхарта, интырта. Уи
аҕыбааа ду зыдбаланы, сашьцәа срыламзыкәа срыланхандаз
хәа икаитдахыаз инхара хазынахә ихыблаа-ҕыблааны,
еигрыжжәа игылан, ақяптажә иқәхаз еипш, ицәыггараза,
еихәлаханы.

– Арантәи ханықәтсуаз ас иҕазамызт... ацыхәтәаны акәхап ианырблыз... иқәтны ианцоз... ҕнык еибганы ианрыжыуазма, иццышәрымтәуази?! – Мзаут гәоу-гәоу даацәажәеит, ибжыы аармачны. Агәашә абакоу, аанда абакоу – зегыықәжәаны, еизыхәжәаны иқәыргахьан. Ицьюушьаша, закәытә ламысыз ирымаз абарт зхылцыз, абарт заазаз, абриакара гәаҕкрыла агыгшәыгра аадырцшыртә еипш?! Рыцхашьарак нарнмырцшзакәа, иаарымцыхьашәоз зегыы дырхәашон, идырбгон, науагза ацсуа зегь реиха ицсы зыҕхәараз идгьыл гәакьа уаха ишьапы наизықәмыргылартә далыхәдахарц, иара уи еихау гәыгырта уаха ишима-мызгы... Нас дара ишыртахыз инықәшәышәуа, инықә-хәазауа, инықәцәқәасуа инықәлозар акәхарын, дарбану иҳамазкуа ари адгьыл, уи ашыза ара иҕамлароуп, ацсуаа жәытәнәтә аахысгыы арака инхазомызт, урт аабыкьоуп арахь ианықәнагалаз, ашьарахь, аҕәаңаңарахь акәын иахьынхоз, ажәытәзангыы ари адгьыл хара иахтәын хәа ишыҕартцалац еипш, мци-цабырги неикәыреаео адунеи инахдыртәарын...

Аха урт зегыы анцәа ибеит, анцәа иахаит, дагьахзылцхеит... зхышьаргәытца хакәыхшаша!.. Ацсуа ихақ дунеихаангыы азәгыы изымгацызт... Уи мчык ацуп ианакәызаалакгыы иузақәымтхазо, иузацрымкьазо, ашьантца еипш еилартәаны, еилакәырхәны... Уи амчрақәа зегыы иреихауп, иагыыхьантоуп инаузышьтымхуа... Уи иамцаныхәалатәуп еснагь, иамтахырхәалатәуп зыцшра ҕамтақәа, цсеикәырхагак еипш ицхьазаны...

"Абригы – ацыхәтәаны абрака сынхап, абрака сыцсы аантаскып мацк акара... ауафы ақалақь данараацсалақь, илоу анилнахлақь, ианилзаалақь, ақыта дабароуп, ақыта датәахыроуп хәа имаз агәыҕрақәа зымчра зхы иархәаны иҳажәлаз иҳәашгашыртәын, инхара узаҕамцшуа, ублаҕы иузаамго илеихәларгәеит, илеихәларкәахаит, уаха ҕацашьак азыҕамтартә еипш иааихәларцәаны... Ауаф гәыраз, ауаф гәахақал, ацыхәтәаны игәыблра зегыы абри адгьыл инадтаны дшыхандеиуаз, аа дахькылыргаз, аа дзыкәдыршәаз!.." – Мзаут Рашьыт инхара дахьаңаңшуаз игәы дартынчуамызт.

Игәеибакра еиха-еиха ишьтыцуан, аха иара иеыкажаны, уиакара иееитомызт.

Рашыт инхарта анафсан акэын Мзаутраагы ахынхоз. Агәарабжара а́кынтәи ишутахыз иубартан, рацәак еицәыхарамкәа, ашәыртцлакәа ирыгәтылакны еидгылаз афынкәа. Акы – иларкәны, аматцурта еипш икәтцаны ирыман – крахыырфоз, крахыыржәуаз, иахыинеидтәалоз, егы – мацк иоахаракны игылан – асасцәа ахырыдыркылоз, иахыреигәыргәоз, иахыышьтарцоз. Зегь рыла икәацза, еилырфаца еилырганы ирыман. Мзаут иан Хыкәыр асасдыкыларазы илутахуаз, уахашаанза дмыцәазакәа дырхагыланы, дкәафза рыматц шылуаз иаалыршон...

Мзаут дышнеиуаз, иаша даназааигәаха, уахь днымоахытцит, дызкәымшәацыз даеа гәыткыарак дакәшәарызшәа, ишьафәкәа ашьшьа-шьшьыхәа инеихго. Еснагь – дахыцалакгы, дахыыказаалакгы, ибла ихымтцуаз, ианааигәалашәалакь апыркыхәа игәы нфырхәацаауа еицразырсуаз абар рыоһата-ргәарата!.. Агәашә данапыртцуаз ишаиркыз еипш иаркымызт уажәы... Изхарцаз абакәкәа рзытцымхыкәа, икыынаа-кыынааза иахыгылоу, изакәытә рыцхароузеи абарт зыниаз хәа улацш нарыдхаларын... Иан лылагырзкәа лфыхәхәы, лгәы лзеикәымхәало, лкыышә хиацәаакәа цыстысуа ибла дныхгылеит. Рцамтаз агәашә дизадохуамызт. Игәы еикәхәаланы, ихапыцкәа еихарыгәгәа днапыртцит ускан ионы-игәарата, ицсы шеиланархәоз, ицсы шыфәнакауаз. Дунеихаангы абри амыза дакәшәап хәа згәы иаанагахәадаз!.. Ацсреи-абзареи рхәаафы дан-хыкәнаргыла, зегь реиха ихәааигоз – акагы измырәеизакәа, акагы илымшазакәа дахыалзауаз, дахыапыртцуаз акәын. Ацсуа хатца ишикәнаго еипш, илшоз нагзаны дымоасуазтгыы, ускан ицсра цсрас ишьазомызт, цыанат моа шылихыз агәра игартә дкалон...

Мзаут пытк дахыынаскыаз, на́к уаха дамышьтызшәа, даатгылеит дхыыхәаза, адунеи тацәырафы икәнагалаз иеипш изымбатәбараханы, дзеитамтцуа. Иабакоу анкыа иамаз, иакәнубаалоз ацшзаракәа, ахазынаракәа!.. Уажәы ақыпцажә

икәгылоу афныжә еипш, алахь узтамцшуа, еиграхаха ахәира илагылан, зыпстазаара рхәаеыз еипш лахьейтыхрак аnumбаалазо...

Мап... Мзаутраа арака инхарц, интырц, игьацарц зтахыз ракәмызт ас гәагшақә ирызныкәаз, ас ихәашгәа-шызтәыз!.. Абицъынцъ хәа дзышътаз, дзыхзызауаз, сыпсы танатцы хьысхарақ азыкамландаз хәа еснагъ гәытцхартас имаз рнапымцкьақәа ахьмырсыкәа изеиѡсуазма?! Гәагкрыла акәын ишрызнеиуаз ацсуа ицсы зыѣхәараз, цстазаара-шьагәытс имаз рынхарта тыпқәа, уаха наунагза дзахымларц, ишьапы дзыкәымгыларц, дзымгьацарц... Егьырт зегьы уркәатц, иабакоу игәашә хазынахә, иашта уталаанза уназдыпшылоз, игәарата зегьы зырпшзоз, изырманшәалоз!.. Иабакоу иашта, игәарата иакәыршаз, цьабаа хьантала икайтцахьаз иаанда еихапса, иаанда еихакәырша?! Знык абри катцаны исоугәышьар, нас стынчгәышьан, сычкәынгы уаха хьаасгы иоуамызт хәа дзыз-хәыцуаз, дзынхьаауаз, уажәы ашьтамтак умбазо, икәгәыхааны иргахьан... абри ауми ацъашьахәы, уаандацкьагы рыпсы қымқымуа изаѡымсуазар!.. Абри аѡызагы ацуп хәа дыкамызт Мзаут аибашьра, аха акакала днагәыланарпшуан гәымхарас икоу зегьы инеишьтарххы, иааизымчхартә еипш дааиланархәо...

Зегь реиха хьаас имаз, ирыцхаишьоз – ихәыцра, икәыпшра зегь зыдхәалаз рыѡны-лаша еигрыжәжә, ашәқәа аѣамкәа, аденцъырқәа аѣамкәа дахьахәапшуаз игәы нтыпсаа-нтыпсауан еикәыхьшәашәа, аха иееихарыгәгәа, иееихарцсы, дзымпытазхалоз агәеилашра, агәеибафара иеаитомызт, иеалеигаломызт. Иахьакәым дкыднакьартә еипш иааизцәыркьоз иеацәыпхьаикуан иханы. Ус дышьхныпсыланы, акыраамтагы дзеитамцуа, дызшьахаз доунамышьтуа иапхьака дыпшуан, абзиарақәа, апшзарақәа зцыз дунеик ицәызны, аеа дунеи рыцхак ахь дынкылнагазшәа...

Закәытә цьабааз иныкәибахьаз Мзаут абрака, закәытә цыхзашаз иназкаитәахьаз, атыхәтәантәи ипстазаара агәтынчра ацны абрака инаихигарц, абрака иеамеидарц,

аха ашыстаа-ччархэ, апацагэымжыатгэы дыблакьо
данушыклахэуагы калалозаап, уара узымхартэ еипш,
узымфартэ еипш иахьузгэакьоуатыцафгы!.. Азныказы Мзаут,
зегь неихэлаха, инеикэыбга ицазшэа, гэахарака акапыхэа
инеицрасын днеихэланагэеит, дацэхьатыр-дзацэхьамцуа,
ихэлымшэы цнакаауа... Мап... узыпшымыгы уазыпшлароуп,
узкэымгэыгуагы уакэгыглароуп, убас еифартэуп, убас
еибаркуп зеилкаара уадафзоу, ари хазну адунеи хэашгаш,
адунеи шлагэагэ, иахьеипытто, иахьеихэлабго узмырдырзо...
Наунагза агэтынчра шамахамзар абзиарахь ушазкылымго
еипш, уагьзеикэнамырхозаап, уагьзышыакэнамыргылозаап!..

Мзаут игэы неитцас-неитцасит шапхэа. Абжыаацны
еипшымыкэа, уажэы акы иамгэытцыгэгэа ифнархэацаауан.
Тытшыа змамыз тымеитышак даатытцызшэа, дшанханы,
ацсымцкыакэа ихэашгэашыртэыз инхарадазыпшуан. Иабакоу
анкыатэи абри афнага иацыз агэыргэара, алахфыхра?!
Иабакоу дунеихаангы ифымцаауаз, шыатамырзгас,
цсеикэырхагас изхэапшуаз рхэыштаарамца цхакакаара?!
Дызустада абарт зегы еихэлагэаны ифзырцаарц згэы
итазкыз?.. Хэычи-дуи апыцыхэа иахьеилаз, жэфангэы
тырцаажэауа агэыргаччабжэ ахытыфуаз, ашыха зыхь
еипш, насыпшарак ахьеилафееоз, уажэы еикэыхышэашэа,
еикэыпсы, ухафы иузаамго тагылазаашыак азыкалан,
нацэхыпк иадамхаргы цстазаара хэычыкгы аныпшуамызт...
Абри еихау иарбан насыпдароу адунеи афы икалараны
икоу?.. Иарбан хлымзаахроу ауафы дызкэымшэац, хымдыр-
гэымбылфцаакэак ирыхкыаны, дара иратэоу рфызкэыкэауа,
ихэалаханы адунеи икэзырхо, икэызымыргэацо?!

Мзаут, агэашэ иамариашаны, арымарахытэи аганахыала,
амжэатцла ду ахыгылоу инацэхыкны, еснагь ахэыцкэа
хэмарыртас иахьырмаз, иахьыфуаз, иахьыцоз, ампыл
иахьасуаз, уажэы еишыжааны анышэ еикэыпсан, апхыака
бетон шыакакаак ыкэжын, ахыхьчарта, ахыргэгэарта еипш
еикэцаны.

Мзаут уахь инеихигеит ашышыхэа, цыара акы наи-
цаткэацыр хэа дацэшэо. Аха арака, дара ахытэаз, ус ишэартаны

иҕамызт. Иахьабалакь ахьышәтхәа илапш нахигеит. Баҕалгыы ари гәаитан, ишҕа иҕәаихеит.

– Ари убомә, Баҕал, арт ара иҕартцаз!.. Аашышь еиҕш анышә тыржаан, абра иҕагәыгәын... Абрантәи, амҕоаду ала аҕсуаа анааиуа инхартцаап хәа ргәы иҕазар акә-харын... Аа, дара агазақәа... аҕсуаа шшапаза, иаша амҕоаду ианыршәланы ишымааиуаз шҕарзымдыри!.. Уи аҕара хҕазақәандаз... ишыртахыз анышәгы харымтәзи!.. Умбои, раҕхьаҕа зегь ықәдрыцқьаан, амҕоаду аҕынза иаша унапшыртә иҕартцеит...

– Мзаут иеааларкәшәа аҕабиа дынтапшит. Уаҕа иҕажьмыз хәа иҕаз: агәабанқәа, ахызақәа, ахчқәа... ахәынтәа илакәаханы, еиқәыцәашь-еиқәыхәынцәаха, уахаргыы арахь тыгашьа амамкәа, уафь имыхәазо иҕартцахьан. Арыжәтәгы рхы иадмырхәо иҕамызт, ацәцақәа, ацатликақәа, асаанқәа еилакәыбаса зымҕа еилажьын...

– Рықәзаара шааихьаз абриалагы уафь игәаитартә иҕан... Рхы шымҕапыргәкәози иҕартцақәози уанрызхәыцлакь, ухы атыҕ иқәыркьап... Мап, урт анцәа дырхарахахьан, акәымзар ари афьза уафь ибахьоума?.. Закәытә газара дуузеи иаадырцшыз!.. Аҕсуа иҕынць дахцаны, хара иаанахкылоит хәа изқәаз зегьы рхы иҕапан, дара аманы ицеит рҕы ахьымаахәра!.. – Мзаут ибла изакәытхомызт дызхәапшуаз. Згәыла изыхәан анышә зжуа иара дыштапсуаз амалахазгыы рхахьы ирзаамгеит дара ақәыхәлақәа!..

Баҕал деиқәышышьы, иихәара иҕамшәо, акы деихәлагәаны дакын дамышьтуа. Ари афьза аҕагылазаашьа дташәап хәа бзанцыкгыы ихафь иааимгацызт. Аха уажәы зегьы аартны ибла ианаба, акы деиларшуа, ибла грақәа ацәаакыра нарыцнаржжит. Изхымгашаз ахьаа изцәыртцны деиланаршуан, еиха-еиха амчара инаццо, деихәлагәо...

Мзаути Баҕали игьлан ус цытраамтак еиқәхәыцраха, ҕымтзақәа, аха ашьтахь ашьшыхәа инхьатцын, имага-маго рашта интәлеит, дара иртәымыз, изышыцыламыз гәаратак инықәнагалазшәа.

"Ишәыхьы, уара, ишәгәытәлеи, шәеилагама, ари шәгәаратами?! Шәымшәан, шәара шәызыбаауаз,

шәара шәыззықәғоз шәйдгыл еіқәхеит. Анцәа икынтә шәазыхынхәит... Шәгәы кашәмыжын, абааңсы, шәычешәыргәғә!.." – маза-маза бжык ытцәоны ирахауазшәа, рлымха итауаз рыдгыл гәакыа иахыуазшәа, гәыргәғәагак, гәамажыгак акы ирыцанахәозшәа рахауан. Ҡыңыа асолдатцәа – аби аңеи инарыхәаңшлакгы дарбаныз згәы иаанамгарыз, арт аибашыра, аамта хьанта иахәламбгакәа, рыңсы рыманы ишалтыз. Иузымдыруа унарыхтыгәлазтгы, азныказыиаузымбатәбарахон, абартзустцәада, изышьтоузеи, иабантәианагеи аибашыра қыуқыад ахьахысыз адгыл ағы хәа гәаанагарак наузцәыртцуан, избанзар убриақара рееитаркхьан, реырыпсаххьан. Рқатақәа еилысны, алымт иаганы ишықазгы, рлактақәа уаныртаңшлакы, узқәымгәығшаз агәыгра цәула, агәыгра нагза уназхьадыртшуан. Икараха иқаз рыбақәа акызатцәык акәын иуархәоз: "Шәымшәан, хара дунеихаангы аға иғаңхьа ххы лаҳарқәуам... Уи ағыза набжәоуаа иахқазшьам!.."

Хаи, шақа итынчроузеи, шақа еихәлагәоузеи иаары-кәыршаны икоу аңсабара!.. Шақа гәнахара, шақа рыцхара, шақа қәыпсычхара анубаалозеи!.. Адгыл еитәғәғәа, еидара хьантак нақәханы, наунагза изатцымтрашәа, еіқәыкәаха, еіқәыхьанта ишьтоуп, изцанагалаз хьаа гәартак нағықәубаауа.

Мзаутраа рыфнқәа иқәықәма-шәықәмаха, арыцхара ирыхтнагаз рғықәыхәхәы, еіқәышышыы игылоуп, псґазаарак рнымпшзо, еихәлаңсны..

Акәасқыа хәа ирыңхьазоз рыфны рацәак иҳаракымызт, иғағалан хыхь иғхалейт, аха ирбараны иқаз!.. Шеишықәсыла қыбаала еизыргахьаз акагы ғнагылазамкәа, ифнрыцқыаны, еимцәаны иргахьан. Ифырхацәахазшәа, ирымпытархалаз иғнагыланы атызқәа иахырейхсуаз икылыжәжәа-кылыжәжәаны, ахтып иарганы иқартцахьан. Иара дахыфлор, дахыфнатәалор, иқәыпшрамтаз итихьаз ипатрет хычы агәыргьара ағықәыхәхәы иахыкыдкнахалаз, иқәыбаса иқәыртахьан, уағ дзағампшуа. Атзәғы инароуны, рацәала ифны абас анын: "Шәара шәгәығтақәа зегы башоуп, дунеихаангы изынагзахом... ианаамтаз итаҳхәаеит хара!.."

Мзаут игәы нтыңсаа-нтыңсааит иныңархышәәшәуа. Иңсың алагаҗагара иңәуадаҗны, акы деихәланагәәзшәа ибейт. Илағызқәа нхаҗәҗәлейт, аха иеәаиңәиҳәәлейт. Җнытқала иныруаз иңкәын иеаңхәа инирдшыр итаһымызт. Иңкәынғыы, иара иеиңш, акы дшаруалуашоз, акы дшаргәәтеиуаз инубаалон.

– Умшәан, Бағал... ас мацара хашпанықәзаари!.. Хшыапғыы ҳақәғылап... ҳаҗынқәағыы ҳнарыңхраап... Урт ҳарзуам ҳара... уи аҗыза ҳахәтам... адамра хыла иаҳмырсроуп ҳазхылтыз!..

– Мзаут Бағал днеиеаңшын, игәы ааиргәғәейт, игәы ааиҳәынңейт. Рыңнқәа ахьейқәхаз маңк игәы ааиқәнаҳәәлейт.

– Аңсҗазаарағыы уаҗ дызқәымшәо егыықазам, аха убарт зегыы дыриааиуазароуп... Иаңхәаҗа дыпшлароуп еснағ, игәы камыжыкәа... Ишьтаһыҗа иҗалаз җәлейт, уаҳа иузырхынҳәзом... Уи иееимтәроуп, иеаимыргароуп – убриоуп ахатара!.. Җара хықәшәо ҳәа уажәшьтарнахыс акағы җамлароуп... Абриаҗара зычҳаз, абриаҗара зхызгаз уаҳа азәгыы диңырхагамхароуп... бҗейтцыхыртәкғыы имоукәа дзыҗалазом, идгылогыы раңәәҗоит, аиакәым мәаңызо иеағылартә еиңш... Еиқәхейт ҳара ҳаңсадгыыл, ҳабиңынңы... Уи еиҳау ҳара акағы ҳамазам!.. Җсадгыыл змам – уи дзәтәуп... иңсы ахынзәтоу атәым дгыыл дықәхәндеилароуп, егыа даңәтәымуаҗызаргыы, иңсеиқәырхара азыҳәан... Уи игәы тынңны дунеихаанғыы дзыҗалом... – Мзаут иблақәа, җаңхәа агәаҳара нарыңарзны, аңсҗазаара-шәәхәаңк нарыңахәмарит, абри ииҳәоз, дызлаңәәжәоз, агәра узыргашаз. Аибашыра ашьтаһыгы, ахыңтарақәа шыҗалозгыы, агәра игон аңсҗазаара ңыңза ңыарак ишымаанҗасуаз, җаңхәа аешиехәланакуаз, аешиеҗнакаауаз, аешиеңнахуаз...

– Аңсра рықәшәәндаз, инарзааргазеи ҳаҗын рыңҳақәа!.. Ишңарғәйтәи, ишңарғәйтәи, аҗанңқәа реиңш инарыңраланы!.. – Бағалгыы иибоз игәы җнакаауан, изеиқәхәаломызт. Уажәы-уажәы иңәа дыңтанарзызон, игәы зырхәашыуаз агәалашәарақәа ибла ианаахгылалакы.

– Арт араҗа хыңақыртас ирымазаарын... Җаш-ңеимыртәеи, хашңадрыңкыи, ҳагәнаҳа зықәшәаша!.. Аха

хаикәхагәышьеит! Анцәа хаибейт, Анцәа хихъчеит! – ихәейт Мзаут, ицкәын днаизхьапшны.

Аха Бәтал рацәак агәейтцыхра, агәтынчра иныцшуамызт. Игәы тызгашаз иблаҕы иахьымааиуаз, дшәаханы, ишитәху илахъ изейтцымхуа инейхаҕаз, абызкатаҕа ейцш, иеилархәыҕны доунашьтуамызт.

Мзаути Бәтали атызкәа инаркыдыҕшыло, ахтыпкәа тыҕеҕа-тыҕеҕа иахьырныз инарызхьапшуа, ашьшыа-шьшыхәа егырт ауадакәагы ааимырдеит. Иахьабалак инейбейцшны ашьапышьта иадыргахьан, изакәызаалакгы акы ҕнар-шьымызт, ишрылшоз идрыцкьахьан иныҕнырбзааны.

Мзаути Бәтали ауадакәа анеймырда, рацәак рҕеыҕ-намырхакәа, цаҕа иналбааит. Аҕынкәа инарывтапшит, инарываҕыжыт иҕоу рбарц, иртагылазаашьоу гәартарц. Аха уахьгы уавалартә иҕамызт, убриаҕара агәамсам автажын, иаацьоушьарын, иҕоузеи араҕа, иабантәианагеи абрыскак хәа.

Ашта хәа ирымаз, еснаҕ иан дзыхызааны илрыцкьоз, икейкеиуа, уааилахаратәы уназкәыцшуаз, уажәы, амашьы-накәа ахьтадыргыжьуаз атхәаакәа анпыккала, унартахауан. Амандаринарта зегы ахәира ахыцәаны, еилакәаҕа еилажын, ажыц рхылиааны...

– Уахь умцан, Бәтал... уахь умцан!.. Акы ытазаргы калоит!..

– Мзаут Бәтал ибжы наикәйргейт, уи амандаринартахь иҕанынейхоз аамтазы. Хәымгарас иҕоузеги ахьымҕапыргоз аҕнытә ицкәын еснаҕ агәҕанызаара имазарц итахын.

– Ианапыртцуаз итарцаз иалудыраауазеи... угәуеаныз, амарца, акы уахапжәап! – ихәан, ицкәын уахь дмышьтыкәа дааникылейт, избанзар ажәыларакәа раан набжьоуаа рыцкәынцәа азәымкәа, ҕыцамкәа ахырҕәгәартаҕа рҕы аминакәа ирхапжәахьан, ршьапкәа ҕҕыцәаа иамнаххьан.

Уи даараза игәы инархьхьан Мзаут. Уажәы-уажәы иблакәа инарыхгылон ацкәынцәа ҕаа-ҕаауа, ршьапкәа кәалкәало, абнара илганы иейкәдырхаҕахьазгы. – Арт ахьтәаз рхы еикәдырхарц иаарыкәыршаны аминакәа ытамптакәа иаанрыжьуазма!.. Уи зегы ирейцәаны иахьыкалараны

хакоуп, дара ахтэаз, иаанкыланы иахырмаз игэамтэкэа ханыкэла... Рхырфсахыакэа ҕамҕамуа, изакэытэкыакэаз абыржэоуп ианаадырҕшыз!.. – Мзаут игэы нарзытқапит рцэымыҕхара наитыжжуа дахыгылаз.

Аибашыра мышытацэҕа акаҕы зхаразам дахыкылнамго икоузеи! Ма ишыапы имнахуеит, ма дыбжанатэуеит, наунагза ихы дзамыхэо, дыбжамеамны... мамзарҕы дтанархоит, изырҕа-иҕсырҕа узымпшаазо...

Мзаути Батали акыраамтаҕы изеитамтуа, ишыхын-псыланы, ахтыҕ зынпыккала раҕхыа игылаз рыон хэыцкэа ирыхэапшуан ирыцхашыаны, рылапш рзакэымтхо... –

"Мап... сыҕсадгыл... уара иуеигысшыо азэҕы дсымазам сара!.. Сара уара усыхычароуп... сара уара уеикэсырхароуп!.." – игэы интихэааит Мзаут данынхыатуаз. Ихыухыуа иҕсы зыфхэараз, иҕсы ҕызкаауаз, зыда дхэартамыз, зыда цстазаара имбоз, абриакара шахтыргахыазгы, абриакара шазааргахыазгы, дыршегых ҕэыгыртэк инатон ус инытахааша ишмызыз, идгыл ҕэакыа иалахаз идац-пашэ ус аламала уаҕы ишизалымхуаз, ишизытымхуаз, ҕаҕхыа ишытэҕэырҕсоз, ишыҕацоз, ишеикэхоз. "Сара саамыштахы сычкэын уихычароуп!.. Уи зегы иахуалпшыоуп!.. Уажэы ииаиуа-еитцеиуа хэа аиҕаххракэа, аиҕагыларакэа анымҕапысуа аамтазы, зыҕсы қымқымуа ихашыклапшуа ихашытоу иахыамзар уатэы иабцар харшаланы днах-зыткыозар акэхап хэитэитэырц, хнаитцаирхэашарц... Аха хара еснаҕ хэыцгы-дугы аҕэеанызаара хамазароуп хаҕсадгыл ахычаразы!.." – иҕсыҕ игэатцанза иганы даа-кэыпсычхэит Мзаут. Цыхэапцэара змамыз игэтыхакэа, азхычэара еиҕш, еижэыланы игэдычэеалон дахыгылаз, аха иара ус аламала ишыапы дырзыкэҕыомызт, иеыргэҕэаны дгылан...

Уҕы цызшыаауа атынчра ахатэоуп иахыабалакы ишышылаха-ишышылахаза. Иҕацэуп уахынапшлакгы, шытыбжык уахэзом... Амш ҕэызгаза, еидара хыантэк иатэагылоушэа, аеартцысуам... Аҕсабара цэҕэыххаа-ицэҕэырҕсаны алахҕыхра ацэызхыан... Аҕэырҕацэҕа иахапэз изалцуамызт...

Агәалашәара

Мзаут, егьацьара дцаргьы, егьацьара дыказаргьы, егьа мыкәмабара-еихәлахара ихигаргьы, неихыркәа имамкәа дгәаҕханы абри адунеи дықәхаргьы, ихаштраны дыказам уи аеынтәи амышмышәла иаарызцәыркьаз изтанаргылаз, изтанарпшыз... Еснагь агәәәанызаара шимазгьы, абри афьыза аґагылазаашьа рзыкалап хәа дақәгәыгуамызт. Зегь еилзыргашаз, зегь ртып икәыызтәшаз аамтәк шпәкамлари хәа дшазыпшыз, уи аамтагьы еихәлаткәачны, уаха еилгарак амазамкәа, еиха-еиха аетдыршәааны аееихәланагәон, абыржәымзар-абыржәы ишынеимафәра, ишынаткәацра.

Ауафьы игәыгракәа шыақәызкьашаз, еихәлазырбгашаз, еихәлазырцәашаз акакала инеишьтагыло рфәанаарха ауп Мзаутгьы, дыкказа даалтызшәа, дынтанарпшыз, еикәылашьца, зтыцра мариамыз, атымеитыша хлымзаах иафьызаз талахара-цамцамрак.

Уи зегьы заанатцы ишәартә еипш, изартә еипш азхәыцха иамразакәа, ацшатлакә наитцасызшәа, даашьткәыцәааны азыблара дналанаргылеит, анахьгьы дзымцо, арахьгьы дзымцо. Егьацьара егьа еиґахара, егьа еиґагылара-еиґаххра калахьазаргьы, ас бцъаршьтыхла ирызныкәап хәа игәы иаанагомызт, уаанза быжь-цәак зхарцаны, шәареи хареи шытрала хәизааигәоуп, хәишьцәоуп хәа багьа-багьа ирылагылаз, ирымтақьақьоз, аха рыгәтакы ииашатқәкьаны атыхәтәан ирзымтәахыкәа иаазырпшыз, агәылара иацсамхаз, изызныкәымгаз ақырткәа... Нас абарт реипш икоу урықәгәыгла уара... маза-ргәа уцызжаауа, маза-ргәа иуцхауа, ухзыртәо!..

Шьыжәахыс Мзаут игәалакәара акы ихәәены иаман, аха изыхтнйкәара шырацәазгьы, абри-абри ауп хәа акы алкааны ихәфьы изаагомызт. Амшгьы иахьа, ґаамтанык еипшымкәа, еихәлаханы, икәызгаза иаапшуан, бзиарак ишазыпшымыз мфашьо...

Убри аамтазы, Мзаут дшазыпшзамыз, ихәыцракәа неимырбгьыжәааны иныпханарсит зпынтда тәыизза, амымеикәара зхарцаны агаґантәи ашыф-шыфхәа ахауа

еимгәйцкәауа, игъежы-хынхәуа иаахылаз аверталиот хәймга. Уи еилыграаза, ахы шытацаланы акәын абнара иахууааны Набжьоу ишаацәыркьоз. Акырынтә уи амыкәмабарақәа итанаргылахьан ари акыта аибашьра иалагеижьтеи. Тынчрак, бгеитцыхыртәк рнаҭомызт акытауаа, инархыкәласуа, инарзывасуа. Акыта агәаҭы игылаз ахыбрақәа иреигьыз руақы, апартизантәа абрака рҭеытәахны ихәытәтәоуп хәа гәаарас икәтаны, икәыбаса икәнаҭахьан, насгьы уажәы-уажәы ифхыланы акыта абнара, азхыкә, амҭаду ухәа еимнадон. Зегьы еицырдырхьан ееирак шамырҭеиауаз, илаҭшыкәтәангы ирыман. Уи ирызцәырнагоз агәаҭкра акырынтә еиланаршхьан, акырынтә рыҭсы рҭанатәхьан, еиланархәахьан, аха ирылшоз ахьмаҭыз иахкьаны, ус рҭеикәхәаланы иааиуан инашьташәиуа.

Набжьоуаа рыҭкәынцәагьы шаҭантә рҭеазыршәахьаз ҭәара иманшәаланы иеихсыртә еиҭш тагылазаашьак рзыкәтәозар хәа, аха егыарундазгьы ирзыманшәалахомызт ишыртәхыз.

Мзаут агәашәнтәыт, амҭыркәараҭы амҭыҭкара даҭын. Иара даныкәмыз Баҭал аҭкәынцәа ицырхырааны мыҭ гәартәк ааиган, еизакны уака игылаз амжәатдла ашьапаҭы ишьтаитәхьан. Азынразы мҭыда иаанымхарц азы заанатҭы рҭеикәдыршәахьан. Мзаут иангы, ақалакь ахь ианцоз, шака лызхашаз ххны, ирмазеины илзаанрыжьуан, иаанза дамыргәамҭырц азы.

Мзаут, ҭытк инахараны, ашыжә-шыжәхәа зыбжьы иахауаз аверталиот ашка дынхьанарҭшит, дызҭыз иеааҭкәытханы. Уи ахы шхаз иаша арахь иаауан уажәы. Гәтынчымрак ааизнарҭысит аҭыҭыхәа. Бзиарак ишазхәамыз иаразнак итәа иалашәеит. Аверталиот ас ианхылоз тәгыарак камҭакәа ишхымтәуаз ихшыҭ назцеит. Иаразнак ала дааитәшәеит...

Аибашьра анцозегьы урзыҭшлароуп, зегьы ублархызароуп, мамзар уналахәашабга уцаргьы калоит, икаутаз акагьы ыказамкәа.

– Ди-ди, о ди!.. – Мзаут ашырхәа иеиха аашьтәкәыцәаан, иан лахь ибжьы наиргеит иеааитәкны. Уи зәаазхаз бзиарак ишазхәамыз дназнархәыцит.

Иан, ашьыж дшаагылалакь, зегь рапхьазагы лшымсаг аашьтыхны, ахьацссаракэа днарылагон, лгэы ақәпымтэазо, чхьырц-чхьырцхэа.

– Аа, нан!.. – лшымсаг кны абартца акынтэи дгылан даапшуеит Мзаут иан, икалаз лзеилымкаазт.

– Ибымбазои ихылаз?! Ирласны бейтэах!.. – дналыкэцэкьейт, гэамцхара-казшьак наифырцшны. Итахын уи аверталиот дамбарц. Уи ахылара агэаеанызаара шатаху леилиркаарц иеыназикит.

– Сабацари сара икэынтэаша!.. – илура дакэымшэо даауалуашеит иан атакэажэгы. Лшымсаг шылкыц илкуп, икалыжыуам. Дааихэланаршэышшэа, лхы агарта лмоуа, дааихэлахэыцит, дааихэлахэантеит. Лычкэын иихэаз леакэыршэаны лейлтэахырц лтахуп, аха илзеипштэуам, илзырманшэалом.

– Ашны бешавак, ашны!.. – ибжыы нытцакны иналыкэфеитит дыршегьых. Уахь лешавалкыр, хыпхьакырцас еиха иманшэалахарызшэа ибон. Ашны иахьчарызшэа гэгьграк инатон, уи иацыз адоуха амчракэа зегы ириаины еикэнархарызшэа.

Мзаут иан лхы ларкэы-ларкэуа ашны лышенавалкит. Уи абахэартаз, аха агэгьгра ауафы ицуп еснагь, агэакра дынташэалакь уи дахьчошэа, деикэнархарашэа, дыфнахрашэа ибоит.

Шакантэ Мзаут итаацэеи иареи еибарышэуа, уаха хгарта рымазамкэа, ашнашьтахь, амандаринартафы рыеныцаркхьааз!.. Уи иаархалоз агэра рызгомызт, ирылахысыр хэа иацэшэон.

Мзаут зегь реиха дзыхызыаауаз ичкэыни ипцаи ракэын. Ичкэын жэохэ шыкэсака ихыцуан, дхыцэза, макьаназгы дтаха-тыгьа, деинтэыланы дкамлацызт. Ипца мацк деитцын, дытцрышэкэаза, деилыхха, лыбаф дацэаашьомызт. Ашны атзы рыенадрыгэғэала инатэан, иplashьыжэ наихцааны инархаирцон, уафы имбартэ еипш, рыцедыртысыргы иуамызт. Нас Анцэа дицхэон дрыцхраарц, ирыцхаишьарц, еикэирхарцаз...

Мзаут иварафы игылаз атла хажэаа ду иенадикылеит уажэы, уи алахэажэ дамбартэ еипш, дазкылыпшуа.

Мзаут уи ахылара бзиарак ишазхэамыз заанатцгы ицэа иалашэахьан. Дшыпшуаз акэымкэа, ашыжэ-ашыжэхэа инархууан, аеыларкэзаны, рапхьака рацэак ихарамкэа, ақыта зыхьчоз ачкэынцэа реыпхьакырта шыказ инархагьежыын, апхьака алшатэқэа хэхэа-хэхэаза инауштыны, агэыз-гэызхэа инарылахысит, гешатарак камтазакэа. Нас ишзахэоз иаакэгьежыан, аеацъарагы акакэахэа инеишьтанатцеит, итнаркьоз ахызатэқэа амцабз реыдды иахылеиуаз улапш иныташэартэ еипш... Абнарахьгы убас инхагьежылан, цъарак, шыцъара ракара иналахысит, убрахьгы гешарас икатаны. Нас иаакэгьежыан, ахы шытакы-шытакуа зны аладака ицеит, зны ашадака инхагьежылеит, алаапк еипш ишака-шака, Набжьюу иахыкэшон акамет иаланарпшырц, иакэнаршэарц, иарзызарц, иаркыцъ-кыцъырц... Набжьюуаа, уи ахымшапгашья рзымбатэбараханы, еиарак ишазхэамыз дырны, реыпхьакны, маза-маза иазкылпшуан гагкрыла итэны еилашуа, еибаргэамтца...

– Аа, ачкэынцэа... ачкэынцэа!.. – игэы инытаххит Мзаут дназлапшыз ахтыс, игэы ааибанаркит апхьыжэхэа инеицрасны. Илшозтгы, ихы дамеигзакэа, хлантцы итаитдарц дашьтамлози? Аха уи афыза илшартэ еипш, абцъар иара икымызт. Агацэа акы ргэы иантаркуаз иаалыркьаны ари акэын рапхьаза идырткьоз, идыркшоз, ачкэынцэа злашьякэыркьарц иалагоз, аха уи амаанақэа зегы акырынтэ иатдырхьан набжьюуаа рычкэынцэа.

– Ацсра шэықэшэандаз... ацсра!.. Хрыцхара ззымгаша!.. – Мзаут дахьгылаз изцэыртыз агэагкра деиланаршуан. – Чкэына мыждақэа... чкэына мыждақэа!.. – дааитцанаргэгэеит Мзаут. Урт акы рыхьзар хэа даагэжэажэеит. Деиханы ачкэынцэа рахь дцарц акаикит. Ашырхэа атла днадкьан, агэарабжъара дныбжъаххит. Аверталиот хагьежыыланы Кэыдыртака ахы архахьан. Ишнеиуаз, аминутказы, илапш инытшэарц егышагмыз, алша еикэатэа нахылбыбын, итакабатасуа хлантцы инталеит. Мзаут, ари илапш назықэшэаз

агәра изымго, дшазыңшыз, иаагаз аҗытбжыи игәи цыхлымүа даазҗлымҗахейт.

– Мзаут!.. Арахь уңши... арахь уңши!.. Иубома җақкәынцәа икарцаз!.. Хланцы иларышьтит, хланцы!.. – Кьахьыр иашьа Җазарат агәашәәҗ дахьгылаз аҗынтәи җааитит, инапқәа рхаханы аҗәәән датцаңшуа, уажәымзар-уажәи днышьтпраарызшәа, гәырғьарак дамҗахкны.

– Иларышьтхарызу? – Мзаут ашацахәа убрахь инейхигейт, иахаз цқьа агәра изымго, аха, ииашатҗкьаны, ақкәынцәа абри ашыза аус рзынагзазар, уаҗ дрықәгәиҗыртә иҗоуп хәа днарызхәицуа.

– Иларышьтит!.. Иларышьтит!.. Убас ақәнагоит уи!.. Җақкәынцәа убрахьгыи абна илоуп, рқәақәра сцааит!.. Рыбла итмыршәакәа акагыи рейҗырыжыуам... убас аҗахуп... убас ақәнагоит!.. – Җазарат игәырғьара хәаак амамызт, тәәәнтәиҗа дхаларц егыгмызт дышьтыңауа.

– Зашәа егыртгыи убас иларышьтша!.. – Мзаутгыи днатәхәхәашәа ибжыи нхалейттейт, иахаз гәахәарас иҗатданы, ихы шышьтыхны днейзыңшуа.

Агәарабжьараҗы аҗытыбжьқәа нейларыңсейт. Уи иҗалаз рхәицрақәа зеггыи нышьтнакәицәаан, хланцы инҗалаз инашьтаңшырц инейзыҗәәит...

Агәырғьарақәеи алахьейқәтарақәеи еснагь рышьхәақәа еивтдоуп иааузейкәымтхо, иааузеилмырго. Адунеи ааршазар ус иаауейт инейшьталаны, инейцрымшәазо. Аха зны, уара иштуахзам, ушазыңшзaminaуңгылоитуаңхьаҗагыиуамышьтуа, ушьтахьҗагыи уамышьтуа. Агәырғьара нагза зыҗалашам шамахамзар, иҗаларгыи уи аамталоуп, изынаунагзахом. Алахьейқәтара, ашәахсҗа еиңш, акыраамтҗа ауаҗы инхалар алшоит, илахь җьаҗьара изанымхуа, иарейңыны. Шаҗа бзиара ыҗоу аҗара ацәгьарагыи алахьейқәтарагыи ацуп аңсҗазаара. Урт сәеырцәиысыхьчоит хәа уалагаргыи, уеузырцәиыхьчауам, цсабарала ус иаңуп, ус иааиуейт, ус иҗоуп аханатәгыи...

Убасқан Мзаут игәи ианхалаз ахәра иахьауажәраанзagyи ианымтцаңт, җашьак амазамкәа. Ахәрақәа иагьакуп, иагыҗбоуп – урт зеггыи еиңшны изыҗалаззом дунейхаангыи.

Имгъазо ахәра зеггы иреицәоуп ацстазаарафы. Наунагза уаргәатеиуеит уцсы ахынзатоу, угәы нтаршәашәаны, убга наузеитцымхуа...

Мзаут дзыхтысыз, дызташәаз зеггы акакала ианааигәалашәалакь, ихлахатц аргъежьыртә афынза днаагоит, деиланаршуеит. Ауафы егъа иеиҕьарггы, егъа днавс-аавсуа днахыкәаратцарггы, илахынца дзахыцауам, дзавсуам. Мзаутггы убартқәа зеггы ихтигараны илахь инаныртцеит дызшаз даныршоз амш аены. Ацстазаара иашатқәкьа даналацшыз абыржәакәтқәкьоуп. Зеггы ихтысыртә, зегь ихигартә еипш, агәтатқәкьа дналанаргылеит днаганы, цхьакаггы дамышьтуа, шытахькаггы дамышьтуа. Уажәшьта ицсы ахынзатоу ихы иаирхәаша инатеит иҕалаз аҕагылазаашьа. Игәытцхақәа иреихау гәытцханы изаанхар алшоит, ишахәтоу еипш, иара дызлацшыз иуаажәлар рахь изцәырымгар, ишәкәы изанымцар... Икыта-ихабла зынкьаз, изынцаз, зхы-зыцсы ақәызтаз, изыхьчаз – урт зеггы ҕаҕаза иаарцшны ицәыргатәын, знык дызтышәынтәалар, дзышьақәгылар... Уи иара уалцшьас ицхьазон дызхылтыз, дзылиааз рҕацхьа...

Ахәыцрақәеи агәалашәарақәеи деимырхха дыркын Мзаут. Анахь дцарггы, арахь дцарггы таха иртомызт. Ио-ны-игәара, иашта-ихкаара уажәы бла-бла аимдара даҕын, аха изхара избомызт, арыцхара итанаршәыз иеныкәыжьны иааигәыдихәхәалар, иааигәытцеикыр итахын инапқәа ахьзозар, инакәыршаны, инацәкьарақәа наларцаны. Абраҕа иҕан ицсы зеггы злахәатцаз, атцла адаракәац еипш, адгьыл иалапәтаз, иалапахыз цстазаара хәычык, дунеихаанггы егъа уеазушәарггы, иузалымжәазоз, иузышьақәымкьоз, абицарала зееибазыркхьаз, зееихазхәхьаз... Уи еихау акаггы имазамызт Мзаут. Абри иабицьынц аҕны аҕазаара иара изыхәан насыпшаран ицхьазон, еснагь дазгәышьуан, дахзызаауан, ан лыхшара дышихзызаауа еипш...

Оумашәа иубаша, абарт зеггы зхәәеырц, еихәлазкәахарц згәы итазкыз ампытцхалаф дабанзахәыцуаз?! Зыцсадгьыл ада гәыгыртә змам ицсадгьыл ихы ақәитцоит акәымзар, ицсы штоу дацәхьатцны ура иуитома?! Аибашьра иазымхәәеыз,

иазнымкылаз, ихэраба-жырабаны иаанхаз ацсабара
цэхэатэгэышон, иахьабалакь аиатцэара анубаалон, ихџаа-
џааны иалажьыз шырацэазгы. Ишцатаху, ухэарауазеи,
џаамтанык еипшымкэа, иара азыхэан ишоу анхаџы инапы
разкэа ари адгьыл, гэнахарыла иргэйтэыз, иршьаџыз!..
Иарбанызаалакгы џыц анапалакра, џыц ашьақэыргыла
иагыцэгоуп, иагыхьантоуп, аха агэкажыра аумтароуп,
ацэхьатра атахзам. Ауаџытэыџса иразкы убас еиџартэуп,
агэкаҳара шацу еипш, агэыштыхрагы ацуп. Агэаґра
ахьатахым цьаргы ыказам. Унапы злаукуа уацэхьамтыр, уи
ахала аџарманшэалоит, акахы укылнагоит, ушьақэнаргылоит,
ушьақэнарґэгэоит...

Уи аены Мзаут дазыцшзамызт ари аџыза ахамыштыхэ
рзыкалап хэа. Игэылацэагы рхаџы ирзаагомызт ари
амш лахыцэґа дасу рлахьынцэақэа шарблаџауаз,
ишыхэнартцэоз, ишыхнырцсауаз... арыцҳара дуззатцэґа
ишақэнаршэоз...

Аґа имџапигоз аус хэымґақэа ирытцатэахыз маза-арґама
арахь ирытыжжуа иалаґахьан. Еиҳа-еиҳа аееибаркуа, зны
амцабз ана ихэытцкьон, ара ихэытцкьон, аха урт ирџагыланы
изхэаџышазгы, ахышэтхэа абнара иаалкьон ишаџь-шаџь,
азаара ззааз реипш, ахымца иузаџамкзо... Зны аҳауала
идэықэларын рымчра зегы аарцшуа, дгыли жэџани
еилархэашьырц рґэы иґакны, зны цэкала ихэазо инықэлон
рабцьар рхарззала, аха макьаназы рыґэґагы дара ишырґахыз
еипцш ирзынагзомызт. Набжьоуаа ирылшоз ахэычала
рхырґэгэартақэа дара ирыхьчон.. Рыфа иагын, рыцэа
иагын, изыґзыґуа абнара илан, аха ирдыруан дара зышьґаз
– ирґахымызт дхэартґалеиуа атэымуаџы рыдгьыл гэакьа
шьаџь иеықэижыр... Иаґаххаргы уи рыпсы ақэырцон,
рыпсы ахтнырцон...

Убри аамтэзы, Мзаути Хазарати рґэыргьара рызнымкыло,
иґахейт уи аверталиот, есены ґаха хазымтауаз, рацэа
иақэнагоит, убас ахьуеитақэнамґа мџапызго иарбанзаалакгы
хэа ишеицэажэоз, иаалырџьаны рцэажэара нарыхэлаҳаны,

акы иааихэланагээзшәә, иааипнаркъеит ишазыпшзамыз амѡаду аѡы иаацәыркъаз аидара мѡангага амашына еилыграа ду, уаагәартак зыкәгылаз. Урт әжәжәәхәә, амашына шаатгылаз еипш, албаара рѡыназыркит, иахъахәтаз а́кынза ишааиз рытцазхәаз днарыгәтылакны.

Абрантәи нападыркуазар акәхарын шыжынатцы рус хәымгакәә, иеиѡыркаауаз, ауаѡы акагы зхаразамыз ипстазаараѡахызтәоз, ахымцаиадырблырц, шәацъхәаѡыкгы даанымхакәә икәырблаарц, икәырчычаарц...

Набжьоуаа арыцхакәә ирхарагәышыаз, аха адца зманы зѡаазхаз рыдца намыгзакәә хынхәышыа рымамызт, хъахъа́чарак камцакәә ижәылар акәын, рхыкәкы рѡаѡыршыаауазаргы – анагзара рѡазырхианы.

Ара́ка иа́тахын ахатцара аарпшра, ирзаарпшуазар... хакәнымырха ажәылар... агәа́гъра... Абрантәи иалагон Набжьоу, апсуаа рхабла, апсуаа рынхартатып, аха дара ирыздыруамызт изыкәгылаз адгыл аха́к шыхъантаз, ус унадыххыланы зегъ шузаламыгзоз, зегъ шаднамкылоз...

– Абарт хара иахтәымзар калап, Хазарат!.. Урзыпши, еибархәаго шыоуки бжьалоит!.. Ёеира калом!.. – Мзаут иаразнакала ицәә неихыбзааит. Аверталиот ахылареи арт рааиреи избаны и́катцаз акы ишазхәаз а́кыпцъхәә ихшыѡ назцеит. Аибашьракәә раан рапхъа хауала ишрыжәлоз идырыз усын Мзаут изы. Уи аибашьратә тактика иатцанакуан, ишахәтаз ирзаарпшыр... нас акәын егырт анажәырцоз... иргараны и́каз ахырхартакәә рахъ рабцъаркәә зегъы тыркъо рѡынархон, ихәалысылуа инеишьтагыланы.

– Хара иахтәзам!.. Хара иахтәзам!.. – Хазаратгы даакәгъежъааит дахъгылаз. Мацәысеимкъараны мцабзк неихкъеит иауразароу днеилшыаауа. – Дырѡагъых ихақәлара и́коуп икәынтәаша!.. – Нас ибжы нхалеитцеит, агәылацәә ирахартә еипш. – Шәеиха, абаапсы, шәеиха... азәы шәнымхакәә!.. Абнарахъ шәеиха, абнарахъ!.. – агәара-бжьара дныбжькъеит, иапхъа́ка дышзахәоз, и́калараны и́каз ихшыѡ назцан. Зхала и́каз ихы дахәар алшон, ишьапы иеаиргар... зхы изамыхәоз дабаугагәышыоз акәымзар...

Амашына иакэтцыз гәарапара рыешаны, ажра аандакәа рычерывакуа рғынархеит. Иубоит рыхкәа шытацаланы, реыларкәы-ларкәуа агәарабжьара ишыбжьалаз.

"Хлымзаахк хтадыргылоит абарт абра!.." – Мзаут ари еиравк ишазхәамыз дназхәыцын, ахышәтхәа аанда днахыцаны афныка деихеит. Уажәы хәыцыртас имаз иан лакәын, иан длыхызаны, икалараны иказ дизалгозар хәа акәын. Уан атакәажәгы абгакәа дызларымтаужьрызеи, ицхлымүа иануштыу?! Ублакәа шаапшуа, рыцхашьара злам деимыжәжәа-еимытәтәа дыкәрымтдои!..

Мзаут ицсы игәы икылачны, дхашпышуа афны дымназацкәа дышнеиуаз ауп апкаф-апкафхәа ахысбыжкәа инеиштырххны ишаагаз. Афыв-сывхәа агәарабжьара ныфдырцәажәаит фәаихак рымазамкәа. Мап, арт бзиарак иаштыу уаам, бзиарак згәы итыу!..

– Ди, о ди... беихароуп!.. Ихақәлеит... ихақәлеит, бымбои!..
– Мзаут иан дшыналыдыххылаз игәалашәом... Иаразнак лмахәар нтаирсит, хьахәхьачарак лмыркатцакәа. Али-апси рыбжьара зегь зыбтәын, зегь ырманшәалатәын, аамта дара ирзыцшуамызт. Иарбан гану рхы ахьдырхара, иарбан тыпу рыехьартара?.. Изахьзома, рыцсы рзацәгома?..

Акәкәа-кәкәахәа инеилацо агәарабжьарагы иныбжьалеит, убаскан еихагы ирыцәгыны, равтоматкәа еихымсыгырыда амца нарфыдыдуа.

Мзаут афнаштыахь ала, дышзахәоз иан диманы, ихы ларкәы-ларкәуа амандаринарта днытысын, абнара акынза сзыназондаз хәа ипси-ипси еихьымзо амфәхәаста ианыршәланы дниуан, хык иафамшәартә еипш, дынцәытцакәыр-аацәытцакәыруа. Рацхьака уеизгыы уахь царта амамызт, агәарабжьара зегьы фдырхәацәауан хымцала. Афнкәа ркынза макьаназ имааизацызт, уахьгы рәахьымыгзакәа рәааныркылозма ари афыза згәы итазкыз...

– Аа, ди, барамыжда, абри акәмыз ибасхәоз, абра хапыртып, абра ианакәызаалакьгы ишәартыу хәа. Аха бара беафыбшьауан, ишпыкәу зегь неилажны, хнахыгәгәа хашцаои, ишқанхажьуеи хәа... Аа, ббома уажәы ишыкалаз!..

Зегъ еилахауеит, зегъ еиларкәыбоит аңсықымқымқәа!..
Хандырхарц аума изхақәлаз... хандыртцәарц ауп,
хахдыртцәарц!.. – Мзаут иан аеңныхәа налиҕеит дхәамхәамуа,
лыңсеивгара лцәыхьанҕаханы дахышьтаз. Лара уажәы уи
лгәалашәо, уи дазхәыцыртә дыкәмызт. Лыңкәын иихәаз
лмахазазшәа, изкәа кьақьа дынкыдыңшылеит. Уиакара
ацәажәарагы абалылшоз!..

Агәылацәагы, ари икалаз рцәа иаатанарзызан,
еихьымза-еиңымзо, рыңсы рыхәлач еибарыфны рышьтахька,
абнарахь еихон реыңхьаркырц, ахымфас реацәырыхьхарц.
Аибашьраан, ианшәартәхалакь, акагы злымшо ахымфас
иафамшәарц, уаха цсыхәа анырмоулакь, абнара реартотит,
уигьы иазыманшәалахар... аҕәкәахәа инеилацәо, инеилахәла-
инеилабылгәо зәаазхо амца-кьоуқьад инахәламбгарц...

Аңсы цәауп ианакәызаалакгы, егәа шықәсырацәа
ухыцуазаргы...

Дарбану изтаху иаалыркьаны хымха-цымшьа
зыңстазаара алзаара... ианакәзам, ианакәтазам, иааеңцәаны,
наунагза уңсы зхыхәхәо удгыл гәакьа ишутаху унапы
ныкәымшьыкәа, улаңш нахымгакәа анызаара?! Акагы
зкым арыңхақәа ирхарагәышьоузеи, аха ага хәымга уи
дахәаңшуама, еилихуама, рыхәтцәы ианихырц данашьтоу
аамтазы, иара гәагшақә илаңш иташәаз, дзыргьашкуа,
дызмыртынчуа, ихлахатц зыргьежьуа...

Мзаут, амфәхәаста дахьаангылаз, илаңш наикәшәеит
дхыкә-хыкәуа нақсинтәи абнараанда зәавакуа иааиуаз
Дыгә. Илабашьа икуп инаитцарсуа, иңси-иңси еихьзом. Уи
дишьтаңало дишьтоуп иңхәыс чмазафы Хаңтина, лшьал касы
лхарцаны, лаба-чашь хәычы налытшьуа, аха егәалундазгы
лара ишылтахыз дзыңцакуамызт, арахь лышьтахькала лкәақәа
икыдыңшылозшәа лбон афыв-сывхәа ирышкьлахысуз.

– Иҳажәлеит, аа.. еиҕаҳажәлеит!.. Абарт аанызкылашаз
акагы шңақамлеи!.. Рыхәтцәы анызааит, изҕқәоуубараузеи...
хақәырхырц аума ргәы иҕоу?! Ас иауама, ас изыкалома?! –
Дыгә дкәынд-кәындуа амфә дахьаныз уажәы-уажәы иңсы

ааихәләшәәзшәә даатгылон. – Аа, Мзаут, иубома иахзыруа?.. Ари ееирак иазхәам, бзиарак ахь хкылнагом... хәкәырхырц ауп ргәы иҫоу!.. – даагьатцәы-гьатцәит, Мзаут днаизхьақшы.

– Шәеихароуп, абааңсы, шәеихароуп, шәаанымфәскәә... Абнарахь... абнарахь!.. – Мзаут илакытца цыршәааны узытца-цшуамызт, агәамцра иеамтәкәә, икалаз изацәцозар хәә дшақь-шақьон.

Дыгә ас аибашьра ду аангы дақәымшәацызт. Ускан дмачзан абцар анидыркыз, аха ага дицәымшәакәә дифәгылеит, дагыабашьит, дагырхәит, аха дхьамтцит ишьтахька. Дахькәыңшыз акәу, шәара захьзыз хәә акагы издырамызт ускан.

Дыгә имаҫаҫәә уажәы ашыр-сырхәә Мзаут инаивкьейт ишәаңырхаңуа.

– Ишәырлас, ишәырлас... агәәфарахь!.. Шәааңцакы... шәааңцакы!.. Шәеитамхан, абааңсы!.. Шәшьамхы шәеашәыргароуп, шәышьтахька шәхьампшыкәә... ус иаҫахуп уажәы!.. – ибжы нарыкәиргеит Мзаут.

Урт хәыцқәан, ршьамхы царын, аха дрыцәшәон, ишакәым ахымфәс рзывамсындаз, изацәцандаз хәә.

Кьахьыр иҫааңәарагы, убри аамҫазы, еибарыфны, еихьымза-еиңымзо иааиуан рыфнашьтахь иаваршәны, ишыртахыз рыфны адәылтха иахьымзакәә. Таркангы ихы ларкәы-ларкәуа урт дрыцын, аха урт ракара дзыфуамызт. Шьтахька уажәшьта хьаңшха узтодаз, ухы ушзахәо еиңш акәын, уңҫазаара ахац хәычы иафәкнахан, инафкьар унзаакәкәала уцон атымеитышахь, хнырхәышьак умазамкәә.

Хи-ңси анырхәоз аамҫа иҫагылан рызегьы. Аеамфакы иеетазар акәхап, Хазарат дыказамызт. Уи, ас ишыкалоз идыруазшәә, заанатцы иҫааңәә алигахьан, ихала затцәык иакәын афны иахыз. Уажәы Мзаут уи дахьымбаз дааитцанаргәгәеит, аха ашьтахь, агәарабжьара акынтәи иаша цхьака деихазар акәхап хәә днаизхәыцит.

Аңхьака ацарагы ус иманшәламызт, афыв-сывхәә зәаазхоз ахкәә цымкрада инаушьклахәуан, рацәак уоумышьтыкәә. Уахьгы уңсы ахац иакызар акәын....

Арака иаарласны, али-апси рыбжьара акы збатэын ишыманшэалашаз, рыпсы шеикэдырхашаз.

Мзаут ирхьымзацыз даарзыпшит, абыргцаа рапхьака излацашаз амѡа инықэтаны. Аха даашатцэы-шатцэит, амѡа иқэыз Кяхьыр ихэыцқэа даарыцэшэеит, аѡынқэа ирыѡкьаны иахьааиуаз абнара ақынза ибжъаз амхырта рзеихымтцээр хэа.

– Ишэырлас... ишэырлас!.. – ибжыы нарықеирган, шыаѡақэак иапхьака инеихигеит иѡааларқэшэа, инапқэа рхахо. Абыржэык изацэцар, абыржэык изеикэхар – убри акэын хьаас имаз.

Уртгьы акыр иааскьахьан, егьрыгмызт уажэшыта дахьгылоу ақынза иаазарц.

Убри аамтэзы, улымхақэа аатцнажэартэ еипш, акы ткэацит, акы пжэеит, аѡынқэа ырхыц-хыцуа, адгьыл ацэа интарзызо. Ахқэа инеишытарххы-неишытарыххуа рѡаархеит агэарабжьара иныбжьаланы, иахьабалакь реынахьыгзо. Ухлахатц дыргьыжьыртэ еипш иааиларыпсеит, еикэтэарак рымазамкэа, изыхэлыбгоз ыркым-кымуа бцъар хьантэақэак, набжьоуаа ааиланарзызартэ, рееихэларткэацуа.

Абри аамтэзы абрака ауаѡы дрыцхазшы, ауаѡы дзыхьчо хэа акагьы ыказамызт, ипсы дақэыпшны иара ихала ихы дамыхэозар, ихы имыхьчозар...

Асианыкало арахагьы зызымкуеит, ашэахагьы зызымкуеит, ацсаатэгьы шэақьаны, иахьыцаз умбазо, ацсабара иналазуеит, агыгшэыгэатцэкагьы иаанрыжьюеит ртыцқэа, ашьхарахь рхы дырхоит, иқэтцуеит иакэымк шыкалаз цэалашэарак роуны.

Мзаутраа абнара иахьынылкъаз, уаха имцакэа, агэаѡара иказ ажэжэа-пдыхэа реынтарыпсеит рхы ишзахэоз, арака еиха ипхьакыртоуп, аранза ахқэа шцааири, хашцагэартари хэа. Атырасра рыеныларыжыит рыхқэа нцэытцагэаны, адгьыл хьшэашэара рыенамаданы. Ахэазақэа хэылы-хэылуа ирытцазаргьы рыгэхьаа зкыдаз... Рыгэқэа атхара-атхара еисуеит, еикэтэарак рымазамкэа. Рыхқэа ирѡахом, азэгьы ґитам, аха ргэеибафара хыжжыеит иахьышытоу, рыпсы штоу,

ишеибгоу, аамтала акөзаргы, адгыл инахөлаха-инахөлабга ицаргы шцартаху, абарт ахөымгакөа ирымпыцтамшөакөа, ирымпыцарымшьыкөа.

Мзаут уажөы ихы ларкөзаны дахьиаз анцөа дихөон дырхылапшырц, еикөирхарц, насгы ахымца иафөагылаз набжьоуаа рыцкөынцөа амашөыр иацөихьчарц...

Нак-аакгы тахак реибамтауа аифөахысракөа еикөтөомызт. Ацсабара ацөа интарзызауа абзарбзан быжкөа нарылыфөуан ирхыц-хыцуа. Афыф-сывхөа абнара илыккькьон рхы изамыхөо, рхы рзышьтымхуа, псеивгартак нарымтазо. Даараза иаруадеифөит, иархьантөит ртагылазашьа. Ари адгыл афы, ауафы икөзаара аамта ааизшөа еидара хьантак инатцанарргөгөит, ахгара рцөуадафны. Уи фөамтаньк еипшымкөа еибанарххөит, еибанартөиит рыцстазаара, ахацкөа зеггы еилышны, еилацахны изкыз рдаракөац еимфөаныршөшөарц, еимфөапнатцөтөарц.

Аибашьра, егьа уөацөухьчаргы, егьа уөацөузаргы, иаратөы канатцөит, иаратөы наназцөит. Егьа угөгөазаргы уцнамшөаарц залшазом... иухьымскөагы уааннажьзом... цьара иузывасуөит, цьара ухнартцөит, угөы фөнакаауөит, угөы тнашьаауөит... уцсы тахаргы, урыццахөха уааннажьуөит убжамөамны... ухы узамыхөо... ушьақөкьаны...

Зегь реиха ицөгьоуп ауафы ацсреи абзарөи данрыбжьагылоу. Ахы цахө-цахө азөггы деилнахзом, изхароуггы-изхарамгы. Ацсра апылашьагы маншөалазар акратцанакуөит... Уныбжьахөашар – арыцхара, аитарыцхара... агөнахара!..

Мзаут, ахысбыжкөа дырзызырфөа дышиаз, мацк акара ианааихсыгь, дынцөытцыпшын, иапхьака дынхьапшит, атырас шьапкөа ныпхьарнаауа. Рацөак ихарамкөа, иапхьакала, дара реипш ахы атырасра илагөаны ишиаз ибеит, еснагь иан крафөамтакөа иаанылмыжьуаз, дзыхзызауаз, дзыкөгьыгуаз рла, Дамшө хөа изышьтаз. Цьарак ахы азышьтамкзо, ичмазафөхазшөа еитцасуа, алакөа амца-шоура нарыцдалазшөа итыцөраа ицо, игызы-мызуа инаихөапшит

иаарыцхаушыаратэы. Ауашы ишы алоуп, рхэоит, алагы, агэылбрагы ацуп ианакэызаалакгы, ауафтыфса иеипш, уахычалакгы иушытоуп инаушыклапшуа, уарззом, уахычоит инаухзызауа.

– Аа, уаапкааит, Дамшэ, уаапкааит... уабаакылси!.. – ибжы нытцакны днатцакьеит Мзаут ала, аха иара, шэартарак ишташээз мфашьо, иаакуцэуеит. Иқыць-қыцьуа ауатэа жбышэкэа тытны ицон. Алагы, ауфтыфса иеипш, зегь еилнакаауеит – ацэгьагы, абзиагы. Уи ихыцшуп ианакэызаалакгы. Ихээзаны инеин, ахы наиднашылеит, иаргы инапы нахышыт гэыблыла, афыцьагы зташээз арыцхара наилыжуа.

Ахысбыжкэа дырфегыых, еихсыгырак рымазамкэа, афэкэахэа ишеилартцоз, агэарабжыара иныбжыкыан, еиха-еиха ахабла армарахытэи аганахыала реалахало, аргыарахытэи аганахыала реалахало, ахабла агэтэ иагэылсуаз амфадугы фырцаажэауа анаскыара иафын ишзахэоз. Пыкэсыларак рмоуа иаукахыз, аха урт зегы уажэы Мзаут ибартэ дыкэмызт, иаафалоз зегы гэанхэтыстала акэын ишеилиргоз, дышрызхэыцуаз. Мзаут урт аифахысракэа уажэы-уажэы игэы нтдырзызауан деилшыаа-еилшыауа, ацэымыгхара изцэыртцуаз хеышас иаиташаз дакэшэомызт.

"Иа Анцэа, хыхь икэтэоу, акы румырхын хэцкэынцэа!.. Имаалыкыкэоуп, ирыцхакэоуп!.. Урыцхраа, иахзыхыча, уда гэыгырта хамам!.. Хаканаты уара узыхэа ха-фоуп!.. Хэхумбаан умч-улшара!.. Хэзташээз хтыг, хрыцхара уназхыапшны!.. Еикэымла ихашытоу, еикэымла дымфадга!.. Хайлкаа, хгэат, улапш хаа хэцумыршэан... улапш хаа хэычи-дуи иаххыгза!.." – Мзаут, инапкэа фышытыхуа, иаб цсатэ шкэакэа ишыкаитцалоз еипш, ажэфан днатцапшит, кыр зымчу Анцэа, фэамтанык еипшымкэа, дырзылбаапшырц, дырзылпхарц, изташээз азаалымдара иалигарц, еикэирхарц.

Ажэфанкэызгаза, иатчачызахэышэбылффызылышэшэауаз ахылфэ-цсылфэ еихэланагэан, ачхара хыжжырц егыгмызт. Апстхэа кыалакэа рееихарчны, ажэфан зегы хырфхарц

аеиибаркра иафын. Гәйбганс иаутозеи декабр мзагы, акыр иачхаһьан. Инеихәласыр, нас иузаанкыломызт, азынра шызынраз ааурдыруа афынанахон.

Ус иахьынзаиаз, иахьынзапшыз здырхуада!.. Изташәаз рөйрзалымхуа, азәгы иеиртцысуамызт. Дасу иахьаарыкәшәаз рөамардан, рахаидик ыказамкәа, хәыцра цылхатрақәак иргәыланахалан, еилыфры-еилаханто изрылтцуамызт.

Арскәк аиара изымчәзар акәһап, Кяхьыр дахьиаз даакәацамацеит, иңсы штоу иваиаз иреилдиркаарц итаһызшәа, ихы ытцирззан, дназырфы-аарзырфөит. Нас иеааитцихын, дхаккала, рыхарта шыказ дынкылпыш-кылзырфәуа даатгылеит, дунеи фыцк икәнагалаз иеицш. Иара иеипш ихәхәаза, плашь цәышк ишәын ихәартгалеиуа, аңыбақәа кәаһаза адәахьала иакәтцаны, ахәдафы иадхәалаз ахылца гәаһа икәақәафы иахьнырхаланы. Хылца цақакгы, алымхақәа адзахыланы, ихаршышыын, илахь узтамцшзо.

Макьаназгы Кяхьыр ихигаһыз ашыкәсқәа иөры-цаирзыр шитаһымыз наинирцшуан дахьыкәзаалакгы. Аха ашыкәсқәа иара иххәыцаауазма, дара ртәы кәрцаһьан – ихәхәы дыршлаһьан, идыртцағаһьан, имаха-шьахагы акыр рөеитәркһьан иааизгәамтазақәа...

Ақыта цстазаара шака бзиаара ацу акара аһьантарақәагы ацуп. Цсеивгартак ааунатарашәа шубо инауқәыгәғөит, инаухтысуа аңбабаа ушақәымгәыгзо иаратәы нанаг-зоит. Адыхәтәаны, узацәымцакәа, маза-маза иара унахә-ланаршәуеит, уцштәы ухыгга, иагьа хара уацәгыларгы, уацәхьатдыргы... Насгы, убри аһыза мчык амоуп, иара уанафашәа, агәылбрагы унаркуеит анапкәа нау-кәыршаны, егьа уөампыцужәарц уалагаргы, уоунашьтзом, убас кәзшьас иамоуп.

Кяхьыр ақытафы абартқәа зегьы зхызгаһыз уафын, зхатәы цәбаала инхоз, инцуаз, ҳағыр ззақәыз, згәыбылра аңыз, уажәы азыцәкәырцара еипш ижәлаз дшьақәнаһьан, ихьыз, дзыкәшәаз ихәфы изаамго, гәыткьарак даруалуашон, зегь аархәны, даһа дунеик дынхықәнажәлазшәа.

Узқәымгәыгуагы уақәгыгуазар акәзаарын, аха уи зегы ихағы иаганы дабазхәыцхьаз, иабаидыруз иара... Аамта дызлииаз акалашәа ишықаз, уажәы даеакала аеахьеитанакыз, зегь ганха иаршәышшәа, иарблақьазшәа ибеит дшазыпшзамыз. Насгы, ишыапы даақәнақьазарызшәа, дназлапшыз игәы нтанархьшәашәеит, итцаапсха инаижәлан, уажәшәта уаха псыпхарак наифықәымларашәа, ицәа дынтанарзызеит.

Ус Тарқангы, маң-маң иефышьтыхуа, дөагылеит, атырасра даалтны. Иеаархәашәа Кьахьыр днаивагылеит дзыгәза, исахарызеишь хәа дзырәуа.

Тарқан Кьахьыр иеиха акыр деихабын, абас ханәеижәи жәәфәка шықәса ракара ихытуан, аурыла Кьахьыр иаастагы дмачын, аха маха-шьахала макьаназы деиқәықәца дықан. Еснагь, ахыцәкәыкәын қәәцәза, хылпак ихеитдон ихыгәежәаза. Ипәтцәкәа хышлаахьан, акыр аңбабаа шибәхьаз илакта иуанахәон уанынеиқәпшлакь. Абжәаапны шәарак зхубаалазоз ибла гракәа, уажәы еиқәышьшы, еснагь ирытхәмаруаз агәкыра нарытцазызшәа итыгга, ари ихәжәлаз амца-қәоуқәд хәцаңынхома, хәтцанарзуама хәа еиқәышьшы иаапшуан.

– Иуахауеи?... – атынчра ааилаиган, Кьахьыр иахь ихы нхәаирнааит Тарқан.

Кьахьыр иеахаракны, иблакәа еихмырсығьзакәа, иаңхәәка дшыпшыц дыпшуеит, гәанхәтыстала икалаз хырхартас иаиуз дазызырәуа, раңхәәка икоу абнара хәыцы днылыпшы, рынхарта-ргәарата илапш нархигарц итахны.

– Исахауеи?... Абзиа убар, иумдыруеи!.. Ғеирак ыкам хәа сыкоуп... ариакара ахьеилартаз, ариакара ахьдырткәацыз!.. – гәоу-гәоу даацәажәеит, ахәхәахәа даақәыпсычхәуа. – Абзиа зырәио – абзиа иоуп... Ацәгьа иашьтоу – ацәгьа иршуеит, ацәгьа еилаирәынтуеит, ацәгьара мөаңигоит... Уаргы уитахым, саргы сидахым – зегь хәиғәыхуеит, зегь хәниртәөит... убас анцәа дишеит!.. – нацитцеит Кьахьыр даагәамтц-хамтны, иқәпшылара аармышьцаны. Уи акы анигәампхоз узиқәпшуамызт, абжәаапны еикәәпхоз

ихаҗсаһыа, амымеикәара наҗатәаны иаахәашьхон, нас убри зеггы даруалуашон, дархәатәы-хәатәуан, даргәәтеиуан, җаамтанык еипшымкәа.

Мзаутгы деитәгәгәа дахыгылаз, ибла гракәа инарытцәо деилазыршуаз, арахь ахы цәырнаган, тынч шыақәгылашыак инамтәзо, ицсахы еикәнарччон...

– Арибзиарак ахылҗаауам!.. Ари иахьякәым хкылнагоит!.. Мцабзла иҳажәлаз мцабзла дахыырхәтәуп, уахагы цсыхәак аманы хәа иҗазам! . – иеыртынч цыарак дзышыақәгыломызт Мзаут, днахәы-аахәуан, зны шыаҗак цхьяҗа инеихигон, аха нас, уахь уаха дамышьтызшәа, даахьяхәуан дгәамтц-хамтцау.

– Иарбан еибашьроу бзиара зхылҗааахьоу?.. Ус җалашья амоума дунеихаангы?.. Иеибашьяу абзиарахь укылигарц акәзам дзеибашьяу... Уитәитәырц, удгыл умикәыкәаарц, ухы узамыхәо уҗаитцарц ауп дзышьтоу!.. Агәылеи-агәлеи анықәйбахуа аамта хтәшәеит умбои!.. – иҳәеит Тарҗан илахь нтырхәны, ицымшь хыиссқәа днарытцәпшны, илаба иеантцәшәа, ихы аарнааны Мзаут днеиҗапшын.

Дшыцкәынзас инаркны аибашья атәы заманалатцәҗья идыруан Тарҗан, уи дызтанамырцшыцыз егыҗамызт, аха дацәынхагәышьян, ицсы иманы дазыхынхәит ицсадгыл, ихәрақәа җахәаны.

Ускан аеакалашәа еибытан, аеакалашәа ишыақәгылан... иеибгаз ахәынтқарра ду азы еибашьяуан, зегь рыла иеибытаз ага цәгья иҗагыланы, акәыкәыхәа еибарыхәхәо, ижәыланы цхьяҗа ицон, шытахьҗа хьатцшыа рымазамызт, милат еилых җамтцәкәа ирыхьчоз ахәынтқарра ду акәын.

Уажәы, уи ахәынтқарра ду анеилаха, ианеиларыжь, хаз-хазы ицаз рымчра аиқәырхаразы, уаанза рнапатҗа иҗаз амилат мацқәа рыхәладырбгарц рҗыназырkit, хаала ианаму, мчыла ирымпытцархаларц. Рабцъари рымчреи инарықәгәыҗны, уаанзатәи реитәнаиааирақәа, реиҗәәажәарақәа, реизааигәарақәа ныпхьярҗәкәаны, инарыжәлеит рыгәхьяа мкзакәа, ишыаеуа...

Амчра зкыз рымчра аадырцшырц иаарылшоз зеггы мҗапыргон, хеигзарак җамтцәкәа... Ус мҗапызгақәо

аибашьра акагы шырзалымго рхафы ирзаамгозар
акөхәп атыхәтәанынза... ацахара азыцәкәырҗара нары-
хәлатәаанза...

Агәәшара иҗаиақәазгы, уажәшҗа псеивгартә хәычык
хауазар хәа, ашьшыа-шьшыхәа инхәытыззан, инхыкәтәала-
аахыкәтәалейт ицәытазыршуа, цәара еимкҗарстак
шпакамлари, анацәалбейт, уаха абри адунеи афы хара
иаххылапшуа азәгы дыкәаами хәа ргәы инҗахәыцуа.

Адгыл аҗәкәа-җәхәа абылра ишафыц иафын,
аләатәкәа харззала. Ахысбыжкәа еихә-еихә наҗ инаскьон
аеыртбаауа, аеитцыхуа, уәфцы игәхьаа мкзакәа, ишьаеуа...
Амца-кьоукәад уә деилнахуамызт, уә дааннажьуамызт...
Ауафытәыфса икәырццышәаара, икәбылра, ишьтамта
умбазо икәыхра ишазхәаз шашьомызт ахауа еилазхәаеуаз
аҗагылазашьа...

Ари зныкым, ари шынтәым... ирыхьыз рзымдыруа,
игәыткәа-псыткәаха, рцәа иҗабылуа-иҗаытуа иааканатейт
инарызцәыркәаз агәыткәара...

Ауаа рыкәзаара, рыкәйбахра анаиуа абас акөхәп
ишыкало... Амчра зку амца-кьоукәад наужәтаны
уаакәйблауейт, ушәац зхәаша азәгы даанмыжкәа...

Амца зхысыз адгыл нас акыраамтагы изымҗацо,
уи икәгылоу афны цәыфәажәкәа, афны хыжәжәарақәа
неилахаанза абнара, ажыцра нахытәойт... Ус инеилабгойт,
инеилахауейт, амщәгьақәа нкыдхаеа ишынарыхәласуа...
Нас, ишнеи-шнеиуа, икәацтахаз адгыл дәәазәы
дыкәхандеиуа даакәлойт, изтәытәкәаз изымхьчакәа,
инаижәлаз афыртын мчымхарыла дыкәнагазар!.. Абас ицойт
абри адгыл шейшыкәсала, еикәзырхаша, изыхьчаша ауафы
даныкамлалакь...

Изыхьчашагы иара дариироуп, иара даазароуп дшыхәычу
инаркны, игәы җамкәаҗәа, дызхылтцыз рцас-кьабз илаазаны...

Уара удгыл уара ианумыхьча, уара уанахамтгыла,
дәәазәы излаихьчарызей!.. Аҗхьа уара уәагылароуп,
нас ауп угәыхәәагы анухатгыло, угәаҗра, урыцхара
ануцейфыршо!..

Уажэы ишыҕалаша, иахькылнагаша здырхуада!.. Иҕсыда-инхада хэа наҕ-ааҕыы еижэыртцеит, рымчрақэа неифаргыло, хшатарак ҕамтцазакэа...

Абҕьар зыбҕьару аибашьраҕы рхы иадырхээрц ауп. Ишны иаатҕэацаанза иахьынзаулшо ухы иаурхэалароуп, иужэлаз, узтэыртэыртц иақэызкыз, удгыл умазкуа иҕсы аатуршэаанза. Аус уи аҕынза ианлеи, хьахэьачарак ҕамтцакэа удгыли ужелари реикэырхаразы ухы уаеиғзароуп. Аҕсабара азақэанқэа абас иҕоуп, абас ишеит, абас иааиуеит, аха уанынацэхьатҕыы, иудыруазароуп зегь шуцэнарзуа, зегь наумпытцаба-инаумпытцашша ишцо, уеикэхаргыы узатэны ушаанхо, уназдыҕшыло азэгыы думазамкэа.

Шьоуки заанатцы, ишқэыпшзоу ирызцэыртцуеит аҕсадгыл абзиабара, азыхатцхатара, уи ахьаақэа рхьааны азықэпара, азҕлымхара... Шьоуки – инаскьаганы, анахьгыы иҕамкэа, арахьгыы иҕамкэа, абжьара иныбжьаршэны рҕынархоит, рхы хатыр нақэцо, ражэа ҕээзқэа унарызхымпазо, дара ракара аҕсадгыл бзиа избо азэгыы дыҕамшэа, аҕсадгыл иахылцуа ахьаақэа зегьы рҕэаҕэа инықэырхуашэа. Даҕа цьоукых – реырѡашьаны, иалоу алахцэыцэаауеит хэа ихыҕхыҕуа убри иашьтоуп, иахтнаго изакэызаалакгыы акагыы хьаас ирымазамкэа, рыҕсы цамцамуа. Нас рееикэахэы-рееикэаҕса иналцуеит, хьахэ-цахэ рымазамкэа, еиҕу аҕстазаара ахьырпшааша иазгэышыуа. Дара рзыхэан гееитцыхрас иҕоу рхи, рыҕси, рмазарей роуп. Рыҕсадгыл хазы иазкылпшуа идэықэзаауеит рыҕсы ахьынзатоу, ршьапы иқэгыланатцы, уажэы амца-қьоуқьад зыцраланы иқэыблаауа хьаасгыы ирымазамкэа... Ус анцэа ишеит урт, ус иҕоуп рдуеиэхэаҕшышыа... уалагазаргыы иузыпсахуама... уҕсы неҕыртэаауеит, уҕы унахаҕжэаны...

Иахьатэи "адемократцэеи ацэажэаѡцэеи" иаазқэылаз рымчра, рыхшыѡ аиакэым ахь икылнаго, чан-чаны еибафо, рыбақэа тибихуа, ажэларқэа реиҕажьра иахььаны амцабзқэа уажэы-уажэы ана ихэытҕьоит, ара ихэытҕьоит, иаанибамыртэар амузозшэа. Убарт ирыхььаноуп егыыз-харазам рыцхэхэха, инкыдыгэгэало, хкыдкылартак рыма-

замкәа, адгьыл изыкәхауа... Убарт зеггы анцәа ибароуп, анцәа дахырхәыроуп абри ашыза аҭагылазаашьа рзыкәзцо, тынч пстазаара иахыркәауа имҭахызкьо аҭаршейкәа!..

Ишәакьаны агәафара зыҭазыцсаз ишынхыкәтәалазггы, адыд-мацәыс нарыхкьазшәа, рыхкәа макьаназы уиакара ишьтырхуамызт. Рапхьака икәз абнара илкьаны хымҭаск иампыхьашәар хәа иацәшәон...

Дыгә ипхәыс дыгәцаракуа дналытгәан, ашьшьыхәа днелтаганы, еиха ихбаррашәа иахьыкәз днаиртәеит, лшьал касы налыкәыршашәа, тырас гәартак налытцафгәаны.

Уи даараза илзыцәгъан ари ашыза аҭагылазаашьа ахгара. Аибашьра иалагеи уажәи рыбжьара лхьаакәа, еиха-еиха ипланы рееибадыркызшәа, лгәатцга ҭырцәаарызшәа, тахак лыртауамызт, дыхтаркуан уафы ишимбац ала. Аа, ара сакит лхәарын, аа, ана сакит лхәарын, иахьабалакь илыкәтәиашаны, лымч мырхакәа, акы лхацаны датәнатәуазшәа лбон.

Ауафы дхәарехо даналагалакь, нас зеггы иара ииааиуеит, икәбацны дзацәымцарашәа, игәалакара пхастанатәуеит, деихәланарсуеит, деихәланатәоит...

Ари ашыза лзычхауазма аиарта иамадаз!.. Уажәы-уажәы дкәаркәашьеиуа лцәа дынтазызон, ахьта дакызшәа, егьа лхаурцарггы, егьа лшәуцарггы дыхьташыуан.

Мцак данычхәатәаз ускан илыбаргәыз!.. Амца дахьахәапшуаз лхьаакәа зеггы хнаҭеуазшәа, еикәнартәозшәа, уиакара хәыцыртас ишьтылхуамызт. Есзынраггы убас акәын, лцәеи лыбаши еикәыршаны дааиуан.

Уи лчымазара Дыгә уаанзаггы акыр ихьааигахьан, инырхьан... дахьиимгацыз егьыкамызт, аха илыхәартәхашаз хәа акаггы дакәшәомызт.

Уажәы уи лчымазара еицәаз даҭеа чымазаракггы налзацлеит. Уиак зынзаск лхы еикәнажәозшәа лбон. Илахауаз ахысбыжькәа ллахатц дыргыжьуан, лхы тууа дкарцон, алагъан ицаркыз акәарт еипш, днаҭа-ааҭо дзалцуамызт акыраамтаггы.

– Бымшәан, акагь хәхьуам!.. Абри аибашьраггы хәцәынхароуп!.. Ари ашыза аума иахьаагахьоу?! Аиеи... анемс

хэынтқар дузза хайғағыланы хайбашьхъан... Кыр илша-
ма?.. Акағы илымшазеит!.. Адунеи зегь сымпытасхалоит
хэа далаган, ибға қыртызеит... Ибгәаламшәои уртқәа зегь?..
Ишпабгәаламшәахуеи!.. – лгәы ааиркәандеит Дыгә, ишы-
кайцалац еипш, рацәак иаамырхьаакәа. Убас кәзшьас
иман иара, Хақтина шамахамзар длықәгәамтцуамызт,
длықәымчуамызт. Иаацәыригоз аңсы ахатцаны, хаа-хаа
дналацәажәон, лыхшыџ нарзышьтны. Ларгы ажәа хаала
акәын дышиацәажәоз, иакәымк лҕаамыршәкәа.

Хақтина уажә дахьтәаз адгьыл аза лылсыр хәа дацәшәан,
икьаф шәартгәлеи наишәыхны иналытцеитцеит, дфьышьтыхшәа
дналытцагылан...

Хақтина усқантәи аибашьра ақынтәи илгәалашәақәозгы
ықан, илгәаламшәақәозгы, аха урт лычыралалымгәлеит
уажәы. Уи азхәыцха, алацәажәара аамта абакахыз... адунеи
аахәны, аикәыбгара иафызшәа, ишгац игон еикәтәарак
змазамыз ашьтыбжә хлымзаахқәа.

Абриакара аамта шцахьоугы, Дыгә, уи аибашьра ду
дышқәыпшзәз дназыхәлашәаз, деибганы дшалцызгы, усқан
иннатцәз ахәрақәа, уажәыгы цқьа имгьацкәа иаанхаз, мзеи-
тасцыпхьаза ихы ааиланаргыжьюан, иааиланарсуан дшьақә-
накьартә ақынза, аха иеаитомызт... Уажәы излагаз аибашьра
ускак хьаас икаимтаргы илшон, усқан еипш дқәыпшны,
деикәных ишьапы дықәгылазтгы. Ахатца дзиуа ахатцара
азыхәан ауп, зыцсадгьыл азыхәан абцъар шытызхыз – уи
дхатцоуп, дгәымшәоуп, икәгәыграгы иаңсоуп...

– Аңсәахагь сигом, аңсәахагь ситәхым!.. Абарт зегьы
сара избараны, срылаңшраны сзыкаларыз!.. Умңсыр егьагы
урхаанхап... укәыкәмациаха ахәыштаара уанычәахалакь... –
ллаба хәычы нытцакшо, дахьылатәаз атырасра, акәйтшьаңхыц
еипш, инцәытцлыбгәтааит, лхәыцра, лгәырџа хьанта убрахь
иниалгарц лҕахызшәа.

Хақтина лхы-лҕы тәга, лхы-лҕы цсада убриакара
акачырақәа рнын, иахьынтәианагаз узеилыргомызт, лара
илхылгахьаз лҕьабаақәа зегьы неизыркәкәаны интумтаакәа.
Дыгәи лареи анеиднагала инаркны лнапы зхьымсыцыз хәа

акымзаракгы ы́казамызт рынхарт-ргәаратаҕы. Ҡынгы-гәаратаҕы илылшонаҕы зегы дыҫуа дышрышы́таз дрышы́-тазан, хәахак лымазамкәа. Лхәыцкәа лыц икылакны, аамта хәышхәымгара инагәылкәыкәааны илаазеит ишлылшоз ала, хьтаки млаки иамыргакәа, ршыапгы иныкәлыргылеит, хысхара́к нармырцшзакәа... Лхы аҕыка ныкәхуа, иаалхандеиуаз дара инарыдылҕон, лыҕсы налҕыкәыкәаауа.

Саси-цшәымеи шаҕантә еиламырсзакәа иныкәылгахьяаз!.. Лчеиҕыка азбахә зымхәацыз дарбаныз!.. Круҕалҕозаргы, ҕамала круҕалҕон, дазрыцхамызт... Ллакытцакәа анкыа ишубахьяз еицш иабаҕахыз уажәы... акыр рееитаркхьян, акыр реырыцсахьян, аха лыблакәа макьаназгы ицкыза иаацшуан, хәашырак нархымхалакәа. Лхы-лҕы, лҕынҕа мацк иааизыхәхәашәа иҕан.

Зәара узымдыруа, иажәра уахымыччан, рхәоит. Хаҕтина ас дауҕахыз!.. Ианлаамтаз илеиҕырбақәозгы ы́камыз!.. Дшаҕы-шаҕы, дытцрышәкәаза – аҕстазаара данаҕыгәхәауаз...

Дыгәгы акала дыкәнушьартә ды́камызт усҕан. Аҕра-цшразы иутахуаз!.. Дахынцәыртцуаз атыҕхацәа дыззымдыруаз инкылцш-кылзырыҫуа инаихәацшуан, убри акала дахзыҕандаз, зәлымхара́к нахзыҕаитцандаз хәа. Дунеихаан азәы лҕәы дасны ҕамлацызт, дахынзахьзоз рымаршәа куа днарыхәлаччон, ргәалаҕазаара нцәы-цархәытхәаҕа.

– Абриак хзыхгар... абриак хзацәцар, нас егьхәхьяамызт... Ауаҫы ианакәызаалакгы аҕстазаара дшазыгәыхәуа ганахараыла дтахар, уи рыцхарауоп... хьяацгәыоуп иузхымеуа... – ихәеит Дыгә, Хаҕтина даарееишәа дналывагьежыын. Уи абас даачмазаҫхеижьтеи, ахәыцкәа реицш дыгәцаракуа, лахәтыр бауа дныҕәигон.

Ауаҫы ибаҕкәа хәареханы, акагы илымшазо, ицсахы еиҕәыцчо аҕхәа даныҕхәахалакь, аҫнаҕаҕы арыцха иеицш дааҫнахоит, ихы агарта имоуа, дгәамҕ-хамҕуа...

Ауаҫы ихы данзамыхәо ауп ахылацшрагы аниҕаххауа, еихаразак ахьяакәа даныхтарклакь.. Хәшәи-

быгъшәи иаалыдрымгалацыз хәа иказ, аха макъаназы илыхәартыхазаз иакәшәомызт. Зны аиарта дамадан Хаптина, зны лшьяпы днықәгылон, аха дгыргыруа, лымч-лылшара акы ишлымнаххъаз ыашьомызт. Аибашьра иалагеижьтеи иара убас дшыказгы, лаба налытдарсуа, зегь ахьнеиуаз ларгы инеихылгон лычырыламыжкәа. Аңсы тдауп рхәоит... аға хәымга инапатқака ақалара бзантыкгы дазхәыцуамызт, еихарак дзыцәшәоз абри лыцкәыни лмаҗацәеи ракәын. Урт акы рыхьыр хәа дшәаны дрыхзызауан.

– Иа, Анцәа хазшаз, хәгәнаха иумыргахын хара абриакынза хназгаз!.. Икаҳтахъаз цәгыарас?.. Ханцәытцакыкьо абри адгыл хәкәын, хныкәыбгъатуа, хныкәхандеиуа... Азәы итәы хашьтамызт, хазпырхадаз?! Зыблақәа хрытшәәз рыблақәа тытыртә, хзыхдыркъозеи, ухәарауазеи?! – Мзаут иан Хыкәыргы дматанеиуа ажәәан еишышылаха иказ днаҗаңшит, настхашәа дахьтәаз, лхы ышытхны. Ажәәан ағы икоу абарт днарызхьаңшны цхыраара хәычык нариҗарц, акагы зхаразамкәа абас ирызныкәаз цәгыаңсышыа иҗаны дахырхәырц, иашарак ыказар, аиашара аҗыжәара аиҗарц, азаалымдара иашьтоу цьаҳаным иҗыҗитәырц. Лара уи агәра лгон, насгы уи ида уажәазы ирыцхраашаз, инархылаңшышаз уағы дшыкамыз ахьылныруаз цәгыалатәкьа деикәанархәуан. Уи, зхышыаргәытца хәкәыхшаша, илаңш хаа хәхнатцы, ацәгыа-мыцәгыакәа нахкәыблааны, хнарылигоит хәа акәын ишылхәоз. Уи ишеилылкаауаз ала, зегь зымчу ус хылаңшрада ишаанимыжьюаз лгәы азәәон, аха иахьатәи ала, изтәшәаз изтытцуоу, изтымтцуоу лхағы илзаагомызт. Акыр агәаҗра-тәаҗрақәа иртәшәаны изалымтыкәа, рыҗстазаара ахац ишаку инаҗкәыны, инзаакәәала хланцы ицаргы шалшоз лыхшығгы назцон зны-зынла, аамҗаңк ала, мгеимцарак иныбжыркәыны. Аха дырғегьых дзыкәгәыгуаз иара иакәын:

– Хәгәнаха датумыжын, Анцәа указар!.. Дырхәаңы-дырқыңкы иңсы ахьынзатоу!.. – лкасы аарееины лхы уағҗас иааталкит, лгәы шыақәгыларак амазамкәа, атҳара-атҳара ишеисуаз.

Анацаа рыцхақаагы ирхарағаышыаз... изқәыхандеиуаз
рыдгыл, ирымаз-ирыхыз зегы нкажыны, хапсы
хзеиқәырхозар, хапсы хзацегозар хәа еибарыоны
иахытыртә еиңш, абнара р'еартартә еиңш?! Уз-
қәымгәйгуагы уаыңшлароуп еснагь. Абригы абас калап
хәа иакәгәйгуазма, аха абас иакәшәараны, абри афыз
рыхтыргараны иказаарын. Ахәычы-аду хәа неилых камцазо
аибашьрагы анулахынтцахо ыказаап... Зны ухы атың
икәкыаны уарблакыит, уахкыднакы узымдырзо, уртәи-
ыртәиуа, угәхбаа мкзакәа, зны цәфандәйка уаршәуеит,
уаха узылымбаазо, узырта-уцсырта хәа акагы ыказамкәа,
зны уабылуеит, уццышәнатәуеит, ушьтамтак уафы
инеизықәымбаауа, наунагза уанызаартә еиңш...

Зегы лахынтцала ишоуп адунеи ағы... Егъа
уацәыбналаргы, егъа уеацәутцәахыргы инаухъзаны
инаушкляхәуеит унеикәартәиуа... Уи ус икоуп, ус
иаауеит мша'ены инаркны, адунеи ааршазар аахыс,
зны иманшәалоушәа, зны инеихәлашәо, инеихәлацәо,
инеихәлабго...

Хыкәыр деикәахәы-еикәыңсы, лгәы цшаа-цшаауа
лычкәын днеизыңшит наскыашәа дахыгылаз, лгәыграқәа
зегы налымпыцышша-иналымпыцбазшәа. Ихапсыхәоузеи
шьта хара, хабацои, ххы здахкылозеи анцәаушза,
хрыцхәхәа, хкыдкылартак хамазамкәа ханкыдыгәгәало
хдәықәзаарц аума абри зегы зхыкарцаауа хәа лгәы
еибазырфоз лычкәын инлырыц лтахын, аха лчыкажаны,
фымтзакәа илыхәлалырцсуан деилазыршуаз мазала.
Деилышша-еилышшауа, лхы нхьарнааны дахыхәаңшуаз,
лгәатца ныҗенакартә еиңш, даарыцхалшьеит Мзаут, егырт
ивагылақәаз днарылкаашәа. Илшаран икоузеи амитә
ззыкалаз!.. Дзықәгылаз амахәта җағкыаны, далыфрны,
ахыгәхәа адәаза инықәхаз диеиңшны, икаитцара, ихы зқәикра
дақәымшәо, иаңхәака дыңшуан, илаңш ахыынзаназоз
еилыфры-еилыфруа амцабз зылкыаны ихалоз алҗа еилаҳанта
илаңш иныцыжыа.

Арыцхаратцәкыа шцанарзыкәлеи, анцәаушә, арыц-
харатцәкыа!.. Иззыпшымыз, изкәымгәыгуаз, зегь
нарымпыткәыкәаны, еилабганы, еилаццышәны икәзырха-
шаз!.. Абри ами иззырхәо акаамет рцәицшзаарын, акаамет
рзыкәлеит хәа... Уаха иарбану ари еицәоу кааметс ирзыкала-
раны икоу набжьоуаа, азхытцра еицш ирыжәланы амца-
кьоуқад иналагылазар!.. Мап... зны, ушақәымгәыгзо, зегь
неихәлабгозаап, зегь неихәлахауазаап, дгыли-жәфани уафы
ишиимбац еицш инеихәларткәацны... Абри акәхап акаамет
кәлеит, ауаа рыкәзаара ааит хәа ззырхәогы...

Адунеи афы ихәыцыхәапшыха, апцтазаара иархәйтәыз,
иархәапсаз, иарқыцкыз, цәгыарас икоу зегы зхәыцуа,
цәгыарас икоу зегы еикәзырәеәо, уи ала амчра зегы рхы
иархәаны, ампыцахаларатә цсықымқымра, ампыцахаларатә
гәымхарақәамәапызгоадунеи ианызаар, шакаиманшәалахоз,
шакаибзиахоз уи ақәынхара, ақәхандеира!.. Ускан адгылгы
цкәахон, ажәфангы цкәахон икеикеиуа... Урт ирыхкәаны
шакафы агәәкәрақәа, ахтәара-хыпсаарақәа ирыкәшәахьоузеи,
рыпсадгыл иахыршәахьоузеи, шыатанкыла ианызаартә
еицш!.. Мзаутраагы абри рцәицшхарц аума абри афыза
аҭагылазаашәа изтәшәаз, абри афыза арыцхара, ахамыштыхә
зырзыкалаз?! Гәнахырыла, рыцхырыла еибаркума адунеи
ааршазар аахыс ари изыкәгылоу адгыл, дара зегь реиха
рыпсы зықәараз?!

Мзаутгы, Кяхыргы арра ицахъан, иаахъан, аха
ари афызатцәкыа иаламцшыцызт, ирымбацызт. Аибашьра
атәытцәкыа збахъаз Дыгәи Таркани ракәын. Ишыцкәынцәаз,
ишкәыпшкәаз аибашьра дуззатцәкыа иналашәан, ахамыштыхә
рыхтәнагахъан... Изакәйтә еибашьраз ускангы иназлаҳаз!..
Рызырта-рыпсырта ыкәзамкәа, инахәлабга ицеит хәа
ишыкәз, ацъамыгәа цәгыа рыхганы ианыхынхә, уаха ари
афызә рыхтыгәлап хәа амалахазгы иакәгәыгуамызт... Аа,
уажәы, ишазыпшзамыз инархаҳаз, инархақаз!..

Аибашьра абзиарахь уаф дышкылнамго ззымдыруада?!
Аибашьра зегь абылуеит, зегь цхастанатәуеит!.. Абцъар зку
ага хыкәкыс имоу – уқәхра, уқәыблаара, уқәыццышәара

ауп, уара уи ус уакәымгәыгуазаргы... Мчыс икоу зегы ихы иаирхәоит удгыл умикәыкәаарц, тәыс укайтцарц, дунейхаангы убга наузеитцымхуа, аңыамыгәа цәгәа унтаиргыларц. Аха уи ус зегы рҕартом, иңсы-инха инейҕагылоит, иагҕеибашыуеит хаңәнымырха... Иуқәлаз аға удгыл дыкәуцаанза, наунагза ахақәйтра нагза зыкалом удгыл ағы. Уи шыахәлатцәкәа еилкааны ирыман арака иейдгылаз ахацәа, аха ирцәыхәнтараз, ирзеилымкаауаз – абри ашыза дара ахыақәшәаз, иахыаргәамцуаз акәын.

Рызынтәыкгы ргәы нтзызаауа, рыхшыҕа еилаганы иахылаз икарцшаз иакәшәомызт, уажәы-уажәы инейтац-аантцуан, игәамтцхамтцуан, цыарак тынч изышыақәгыломызт.

– Хаңкәа рыблит хәа сыкоуп арт аңыныкәа!.. Руа-ршәаң зхәо ыкамкәа икәрыблааит ари адгыл, тахак шпәхарымтои, ухәарауазеи?! – днечиращәеит Кыахыи, абжыааңны еиңшымкәа, еиха-еиха игәамтра шытыцуа, амца-шоура еиңш инаицралаз аччахәа деибанаркуа. Иҕны-игәараҕа имчырхакәа иблақәа шааңшуаз инейкәырыблыр итахымызт, аха илшараны иказ?! Аибашыра ахәымгарақәа иатцоу зегь рхы иамырхәакәа иаанрыжыаама уңсадгыл умазкырц иашытало!..

Иаңхыака шыақәкәак ахыинейхигаз, уака дадырсызшәа, днечәлаңсы дгыланы дыңшуан, ихаңыцкәа ағәа нарытго.

Ублақәа шааңшуа, мчымхарак уакәшәаны акагь улымшазо, уара иуцәымгу ахтыскәа уҕаңхыа ианымҕаңысуа, акалашәа уеиланаршуеит, уеиланархәоит, амца зыцралаз уара уакәушәа. Кыахыргы днаганы абри ашыза аҕагылазаашыа дынтанаргылеит, уаха ңхыака дзейтамцуашәа, алтчышыак имазамкәа, иңсахы еикәырччо.

– Хаңкәа рбылуану?! Ишца?! Хандырцәарцу зынзаск?... – Дыгә изымчхакәа, иеҕахаракны, иаңхыака илаңш наиршәит, аха уака имҕаңысуаз акагы ибартамызт уажәы. Ахыацара узылмыңшзо иеңынгылан еишылаха, еилыҕры-еилыҕруа ихалоз алҕа хәашыкәа нархубаауан.

– Уара уака уеаанкыли!.. Икоу аиаша хара ихаздыруам... Мап...абылра ахыцо маңк инахароуп...хаңкәа ркны акәзам...

Хаѡнқәа еибгазар ҕалап... – Ҙарқан уи дынпхьаиркәкәеит зымѡа дахьгылаз. Дыгә игәы ааикәжеит, маҷк иааикәихәалеит. Ауаѡы иҗсҗазаара зегьы зыдхәалоу ныкәыццышәаа ианцо даараза игәы инархьуеит, игәы ҕенакаауеит... – Уара ара укази макьаназы, хара ханкылыпшуеит, хзыманшәалахозар!.. – Ҙарқан убри ихшыѡ назиийшътит. Ас мацара иабан-загылазаауеи?.. Акы хәйтәын, акы рҕеипшыртәыр акәын, икоу, имѡапысуа еилкаатәын, шыаҕақәак неихыгатәын җхьаҕа, еҕа ишәартазаргы, еҕа игәаҕразаргы...

– Аиеи, маҷк ханкылпшуеит, атцлақәа хеынарывакшәа, халапш ахьынзаназо... Икоухналапшып!.. – Мзаут ахьышәтхәа Ҙарқани Кьахьыри раҗхьа днагылеит, игәы хытхытуа, рҕарабжьараҕы, рхаблаҕы имѡапысуа дналапшырц, дназҕлымххарц.

Мзаут уажәы иѡызцәа ахьыказ дахьрылахәымыз шаҕантә игәы еибанарфахьааз!.. Иѡызцәеи иареи ахьеицәыхкьаз дартынчуамызт, аха уи зегьы аамтала акәызшәа дазхәыцуан. Иѡызцәа, есикалалакгы, иерымадара шаҕахыз изымдыруа дыҕамызт, аха уажәы ас иаалыркьаны изташәаз алтышыас иамаз ихаҕы изаагомызт. Деимырхха, хәыцра гәартак дыхтаркуан, дызрылымцуа. Иҗышыклахәуаз рацәан, урт ртып ақәцара ус имариамызт...

– Хаанза азәгы шәеышәмырцысыроуп араҕа!.. Шәхы шәымѡахан... ашышыхәа шәтәаз!.. – Ҙарқан зегьы днарылапшит иҗкаауа, дасу иртагылазаашьоу гәаитарц иҕахызшәа. Бла-бла иааимидеит. – Хара уажәытцәкьа хааиуеит!..

– Араҕа ишәартоуп, Ҙарқан... Ас мацара хабанзатәазаауеи?.. Хтыпқәа хаҗсахроуп... хлапшыкәыртаргы алшоит... Иахьыпхьакыртоу абнахь җьара хаиасроуп, хәхьырымбаша... Хаарымпхьашәар, хауа-хшәаҗь ыҕазамкәа хаақәырхуеит!.. – игәы штынчмыз ааинирпшит Дыгә, еихаразак уи дзыцәшәоз ахәыцкәеи ахәсеи ракәын. Урт зымѡа рҕеыртынчны итәан, ирыхьыз гәныргауа. Ишазыпшзамыз дара зтатәаз ажәѡан неихәлабгазшәа, уажәшьта икарцашаз, ирыҗсыхәаз рхаҕы ирзаагомызт.

– Аиеи... хтыпқаагы хапсахуеит, иаахажэраза... Арака аангылаша хамазам...уи харгы иаадыруеит!...– нарфеихэеит Таркан, урт днарызхыапшны.

Арака раанфасра шшэартаз уафы ибаратэи икан, рацаак ипхыакыртамызт. Узыкэгэыгшаз акагы умпыхыашэомызт. Иалхтэын еиха иахышэартамыз тыпк, абнара агэахы инаскьозаргы.

Таркани, Кыахыри, Мзаути реыларкэы-ларкэуа афасара инылсын, Кыахыр ионашьтахь, рацаак ицэыхарамкэа, итахкааны имаз ахьацарафы ианнеи, иаатгылеит, атла шыапкэа реынарыдкыланы, рапхыака ипшуа. Арантэи унцэытцыпшыр, ишутаху рынхартакэа улапш инытаукуан. Апхыа иахынажэлаз иахыымзазар акэхап, макьаназы рхыбракэа еибган, аха, инаскыаганы, даеа ыынкэак амца рыкэцэиашо абылра иафын. Инахараны ахысбыжыкэа шгац игон, еикэтэарак рымазамкэа...

– Хафнкэа еикэхагэышьеит хэа сыкоуп... – ихэеит Кыахыр, рацаак иехыкэмыртцакэа, иеаариашаны. Ифны ашьтахь ала иаша унагэыдыпшылон ишутахыз. Уи фбаны еихагылан, ашьтахьтэи аганахыала макьаназы ишыыхмызт, дахыымзакэа иаанханы икан, аикэтцарта цэахэакэа арахь иалпшуа. Ахэыста акэынцькэа хаха-хахаза, ицэыртэаны ихгылан, быгыцырак рхынхалазамкэа.

– Аиеи... хафнкэа еикэхагэышьеит уажэазы... – ихы ааиртдысит Таркан, атла мацк иенавырхэхэашэа, агэарабжыара нымфыхыт игылаз ифны арсынтэи цкыа ишибартамызгы.

– Ишеикэымхара икоузеи?! – Мзаут уи игэалакара азышьтыхуамызт макьаназы, игэы тнархышэашэаауан. Дзызхэыцуазгы аеакзан... Ант иалалаз апсымцкыакэа идмырхэашакэа, еилапырмышхакэа ус иалсуазма, ус иаанрыжыуазма?!

Убаскан, ишазыпшзамыз, инарцэхыкны, акэак-акэакхэа иаатгаз ахысбыжыкэа рзымбатэбараханы, итикэ-цикэуа рышьтахька инхьатцит, арака макьаназгы ееирак шыкэамыз иназхэыцын.

– Аснаипер хгэаитазар калап!.. – Таркан иаразнак убри ишых назцеит, пытк ахьацара италаны ианынаскьа. -Ари ишыкоушэымбои,аибашьра иазхиоузегьрыла рееибыртоит... Аснаиперцэаггы реазырхианы, цъара иалкаау тытк афьы иныкэтэоит реазтцэылхны, икылкааны ахысразы... – убри иназирхэыцит, арахь ақалара макъаназы ишыгэагъылацэаз надырдыруа.

– Иалудыраауеи?... Иаалыркъаны ус изыкалома... амца-қьоуқьад анахысуа?... – Къахьыр ижэахырқэа итагь инейтеицалан, иеааларкъаны амагъа иенатцигеит, амэахэаста даныланы дахьнеиуаз. Арра дцахьан, даахьан, аха изымдырқэоз шмацмыз иаразнак иааинубаалон.

– Уи шыкоу умбои, Къахьырхейт... арт газакэазам... Аибашьра афымца-цшатлакэ анахыслакь, шьоуки, урт ирышьтанеиуа, икылыцш-кылзырыфуа, ртытқэа аанкыланы иныкэтэоит, итацэыз афынқэа рхыбрақэа рфьы акэзарггы... Рнапафьы иааргаз рыхьчар ами?... Дачэазэы уахь дықарыжылома?... – ихэейт Таркан, иара аибашьра атэы еиха дшалацшхьаз, иаха ишидыруаз Къахьыр дынзаарцшыланы. – Аибашьра ушақэымгэыгуа атараггы унартоит, ахшыфггы унатоит... Уцарыхэтэаза, уеилыхха уканатоит... Уахаггы цсыхэа амазам... – ихэалон иара знызынла даахыхэмаршэа. – Ухэылдыз-мылдызуа уфьыноухар, хара уашьтзом... уныбжьахэашарггы калоит... – нацитон. Аха урт иажэакэа ирыцаркуаз, иара ишеиликаауаз еипцш, дачэазэы изеилкаауамызт, инарцаулан дазнейуан, инарцаулан дазхэыцуан...

изызырфуаз гэрагарак рнатон иара дызлаказ, дызлацшхьаз ашка зхьацшрак картцартэ еипцш...

Амфаду афынтэи акэын ахысбыжыкэа ахьаафуаз. Уааггы шьоуки гыламкэа икэамызт... Иаахынхэит рышьтахька... Рацхьака уаха цашьа амамызт... иааныркылахьан абцъар шытыхны ақәкәахэа ихысуа инарыжэлаз... Аға дызуабашьуа унирхарц акэзам, ухиртцэарц ауп, уқәихырц, шыатанкыла уқәиблаарц...

Амш лахыцәгъа

Шаќантә ицатәахъааз ари ақъала, абнарафы ицәытцахыбны ицәытцагылаз, хгәахъеанзамкәа инхәжеланы хандыртәар ҕалоит хәа, ишәаны еыпхъакыртас иалырхыз.

Уи Дыгә имаҕацәеи ичкәын Кәатати ракәын изыргылаз, акәара нырцә, уафы иахыфырхасыртамыз атып афы. Ус аламалагы уақәшәомызт ицәытцахаланы иахыылагылаз. Зәеиышыны, зәеикәархәны игылаз ахъацатла хажәаақәа рымцан игылан иқәаҕъаза, мшъамбажәк ақәыршәны, азныказы улапш иныттамшәартә еипш, афасара аеылакны.

Уахъ мѡахәаста пак уцәытцанагалон амағра илсны. Ёынла заанатц ахәсеи ахәыцқәеи арахъ иаарыштыуан, цъара тышәынтәаларак ҕалаанза ишцәхазхымгари хәа гәыграк иазыпшны. Ахәлара иаарымнахаанза абра ишцәытцатәаз ианырхыргозгы ыҕан.

Иахъа еипш, ас аҕагылазаашъа ҕалап хәа иақәгәыгуадаз!.. Дырѡагыых ари ақъала цсеикәырхагас ирзыҕалеит. Уаха иабацарыз!..

Абриаҕара ихъанҕаз мшык иҕымлацызт Мзаут ипцстазаарафы. Уи иацыз абзиарақәа шыҕазгы, ахъантарақәагы аниқәыгәгәоз мацзамызт. Аха астцәҕъа деихәлазгәашаз, деихәлазырхашаз дақәымшәацызт. Амацаз зхы лазмырҕәуаз, аиашаз хъатра ззымдыруаз уажә дызтәшәаз зегь реихагы ицәыхъантахан, алтышыас иаитәашаз макъаназгы еилыкка ихафы изаагомызт.

Ауафы агәахара, агәеилахәара анихапогы ыҕоуп, аха урт иерымпыткәыкәааны дрыцәцозароуп, дыриааиуазароуп. Зегы мѡак-мѡак рзылхтәуп, аха ус уара ишутаху амѡа уанзанымсуагы ыҕоуп. Зны иҕәацаҕацароуп, ибҕацамкыроуп, атымитышара утанарпшуеит, аха угәы ацәкаумыжыроуп, умчқәа зегы еизыркәкәаны уафысроуп ашъхакатәара, ахъантара... Ушътахъҕа ухъампшроуп – уацхъаҕа, уацхъаҕа!.. Уаха цсыхәагь амазам... Азәгы игәы иаанамгааит амѡа хъанта анысра ус имариоуп хәа...

Мзаут ахэыцрақәа дызрылымтцау деимырхха дыркын дахтәаз. Дзатцәны, анаатә неизывасуа дәышкәағызк дықәнакызшәа, ицәажәоз ирхәо имаҳазо, дачәа дунеик далан дбалыбаҭо, хкыдкылартак имазамкәа. Декабр мза иара ихэыцрафы убас аеышьақәырғәғәара иафын, дунеихаангы хаштрак ақәзамкәа, игәатца интахышәашәаны инаузтымгазо. Иаалырҕьаны ари амзазы изныкымкәа-иҭынтәымкәа иҕалақәаз ажәыларакәа ирыхҕьаны, акыр амыкәмабарақәа итанаргылахьан. Ақалақь иҕсы алкәыкәааны дахьааиз, дшазыпшзамыз, закәытә зыблароузеи дназлахаз!.. Ашьа ицаша ада иалагылом хәа, дызхымҕарыз илахь ианызаарын... Убасҕан, убри амш лахыцәгьа аены, ақәкәахәа иагаз ахысбыжықәа, игәы тшьаауа, уажәы-уажәы ицәа дынтанарзызауеит ианааигәалашәалак. Ахамыштыхә итазыргыларц иақәызкыз аҕа хәымга ихызатқәа афыв-сывхәа ишрывыҕькьоз ауп рыҕсы шеикәдырхаз... Ишеикәымхарагы иҕоузеи!.. Амахә наагы уара узыхәан ианымлақәуа, узхынхалашагы анупыхамшәо, ушьамхгы уабанзафанагари?! Уҭла, уҭла... ахызатқәа узрыцәцозар... иахынзаулшо... уахынзананаго... уахынзазцо... уҕсы угәы икылаханы, угәеисра фыпцәаауа!.. Мацкоуп иаанхаз, зегьы унарылхәдаахоит, амца зхылаз ублақәа шаацшуа!.. Нас ухәхәала, укаала шаҕа утаху... изаҳауа анмацхалакь... иантацәырахалакь... уеикәызкуагы даныкамлалакь!..

– Баҭал... уеиха уара... уеиха абааҕсы!.. – Мзаут ибжы шааиахазтәҕьа Баҭал, иаразнак иҕалаз ихшыф назцан, дууаза аанда днахыцан, амхырта ақәынцъра далҕьаны дцон дышзахәоз, дшәаҕьаны. Ахызатқәа иапхьаҕагы ишьтахьаҕагы афыв-сывхәа ивыҕькьаны ицон еикәтәарак рымазамкәа. Иара, ашьабыста еипш, инароуны дынкаҕо, али-аҕси рыбжьара абнара иенамеидеит ахышәтхәа, иаб илацш иемытдыршәакәа.

– Астәнда, итегь инеихга, барамыжда!.. Бхы шытыбымхын... бхы ларҕәны бцала, Баҭал бишьталаны!.. – Мзаут уажәы уи аанда днахигеит дналыцхрааны. Икаитцарыз дақәшәомызт,

дрыхзызаауа дрывагьежьюан акрыхьыр хәа дшәаны. Астанда лангы дналытгәаны аанда днахижыт ииулакгы.

Лыпси-лыпси еихьымзо дыфны лхәыцкәа днарышьтәлеит дынцәытдаххуа. Амитә зыкәлаз... ахысбыжкәа еихә-еихә иааигәахон, еихә-еихә атшәара икфәрцалон егьызхаразамыз...

– Сара ускәатц, нан... уара ухы уахә!.. Ахәыцкәа машәыр рмышәаит!.. – Мзаут иан даагьатцәы-гьатцәит, ацсеилахәара дназлапшыз лызхымгауа.

Мзаут уажәы, икайтцара дакәымшәо, атымтшәара дыбжәахейт деихәлаханы. Ишьтахькәа дызмыфуа, иапхьака дзымцо, дшафьшафьо аанда давахейт. Ишпәкайтцари уафымыжда!.. Зегь ицәеилахәейт, зегь ицәеилагейт, амчымхара дзыкәшәаз ихы еиланаргьежыт, еиланарфынтит... Ублакәа шаапшуа уан уанлызмыцхраауа еицәоу арбану?.. Уан – узаазаз, узыхьчаз, зкыхахш уфьрхәхәаны ушьапы укәзыргылаз!.. Иаухәараны икоузеи ани аңеи абри афыз атагылазаашьа рзыкәзцаз!.. Аңа дзымшафә, ан дзымшафә...

Мзаут аанда дадхейт, дадхейт, аха иан дахигартә еиңш изыламыркәйт, еикәпәх икәтцаз асетка-аанда иара ишитәхыз изхьамыреит... агәыпжәара... аитәгәыпжәара!..

– Ди, ажрахь, ажрахь беиха!.. Бхы бымфәахан!.. – Мзаут, уаха акагы анизымзба, иан дналыцхрааит ажра афынза днеигарц, ажра псеикәырхаган ирзыкәлозар хәа.

Хазарати Мзаутрааи ажра ду рыбжыган, иагытцаулан. Мзаут иан дигәытцәхәхәа даашьтихын, днаганы ажра дынтаиртәейт, игәы налызхьаауа. Уахагы цсыхәа амамызт.

– Нан, ахәыцкәа урхылапш, машәыр рмышәаит!.. Сара усцәымшәан!.. Сара сызургахуазеи!.. Уца уара, уца!.. – инаидылтцейт, лнап хьахьақәа наихьшьуа, лгәы нтыхьшәашәаауа. Уаха еибамбарашәа лылагырзқәа нхәкәкәәлейт.

Мзаут ф-мцакы дрыбжәахейт. Иангы абас дахьаанижьюаз итәхымызт, ихәыцкәа рхы иоужьны иахьдәыкәйтцаз шәазызарак изнарцысуан.

Мзаут ихапыцкәа леихаиргәгәан, дууаза дыңаны асетка иеынахаижын, иеахьрыфрны наӀ иеынӀаижыт.

ХазаратӀ Къахьыри рыфӀнкәа иенарывакуа, ашыр-шырхәа днарыбжькьеит. Уажәы еихагы иааигәазаны афывсыв-афывсывхәа ахкәа еикәтәарак рымазамкәа аӀәынӀь хәйтәкәа иахьраахоз цыв-цывхәа рышьтыбжь иахауан.

Амфаду шыӀказ акы гӀжәеит, акы тӀкәацит... дыдратцас иаархыцхыцит иахьабалакь...

Убаскан Мзаут ихәыцкәеи иареи рыцсы шеикәхаз ихафы изаагом иахьагы. Ихәыцкәа хыма-цсыма афасара реартан, ианеихсыгӀ акыраамтагы изылцуамызт. Ицәкәыкәы, рыцштәы рхыгга, изыкәшәаз агәытӀкъара акыраамтагы ирхыцсаауамызт. Рылагырзкәа рфыкәкәа, уажәы-уажәы иаакыыз-кызуан, изыкәшәаз рзымбатәбараханы.

– Шәымшәан... шәымшәан... хәибгоуп!.. Анцәа хрыцхаишьеит, хәихьчеит!.. Шәаала уажәшьта арахь! – ихәан, Мзаут ақьалахь иманы ифынеихеит. Уи ахьгылаз рацәак ихарамызт.

Ари ас шаӀантә!.. Ахабла зегы ускан еикәхагәышьеит, аха ишеикәымхара икоузеи!.. Рыцсы рыманы абнара реамардан, абнара иахьчеит. Жәытәнәтә аахысгы набжьоуаа хеикәырхагас ирымаз абнара акәын, аӀа хәымга илацш ицамшәартә уи иатцәахуан. Амшын афыкә ианакәызаалакы ишәартан, ақьылафцәа таха артомызт...

Абри ашьтахь, цытӀк ианеихсыгӀ, ианеикәтәа, Мзаут деиханы иан длышьталеит, лыцсы таны дысзалгозар хәа. Ицси-ицси еихьымзо, дынкылцш-кылзырыфуа дахьаанижыыз аӀынза дааизар, дабаӀоу, иан дыӀказам. Абылффы ыкәышәшәы ицоит иахьабалакь. Игәы нтыцсаа-нтыцсааит, иаихәаарыз дақәымшәеит, азыказы дрымпыхьашәаны дыргаз цыишьеит. Абас, абри афыза аӀагылазаашьафы уан дахьаанужыыз данумбалак ушӀаӀалои?.. Даауазырит, даашаӀышаӀкьеит. Цъара лгәы тӀкъаны дцәытӀацсыма, акы дахәәеыма, мамзаргы дцәытӀаршьыма? Игәы неицрасит дуалуашо, иӀаитцара дақәымшәо дахьгылаз.

Мзаут ажра дталаны, амагқәа еипхьырттаауа ифынеихеит, аха иубараны икоузеи? Ацэйтцлашыцара, аилапытхара, амагтра ахаңаны... Ихы ларкәы-ларкәуа днеиуеит зегь иара инаицрыхо, хыхьынтәи азәы дибар хәагы дшәоит. Ирыжәлаз агыгшәыг ирылшоз нагзаны, уажәы җадақа акыр инаскьахьан, аха уахь анеира макьаназы игәагыуацәан...

Адунеиаҗ уаҗ дызкәымшәо икоузеи!.. Зегьы дрыкәгыгуазароуп, аха ианизеипшымтәуагы ыкәзаап. Амчымхара зегь ланаркәуеит, зегь еихәланажьуеит.

Шақа хәыцра, шақа хшыҗеибарыххара дтанаргылазеи Мзаут уажәы!.. Иахьабалакь дынцэйтцәпш-җцэйтцәпшит, дныкәыпш-җыкәыпшит, аха дабакоу дзышьтоу, дыкәзам, акы днышьтцааны днахәланагәазшәа. Дышпауалуашои, дышпагәжәәжәои, дышпауазыруеи?! Иан рыцқа, шақа җьабаа идылбалахьааз, шақа дихзызаауаз, шақа дреигәырғьоз ихәыцкәеи иареи еивацало аштә ианааталалакь. Знык рхы-ршьапы изыкәгыланы икалар, уаха крылтәхызма? Аа атцыхәтәаны ишыкалаз – зегьы ныцбаба -иныцәхәашазшәа...

– Ди, о ди!.. – убасқан Мзаут, акагы агәхьаа мкзакәа, деихәлагәа-деихәларцсы дызкыз иеаалжәаны, ибжьы наиргеит, җьаракыр дыкәзар илахартә еипш, ажра дцэйтцаланы дахьнеиуаз.

Абар, аңылхәтра иалагылоу рыҗнқәа ирымариашаны, акыр днеихьеит. Азәы, ахьышәтхәа дҗылкьаны, акәкәәхәа илаижәитцаргы ауеит. Аңсымцкьақәа еибархәага раатцрақәа ирывамкәа икоума? Изцәыпхашьозеи?! Гәнаҳарала итәу адгьыл ағы дара иртәху алрымгои!..

Мзаут акыр деимдахьан, акырынтәгы лыкәҗитхьан... Уажәшьтә рыҗнқәагы днарывсырц егыгмызт. Аанда иеавак-иеавакуа дышнеиуаз даатгылеит, абрақа гәҗарас иаакаитқан. Ажра дынтаңалеит. Ажра аназараҗы, ажыцра ахаңаны иахьыказ, уаҗ дахьзымнеиуаз, уаҗы иахьыҗырхасыртамыз дцэйтцатәан Мзаут иан дышәны, деицаланы, дкәарқәашьеиуа...

Ицсы наилалеит Мзаут иаразнакы... Алашыцара дналибааит иан дхыкәза дахьтатәаз.

– Беибгоума, ди рыцха?.. Арахь баазгазеи?.. Шака сбышътаз!.. Акбыхьыз цысшыан... хагәнаха ззымгаша!.. – Мзаут, игәы еилатәо, иеааларкәны иан дааигәыдихәхәалеит. Иан абас дахьибаз икаитцарыз дақәшәомызт.

– Шәеибгоума шәара?.. Ахәыцкәа абакоу?.. – ан рыцха, лылагырцкәа нхақәкәалан, дқыызқызуа инеималтәеит, абри афыза арыцхара хзақәшәарыз, иабахтахыз хәа лгәы цшаа-цшаауа.

– Хаибгоуп... бақәытц ацәуара!.. – дааижьжәеит Мзаут иан, инапкәа налыкәиршан. Лгәыткәара дарқыцқыцъуан уажәыгы, ақәара-қәара деитцасуа.

– Абас стәланы сааскәеит... афны ааигәара сзымтәазт... – Афны хәа дызфыз уи Хазарат ифны акәын. Ажра убра иавсны иаауан абрахь. Азынразы, злагара хәычык арлагартә еипш, азы тыфрны ицон, аха уажәы итацәын. – Ахысбыжкәа слымха цырхит, убриакара ихысуан... Ихалгазазар акәхап, фны-гәара хәа акы аанмыжкәа... – лхәақәа лзыхеуамызт.

– Бымшәан, ди... баала уажәшъта арахь!.. – дналытгәан, ажра дынтигеит Мзаут иан, аха лара даеа дунеик дықәнагалазшәа акәын лхы шылбоз алашьцарафы.

...Убасқан Мзаут, иан димбазшәа, иан дицәызны лыпшаара дафүшәа, ицәа дынтәзызеит уажә дахьтәаз. Лцәабаақәа идыз иара дунеихаангы изшәараны дыкоума? Ихы фәитцихын, иан лахь дынхәацшит даарыцхашәаны. Уи ләыртынч ақьала акәакьтафы дыкфәтәан дкәыкәнеиза.

Убасқангы изықәнаршәаз, изтанаргылаз имгъазо шәахстаны инанхәлеит набжьоуаа ргәатцафы, наунагза ирхамыштратәы. Ақкәынцәа рхы иаеицгакәа инарфәгылеит ицыхлымуа зфәазхаз, рыцхашьарак зламыз ақәылафцәа, ампытахалафцәа. Урт акыр Набжьоуиалаланы инаскьазаргы, ихьамцыр ада цсыхәа рмоуит. Аға имфа уака ифәпыртәеит, уаха иацхьака дзымцо.

Мзаутраа, фымтзакәа иахьтәаз, ргәыграқәа зеггы нарымпышшазшәа, иахьатәи ахтыс иазхәыцуан, аха макьаназы иахькылнагоз хәа акагы рхахьы иааиуамызт. Уажәшътәи ара раанхара шыгәагыуацәаз мац-мац рых-

шыџ азцон. Агхақәа иҕартцаз аиакәым иштанаргылаз, ртагылазаашыа шархьантаз уажәшыта лабҕаба ирбон.

– Зегь зхароу хара хауп... абра хзықәымтцит!.. Иахцәыцәҕахеит абра ақәцра!.. – атынчра ааилеигеит Таркан, акы ижеланы дархәйтцәыхәйтцәуа. Убри ииҳәаз уаан-загы дазымхәыцуа дыҕамызт, дааргәжәажәеит. Дџагылан, иеаархәашәа, ақала ашә днылагылеит, игәы итхоз дзазы-миааикәа, уаҕа иеилатәаз днарылацшуа. Мацк ибла қаруақәа нтаирхәрылеит.

– Еилгоз цыахамшыеи!.. Астцәҕыа хташәап хәа згәы иаанагодаз!.. – даацәажәеит настха итәаз Кыахыргы. Таркан игәы итыхоз иаргы иҕәы ишытхоз џашьомызт.

– Иарбан еибашьроу иаразнак еилгахьоу?.. Уи шықәсык еилымгаргы ҕалоит, џышықәса еилымгаргы ҕалоит... хәхькылнаго здырхуада?! – Таркан игәаанагара еиҳа-еиҳа аеартлон, аеартбаауан. Аибашьра ду аан ипишәахыаз рацәан.

– Ус хгәы каумыжын, Таркан!.. – урт рцәажәара иеналаирхәит Мзаутгы. Илахь ҕыаҕыра инапы нықәишыт, ихылца ааихыхны. – Иудыруеи хара хтәы иакны аамтақ зыҕаларгы!.. Хацсадгыл азәгы изгазом дунеихаангы!..

...Даараза ирзыцәҕахашт хәцкәынцәа арт рықәцара!.. Шықәсырацәала хадгыл зцәшә алазхәхьоу, атцла хажәаа еипш, иаразнак иузытцарыџуам, реаладырцсхьеит... Акыр рөырҕыар алшоит... – Мзаут дызлацәажәоз акыр инартцауланы дшазхәыцхыаз џашьомызт. Игәтакы даеазәы игәтакы иузаларџашьомызт, еиҳаразак Ацсадгыл ианазку.

– Сара сгәы иаанаго – ауаџы ицсадгыл дықәгыланатц гәыгәғәарак имоуп, имч џбаџтәуеит... иаҕаххаргы ихы деигзом. Ус акәымкәа, абарт ишыҕартцо еипш, атәым дгыл сымпытцасхалоит хәа далагар, дзықәгылоу итдахжәоит... – Ас иҕоуазцарақәа рҕы Кыахыргы узиваломызт, иеыртцәахәны днауғагылон, ииҳәоз дузахмырцо, дхәацыхәацшыа.

– Уаҕа уиашоуп, Кыахыр, ура!.. Уи ашыақәырғәғәара атахзам... Ацстазаара зегы еилырфаца ртыцқәа рҕы инаганы инеикәанаргылоит... Иаххысыз аамтақәа раан еиларкәахәхыаз зегы рееилдмыргар ада цсыхәа рымазам,

убри азыхэан ауп абриакара аибарыххарақәа зыкоугы... – Мзаут игэаанагра шака аиаша атцаз акара уазнархэыцуан, итагы еихау ашка ухьанарцшуан.

Мзаутраа ацәажәара иагэыланахалан, акыраамтазагы ирзеикэыкуамызт, рыгэтыхақәа еиха-еиха рычедыртбаауан. Зны рыбжы, ртагылазаашьа рхаштны, инейтырхуан, зны иаадырмачуан, иахьтәоунаргәаламшәазшәа. Еимтцаркқәазгы кәлеит, еимфаркқәазгы. Амала зегы-зегы акакәын изыкыз – иахьтәи амш. Уи зегь реиха имышьтацәгыны ишырзыкалашаз макьаназгы рхафы цқа ирзаагомызт...

Актәи амш Гәнақала итәу агәакрақәа

Амшқәа зегы еицшны, уара ишутаху еицш, калашьа рымазам. Агәырғара зыцқәоу реицш, изыцқәамгы науцахалойт илахьейкәцараха. Зны-зынла убас уеибадыркуейт, уеибадырххойт, ухлахатц дыргыжьюейт, адунеи ақәзаара атцкысгы ақәымзаара еигьушьартә еицш. Аха ауафы ипцтазаарафы, абзиара шацу еицш, ацәгыарагы, арыцхарагы ацымкәа изыкамлозар акәхап...

Иахьтәи амшгы, дача мышқәак ирейцшымкәа, убас ихьантахейт, ахгара даараза иаарзыцәгыны. Ргәы ґнакааит, ргәы ґнархәацәааит, иаруалуашейт, рхы назқәыркша иақәымшәазо.

Ари афыза рзыкамлацызт набжьюаа бзантцкыгы. Ас еилахәашьны, ахгара рзыцәгыны мшыкгы иапымлацызт. Иабакоу амра агыламтазы изыцгәырғаны изыцгылоз, ргәалакара шытызхуаз, адунеи ақәзаара ргәазырцхоз, рхырқәа еихаччо иназпылоз?.. Икам, иказам... инейхәлацсы ицейт, уаха хынхәышыак амазамкәа... Инарымпыцдашшейт, инарымпыцтазит... Ақьала иахьныцатәаз, уаха иаазытцымтцакәа, итцатәоуп реейкәырцшыыхаа, ахәхәхәа инцәйтцәкәпысчыхауа.

Амш акыр илеихъан, алакытца еиха-еиха итцнаршәауан, иааихәласыр, ма ақәура, ма асоура ишалагоз афныпшуан. Декабр мза узақәгыгуамызт, амчра иара иаман, иааҭаххаз мѡаҭнагон, уафы изхьампшзакәа.

Набжьоуаа еснагъ ирфара рыманы, иржәра рыманы, итәы-ипҭа акәын ишаңылоз ари амза фыхьшәашәа. Азын мышкәа гәахәарак рзацийн ианакәызаалакгы ауафытәыѡса ипҭстазаарафы. Набжьоуаагы уи иалыхәданы иҕамлацызт.

Ушазыпшзамыз, угәы ишаанамгазоз, иаалырҕьаны ана-ара ашәахәабжькәа нытцыѡуан итцарыхәтәаза, дара зланхоз аҭсабара иамаратәны, агәырҕьаштыбжькәагы нышытыцуан, иахьабалакь аеахьыгзауа. Иалаҕаз изыхәан азынра, ҕеамтанык еипшымкәа, насыпшараны изыҕалон иуа-иҭахы, ихы-ихшара – дахьынеимадаз, аха иалаҕамыз мыцхәы даргәамтцуан, даргәәтеиуан ианакәзамыз...

Мзаут шаҕа деилахауааз, шаҕа ипсы азәхәарааз!.. Ақалакь акынтәи абра данааилакь, имагә дукәа наишьаҭцаны, имаҭәа пҭақәа наишәҭцаны, ишәақь аашьтыхны, шәарыцара хәа асы пүа абна тоурахь ифынеихон, гәахәарак иманы. Акагы импыхьамшәаргы, уи иара изыхәан иагыпсшьаран, иагыпцхрауан. Аҭсабарей иарей ишырҭахыз рееимардон, азәгы дырпырхагамызт. Аҭсабара инаҭоз раҭәазан, дархәыцуан ишиҭахыз. Алашьцара иаимнахаанза дхынхәуамызт. Игәалаҕара бзианы, ихы-игәы цқьаны инапы назлеикуаз иқәманшәалахон.

Аха урт зегы уажәы, маҭ-маҭ рөыпхьакуа, ишицәыхарахоз дазнархәыцуан, аха, аамҭала акәызшәа, иеамҭакәа иеиҕажон. Агәкаҳара иеаиҭазаргы иҭахымызт. Дытцнашәауан акәымзар иабаихәартаз. Запхьаҕа имхәыцуа иан лымгәа дтоуп шырхәо еипш, ихәыцрақәа цыҭцаихәәчуамызт.

Мзаут дахьтәаз аамҭа ахгара ицәуадафын. Уажәы-уажәы изымчхакәа дѡагылон. Цьарак иеизышьақәкуамызт. Ичхара хыжжуашәа ианибалакь, дындәылтцуан, рцәажәара иеынаҕәытханы. Ақьала иавагылаз ахьаца хыжәжәара иенавакны иеынеитцыхуа, афнынтәи шытыбжьык сахауазар

хәа уахь аңшра иеыназикуан. Ифны аңхьа игылаз атла хоурақәа илапш нарыдхалон, абнара иахыхәхәаны иа-хьаапшуаз. Акыраамтагы илапш изрыкәгомьизт, урт ирыдхәалаз ихәыцрақәа днаргәылархалон... Ус дгылан пытраамтак, аха нас даафналон итәартахь деиқәышышы, игәалакара хьантаза.

– Иуахауеи, Мзаут?.. Ёеира хәа крькоума?.. Иахцеицшузеи?.. Хабакылнагои ари хазташәаз?.. – инаиазцаауан уака иеилатәаз, ргәы зынхьаауаз икышә иныкәырххны. Иртахын иара икынтәи ргәы нызкылашаз акрахарц, акрейхәарц, рхьаакәа, мацк иадамхаргы, ихызеышаз, еиқәызхәалашаз.

– Исахауеи?.. Макьаназы тынчроуп... Атынчра ахатәоуп иахьабалакь... чытбжык уахазом, еиқәыпсызшәа... Икалах здырхуада, иқәтны ицоу?.. Аха уахь анеира макьаназы игәагылацәоуп...даеа мацк хәапшыроуп...Амлашәакызаргы калап, аха, шәзыкәшәаз ауп, мацк иаашычхароуп!.. Нас ипахшәап, хазнеиуазар!.. – Мзаут итып афы днеины днатәеит.

Шьыжәахыс крызымфацыз шьардаза амла ишакуаз рнырхьан, аха уи азбахә ала ажәакгы рфәдыршәуамьизт. Ишумычхара икоузеи, аха ирычхауан...

Кьахьыргы, ус дыштәаз, ихәыцхыз здырхуада, убаскан иныфнахаз атынчра изхымгоу, ашышыхәа дфәгылан, иеаархәашәа ақьала дфьтытцит. Иефәхаракны акыргы даанапшы-аапшит дахьындәылтыз.

– Пытфык абрахь ианымгылакәа икам, цәажәажьтыбжыкәак саҳаит абри амфәду шыкоу... Еицхьытта ххабла иалазар акәхап урт ирышьтәнеиуаз шьоуку... ихәеит Кьахьыр, ақьала ихы атцамыркьыскәа данаафналоз аамтазы.

Кьахьыр маха-шьахала даун, иара ишитыхыз ари афыз ақьалафы иеизеитыхуамьизт афкытә акыр даргәамтцуан дандәылтцуаз, даныфналоз. Зны-зынлагы, абри кәзтцаз абна шпарыцәмачхеи, мацк инахаракны, инеитыхны икартцарауаз хәа днарықәымчуан, ас иахьапшыыргаз гәахәарас икамтазакәа.

– Нас ишца, зегь цхьака ицозма?.. Урт ирышьтәнеиуа гәыпфык арака игылазаргы ауеит... – ихәеит Мзаут,

убас ишыҕалозгы дназхэицны. – Убри аҕнытэ хара, хта-гылазаашы злаҕоу ала, агэеанызаарагы хтахуп... Иахьахтау ишахтау хнеиртэ изыҕамларгы ауеит... – уажэы дызлацаажэаз ахьантарақэа шатцаз, уи ишааутаххалакы ишыманшэаламхоз маҕ-маҕ рыхшыо назиишьтит. – Ант рыгэрас иугои?.. Рнапағы иааргаз ус аламала иаанрыжыуама... итагы аусқэа мѡапырымгои дара ишыртау!.. – нацитцеит зегы днарылапшуа. Урт рхырѣсахьақэа рацаак ибартамызт уажэы. Ақалағы маҕк иаацэйтдлашьцахьан.

Тарҕан уахадзымтэакэа дѡагылан, иеырхэаны даалеиѡеит ақыла аѡнытҕа. Таҕынкыы наиѣйтцеикын днаѣыхеит. Акы дшаргэатеиуаз ѡашьомызт шѣимтуазгыы.

– Аиаша ххэарами, зегь зхароу хаихабыра роуп, хаихабыра!.. Аусқэа итагы аеакала иазнеир алымшазози?.. Иаадырманшэалар ариаҕынза хнеиуазма?.. Мамзаргыы, ианамузах, хшыҕаз хаҕазаарауаз, хнеиѣаггуазаргыы, хнеигэыдыззалозаргыы... – Дыгэ ипхэыс длываҕэыҕэны дахьтэаз ихэыцрақэа изеиқэмыртэазт, иехыршэааны игэы итцхоз дналацаажэеит, уажэы аихабыра рус инапы ианыртцаз цыушьап. Оумашэа иубаша, ианакэызаалакгыы изыхэтоугыы, изыхэтамгыы дара иркьарзам рѣынапыршьуеит зны-зынла, ргэахы еибаркны. Ақалақь ағгыы усоуп. – Ижэдыруаз, ари абзиара ахылѣаауам, ари ацэгьарахь хкылнагоит... Хзеивымсит дарей хареи... хачкэынцэа ахы инаѣахар-гылеит... Ишпҕалои уажэшьта, ихаҕсыхэоузеи?.. – Дыгэ иара итэала дхэыцуан, дахьиашазгыы ыҕан, дахьиашамызгыы. Усоуп, зегь еипшны изыҕалазом адунеи ағы. Азэы апхьыжэжэа ичхара нхыжжуеит, азэы иидыруа зегыы цэыригазом, инцэытцейхэеуеит.

– Иухэо закэызеи, Дыгэхеит!.. Шаҕаамта иузычхауеи азэы духабабаны, инацэхыпқэа уларпсны уҕэақэа данықэтэоу? Исоумхэо, уи ушпхэаапшуеи уара?.. Ибзиоума убас аҕазаара?.. Иабанзаузычхауеи?.. Упсы еиланамырхэазои, упсы уѣанамтазои?.. Ушпхэыцуеи уара?! – Тарҕан ихы нхьарнааны Дыгэ днаизхьапшит. Дыгэ дызлацаажэаз агэамтра ааизнарцысит. – Удгьылгыы уара уакэиҕтымзар,

ишутаху уеузеитымхуазар, узнымхозар... уи пстазаароума?..
Хачкэынцэагы рхы зыхдыркъогы убриоуп. Уажэшьта
чхаша амам... ахахэ уршыргы ипжэоит!.. – Дыгэ ицэажэара
игэы ишыцаххыз мѡашьѡ, днакэымчшэа инеиѣаирхыит
Таркан.

Таркан дахьиашакэаз рацэазан. Уи еснагэ аиаша
дадгылашын. Аиаша ныкэызго – уи иацэхьатцхоу, уи
иашьтам мыцхэы дырцэымгуп. Зны-зынлагы, уѡ дызлакам
далакоушэа, атэѡақэа ихагылоушэа инаихцэажэахуеит
датэамбазакэа, зтыхэрыкықэа рацэоу. Таркангы убас
ианихэапшқэозгы ыкакэан, аха иара урт рыгэхьаагы
икымызт. Дзыдгылаз дадгылан наунагза, дагьацэхьатцуамызт.

– Уакэытц, цыушьтеит, нак!.. Иахфозгы ыкан, иаажэ-
уазгы... Адгьылгы хаман!.. Сара ас зысхэо, ажэлар
еиѣамыжкэа, навс-аавсшьак амазамкэа икахызма?.. – Дыгэ
иихэац ихэон, уи днахыхэхэаны акы ибарц, акы иахарц
итыхымызт. Псабарала иашта-ихкаара дынтыхэхэаны,
иеилкаара аеиетнахыртэ еипш, атагылазаашьа имоуцызт.
Дызхылцызгы еергьхэа зыпсы такыз анхацэа иреиуан.
Ашықэси-ашықэси рыбжьара ишеибарыххоз инеипыргалон.
Аха Дыгэ еихаразак дыззаигэаз, дзызфэлымхаз иѡны-игэара,
инхара-интцыра акэын. Уи днапыхэхэаны аеакы адунеи аѣы
икоуп хэа дыкамызт.

– Адгьыл хара хақэитызма?.. Уцкэын хазы дынурхарц
утахызар, уцаны дара урыхэаракэын. Хэышықэса урзыпшызар
акэын... Хадгьыл иалахэахэтун, рцыбақэа аладыртэун,
абри иашазма?.. Избан иара увараѣы ишь-тоу адгьыл ѣатцак
азыхэан нахьхьынза уцаны ирымпытумкэыкэаакэа, арака
хнапхгара, хаихабыра ирзымзбазози ас иказ азцаара?.. Аха
уртгы, хара хаипш, мыч рымамызт, ирымпытцыркэыкэаахьан...
рнапгы акагы анымызт, ихэхэартахашаз уск дара ирызбартэ
еипш... Изыхкьоз абри зегы, исаумхэои?.. – Таркан еиха-
еиха далапахалон игэы цызфаауаз, дызлацэажэоз аус хьантэ.
Хьатцрак кантцомызт иеынаѣшьаауа. Итахын аиаша шиашоу
ацэыргара, иашьа иакэзаргы ибла интэихэон цымкрыда,
дацэхьамтыкэа, ус иказшьян иара.

– Егъаумхэан, урт хара харшыуамызт... Анс рхээрғы, ас рхээрғы акафы хааргон... псеивгартак хартон... хнейвыс-аавысуан... – Дыгә дацәхьацуамызт иихәац, иблақәа ааирпсеипсеит, ус акәзамыз ишейгхоз хәа аанаргауа.

– Хрымшыуазар умбои иахьа иахзааргаз?.. Ант уаѳ дыршаѳома, рыгәрас иугозеи?.. Хадгыл, хара – ргәы хқылахеит... Хзыхдыркьогы убриоуп, иузеилкаауазар, Дыгә!.. -Таркан ичхара хыжжуан, иеизаанкыломызт.

Уажәы агәамтхамтцрақәа зегы зыхкьоз изташәаз акәын, рхы адақәа еибархханы иахьыказ иахкьаны рҕырзыртынчуамызт, рҕырзеикәкуамызт. Амач азыхәангы инеикәгәамтцун, убри акынза инанагеит иахьа мацара иназлапшыз...

Кьахьыр урт дырзызырѳуан рылафымтзакәа. Игәы иахәозгы ыкан, иамыхәозгы. Игәы иахәоз – Дыгә изеилкаауазар, аиаша ибла иахытеихәаз акәын Таркан, игәы иамыхәоз – реицәажәара агәнеибархарахь икылнагар хәа дацәшәон. Аигәылацәагы анеиҕаггуагы ыказаап, аха нас иааикәтәахуеит, иахьакәым ихыкәнажылаанза, ҕыркәыгарак аарпшны.

– Ишәхәақәо сахауеит, аха сара сзызхәыцуа аҕеакзоуп... – Кьахьыр днарыбжапалан, урт рцәажәара хьантә ааипци-кьеит. Уи еипш икоу азтцара арака уалацәажәеит хәа иалухгәышыоз, угәы унархуан, акәымзар иузыхеуамызт. Здац-пашә шеишықәсыла иалазхәхьаз рымчра иаразнак иузрымпыткьомызт, егъа урҕагыларгы, егъа урҕаҕаҕаргы. Уи иатахын даҕа мчык, иара иахәланамгалашаз, иара иаиааиртә еипш зхы цәырызгашаз... – Ускан хар хәамазамкәа ххәыцқәа алаагахын, ашытахь еибарыѳны арахь рҕаархахит... Ирзымчхаит убрака пытраамтак!.. Сахә-шыа лҕы ишәартазма? Ашыха аназарафы инхоит, ус аламалагы, ижәдыруеит, уаѳ дызнеизом. Ирфозгы ыкан, иржәуазгы. Уажәшьта ишҕахапсыхәоу?.. – Кьахьыр уажәы зегь реиха абри дартынчуамызт. Уи азхәыцра даргәаҕхьан, аха алтцышыас иаиҕашаз макьаназы ихафы иааганы изызбауамызт. Ихәыцқәа алганы имазар, еиха дманшәалахарызшә игәы инаѳон. Рани

дарей рееикээрхэны иахьейд-тэалаз днарызхьацшит: – Зегь зхароу абри лоуп, – ихэеит Кьахьыр ипхэыс дналызгэааны. Уи илхарагэышьаз, аха ус инархэон. – Илзымчхат мчыбжьык, ыы-мчыбжьа ракара!.. Иаалычхазтгы, икалашаз лымбарызеи!.. Абри леицш ачхара злам сара дсымбацт аиашазы!.. – азэггы диатэамшьазо иеааиркьахэит, җазшьа чыдак наинырцшуа.

Аеыркьахэра зны-зынла инаинубаалон Кьахьыр, ианатахызгы, ианатахымызгы, аха уи дарцшзомыт иара. Ачхара лырнырцшуан лара ианакэызаалакгы, шьюуки-шьюуки реицш ацхьыжэхэа диеацаломызт. Лхэыцкэеи лтэаацэареи еиламырсзакэа рныкэгара акэын хыкэкыс илымаз. Ахатца усгы, ацхэыс усгы еилалызгон, лыбаф дацэаашьомызт.

– Аиеи, усоуп уара угэы ишаанаго – зеггы сара исхароушэа... Җафатэггы ыкан, җажэтэггы ыкан, хтыпгы маншэалан, аха ахэыцкэа ирзымычхэит. Афныка ханбацои, афныка ханбацои рымшакын есымша. Нас ишцакастдарыз?.. – Кьахьыр ипхэыс гэызианк лакэын, илхэозгы лдыруан, илуазгы лдыруан, аха ишакэым иналыхэацшуазгы ихэтэз иамхэакэа доулышьтуамызт.

– Җаи, нанхеит, ас икалап хэа лгэы иаанагозма Арда?.. Еилгаз цылымшьеи!.. Аамтацэгьак афыркы хкылахеит, икахцара хзымдыруа агэысакара җакэхэит... зегь уара ишутаху изыкалома?.. Ххы тыркьан, цыарак хзышьақэымгыло хкарцеит, нан... – лхэан, инхыалыршеит Мзаут иан Хыкэыр дахьтэаз, Арда лахь мацк инадцэыланы. Уи еснагь дылгэацхон, лыматцушьаз ухэару, леилкьа-еилгэыцэраз ухэару, акы узлываломызт. Ахабла хэсақэаггы акала дыкэныршьомызт, лышэагаа мацуп, аха лакара ахы дацсоуп рхэахуан иналыхлафны. – Иухзызаргы, иухзымзаргы уфны аказаара зеггы иреицми!.. Егьа иузгэакьазаргы, егьа иузааигэазаргы, уанбанзарыдтэалои?.. Ухы җэнушьо уалагоит. Уимоу, мчыбжьык хэа сыцха лахь санцалакь, ахгара сцэыцэгьахэа збоит, ад-гьыл сыцгэоит, нас сеихоит абрахь, ишысхынхалоу... Дасу иара иахызтынчроу, дзышьцылахьоу

игәы азырахатуп, наунагза дзапыртцуам, дхәынчаны дамоуп ишыҕазаалакгы...

Хыкәыр аҕстазаара дыңнашәахьан акырза. Еснагь абри дызкәынхо адгьыл лыҕсы азәхәаран, уи нкажьны апыртца, ааныжра даараза илцәыцәгьан, илцәыхьантан. Кьахьыр ихәыцкәа хынхәызарггы, убарт шкәыцшкәоу рыфнаҕа агәылра иахьазхьуаз, лара гәахәарак лнаҕуан. Ахәычы дшыхәычу игәараҕа агәылра анизымкы, ддухарггы наунагза дацәхьатдырггы алшоит. Уи зегь реиха игәцарактәыз, изыхызаатәыз усын.

– Сарггы убриоуп есымша ирфаскуа... – Дыгәггы иажәа нарылеитеит урт рцәажәарафы, уанззатәи игәтахәыцракәа днарыцәхьатны. – Раб уеизггы, ыҕами, абцъар даҕагылоуп дшатагылац. Ран иналыҕаны индәықәахтан, мчыбжык аатцаанза иҕхеибатца иаакылсит, уаҕа иахзымычхаит, ихазхымгеит хәа иҕабыҕ-ҕабыҕза... Хара ххәатәы рахауама арт?.. Рхы иааташәо зеггы бзиоу цыыр-шьоит!.. – Дыгә ибла цырхәны имаҕацәа днарықәымчит. – Рыхкәа рыкәкәазар, нас зегь еилыркауан изеицшраз... Ахәатәхамцара ауп зегь зыхкәо, раб дшыкам рымбои, рхы иадырхәоит!..

Дыгә имаҕацәа зымҕа итәан рееидыпсаланы. Урт хбыцкәан, иргәацхар ирылшозггы мацзамызт.

– Мзаут, ухаиҕхеит араҕа уара!.. Иҕалашаз удыруазшәа, заанатцы, ушааизтәкьа уҕаацәа алуган, удынчми!.. Уан затәык лоуп иаанхаз, аха уиггы цсыхәак шҕаузылмҕари?.. – Кьахьыр Мзаут ихы наиқәикит, уи еиха дманшәалаханы дыҕоушәа, гәаҕрыла, цәгьацсышьала иҕаацәа ахьалигаз дазымхәыцзакәа.

– Стынчу цышәшьоит... Сарггы сзыргәәҕеиуа рацәазоуп, ицәырызгом шәымхәозар... Санггы сзылцхрауоу здырхуада... Уи далганы дсымазар, нас сара стәы сара издыруан. Егьаҕаларггы ацкәынцәа рахь скылымсыр зузомызт...

Мзаут иҕахымызт игәыцхақәа зеггы цәырганы абраҕа рылацәажәара. Аеынкылара зны-зынла ауафы дарпшзоит,

дарманшәалоит даараза. Ихәатәуггы, ихәатәымггы уерылаужьыр, иахьакәым уанкылыргоггы калалоит. Ацәажәарафгы агәәеанызаара дацәхымкьозароуп ауафы, ихшыф иахьакәым дамыршәыртә еиңш.

– Шәара ишәыбаргәузеи, сара соуп хәа... Сара стәкәа ахыкьоуггы сыздыруам.... Сыцкәынцәа абцъар шытырхит, аха сыңшәма дахьагаз хәа акаггы сзеилкаауам... Акәа далахан, дзалцуамызт... – Тарканггы дызмыртынчуаз ахьаакәа иман. Аибашьра иалагеи уажәи рыбжьара иара уахь дзымцо, лара арахь дзымаауа ицхәыси иареи еикәнаган, цсыхәак ахызамтауаз еснагь гәтынчымак изнартысуан.

Мзаут итаацәа аналигоз ихигаз агәактәафракәа иахьаггы ихаштуамызт. Ага хәымга, ус иара ишитәхыз, Набжьоу дзахымсит, иаиныңшратәы илахь нтархәахәеит. Аускәа арака ус ишымариамыз анырба, нак уаха изымцакәа, ахәылбыха имидагәидаха инхьагәгәаны рышытахька иаахынхәит. Афагылара ироуз акырза ирныңшит. Ирыцәтахаз кәлеит, ирцәылбыз кәлеит ишақәымгәыгзоз...

Ахаблафы иеиланхауаз игәыткәа-цсыткәаха, ирфо ыкамкәа, иржәуа ыкамкәа, иеикәыхьшәашәа абнара ишылатәаз иаархыргеит имыцәазакәа. Адырфәеноуп икылпшкылзырфәуа рыфнқәа рахь ианкылсыз. Уи ирызнартысыз агәтынчымра, ишрылшоз ала рәааикәыршәаны иахымтыр ада цсыхәа рнамтәит, егәа ирхәазарггы, егәа ирцәыхьан-тахазарггы. Зеггы рәааибадыркын, Кяхьыр ифны еизаны инатәеит еикәхәыцраха, игәжәажәо, арака ақәтра шырызманшәалахашаз иаарласны изыбтәын. Зны уахынлан идәықәларц ақәыркит, зны ашарқазыхәан. Аха ашарқазы идәықә-лар еиха ирзыманшәалахон акнытә рәааныркылеит ашар-қазынза. Ауха арака имыцәазакәа ахәыштаара ишыхәатәаз иаархыргеит...

– Бымшәан, сан... абарт ртың инықәцаны сеицаауеит сара... ус баансыжьзом... – Мзаут иан аңхаррафы дахьтәаз дналхагылеит. – Шьапыла бхазгом уажәы... ибцәыхьантахап!..

Ицәыхьантан Мзаутггы иан лааныжьра, аха уажәазы

уаха псыхэа амамызт. Шыапыла иан диманы амѡа данылар
илызхымгар хэа дацэшэон.

– Ахэыцкэа машэыр рмыхэааит, ахэыцкэа!.. – лылагырзкэа
неилацэеит абырсаатк. – Сара сызургахуазеи... ацсэахагы
сигом, умбои!.. – лгэы аацшаа-аацшааит, инеицрасын.
Наунагза даанижырызшэа иаалхэааит. Ан рыцха, зегь рзыхэан
згэы пшаауа, зегьы рзыхэан згэы былуа, аамтала акэзаргыы
данаанужьуа ишхэаалго еицш ґазэы изхэаамгар калап...

– Аиеи, шэара шэхы шэзалгондаз хэа, хара хабашэтаху
уажэшьта... ихалышэхузеи?.. Шэаныхэыцкэаз акэын
ханышэтахыз... шэхы шэанзамыхэоз... Уажэшьта шэхы
шэахэартэ шэыкоуп, иахзыжэуазеи акырмацыкэа, абга-
кэагы харфааит!.. Ус хакэнагоит хара!.. – Дыгэ ицхэыс
Хацтина лыбжыы чыхэаза интылкааит, угэы аатцнашьаартэ.
Мзаут иихэаз лашлыжыуазма, акапыхэа днеицрасит. Лкышэ
хыпсааза лтаца длызкылыцшуан, бла-бла дынкылблауа.
Лматацэеи лтацеи рцара шылгэамцхоз шашыомызт.

Кыхыыр итаацэагы рчааибыртеит.

– Шэымшэан, шэаргыы шэаанхажьуам!.. Абарт ганы
хаауеит... Ма Цыгарда иаанхажьуеит, ма Ахэца... Уахь
макыаназы ишэартазам... Ижэдыруазеи, ишыдыдуа еицш
кэа ауам рхэоит, хаилзыргаша мычкэак каларгыы... – ихэеит
Мзаут ичаарпсыены, Хацтина илхэаз днацрамлакэа.

Агэыгра ианакэызаалакгыы ауафы ицуп инеицырымшэазо,
зны абзиарахь дкылнагошэа, зны ацэгьарахь дкылнагошэа.
Мзаутгыы гэыграк ицын дахьцалакгыы. Ус акы инахэлабга
цашыа шамамыз агэра игон, аибарыххаракэа, аиґахаракэа,
аиґагыларакэа шыказгыы...

Ашара рыеналакны, ахэыцкэа ранацэа нарышьтаргыланы
ашта интыцит Мзаути Хазарати шарцазза. Иаанхаз
иахындэылтыз итгыланы акыраамтагыы урт ирзыцш-уан,
ацсабара атынчра реамаданы иахьнеиуаз. Атцх цкыхахэан,
аецэакэа кыдыгта икыдыцсалан ажэѡан аґы, макыаназгыы
икыдмышэшэацкэа. Цытраамтак амш ааилгарашэа икан...

– Хара хцалап, Таркан... ханкылцшып дырѡагыых... икоу
аабап... Мзаутгыы уаала!.. Егырт арака шэыказ, шэахзыцшыз...

Хшәышьталоит хәа шәаламган... Икәхтдалакгы жәбап!.. –
Кяххыр даахьахәын, итәкәз цкәа еилырганы ишиимбозгы,
днарилапшит. Акыргы ирычхәит, уажәшьта ацара иаамтан.
Ус ипхьазон Кяххыр. Иеикәтәахьазаргы калап хәа игәы
иааинатәит. Иеикәымтәахьазар уахь неишьа рзыкәтцомызт.
Апыхьа еипш рыонкәа рфәы инкыдыххыланы иньфнапшуан,
иньфнагыжьюан, убри акәын гәтакыс ирымазгы.
Акыр рыздәылгаргы, уахакгы рыпсы алеикәыркуан.
Иахьантәаракгы ргәы цнашьаахьан амла... Знык
рыгәтакы зыманшәалахар... Иахьатәи амш ахгара даараза
ирцәуадашын, аха ирымчхар ада цсыхәагы рымамызт.

–Ижәбо аанышәмыжын!.. Иззаншәыжьюада... атәымуаа
рзыхәан аума?.. Иззахтаузеи аматәагы-афьтәагы, хара
хапсуазар?! – Кяххыр ипхәыс Арда лхатца днаиабжәеит,
икәитцашаз дынтарцшны. – Уа имазеины икоуп иаха
иззкәазгы!. Иаххахарцо матәажәкәакгы шытых!..
Ахәыцкәа рыматәакәагы ухоумырштын... ушахьзо еипш...
икауцдалакгы!..

– Таркан, абаапсы... иумфатәны хара хәгы ункыдыххыл!..
Адулап афәы абыстакәа тан... Шәыкгы убра асаан ианцаны
итасыргылан... Арцәгы ухоумырштын!.. Иахтахақәашагы
рацәазами, аха зегы абуугәалашәои, ухы антъркыалакь...
ицоу антъргалакь!.. – Дыгә ипхәыс Хапдина лыхшыф назызцаз
неикәылыпхәзеит, илтаххақәашаз зегы дзырхьымзакәа.
Уажәшьта ахьшәашәа, аца хәа длапшуамызт, знык абрахь
иааганы ирымазар...

– Нан, Мзаут, машәыр шәмыхьааит... шәгәышәеаныз!..
Шәынкылпш-шәынкылзырфы!.. Иаразнак ахыцыхәа шәеы–
фнашәмыжылан!.. Иалжәдырааузеи уака ихәытатәаны
шәнарфәахаргы!.. – Хыкәыргы инарышьталхәеит, лнапкәа
рхахо. Дасу хьаак-хьаак рыман ирзышьтымхуаз, ирызыр-
маншәалоз. – Уажә уака ишеилажью здырхуада?.. Агәымхақәа,
ант ееи кәртцозма?.. Апыхьа еипш еиладырфынтьазар
акәхап!.. – убри лыхшыф назцеит Хыкәыр. Апыхьа хәа дызфәыз
– уи декабр мза хца рзыхәан ианрықәлазтәи амш акәын. Уи
анаалгәалашәалакь, дарыхтышыызшәа лцәа днытзызауан.

Убасканггы рыоны убас еиладыршынтит, мчыбжынакыак дшафызггы, лара ишылтахыз цкыа илзеилыргомызт. Ахыы рымамызт, ацара рымамызт, аха рылапш назыдхалаз инаргэытцахэхэаны иргеит, зхьацшрак камтазакэа.

Акыала ашышыхэа инытыцтит рыхыкггы. Афасара рыенылакуа рфынархеит рацхьака. Ахауа аафыхышэашэан. Ахэлара иамеханакхьан иахьабалакы...

* * *

Мзаут ари амш дунеихаанггы ихаштраны дыкоума, шынфыкэра нитцырггы... Дшэапырхапуан, дрыцхахэха, иара дахыз, иахыизхаз, ихэыцкэа ргэыргыара жэван акынза иахьхалоз, иан лыпстазаара зеггы зыхтхнылцаз афнаца, уажэы дацэтэымуафхазшэа, иезаны дазкылцшуан зэыр дыкоу, дыкаму хэа, игэы атхара-атхара еисуа.

Икэыкэма-шэыкэмаха, алашыцара иаманакуа игылаз афны аценцзыркэа такаыбаны, ашэкаэа кыакыаза иаартны. Ала гэыкы-цэакуа, дшабаз ифны инеигэыдха--халеит ихырбза-кэырбзо. Деибганы дахьалцыз иеигэыр--гыаны аеазышыакэкуамызт.

Афны узыфналомызт, мацэеи-фыцэеи зеггы цкыаны еилажын, аимцэацэа иршыакыахьан. Мыцхэы аеыфнархара шэартан. Мзаут даашакы-шакыеит. Иибаз уафы ишимбац ала дааитцанаргэгеит. Мчымхара дук иакэшэаз дишызан. Дыздэылцуамызт. Игэы еикэызхэалашаз хэа акагы ицымлеит арака. Ацыхьатэи ажэылараан еицш иазныкэеит уажэгы. Рыцхашыарак рындырцшуазма, дара ишырцэафаз рхы мшапыргеит, еилых камтакэа.

Агэашэ афы ажэкаэа адгылан, аха урт ирызхьацшуадаз!.. Агэарабжыарафы ахы зыкэшэаз ихаббала-хаббала ишытамкэа икамызт, аха игэазтодаз!..

Кыахыри Таркани ахьнеизггы ееира аукахыз!.. Ирзымбатэбараханы рыонкэа ирыфнагыжыуан, ирыздэыл-цуамызт... Зегь хыла-гэыла ишцанеилартцеи ухэарауазеи!.. Угэы узырхышаз, угэы фызкаашаз рацэан, аха уажэы урт зеггы цэырганы ирбартамызт.

“Хабакылыргеи, хабанзанаргеи, ухэарауазеи, арт ацънышкэа, хэафнкэа хрыцэгъычуа!.. Абри акэын иаххахамгацызгы!.. – Мзаут игэы дынтацэажэеит ицсы ихэламзо афны дахыфназ. – Аибашьра дузза аангы ас рхы мфэапырымгозаргы каларын ага иеибашьцэагы. Икхэцэахэааз, хара абарт абас ихэзныкэартэ еипш?” – атак изташаз хэа азэгы ихафы дааиуамызт Мзаут. Уи азтаара хьантан, набжьоуаа рымацара рзыхэан акэымкэа, зегы рзыхэангы...

Убаскан, убри аамтазы, рацэак ихарамкэа иагаз ахысбжы игэеаннатцеит Мзаут. Ахышэтхэа дааццакны аматурта дныфнапалеит. Аракагы зегы аархэны, хылагыла еилажын, еилыргашьак рымазамкэа. Хыма-цсыма фатэак сыздэылгозар хэа дааццакит... Днапыршышьуа импыхашэаз неизихэжэеит... Убри аамтазы дырфегых инеиқырццакны апкаф-апкафхэа еицаагеит ахысбыжкэа, уарзызымыртэ еипш. Ари акы иазхэан, шыоуы абрахь ибжьазаргы каларын... Мзаут, икаитцара дакэымшэо, азныказы игэы ааимнакэартэ дааихэланархеит, аха иара иеааликэыцэаан, ашэахь деихеит. Иаарласны дапыртцыр акэын, макъаназгы ишэартан арака...

* * *

Акыла ицатэаз еиха-еиха ирыцагэгэон аамта цацыцхэаза... Ицаз лассы иахымааз гэтынчымак рыз-нарцысуан...

– Иаанызкылазеи абарт абырскаамта?.. Абыржэыгы афнкэа ирыфноума игэамгэауа?.. Цэгыла икарцазар акэап хэафнкэа?.. – Дыгэ дфагылан дындэылцшит, аха иахэабалак лашьцароуп, иубараны икада... – Иркызар?.. Ирымпыхашэар ус иоурышьтуама?.. Рцэа азы аанамго, рыцсы егымцо-иагымаауа, ихэахэа-жыхэаны икарым-цои... ирымшызар?...

– Абзиара умхэои, Дыгэ!.. Изакаызеи иуфэуршэуа?.. – Хыкэыр инеифалырхыт уи, ицэажэашьа аалгэамырцхакэа.

– Хафнқәа рфы хзымнеиуа хказтаз, иа Анцәа указар, ахамыштыхә итаргыл!.. Ххақ Анцәа идумыргахын!.. – Хыкәыр лхы шыштыхны, лнапқәа хыхь инаталырхаеит, анцәа димтаматанеиуа.

– Арахь ушнал, арахь... уа узгылоузеи?.. – Хақтина Дыгә днаихзызааит, дахьгылаз машәыр наихьрашәа. Иара уи илхәаз имаҳазазшәа, Кьахьырмаа ахьымааз гәйтхас иқатаны, рышьтыбжьык саҳауазар хәа деиқәызырәуа, инахараны алашыцара иузалымбаауаз рыфнқәа рахь дыпшуан, рыцҳарак Анцәа иахзыкаумтдан хәа, игәы дынта-хәыцуа.

Дыгә, игәы иаазымычҳакәа, иапхьақа пытк даанаскьеит, амфәхәаста даныпшыло. Афасара улпышны акагы убартамызт. Амаққәа рееихарқаны иахьабалакь уршьаҳауан.

– Уабацахуеи уажә уахь?.. Уазымкуеи ҫыарак?.. – Хақтина ишьапышьтыбжь лаҳан, тахак илтөмызт, ҫыара дцар хәа дшәаны. Атаҳмадажә иимгәағыуа иудыруазеи, Кьахьырмаа днарышьталаны дцаргыы камлои?.. Игәтыха дартынчуамызт, иныпшуан..

– Хәычык снаскьар стахын... – ибжьы аармачны даацәажәеит Дыгә, ишьтахьқа даахьахәын.

– Арахь уцал, арахь... уахь уара узцом!.. – инаидылцеит дхынхәырц. Дыгәгы даахынхәит.

– Афны зеггы ырмазеины исыман... Амгьал зны иқан, абыста – хазы, акәац жәны адулақ ағы итагылан. Ақәыд, арцәы... иуфашаз мачхәызма!.. Изыманшәаламхоу?.. – Арда ицаз ахьымааз дархәатцәыхәатцәуан лхәыцқәа лыварыгәгәа дахьтәаз. Ихьаалгон лхәыцқәа иахьа крымфазакәа иахьаанхаз, аха илылшагәышьоз...

– Харахәгы убас акәмыз... Афны ихәмаз арахьихәмазтгыы, ихәбаргәыз!.. Тарқан қадыцгыы иааиго здырхуада?.. – Хақтина лыбз лқышә цағақәа инарықәылшьыт, акрыфара лгәы итдалазаны дшыказ налнырпшуа.

– Ихәмаз ант аимтәацәа ирфазаргыы алшоит... уртгыы млаго идәықәми... Апыхьатәи аан хдулақ акаатармыжыит... интырбзааны ирфеит, изгашаз!..-Дыгә убри ааигәалаиршәеит.

Иаргъы айбашъра дузза далахэын, аха астѣкѣа ихы мѣаѣмгацызт. Арт зегъ неидкыланы изгѣйтѣырц згѣи итѣзккѣаз реиѣш рхы мѣаѣыргон иахѣабалакѣ. Рыцѣхашъарак рындырѣшуамызт.

– Дара еибганы иаандаз, хара крахамфазаргъы!.. – урт ицаз заанатцы иахѣыхнымхѣуаз даргѣатѣиуан Хыкѣыргъы, раѣаак илынлырѣшырц шылѣахымызгъы. Мзаут машѣырк ихѣыр хѣа дшѣаны деитѣанаргѣгѣон.

Ахгара убриаѣара иаарзыцѣгѣахеит, амш ахѣанѣара зегъы наганы рѣаѣкѣа иныѣѣнѣатѣазшѣа. Аѣымѣтра ауаѣы еиѣагъы дахѣаѣеуеит изгѣамѣтазѣаѣа, дызхѣынхѣалаша инарѣазом. Икѣша-мыкѣша рѣеитѣакны инеиѣагыларашѣа, шѣаѣак иаѣхѣаѣа инаизыѣамѣто инаиѣгылоит.

Пѣтраамѣтак еиѣѣышышы, ѣаѣаѣымѣтран араѣа. Ирхѣоз рымѣѣазшѣа, рхѣыцраѣа инаргѣылархалан, изрылѣуамызт. Аха ус, дук хара имѣаѣа, дасу реидараѣа разѣѣынѣа, ирѣаз еидыѣхѣѣала аѣасара иаалѣит рыхѣыкгъы еибганы. – Уа шѣыѣаз, уа шѣтѣаз, – рхѣан, аѣала иныѣѣалеит реидараѣѣеи дарѣи еибарыххо. Ирзыѣшызгъы, арт еибганы ианырѣба, рыѣсы ааивыргеит иаареигѣыргъаны.

Иахѣынатѣаз азѣи-азѣи ирѣаз реибархѣомызт. Гѣтынчымрак-гѣтынчымрак рызнартѣысуан урт ирзызырѣуаз.

– Уа ак уѣшаауа, акеилурго хѣа иѣам... Цѣгѣала иѣашѣтоу рыѣнѣаѣаѣа зашѣа убас иаабаша!.. Кылхѣарак аанмыѣжѣаѣа, аѣѣаѣа реиѣш, иаарѣаз акы еиѣымсит... еиладырѣынѣит, еиларыѣжит... угѣы ахымло иѣартѣеит... – Кѣахѣыр изхѣомызт иѣла иаѣаз. Игѣы ѣнаѣаауан дызмырѣынѣуаз. – Изустѣѣада абарт абас ишаны адѣы иѣѣызѣаз?! Иарѣан аазароу урт ирырѣтаз изхылѣыз?! Анѣѣаузша, исзеилѣаауам сара абарт еибашѣѣоу, игъыѣѣоу?!

– Сара сѣкны иѣартѣаз жѣбар, зынзаск шѣеиланагап. Зегъ цѣыѣырхѣан, ѣѣаѣа иѣарыѣжит, аѣѣынѣѣа рхѣыртѣа... Ирѣахыз алырхызар аѣѣап, иаѣеилсыргѣагѣышыѣоз... Хѣѣсыргъы хѣазларѣѣауа шѣыршѣаѣ цѣѣакгъы узыѣѣаауам... Мап, арт аѣычраз иеибашѣуа уаауп... иагъшѣарѣоуп... –

ихәеит Таркан. Уигы ихы адакәа еибазырххоз рацәазан. Ипхәыс игәцаракны, еикәырцабны еснагь дзыхзызауаз, уажәы абцар зкыз агычцәа рмагәшьхәа иатцаркыашыт ирзымгаз, рыцхашыарак рынмырпшыкәа.

– Макьаназы иргаз хәа акагы хаздыруам... Уи нас еилах-каауазар акәхап, хазнеигәышыар... иахзыманшәалахар... – ихәеит Мзаут. – Аха сара ицъасшьо аеакзоуп – хара иахзымдырзо абриакара игәхәыз ауаа ахьхаланхоз ауп... Ирыгыз?! Ирымамыз?! Ихәигынгы инымхазози?! Хара хакәын еснагь ихәцәарыххоз хадгыл афы... Хаара-бзаара хәа акрыказар дара иалырцәыцәахьан... Атып кәазкәа, атып пхакәа рытцарәыланы иахьынатәоз цсраенынза иузахырқәацомызт, реаларцсны иркуан, наунагза дара ирзыршазшәа... Икәлаз аибарыххаракәа зегы кәзцозгы дара ракәын, ртыпкәа ирхымкьарц азы...

Урт арахь икәызгалаз шыкәзааз еипш, даргы ыкәзаауа анцәа икаитцароуп!.. Ишпәххабаеи мчыла, ухәарауазеи!.. Изустцәакәаз абыржәы еипш икказа имаапшыцызт... Ампытахалащәа... уаха изустцәадаз!.. – Мзаут афырәхәа ихапыцкәа неихаиргәгәеит. Ицсы еилазхәоз убри ашыза гәагкрак изцәыртцны дыкан, апыркхәа деицранарсуан.

Игәы изыркхәоз рацәазан Мзаут. Урт еснагь дырәагылон, аха дыршьахауан, имч рыкәхомызт. Ари ашыза апцстазаарафы хьатцра шатахымыз ицазхәакәоз рацәазан. Апсадгыл иазку азцаарафы еихагы илшара аеышьтнахуан. Уи дакәгәыгуан макьаназгы.

– Нан, хца ыказу?.. Хажәкәагы убама?.. – мацк ианаатынчраха, Хыкәыр лажәа ныбжьалгалеит, избанзар апыхьатәи аан рца амца ацрартцахьан. Мзаут ускан ихыблаа-фьблааны цәгәпцсышьала еикәирхагәышьеит, атцәц афы дцаны, азы ааганы иакәтәо. Ицхраауаз хәагы азгьы дыкамызт...

– Хцагы еибгоуп, хажәкәагы еибгоуп... – нләтеикит Мзаут иан, лгәы алаиртынчырц, иалакаитцарц. Ан лхәыцракәа рымфхак анытбааугы ыкоуп, еихаразак афнаца ианазку.

Зегь лара илхьаауп, зегь лара лылацш рхызар лтахуп
иаахмыршэакэа.

Кранырфа ашьтахь рызынтэыкгыи рееидыргэгэала
инатэеит. Ақыалагыи усқацаакгыи итбаацаамызт. Атцх ахгара
ус имариамызт, ахьта афэн. Амацэа цхақэа хэа иааргақэаз-
гыи нархадырцеит, инарыкэдыршеит.

Аухантэаракгыи адэахьы иаақэымцзакэа иқэырцссон,
адгыи ацааакыра еиха-еиха иацнацон. Амш азынрахьы ахы
архакьан, уажэшьта уахагыи фэахэыракгыи канатцашамызт...

Афбатэи амш

Адырфэеынгыи, ишаашаз еипш, ргэалақара шытызхшаз
хэа акагыи канлеит Мзаутраа. Ашэарта иштагылац итагылан.
Ауха амфаду шыказ ахысбыжықэа еиқэтэомызт. Еицэыцны
иқэарқэашьеиуа ишеилатэаз иаадыршеит. Ақэоура иақэы-
цуамызт, асгыи наланархэхэуан зны-зынла. Ашьхарахь иқэ-
нажыт имацымкэа. Ахьта афэн иааунырыртэ еипш.

Ишылашьцаз Кыахьыр, агэагыра ааирцшын, азэггыи
димбазакэа, ижэқэа аимцэацэа ирымпыхамшэартэ еипш,
афнашьтахь ала ахкаара иццаны дааит. Мзаут иакэзар
афныка цашьа изыканцеит, изеипшымтэит. Дыгэ даараза
ихьааигеит инхара-игэарата иара ицэыхарахазшэа
иахьаанхаз. Царкангыи ихы ларкэы-ларкэуа агэарабжыара
ақынза днеины, дкылцшны даахьан, афныка дзымнеикэа.
Ихы ашэарта итаиргылар итахымызт.

Ауха ирцэынхаз рыфатэқэа инеицхырааны иаадырмазеин,
какалк ркит инеидтэаланы. Иазыцшын рыфнқэа рахь
изнеиуазар хэа, аха макьаназы уахь инеиртэ атагылазаашьа
зыкаломызт. Амфаду афы игылаз афынқэа рфы рфеицхыакны
иказар хэа ишэон...

– Хара хныцыцуеит, шэахцэымшэан... Аерманцэа шыкоу
хазцозар хэа хгэы ицоуп... Уртэ еиха ажэабжықэа рдыруазар
канлап... рымфэақэа аартызар... – Кыахьыр убри дналацаажэеит.

Аерманцәа хәа дызфыз ргәылацәа ракәын, иахьынхоз рацәак ихарамызт. Арсынтәи Набжьоу иҕалаз ахтысқәа ртәы разхәашаз хәа азәгы дыҕамызт. Иршьу, ихдыртәоу – изындыриаз рыздырамызт.

Аибашьраан зегы урықәгәыгуазароуп. Аңсреи абзарей ирыбжьагылан набжьоуаа. Рапхьакатәи рҕеипш еилкаашья амамызт макьаназы. Аҕа иеибашьцәа ирҕагыланы ипхьа-зыркәкәашаз амчра шыҕазгы, иахьынза-рыцәнеиз, рычешааныркылаз гәфарас ирыман, наҕ уаха иахмыжкәа, рҕеаҕажьны. Иаха дааразагы атх рҕеалакны икылпш-кылзырыфкәеит, аха ирықәманшәалаханы, еилкаак роуртә ирзыҕамтҕеит. Уи иартынчуамызт дара.

– Аиеи, хара аерманцәа рҕынза хцойт... Уахьгы иаламкәа иҕоума, аха хәхьынзазнеиуагы аабап... Мзаут, уара ара уҕаз!.. Уахь уцәыртыргы хтахым... Аерманцәагы рыгәрас иугозеи?... Хара харкыргы харкааит, урт рацәажәашья сара издыруеит... Уара уеипш иҕоудрымпыхьашәар, ддырхәацәойт, ахамыштыхә дтадыргылоит... Агәаҕанызаара атахуп... Иҕоугы хәхәп хара... – Таркан игәаанагара иашан. Мзаут уахь ицәыргара атахымызт. Дрымпыхьашәар меижьарада ахамыштыхәтәкьа дтадыр-гылон. Рхы дадырхәон акьыпхь аҕы, ателедырратараҕы. Уи ицәшәон дара.

Мзаут мап ацәимкит урт ирхәаз. Ақалақь аҕы даныҕазгы, арахь данаагы агәаҕанызаара иман, дахьцалакгы иахьынзазалшоз рылапш иҕытцаиршәуамызт.

Ақалақь аҕы акәын еихаразак иахьшәартаз. Дахьынтытцлакгы иааипырахауан иеикәных, алашәары-цақәа реипш ишақьшақьо, аха иара имбазошәа, ахьышәтхәа зымфә днарыцәхьатцуан. Автобус дызталомызт, атроллеибус дызталомызт. Ирымпыхьашәоз митәеикәатцәа итадыргылон. Иҕартцахьааз цәгьарас набжьоуаа рыцкәынцәа абас ирыштыаныҕкәартә еипш, аха уи атак макьаназы азәгы изыҕатомызт... Атагылазаашья уадаф иҕалаз иахкьаны аҕыпхьакра, аамтала акәзаргы, иатахын... ирышкьлашәарыцон аматцуар лақәа реипш, ицыхлымүа...

– Хаанза машәыр шәмышәаит!.. Цъара шәымцан, ишәартууп макъаназы!.. Икоу еилаҳкаауеит хара... рацәак хәынхархом...

Ақала инытытдит Къахъыри Таркани. Урт еиха агәымшәара аадырцшырц ртахын.

Таркан уеизгъы акы сацәшәоит хәа дыкамызт. – Ант роума, сара анемс сицәцахъеит, – ихәалон дахыхәмарны, уи атоурых шатцаз рацәак ицәырымгакәа.

Аерманцәа ахынхоз рацәак ихарамызт. Абна уеатаны умцозар, уаха цашьагъы амамызт. Урт ркынтәи икалаз аиаша уафы еиликаар алшон, убри акәын еихаразак уажәы урт зыргәатеиуаз... изхыццакуаз...

Амш еиха-еиха аеацсахуан, ақала ицатәаз ргәафрақәа рыцеиџнашозшәа, ақәабәа-сабаа еиларџынтуа иахълеиуаз угәы тнарзызауан. Ма уаџтас сык бахтәаза унылагылозар иубаргәыз!.. Адгъыл цәаакын, иахъабалакь азы алыжжуан унытцашьшуа. Ахьта иамџханакуан ацсабара. Азынра иалакоу рзыхәан агәашәқәа зегъы шаанартыз еипш, иалакам рзыхәангъы ицстгарахъантараны, еикәызыгъыгуа инарзыкалеит...

Ақала ицатәаз рхәыцрақәагъы абри амш еипш инеихәлакьысит, инеихәлахантеит. Рцәажәарақәа зны рџааикәырхәалеит шухәо, иаапыртланы рџеинейтырхуан иузышъақәымкзо.

Лапштцашәароушәа ирхыргахъоу раамтә цъашьахәқәа наргәаладыршәон, ргәы нарызхъаауа. Нас иаагәамтц-хамтцуа, ишәи-тшъиуа лахъ нарыртон абри аџыза аилырбгара алзыршаз цъоукы-цъоукы напхгаџцәақәак, хәпстзаарафәы урт ирхымкьаз акагъ камлеит хәа инарнызбауа.

Ус, ишазыпшзамыз, иаалыркъаны азәы хьарч-хьарчхәа, ақала ацхъа игылаз атцлақәа даарывагъежъны, иахьытатәаз ашқа иџааихеит дзыкә-зыкәуа. Мзаутраа ахьышәтхәа ргәаарџаныртеит еикәызырџуа, икаларызеишь хәа.

– Шәымшәан, шәымшәан... сара соуп, сара... – ихәан, убри аамтазы ақала ихы нытцаикит Дыгә ица Кәатат, дахьынтәиааз узеилмыргазо.

– Уаазгазеи уара ара?.. Бзиароума, цэгъароума?.. Шәеибгоума зегы?.. – инаидыххылеит ас дахьырбаз ирзымбатәбаракханы. Ргәы иаанагомызт Кәатат абас абрака даацәыркәап хәа. Дгәыдыркылеит-дхыдыркылеит, идтәуалеит.

– Аха, иазхоуп уажәшьта... шәәкәытц нак!.. Изакаызеи шәызәкәоу?! Зегь хаибгоуп, шәахцәымшәан... шәара шәакәын хәаас иҳамаз хәа... Хара уеизгы ахы хәәагылоуп!.. – рыхьра-ртәуара днацыххылеит Кәатат деилыхха, гәкаҳарак инмырпшкәа.

Рызхара изихәапшуамызт ипатцакәа гәгаза дахьылаз. Ишәартгалеиуа маҗәажәкәак ишәын, бцьаркгы ихьантаза инапы иакын. Иан лылағызқәа лзаанкыломызт дгәыпшаа-фәипшаауа. Пхыз-лабәабак даалтцызшәа дихәапшуан лыцкәын Кәатат. Иалхәарыз дақәшәомызт. Тынч инеидтәалазтгы дызизацтаарыз мацхәызма... лыцкәын затцәы, зыда гәығызрта лымамыз, айбашьра илыпнаркәаз...

– Хцъараны ишхажәлаз шәдыруоу шәара?.. Мап, уи шәзымдыруазар калап!.. Иалыжәдыраауеи?.. – Кәатат днатәеит хамтакы, икалаз ажәабжә нареихәарц. – Ааи, хгәарабжъара ишыбжәлаз еипш, иаша амфәду алагы рфәнархеит... нак, анышәынтракәа рылагы... рыешаны...

Хатхәа иапхәа аидыслара гәгәатцәкәа кәлеит... Ари ашыза салампшыцызт бзантцыкгы!.. Ихашәтару?.. Хачкәынцәа ирылшаз уафы ихәфы изаамгар калап!.. Индыртәазгы ыкоуп – ирхәызгы мацзам... Аиеи... Атанккәа фба цырәеит... Акы ацхәфы иҗажуп икәыбаса, егы – Хатхәа ифәпхәа. Абри зегы Мизан иоуп изыбзоуроу... Уи икаитцоз шәымбеит шәара!.. Абжәас дафызыха, цьарак дузышыакәкуамызт... Иааилимыршаз арбану!..

Хара мацк ххьамтдыр ада цсыхәа хмоуит... ус еиха еигын. Насгы рапхьатәи хтыпқәа цкәа иманшәаламызт... Аиеи... Азфыбжәаа рыцкәынцәаггы нактәи аганахәала рхы иаеигзеит... еихсыгьрак кәмтакәа ирәадырццеиуан... Уакагыиkamiацкәынцәа, ахымцаиузафәамкуа, агәымшәакәа!.. – Кәатат дахьынзацәажәоз азәгы фәтуамызт, рыцсы заны

изызырдуан. Иара мацк аццакра иныцшуан, иаарыхтыргаз зеггы алацаажэара дзахьзомыт аҥнытэ, иажэакэа пыцэтцэа-пыцэтцэа иааиркыафуан.

– Иабанзанеи дара?.. Ус пықасыларак рымазамкэа хара изцарымызт. Набжьоуаа аханатэггы аға иҕапхьа рхы ладыркэуамызт... ирхылцызггы убас икоуп... – Дыгэ убри аилкаара дназхыт, избанзар цкыа еилкааны ирымамызт аға хэымга дахьынзазнеиз. Зны-зынла аусхэартакэа рҕынза икылсызшэа ироуаз агэаанagara зырцабыргышаз рмахацызт.

– Апыхьа... рапхьаза ианхажэлаз, иахьынзазнеиз шэымдыруеи... уаха изахымсит... Аиеи... Шат ицкэынцэа икартаз цыашахэуп!.. Абцарггы ргеит... ааи... Реитцбы мацк дырхэит, аха дшэартам... Лымшыа имаҕаггы илиршаз уафы изхэом!.. – Кэатат игэы инархэомызт дназлапшызаф иибаз, ихтигаз. Уи еихаразак ифызцэа рызбахэ акэын иҕарыз.

– Уажэ шэабакоу нас шэара? – Дыгэ уи дтитцауан мац-мац, игэы хытхытуа дзыыцшуан. Ихиҕсахьа хэымсысра илапш инытиршэомызт, бла-бла иахьабалак деимидон. Ицкэын акырза иешеитеикыз ибон икалаз ахтыскэа рыфныцкала.

– Аиеи... ацкэынцэа уажэы ахэааҕы итэоуп... агазмѡангага инацэхыкны... Еибытоуп зегь рыла... ишэартам макьаназы... Синаҕи, сареи, Мзауци дцак хадуп, бнала мацара хыхыкэшаны хааит... Азтаха исзыцшуп... аиеи... Уахь азэггы дызнеизом... Дара ртэарта-ргыларта ытцапшыхэыр хтахуп, убри хашытоуп... Разанбеи ифны штабс иалырхит хэа хахауеит... убри иашома?.. – Кэатат иаб днеиҕапшит, убри зеггы идыруаны аҕак наииҕарызшэа.

– Акэзарггы ҕалап, дад... Убрахьынтэи ахысбыжкэа рацэаны иааѡуан иаха... Ынла уахь неишыа амазам... – ихэеит Дыгэ, ицкэын игэиҕынцауа.

– Убри зеггы уаха еилхаргароуп... аамта кыаҕы иалагзаны... – дѡагылеит Кэатат ацара дахыццакуа. – Сѡызцааггы сзыцшуп абнараҕы... арахь исзаамгеит... игэаҕылацэан... ашэартара иҕасыргылар хэа сацэшэан... – инацитцеит. Дара зынҕыаз-изынцаз, ирыхтыргаз неизеиҕархэеит иаразнак, ацаха иамразакэа.

– Арақа ханзықәымтцы, аиеи, ус шықалоз здыруан сара, – ихәеит Кәатат, изташәаз аҭагылазаашьа ахьантара шикәыгәғәоз инырцшуа, ицәгь ахатцхатара ахьырзаамырцшыз игәы иаланы, аха ганкахьала, иахьеикәхаз кәандара-цсеивгарак инаҭон маза-маза деилшьауа. – Уажәшьта хьатцшьа ҳамам... ҳазлашәаз алтцшьа ус имариамхар калап... ҳахькылнагогы здырхуада, аха ус аламала, дара ргәы ишааного еипш, изыманшәаламхар калап... Ааи, аиаша схәоит сара... аа ишәымбари!.. – ихы ааиртцысит, иихәаз агәра диргартә еипш, иблакәа ааихыкка-ааихыккан. Нас иаб иахь даахьахәын: – Ахәыцкәа аерманцәа рахь иганы ишәцәахуеит... шәаргыи цьара шәеыпхьашәкыроуп, ас ишәзыхгарым... шәеырфәшәмыжын... икахтдалакгыи жәбап!.. – Кәатат иеилагылаз ргәы ааиргәғәеит, бла-бла рлакта дынтацшуа. Нас даақәцәиан, ишихьыпшыз иаразнак абнара днылашәкәа дтәит, ишьтыбжык умахазо, иеамаратәны...

Ус, дук хара имгакәа, Кьахьыри Таркани аацәырцит еикәыбааза, рлабакәа нарытарсуа. Иахьыныфналаз уақа иаатгылеит реаарышәшәаны, иуауа-уауаза, еикәыхьшәашәа, ргәалақара шытызхшаз акагыи шырмахаз рнырцшуа.

– Хааит ҳара, ҳацсы ҳаманы... Хмага-маго акыргыи хныкәеит... Уахьгыи ееира ыкам... Хгәылацәа аерманцәагыи даараза еитцанаргәғәеит икалаз... Зхы изахәаны икәтцызгыи рацәафзоуп... Иаанхаз абыргцәа роуп... Уртгыи иртахума ари афыза аҭагылазаашьафы ақазаара?! Иахьахәлаанза ирылоуп рабцьар кны. Ишәазызоит цәгьалатәкьа... – Кьахьыр дахьгылац дгылоуп иеырхәаны. Иахаз ажәабжь ашьшьа-шьшьыхәа иеыназикит ирзеитеихәарц.

– Икои зырхәа, дад, ҳара хганахь? Зәыр кыр изеилкаама, крырдыруама?.. – Дыгә ихы шытыхны, иблакәа еихмырсыгьзакәа Кьахьыри Таркани дырзыцшуан, дышрызфәлымхау инырцшуа, ицкәын икынтәи иахаз ицәгь инаццаны абарт ркынтәи иахарц иҭахны.

– Иазуазеи, Дыгәхеит, аха... ииашатәкьаны ҳацкәынцәа, зыхьша-мыхьша, зхаткы хцаша, ихажәлаз аға хәымга, ацсымтә ишихәтаз изныкәазаап... Ааха гәғәа иртәит,

дшақәымгәыгуаз еипш, рхәеит. Иршьызи ирхәызи, ишырхәо ала, имачзамзаап... Ерманык инаижәланы ифны җадырцәын, акатахәа иаганы убраҗа ишьтартцозаарын, уаха ргартә анырмоу... Ари збаз аерманцәа, җаргы ишакәым ихазныкәоит рхәан, рхы ахыргара иакәымшәо, аены хәлаанза ақыта аназарафы реыпхыакны иҗазаарын... Егырахыҗа, җара хәхынхо, хгәарабжыара аханы, амфаду афы уахынкылсуа х-фнык ааныркылан, дара фноуп еибархәаго, бҗар мацараха еикәных... Уахь неишьа ыҗам, уарбар ицыхлымуа инауфәҗаҗоит рыҗхаршаланы... Аркыз-иҗа Җыгәат иахәшьаду, аихәлахара дафашәан, лхы лзацәымгакәа, дыршьызаап... Иара ихәыцқәа иманы абна дшылаз, ифны иҗоу збоит хәа дахыфкылсыз дрымцыхәшәан, аштаб афы дааганы дрымоуп, рхәеит... Абриоуп ихәхазаз уажәазы... – Кыахыр иажәа уаҗа иаахиркәшеит, уаха акы нацымтқакәа. Игәы җацәышшәа, дпышшаза днарылапшит.

– Шәара шәанца ашьтахь Кәатат дыкан араҗа... Хәцкәынцәа зегы еибгоуп, ихәеит... Шаҗ ицкәынцәа иҗартцаз хәашыак изаҗомызт... Рхы иаеиҗзатқәҗеит урт... Аитцбы мацк дырхәит, аха дшәартам... Агазмфангага аҗынза иахьнеиз, наҗ уаха иахырмаҗыит аҗсымцқәақәа... – Кыахыр ипхәыс Арда Кәатат избахә анаацәырылга, даргы уи иназфлымхәхейт. Ихьымзеит акәымзар, уи иакәгәышһан аиаша разхәоз. Уи дызлапшыз, ирыхтыргаз, иахыҗоу, иртагылазаашыоу иара иаҗара атҗабырг здырадаз!..

– Хәи, цыбейт, хықәшәарауаз!.. Хәшҗаикәымшәеи?... Дышҗахҗахыз!.. – иаахыааигейт Җаркан. Иҗааитцыхшәа Арда дналзыпшит, иҗаҗ убри дналацәажәандаз хәа. – Дабаҗаз?.. Даазгазеи?..

– Дыццакуан цәҗалатқәҗа... Җшыхәра иаарышьтит, Разанбей ифны иаахәарц... – аҗак ныҗалҗейт Арда иааҗыҗәҗәа-ааҗыҗәҗәаны.

– Разанбей ифны штабс иҗартцазар акәхап... Хәцкәынцәа уи ранарыҗыума?.. – ихәеит Мзаут иҗаарымкыкыкны, гәампхара җазшыак неифырҗшны. – Кәатат ифызцәеи иарей Азҗаха итәазаауейт ахәлара иазыпшны абнаршәырафы...

– Мамоу, мшэан, Набжьюу дара дунеихаангы ус аламала ирыртараны икоума?! Уи ус ишрырымтауа агэра згоит сара... – ихэеит Таркан даахэыц-хэыцны. – Харгыы зыбларак хташеит акэымзар, убрака хаказар акэын, иахьынзахалшоз...

– Уака уиашоуп, Таркан... абыржэы акэымзи ханатахыз Набжьюу?.. Абыржэы акэымзи ианыхчатэыз?.. – Мзаут Таркан иихээз инакэиргэгэеит. – Аха рыцхарас икалаз абцар ауп... зеггы иахмазеит... – нацитцеит. Абцар азцаара аханатэггы ихыантаран набжьюуаа рзыхэан. Ирыцэмацын еснагь, ирымцыхашэомызт ишыртахыз. Иркызггы мчыла рагацаа ирымпыцырхкээз ракэын. Аамта убри ашыза итанаргылахьан...

– Аиеи, абцар...абцар кадыц...хеикэырхагас ауафы ихы иаирхэо, зыда цсыхэа имазам, зыда дхэартам... жэйтэнатэ аахыс ихэыцырта иалаз, еикэырхагас иипцхязоз...-икэра шахыпцхызггы, ирзымхоз, ирзымпшаауаз абцар дазхэыцуа даакэыпсычхаит Таркан. Агэтынчымра изыртцысуаз рацэазан азы икэыпсычхара ахыантара атан, абжыацны еипцшымкэа. – Абцар хамазтггы ханкылатэаны хгэарабжыара, хацута хара иахмыхчоз!.. Асггы акыкыхэа дшэышэуа дызхавамларггы каларын ага хэымга, иара ишитыхыз!... – Таркан иажэа узырхэыцшаз цэырнагон, аха ирылшагэышьоз, ирымамыз абцар егэа иазхырггы...

Азныказы акыалафы иаатынчрахеит. Абас аамта кыафла ианаатынчрахалакь, рхэыцракэа еиха-еиха рыедырхыантон реырзалымго, реырзалымхуа. Кыахыри Таркани ус игылан реыртынчны, излацаажэоз рымцээзшэа. Аха нас Кыахыр ус фэаитит:

– Хара ахэыцкэа аерманцэа рахь иаагоит... уахаггы цсыхэа хамазам... Убра азэы хиацэажэеит... иахьынзауа... Арака ишэартахар алшоит... ахьтаггы калеит... Адуцаггы нас акы хназхэыцып... – ихэеит иеаартынчшэа, уаха цсыхэа шамамыз дазхэыцуа.

– Аиеи, аиеи... убас кахцан!.. – Тарканггы ихы ааирцысит, Кыахыр иихээз дакэшахатны.

– Ибзиоуп, дад...уи сарггы мап ацэыскуам...сакэшахатуп... Уажэацхыаггы хазхэыцыр акэын... – ихэеит Дыгэггы, уи

дазыпшызшә, даалкыны. – Абарт сматацәагы суа Арменақ икынза исызнажәг... Арменақ дшәымдыруеи, алымха кьақьа, уи идикилоит... – нацитцеит Дыгә, дахытәаз дықәтәиаауа. Имаҭацәа ахьабашаз хыпхьақыртәк роур, ицсы аавивигон мацк акара. Уахагы псыхәак иманы дыказамызт уажәазы. Анахыгы изымцо, арахыгы изымцо, абга ақыркы икылахаз атагылазаашьағы инеины икан изацәымцо...

Кьахыр азыказы, Дыгә иихәаз ааигәампхазшәа, иеааихаиршәит, аха атыхәтәаны дазааит. Кьахыр ихәыцқәагы, Дыгә имаҭацәагы рыманы ақьала хьшәашәара инытыцит. Арда азыказы, сара ара сыказ, иабыкәу сахьцо лхәан, даакәанызанит, аха, бхәыцқәа ахыкәу баргы быказароуп, ишпыкәу рхала ишыбышьтуа адунеи аикәыбгара ианафәу аамтазы рхәан, ирымут уигы дрымгар...

Ацсра уанафәгылоу...

Асы иацнатон еиха-еиха. Ажәфәан еихәлашышыра иалышәшәаны, еилафәиласуа, ицакьа-цакьаза илеиуан, еихсыгырак амазамкәа. Ақьала афныцка уфы иааизымычхаратәы ахьта иамеханакуа иалагеит. Уахынапшыаацшлакгы угәы нтарзызауан ахьшәашәара инауфәхауаз. Ацсабара сыла италахан...

– Ишцакахцари?... Уажә мацк акара иааикәтәашәа икоуп... реыпхьаркызар акәхап... ртыфракәа ирхәыцаланы... -Таркан даацәажәеит. Кьахыри иареи аерманцәа ркынтәи ианыхынхәы, ицаны рыфнкәа гәартахьан. Еикәыхьшәашәа, цстазаарак рнымцшзо ишгылазгы, мчык убрахь ирыхон ирылахәатаны, иаунамышьтуа. Убас акәхап ишыкало иутахзамкәа унхара-унцыра уанахызаалакь.

– Ас ахгара хцәуадафхап... Хңеип икалалакгы хәфнкәа ркынза. Ишәартамзар, мцакгы ахы инеихәләхкып... Уаха ишцакахцари?..

– Аиеи, убас кахцароуп... ицахшәап убриггы... икалогы аабап!.. Амлагы ханцәеит хара аубыцьыркәа... Шыжь

какалк шахкыз хакоуп... Хаблакы-блатцо зегь хара
иаххаагараны хашпаказ!.. – Кыахыргы мап ацэикуамызт
уи. Игэы аззон ес-икалалакгы рыонкэа рахь рыхынхэра,
ишэартазаргы, аиакэым итанаргылозаргы. – Хара
агэарабжыарагы хныбжыацшит... иахьабалакь тацэыран...
уафцы дыкэыршэымызт... Харахэгы ныпхьахцеит, рылацш
итдамшэартэ еипш... Зегы урыкэгыгуазароуп абри афыз
атагылазашьафы... Иаалыркыаны, ушазыцшзам атымеитыша
унхыкэгыларгы алшоит, утамхар ада цсыхэажэлак
умазамкэа... Унтахаргы унзаакэкэала уцеит, хнырхэышьяк
уцеипшымкэа... Аха ихажэларыда, анацьялбеит, уаха
алашьцара зэалакны, дымшэазакэа?.. Еикэымк самхаццеит,
аха уи макьаназы ишэасхэом... сара соуп изызку, итэаху
иафызоуп... – нацитцеит. Уи аиакэым хэа дызфыз, баацсзarak
аламзаргы, рышка ицэырганы даламцаажэеит.

Егьархэандазгы иреимхэеит Кыахыр уи икаитцаз закэыз.
Шамахамзар, амаза ицсы иатцатаны итэахуан, ус аламала
ицэыригомызт иара игэамцхакэа. Тацэахык иафызан игэы
аацсасианза.

– Аиеи... ахьта хэцэрылалап атакэажэцэа... Цхаррак
ахь хэзкылсуазар гэахтап... Шэгыл зегы... ашьшьыхэа
шэфаашэха!.. Хаматэажэцэа ара иказ... уатэгы аатэыс
ихақэшэозар акэхап... Анцэа харманшэал!.. – Мзаут
дфагылан, иан дналыцхрааит. Лшьал ду уафцас иналхаирцеит,
иналыкэаиршеит, лабагы налиркит, иналыцтаргэо лхы
иналырхэарц.

– Ишэартахар, дад?... – Дыгэ дахьыфагылаз уака
иеааникылеит. Мычкэарак иламшэа ихы ибон. Уи зегы
зыхкьаз ариабжыарак излахэз гэтынчымрак ахынамтоз
акэхарын. Ихигахьаз ашықэсқэагы еиха-еиха
ихьантахозшэа икэыгэгэон, ихэыцрақэа деикэархэы-
еикэархэуа, дызрылымтца дахьрылаз.

– Ишэартахар, арахь хэитамаауеи!.. Уеааргэгэуа!.. Ауафы
дызқэымшэо егыиказам, зегы дыззыцшызароуп... – Мзаут
ақьала иенытциган даатгылеит, егырт даарзыцшны. Дыгэгы
Хацтина дналытцгэан днаиргылеит. Дааикэаиршэеит. Афнынза

дизнагар, уаха акагы иҥахымызт, игәы маҫк иааиртынчуан...

Аилашәшәра иаҕын. Асы иахьабалакь ишкәакәза ихнаҕыхьан. Агәалакара, агәахәара абаҫоу акәымзар, аҫсабара шышылаҳара убас аеиетанакхьан, аеарпшзахьан, ублақәа хнакыртә еиҫш. Аҫхьа Ҙарҫан илаба кны дҫагылеит, нас – Кьахьыр, урт рнаҫсан – Дыгә иҫхәыси иареи. Мзаут иан дналывагылеит лыгәшәамшәа хәауа. Инеишьтагыланы рызынтәыкгы амҫахәаста инылалеит еибаргәыбзыҕуа. Акьала аҫныҫҕа еиҫа иҫхарразшәа ргәы иабон амҫа иахьаныз.

Кьахьырмаа рыҫны ихаккала иахьыглаз алашьцара иалубаауан. Ианазааигәаха, маҫк иаатгылеит. Аҫхьа Кьахьыри Ҙарҫани агәымшәара аадырпшын, егырт уаҫа иаанкыланы, дара рхы ларҕәы-ларҕәуа наҕ иныҫналеит инкылпш-кылзырҫуа, ишакәым азәы иҕамхартә еиҫш, агәаеанызаара аарпшуа. Ахьышәтхәа иахьабалак иныҫнапшит. Ҙацәыран, уаҫ дыҕазамызт. Зымҫа Хазарат иҫны гылан ицәыҫҫажәза, ҫстазаарак анымпшзо, еиқәыхьшәашәа.

Кьахьыри Ҙарҫани инеицхыраан, амца ахы неихәларкит ирулакгы. Аҫхарра хәычы иааҫналаз рыҫсы нарыланаҫеит уаҫа иқәарқәашьеиуа иеикәагылаз зеггы. Ҙхаррадагы иҫстазаара зыманшәаламхозаап!..

–Ишҕаҕахҫари хара?.. Хәҫнқәа рахь хкылсрыма?.. Мамзаргы ара хәаанахкылару?.. –Дыгә убри дназцааит уажәазы. Уахь анеира игәагылацәаны ишиҫхьазозгы, знык убра дныҫнапшыр, игәы рахатхарызшәа дазхәыцуан. Ашәартә иантаҳаз, ҫсеивгарак анрымамыз, рызынтәыкгы имыцәазакәа араҫа ианырхыргозгы ыҕан. Аҫны ахьылази агәашә дуахьҕәзи акыр нарыбжьан, ицәгьарахар, аҫнашьтахь ала рхы иахәарашәа ргәы ирнаҫон. Агәаҕрацәгьа ауаҫы данташәалакьоуп зеггы данрызхәыцуа, ацәгьеи абзиеи анеилирго. Уаанза ус дцалоит, акагы дазымхәыцуашәа, акагы иҫықәымсларашәа, ахықә дынхықәнар-гылаанза. Зегь рышьхәа еивцоуп, зегь рышьхәа еибаркуп, азныказы иааузгәамтартә еиҫш. Хазшаз хылапшра хәитароуп ари адунеи хәқәнатцы, ацәгьеи абзиеи рышьхәуа, ахьеивцоу, маҫк иадамхаргы, хазхәыцлартә еиҫш.

–Шээргы шәнеи, нас, шәыѳнқәа рахь!.. Иҕаларызеишь?..
Ҙацәыроушәа иҕоуп, ишҘахпырхагахари?.. Акы шәнаха-
аахап, шәымцақәа неихәлашәкып... –иҳәеит Ҙарқан, уаѳпсы
ихабарк ыҕамкәа, иууаза рынхартақәа Ҙацәны дназлаңшыз
пытраамтак иадамхаргы псеитакыртак роурашәа
дназхәыцны. Рынхартақәа рахь инеир еиха еиғызшәа
дазхәыцма здырхуада, убри иназирхәаңшит. Зыѳны аҕазаара
зтахымда, уѳнаршыуазаргы, убри аѳыза аҕагылазаашыа
уанҘашәалакы, аха ианшәарту, иангәағылацаѳу,
аҕызқәатәҕыагы уара инаудгәғәалошәа, уҕсы узтымкаауа
инауызтшәарахоит, имацзоу шытыбжык гацыпхьаза
аҕхыжәхәа унытҘахо...

– Мзаут, шәаргы Дыгәраа шәрыцца... убас еиха
еиғхәп... избанзар шәахынхо амѳаду иазааигәоуп, уаҕа
азә даабжыаларгы ишәартахар алшоит... Арахь еиха
ипхәкыртоуп... Уахакгы ҕыарак ишәхыжәа... Ҙаргы араҕа
иаххаагап... Нас ишыҕало аабап... ижәдыруеи, уаҕа арахь
азәгы дықәнамгаларгы!..

Кыахыри Ҙарқани заанаты еибырхәахьазшәа, абас
аныртахха, ражәа ѳбамтәкәа инарықәшахатхеит
Мзаутраагы.

Дыгә Хапдина лмахәар шикыз адаптра инытсын, рыѳны
инадгылеит. Мзаутгы иан дналыцхраауа, урт дрыштыагыланы
днеиуан. Зны-зынла иаатгылан инцәытцыпшуа,
инеикәызырѳуа. Ишақәымгәыгуа азәы днарҕахаргы,
ашәартара итанаргылон, илашыцаран. Аҕсымцкәақәа
хәазо рыѳны иѳназаргы иалудыраауеи!.. Аха тынчран...
шытыбжык уахазомызт... Аѳны ишыѳналазтәҕыа, Дыгә
акәацаб пшааны лашара хәычык ҕаитдан, рацәак ахылымтѳуа,
Ҙаҕа инцәытцаиргылеит иҘааза, азә дааѳналаргы, цкәа
изгәамтартә еипш.

Аѳныѳнытҕа иузеилмырго, зегы хыла-гәыла еилажын
иаархәны, еилакәаханы, еиларѳынты. Ирбаз ргәы
еиланархәеит, ргәы нтанарчацеит, аха иҕалашаз ҕалахьан,
ирылшагәышыоз... Анапымткәақәа рнапы иахьабалакы
иахырыгзахьан...

Мзаути Дыгәи инапыршышыуа мыҕқәак рыҕшаан, амца ахы неихәларкит ирулакгы. Уажәраанза ирыхтышыны иҕаз аеҕәа рыенадыргалейт изыҕзыгуа, иҕәарқәашьеиуа. Иахьантәаракгы ачыхь аарысуа адәахьы изхызгаз, ус лассы ирылтцуамызт ахьта ирылаҕеыз. Араҕа уажәазы ишәартамыз – шәа иҕан, рацәак ушақәымгәыгуазгы. Азәы дааиуазаргы ақыпқәа ала адырра унаҕон, угәуеаннаҕон, ус аламала азәгы ашта дтәанажьломызт агәы цкапуа ашта иахьтаҕежьюаз. Нас – гы Дыгә иматцурта иаҕаҕатцаз ашьтахьтәи ауада тбаатыцәаҕ акәын рҕахьааныркылазгы. Ишәартахаргы, ашьтахь ала ашә ааимпәаны, ундәылкьаны уцон, адаптра унытцашьшы, уцсы узрыцәгозар... Агәаҕеанызаара ианакәызаалакгы уафы ипырхагазам дахьыҕазаалакгы...

Ацх хлымзаах

Зегь реиҕа ишәартаз цхын ари атцх Мзаутраа рзыхәан. Ргәы иаанагомызт абриаҕара зхызгахьаз, абриаҕара икыднакьахьаз дарғагыых абри афыза ашәара-хлымзаах итәнаргылап хәа. Ргәы тыцны ицо, рхы ахьыргара рзымдыруа, апсреи абзарей рхәааҕы инаганы интәнаргылейт, уаанза ирбахьаз инеицәаны. Иабытә гәымбылцьбарақәоу ауа абас ирызныкәарц згәы итәзкыз ухәап. Алашьцара зәеалакны агәарабжьара инабжьалаз рыцхашьарак шаадмырпшуаз ахьышәтхәа ухшыџ назцон урт рхымәапгашьақәа злаҕаз ала. Аамта еихәлаха дара ирнәтейт рхы иадырхәашаз абцар хлымзаахқәа, ауафы ишьразы, иқәыхразы, иныртәаразы рыцхашьарак злазамыз. Иахьааргәампхаз акәкәахәа инажәырцон атәыла рбо, амца-қәоуқад нықәырцәиәашо, инеиларынтуа, инеиларбо.

"... Абас акәхап ари адгьыл хшанызаауа, уафы хизгәамтазақәа... хылапшра ҳамазамкәа... ус хшаны адунеи ҳақәйтцазаргы ҳара иахзеилимкаауа... Уззхәыцыр, ауафы ипстазаара ахац иакуп, ианпцәо уздырзом... Дыҕоуп шухәо днаумпыцабойт, днаумпыцышшоит... убыскак икьаҕуп

илахынцта...” – Мзаут дунеихаангы ихаштраны дыкоума
уи атх лашьца ирыхтнагаз, изтанаргылаз. Иабам–оахыцуаз
абрахь, Дыгә инхарахь, уа Кыахырра рҕы реааныр–
кыларуаз... ари аҕыза ахамыштыхә итәшәозма?.. Аха
уахьгы ишыкалоз здырхуадаз?..

Уи ауха анцәа дырзылыңхейт акәымзар, шә-псык
рхазаргы, изеикәхомызт... убри афыза аҕагылазашыа
иаҕашәеитизаҕымтүа...Иарауеизгырыпсымцо,иагымаауа
хыла-гәыла ишдәнеилартцеи, ухәарауазеи, урт аҕынышқәа,
апсымцқакәа, акагы зхаразамыз, ҳапсы хзеикәырхозар хәа
абнара илтны, ишәапырхапуа зынхартәкәа рахь ицәыртыз!..

Ауха, акрыфан ианеилга, Мзаут иани Хаптиней уака
икѣагылаз акаруаѣ аҕны рѣеилымхзакѣа рыхқѣа нықѣырцеит,
иааҕса-икараха иҕаз. Мзаут дмышѣталазакѣа, дхырсасиуа
ауаѣаҕ дыѣѣѣатѣан, ариабжыарак ихигахѣаз инырны,
деихѣлашѣшы, деихѣлахѣаны, ихы-игѣы аѣѣмаѣхѣаны. Дыгѣ
иакѣзар, ус дықѣиан зымѣѣа, иполтажѣ иқѣѣыршѣны, аха
дыѣѣѣазамыѣт... Згѣы ѣынѣѣѣаз, згѣы рахѣтѣѣаз ари аѣѣх азы!..
Дарбаныз набжѣоуаа рѣынѣтѣи иѣѣѣѣахѣа иѣѣаз, азыблара
иалашѣѣѣз?..

Атх изтымдышаз агәырѡацәгъа иацагыланы ацара иафын
инегәнысуа, хаара мацәак узатымбаауа. Акыр инаскьахьан
аамтагы. Знык ацәйтлашара нарыхъзар ирыбаргәыз, нас егъа
ирцәыхъантазаргы, егъа ирцәыцәгъазаргы дара зыхъчоз,
псеикәырхагәс ирымаз абнара рыченамардагәышьон
иахъынзарылшоз, иахъынзананагоз...

Аха убаскан, убри аамтазытқаба, ишазыпшзамыз, иаалырқааны, атх зегы еимгәыцқаауа, апқаф-апқафхәа инеикәырццакны, угәы тзырзызаашаз-абыжықәа инеишък-лаха-неишъклахайт, Мзаут икайтцара дақәымшәо, дуалуашо дааршақьшақьейт. Ахысбыжықәа еикәтәарак рымазамызт. Кыахырмаа рыонқәа шыказ инароуны ихысуан, атхлашыцара еимкәжәауа. Даеазәгы убас Дыгәраахыгы аҫааирхеит ақәах-ақәаххәа инеишъклатцаны. Ианацьалбеит, дызустада атх агәазы абри ашыза ахәымгара мәапызго?.. Икалазеи?.. Икалазеи, агәгәахәа ашынқәа иреихсны иқәрыблаарц ргәы изтаркыз?!

Дыгэраа иаразнак иааиланарзызеит икалаз. Рыфны иахьааиз убриггы иахыршьаауама, убриггы иахырбаауама? Изустцаада атх агэазы ирышыклапшуа ирызцэырфьаз?..

Мзаут иаразнакала ауада дныфнагьежыт, азаара изаазшэа. – Ихақэлеит.. ихақэлеит!.. – дныфнатцааит деилаганы. – Хыхьыказ еилыркааит... ихашьклапшуазаарын!.. Иртахым урт ара хыхыларц... иртахытцэфьам!.. – дааитцанаргэгеит уафы ишимбара. Ижышэқэа тытны ицарашэа, даақыц-қыцыт иеизымкажо. – Ианакэзамыз... ианакэзамыз хафадыршэит... ацсра рыкэшэандаз!.. – ихапыцқэа неихаиргэгеит.

Икарцара иақэымшэо иааилагьежыт рызынтэыкгы. Ма иткьоз бцарк ркызтгы, иахынзарылшоз ирфамхысуаз, ирфамгылоз, аха уажэшьта ишцакарцари анцаузуша!..

Мзаут али-ацси рыбжьара ихшыф ааилгеит. Акы хэыцтэын, акы кататэын, акы мцапгэатэын ахеиқэырхаразы. Уи имариаз усмызт уажэазы, аха аказызбатэын иаалырфьаны.

– Арахь!.. Арахь шэааскьа!.. Цақа шэыекашэыжы!.. – Мзаут ахышэтхэа атзы ажэпара иенадикилеит. Егьырт азныказы икалаз рзымдырит, иааилеифеиласит.

– Дызустада иеилагаз?.. Дызустада ихажэланы хаз-шьау... ламыс змам?.. Ара ачымазцаа ыкоуп, ара абыргцаа ыкоуп!.. – Дыгэ ибжы нхалеитцеит деилагазшэа, иеизымкажо, дбалыбацо.

– Уаангыл, Дыгэ, уаангыл! Цақа уиароуп, ихалахысуеит умбои!.. Ихақэлеит!.. Ара хшыказ еилыркаазар акэхап... атакэажэ, атахмада хэа хаилырхуама... хандыртэоит... хақэырхуеит... ари адгыл ханызаартэ еипш!.. – Мзаут уи днеихынхалеит, мчыла дхыижэарц ақэкны. Ибжы ахырдууаз итахымызт.

– О, уара, ишпыкэу ишхалахысуа?.. Еилагама?.. Еилагазама?.. – Дыгэ ихшыф дшықэфьаз фашьомызт, ашэахь деихон, икашэцо закэызеи хэа ибжы нарықэырганы иааникыларашэа.

– Фумтын, Дыгэ, фумтын... цақа уекажы!.. Сухэоит, ус каумцан!.. Аа, иумбои, ашэартэ хтагылоуп... хзалымтырггы калоит... Иатахым... уеаанкыл, мацк иаачха, икалозар... ус

иатахуп уажэазы!.. –Мзаут инапкэа Дыгэ инаикэиршеит дидгьацэыгыацэыло. Иааибарыххеит. Цэгьацсышьала цака днаириеит. Егьыртгыы уака рьенкарыцсеит, рыгэтахэыцракэа еикэыхэлакны, изташэаз еилкаашыак рзамтазо.

Ахысбыжыкэа акыраамтагы еикэтэомыт. Кыахьырмаа рыонкэа шыказ ашыжэ-ашыжэхэа идэыкэыртдон агэарабжыара акынтэи, арахьгы, Дыгэраа рыонкэа рышкагы еихсыгырак камтазакэа, ишажэыртцарц иажэыртдон, атцх лашыца иагэылтэраауаз ахыкэеицеикэа еиштарыпхны.

Рыцсы заны изыроуан рызынтэыкгы. Уажэымзар-уажэы адунеи неихэлабганы инахэлахарашэа, ирызцэыртцыз агэыткыара маза-маза иахэланакалон, атымнтышахь ирбланы, изахэлымтыртэ еипш.

Ашытахь, Мзаут дызташэаз апылхатра иеаагэылпааны данаахыахэ, иан иара дахыаз ашка акыр ашышьа-шышьыхэа дхэазаны дааскыахыан, иааигэара аказаара лтахны, игэы калмыжыырц, игэы еитамсырцаз, уи ала длыхычарашэа, акы ихыуазаргы ларгы дацэнымхарц, лхы дамеигзарц. Уажэы лнапы цсадакэа нарыгзаны, ихы-ифы, ихэда инахылышыт даарыцхашыаны, дизгэыкуа. Арахь акагы шилымшо лбоит дхэатэыхэатэуа дахышытоу.

Ан рыцха!.. Ан лнапы разкэа... лнап хыахыахэа... шака ихэшэузеи... шака иххызыауазеи агэакрацэгы уанташэалакы, уцсы ахац ианаку, ианфыцаауа!..

Мзаут игэы тытны ицон... иахихэаарыз издыруамыт, икаитцарыз дакэшэомыт... Ишцаипсыхэоу ан лыцкэын затэы?... Дабацари?... Ифыцэа дрылагыланы деибашыуазтгы ибаргэыз! Уи хатцарамыз... дтахаргы хатцатас ихы мфэимгоз... Уажэы?... Уажэы ишцакаитцари, акагы анылымшо, акагы аныкым аамтазы?..

Ус, дук хара имгакэа, мацк ианааихсыгы, мацк ианаатынчраха, Мзаут ахышэтхэа дфатцкэеит, икалаз аилкаара иеазтэылхны, дшагы-шагыо. Иаарласны акы збатэын, акы хэшыадтэын, изырманшэалахашаз, иаалыркыаны изхэлашэаз азыблара иалызгашаз...

Мзаут иеыларкәны, дцикә-цикәуа, аоны ашытахь иафаз ашә нывтдрааны дындәылтын, алашыцара иеалакны агәашә ахь дынкылқшит, икалаз сзеилкаауазар хәа, аха уажәы уахь тынчран, шытыбжык уахәзомызт... Асоура ишафьыц иафын, агәарабжъара акынтәи ахысбыжъкәа еихсыцьхьан. Мзаут ашышыхәа ишытахька дынхьатцын, уажәраанза дахьиаз афапарахь дныфналеит. Егьыртгы, аибашьра иалтцыз реицш, инхыкәтәалеит итыгга-тыггаза, ирзыкалаз рзеилымкаауа, ргәалакаракәа хены, унарытакьаргы ашырхәа изымгыло, еикәыхьантаха. Рыцсы ицаз заауамызт итышәнартәалартә еицш. Уи аамта атахын, изхәышәтәышаз, еикәзырхашаз...

– Уа, Анцәа, хазшаз, хрыцхара рзыгышкхааит хара абас таха хазымтауа, акагь ххаразамкәа, хрыцхәхәа абри ашыза амыкәшәатә хтазыргылаз?.. – Хацтина лыцсы мацк ианаалылала, даашәицшыит, лкасы рееиуа, ашәара дзыкәшәаз илнатаз агәытзызаара макьаназгы цкәа дзаламтцауа. – Хәгәнаха наунагза анцәа идумыргахын, изатцымтцауа, икәацалакны, ифаафаауа, ихәалаханы адунеи анцәа икәицтааит, зегьы ирбартә еицш, абартабас итазыргылаз имфәпыргауаз арыцхаракәа роуп хәа инарыкәызбауа!..

– Изакәызеи изфкәоу, ура... цхагәазы акәкәахәа ихәлахысуа?! Ари ашыза уафы ибахьоума, уаф дакәшәахьоу – ма?! Ламыск шпарымазам, ухәарауазеи?! Хандыртцарц ргәы итаркзаап... иарамышкахала иныкәццышәааша!.. – Дыгәгы даагәамтц-хамтцит, игәалакара цхастаханы, деихәлашышы дахьтәаз. Ипцстазаара абжарак уахатәи атцх иааимнатцәазшәа, дзыкәгәыгша акагь изнымхазшәа, иааикәыршаны зегь тацәны, агәысакара икәхаз иеицш, цәытлашарак имбазо, дуазыруа, ипсеивгара ааицәыхьантахазшәа ибеит.

Ихьантан, ихьантан уафы ишимбац ала ари атцх!.. Еихәлапашьны, еилгарак аныцшуамызт. Ахьантаракәа зегьы Набжьоука иианагазшәа, иахылымфәиауаз хәа иказ!..

Мзаут иан ашәара дызташәаз дзалтуамызт. Лыцкәын дышихәацшуаз лылагырзкәа нхакәкәалеит... Абас дрыцханы, абас дымчиданы бзантцыкгы длымбацызт... Лара аеакала акәын уи еснагдышихәацшуаз... Аибашьра зны уланаркәуеит, зны ухаранакуеит...

Атцх, җаамтанык еипшынкәә, ихьантан, ахгарагы уадафын. Еишәара-еитдараха иахьынатәәз ишхныцсыланы, дасу рхәыцра цылхаткәә изрылцуамызт. Ауха урт агәымблыџцәә даҗазныкгы имџапыргеит угәы тызшыаауаз урт ахысракәә. Абцъар зку узлаимыршәо икоузеи?.. Амчра зеггы иара иртәзшәә, адунеи зеггы ирхыцхыцрашәә игәы иабоит. Агәарабжъара ахатәиртәҗы иказ атцец ду акны игыланы, акәкәәхәә аџнкәә рахь рхы рханы ишрыжәырцарц ирыжәырцон, гәшатарак камтазакәә, еилацыххааса икәырцдома ухәаратәы. Изахауаз мыхьтәык калейт хәә рхәы-ржы еиланаргылон, еиланарзызон...

"Таркани Кяхьыри ахы иадыргазар?.. Рыцсы тоумашь икәынтәәшә?.. Хабакылыргеи?" – тахак инатомызт урт рызхәыцра Мзаут. Игәы имнакьон, ихшыџ аҗы дзааиуамызт. Алашьцараха урт рахь анеира гәагылацәан. Шарцазынза иаацштәын.

...Ашара адәы иаакәлон Дыгәраа андәылцуаз. Арбагкәагы инеиларыцсахьан. Рыматәә-рџытәә...иртахха – шаз аадырмазеит. Ирымаз рыфатәкәагы аашьтырхит. Ихьацш-кәацшуа интыцдит Дыгә игәаратә. Ирахә-ишәахә иара ишитәхыз дрызхьацшратә еипш атагылазаашьа имамызт. Ахеикәырхара, ацсҗыхра аамта итагылан, цъара иаарҗахар хәә ишәаны, хыма-цсыма абахчара инытцсын, ашьтахьтәи ахтыста инхытцит еибак-еибашьтуа, инеицхырааны. Асы хар амаккәә еикәәахьан. Итыҗҗә-тыҗҗә рышьтакәә нанхалон, уаџ дынхылартә еипш, аха ахәылыхәә илеиуаз асы еиманацсон ирышьтагыланы ишзахәоз...

Дыгә дахьнеиуаз, иашта-ихкаара наунагза дапыртцуазшәә, хьаак деитцанаргәгәон, икәцәиашан дамышьтуа. Ицстазаара зеггы зыдхәалаз, ицсы зыҗхәараз, инахандеи зегь ахьыказ, уажә ус ааныжъра хәыцра-шәкы изцәырнагон, избанзар уи иадхәалаз итоурыхкәә рацәазан, итаулазан акырза инаскьаганы. Аха агәыцра ауаџы хара дарпшуеит, хара дархәыцуеит. Дыгәгы макьаназы хара дыцшуан, ацстазаара акымкымра дышташәазгы. Изеилымкаауаз – рацхьака ирыцсыхәахашаз, иахькылнагоз ихаҗы изаагомызт.

Еихәләхәашь дызтагылаз аамта зны ицәнарзырц иалагон дшахьынхалоу, аха иара мчыла иампытжиәарц дазыкәпахуан гәанхәтыстала, илшара шмачызгы. Хәырт-хәыртхәа асы илхо иахьнеиуаз рыцәарақәа цәеикәара-цәеикәараза унархьыңшуан. Ицон рқялахь еишьтагыланы, Къахьырахь неишьа рзыкамтақәа, урт ирыхтыргаз шырзымдыруазгы. Азәгы җитзомызт, дасу рхәыцра хьантақәа ирытқан...

Афасараҗы илагылаз ақяла асы италаханы иканатхьан. Ахыбгы амахәта ссақәа ихырған, цқяа иубартамызт, аарлақәа ирылахәхәон. Ашә иаңыракнахаз тақа илашьтын, афналарта умбартә еиңш.

Дыгәраа җаңхьа рқяла инадгылеит, арақа ма уажәшьта ишпаатынчрамхари хәа. Ргәыграқәа зеггы рқяла иадхәалан, хеикәырхага-хытәахыртасгы ирыңхьазон, арахь аға изылаңшыкәтцарым, еиңасрак қалаанза абра хабароуп, хәхьчароуп хәа. Рымаңақәа аадыршәшәеит, ршьапқәа нкыдырқяа-аакыдырқьеит асы уахь ифнарымгаларцаз.

Иахьыныфналаз иаарзымбатәбараха иаатгылеит. Иңьаршьеит, илакәыршьеит рыла иабаз.. Къахьыри Тарқан, ианааз здырхуада, еишәара-еиңараха алашьцараҗы итәан иааузымдырратәы. Ифашьомызт уртгы хлымзаахк ишақәшәаз. Даараза ргәалақарақәа бжысны ишықаз рныңшуан.

– Шәыңсы тоума, уара... шәеибгоума?! – Мзаут урт днарыдыххылан днаразтааит, игәы атҳара-атҳара еисуа. – Иахантәаракгы хьаас шәхаман, иҳалшагәышьооз акәымзар...

– Җаңсы штамхара икоузеи?! – игәы қаҳазаны дааңәажәеит Тарқан. Ас алахьеикәтцара шамахамзар инимбаалацызт Мзаут Тарқан. Еснагь акы сеатцасырхом, исылшонатцы исылшо насыгзалароуп хәа иқаз, уажәы акы дхәәены дшамаз җашьомызт. – Җахьтәоу умбои?.. Җафнқәа рахь хзымнеиуа... хнеирггы ақәкәахәа инаҳажәыртцо... ханхарта тыңқәа хархыршьаауеит... убриоуп изеу!.. – Тарқан лаңш-лаңшы иаафналаз зеггы днарыхәаңшит, шәеибгоума шәара арыцхақәа хәа аанарго.

– Хар ҳамазамкәа, крыфан ҳаилгахьан... Җқараха ҳақамыз, ҳашьталахьан... Ус ақәкәахәа ианҳажәырта,

хцәырҳаны хандәылк̄еит, иаауа, иаххәо хак̄әымшәо... Нармеик̄әазат̄әы, хшьапк̄әа хыр̄к̄ьяк̄ья хәәнашьтахь асы халагылан хқыц̄ьк̄ыц̄ьуа, ат̄замт̄ хәадырг̄әгәала, иааихсыг̄ьаанза... Хәп̄хьака цар̄та хамамк̄әа, хашьтахь хазмыәуа, ахамышт̄ыхә хзыкалеит, хазтымт̄уа. Аха, ухацоуп, икаутцараны икоузеи?! Ма хамат̄әажәк̄әа хшәындәз!.. – К̄яхьыр уажәыг̄ы ихымп̄саацызт дызташәаз изнарт̄цысыз аибарыххарак̄әа, аг̄әтынчымра. Аст̄әк̄ья атымитыша ит̄ахап хәа дак̄әг̄әыгуамызт. Ап̄ст̄азаараф̄ы зны-зынла убас икалалозаап, ушак̄әымг̄әыг̄зо уц̄сы ахац ианаф̄к̄ьо, укаууа хлант̄ы уант̄анагало, иукуа, иушьтуа анузыманшәаламхо... – Сара исхымк̄ьо ак̄рыкоума?! Схы алак̄әа ирфааит!.. – ихы днак̄әг̄әамт̄ит К̄яхьыр, иц̄сахы еик̄әыч̄о. – Сара соуп зег̄ы зхароу, сара ак̄ьааф̄ыр, ахәырманцыз!.. Ист̄ахыз, ухәарауазеи, сыәны саины сцо... сынк̄ыдып̄шыло... сзырг̄әакуаз!.. – ихап̄ыц̄к̄әа неихаирг̄әг̄әеит аф̄әа нарыт̄го, иц̄сахы еибак̄ны.

– Аиеи... уажәшьт̄а изахамхәари... иара иоуп зег̄ы зхароу... Иара иак̄әымзар, ари аф̄ыза хак̄әымшәарг̄ы к̄аларын... – Тар̄кан К̄яхьыр иажәа днап̄ыәлеит. Уи иихәарц иит̄ахыз иеынап̄ишьит. – Иацы хк̄ылп̄ш-к̄ылзырыәуа, хг̄әам-г̄әамуа хәәнк̄әа рахь хәхьнеиз, К̄яхьыр имат̄әак̄әеи имашьына бырбалк̄әаки иашьа Хазарат̄ иәнат̄ака ит̄агылаз амашьынаф̄ы ишт̄аз ибан, иаат̄ыганы амандаринарт̄аф̄ы ит̄әахызаап, ирымбарт̄ә еиц̄ш. Дара анааи, ианырымба, амца днаркызаап... Убриоуп икалазг̄ы... Абра хшааиуаз, хашцоз г̄әоарас икарцан, иаххәәозаарын... – Тар̄кан иацы К̄яхьыр иреимхәаз иахьа иф̄әф̄аза иаац̄әыригеит. Урт̄ иаарг̄әамп̄хеит К̄яхьыр ихымәап̄г̄ашьа. Имырхьаац̄әак̄әа инаик̄әзбеит.

– Иаха хрымшьитоуп ихаг̄хаз... хәп̄сы еик̄әхаг̄әышьеит уахь... ишеик̄әымхара икоузеи аха... – Дыг̄ә иг̄әы т̄ынчымызт уажәыг̄ы. Иаха ихигаз иах̄к̄ьаны, уажәы-уажәы ип̄сып̄лагаәагара архьант̄он ианааиг̄әалашәалак. – Уажәшьтарнахысг̄ы ишп̄ахәп̄сыхәоу?.. Ххы наздак̄ылозеи хара аг̄әак̄к̄әа?.. – Ари азт̄аара ат̄ак злакаитцашаз изазып̄шауамызт аф̄ныт̄ә ег̄ырт̄ инарымт̄еикуан знеишьак̄ рзаф̄озар хәа.

–Ишқаһаңсыхәу умбои... аамтала акәзаргы, аеаңыра ххы ҳархароуп... Ишәртоуп макъаназгы уахынла арака аангылар... Ағыыңәа ҳаршыргы алшоит... Урт ран лакәзаргы, раб иакәзаргы азәгы иеигзом... –изызырәуаз рғаңхә Таркан иеилкаара еихә-еихә аеартәулон, аеаҳаранакуан, иаалыркәаны даеа дунеик унықәнарқшуан, узнархәыцыртә еиңш. Ахьантарақәа даныртәшәалакгы, хырхартәк азцәытқишауан изырманшәалахашаз. Уи иихәоз, ирабжыгоз ргәыреаннатон, иазнархәыцуан, иарқәыңсычхауан.

–Аа, ҳағәнаҳа зықәшәаша... ҳабакылыргеи!.. Абри акәызма ҳара иаҳахәтәз... ҳаззыңшыз?.. Ишқаҳзеилымкааи, ишқаҳзымдыри ахантәгы зыкны аус ҳамаз!.. –Дыгә иңсың игәатқанза иганы даақәыңсычхаит изыхьантараханы. – Уара учейыка унапы иантаны урқылон, ирыцхашьаны иулшоз рзыкаутәуан, аа, уажәы, рыңсы анрылала, рабңар шытыхны ишынауғагылаз, удгыл затәы умыркәыкәарц, урыблырц, ухдыртәарц... –ихы гәыбған аиңон урт ртоурых, рхымәаңгашьа дахьазхәыцуаз. Таха изымтоз рацәазан, аха уажәы урт иара ишитахыз иахызымәақәымтоз игәы еибанарфон, маза-аргама деихәларцәиуа, инаикәтәиашаны деимырххауа. Иблаңың паңыпаңықәа рееихадыршышьын, аңыхә еиңш, иблақәа цқәа узыртаңшуамызт.

–Абрака хшыкоу рдыруеит... убриазоуп абриакара ҳзыхтаркыз... Қақәцароуп урт зышьтоу... Қаһнқәа мблыкәа изаанрыжыызгы акы иазхәоуп... Цәгыахәыцрыла ихашьтоу еитдарымкәәкәо ҳәа икоузеи?.. Аңынышқәа ишыңынышу имәасуеит ахааназгы... бзиарак ргәы итәшәашам ҳара ҳзыхәан... –Кяхьыр уажәы аеахшыәтәкык аацәыригеит инықәырқшы, уаанзатәи ихәыцрақәа иреиңшымыз. Уи иагыиашан, иагышәартан. Угәатқанза иназгашаз хьантарак ацәтәахын. –Ижәдыруоу, шәара, абарт иаакарто зегы цәтәгәык-цәтәгәык шрытоу?.. Урт раңхәака иңшуеит, рыгәтәкқәа рынагзаразы азәгы дыршәтом. Убриоуп издыруа сара...

–Кяхьыр диашоуп, ааи!.. Арт рыгәра уафы изгазом... Убриакынтә даараза ахеицаҳара атахуп... –Мзәутгы арт

злацэажэоз иафмыжкэа иеналаирхэит. –Иаанхазггы мац-
мач ирымпыцархаларц реаныршэоит, дара иртэушэатцэҕа
ипхьазаны, аха дара иртэзам... ирызгазом... рхы иажьоит...
Хара иахтэуп... цоурыхлаггы... цынцылаггы!... –дааицрашэеит
Мзаут, аха наҕ уаха иеаламгалакэа иеааикэикит. Уи азцаара
азытцэҕара араҕа иаҕахымызт. Ацсадггыл аразкы азбара
иара зыцсадггылу роуп знапы иану, иахыкэласуа ракэзам...
Уи шыахэлатцэҕа идыруан Мзаут, даҕацэ-хьатцуамызт
бзантцыкгы...

Дыгэраа ртыцкэа аарыцшаан, инатэеит икэҕыкэма-
шэҕыкэмаха, еихэлаҳаны, ирхыргаз рцэҕыхьантараҳаны,
итышха-тышхаза. Агэаҕра ауафы данташэалакы иимычхауа
акаггы ыҕазам – иахынзаилшо ахьтаггы ичхауеит, амлаггы
ичхауеит, ихггы дахашшаазом сынтэеит, сыңсит, уажэшьта
сара стэы еггыҕам хэа...

Ахцатэи амш

Угэылацэаггы уара ианузхьампшуа

–Арт рхы иахэаны ицеит... Уажэшьта хара хабартаху?... Хи-
пси роуп иҕоу... –Кьахьыри Тарҕани днарыкэҕэамцит Дыгэ.
Игэацхомызт урт икарцаз. Заанаты ажэжэахэа рымаҕэақаа
аашьтыхны иахьцаз гэампхара ҕазшьак аарызнарцысит.
Аха гэыбганс ируцоузеи, дасу ихы дышзахэаз еицш ауп
аҕагылазаашыаггы шыҕоу. Хманшэалахар хаауеит хэа
ирхэазггы цкэа уафы агэра игартэ иҕамызт. Иааныжыцэҕаны
ицазшэа ирымаз агэаанагара хьазырешаз акаггы рбомызт
аҕнытэ агэынхара рызцэҕырнагон урт рхымцапҕашыа. –
Ханбанзаҕазаауеи араҕа?... Ххы ахынахоу хцалап харггы
иахьынзаҳалшауа... –убри инакэирҕэҕеит Дыгэ, уаха
цсыхэа шамамыз ибазар акэап. Рҕагылазаашыа еиҕа-еиҕа
еицэамхозар, уаха иааиҕымхеит. Зегь рыла ицакэкэо акы
иамеханакуан, изалымтыртэ еицш. Ргэырѡақэа хьанҕахейт,
иуашэшьрахеит.

–Аиеи...сарггы ус сгэы иаанагоит...Аха рцашыа сгэампхеит,
умбои!... Хара хархьынҳалар хэа ишэама дара анасыпдақэа!...

Ишцәажәақәоз шәәзхәыци?.. Хаз-хазы хәказар цәгъа ирбомызт. Урт цъара тыпк рыпшаазар акәхап... –Хаптина ас икәқәаз леишлыжъуазма, ацәы налалцеит иаразнак. Аха дахыиашақәазгъы рацәазан, гәыбган узлытомызт.

–Харгъы ара хабанзазахәо?.. Шакагъы ихачхари?.. –Мзаут игәы каханы дтәан. Изакаызаалакгъы цәытдла-шарак цъара дзахыпшуамызт. Игәалакара, амш еихәлач еипш еихәкәызны икан, аеиихнаргомызт. Аамта-аамтала Мзаут ихәыцрақәа хьантахон иааузышьтымхратәы, аха нас иеаалижәахуан, даахәатцәыхәатцәуан, ихшыә аеакала аусура иналагон.

Уажәы акы збатәын, акы хәшьадтәын иаалыркъаны. Рыпстазаара зда царта амам аназарафы инеины икан. Рыблақәа шаапшуа уи азеихәлачәара ркартаргъы ртахымызт.

Мзаут иан, иаалбаз зегъы лыкәыршаны, дахытәаз дналзыпшит. Ахыта деитцанацалан, дариатцәарц егълыгмызт, аха илычхауан.

–Гәыбганс иутозеи Кяхыргъы... ихәыцкәеи иареи еипхыикәкәа... иршәымкәа, ирхамкәа... изыгъыгуа... Аха исзеилымкаауа Таркан иоуп... Урт днарышьклахәуа дрыцхуп, ма акы дызрыцхрааундаз... –Дыгә ибжы аармацшәа урт днарызгәынқыит. Уртгъы ирхарагәышьаз аха...

–Иара Кәататгъы дабакылахәашеи?.. Ахәыцкәа иманы дахыцаз дзыманшәаламхоу? –Дыгә ицкәыни иматәцәеи днарызхәаит уажәы, изыманшәаламхакәа аерманцәа ишрылоу ақыртцәа ирымпыхәашәазар хәа дацәшәаны.

–Урт цъара тыпк шцарзымпшаарыз... Егърыхырым, цъушьтеит... Шәымшәан... ас хашпацсри!.. Икәхцара жәдыруама?.. Харгъы ххәхынахоу хдәықәлап!... Зыпсы иапшуа азәы хашпаидимкылари?.. – Мзаут ихәыцра еихәлагәа ахышәтхәа иеналжәаны даацәажәеит, уаха уажәазы цсыхәа амамшәа аниба. Уи ала егъыртгъы мацк акара ргәы ааиргәгәон. Агәкажъра абзиарахь уафы дшазкылымго ибзиатцәкәыны идыруан иара. Уаха даеа хшыәтакык ихәхы иааиуамызт уажәазы. Иахкылнагашаз ишизеилымкаауазгъы, уи иацныкәатәын, ирманшәалатәын излауаз ала. Шытахька хыатшыа шамамыз агәра диргон

ихәапшуаз. Уажәазы ахеикәырхара аҫахын, ахыхьчара мѡак азылхтәын. Иангы ахьта илнырыз даиааиуазшәа лҕеыҕатҕаны, лыҕкәын иааигәара аҕазаара деикәнархарашәа, лҕеылҕажон, лыҕчара дахытуамызт лҕеикәырҕсы дахытәаз. Аха гәаныла игәнылымгауаз арбаныз ариабжьаракгы. Дарѡахьан, дыхәланашьхьан амалахазгы еергьхәа зыҕсы ҕакьакьаз.

Дыгәгы Мзаут иихәаз дақәшахатхеит. Дақәшахатымхар иҕаитҕараны иҕаз – раҕхьаҕа цашьа рымамызт, рышьтахьа бнаршәыран, ахьта, амла иакны, инылаҕс ицаргы ауан. Мѡак акәын ирымаз – абна илтҕәын, ауаа рахь икылсыр акәын.

Рымаҕақәа ааидыркылан, ақьала иныҕыҕыҕны, зымѡа амѡахәаста инанылеит ихарахаҕшуа, ҕьара хкыдкыларҕак хзыҕшаауазар хәа. Асы илеиуаз иахьабалакь иарҕәан, ҕықәсыларада иахьынзауҕаху улаҕш иныҕаукуан. Рацәак ихарамкәа игылаз аерманцәа рхыбрақәагы сыла иҕалаханы ишуҕахыз иубартан. Афасара инылхо, азәы ибар хәа ишәазызо, рыхкәа ларҕәы-ларҕәуа уахь рҕынархеит инеишьтагыланы, ма абарт шпахмыцхраари, хашҕарыдрымкылари хәа ргәы инҕахәыцуа.

Амш акыр илеихьан...

Аерманцәа, аерманцәа...

Урт ахьынхоз рацәак ихарамызт. Афасара уанылслакь еимыртаҕа ишьтаз набжьоуаа рчаирҕақәа унархыҕшны ишуҕахыз иубартан урт рыѡнқәа ахьгылаз.

Мзаутраа асы инылхо, атхәаа ирыбжьагз инахысын, еиҕа иахьырзааигәаз аган рҕеатаны, аѡнқәа инарызхьаҕшуа рҕынархеит, ҕьара ҕсеикәырхарҕак, ҕысҕыхырҕак хзыҕшаауазар хәа.

Анхараз ируҕозеи аерманцәа!.. Анышә рымҕои!.. Иахьа хәлаанза хѡахак ҕамҕакәа рутрақәа ирҕагыжьуа ирҕоуп. Ирбахауеит, ирҕеит, еиладырѡынтуеит, иларҕоит, иаа-дрыхуеит, ирҕиуеит – убри иаҕуп. Рыѡнқәа еихыхәхәа-еитыхәхәа еивагылоуп, рмандаринарҕақәа инаргәылыхәхәо.

Ахәахәтрахь рхы цан, уцсрагы иашьтам, убзарагы иашьтам... Аха зеггы ус иаукаху!..

Уцсы уанақыпшлакь, иузымдыруагы ргәашә унадыххылоит, ишущәыхьантоуггы, ишущәымгуггы, инасы-хәапшны инасызхәапшуазар хәа, арыцхацәа укәнышьшы... удгыл уацәтәымуафханы, агәысакара укәхазшәа...

–О, ацшәма... ацшәма!.. – Мзаутраа назыдгылаз агәашә акынтәи знык фәитит, фынтә фәитит, аха азәгы атак кәитцомызт. Ашәкәа ыцдарбака иаркын, иахыцны ицазшәа, аха арахь ала фәаихак кәанатом, агәашә иадгырло аеашьуеит, ашта аламала азәгы дтасыжьлом хәа, ацкәа хырцаца. Узыднагало дзеипшроу еипш ауп аракагы ишыкоу. Уибарц итахызар, ахышәтхәа даацәырцуеит, уимбарц итахызар, иеитцәахуеит, дузхәапшзом. Шака утаху ишә улагылаз, иказшьа ус иааирпшуеит, ура ацсуара хәала, аламыс хәала.

– Артгы ахыцтит хәа сыкоуп... икәынтәашә!.. –Дыгә уахь дыпшуеит, аха азәгы дыказам. Иууаза нхара гәартак азәгы дахзамкәа иахыбаз игәапхомызт. Азәгы дахьахым, ақьаптажә еипш, угәы нтнашьауеит. Лахьеикәцдарак накәнубаалоит абриакара ацабаа назыдбаланы ацшәма икайтцаз инхартә-игәаратә, еикәыхьшәашә иахыгылоу.

–Рышәкәа аркны... арахьгы ишәартәхазар акәхап... – Мзаутгы иааицәымыгхеит нхартә бзиақ ас азәгы дахзамкәа иахыбаз. Рыцхарақ рәеипшхазаргы здырхуада... Дыгә илаба ныцаикшан, даақыпсчхәит, ишьтыбжә уахартә еипш. Арахьгы ееирақ шыкамыз дназхәыцит.

Нас инхәттит рышьтахька, рацәак рәаанымкылакәа, даеа гәахарақ нарзацланы.

Дырғагых рәынархеит рапхьака, аандакәа рәына-рывакуа, цыарамзар цыара хашпәманшәаламхари хәа ргәы интахәыцуа. Хьаала итәын дара зыкәныкәоз адгыл, хәышәтәышьак амазамкәа. Агәышца цыблааны хи-мцеи иадыргахьан. Ажәдан амымеикәара ахатәан, цәйтцлашарақ узатцымбаауа.

Ашәыртцлакәа асы ирыкәнауз рымахәкәа архәан, иа-цагәгәа игылоуп ишьхынцсылазшәа, имцыззо. Анака-арака

псаатэкээк аанда инавтыпраауеит игэйткыа-псыткыаха. Хэа патазкээк агэашэ иахьадхауа рфэжбыжкээ улымхакээ тырхуеит, иааузымчхартэ еипш.

– О, апшэма!.. Апшэма, укоума?! – хар змазамкээ еибытаз ынык инадгылеит Мзаутраа уажэы. Рызынтэыкгы рееидкыланы уахь ипшуеит.

Ах, ишпарыцхаеи, ишпарыцхаеи, рыгэнаха зыкэшэаша... хкыдкылартак рымазамкээ, рыпсадгыл афы итэымуаахазшэа, атэым ынкээ инаркыдыпшыло игэарахаз набжэоуаа арыцхакээ!.. Дунеихаангы рхафы ирзаагозма абри афыза атагылазаашыа рзыкалап хэа!.. Рлахынца неихэлабган, изыг-зыгуа, дара зтамлац агэаратакээ инартапшуеит ирыцхахэха, иблакыблэцэо, ахыта иаганы...

Ус, ишыпшыз, дмыццакзо, пхэыс еикэыззак даадэылтит, рацээк рпылара дшаеигэыргэоз удырратэы.

– Хара шэгэылацэа хауп... арыцхара хэкэшэеит... уахык иадамхаргы хшэыдышэкылару?... – Мзаут, лышка инеихиган, дналацэажэеит иеаарыцхатэны. – Ани сан лоуп... егырт саб иашыа ипхэыси иареи роуп...царта хамамкээ хаанхеит... – уахь дынхэаирцшит.Ахыта иакны, еицыпца игылан дара. Мзаут иан дналыхэапшыцыпхыаза деитцанаргэгон, акагы илимшазо дахылдхалаз, дахызаанмыжыуаз, дахылызмыцхрауаз.

–Саразэк соуп арака иаху... егырт зегы ахытны ицахэеит... Саргы чынлоуп саныкоу, уахынла аеацъара сыпхэоит... – лхэеит, ллакта ырмышыцаны, хазхыацшра шылтахым лыфэнырпшуа.

–Лусхатун, хабзымдырзеи?... –Дыгэгы дааскэеит лышка. Уи дидыруазар акэхарын, дналыфэцаажэеит.

–Шэыздыруеит сара... аха арака ишэартоуп, уаф дзаанфэасуам... – рацээк лыгерыдмырхалакээ лышытахыка дынхэатит. Дыгэ гэампхара-казшыак наилыжжит, аха илша-гэышэоз, иеихагэаны иеааикэикит, ихы ртыстысуа. Мзаутгы, уи лацэажэара шапсамыз агэра анига, даакэцэиааит зымфа. Агэыла данузхэампшуа, ауафи-ауафи анзеилибамкаауа аамта иташээз ргэафракээ хыжжуан амфа иахыаныз. Рыцсы ахац ишакызгы, ргэахы еибазыркышаз рацээзан.

Амѡа нтѡомызт... Амѡа цон инаватѡи-ааватѡиуа...
Мзатраа алаѡа нарышьташуа убас акыр ѡны инареиѡсит...
Зыхгара цѡгъаз амш еихѡлашьшы, хъаа амазамшѡа,
макъаназгъы ахѡлара аѡазнауамызт. Зны асы леиуан, зны
ихкѡн, ахъта еихѡ-еихѡ иацнатон.

Ус ишнеиуаз, Дыгә еснагь суа хәа дзышътаз, Арменақ ишны инадгылеит. Амѣыпқара дафын иара. Дыгә уи дахьрықәшәаз дааигәыргъеит. Нацънатә аахысгъы ачеицъыка рыбжьан, аибатахра рыман. Дыгә уи изыхәан акы деигзомызт.

–Аа, шәтал арахь, шәтал! – ихәеит Арменақ урт шааибазтәкьа, дызҗыз дакәытцны днарпылан.

–Арменақ, ҳахдыртәеит, умбои... ҳақәйрхит арт ахәымгақәа, ҳхы агарта ҳамамкәа... –Дыгә агәашә днадхалаеит, игәтыха Арменақ иеилиркаарц итахны. Аха Арменақ урт иаҳахьан, идыруан. Урт зтәшәаз арыцҳара игәы ишамыхәоз аинирдшит.

–Шәымшәан!.. Ас ишпацари?.. Шәааи арахь!.. –
инарыдитцеит, иажә ааркьяҕы, агәшә аартуа.

Агәшәианаәтала,рацәакиаанмырхакәа,ахышәтхәаафны
инхеигалейт дгәакытцәакуа,тахык иеипш днарывагыжьуа. Уи
рацәак ихаракымызт,иагкәазгы аныпшуан уахынаәапшуаз.

Иахыныѳналаз, Дыгэ даашанхазшәа, изымбатәбараханы даатгылеит, иеаархәашәа, –Хәх, шәаргы ара шәыкоума?.. Арахь шәшауаз шәхәр, хшәычыхнылар хә шәшәама?.. Ари еихаразак дызуаз сара сакәгышьан аха... – игәы иныцаххны, бла-бла днарылапшит раимтәзы инархатгылаз, гәмпҳара кәзшык наиҫыкәубаауа, иеаармышьцаны Дыгә.

–Харгы хяхааиз уа хаанхейт, –ихэейт Таркан рацаак
имыхаацаакэа. – Хнейрц хгэы иштэзоуп шэаргы
шэшааиз...

–Хапсозаргы абас акәын шәышхазныкәоз... –Дыгә
рацәак имырмчыкәа, аха иаилыркаартә инарҗаирхыт,
үжәазы үи рызхап хәа игәы дынтахәыцны.

–Хнеип хәа хгәы иштәз хәанымхеи... –ахьаршшара иеыназикит Кьахьыргы. Уи Дыгә изеилымкаауа дыкахызма, аха уаха акәеимтит. Ас икәз аускәа рычерытгара еснаггы

дырзыманшәалан, аха ианиқәымҕиоз иеаартаташәа
даауҕагәыбзыгуан Кыхыыр. Ус иказшьан иара.

Кыхыыр ихәыцқәа, ипхәыс – итаацәара зеггы ара иҕан.
Аамтала акәзарггы цсеивгартак рзиицшаахьан.

Дыгә имаҕацәаггы араҕа ианиба иааҕеишьейт: –
Шәарггы ара шәыҕоума?.. Шәаб дабаҕоу?.. Шәаб дыҕазами?..
– ахышәтхәа днаразтааит, гәтыхас дааҕаитан. Хаҕдинаггы
даарыдгьатцәыгьатцәылейт, лыцкәын дахыыҕаз аилкаара
лҕахны.

– Уи дцахыейт хара хтәкәа рахь... ара дзаанҕасуамызт,
ус итахын иара... – рхәейт Дыгә имаҕацәа, иеабыг-ҕабыгза
инаидгылан. Дыгә илахь ааимаирцыхейт:

– Уи дымцар иуазма?.. Дцазааит... уажәшьта дхәыцзам...
уажәоуп ацкәынцәа анаҕаху... – ихәейт иеаартынчшәа, аха
хьаак игәатца иналанакшошәа ибон дахыгылаз.

Ғарҕан имагәкәа ишыхны амца иеҳәагылан, дахыныкәоз
ибаазажжыраза иҕамлакәа иҕамызт, ирбон.

Арменақ ипхәыс, уахыналыхәапшуаз, еилкьа-еилгәыцәк
шлакәыз удырратәы дыҕан. Ахышәтхәа даақәгыжьаан,
аҕәардқәа нарыдылгалеит иаафналаз, амца азааигәараҕы
иналыртәарц. Аҕакәажәцәа днарыцхраан, ирхарцәкәаз
нархылхын, зымҕа иныпхьалкит.

Настхашәа Арменақ иан ачымазаҕ акаруаҕ дылатәан
дкәыкәнеиза, ирхәоз шылмаҳауазггы, азәазәала дырҕапшуан,
арыцхара изықәшәаз ларггы далахәызшәатцәкьа
ирыцеишәауа.

Рызынтәыкггы натәейт. Арменақ амҕы ааиган инҕейтцейт,
аҕнейиҕнытҕа итагь аҕхарра ҕаларцаз. Ихьтышьны иҕаз
рыпсахәага ҕызхыз ауаҕы изумхәараны иҕоузеи?.. Ршьарда
еиха-еиха иартысит аҕхарра ирнырыз...

Иарбану ахәыцқәеи аҕакәажәцәеи зхубаараны иҕоу?..
Амлакрей ахьтакрей иареицьыз цхаррак нарысыр,
рыпсахәага еикәнамырхой!.. Абриггы изахубаарызеи,
уара ауаҕымцкьа, иахьа акаггы зхаразамкәа, рылаҕырз
рықәтәиаашо, ашьаартәыра илазыргыло? Аҕак ҕазтода...
аҕак узтода абарт реицш иҕоу амцкьақәа ахыкәнагалаз?!

–Хазынтәыкгы, Арменақ, дад, уара уҕны хаанагеит
хаблаҕыны, хкыдылартак анахмоуа... Хзықәшәз убоит
уеизгы... Хара иахтахымкәан ауп ишықалаз абри зеггы...
Ус анцәа халахь ианицазар акәхап... – днархашшааит Дыгә
икалаз изтанаргылаз агәакрақәа. Хәашыак изаҕомызт иара
итәала. Игәатцағы итаһаз ахәрақәа зеггы рычедыртлон уажәы-
уажәы.

– Шәымшәан... ас мацара ишпацари... еилымгакәа!.. Ацсуа
идгыл иара итәуп, азәгы изгазом... Изгоит, истәыстәуеит
хәа далагазаргы, ихы таирхоит... убриоуп сара издыруа... –
Арменақ гәыграк инахырцшит идтәалақәаз. Дызлацәажәоз
агәкажъра анирцшуамызт. Ихы-иҕы еиқәара акачырақәа
анпыккала, акыр аҕыбааа зхызгахъаз иакәын Арменақ.
Ауағы изнеишъа, иацәажәашъа дақәшәон. Дұыхза,
аашъарак инубааломызт. Ацстазаара акылхарақәа зеггы
дыркылнагахъазшәа акәын дшықаз. Мзаутраа ргәалақара
мачк иааиқәиҳәалейт.

Таацәара дук еипш, еилатәан рызынтәыкгы. Зны-зынла,
излацәажәоз рымтәазшәа, инарыбжъахауаз атынчра
рыцсеивгара еихәланархозшәа, ахәхәахәа иаакәыпсчыхауан.
Иааиуаз агәылацәагы даараза хъаас икарцеит арт зықәшәз
ахынта-шынтарақәа. Дасу ишрылшоз, ирымаз иахымбаакәа,
афатә-ажәтә рзаргеит, ргәы кармыжыт, ргәы дыркәандейт.
Арменақ ипхәыс рхәы лырмазеин, кырфәлцеит,
крыдлыржәит. Гәамцрак цъара иаалнмырцшзакәа,
дырхагыжъуа рыматц луан. Ауада тбаатыцә ашнытқа ишаз
ацхарра зеггы иаарнырит.

Арменақ дындәылтын, дхәамхәамуа хәылбыхәатәи
иусқәа ртып инықәтаны, мыҕқәак игәыдыркәыкәла дааф
налан, амца азааигәара иныштыейтцейт иаарманшәаланы.

– Арақа, сара сызлахәацшуала, хазынтәыкгы хазкрым
хәа сгәы иаанагоит... Аky хазбароуп уажәнатә... ахәлара
иаахамнахаанза... –Таркан дхәыц-хәыцуа, атынчра
иеаалихын, ихы шыштыхны зеггы днарылацшит,
ргәаанагарақәа днарылацәажәарц. Уаха иазизбарыз ихахы
иааиуамызт. Ацшәма мап имкзаргы, уи итаацәеи дарей
цъарак реилагзара ус ишыманшәаламхоз ихшыф назцейт.

– Аиеи... хеахшароуп... уаха псыхэа хамам... – Кыхыргы уи днақешахатхеит. Хаз-хазы ақазаара псеивгарак рнатошэа ибон, аха рхы ахдырхашаз хэа акагы ихафы иаиуамызт. Итэақээз ракэзар, рылшара шмаңыз рныпшуан, ирхэара иақэшэомызт.

– Хабацари, хара иқэынтэаша?.. Ххы абаагари, хеабахжри анцэауша?.. – Дыгэ даагэжэажэеит. Абас еихэлахеижытеи, ихы акы азымзбо ихагылазшэа, рацэак дарманшэаломызт. Игэы итаикуаз цқыа иазмырманшэалозшэа ибон изыхқызаалакгы.

– Иаха хазынтэыкгы абрақа адашымафы хашиаз иаххаагеит хазмыцэазакэа... – урт злацэажэоз лыченамаратэны, лыченалалырхэит Кыхыыр ипхэыс Ардагы. Илбон аскашык зегы арақа рыказаара, атацэа мап рымкуазаргы, ишаруадафуаз, ишырцэыхантахоз.

– Сангы уажэшыта мацк лыпсы ааиталкит... Абрақа ааигэа дырк дсымоуп Ерванд хэа, убри икынза хазнеир, хашпаидимкыларыз, ианаңалбеит... – Мзаут ақыпыхэа убри дааигэалаиршэеит. Ерванд хэа дызфыз Арменақ иашыеихаб иакэын. Мзаут арт рыкны рцафыс аус аниуаз акырынтэ дитаахыан, дидтэалахыан, ичеицыка ифахыан. Хар имазамкэа дынхон-дынтуан, акы дазхыуа дыкамызт.

Арт ирхэақэоз, излацэажэақэоз, Арменақ дырфеапшуа дахытэаз иаразнак ихшыф назцеит. Кыхыргы уаанза уи избахэ ала мацк игэы инықэишыхыан.

– Уи шэацэымшэан шэара... сара срацэажэахыеит... Хнеицсан сахэшыеи сашыеи нхоит хаз-хазы... убас қахтцап... сахэшыа уеизгы лыфны дах ам, дзатэуап... Лыпқа лахь дцоит уахынла... Амфы наганы икасыпсахыеит. Уаха уақа ахацэа шыпхыап... Мзаут иани иареи сашыа иахь изгоит сара... егырт ара иқазааит... – Арменақ ихшыф еилыххан макьаназгы. Иарбан зцааразаалакгы кышрыла дазнеиуан. Азэы игэы дасыр итахымызт.

Уи иихэаз азэгы мап ахимхэааит. Псеивгартак иашытаз, илацшуа икахызма, иақэшахатхеит. Уахакгы ус ирхыргар, нас уатэы, ианшалакы, амш иднарбарын атагылазаашыа шыкалашаз... изеипшрахашаз...

Аерманы Ерванд

Мзаут иани иареи здызкылаз аерманы, ҳатыр рықәданы, иныкәиҕеит ауха. Зееиҕекааны зыңсы ҕакыз рыфатә, рыжәтә акы узаххәауамызт. Уи аганахь ала ирутозеи шьюуки-шьюуки. Азынра ишахәтоу ианаңылалакь, нас уиаҕара рхы дыргәаҕцөом рацәак. Ишаартаху рыөнқәа инрыөнәтәоит, рыварахь имәаңысуа ахтысқәа рҕынацәхьакны. Зхәыцыртақәа хазны, зеырмакыкыны, мамзаргыи зеырмаданы ахымәаңгара ҕазшыас измақәоугыи рацәаџоуп. Адунеи еилабгозаргыи хәаас иҕамтазакәа, атцыхәа иқьуа рхәыштаарақәа инрыеҳәатәоит изаза-мазо, инцәырсысуа.

Мзаут урт рҕазшыақәа шыахәлатцәкьа дрызкылыңшхьан дара рҕны аус аниуаз. Акыр иеырмааиҕәатәны дрыҕцәажәахьан. Ерванд, дызлаидыруаз ала, ус дыҕамшәа ихы ааирпшуан маҕыназы.

– Сара исзеилкаауам... абарт иртахузеи, абас аңсуаа ирабашьыртә еиңш?.. Схаҕы исзаагом!.. Арахь ңьарак ҳаиланхахуеит!.. –Ерванд, абри ииашатцәкьаны изеилымкаатцәкьоу узымдыруа, ибла ҕәазқәа ыршапшапуа, Мзаутднаиазтааит. Ицкәынҕыҕымтзакәа уртдырзызыршуан.

– Уи еилкаарас иаҕахузеи, Ерванд?! – Мзаут иааңыашәа днеиҕаңшит. Уи итаҕь иеилкаара ахыҳаракымыз иҕәи инытаххит.

Ерванд хынҕеиҕәиҕәабаҕа шықәса днартысхьан, уаҕы ҳаракык, уаҕы ңшыаҕатҳак иакәын дышлаҕәаҕәаза. Агәабзиаразы ихы дахашшартә дыҕамызт. Мзаут инацитцеит:

– Ҳадгьылоуп зегь зыхкьо, Ерванд... ҳадгьыл!.. Абар шаҕа шықәса ңуазеи, ҳақәырфарц еҕрыгым!.. Урт рҕынтәи ҳазқәымшәац иҕоузеи?.. Аҕеиҕәиҕәибжытәи ашықәсқәа угәаларшәеи? Шаҕаџ тадырхада, ҳцеицәа иреиҕкәаз?! Нас имәаңыргоз аусқәа шңақаз?.. Ҳашколқәа адыркхьан, ҳхатәи бызшәа ҳҕырхырц еҕрыгмызт... Ҳадгьылқәа иахьреиҕыи иалаңшны, дара ааганы иқәындырхеит... иқәҕацартә аҕагылазаашьа рытаны... Атыңқәа зегьы дара иааныркылан, ңсуа зхылоу хәа азәҕыи маңу-рак иртөмызт. Нас ҳара

хазлағыацарыз?! –Мзаут игәы еибазырккәоз рацәазан, аха урт зегы араҕа изцәыргомызт. Ацсуаа нацънатә аахыс ирымаз ртоурых еитцаркьарц иаархырымхәаацыз иҕаз!.. Зны, изкәынхо абри адгыл дара иртәымызшәа, ажәибжтәи ашәышықәсазы икәнагалазшәа, рцарауаа иеиқәдырәеәоз гәыпжәарамзар акы узрытбаауамызт. Псуак, аиаша абасоуп ишыкоу хәа ихы даафахар, ишцыкәу ари афыза шигәағыз хәа, инеихыкәласуан, акыр аамта ихы дзамыхәартә еицш. Зегь зыкыз уажәшҕа лабҕаба еилкаахеит. Ус ианамуза, ампытахалафцәа бцъаршҕыхла рҕаархеит ирхәәыырц Ацсны... изымҕацо икарцарц... Аха уи ацкәынцәа ирушам рхы ақәырцозаргы, рәәфыршыаауазаргы...

Ерванд дахтәаз ихы ирцысуан, Мзаут дызлацәажәоз игәатцанза инаганы иҕаитцозшәатцәкыа иеыкәтаны. Аха Мзаут иихәоз ацабырг акәын, даеакы днаваланы, инеихышбы-фәихышыа хәашыак изаҕомызт. Ерванд ихи-иҕы гьамгьамра еицакрак анымпшзо, икәызгаза иахьяацшуаз угәы арцыдон, абри абаскатәи аамта абра дынхоны хтагылазаашья шпеизеилымкаауаз, мамзаргы ихы-ицсы мацара дашҕтаны, акагь хьяас имазамкәа, ари хадгыл баша мала дықәхандеиуазма хәа.

– Нас уажәшҕа хабакылсуеи?.. Иацсыхәоузеи иҕалаз?.. –дтааит Ерванд ицкәын дахтәаз. Уи иаб иеипш кәазк иакәын. Дтаацәарамызт макъаназы. Ашкол дантаз иаб есымша дихзызауан царак ицандаз хәа, аха иара рацәак иеадицаломызт. Даналгагы, амашына ласқәа неитныцсахло, ихы ускак ацбааа аирбацәомызт.

– Уажәшҕа еибашыроуп... Ацсуаа рхы нақәырцозаргы, рыпсадгыл азәгы иртазом... Уи агәра згоит сара!.. –Мзаут, уажәазы игәы еиқәызхәалашаз акагь шиимбозгы, гәыграк дахыцшын, инахараны акәзаргы, еергьхәа ацсахәага таны.

– Аерманы дшыкоу умдыруеи, Мзаут?.. Иитәым азы дунеихаангы ихәараны дыкам абри сара истәуп хәа. Изхысхәаауа, хара абра ханхоижтәи еимакык хмоуцтацсуааи хареи... Урт роуп хара хаздызкылаз, ханзырхаз абраҕа. Калашья амоума абри адгыл хара иахтәуп хәа ххәар?!

Мап, уи җалашыа амазам... Җаргыы акыр амыҗәмабарақәа
ххаагахъеит... иумдыруеи?! Җыамығәацәгъала адгъыл
икәхандеиуа хауп... Шәара шәеипш җаргыы иахцәыхъантоуп
хазташәаз аҗагылазаашыа ахгара, аха иҗахцарызеи...
тымтшәарак хтаханы җаҗоуп уажәазы... – Ерванд, ихы рцысуа,
инапы игәы инадикылеит иихәаз Мзаут ағәра ииргарц.

Мзаут, Ерванд имхәаргыы, ибзиатцәҗаны идыруан Аҗсны
инхо аерманцәа ахынтәанагаз, ишықәнагалаз, ирхыргахъаз
амыҗәмабарақәа.

– Уиашоуп, Ерванд... аерманцәагыы акыр ағәаҗрақәа
ирықәшәахъеит... Урт ртоурых здыруеит ибзиатцәҗаны... –
ихәеит Мзаутгыы, уи днаикәшахатхан.

Ацх акыр инаскьаргеит ишеицәажәоз ирызгәамтазакәа.
Уажәы-уажәы инеиқәырццакны, иааигәазоушәа, ақыта
иналыџуан ахысбыҗықәа, хаара мацәак рытазамкәа,
игәытҗыагаха... Мзаут иҗаитцара дақәымшәо, дхәатцәы-
хәатцәуа гәтынчымрак изнартысуан урт иахәкәоз ашытыбҗ
хлымзаахқәа...

* * *

Ерванд, ашыҗы шаанза дгыланы, ирахә еилиргеит. Дасу
иахытакыз рыхәкәа наганы инарымтцаирпылеит. Адәахы
арахә аууштыртә иҗамызт иахыа. Иаха иауз асы быбышза,
унылагылар, унылашышы уцон. Макъаназы аҗсабара тынчрак
ахатәан еишышылаҳаза.

Ерванд ипхәыс, заанатцы амажәа лкәахан, ихырпшыыхаа
дырган дук азна амгъал лзырц амца-пхарраҗы
иақәлыргылахъан. Астол аҗы ачаи иадыркылашаз ахаа-
мыхаакәа ықәлыргылахъан.

Мзаут иан дқәықәма-шәықәмаха амца азааигәараҗ
дтәан, лыштыбҗык умаҳазо, зегъ рыла дҗәырны. Лыџны
дыҗазтгыы, лара ишылтахыз лыфатә җалымтцарыз!.. Ашыҗы
лыжәзатцәагыы хшык нарымхны иналыршуан, амца
инахакнаҳаны... Уажәы аерман пхәыс иҗалтцо дахәапшуеит
дазырцхазшәа дахытәоу. Лара дзышыцылаз шаҗа лгәы
азырахатыз!.. Лыџны, лхәыштаарамца – зегъы ирыцкын,

зегы иреигъызшәа лнарбон. Урт ирыцназгоз арбаныз лыпстазаарафы!..

–Бымшәан, сан... ас мацара ишпацари!.. –Мзаут уи даарыцхашьашәа дналацәажәеит. Уахыналыхәацшуаз даарыцхаушьартәгы дыкан. Лгәы иамыхәоз ажәак науфшәар, ишынеималтәара дтәан. Акагы змазамкәа, зегы зцәызыз леипш, лыпстазаара шыакәкьахьан. Мзаутгы уи иеагәылахан акагы изхәомызт.

– Сзыршәахуазеи сара уажәшьта... –лыцкәын днаихәацшын,лхы аалыртысит.Лыбла гракәа тахәхәа,хәыцра хьантак ишатцоу нарнубаалон. Касы еицарсак ала лхы цакын. Лхы-лфы зегы акачыракәа ирымехаркхьан. Лцъабаакәа иреицәаз агәәкра дынтанаргылеит иацтәи амш. Лгәы тытцны ицон иахантәаракгы, аха Мзаут иахь илырзоомызт иаахтны. Ачхара лзаарцшуазар хәа дафын...

– Хажәкәеи ххәарақәеи нымтәеи... изыгъыгуа адәы ицәхалазар?.. Аха иахьагаз здырхуада?.. –убри аахьаалгеит уажәы. Дзышыцылаз арахә лнапы ахьрыгхаз дартынчуамызт. Избада, изахада лыкәткәа, лгәагәышыкәа, лара еснагы дзыхзызауаз. Шыжыла еилацыруа акрынырфалтцоз лгәы налытцпрауан урт дахьрыхәацшуаз. Мазара дук знапафы йкоу леипш лхы лыпхьазон.

– Иахьа цсыхәак сзыкатцозар снарышьтацшуеит... –ихәеит Мзаут, уи лгәы алаиртынчырц.

– Ирыцхамхеи агәәккәа... ма ртыцахь инацазар?.. Амлагы иамгеи... ацхә хшәаны ирызтагәышьодаз!..

Хыкәыр рацәак ацәажәара ләалалгаломызт, уажәы-уажәы ахәыцкәа реипш лгәы цшауан, аха ләынахылгон зымца дынхәацшны, уи Мзаут ибар лтахымызт.

Ерванд абартцафы ишыапкәа нкыдкьауа,асы намиршәшәан, даафналеит афныцка, ихи-ифы ыыкацшыааза.

– Иахагы иацнатцеит асы... –ихәеит иара. –Ашәырцлакәа инарзышьтымхуа инарытагылеит... Ихыжәжәақәазгы ыкоуп...

– Ихымыжәжәакәа... ариакара иауз рзышьтыхуазма?.. Адунеи зегы быбышза ихнакьеит, умбои!.. –Мзаут

ианакэызаалакгы асоура гэырғыарак изнартысуан, аха уажэы акагы изатцбаауамызт, еикэыхышэашэа ишытан. Ихэычкэеи иареи еибарыџуа, еибарбылгауа шаќантэ илахэмархыз игэыргъатэа, амцэыжэџакэа роуны инышытпраарашэа. Гэырғыара-гэышытыхрак рзацин еснагы асоура. Рзамџакэа ғыќаќшыааза, иахыахэлаанза илахэмаруазаргы мап ацэыркуамызт. Асыркэымпыл дукэа ќартон аштағы, нас атахмада исахы налырхуан, иеигэышэ неифытцракны, хылца ќэаќыакгы неихартон, ицынтца џызза. Асы анышытытцлакгы, акыраамтагы имзытцакэа, ишгылац уаќа иаанхон, аблаќаа тикэатэааза.

Ерванд ичкэын, иаха индэылцыз, иахыагы дыќазамызт афны, аха иани иаби акагы ахырхэаауамызт, ргэы тынчын, хыасгы дрымазамызшэа. Мзаут уи иаха араќа дахымпхыз хэыцра цылхатраќаак издыртысуан маза-маза, аха иахихэаарыз даќэшэомызт... Ичкэынра дтагылан, акырза иеипсаххын, ишитахыз ихы мџацигаргы илшозар акэхарын.

Ерванд итаацэара афатэ иазрыцханы иќамызт. Ипхэыс астал аалырхиан, илымаз дамеигзакэа акрыфалцеит, иныќэылгеит.

Мзаут, иахантэаракгы дызмыртынчуаз, дзырхэытэы-хэытэуаз, уажэы аамта аниоу, иаацэыригеит, амца-пхаррағы иахытэаз.

– Сара, Ерванд, ибзианы судыруеит хэа сыќоуп... – Мзаут иаша Ерванд днеейфадшит, абри ма сизеилкаауазар хэа. Иеыртынчны, иаартны диацэажэарц итахын. Мзаут изыхэан ари крызтцазкуаз усын, Ерванд димыцхраакэа изынагзомызт.

– Ушцасымдыруеи, Мзаут.. ус шцоухэои?... Аиеи, уздыруеит сара... ианбатэи аамтоу уздыруеижытеи!.. – Ерванд иџнапык наирхахеит, уи ала дшидыруазы агэра ииргарц.

– Шэќытан акыр шыќэса рцафыс аус зухын... Азэгы игэы нысмырхацызт... – инацитцеит Мзаут. – Сыздыркэоггы рацэаџзоуп... Дареи сареи рхэычкэа раазарағы акыр ацбабаќаа еидаабалахын... Изхысхэаауа, хзыќэшэаз еилукаауеит хэа сыќоуп... Иахзамуит акэымзар, иахфозгы хаман, иаажэуазгы. Азэы итэы хашытамызт. Ишудыруа

еипш, атара саналга, акырцъара ашколқәа рҕы аус зухъан... Ашьтахъ ақалақъ ахъ сиасит. Акыпхъ садхәалан, имацымкәа афымтақәаггы аҕыстахъеит. Сыфны ықан, сгәара ықан... Изхысхәауа, уажә хахькылнагаз убоит... сани сареи хәфныка хзымнеиуа... Шәарггы шәсыргәамтцырц стахымызт, аха абас хәқәшәеит. Ишпақахтцари уажәшьта?! Абрака цхыраара хәычык хәутароуп... Сан дрыцхауп, уаха лылшом... Мчыбжьык аума, фымчыбжьа роума абрака уара укны дабартә атагылазаашъа сзыкта... Ахәара аеи акәадыри иацсоуп рхәоит ацсуаа. Лыфатә, лыжәтә азы усыргәамтцуамызт. Ажәқәа руакы аазгарын, иахшырын... Ацш хәмоуп, акәыд хәмоуп... Сара схы уиакара хәаас иустомызт... –Мзаут дзыргәакуаз аацәырганы, Ерванд иҕаҕхәа инықәиргылт, сышҕеизеилымкаари хәа. Знык иан лтып дацәымшәо изырманшәалар, нас ихы дақәйтхон, иахытахыз диасыр илшон. Иаха ихы иташәаз иахыаггы дартынчуамызт. Шака итахыз ахымца иаҕагылаз набжьоуаа рыцкәынцәа дрылагылазарц!.. Деилархәйтцәы дыкны убрахъ ихон мчык, таха изымтөз, дзыргәаҕеиуаз...

– Аа, Мзаут цъан, аракаггы ишәартоуп... Цсуак дыздырбалаз бзиа дақәдыршом, рхәоит, аха ишпақахтцари?.. –даахәыц-хәыцит Ерванд. Ицәыхъантахеит, ицәыцәгъахеит ус днадыххыланы ари аус азнеира. Иахихәаара дақәымшәо, даакәанызанит иҕаардадәшәа.

– Ерванд, сухәоит, акы еипшымыкәа... хгәақкәоуп!.. Уцъабаа сырзуам сара... кәрышьқәакгы хәмоуп, уахмеигзан!.. – дааҕатцәы-ҕатцәит Мзаут. Абра индәылтны, иан диманы амҕа днанылар, илызхымгар хәа дацәшәон.

Ерванд, дшақәымгәыгзоз аҕара азбахә аниаха, иблақәа неихалашеит иаразнак ала. Дахытәаз даахәыцымыцит икәардә днықәтәиашо.

– Ишпааури?.. – ижәахыркәа днартәсит Ерванд. –Азәы дааир, сан лоуп схәап... Уарггы уцъабаакәа хадуп, ххәыцкәа уаазахъан... –ихәан, дазааит абриакара Мзаут дзызхәауаз. Мацк иадамхарггы псеивгартәк инаҕарызшәа ибеит Мзаут Ерванд иихәаз. Егъаумхәан хыбрак атцака дқалон иан,

аңхарра ахыһаз... ахыта дакуамызт, амла дакуамызт... Уи игәы ааикәнахәалейт Мзаут...

Аңшьбатәи амш

Мзаут, гәалаһарак имазамкәә, зыһны дыпхьоз аерманы игәашә дынтытцит дхарахапшуа. Асы унылашышуа, хар амазамкәә иштан иахьабалакь. Уаһа ииасуаз акәара хәыңы даваланы акыр днаскьейт. Нас дынхьатын, иаха Кьахьырра иахьырхыргаз аңхәысеиба лыфны днадгылейт. Иахьабалакь ашәкәә аркын, азәгы дыһазамызт. Усынтәи афнашътахь ала Арменаң иахь ифьнеихейт дыццакы-ццакуа. Кьахьыри Таркани уаһагы иһазамызт. Дыгә ихала затцәык ахәсеи ахәыцкәеи дрылатәан деикәышлағәха. Уахьыһапшуаз, иблакәә тыгга, ихыһсаһьа еикәара цышхәбза, иаха цкьа дшызмыцааз инубаалон. Агәтынчымра еиха-еиха дытнашәауан.

–Урт шыжынатцы ицейт, изнеиуазар... цьара фатәык рзаагозар хәа... Иаха хәкәырхзазаргы хаздыруам... даараза иааигәаны ахысбыжкәә гон... еихаразак ашарпазшәа...

–Дыгә даацәажәейт тынч-тынч, иахаидеи маңзаханы. Уи оумашәа ибон атцхкәагы ахьтынчмыз.

–Ишәаны ихысуазар акәһап... уаһа изырхысуаз?... –Мзаут урт рхымфәцгашьакәә ирытатцәахыз рытцидыраахьан. Ианакәызаалакгы ахысракәә мфәцыргон уахынла, атыцкәә аанкыланы иахьтәаз аһынтәи. Мзаут уи акырынтә дазфлымхаахьан. Набжьоу аһабла ршьапы аналадыргыла, араһагы рхысбыжкәә еихсыһьуазма!..

Мзаут, рацәак иеаанмырхакәә, дындәылцит. Фәцхьа дызланеиз ала даахынхәын, акәара иаваршәны, абнара иеатаны акыр днаскьейт. Абардракәә асы иаркәан, ачаирта зегы иахьабалакь уныкәыпшыртә иһанатцейт. Нас иааихтәаны, Кьахьыри Таркани рышътакәә дырхыланы, Кьахьырраа рыфнашътахь аһьацарафь дынкылсит дхәкь-цсыкьуа. Урт аһьаатгылакәоз асы кәәханы, рышътакәә анпыһкала, улапш инытәшәон.

Мзаут дкылцш-кылзыршуа атла иенавеикит уажэы. Рыонкэа, рынхартакэа ибартоуп, аха уахь дызнеиуам... ицсы рхыхэхэоит, илацш итцмыршэазакэа дахьрыхэацшуа... Икаху здырхуада?.. Игэы атхара-атхара еицасуа, тахак инацауам... Шака итахузеи уахь анеира!.. Зегьы иреицеоуп уцсы зхыхэхэо уоныка уара уанзымнеиуа... абриакара ацъабаа зыдбаланы икауцаз атэымуаа ианрымпыцархало...

"Абцъар анукум иулшараны икоузеи?! Ех, абцъар, абцъар... хашпазрыцхахеи!.." – игэы дынтахэыцуа дынтацэажэеит Мзаут, ихапыцкэа неихаргэцэаны.

Ус, Кыахыри Таркани ишэапырхацуа, ихьацш-кэацшуа аоны иаавтыцын, арахь рэаархеит, рыхкэа ларкэы-ларкэуа. Фатэкаакгы еизыргазар акэхап, еилахэаракаак ирыцоуп инышьтышыуа.

– Икои?.. Ижэбеи шэахьнеиз?.. – цытк ианааскыа, днарцыххылан, Таркан иикыз еиха ихьантазшэа ибан, инаимихит Мзаут.

– Икахи?.. Зегь рыла ихалгеит... Уахь неишыа ыкам... Иаха Гэадал ионы аадмырхэит, акэымзар егырыгымхеит... Уака ицхьон... Уаала арахь... хашьта ихыларгы алшоит!.. – рхэан, даадырхынхэит ишьтахька, нак уаха дмышьтыкэа.

Гэадал хэа изфыз Мзаутраа рэацхьа инхоз иакэын. Уака иаха шыжэран изфэаз. Агэабанкэа зегьы цакэа илбааганы ицхьазаап, ахэакэа реицш инеилагэыгэны. Ишэазар акэхап, хыхь акэаскыафэы изышьтамлеит игэагыны.

– Хэабанзанаргеи... хэонкэа рахь хзымнеиуа!.. – Мзаут игэы неицранарсит, уахь иахьагы неишыа ахьырзамтоз даназхэыц. Уара ишутаху ианзыманшэаламхо, указшьагы аеацсахуеит, аеицтанакуеит, агэамцхамцра мыцхэы ухтанакуеит, агэыцжэаракаэа узцэыргауа. Ус икоуп ацстазаарафэы, зегь маншэаланы ишупымло удыруазароуп, аха азыцэкаэырцарагы, сызгалакгы акы сагааит хэа уеаумтозароуп.

Убри аамтазы инеицэырццакны, ишыкарцдалац еицш, акэкаэхэа ахысбыжкэа неилартцеит, улымха цнашьаартэ еицш. Амац азыхэангы ианхысуаз ыкан, аду азыхэангы.

–Иааит асасцәа... Ргәы ртынчны ибжбымтцкәа, уахь хзыбжылазом уажәшьта... –ихәеит Таркан, урт ртәы ибзиатцәкыан идыруазшәа. Арт архәцәа шракәыз надирдырит. Уртгыы ишакәым урымпыхыашәар, ашәартара утадыргылон, акы иалахәазамкәа. Убри акынтә шыаҕацыпхыаза агәәанызаара, ахыхчара атахын...

Ажәәан акынтәи имыццакзо аспалкәа алышәшәаны илеиуан илас-ласза, ахауа иналапыруа, аха Кыахыри, Мзаути, Таркани рхәыцрақәа хьантан, ацстхәа злачкәа реипш, еихәлакәаханы...

Абна уанацәахуа...

–Ақыта иалоуп хәа саҳаит... шәара ахацәа абнахь шәцароуп иааилахәлаанза... егырт ара икәзааит, хаз-хазы реаапхьаркқәап... – ихәеит Арменақ, рацәак атәаха рамразакәа. Цьара акы имаҳакәа дыкәмызт, идырбалар хәа дацәшәон. Уажәтәи аамтазы зегыы урзыпшызароуп, ушақәымгәыгзо равтоматкәа кны инауҕагыларгыы калоит, уара ацсуаа ицәытатцәахны абрака урыдтәалоуп хәа. Арменақ уажәазы убри акәын дзыцәшәоз...

–Аиеи, абнахь хцароуп... –Таркан уи иажәа ҕбамтәкәа днақәшахатхеит. Ахышәтхәа ихшыҕ назцеит икалараны иказ. Абра иштәоу иаакылсыр, Арменақгыы даргыы ахамыштыхә интадыргылон. Уи шәартахон зегыы рзы. – Ахәсеи ахәыцкәеи ара икәзааит... Дыгәгыы цытк ихытцеит... хара ихачхауа рзычхауам... –нацитцеит Таркан, убас еиха иманшәалахарашәа дназхәыцын.

Арменақ Дыгә иааныжыра мап ацәиимкит. Абырг абри аҕыза амшха аҕны дышпадәылуцоз, егәа гәаҕрацәгәа утадыргыларгыы. Ауаҕ ирыцхашьара ахьатаху унавсыроуп, мамзар анцәагыы иуанаижыуам, егәацъара уеутцәахыргыы...

Мзаути, Кыахыри, Таркани акәара иаваланы, азыткәақәа инархыцауа, акыр инаскьеит. Нас иаахатцәиин, арыҕыарахь ала афасара реартан, ахьаца хыжәжәара дуқәа ахыгыз

инкылсит. Арантәи, иамузар, абна тоурахъ рхы дырхон, рыцсы ианақәыцшлакь, ишыртыхыз.

Ахьаца иамтагылоуп илеиџеиуа, ршьапкәа ташәны. Асы иахьаграгылоз еикәыркәахан, узыкәымгыло, укәтәраартә икалеит. Уажәы-уажәрлымхақәанкыдцаны инцәытцазырџеит, рыонкәа ркынтәи шытыбжықәак рахауазар хәа. Изыкәшәазеи уаамыжда, агәыткьара иаганы!.. Абцъар кны еибашьуазар ирыбаргәыз... итахозар, итахарын!..

–Цъарак ҳаицынхара акәым, дарей ҳарей дунеихаангьы хзынеиџацшраны ҳақазам... –Таркан дыззааацшылоз збашьас иамаз, иахькылнагоз цкьа еилырганы ихафьы ишизаамгозгьы, ихықәкы ахьхаз, узхьанарцшуаз иатцаз азхәыцра хьантан. Ус унадыххыланы иухәшьадуаз акакәмызт. Даараза зцашәқәа еилазыртәахьаз, ишеидылаз еицш мчыла еидуумхуазар, уаха цсыхәа амамызт, ашьа шкашуазгьы.

–Уи зузымдырхуеи!.. Иахьауажәраанза, ҳаишыцәоуп, ҳаиуацәоуп хәа иҳадгылаз, уажәы абцъар шытыхны инаҳәагылеит, шәынҳартцәароуп, шәықәаххыроуп хәа... Ари зегьы хәыцны икацоуп... Изышьтоу рхықәкы кьақьаза иаацшит ирзымцәахыкәа... –Кьахьыр ихәыцшыа цәгьамызт, игәаанагара ишитәхыз иааирцшуан. Таркан иихәази иара иихәази атцәақьа еицш еикәшәон иузеикәымтхо... акала узавтамло...

–Арака икарцаз шәымбои, атыхәтәаны абцъар атыцантәикәа инадыркны, дара реаацхьаркит, ишықәибахуа аабоит хәа, зымџа инцәытцагыланы. Уи ззеилымкаауада?.. Зегь зырџеи аз реихабы Хыш иоуп. Уи ихымкьаз акагь камлеит. Урт ркынтәи ҳара бзиарак аабараны ҳақазам. Цатцақьалагьы, Абласаркьагьы, Хышгьы Ацсны иазкны иаамџапырымгац иџоузеи?! Уажәы зынзаск абцъар шытыхны ҳақәихырц иакәыркит, ирылшозар... рхәынтқарра, аилаҳара иаџу, акзаара иазыкәџошәа, ҳаршәаны ҳалартцарц иҳабашьыхуеит. Зны ауацсаа ирабашьлап, зны – агырцәа, зны – ҳара. Нас ари демократиатә хәынтқаррахома?.. Иахтахым ҳара ари аџыза ахәынтқарра аеалархәра!.. Егьа хмацзаргьы, зегь реицш ҳаргьы иахтахуп ахақәитра, ахақәитра нагза!.. –

Мзаут еиха-еиха игәыпжәара аеетцнахуан, ибла грақәа хәтәыхәтәуа, мца-шоурак нарыцалан, иааибанаркит. Аиаша азықәпара хыымзг атибаауамызт Мзаут, зны-зынла дшеицранаршәуазгы.

–Сара гәыграк сымоуп... ҳарзықәхзом арт... ихәдгылақәо рацәәфзоуп... Нхытцаа рееибадмыркыцт макъаназы... Атыпәнтәиқәа хәзтахқәоугы мацыфзам... –Таркан игәыгра дацәхьатцуамызт. Аиаша шиашоу алацәажәара бзиа ибон днавамгылакәа, иаацәырганы. –Аха, уи схәеит хәа, цьоукы-цьоукгы, абарт аркыҕеаа реицш, итәаны ихәзкылцшыхуеит ишцәилгаришь, зтәы иагарыдашь хәа. Цъара акы хзалақазахаргы, нас иаахьахәны, ифәгәыбзыгха, иқыакьаны инахпылозар акәхап... хәдгыл ахаара-бзаарақәа фәцхьа инатдыркәыкәарц ртахны... Усқангы ихәдгылази ихәдымгылази хцәеиламфашьароуп... Ирзеилкаауазар, ари хара ҳамацара ихәцсадгылзам... даргы ирыцсадгылуп, иқәынхозар... ирыхьчароуп... Ус рыенавакуа иаузом... хзеилгагәышьяр, уртгы ирыхәтоу дырдыртәуп... Арахь мышәкәыш икәышушә рхы рыцхьазахуеит... –ихәеит Таркан. Аркыҕеаа хәа дызфызгы, уаха егьрылымшозаргы, зхатәы гәарацәкәа еикәзырхарц абцар шытызымхыз ргәылацәа аерманцәа ракәын. Гәыбған ахьруцәкәашазгы рацәазан...

–Хгәыгра нагзахааит... уаха акгы хтахзам хара!.. –Таркан агәыгра еихау уаха аеакы ихахы иааиуамызт уажәазы. Уи даназхәыцуаз, акы дахьыцшны даманы ихалозшәа, гәаанагарак даашьтәнакәыцәауан. Иара датәнатәуан аеынеимпытархаланы.Ампытыцтрагы ус изымариахомызт...

Убри аамтәзы, азәы асы дылхо, акәара иаваршәны дшааиуаз рбан, атцләкәа рөынарываркит, уафы имбартә еицш, иааиуа дызустоу хзеилкаауазар хәа инцәытыцшуа. Уи дааиуан ашышьхәа, даатгылон, даанацшы-аацшуан. Нас даамфәхыцын, рышқа ифәаихеит дышьтәцшуа. Абцар икәнымызшә анырба, ргәы аадыртынчит.

–Дызустада, иқәынцәаша, арахь икфәнагалаз?.. Хара хтәкәа дреиоума... мамзар даеазәу?.. –Таркан ибжыы рмачны даацәажәеит, атцла иенавырхәхәашәа, гәымшәарак аарцшны.

–Уара, Ғакәи иакәымзааит!.. –Кьахьыр уи дкылкааны дихәаңшуан. Иныкәашәалагы дудырратә дыкан. Уаанза идрымбалацыз полтажәк ишәын, җака инышьҗахәазо, ахәда шыҗыхны. Хылҗа гәафакгы ихаршышын.

–Нас, уара!.. Дабаци арахь?.. Дабаказ икәынҗәаша?.. Арахь далахазма?! –иааңеишьеит Ғаркан уи дахьырбаз. Иныҗакныатрышәднейзасын, ихыданфаха, инапынейзиҗеит, уааи арахь хәа. Иара урт изымдрызт, даарыҗәшәеит. Дңыңза дааҗгылеит дзеитамҗуа, акы дашьахәазшәа.

–Уңсы җоума, Ғакәи?.. Уабаци арахь?.. –дахьырбаз гәахәарас иҗаҗаны, идхәаҗаланы инаизҗааит.

–Сыңсы шҗамзаара иҗоузеи?.. Харблит, хақәырхит... ихалгеит... Ғааҗәара заанаҗы иахьалызгаз убриак сгәы еиқәнахәалоит... Уртгы шыҗоу здырхуада?.. Абас бнала хаҗкәынҗәа рахь сызҗозар хәа сгәы иҗоуп... Хаихнаҗеит... хаиҗәнарзит аҗәылараан... Сара абнара сылахеит сзылымҗуа... –анкьа зышәахәареи зыкәашареи уаҗазыршыҗуа, згәы җаафыруа акагы иааннамкылоз, уажәы абна дахьылаз ахьҗеи амлеи даганы, илакыҗақәа җашәашәа раҗхьа дгылан, угәы даарыҗаанашьартә. Ауафы дызқәымшәо егыҗамзаап, зны анахь даршәуеит, зны арахь даршәуеит, дымфахнарҗоит, дыбланарҗоит, иара ишиҗахзам инаигәыҗасны, инаигәҗасны... Нас, ахагара ззааз иеиҗш, дкәаҗалакны абнара иенаиҗоит, уака ма җсеивгарҗак шҗасмоури хәа.

Ғакәи, Набжьоу инаҗәхыкны, даҗәа хаблак аҗы дынхон. Инхара-инҗыра, иҗааҗәара – узлаиеигәырҗашаз раҗәазан. Игәы җсадаханы, изҗычуаз хәа акагы дақәымшәазо, абна дылан дныгәнысуа, ахы иаҗагылаз аҗкәынҗәа хьаас иҗаҗаны, убрахь сызкылсуазар хәа дашьҗан.

–Арахьҗеи аганахь ала Кәыдрынзагы иааныркылахьазар акәхап... Анҗ ханхарҗақәеи хамфақәеи рзымдыруа иҗахума... ахсаалақәа шыҗырххьазар акәхап?.. Урт ирықәымныҗәеи?.. Иахьгылоу, иахьааныркылаз узрывсуама, аҗкәахәа инаужәырҗап... ухаҗәа инықәыпшыр?! – игәаиҗеаниҗеит Ғаркан уи ахаҗақьаҗ, дызлаҗо амфаҗы

машәыр дақәымшәартә. Зеггы урыкәгәыгуазароуп, ушнеиуа угәуеанзамкәа зыцәкәырқарак унахәлашәарггы әуеит, уашьтан алтра узыцәгәыханы, узалымтца.

– Сара Кәыдрынза ссазом... Абас иааихцәаны, Азтаха шыкоу сызнеир, нас абнаршәыра сшылоу хара хтәкәа рахь сынкылсуан... – Такәи убри дахыццакуан. Заанатцы имәа абжа изыцтәар, нас ицәыхәларггы, абнара иеылаирхомызт.

– Иуаххәарызеи, Такәи!.. Хара ара хшыкоу, ҳаңсы штахаз ҳазраҳәа. Ҳарггы уахь анеира хтахуп, аха ахәыцкәеи атакәажәцәеи абна иахзылымгар хәа хшәоит... Хзыманшәалахар, ҳарггы амәа ҳақәлоит уахь... арака аанфасшьа ҳамазам... Амәа уахьану угәуеаныз, амарца, урымпыхьам-шәааит!.. Бнала мацара – уаха цсыхәа амазам... – Мзаут уи днаитцашыцит. Ихы дақәитызггы иарггы дымцози, даанфасуа дыкахызма?!

Такәи асы дылаланы днеиуан иполта акьыцш шьтахәазо. Ахәлара ихьзар хәа дшәаны, ишьафәкәа ирццакуан, аха иара ишитәхыз дашьтуамызт асы, дашәахауан уажәы-уажәы.

– Сан лоуп акәымзар, уахыкггы саанфасуамызт... – Мзаут уи дишьклацшуа даакәыпцычхаит, ицсып игәатцанза иганы. Иан дааныжьны дзымцо, рыххатәыс дахьиоуз даараза игәнигон. Уи азы деирызкаауазггы каларын, дыззеилымкаауазггы. Ан лтәы цәгьоуп... абгакәа дрымтажьны цашьас икаутцараны икоузеи?!

Амшакыринаскьаргеит Тарканраа, атцлақәаишрымтцагылаз, уажәы-уажәы инкылцш-аакылыцшуа ишыгәатеиуаз. Ацәгьа-абзиа – изламцәажәаз икоузеи!.. Рхьаакәа хызешаз хәа акаггы рбомызт макьаназы. Ахьта рзымычхауа ианалага, акәара инавалан, атцла ахьхыжылаз инықәсны, аерманцәа ртацынказармахь рфьнархеит изыкәзыкәуа.

Аказарма рацәак идуцәамызт. Атца цқан, ибахтәаза икан, ацша аанызкылашаз тызқәакггы еиламбгацкәа иаанханы унагәыдыпшылон. Иаакәыршаны ишьтаз адгьыл еихытцәтәа-еишытцәтәа ишаны, аандақәа рыбжьарцахьан...

– Ахәынтқарра еилабгошәа анырба, хыхәароуп рхәан, убома арт икарцаз?... Ртацынкәа ахьаадрыхуаз иаакәытцны,

аңш лартан, ишыртаһыз рхы иадырхәеит... Аамтақ роугәышьяр, араҕағы рыхшара ықәындырхозар акәхап... аҕиаразы уа иҕоуп!.. –Кяхьыр иибаз игәы инытдаххит. – Абасоуп, хкаарашьтын иафызәхеит иахьабалакь. Дасу иитәху ҕаитцо, аамтацәгьак хтахеит акәымзар, изызыкылпштәқәоу рацәазами!.. Знык аибашьра еилганы изышьяқәгылар, урт зегьы ртып иқәрымтәшази, аха, уажәазы абга акыркы хкылахеит умхәозар... –даагәынқыит Кяхьыр, хылапшрада иаанхаз хадгьыл еимызытәцәоз пхьазырҕәкәашаз азәгы дахьиимбоз дааицранаршәын. Адгьыл азтәара наҕьнатә аахысгы атызшәа амтәаны икамлазацт. Анхафы изыхәан хныкәгашьас иҕоу иара затәык ауп. Уи еснагь хылапшра агыжтәым, еицаҳаны ихьчалатәуп... амтарсыфцәа ирымпыцрымхаларц...

– Анышә рымфои... рызхара анышә ҕалома?.. Рыцсы ахьынзәтоу инафьцсауеит, –ихәеит Тарҕангы. –Анышә иалрымхуа, иалдмыршо иҕоузеи!.. Иахьахәлаанза ацьармыкьяфь дара роуп иқәгылоу, рутратыхкәа еикәырчакәа инарымтәцаны...

Убри аамтазы, рацәак ихарамкәа, иаагаз ахысбыжкәа иааицнаҕьан, рхы ахьыргара иақәымшәо иааилахеит. Иахьыпхьоз инацәхыкны шьоук бжьалазшәа гәаанарақәак роун, аказарма инытыцны, акыр инаскьаны инкылпш-кылзырфқәеит, измаануу хзеилкаауазар хәа.

– Шьоуку бжьалазар акәхап, аха арахьынза имааскьеит... –Тарҕан иеааириашеит, иеааитчихит, ибҕа нтарсшәа иааикын.

– Архәцәа ракәзар?.. –Кяхьыр игәы тынчмызт. Урт ргәаҕкра дааиланархәон иааигәалашәацыпхьаза.

– Иалудыраауеи?.. –ихы ааиртцысит Тарҕан. –Агьычфы изыхәан зегь акоуп, абцьар икызар, ҕынлагы дқәылоит... хьаасгы имазам... дызцәыпхашьои!.. –ихәеит иара, агәра дырго, рышкә даахьапшын. –Уртәгьычцәа аеманкәа ирыламло цьышәшьома?.. Рыгәхьаас ирымоузеи... еимырцәоит инарыжәланы... –нацитцеит Тарҕан.

Акыраамтагы убас икылпш-кылзырфәуа игылан Тарҕанраа, абардра рыченавакшәа. Амшгы акыр илеихьан.

Ахәләра иаманакуан. Уажәшьта ихынхәтәын уахынла рәахыңхьарккәоз рахь. Шыжьаахыс крызымфацыз рыңсы еикәнарчқон акрымфадара, ирзычхауамызт уаха.

Акәара инырны аерманцәа рынхартәкәа инырзааигәахон еипш, Ерванд дшақы-шақы, дхақыңсықыа днарпылеит... Иаашьа бзиарак ишазхәамыз удыруан.

– Мзаут, җан... уара суштан!.. Убас рылархәеит – ңсуак дназдырбалаз дықәрыблауеит... дықәырхуеит... арақа нхашьа иртом... Тоупҗы Зарен инаикәлан, акакаахәа ивахысуа, иңсы зләтахаз иалудыраауазеи... имаз-ихзыз акы аанырмыжыт... Харгы ашәартә хтадыргылеит... Уан дганы лфызцәа рҗы даансыжыт... Урт зегы рееибаркны абнарахь ицеит... шәкыла ахыгылоу ашқа... Ишқакахтарыз?.. Харгы харшыуеит!.. – иеаарықхәтәны даағыацәығыацәеит дуалуашо, икаитцара дақәымшәо Ерванд. Ртагылазаашьа аеаңсахуа ишалагаз агәра диргарц итахын дзыдгылаз. Аибашьра ахкыа-ңкыакәа даргы инарзывасуа иалагеит, устәкыа ишақәымгәыгуаз...

Зегы иаарзымбатәбарахеит уи иреихәаз ажәабжы. Ршьапы иаакәнакыазшәа иааиланаршит, иааитцанаргәгеит.

– Хай, сышңоушы, Ерванд!.. Сышңоушы!.. Дабазгои, анңәаузша, уажәшьта сан!.. Амалахазгы дуашәшәыран... илзыхгома атакәажә?.. Дысцәыңсуеит... дысцәыңсуеит... инасуузеи... инасыкәуацәеи?! – игәы неилатәеит Мзаут, икаитцара изымдыруа, дуалуашо дахыгылаз. Иан дахыгара хәа гәыгыртәк имазамкәа, адәысакара икәхаз иеипш, ихы ахырхара, дызхынхалаша изымңшаауа, иара изыхәаны иахьабалакы итацәыраны, дыггаза даакәнакит дзыкәгылаз адгыл иара изы ихарамхазшәа... Дызтахыда... дыздызкылода арықхара иташәаз?.. Ерванди иареи иааибырхәақәаз зегы башазаарын!.. Ауафы игроу унтаңшны аилкаара ус иаумыриаху!.. Зегь наимпыдышшазшәа дгылоуп Мзаут, ихы зқәикра дақәымшәо.

– Уаха иауам, Мзаут җан, уаха иауам!.. Харшыуеит... хадхырцәоит... хакәырхуеит... ант хара ихайгзома?! – Ерванд, ихәәц неитахәо, инафәршәны, уаха хьатцрак кастап хәа

игәы иҗамызт. Наҗынатәтәи иҗазшыа, уаанза ирҗшзоз, ахала ахы җәырнаго иалагеит уажәы, дзеипшратәҗьаз аарҗшуа.

Кыахыри Тарҗани еикәашәаны, ишынеизытҗыара игылан, рлактаҗәа тырлашыҗааны.

– Шәаала арахь, шәаала!.. Хаҗоу дрыкәгәыҗааит арт!.. Рҗынҗаҗәа инархыҗәхәаны акаҗы рбазом... Рхы-рыҗсы... уаха азәҗы!.. –Тарҗан инаилыжжын, ичхара изнымкылакәа даагәамҗхамҗит. Иҗәаиркыахәит узиламҗәажәазо.

Иҗымҗәааҗыз, еерҗхәа еихәлакыз ргәалаҗара нхыдырҗоны, ишазыҗшуаз тымитышак инҗахәхит иузтымҗазо. Азныказы, ргәыҗраҗәа зегы нҗаакәкәалазшәа, иҗыгга-җыггаза иаашыақәхәлеит, ируа иақәымшәо, ирхәо иақәымшәо. Аха нас, изҗашәаз рҗынагәылыржәан, иҗцакы-җцакуа рыҗсеикәырхәага, рыҗсҗыхга рқыалахь рҗынархәит, җныда-гәарада, рхәырҗынкәа разқәынҗа амҗа ианылаз хазрыхьзозар хәа.

– Хадҗыл иҗәнамгалаҗ иҗада?! Аурым дутахума, абырзен дутахума, аерманы дутахума, аҗыруа дутахума, ашәануа дутахума, ақырҗуа дутахума, атырқәа дутахума, аурыс дутахума?! Рыҗсы шҗалахеи, ухәарауазеи, абри хадҗыл?! Еимыжәжәа-еимыҗәҗәа иааиҗәырҗәан, дҗыл җәҗақ ахы иақәитҗны иузымҗшаауа аҗынза хнаргеит. Абартҗгы иуаау җышыа хрыхәаҗшуеит рҗыҗрақәа иахыртәтәоу!.. Арт уааума, уаныҗсуа, уанықәзаауа иухамызҗылауа?! – Кыахыри иҗеизеикәкуамызт амҗанҗы, асы илхо иахынеиуаз. Игәыҗжәара агәыҗжәара аҗитҗон. –Дунеихаанҗы сашҗа иҗасыжылом, сымҗанҗы иқәсыжылом... убриоуп ирықәнаго!.. – дрыкәгәамҗуан Кыахыри, игәы җжәаны. Иблаҗы, зуаҗра зҗәызыз җәаарақәак реипш, инаскыагазаны дрыхәаҗшуан, аринахысҗы уаха рышҗа хыаҗшрак имазамкәа, инеиҗәыхарахазшәа.

– Артҗгы ашәарҗа иҗагылоуп... гәыбҗанс ируҗагәышыозеи!.. Уахынла рыҗнқәа рҗны иҗхыазом, умбои!.. Иалҗны иҗазҗы раҗәаҗзоуп, ишҗакарҗарыз?! –Мзауҗ иаахыаиршшеит уажәы, маҗк игәеибакра анихыҗсаа. Иаха зыҗны дыҗаз иҗкәынҗы аҗны дахымҗхыаз змааназ уажәы икказа ибла

Къахьыргы, Таркангы, Мзаутгы цыхара хәа интытит, ахәлара иаарымнахаанза шыжъаахыс ырымбацыз рыонкәа инрыфнацшырц, ргәарабжъарагы зәыр дыбжъоу-дыбжъаму еилыркаарц.

– Хқъалагы хшытатәоу еилахароуп хантаха... Асгы хзақәымхит... – Дыгә днатццшит. Асы ахьақәжъыз акырцъара итанареылахьан иақәыпсаз ахахәцәахәкәа.

– Уажәраанзагы иақәхызар акәмыз... – лхәеит Хацтина. Асы хьшәашәа лгәы цнарзызаауан дцәыцпыцшны дахьаыцшуаз. – Хшытатәоу ихақәымхауандаз... ахәыцқәеи хареи хаилатәоуп! – убри аахьаалгеит аминутазы.

– Ахахаи, акы шәацәымшәан... Кәатат икаитцаз гәгәоуп, ус ишцәилахари!.. – лхәан, ргәы аалыргәгәеит Арда. Ақъала макъаназгы, иачхартә еицш, еицгәгәа игылан набыцрак амазамкәа... адәахы асы еиха-еиха иацнацон. Ишауаз ала уацәшәаратәы икан. Ахәыцқәа, ахьта иакны, рееидыргәгәала иахьтәаз ґырцзомызт.

...Къахьырраа икылцш-кылзырәуа, ргәарабжъараґы иказ еилырганы, рацәак рыенмырхакәа иаахынхәит. Уажәы рыгәтаккәа аеакзан, уаха цсыхәа шамамыз рбазар акәхап, ишаафналазтәкьа убри иналацәажәеит.

– Ицынчроуп... азәгы дыказам... иргаша ргахьеит... уажәшьта ишәартамзар калап... Уаха ихақәларыда, мшәан?... – ихәан, инарыдитцеит Таркан ацаразы рәааикәдыршәарц.

– Аиеи, афныка... уаха царта хамам... Ара хатцатәаны хәеҳазшьуам... – Къахьыргы Таркан иихәаз днақәшахәтхеит. Уахагы цсыхәа амамызт. Рыонкәа ирзымхынхәыр ада даґа тагылазаашьак рзымзбеит. Ма еикәхарын, ма итахарын... зда царта амам ахыкә аґы инхыкәгылеит...

Рызынтәыкгы ақъала иныцтыцын,рмакәанкәа шытархәазо, амфәхәаста инанылеит инеишьтагыланы, инеишьтахауа, рымчкәа капсазаны, агәырәеи, ахьґеи, амлакреи идыркарахьаз, итдыршәаахьаз... Ацхьа Таркан дгылоуп илаба кны, нас – Къахьыр, урт рнафсаны – Дыгәи Хацтинеи... Мзаут уажәы-уажәы иан дналыцхрауеит, днышьацәхныслар хәа дшәаны... Ардеи лхәыцқәеи кас дукәак рхарцаны урт

ирышътанеиуеит ихэаң-хэаңуа, асы инылахауа... Ахэлара рацэак агмыт... Ацсабара сыла италаханы, атынчра ахатэан икэызгаза, аамтала акэзаргы, ицылхатха, хаарак узатцым-баазо...

Мзаут иан Хыкэыр

Мзаут иан Хыкэыр еиха-еиха илцэыхэантахон арт амшкэа рыхгара, аха лэалтэомыт. Лыштыбжык умахазо шака игэнылгахыаз здырхуада ари икалаз ахлымзаах!.. Лгэыңжэарақэа зеггы лзеизыкэкэан, маза-аргама дтыршэауан... Уажэы илтахытэкыаз, дзыхгэакуаз – абриакара аңабаа здылбалахыаз, лыпсэзаара зеггы зыдлырзылахыаз лыфната анынафнаңшра акэын. Убрака ифназшэа лбон лыпсықара еикэызхэалоз лашарбага кэырчахак шакышако, дунеихаангы иузыфнымцазо, зеггы инаргэылччауа... Знык убранза дызнеиндаз лыпсы лыманы, нас лхы ныкэылтцаргы хэаас илкуамыт...

– Ашышыхэа шэыфнқэа рахь шэнеиуеит... Мцакгы ахы неихэлашэкып... Алашара кашэтцазом... Анцэа хихьчароуп, уаха азэггы!.. Анцэа ида гэыгыртэа хэамазам!.. –ихэеит Таркан иандэылтцауаз аламталазы. Уаха изыкэгэыгша азэггы дырбэомыт арака. Иара уеизгы, изатэхах иеиңш, Кыахьыр иеидихалахэан, ифарагы, ишъталарагы арака иалаиңзон, ихала затэык деибакэеибахазшэа ифны дзахыломыт.

Акааметцэка агэагыра ргэы интаркит Мзаутраа, ирыхьхыаз рхарштны, дырфагыых рыфнқэа ирзыыхнхэырц ақэыркит, ихэхылакгы хэхэааит, хэфнқэа ркынза хнеироуп хэа.

Ашэартара рхы тадыргылон, ишалтцауаз рыздыруамыт. Афната – ура уахыиз, уахыаазаз даға мчык амоуп, иара ашка иуханы узго. Уи уахьчаргы алшоит, доухак ацуп иухылаңшуа, упсы ахынзатэу иуцрымтцау, иуцрымшэауа...

Мзаут асы дылхо, иан диманы ифэнеихеит зымфа. Дыгэггы, ипхэыс дкамыжкэа афнынза дсызгозар хэа,

лмахээр аанкыланы, ашышы-шышыхэа инеихигеит, адгыл наитабганы дынҭахарызшэа, игәиҭанцауа, иеаарҭасаны. Имаҭацаагы рымаҭаажәкәа шытышыа инарышыҭагылеит.

Аоныка анеира иҭахшәа-иҭахымшәа, Дыгә игәалакара акы ихнаеуан, уаџдас ибҭа наизеитцымхыртә еиҭш, хьа-нҭарак наикәыгәгәошәа...

Мзаут, Кьахьыр иашҭа данынҭыц, Хазарат ионы ашыҭах ала днавсын, ирыбжьгаз ажра ду дхықәланы акыр днаскьеит. Ионы иамариашаны заанатцы аҭысыртә ҭарцахьан, рацәак уафы иахыҭырхасыртәмыз. Аандагы еихаркәахьан акыр. Абрака дызтысыр, иаша амхыртә далсны ионашыҭах амандаринартәҭы дынкылсуан. Аха ажра цаулан. Амшцәгьақәа раан аџар хышхытцәаны ирывнагон, злагара хычык ырҭьаҭҭьаҭуа иарлагартә еиҭш. Аха уажәы имацын ииасуаз азы. Изылшо атрымхәа дахыцон арака, аха Мзаут иан ус дизахыгомызт. Лабақәак хыҭсалан, аха урт узрыкәгыҭуамызт, ишәартан...

Мзаут иеаарманшәаланы дынҭагылеит ажра, нас иангы дналбааганы, хахәқәак днарыкәиргылеит, лшьапқәа мбаазартә еиҭш. Иара ахышәтхәа хыхь дынхацалан, иан лнапы кны дналыхеит дынхеигаларц.

Дынхыкәиргылеит. Уаҭа иарсыз атцәџан ахьаалкыз иоулыштыуам. Дааилышша-ааилышшеит... Ажәжәахәа лыхәда аҭыртлара лҭыназылкит, илхарцаз лшьал касы дацрыхауа. Ахауа лызхомызт... лыҭсы лгәы иҭахон...

– Ибыхы, ди, ибыхы?.. – Мзаут дналыдхахалеит, иҭаитцара дақәымшәо, дуалуашо...

– Скахауеит, нан... ахауа сызхом!.. – аарла даацәажәеит, лыҭсы аҭуа-иаштыуа. Иаразнак лыҭштәы аалыҭсахит. Пхзы хьшәашәак налықәнаҭәазшәа лбеит. Краҭахума ауафы иҭсра, еихаразакгы иҭсы ахац ианаку... Ариабжьарак илхылгахьаз зегы лнырзар акәхап, лыҭсы лылышәшәон иблақәа ишырбоз Мзаут.

– Бәыргәгәа, ди... бәыргәгәа, абааҭсы... бычекабмыжын!.. – лмахээр ааникылеит, аха лыҭштәы еихә-еихә аеаҭсахуан, аеиҭанакуан, лыҭсыҭ лагаџагара акы еихәланархон,

иархъантон. Мзаут иааицэымыгхеит иан абас иаалыркъаны
леахъеиталкыз. Лцъабаакэа зегъы лзеизыкэкэаны, бзиарак
мбазакэа, абас дахъымфасуаз дааитцанаргэгэеит игэы фкаауа,
икаитцара дакэымшэо дахълывагыжьуаз.

Ан рыцха, абас акэхап днашумпытцаауа, ианлыкэнагазам,
ианлхэхэазам... Арт илхылгакэаз зегъы лзеизыкэкэаны
лыпсы дырмачуан, лымч лылырхуан. Ан рыцха абри афыза
злхэхэаз!.. Дача пытраамтак дыказар зэыр дицырхагазма!..

– Сгэы... сгэы!.. – аарлахэа лыбжьы нтылкааит.
Иаланахшозар акэхарын.

– Бэыргэгэа, ди... бэыргэгэа!.. Икалеи, иабихэа?! Бымшэан,
сара ара сыками?!

Мзаут иан ашышыхэа асы днылаириеит дааитцыхны. Уаха
илзымычхазар акэхап, лыблакэа неикэылыпсеит.

Акратахума ауафы ицсра?.. Ушихэапшуа
днаумпытцапсыргы калоит, цхыраарак наузимтзакэа.

Ан – Мзаутраа зегъы еибаркны изкыз... фынгы-гэарагы
зхагылаз... заб ицынцъ мырзкэа, еилшэарак амтакэа
ирзаазгоз... гэкцэафрамзар акагы зымбацыз... Аибашьра
ду... дырфегых аибашьра... илхылымгацыз иказ?.. Иаб
данцсы нахыс анрагы абрагы изныкэызгоз... ихэыцкэа
заазахъаз... уажэы дрымбазакэа!.. Ишцалаихэои иахэшъа
гэк?.. Ишцаипсыхэоу?.. Уаха ан димазамкэа, аб димазамкэа
дзатэхарцу?.. Ишлыкэнагоу анышэ дизамто, дизымжуа!..
Иабакоу набжьоуаа, игэылацэа-излацэа?.. Иреихэозеи
уажэшъта ианшыцэа?! Ирыцсыхэоузеи... рахэшъазатэ
дрымбазакэа, лагырзык налыкэымтэазакэа анышэ
дышпанамаидари... руа-ртахыра аштэ изтамлазо!..

Ах, уара аибашьра, аибашьра... ауафы изааумго хэа
икоузеи?! Ицсы шцеифоуцои... ицсы дышцалухуеи
дрыцхахэха, длахьынтадаха... агэысакара дыкэырханы,
уафы димбазакэа!.. Акэыкэыхэа дыхэхэаны ишьтахъка
дыфыр дызмышуа, иапхъака дыфыр дызмышуа, деихэлаханы
даалхахеит Мзаут дзатэха, дрыцхахэха, инаидгыло хэа
азэгы димазамкэа, ауафы затэы иеипш деитымха...

– Ди, барамыжда... ди, барамыжда!.. Сбымшыин!.. срыцхамин!.. Исымада сара уажэшъта?! Бара бакэын сызхэацшуаз... бара бакэын сзыкэгыгуаз!.. Сеабазжри?.. Сабацари?.. Бара быда икэысхуэазеи сара адунеи?! Адунеи еикэыхшэашэа, адунеи цсада!.. –Мзаут икаитцара дакэшэомызт. Ихэыцра акы еихэланагэеит, акы еихэланартэиит. Аха нас дааихыггазшэа ичаалижэеит. Ахышэтхэа ажра дынтацалан, итыкэкэаны инеиуаз азы инапы инантэаланы дыфхацалеит. Иналфеиёеит, иналиржэит, дааирхыцымыцит. Ус диан акыраамтагы. Инапы ныштышыны, акыр илыхэозар хэа, асгы налфеишэит ихышэашэаза. Убаскан, дшазыцшэамыз, мацк лыблакэа аахылтит.

– Умшэан уара!.. –лыбжы нтылкааит еергыхэа. –Амакэан афы хэышэкэак сызтан...

Мзаут ахышэтхэа урт днарышэалан, ицшааит ииулакгы. Абжэацны лхы иалырхэоз агэыххэшы анылиржэ, мацк лыпсы аавылгеит дышихэацшуаз.

–Сыпсыц сзыламгафамго, еихэлагэаны акы иакын, сахэаехэан... егысыгмызт... –лхэеит Хыкэыр, еиха-еиха далцуа. Лыблагэкагы кказа иааихыгеит. Адунеи лашазшэа, Мзаут дихэацшуеит дизгыкуа, длымбеижэеи акраатцуазшэа...

Мзаут иан длыдтэалоуп адгыл афы дахышыштоу лнапы кны. Асы ахэылыхэа ирыкэнауеит иаакэымтцакэа. Цасхэа иканатцашэа, еихгарак амазам. Мзаут иан лхы-лфы уажэы-уажэы инапы нахышыуеит, аспалкэа налфеыкэыршэашэа.

–Афнынза хазнеиру, нан?.. –днаизцааит, убри дшазхэауаз, дзымнеир хэа шыгэнылгоз мфашы. Лыфны дыкэзар илыбаргэыз, егы ишэартазаргы, уака еиха илызтынчрахозшэа лбон уажэы.

–Хашцазымнеиуеи... хнеиуеит... –ихэан, лгэы ааиргэгеит Мзаут, иблакэа неихалашо.

Абасоуп ауафы ицстазаара шыкоу... Дшакэымгэыгзо ианакэзам цэара днафанаршэуеит, ипсы ахац инафыркыо... Ариабжэарак илхылгахэаз лара илызхеит Хыкэыр,

уаха дамыштыкәа инылхынхалан, аха леамтакәа, леампытжәааны, илулакгы дацәеит уажәазы. Аҗныҗа анеира, ашта аныкәыпшра дшазхәаац дазхәауан, мчык лыхауан, лхәаакәа хызәышаз, атцыхәтәантәи лымшқәа еикәызхәалашаз хәа дыззыпшыз...

Ус пытраамтак дтәан Мзаут, нас, иан мацк лыпсы анааиталк, дҗагылан, дналытдагыланы аҗныҗа иҗынеихеит, ашышыхәа инеихгауа, уажәы-уажәы даатгылауа. Игәы ахыцаз макәаназгы имааицызт... Рыкәша-мыкәша тынчрак, шытыбжык уахәзомызт...

Аңхыз

–Ахаҗаи акы бацәымшәан... иахәабалакы игәастеит... азггы дыкәзам... Ибдыруеи икәтцны ицазар, иалыргашаз аналырга!.. Сара уажәытәкәа зегь сырмазеиуеит... Амцаггы еикәыстоит, абыстаггы зуеит!.. – Мзаут даакәгъежәаит, аҗнаштыхәтәи ауада ишыныҗналазтәкәа. Иааирыцкәеит, иааилиргеит... Араҗа еиҗа ипхәакыртан, ицәгъарахарггы арсынтәи адәылтыртә аман. Иаша амандаринарта унытцалон. Амца ахы ааихәлеикит. Амацуртахь дцан, иитәхкәаз пшааны иааигеит. Пхарра хәычык ныҗналеит, уажәраанза иамбацыз. Ахьта уанаклакьоуп аңхарра зыпсоуггы анудыруа...

Ишилшоз ала акриуит, акрырфеит...

– Хажәкәа убазар, нан? – днаиазцааит Мзаут. Уртггы лхамыштыцкәа дыкан, уажә иаалгәалашеит.

–Хажәкәаггы ыкәзам, ххәарақәаггы ыкәзам... Урт бара хәаас икабымцан... рыпсы таны еикәхазар, ианшалакы иаабап... иабацари?.. – лгәы ааркәандашәа даацәажәеит Мзаут.

Иахәабалакы зеггы еиларҗынтыны икан, узыҗналомызт, унарыхкәашон...

Мзаут даалаган, иан лиарта ырманшәаланы дныштыеитцеит, лгәы ртынчны дыцәарц. Аха лара дзыцәомызт. Иналхапапаз лхәыцрақәа деимырхха дыркын, доурыштыуамызт.

– Акөтагыцаа шөйлкөйкөөаны, гөакрыла шөсаазан...
Уаб рыцха шака духзызауаз!.. Царак цаны ушьапы
узыкэгыландаз хэа дгөактөөакуан... Амамзаара уеизгы
инахпышыклахэуан иахьабалакь, хыхьцалакгы... Ухы
зызцакэоз шака дрызфлымхааз!.. "Иубо, иуахауа, иухтуго
уазфлымхаз, уашьтан зны акыр ихэартахоит уцстазаарафы...
Иумамзаргы, иухзымзаргы арацаа уашьтамлан...
уаркьалоит, уарблакьоит, иахьакөым укыднажьоит...
умыццаклан..." – ихэалон иара еснагь, игэы узтынчын.
Уззиккэоз рацаамзи, цсаца шкөөакөа!.. Акыта цстазаара
уацэхьамтдыкөа шака уалацшуаз акара, агэыблра шунаркуаз
агэра игон. Узыргөамткэоз шырацаазгы, зеггы урыхьзар
ицахын... зеггы урылагылазар...

...Ухэыцкэеи уареи шөеибганы знык шөеибабандаз, уаха
акагы сахэомыт!.. Нас сара исыхьлакгы, саманы ицааит...
цъанат аума, цъаханым аума, иахьакөзаалакгы!.. Наунагза
ацстазаара азэггы иоузом, уи хьаас икашөымтцароуп шөара...

Хьыкөыр дахьiaz лыгэтыхака нтцөомыт, ацаа
иаалымнахаанзагы. Лхы иалырхэакэоз ахэшэкаа наганы
лацхьа акэардэ афы иныкэиргылеит Мзаут, уахазны
иаалтаххаргы, ирманшөөаланы илымцыхьашэартэ еицш.
Астол атцака итцагылаз акөацаб аарлахэа иарлашауан
ауада. Апенцьыр кыдыршөылак кыдыршөылан узалымцшуа,
ицэеикэараза... афныцка узыфнацшуамыт...

Мзаут уатцэтэи рыхэкаагы ырмазеины астол
иныкэиргылеит, ашьыжь рдөылтымтаз иаашьтырхьртэ
еицш еикэыршөөаны. Нас ианааилиргакэа, дкараха дыкьамыз,
ихы акаруат иахьныкэйтцаз, дынтахэахаа дынтанагалеит
дзалымтцау, арфашьыга зыртцаз иеицш.

– Узыкэшэаз уара иутахны уакөымшөеит, Мзаут...
уеалаугзароуп... ишцакаутцари!.. Абарт зеггы ханацаа
цсхьеит, анышө иахтахьеит... Аха ускан ачаамтамыз!.. Ацсы
ишикэнагоз дымфөапыргагэышьон... Зныкыр инышөынтра
уахынла иржхьазма?.. Уаб рыцха, Алиас, зныктэи ишөахэареи
икөашареи чыкөашак иацсамыз!.. Ишцамфөапигоз астол!..
Уахашаанза уидтөалазаргы ухы уирхьуазма, угэы

уирхьуазма!.. Хьыкәыр лчеицъыка ҳамаазахьази!.. Ауафы изы шақа лгәы аартыз!.. Абарт зегъы нахалыхәхәа ицахьейт, Мзаут... Уажәы акәыбатцәкьа узыкәзцода, дабауцшаауей!..

– Тарқан ибжыы рмачны акәын дышцәажәоз анышә еишәжааны дахьтагылаз. Мзаут иашта аназарафы игылаз амжәтцла амтцан, алашьцара иалагзаны, Хьыкәыр лызкәәтыц дырмазеихуан. Кардамақа уеизгы дырзыкәгаломызт. Ашара рыхьзаанза шақа ирзырманшәалоз иахыццакуан.

– Арақа амалачыргыы амоуп, рацәак иахьымжыргыы калап... Иабакоу атцыркант?.. – Кьахьыр ибаха нкыдиргылан, атцыркант дназхьацшит, аха уи инапы ахьыназоз ишьтамызт. Мзаут ахьышәтхәа инапы нышьтишьын, иааипшааит.

Кьахьыртыркантладнаснаситамалачырра. Дыжә-дыжәхәа абжыы нтышит. Ицәаакын азы рацәак уаргәамтцуамызт, уаргәакуамызт. Тарқан, ибаха гәаға нацышыуа, адәахьы ақәыцсара дафын Кьахьыр итцирппуаз амалачыр.

Ус, акыр инарцахьан еипш, ишақәымгәыгзоз, абцар зкыз шыоуки еикәатцәа-еикәатцәаза ашта иааталан, иааины иаархагылахт, рыбақәа цырцыруа, ицыхлымуа.

– Шәызфәу закәызеи арақа цхыбжон, алашьцара шәеалакны?.. Шәызустқәада?.. Шәабантәиааи?.. – рабцъарқәа нхадыршалан, инарыкәыркит иркымкымуа. Аах, агәақкәа, ипсны, нышәк нарыкәыжыны ицәытажызар ирыбаргәыз!..

– Хара ара ханхон... Хан дыцсит... лнышәынтра хармазеиуейт... – ихәейт Тарқан, ихы дфаханы днарытцацшуа. Мзаут дышхныцсыланы дгылоуп. Кьахьыр иихәо ифам-шәо, дкәызгаза даанхейт. Абри афызгагы иакәгәыгуазма?! Ацсы анышә дырзамто иабакылнагеи, ухәарауазеи?!

– Шәабаказ уажәраанза?.. Шәабатцәахыз?.. Хара ара хааихьан, аха шәхамбазацызтеи!.. – азәк иееибаиркзейт дахьгылаз иеынхыршәааны, рыцхашьарак инымцшзо, ақәыцьма дафызаха.

– Абна халан хара... хан данцсы халымтыр амуит...

– Тарқан иакәын уахь цәгьам-цәгьам акы зхәақәоз.

– Ахәара қахтоит, дахжыртә хкашәтца... дануп... дры-цхауп!..

– Шәтыт абыржәйтәкә арахь!.. Шәара ишәықәнаго хара иаадыруеит, агәымхақәа!.. – днарықәкаит зегь реиха зыгефырхатцаны игылаз, иабцъар нарықәырххауа... Ас икоу, абцъар зку дышшәартоу дарбану изымдыруа?.. Рыматәахәқәа уака инкыдрыпсалан, инкыдыззаланы интытцын, иааикәагылеит тынч, икаларызеишь, хзыхдырфьозеи хәа рәаарцъыпны.

Таркан, ифызцәа днарыцәхасны, абаха аашытцааны, днарылагъежны, рхы иамыхәо, икәәкәаса инышьтеитцарц итахеит, аха измырманшәалакәа, рымч ақәымхакәа иаанхар, ишындыртәоз дназхәыцын, иеааникылеит дкәызгаза, акагы изеилымкаауазшәа иеыкаццаны.

– Шәгыл арака, шәеыриашаны!.. Хара шәахәагыланы шәеибашьюеит акәу, апартизанцәа!.. – ихапыцқәа неихаиргәгәеит ашхам злыжжуаз, иеизеикәымкуа, дпацашькны.

Рыхыкгы рәеыриашаны, дара рахь иаацшуа, анышәынтра инхыкәгылеит, ацсра ахы интацшуа, ишзацәымцоз анырба.

– Мамоу, мамоу!.. Икашәтцәо закәызеи?.. Хара хәфны хәкоуп, хәилышәкаа, иауазар?.. – Кяхьыр дыхәхәаны дрыжәларц иакәикит.

– Абриоуп шәара ишәықәнаго!.. Шәнышәынтра шәнапала ижәжит!..

Убри аамтазы инеикәырццакны акәак-акәакхәа ахысбыжькәа алашьцара иналкьеит. Мзаут ихьыз изымдыруа, иблақәа наунагза инеикәицсарц ихифахьаз анааирты, дыггаза дгылан, дадырсызшәа. Кяхьыри Таркани ныхбыкьын, иржуаз анышәынтра интахаит агәацхәа.

– Икашәтцәо закәызеи, шәара ацхамшьақәа, икашәтцәо закәызеи?! – Мзаут деилаганы данынарыжәлоз, – Уара хара уахтахуп!.. – рхәан, имч мырхакәа дааилыршьырц инеихьынхәлеит.

– Алақәа!.. Алақәа, шәара!.. – Мзаут ишилшоз дыхәхәеит убаскан. Иааибарххеит. Иеынарымпытцәаны ифанынеихоз аамтазы, атықьхәа иааткьаз абжы дызлаз аилацытхара даалнакәыцәааит иаразнак. Акәара-кәарахәа деитцасуан, иеиелымхзакәа акаруат дахыкәжыыз. Дәаццхакан,

иан дахыышътэз дналхаххит, аха уи дыцэан дтэхэахаа, лыпсыцеивгара ашытыбжэ мацзаны иуахауан.

Амца ахы неихэлаикит Мзаут. Ашара уажэшътэ егыагмызт... Мзаутраа ашарпазы идэылтыр акэын рыоны. Арака аангылара гэгэылацэан макьаназгы... Адыршаеынгы Мзаут абри змаанузеиш хэа акыр дазхэыцуан, аха ицэырганы цыаргы изхэомызт. Игэы ахэашыра икыдхалаз игэалакара акырза еиднакьейт, ипхастанатэит дшақэымгэыгуаз...

Ахэбатэи амш Аркыз ица Ратын илағырзкэа

Уиаеныамшзнихкэон, зныаспалқэаеилахэмаруаажэван еихэлахара иафытышэшэаны рфеархон рееиларшынтуа, рееиларгыжыуа. Цака инышътэагылон абымбыл еипш икэашза, ибыбышза, аха хаарак узатбаауамызт апыхэа еипш, гэалакарак ацны.

Шыжыаахыс Тарканраа рызынтэыкгы еиханы рқыала иахынтэтээз, уаха изнытымтзакэа, амш акыр инарцахьан ишынеицэажэоз.

– Сыжэқэа ыказамызт иаха... Иахыагы ахкаара сынтапшы-аатапшит, аха изымбазейт... Ицьюушаша... ханыкамыз жэык сбартца иныцаргалан, ишыны, амгэа нтырбганы, ахи, ацэеи, ашыапкэеи уака инкажыны, ахата наразқэынцаны иргеит... Сызхэапшыз акыр инасырхэы-аасырхэит, аха изтэыз дысзеилымкааит. Азныказы сыжэ акэыз цыышьян, аха сыжэ акэзамызт... – Таркан уажэыгы хэаас иман дыздынтэалаха дызхылапшуаз, нхарак иапсаны иипхэазоз ижэқэа ахьиимбаз. Уажэы-уажэы урт рызбахэ аацэырганы дналацэажэон, иахыатэи аамтазы ажэ аахэара шака иуадафыз иназырхэыцуа. Ижэқэа ипсы рылан еснагь, ақытахэ диасижьтэи хышхартцэык игны дкамлазацызт.

– Хара хтэқэагы ыказамызт иаха... Алашыцараха акыр стеимдеит хаккаара, аха уахыгы иказамызт... – ихэейт Мзаут, рацэак хэаас икамтзакэа, иан лгэы лнархыыр хэа дшэаны.

– Ахэарақаагы асы иатэахызар схэан, акырцарагы сынцэйтэашит, аха рыхабарк ыказамызт...

Мзаут зны-зынла ачхара ааирцшуан. Шьоуку-шьоуку реипш, ичхара изныкымкэа, апхыжэхэа днапкэа-шьапкэауа иеетомызт изцэирцуаз, ихтынкэоз агэипжэара.

– Ирымгакэа... ишцарымгоз... итахэ-тахэза иаазаны ианрымпыхыашэа!.. Шэыжэхэа руаки, апшь ауп хэа сыкоуп, ахи амгэеи Дыгэ иказарма аханы, агэашэ хэычы уахынадгылотцэка, асы илажыын... – Таркан убырсынтэи акэын аоныка дышнеиуаз. Дыгэ ифынкэа днарывсны, иказарма ду днытцсны, амэа ааихтэаны, ихкаара дынталаны, ифнакынза днеиуан дшэапырхапуа... Иибаз иашазар акэхарын, Хыкэыр ишаалахэзтцэка, днеитцасит дхэатцэи-хэатцэа, цэарак дзымтэо.

– Рыцсы ахынзатэоу рахэыжэла рашта итаумгалахын!.. Агэнаха хэа акрыказар анцэа идумырган!.. Ишьаза-гэазаны анцэа ирфеихааит!.. – Хыкэыр тыгэ-тыгэхэа анышэ хышэашэа инанылкэеит лаба хэычы дшэии-пшыиуа. Мзаут алафимтэеит, аха игэы неитцанаргэгеит. Убри иамцуаз иныкэнагон таацэарак еиламырсзакэа... Иангы баазатэыда дызхэартэоузеи уажэшьта?.. Еилгарак каларгы илыпсыхэоузеи, анцэаузша?.. Аха урт зегы хэаас икарцарымызт, еилгарак калондаз хэа!..

– Саргы сцакэал затэы ада акагы сымбазеит... Уигы храа-зраауа ахкаара итагыжыуан... ирзымкызар акэхап... Закэытэ жэқэоузеи инахцэыргаз!.. – Дыгэ деилашуан дахтэаз. Ирахэ ибла инытцшэаны икалозма бзантцык?.. Иара иакэын еснагь ирыхызыауа иныкэызгоз...

– Рыцсы иартэаит, хашцакэырхи?! Харахэ ыкамкэа, хашэахэ ыкамкэа ишцахапсыхэоу, анцэаузша?! – Хацдина илахэз днеицранарсит, ишхэалгаз лнырцшуа...

– Сара стэқэа анцэа ихычит макэаназы... Рылапш итдамшэацт, акэымзар иаанрыжыуама?.. Ашыжэ абрахь инытцаны рхэы нарыстоит... нас иааилахэлаанза абрахь, абнарахь ицэйтэоуп... – ихэеит Кыхыыр. Урт еиқэханы иахыыказ мацк игэы еиқэнахэалон...

Къахьыр арахэ мачымкэа иман. Ҥагалан, егыраан дубаргы, тэархран дызфыз. Ашарпазза дгыланы, ашыфшыфхэа иебыга нымфонтцо, аҫэархра дналагон. Иҫааҫаақэа қәацә-қәацәза ана ихгылан, ара ихгылан, азынразы ирахэ бақыза, млакы иаиркуамызт, егыа ҫабаа рыдибалозаргы дрылаехэартэ дықан.

– Уара иубаргәызеи!.. Уара ужәқәа абнара иахьчоит... арахь, ахьацарахь изытцамлазар акәхап... Убра кыруҫталар, иудыруеи еиқәхаргы!.. Пҫәаҫаакгы убра илагылоушәа збоит... – Ҥарқан Къахьыр иахь дынхьацшит, иихәаз уи ихшыф назиишьтырц.

– Аиеи, саргы убриоуп сгәы иҫоу... Шьыжыла заанатцы наҫ иҫцалатәуп. Рыхәгы убрахь ирыҫталатәуп... – уи иихәаз днақәшахатхеит Къахьыргы. Арахэ, мацк афны иацәыхаразар, рылацш иҫтамшәаргы алшон.

Къахьыр дзыхзызаауаз ирахэ изеиқәырхар, мал дук шыақәирхазшәа игәы иабон, наҫ-наҫтәи иҫҫазаара инатҫгәашаз... Ргәарабжыарафы рахәы затцәыкгы ыкамкәа, иаалырҫканы абас иахьҫадырцәыз гәалас ирыман рызынтәыкгы. Рырахэ аума...ркәйтқәатқәагы ахьырымбаз рыхлахатц аргыжыуан...

– Акәты зҫгычуа ауафы дуафума?... Еибашьцәоума арҫ... кәйтҫгычцәоупеи!.. Ахәйтҫкырыжәқәа... агәамситқәа!.. Ирықәнаго здыруан, аха иааг, иским абҫар... аҫәқәахәа инаргәйдцаны уатқәа инеилаужьыр, уаргы уҫынчхон, даргы ҫынчхон... – Дыгә дааицрашәеит, абҫар икызтҫгы, иихәаз лакфакрыда инаигзарызшәа иеаахиршәааит.

– Урҫ рсалдатҫгы амла иагозар акәхап... Уаха рхы зланыҫәыргои, иыртә рзымхозар... – Мзауҫгы иеналеигалеит уртҫ рейцәажәара, аха рацәак инирпшуамызт игәы еиҫазырғәғәоз... игәы еицразырсуаз...

Убриаамҫазы азәы рышьҫадхыланы, ахьыр-д-хәыр-дхәа асы ҫуа дшааиуаз гәартан, рцәажәара ныҫтархәәеит иаразнакы. Мап... абрахь, абри афыза амшха, иззымдыруаз дааиуамызт шамахамзар. Ма азәы рыцәгыа ихәеит, мамзаргы иара ихала еилкааны рышҫа дааирц иҫахын.

Дышэны, дыцсны, ифы еилымго ашэ ихы нылеикит Аркыз ица Ратын. Дабаанагеи?.. Дзышьтоузеи, ухэараузеи абри афыза атагылазашыафы ианыкоу?.. Дара рыцсы заны, азэы хымбандаз хэа абна илатэахуп, цыара цсеивгартак шцакамлари хэа иныгэнысуа...

Дабакоу анкыатэи Ратын хатца?! Еснагь дфыкапшыааза, ихы-ифы кыабыза амца зфыкэыхэхэы иказ, ицатца хэышлапса игэытцач, ибла кэазкэа талаха, итыггаза, гэакрацэгыак дышташэаз рныпшуан.

– Уабаказ, уара рыцха?.. Шэыпсы тоума?.. Шэеибгоума?.. Уфнал, арахь, уфнал!.. – рхэан, афныцка дныфнаргалан, инаскыа-ааскыаны днадыртэеит.

– Хапсы штэмзаара икоузеи?.. – даацэажэеит ибжы тахэаеца. – Аерманцэа исархэеит абна шэшылаз... Нас, еимкыарак анаасоу, абрахь шэыказар хэа гэфарас икацдан... сынцэытцагыла-аацэытцагыло сфаасхеит... азэгы ссеимырбакэа...

– Уцсы шцатахеи?.. Шэеибгоума зегы?.. Ихаумхэои?.. – Таркан уи днеифацшит, абас дахыааиз изымбатэбараханы, ари атыц азэгы изцэытцыпшаарым хэа ишыказ...

Ратын азныказы, Таркан иицаз азтцаара имахазазшэа дтэан, деикэышышы, деихасыкэза. Нас даакэыпсычхан, ихы ааиртысы-ааиртысын, дналагеит иажэабжь, ибжы аарла интцаауа.

– Сара сзыкэшэаз ихакэшэира дакэшэааит!.. Сара сызшаз убри афыза лахынтцас изситарыз?.. Акэкэахэа ишхашьклахысуаз ауп схэыцкэа сфытцракны, ацгэы ацацэа мтарсны ианаго еипш, хэфны сышдэылкыаз... Сахьцозгы збо сыкахызма?.. Сыпсы сыхэламзо абнара сеастеит уахь изулакгы... Сангы сара дзышьтоуп... сыпшэмагы сара дзышьтоуп... Жракы хэетэахажыт уахь хапсы хаманы, афыв-сывхэа ахкэа шынахавыкыкыоз... Аха дабакоу хэхэшыа ду?.. Дыказам... дзымаазеит хара хкынза... Ахэыцкэа ран иналымпытцапсан, уахь сцарц акэыскит... Акэкэахэа хэфнкэа ирзывает ахкэа рышытыбжь улымха цнахуан. Цашыа сзыкамцеит уахь сара... далахеит насып шкэакэа, лхы дзамыхэазакэа...

...Хафа ы́камкәа, хажә ы́камкәа... хаибартцәуо абна халан хрыцхәхәха... Уахь анеира даараза иахзыцәгәхеит... Ашьтахь тымтшәарак калан, халцны ханнеи, лшья лылаба-ны, ашә даважбын... адәылцхә ладымразазар акәхап... Хцәуеит-ххыит... абри акәын ллахьынцә... Татал насыпда... Икәхцарыз?! Ихалшагәышьоз апцтазаара акымкымра иҭахаз!.. Хапсы хфеит, хгәы хфеит, халағызқәа нахҕыкыаса...

– Хазынтәыкгы хлаазахьан Татал рыцхә!.. Инахзаа-лымгацыз икәз?.. – илағызқәа нха́кә́кәалеит Раҭын. – Лара насыпда, сара сакәын еснагь дзыхзызаауаз... Уаха шарпазынза сzymaairггы, дмыцәазакәа иаалыршон... Уажәы лара лзыхәан акаггы сылымшазеит... – еихә-еихә игәы пшаауан Раҭын.

– Уи зеггы хзыхәан убас дыкан... лылахь егъанымызт умхәозар... – Дыгә дналхашаит даарыцхашьаны. Лыпсра шыкалаз згәы иаламсыз дарбаныз... Зегь рылахь неикәнаҭцеит ирахаз. – Хапсрақәа рҕоума, хабзарақәа рҕоума лара лакәгәышьян хзырҕеиуаз!.. – Дыгә дхыпшаа-гәыпшаауа, игәы неилатәеит, игәы неицрасит...

– Татал рыцхә, лчеицыка лнапы икәыргыланы акәын дшахцылоз ханнеилакь... – Хыкәыр даараза игәнылгеит уи лыпсра абас иахьыкалаз.

– Пысцәуауаыс иҭамаз лара лакәымзи!.. – Хапдинаггы лылахь неикәнаҭцеит, илахаз лгәаҕы инҭахьшәашәан. – Закәытә гәыблырааз илытцәз!.. Лыпсы тылымхуази ауауы изы!.. Уахашаанза лшьяпы дыкәгылазарггы хьаас илымамызт... Лыччара ыкан... лыхәмарра ыкан...

– Ишпәкауцари, Раҭын?.. Ауауы дызқәымшәо егьыказам... уеургәгәароуп, уеоумтароуп!.. – ихәеит Таркан иеаартынчшәа. Уажәшья егъа уеурххарггы, икалашаз калахьан. Кыахьыри Мзауҭи даараза ргәы иалдырсит ирахаз. Ргәалакара еихаггы иаапхастахеит, дәеа хьаакгы нарзацланы.

Дабицазатәын Раҭын гәәк. Атцыхәтәаны аамтаггы иара иишҭахыз ицымныкәазт, мацк ахынҭа-шынҭарақәаггы дрыкәшәахьан. Иныхшәаноеуп аҭаацәараггы дшалалаз.

– Абарт срымбакәа, лассы анышә дысзәтозар хәа сызбит... Ауах иалыршаны аказармаҕы анышә жжит иахьынзасылшоз...

Иабакоу акэыба, иабакоу лцэаматэа?.. Сани сареи ишхалшоз ала дырхианы, хызак днылахэаны дынтахариан, анышэ налыкэхацсеит... Хазхара дахцэуеит, хазхара даххыт, хгэы далаххит... Ихазгэамтазакэа ашараггы адэы иныкэлеит. Сгэы ычны, сгэы ааикэхэаланы санаадэылцуаз, хэык ахацэа, асалдат матэа зшэыз, хашта италаны акыр иааскыахьан... Акэак-акэакхэа ахысбыжкэа неиларыцсеит, уцэа уаатнарзызартэ еипш, ашта зеггы нарымехауа...

Сахыглаз сзеитамтит, садырсызшэа, скэызгаза... Хэоны, хгэара ахы иадыргеит... Хэычы мыждакэа цхыраашьас ирыстарыз?! Ахышэтхэа инасыдыххылан, иахыабалакы сааимырдеит. Азэы даарылтын, ибжыы насыкэиргеит, абгыц еипш ибжыы табааза.

– Ухал абыржэытэкэа абри акыыба!.. – ихэан, хэонду аварафэы икыдгылаз акыыба хэхэа сынкыдицалеит... Ухатцоуп ухамлан!.. Автомат насыкэирххейт. – Итагы ухал!.. – акэакхэа ахысыбжы аагейт. Сан, сыпхэыс, схэыцкэа – зэыр дыказар зегь дэылтын, ахэхэара иалагейт, реырзеикэкуам...

– Ухал, сымхэеи!.. – ибжыы гэафаза днасыкэхэааит дырфеггых.

Сабанзахаларыз!.. Сыпсы сылышэшэаны скахарц егысыгым... слеиуеит хланты!..

– Итагы... итагы!.. – дсытагылоуп сышка дкылпшуа. Схэыцкэа рытэаабжы уажэыгы исахауеит... Фэааихакы картэомызт, рыбакаэа ткэыкэа...

– Абриоуп ура иукэнаго!.. – афэх-афэххэа инеихеикшеит иикыз. Ахысыбжы гар, сналыбгозар акэахп, кэцсеит. Уаха хыхь халарта амамызт... Абас хынтэ схайцалеит, сылбааицеит сыргэакуа, сыпсы ахац инафыршэо...

– Уикэатц, иазхоуп уажэшьта!.. – убаскан иеидгылаз руазэк ибжыы наиргеит. – Ишэыман шэаала арахь!.. – инарыдитцеит.

Хазынтэыкгы хнеидырцалан, абрака, шэыварафэы, аерманцэа рфэы рыштаб ыкоуп, убрака хааганы хаанрыжыт. Хрымшытоуп ихагхаз!.. Зны Гэылрыпшыка шэаагоит хэа иалаган, хара ихамуит... Хара афэныкоуп иахыахтау...

Ратын дзыкәшәаз зегы ахәара ицәыцәгъан, ицәыхъантан...
Уажәы-уажәы ахәхәахәа даакәыпсычхауан. Иблакәа хыхәхәа
лағырзыла итәхъан...

– Ханабжьоу тацәны нхашьас ихамоузеи хара арака?!
Хашьцәа ахыкам, хәхәшьцәа ахыкам икәаххуазеи?..
Хәпсыр хәзжуада, анышә хәкәзыпсода, хара арыцхәкәа!.. –
Ратын илағырзкәа неифыкәкәан, ақызқызра иеыназикит,
игәы цшааны, абарт зегы анааигәалашәа.

– Ухатцами, абаапсы, Ратын... ус шцаухәауеи?.. Аибашьрагы
еилгахып... ас мацара ицарыма?.. Ихынхәып иахызаазгы...
Қылақәакгы катцаны инытатәап... Цстазаарак ахы азкыр,
нас ишпамгәацарыз рабицъынцъ акны!.. Умтәуан!.. – Таркан
уи иргәыбзыгра иеыназикит даарыцхашьаны.

– Хара кыр хәкәындаз ариақынза хнаргозма?.. – Ратын
игәыцшаара изеикәкуамызт.

– Ашә ицаша ада изалагылом хәа, хзыкәшәараны
икалашаз хәкәшәеит, хзахымцеит... – ихәеит Таркангы
иеаартынчшәа, Ратын ихтигаз ицеишәауа.

Кыраамта ус еицәажәон. Нас Ратын дәагылан, дызлааз
ала абна иеатцаны ифынеихеит.

...Уажәазы Набжьоу ахысбыжкәа рацәак иуахауамызт.
Тарканраа рынхартәкәа рахь ицаны, маза-маза инкылпшны,
иказ еилкааны иаахъан. Ргәарабжьара сыла италахан,
аныкәара уафы иааизыцәгәахаратәы.

"Уаха азәгы дыбжьамларгы иудыруеи иахьа?.. Ахабла
ирзалхуаз алхны, ргәы дыртынчхьазар акәхап..." – убри
ихшыф назцеит Мзаут. Ишәартәмкәа икалар, уаха иртахыз...
мачк рыпсы ааивырымгози!.. Ишқартахыз изызхьауаз,
инарымпытышшаз атынчра, дара уахгы-еынгы
изыхгәакуаз, изыхтәуоз, аха акырза ихараз, ирызхьамцшуаз,
хара ирыцәгылаз...

...Ақьала инытыцтын, Қыхьырраа рфы иахьааиз, уакагы
мачк рәааныркылеит рәаадырқхәкәарц, рәааитаркырц...
Ирзылыңхар, ирзыманшәалахар... нас дасу рышныкакәа
рахь рхы надырхон, раандакәа рәынарывакуа, ршәыртқлакәа
рәынарыдкыло, рәыларкәы-ларкәуа.

Арда даакэгъыжъаан, илылшоз ала фатэкэак аалырмазеин, астал иныкэлыргылеит дааццакны. Къахьыргы агычцэа ирымбаз татэахык иахьцэйтцагылаз иаатциган, афырцъанкэа иныртеитэеит, иблакэа мацк инеихалашо. Егъыртгъы надипхъалеит, афны иахъааиз гэхэарак иманы.

– Уатэы ныхэоуп... Ашыкэс ғыц – 1993 шыкэса!.. Ас акэзамыт хара аныхэакэа хшырпылоз... аха... шэадысныхэалоит!.. Шэхы-шэхышара... шэхынзаназаазо еилшэарак шэмоуа, аибашъра еилганы, хадсадгыл ахы иакэитны, хаикэгэыргыо анцэа хкэца!.. Цэгъала ихашытоу, цэгъала дымфасааит!.. – ихэан, дкэацэза дышгылаз, интыркэакэаны ижэит Къахьыр, дызгыхэны дыкэзшэа. Егъыртгъы адрухэа иаашытырхын, инарыхныхэаны, рфырцъанкэа кеикеиуа иныкэдыргылеит.

Иаашар шыкэс ғыцын – Ашыкэс ғыц, цшзала иапылаша!..

Мзаут Ратын иажэабжэ датэнатэын, дахьцалакгы ибла ихытуамыт уи дзыкэшэаз... Ипхыз змааназ лабфабахазшэа ибла иныхгылон...

Афбатэи амш Амчымхара иакэшэаз рлахьынца

Аах, ишпапылоз, ишдамфадьргоз набжыоуаа Ашыкэс ғыц!.. Ирымамыз... ирыхзымыз!.. Рхапшыафы даеа дык иузадкыломыт, ркэац – даеа кэацк, рбыста – даеа быстац, рыкэтыж – даеа кэтыжк... Руатка аимхэыц хыхэхэыла, иаразнак уааилнашыауан...

Егъацъара дыкэзаргы, Мзаут абри ахабла дныкфампшыр игэы иауамыт... Аеакалэшэа, аеа кэзшыак атаны имфадьргон аныхэакэа арака. Инеидтэалон, инеикэгэыргыон, ццакырак рындырпшуамыт, инамцхэцэамкэангы инеихлафауа, ркъафкэагы ныкарцон инеизгэытэуа.

Аамта иаратэы канатон имыццакзо. Мзаутгы иабышьтра дынтагылеит иеамаратэны. Ашыкэс ғыцаз имаз акы деигзомыт. Заанатцы ирыдыргалон иахэаз

афатә, ажәтә. Ахәса, иацдыхәаны, ишрылшоз ала ахаа-мыхаакәа дыр-мазеиуан. Аңсаз дырхион рызынтәыкгы еицхырааны, еилаарцыруа аматцуртәфы иныкәадыргылон игәазырхагаха, игәыкацагаха. Ақалақь аҕны ааста арака еиха ирызгәтынчран, ирызгәырғьаран Мзаут ихәыцкәа... Аспалқәа еилафынтуа, еилапыруа ахауа рәатаны ианлеиуаз ицагь ргәырғьара иацнатон... Акыраамтазагы еибархәмаруа асы иузылгомызт...

Иахеижьтеи иаақәымтцзакәа еимагыланы иауаз асы иахьабалақь еилақәыбаса инеиланажыт. Рыцхашьарак қамтқакәа, аидара хьантқакәа наразқәнатеит иаанханы иказ ахыбрақәа. Аңсабара аееитакра неифымсрыда зегьы иаарныцшит.

Агәарабжьара уаф дзыбжьамло иахьықалаз цсеивгарак рнәтозшәа иазхәыцуан Қяхьырраа. Шьыбжьаанзагы хар рымазамкәа иқан.

Мзаут амца иахакнаҳаз ачуан днахацшит. Уақа итан Дыгәраа рказармахь узланеиуа агәашә хәыц ағы икажьыз рыжә ахы, ацәа ахыхны, ирыцқьаны, еиқәырцпаны, аныхәа дызлапылашаз хәа уаха акагы имазамкәа. Рышә ықамызт, рыхш ықамызт... рца тадырцәхьан, ақәыдтқәкьагы рзаанырмыжыт...

...Қяхьырраағы акәзар, еиқәышьшы итәан, Мзаут уахь даннеиз. Иееимыз акы шықалаз рныцшуан рызынтәыкгы. Еихашәы-еиташәы, иқалаз дара ирхаразшәа, рылахь рзеитцыхуамызт. Мацк рыцсы ааивыргарызшәа днарбан, аха ус изықамлеит аусқәа. Ахьаацәгьа ахьаа нацлоит акәымзар, ус изхымеуазаап... Угәы тазырчақашаз шықаларыз, угәы тызгашаз қалондаз!..

– Иахьынтәиааз хазгәамтазакәа, ыыла иаабжьалаз шьоуки Тарқан ифны дшықаз даарымпыхьашәан, дырбаандафны дыргеит... Ихтыргаз здырхуада?.. – Қяхьыр хьаас иман, акагы изимыцхраазакәа, афны иштәаз Тарқан дахьыргаз. Хицхраауеит хәа иақәыркыргы, ирылшагәышьоз абцъар зкыз рәацхьа!.. Даргы хапсыра цәгьа интадыргылон, рөыпхьакны ишықаз нарыцырдыраар...

– Дырџегых ашэарта хантагылеит... ара хшыкоу идырхэозар акэхап... ант ус хаанрыжыама... хапсы нтырхып инахаграгыланы...– Мзаутигэмпдхеитиахаз ажэабжы.Бзиарак ахь ишкылнамгоз игэы назџеит. Атыша инхыкэгылазшэа, игэалакара аџааитанакит.

– Ишпаидмырхэои?.. Зегь идмырхэои!.. Хрымпыхыашэар, харгы цэгъала хкарымтцашеи!.. – Дыгэ игэапхомызт иахьатэи амш абас иахьрызшаз. Кыба-зыба згымыз мшыкгы рзыкамлеит, ргэы ртынч иапылартэ еипш... Абри аџыза атагылазаашыа инташэеижытэи амшкэа зегы неибейпшны, иаархамыштыртэ еипш, гэнахала итэны инарыпгылон, мышкы шыыбжыаанза иадамхаргы ишыртахыз рылахь нарзеитцымхуа...

– Ишпааури, уара?.. Хабацари, аџышлампыр еипш анышэ хцэытцамлозар?.. Уа, зкэакэылах ныкэынтцааша, шыџак нахыкамтцо,рылапш хашпанытцашэои!..– Кыахыр еиха-еиха даргэатеиуан, рапхыака дызхыпшышаз акагы ахьиимбоз. Адунеи зегы тацэыраханы, иара ихы-игэы акэмачханы дыкэахазшэа, анахыгы-арахыгы дызхынхалашаз хэа акагы импыхыашэомызт.

Рызынтэыкгы рхэыцракэа рцэыхьантахан, иаарыкэыршаны изалымтцау, пылхатра еикэарак нархапазшэа,еитцазыргэгэоз амчра еиха-еиха ишытытцауазшэа, изымпытцазхаларц иаџыз изацэцомызт, аерыкэыршаны иахэынчахьан.

Убри аамтазы, астцэка икалап хэа ишазыпшзамыз, хырпашыа змампкэа икалараны иказ изацэымцеит Кыахырра. Таркан дахцэызит, уажэшыта уаха даабараны хакоума хэа ишыгэырџоз, амитэытцэка рзыкалеит иаалыркэаны, рхы агарта рмоуа, еилагыжыуа, еилахынхэуа... Акэкаэхэа ахысбыжыкэа иаагаз хыла-гэыла инеиланатцеит рызынтэыкгы...Хэхэарахеит...каарахеит...еилаџынтрахеит!.. Ицарауаз дара рыцхакаэа уаанза абнахь, аха ари аџыза иакэшэап хэа иказма?! Рхы ма ирмыхьчози!.. Икалаша иузахырцэома?.. Ахэсеи ахэычкэеи рытцаабжыы аџны иџынкэон игэытшыаагаха...Арда дгыжыы-хынхэуа икалцара

дақәшәомызт... атакәажәцәа балыбаҭо аеҳәа иеҳәахеит...
Агәашә аҕынтәи ихысуаз аҭны ахыб ақәрыцкәауан,
ашыжә-шыжәхәа инеиқәырццакны. Аҭны ашьтахькалаҕы
ахысбыжькәа гон, еиқәтәарак рымазамкәа. Абриоуп
арыцхара, абриоуп ауаҭы иқәхра, абриоуп ихыртәара!..
Узтахым дуеигзома... ушьаҕканы, ушьаҕены днухымсуеи?!

– Иҳақәлеит!.. Иҳақәлеит!.. Хандыртәоит!.. Ран!.. Ран!..
– Мзаут, деилагазшәа, аҭны дааҭнаҕыжыт дыблаҕкәа-
блаҕкәа, иҕаитцара дақәымшәо, дуазыруа... ахеилага иеицш
деиланы. – Ахәыцкәа... ашьтахькәа... аҕаҭарахь... шәеиха...
шәхы шәымҭахан!.. Атызкәа шәыҭерывашәк!.. Цаҕа
шәыҭекашәыжь!.. – дрылаҕааит, дрылаҳәхәеит Мзаут. Дарҕы
еиарак шыҕамыз аҕыцыхәа рыхшыо назцеит. Зхы изахәоз
зегы

хәазаны, ашьтахьтәи ауадахь рҕынархеит еибархәаго.
Уаҳаҕы цсыхәа амамызт, мацк ма атызкәа ишцармышьчарыз!..

Аҕыв-сывхәа аҭны ахкәа ахәаахоз ашьтыбжь уаҳауан...
ахыб кәыбаса иқәырцон... Ицон акаамет ззырхәатцәкәоз...
Амш еилахәлеит... еилаҕыжыт... еилаҭынтит!..

Уцәа унтанарзызауан имҭаҕысуаз... уеилазхәоз...
уеилазгоз... ушьара уқәызкәоз... Абас акәхап аибашьраҕы...
анибарцәараҕы, ақәибахраҕы!..

Убри аамтазы шыоуы аанда рыҭенавакуа, рҕыларкәны,
ақәкәахәа ихысуа, асы илаланы иааиуан итцикә-цикәуа...
Ишьтахәазо аҭны иазааигәахарц еҕрыгмызт ашҭа италаны...

Абар алакә ззырхәатцәкәо – ирымбацызгы рбеит... Таркан
инапкәа ишьтахь иҕахәаны, иаша асы, цуа ашҭа дталаны, ихы
шхоу аҭныҕа дааиуеит... дубартә, деилукаартә еицш... еҕырт
уи ишьтагылоуп...

Абар акырза дааихьеит... арҭашьыга зыртәз иеицш
дуауаза, изакәызаалак имҭаҕысуа акаҕы агәхәа икзам...

Апкаҭхәа иааткәаз ахы аҭенцыр итасаз асаркәа зегы
цыххааса ауада иныҭнанаҭсеит ихәашхәаша... ахгы
аҕывхәа цыара инкыдыкшалеит... Ус акы... ус ҭба...

– Ахацәа зегы ханцәырымт... хәршыуеит... хәкәырхуеит...
убри жәдыруазааит!.. Хцәыртцоуп... хәршыуазаргы,

хдәылтцроуп!.. – Мзаут днарықәкаит, днарықәхәхәеит... иҕартцара иакәымшәо, атзы хьшәашәа зыенавазыргәгәаз Кьахьыри Дыгәи...–Хдәылтцроуп иаарласны!..– инарыдитцеит.

Ирхәо иакәымшәо, икәанызануа иааилахеит азнаказы... Шьафәк аҕатцара зегьы азбон, зегь ахәшьадуан... ма аҗсра, ма абзара ахы унтанарцшуан...

Кьахьыр мчымхарак дыштәшәаз агәра игон, аха ытцшьас иаитәшаз макьаназы дақәшәомызт... Хәык аҗхацәа иман. Азәы жәашықәса лхытцуан, егы – жәаҗа шықәса, аиҕабы – жәиҗшъ шықәса... Абаагәара дынтагылеит иаҗхьаҕагы дамышьтуа, ишьтахьаҕагы дамышьтуа...

– Харшьуазаргы хдәылтцроуп... уаха ишпаҕахтцари?! Хашьтахьаҕагы мҗа хамам, хәҗхьаҕагы мҗа хамам!.. – Мзаут дызлахәацшуаз ала җамҗагы аманы ибомызт. Мап ацәыркыр, ртагылазаашьа итцагь еицәахар хәа дацәшәон. Рхы рыхьчартә, еиқәдырхартә амчра дара ирымамызт. Арахь шьамхахьы асы шытан, шьафәк ҕастоит хәа уалагаргы, уашьтуамызт. Насгы ахәыцқәеи атакәажәцәеи дара ирхьыпшын... иааныжьны цашьа рымамызт.

– Аиеи... хдәылтцроуп... хашпадәылымцуеи?! – Дыгә дқәацқәацуа ашәахь иҕынеихеит, ахымца даҕагылазаргы мап ацәиимкыртә, ҕазшьа бааҗсык наизцәырқьан, иблақәа амца нарыхкьеит, аҗсрагы абзарагы рыгәхьаа шикымыз илакта лашьца инаныпшуа...

Ара ахатцарагы атахын, ара агәымшәарагы атахын... Алиҗси рыбжьара Дыгәи, Кьахьыри, Мзаути аҗны иньонқьан, ахқәа шырзывасуаз абартца илытсын, аҗны аҗхьа асы инылагылеит. Рыгәқәа еитцасны атхара-атхара еисуан. Аҗсреи абзареи рхәааҕы инхықәгылеит, уаха изынеитамцуа, ишьхынцсыланы...

Ғыҗ-Ғыҗхәа ршьамхаҕынза асы илхо иааиуан иццакы-ццакуа, ус хьанта дуззак мҗаҗыргараны иашьтоушәа, рееибаркны, ар рымаҕәа еилыҗрааза изшәыз.

– Шәымхысын!.. Шәымхысын!... Не стрелиат!.. – Дыгә ихылца җеихикәыцәаан, иҗахареикит рышкә дыпшуа. Уи иаанагоз шәхаламкьысын хәа акәын ирзеилкаауазар...

Изустцәада икәынтцәаша... изшыуа роума, ихзыртцәо роума?.. Иабакылыргои?.. Инаганы инхыкәыргыланы инаргәыдыртцозар? Мамзаргыы цець-тымитышак интацаланы, абриоуп шәара ишәыкәнаго хәа, изтымтцуа ахәа нахадыршәуазар? Уаха рыцхашьарак злоу хәа азәгы дрылазами?.. Ех, аамта, аамта мыждацәгы, иназтаургылазеи?!

Таркан, ацыхьа ирбахьаз иакәзамкәа, иееитакны, илакытцәкәа еикәыхьшәашәа днарґацшит, шәырґамґаґан, урт шәара шәымч рықәхом ихәарашәа... Итахын иара ґаамтанык еипшымкәа деилыркаарц, игәра ргарц... Уахагы цсыхәа аманы ибомызт...

Иаша рацхьака ицшуа, ргәы атҳара-атҳара еитасуа, асы илагылоуп Мзаутраа. Иарбану ршьапы икәызкьараны икоу? Иарбан хымцоу изгаша?!

– Аат, шәара абраґцәа! Шәабаказ уажәраанза? Шәрыхәацши, уара, абнауаа! Аак, сара ишәасымхәози апартизанцәа ыкоуп хәа! Аа, апартизанцәа... абна илаз... уажәы рыонкәа рахь ихынхәны иахьылоу!..

Ишааиуаз, иеицыз ґыцьа нарылкан, инарыдыххылан, инарыкәкәаны, нак-аак инарывакны акәкәахәа инарывахысит, рхысгакәа амцабз нарґыддуа, иаарымшьыр ада цсыхәа рымамшәа реыкатцаны.

Мзаутраа реидырґәґәала, зынзаск рееитарцалазеит, иткьоз ахы иампыхьашәар, шәы-цсык рхазаргыы ишеи-кәымхоз агәра гатцәкьаны. Рлымхәкәа азныказы цуухәа, акагы рмахәзо иаатнакан, рыцсы еґымцо-еґымаауа иааилышшарц еґаарыгымхеит. Абри аґыза иакәымшәакәа итахар ирыбарґыыз!..

Ахьышәт-сышәтхәа иаарыкәшаны иаагылеит рызын-тәыкгы. Акәкәахәа ихысуаз ацкәынцәа уажәы рацхьа игылаз инарыдыххылан, ажәжәа-ццәхәа иааимырдеит иахьабалакь, идырткәацшаз, мамзаргыы излахысшаз цьара акы рцьыбакәа ркны ирцәытатцәахызар хәа. Уи аґыза ныкәыргозтгыы ирыбарґыыз!.. Даргыы тадырхарын, аха цытґыкккыы рыцсы иартарын...

Оыцба ачкэынцэа, иката-катаза ирылагылаз, еихабацэазар акэхарын, рацэак ғыртұамызт. Бла-бла инарыхэапшуан Кыахыырра еидцыпцланы иахыгылаз.

– Шэабанхои шэара? – рузэк днаразцааит, иацхьака шыафак аакаитцан.

– Абра ханхоит... абри ахаблафы... Хазынтэыкгы еигэылацэоу хауп... еибатаху, еигэыцхэу... – Мзаут ипсы аавивиган, дыццакы-ццакуа даацэажэеит. Инапы нархханы агэарабжыарахь инхьаирцшит, иахьынхақэоз рацэак ишыхарамыз надирбарц...

Таркан мац-мац дааскьаны днарывагылеит, акрыхуазарггы иарггы далыхэданы даанымхарц...

Ашэакь ахы уантацшлакь, даараза уееитаукузаап, уеуцсахузаап... Ацсеикэырхара зеггы ирыцкын уажэазы...

– Шэабаказ уажэраанза?.. – уи ачкэын шатлакьа деитатцааит иеаардадашэа, рацэакггы рыгэхьаа шикым наифнырцшуа.

– Хабакахыз... абна халан... Иахьа бжымшуп... Амла хакит, ахьта хакит... хантэо ханалага, халцит... уаха царта хамамызт... – Кыахыр иерыцхатэзаны, изташэаз реилдиркаарц игэы тыгыгьа днарацэажэарц ақәикит, рус азырманшэалозар хэа. Уи иихэоз ргэатцафы инеиуазу, имнеиуазу здырхуадаз!.. Зегь рыбақэа ырмашьцаны акэын ишрыхэапшуаз... Уи иналагзаны, шыоуки хыма-псыма афны ифналаны, иказ, ианыз зеггы еилыркаахьан. Дыгэ имацацэа хылтыкэ-хылтыкэза, арт уажэшьта идукэоуп хэа иааганы, ахацэа ахыгылаз инарывадыргылеит.

Убри аамтазы иеилагылаз азэы днарылкан, даины дшафь-шафьо рапхьа даагылеит. Ицатца цыпцхькэа цэхапшьза, ахэахы ихагылоуп, иееихаршэны, узифапшуам.

– Ишэыгыз шэара?.. Шэрадио ыкан, шэтелевизор ыкан, шэтеатр ыкан, шэгазетқэа ыкан, шэжурналқэа ыкан, шэцараиуртқэа ыкан... – дкэашошэа, рапхьа дықэгьыжыауа, инеикэипцхьазеит апсуаа нацьнатэ аахысггы ирыхэтаны изхырбауаз, инацэақэа нхарқэало. – Ишэымхэои, ишэыгыз?! – ицьеишьахуеит, илакэишьахуеит...

Аңсра икәшәандаз... аңсуаа ирымоу, ирыхзу инапы
ианыртазшәа, дышпахцәажәауеи, ухәарауазеи,
афымызәзәажә!.. Усс имоузеи, урт рҕынза дабакаху
абытхәырыжә!.. Аха шыоуки еиларгәагәа рхы интарыцыгәаз,
иаргыы ус акәу цыышәа, ихы иаимырхәои, зхатәы
зызцәырымгаз арыцха-нейтәмхәа.

Мзаут җитзомызт, еиланалар хәа дацәшәон, аха
ипсы шеибанаркуаз иныцшуан уахынеиҗаңшуаз.
Улаңш иныцашәартә изамәа жыышәкәа рееизыртәо
реәаибадырххон, ишәа-ида италаз агәагкра җнытқала
даршатәы-шатәуан. Уафы ичхаратәгыы иҗамызт уи
ицәажәашәа. Җаамтанык акәызтгыы, ихәлымшәа цкааны
анышә даитарын, аха уажә дызтагылоу аамтазы аҗынкыларә
еихә дарманшәалон, аытқҗара абзиарахь дкылнагомызт.

«Ишәыгыз шәара, забҗар шытыхны ихәжәлаз... зыдгыыл
иахытны иааны җаңсадгыыл иалатхаңуаз?...» – наиҗаирхыырц
егәааигымхеит, аха иҗыҗажаны иҗааникылеит...

– Зегь җамамыз, дад... кыр җагызма?! Иахзамуит
акәымзар... Сара еснагь аиаша садгылаҗуп, аиаша схәоит...
Хшыҗаз җаҗандаз... убри акәын истахыз!.. – ихәеит Дыгә,
мачк ипсы анааилала, рцәажәара иеналархәны. Тарҗан
уи амыцхә иамхаҗәар хәа дацәшәон. Даланәгалацәар,
иахыакәым дарбрыргыы алшон, аха ианаамтаз аҗаанкыларә
иҗақәиршәеит.

Ахәахы зхагылаз иахәызба тыхны ирҗатцыматцуан, Мзаут
ахыҗиимтуаз игәы иныцххуазшәа иҗыҗатцаны дахыгылаз.

– Уаргыы ара унхоит акәу?.. Иухызузеи... иужәлоузеи?..
– уи ақәацәшәа иҗаз дырҗегьых Тарҗан даалаңшықәтцаны
днаиазцааит, ирывагыжыуаз уаха имырхәакәа, даанкылары.

– Аиеи... сара араауп сахыз, сахыаазаз... Тарҗан сыхызуп...
с-Аңанбоуп, саб Басыр ихызын... Ақәа сынхон... Сани саби
аңдсы, сабиҗынңы сызкамыжыит. Абра сыҗоуп уажәы...
ханҗеиҗәи жәаба шықәса схытцует. Аибашыра ианалага
стаацәеи сареи җаиҗәнаган, уажәыгыы иахыҗоу сыздырзом...
Сыңхәыс дычмазаҗны ахәышәтәыртаҗы дыштан,
дыңсызаргыы здырхуада?..

– Иабакоу учкэынцэа? – убри даазфлымхахеит ақэацэ, уажэ зеггы иара инапы ианыртцаз цыушыап.

– Урт Ақэа иқан, саналцуаз... Нас иахьагаз сыздыруам... Арахьгы уаха иаартэ изыкамлеит...

Тарқан дзыхзызауаз ицкэынцэа рхабарк имахаижтеи акраатцуан. Иааигэара иказтгы, арт ас дырфамшэаргы каларын.

– Абцъар ркызар акэхап?! – гэынамзарак наифыкэыжжит.

– Мап...урт абцъар ркзам...– ихэеит Тарқан иеаартынчшэа. Аиаша ахэара итахымызт. Ицкэынцэа зфыз ибзиатцэкыаны идыруан. Гэымста ахэаафы ирфагыланы ишеибашыуаз хэашыа изафомызт, уи еихагы иусқэа архъантон, иаруадафуан, иахьакэым дкылнагар хэагы дацэшэон... Ариакара зцаара дыкны дахьнаргазгы ирымтацызт... Иазцаарта цкыа ироуаанза еибарфит арахь...

– Уара?.. – атцааф иеипш иеыкатцаны, Мзаут ихы наиқэикит уажэы. Мзаут иныпшуан абра зфахэы зфырхуаз ахацэа дышреитцбыз. Хылца қэақьак ихан, палтажэк ишэын, атахмада хынчыгэыгэ иеипш иеыкатцаны, иееихаршэны дгылан.

Мзаут азныказы дхэалаханы, иихэара дақэымшэо, даакэанызанит. Ихэыцрақэа ицэеипхыттан, цъарак изышыақэкуамызт. Сынхафуп ихэар еиха деиқэнархозу, дызфыз аиашатцэка аацэырганы иреихэар дыфэнахуазу, ихафы изышыақэыргыломызт еилырганы. Уи ихъантоу хасабра еихэлапашык изафызан уажэазы.

Мачк даахэыц-хэыцит Мзаут, инарыбжыахаз атынчра ихы иархэаны. Нас, икалалакгы аиаша схэап, сыршыргы абри афыза ауафы дахшыит хэа сызбахэ неитархэап ихэан, дналагеит абас, дмыццакзакэа, дхэыц-хэыцуа:

– Сара Мзаут сыхьзуп... сыжэла – Ацанбоуп... Саб Алиас ихьзын... ипцстазаара далтхьеит ханфажэи цшыба шықэса дшыртагылаз... Ипцстазаара зеггы абри ақыта иадхэалан... дынхон-дынцуан... Саргы абра сиит, абра саазеит... Ххылтшытра зеггы рыпцстазаара абра ирхыргахьеит... абри адгыл иадхэалоуп... Ацсуаа убас кэзшыас ирымоуп –

рабицъынцъ кажъны цъаргъы ицазом... Уи хъацсадгъыл анцъа ирзалихын, рыпсы ахъыхъхъа икъэынхагъышьон иш-рылшоз ала... азъы итэы иашътамызт ирымамзаргъы, ирыхзымзаргъы... Акъыба-зыбагъы хъагмызт жэйтэнатэ аахысгъы абри хъадгъыл абас иахъыкоуазы... Аибашъракъагъы рацъаны иахътнагахъан... аха азъгъы наунагза инапафы изаагацызт!..

Мзаут иеицъахъашъа, иихъақәоз згъампхаз азъы иаразнак дааргъамтцит, ихлахатц аргъыжъызшәа.

– Кароче... кароче... иааркъафны!.. Уара ухатэы!.. – инаидитцеит убас дцәажарц уақа игылаз, забцъар знапы ақәырғәцъаны изкыз... имчра уи ала иааирцшырц ицахызшәа.

Мзаут даақәымтцзакәа еицанацитцеит иажәабжъ:

– Саразэк соуп хъабышътра ақынтэи иреихъазоу атцараиурта иалгахъоу... Ускан аамтцәгъак хътахан... – Мзаут иихъашаз шыказгъы, инагзаны имхъеит ускан ирцырхагаз... – Егъырт царагъ рымамызт, лашарагъы рымамызт... Анхара, анцыра, асасдкылар ақәын изышътаз. Ргъызианра зны-зынла ианырцырхагахозгъы қалалон ирзымдырзакәа...

Схъыцаахыс сьжәлар рхъаа схъаан, ргъыргъара сгъыргъаран, рылахъеиқәцара сылахъеиқәцаран... Урт ирызкны цәахъак иадамхаргъы цъара исзантцар, иааира дук еипш исыпхъазон ихъычызаргъы, идузаргъы...

Мзаут ицәажәара иаршанхазшәа, рызынтәыкгъы фымтцзакәа, рыблақәа тырхаха ихъапшуан, иахъынзаизхъәо ихъәалааит, иихъәо хъахъп хъәа.

– Амцхъы самхъахъеит хъәа сыкоуп... – Мзаут даатгъылан, ихы фышътихит, иапхъа игылоу изакъытэ уау цкъа еилырганы ишизымдыруазгъы, рыцхашъарак злоу зәыр дықазар дышпәхъазхъампшри хъәа.

– Ихъәала... ихъәала... иаадыруазароуп шәара шәызуштқәоу... шәхы-шәтцыхъа... шәтоурых ахъынзаназо... – ақәацә ивагылаз Мзаут днаизхъапшит, иеилкаара мацк ишахаракыз удырратэы. Уи тынчк иакәын, рацәак иеалаигаломызт ацәажәара. Итқьақәозгъы зыгә-зыгәза изыршуан уажәы.

– Нас, ус ишнеиуаз, сыртцафра аансмыжъыр ада псыхъәа смоуит. @-уск реилагзара еиха-еиха исцәыхъантахон...

Ақалақ аилашырағғы ус иаумариахыз... угәы кыдызхышаз
апықәсыларақәа, аиҕыхарақәа наушыклаҳуан
шыаҕацыпхьаза...

Аибашьра иалагаанза сара ашәкәтыжыртаҕы аус
зуан... ааи... – атак ныкаитцеит Мзаут дацәымшәазакәа,
иҕаархатдәшәа. Абриггы ааихәеит, рыбақәа аатбаахан,
игәыргьар изымгәыргьо, ихампыхьашәаз дыжәбома хәа
азәи-азәи неихәаңшит. Рхы дахьадырхәашаз рыхшыө
назцан, ицәажәара даңдырҕьомызт.

– Аибашьра ианалага, сҕаацәареи сареи хайкәнагеит...
Сара, Акәа сзалымтдуа, акыр аамтаггы салаханы сыкан...
Иахьа схәеит, уатцәы схәеит, еилгоз цыысшьон, аха еилгашьа
зыкамлеит... Цәгьаңсышьала салтңы арака санааи, сан
далаханы дыкан, дзалымтыцкәа... Убри сшаргәакуаз
ауп ишхақәлазггы... Хгәарабжьара ианаабжьала, хара
хапхьака хзымцеит, хзыманшәаламхеит... Фымшнакьак абна
халан хацәгәыхаа, иахфо хамамкәа, иаажәуа хамамкәа,
хрыцхахәа... Хафнқәа рахь хзааиуамызт, уахггы-еынггы
афәкәахәа ихаихсуан...

Ианамуза, ианахзымчхәза, хапсзо ханалага,
харшыуазарггы харшыааит хафнқәа рҕы ххәан, абна халтын,
ақьаңтажәкәа иреипшхахьаз хафнқәа рахь хцәыртцит... Хапш
ыкам, хшыла ыкам, хкәыд ыкам, хсаан ыкам, хамхатцә ыкам...
зегь рыла хрыцкьаны инаххысит...

– Изутцәада ус кәзтәз?! – дцааит ау, иахаз
ааизымбатәбарахазшәа.

– Ихәздырам изустцәоу... абцар ркуп... хаимыртцәеит, ххы
хзамыхәо... – Мзаут ихьааигақәоз мхәакәа иаанижьуамызт.

– Урт дәеашьоуккәоуп... харггы хрышыклапшуеит, аха
макьаназы ихампыхьашәом... – тынч-тынч даацәажәеит
ау, рацәак хьаас икамтәкәа, ус аибашьрақәа ирыцуп хәа
дназхәыцны.

– Иахьа ныхәоуп... Ашықәс ҕыц!.. Иахьабалакь иазгәар-
тоит... Хашпаңылеи хара?! – дакәытуамызт Мзаут иажәа.
Игәалақәа изытцәахуамызт. Ирзеилкаауазар, зегь ихәар иҕа-
хын. Аибашьра еибашьроуп, аха зыцсы еикәхазггы цсҕазаара-

хҗыхгак ртахуп уатҗәтәи амш иахьзырҗшыша, иахьызыгзаша, инеимаҳаны җааханым тыҗк иахәланарбгаанза. Дыгәи Җарҗани, итагы узхәозар хәа, ыркхәа дыртцысуан, аҗсҗыхра аамта иахьтагылаз ирнәтәз анырра ртынчреи рхәыцрақәеи шеиҗнарҗьозгы. Дара, рлахьынта рмеиҗьякәа, иудыруеи җытраамтак еиқәхаргы. Уигы җсеивгарак ирзафызархон, аха ыргәрас иугозеи ирыкәшаны игылоу, җазшьалагы гәәталагы иузеидымкыло!.. Егырт зегы урҗәат, ани ахәахы зхагылоу дақәиҗызар, ыҗысы аархимхуеи иара уатҗәкәа, ыҗцхашьарак знымҗшзо!.. Иҗаҗшылареи ихымҗаҗгашьеи иуарымхәои игәтакы шеиҗрабаау!.. Шьоуы-шьоукгы җыхлымует иахьгылоу!.. Җәгырас ирзыҗартцахьаз ихахы изаагомызт Мзаут ианакәызаалакгы, абарт абас ирызныҗәартә еиҗш. Ирхагылоу рхәатәи хатаны, егызхарам арыцхара интадыргылоит, ыҗысы ырызфымхуа... Шаҗаҗгы залымдарыла иныбҗяхәашахьада?!

– Агәашә ағы илаҗьыз сыжә ахы аазган, аҗәа ахыхны, ачуан иҗоуп... ихашәымҗозар, шәнеины шәахәаҗш... ижәыр сани сареи иахьа аныхәазы убри халаҗыларҗ, хәалахҗажарҗ... – Мзаут игәи ааҗша-ааҗшааит, уажәымзар-уажәи илаҗырзқәа ныхәхәылартә еиҗш. Игәи җызфаауаз раҗәазан, арахь иҗәырымгазакәа...

– Ибзиоуп... иухәаз хәахит... иуҗахузеи нас уажәшьта... ихәа имзакәа?! – ау, абра еилагылаз дреихабызар җаларын, деиҗтааит, Мзаут иҗала еиликаарҗ ирыгәтакыз, абас ианакәшәагы хырхартаҗгы ишьтырхуаз.

– Истаху... Изакәызаалакәа ауафьтәыҗса дзыхьчо хәа акымзарак сымбеит сара араҗа!.. Иашоуп, аибашьра ахьахысыз хаанхеит аха, астҗәкәа ауафь изныҗәо смахаҗызт... саламҗшыҗызт... Ауафь дыршьует... дтадырхоит... аха иаанхогы мҗақы изалырхует, мҗақы дықәырҗтоит... Уажәи хашпаанхеи хара? Хашпаҗалеи?... Анахьгы хайуамкәа, арахьгы хайуамкәа, җ-зыбларак хрыбҗьяхеит... хыҗхьақыртәк хамазамкәа, хаҗсадгылаҗ, хтәымуаахазшәа... Убри аҗынтә ахәара җахҗоит ма амҗа хашәт хаҗхьаҗа, хәуаажәлар ахьыҗоу, хаҗсуазаргы җьарак хайиҗыҗып...

мамзаргы, ианамузах, ҳафнқәа рҕы ҳааншәыжъ, азәгы даҳдырхагамхо... – Мзаут иихәаз азхарызшәа иеааникылеит. Ирзеилкаауазар еилыркаартә аҕынза инхықәиргылеит... Уажәшьта азхәыцра атахын, азнеишьа атахын, аха урт зеггы дара ракәын знапы ианыз... Иаразнак наҕ-ааҕгы ҕахаҕымтрак нарыбжаҳаит ипылхатха. Иатахын ауафы дышуауу аазырцшышаз ажәа кәыҕа-деиқәзырхашаз, иразҕы зызбашаз, аха макъаназы уи афыза зызбашаз азәгы ажәак ихәылшәомызт...

– Ыы... ишәпырхагада?.. – атынчра ааҕхьаркәкәаны деиҕаҕаит ау.

– Уаха шаанза таха ҳартом... ҕынлаггы, ишаҳтаху еицш ҳафнқәа рахъ ҳазцәырцуам... аҕкәәхәа ихавахысуеит... хрымшьыр ада цсыхәа рымам... – Мзаут иблақәа ацәаакыра рхыҕәаланы днарҕацшит ирхәарызеишь хәа.

– Ишҕақаҳцари?.. Аибашьра еибашьроуп... уи азәгы деилнахзом... Шәаҕхьаҕа цашьа амазам... уахъ дырөеггых аибашьра иамеҳанакуеит... ара аангылашьа зыҕалом... Аеаҕьара шәиаагап ҳара... – даахәыц-хәыцит ау. – Убас иҕаҳцар еиҳа еиҕхәап...

– Аиеи... аиеи... убас еиҳа еиҕьуп... – ау иихәаз днақәшаҳатхеит аҳәахы зхагылаз, абынуафы ицшра змаз, аиҳабы иихәаз анагзара дазыкәаратцо.

– Ма Ғәылрыцшьҕа шәаагап, апансионат ахъ, мамзаргы Агәызераҕа... – ау, абзиара рзыкаитцарызшәатцәҕьа, убрахъ агара рхы инҕеигалеит. Ганкахьала уазхәыцыр, уақәшаҳатхартә иҕан, аха аеаганкахьала – иагьшәартан, иагьзақәшаҳатхомызт...

– Сара уахъ цашьа сымазам... Сан дтакәажәуп, цшьынөеижәи хҕа шықәса лхыцуеит, насгы агәабзиара лыцәмачуп. Дыцсыр дабазгои, дабазжуеи?... Абраҕа лаштаҕны дызжыр лтахуп... уаҳа акаҕы даҳәазом... – ихәеит Мзаут деиқәышьшьы, илахъ неиҕацаланы. Убри иара ишихәаз еиҳа иазыманшәаланы ибон. Амла инеиқәынцәозаргы рыфны иҕазар, гәыҕәғәарак рнаҕарызшәа дазхәыцуан.

– Уақа алашарагы ыкоуп, афатэгы ыкоуп... акагы хьаас ишэоузом... – ари ауаф, бзиарак иашытоу иакэхушэатэка иеыкатаны, даарызфлымхает.

Мзаут иааигэалашэит... уахь цашьа амамызт. Уақа дара ртэка, еикэымк рахэцыпхьаза инарыцрыхо, пстазаарак шырымтоз агэра игон. Агэызера хэа дахьафызгы дара ырыхэтакэа иртэартан, уахь уаф дыкэлартэ икамызт...

– Нас, иамузоар, Акэака, уадакаа рахь удэыкэахцап... Уақа уажэазы итынчроуп, азэгы дышэцырхагахом... афатэгы ыкоуп, уаф далазоит, – ихэит ау, Мзаут ихы наикэкны, иеаартынчшэа. Уиакара ацабаа зымбацыз ицшра иман, фнаца бзиац дшаазаз фашьомызт, агэзианрагы ааирцшуан.

– Мамоу... арака сааншэыжь икалозар, ахэара кастоит... Сангы илылшом уиакара... абра дыказааит!.. – Мзаут днафэцэины даагыатэыгыатэит, абри иара ахэара зыкаитцо ргэатанза исызнагозар хэа. Фэамтанык еипшымкэа деилыркааар итахын уажэазы. Ахэыхраз уаха цсыхэак аمانы ибомызт. Шьафак рзыкартар, иманшэалахон, еикэнархон... Цсеивгартак роурызшэа инартэауаз агэаанагарака зны рэынапхьаркуан, зны инцэырка-цэырасуан, амацэыс еипш инеилыбзаауа.

– Ибзиоуп нас... ус утахызар... указ уфнафы... азэгы дупырхагахом... – Мзаут дшымгэыгзоз иускэа ааманшэалахарызшэа дынтаирцшит. Аамтала акэзаргы цсеивгартак инатарызшэа даакалеит, аха игэытынчмызт, уидзыкэшахатхаз лапшхырпазар хэа дацэшэон...

– Уара, зегы уреихабуп хэа сыкоуп, иужэлоузеи?... – уажэы Дыгэ иахь дынхэахэит итызтаауаз. Рызынтэыкгы ртоурыхкэа нтырфацаа еиликаарц шитыхыз ихымфэпгашьа иуанахэон.

– Сара... Дыгэ сыхьзуп, ааи... с-Ацанбоуп... Саб, сабду, уи иабду... зегь абра инхон... абра анышэ иамадоуп... Сыпстазаара зегы анышэ сшахоз исхызгахэит... Иазуухуазеи, аибашьра дуззагы салахэын... цшышыкэса инарцыхэао ага сифагыланы сеибашьуан... Ихашэымтозар, аа, шэахэапш!.. – ихылца ааихыхын, ихы нарымцеикит

ишазыпшзамыз. Ихы азганк, унапы нташәо, иташәашәаза иҗан, ихимгацыз арбаныз!.. Акырцъара дхәын, абомба дажхъан, аха дымпсырц дыҗазаарын, деиқәхагәышьеит. – Схы абжа амхуп... синвалидуп... – Дыгә ашықәсаны ихәақәа изцәыртцны данеиҗашәақәоз рацәазан, аха аҳақымцәа деиқәдырхәхъан. Абриаҗара ихигақәахъаз ирыхъаны, акырынтә итаацәа ахынтә-шынҗарақәа ирҗаиргылахъан. – Аиаша шәасхәап... ари ашыза аибашьра сақәымшәацыт... Усқан дачеибашьран... ахәынҗқарра дуззақәа еиҗагыланы еибашьуан... Хара ҳазҗу закәызеи?! – иааңьеишьахит Дыгә дызлацәажәоз...

– Изхарада нас уара утәала абри иҗалаз?.. – ахәахы зхагылаз изымычхакәа Дыгә днаиазҗааит.

– Сара... сахьыжәбахъоу сааихъеит... ханҗеиҗәи жәохә шықәса сырҗагылоуп... макъаназгьы схы атыңаҗ иҗоуп, сеиламгацт, сеилампсацт... аиаша схәоит. Изхарада?.. Хыхь иқәтәақәоу, дад... атыңқәа еимаҗны хара-хара ҳаиҗәыртҗоит... Убарҗ роуп зегьы зхароу!.. – Дыгә ихылҗа неихеитдан, инеихаирҗәҗеит иҗәахыршәаны. Зегьы уи дңыашъаны инаихәаңшит. җарҗани Мзауҗи иааргәамҗхеит уи инарҗәаиҗьыз. Иабаиҗаху, дадызцалазеи, ухәарауазеи, иус злам аҗәлаҗьра?! Иаргьы, иахьакәым даршәыр хәа дацәшәан, ахьышәтхәа даақәҗәиааит. – Сара аибашьра иахъаны исхызгахъоу зегьы араҗа салацәажәом... Истахым агәаларшәара!.. Харҗт зегьы еишьарала еизааигәақәоу ҳауп... тәымуашы дхалазам... Саргьы абнаҗоуп сахьынхо... агәарабҗьара аханы... – инапы наирххеит, уахь дынхьаңшын. Дыгә ихыбрақәа асы иаҗаҗәҗәа иахьылоу иубарҗоуп арантәи. – Ачымазаф дсымоуп, лхы дзахәом лхала... – убригьы нацитҗеит. Ачымазаф хәа дзышьҗаз Хаҗҗина лакәын, ианакәзамыз аклыхьыр хәа дацәшәон.

– Уҗкәын дабаҗоу?.. – Дыгә инеиҗаркьыз азҗаара дааитданарҗәҗеит, дзацәымҗартә еиңш, аха иҗәнаварҗәины, даҗамхакәа, аҗаңыхәа аҗак җаитҗеит.

– Сыҗкәыни сҗәцеи иахьагаз сыздырзом... – Аибашьра иалагаанза Аҗәаҗа иахьҗаз уаҗа иалахеит... Хашьны

хамагэышьоуп, аха ихалшагэышьои... мчымхарак ханташэеит хазтымцуа... дара ахыыкоу хара хзымнеиуа, хара хахыыкоу дара зымааиуа... – Дыгэ ичкэыни итацеи ахыыказ ускацаа идыруан, аха ицсы иататцаахны, иахыыкоу изымдырзатэкошэа иеыкцаны, атцабырг инеипштэны, агэра диргарашэа, инеиқаиреаеиит ииулакгы...

– Гэыдаутака дыказар акэхап дхабашырец!.. – ахэахы зхагылаз дааскыаны днеифагылеит, итагы дынкыдцаланы днаирхэацэар цэгы имбо.

– Исыздыруам, ухаткы, дахыыкоу... Дыршьхэазаргы сыздыруам... ицсы таны избихэ ахымааоуа дыказаргы сыздыруам... – иеынафаиршэын, уаха лакта хаарак днытцаи-мырцшит иацхэа игылаз. Дыгэгы ус аламала унапэы иааугашақаз дреиуамызт.

– Арт зустрэада?.. Абцъар ркзами?.. – иавтомат ыркатыматцау днарыцэхасит Дыгэ иматацаа ивтагагэа иахылаз.

– Арт абцъар рызтахуада?.. Хара азэгы абцъар хамазам... Хзеицшроу жэбоит... анцаа дсыманы сшэыхэоит... абарт сматацаа роуп... уаха гэыгырта хамазам, шэара шэоуп знапы хану, хаикэырхарагы зылшо!.. – Дыгэ уаха дызхыыцшырыз хэа акагы ибомызт, сырзеилкаауазар хэа иеилагылаз дынрыдгьатцэыгытцэылеит иеаарыцхатэны.

Дара неихэацшы-ааихэацшит... нас Кыахыыр дкэацэза, дрылыхэхэо дахыгылаз рылацш днытцашэеит, хаара мацэак итцымбаауа, ркышэ дныкэырцаргы цэгы ирбомызт. Уи Кыахыыр изеилымкаауа дыкахызма, иблақэа цыршэаны дгылан, рцэажэарақэа шигэамцхоз ааунырратэы.

– Ихэуэхэозеи ура?.. Уаргы у-Ацанбоуп акэу?.. – ыырхыкэымтца кцаны инаизтцааит Кыахыыр.

– Ааи... с-Ацанбоуп... Икалазеи нас?.. Атэыла бгама?.. – иеынахиршэааит Кыахыыр, ус унапэы иааугақашаз дреиуамызт. Ацхыжэхэа зегы днарзыцкьон ианааигэамцхазалакь. Ус кэзшьас иман, дузахырцомызт.

– Ихэуэхэозеи ура?.. Ишцакоу уусқэа?.. – датэамбашэа икылкааны инаихэацшит, абас дахыыхараку шыргэамцхаз рнырцшуа.

– Ҳара абра ханхоит жәйтәнәтә аахысгы... Абра хаанхароуп... ҫаргы хцазом... харшыуазаргы харшыаит... хафны хакоуп... Изакезеи изекеоу?... Ххырцәара шәашытоума, хакехра шәашытоума?... Ас икалома, ас иауама иара?... Хзыкызеи... икахцазеи хара цегарас?... Хзакешәарыз хара абри афыза?!

– Абаацс, ус умхәан, Кыхыыр... ус умхәан... хускәа еицеоутәуеит... – Таркан дынцәйтәкеиндәкеиндит Кыхыыр иахь дынхәацшны, ари ееирак шахылымфеиауаз ирныруа.

Кыхыыр деицраланы, деибакны ҫарак дызгыломызт, уажәы-уажәы ишыапы цәка инышытаикшон, игәыпжәара убриала ихеуа.

– Сара атцара сзымцазар... изхарада?... Иарбан бызшәоу ихәдыргалаз ухәарауазеи, хәафы имааиуа, иахзымцо?... Хапхастатәра иашытамыз!.. Шакафы ачкәынцәа, абас иказ ирыхкыаны, ашкол хтырцазеи... абриоуп ишәыкәнаго шәара абнауаа... атцарамцакәа хәа!.. Ыы, хара атцара хзымцазози, ххатәы бызшәала хәафызтгы!.. Ишпыкәу ишахзымцоз... ускацәагы иахцарын!.. Уажәы тынч ханхаргы руам... хадгыл хахырбаауеит... хакецара иафуп!.. Ааи... аха ус изыкалома?! Хара хтәы хара хакеитцароуп наунагза... убриауп издыруа!..

Кыхыыр деилагазшәа акәын дышцәажәоз. Дырзаанкыломызт ивагылакеаз.

– Иазхоуп... иазхоуп!.. Уиакара ахәара атахзам!.. Рызынтәыкгы аштаб ахь игатәуп!.. Азәгы дааныжытәзам арака... идәылыжәга абыржәыцәкә!.. – днарыкекааит ахәахы зхагылаз, уигы мчракеак имазар акәхарын. – Уа хаицеажәап хара, ишахәтоу еипш!.. – дузышыакеымкуа дааткееит. Нас хәыци дуи зегы ндәылырцан, асы иныларцалеит, иахыцашаз надырбаны. Икарцахуаз... амчра зкыз рымчра рхы иадырхәон ишыртәхыз.

Мзаутраа ирыхыыз даараза игәныргеит, ихәаргеит, аха аеамцакы арака ирзыпшаауамызт... Уртикарцаз ахәаракеагы акы иазхәамцшит... Ихыбгалеит, изыманшәаламхеит, иарблакеит иахыакәым, уажәшыта ишалтцуагы здырхуада!.. Абзиарахь ишазкылымгоз уеизгы идырын...

Аңхыа Дыгә дгылан, нас – Таркан, уи ишьтахь – Кыахыри Мзаути... Ахәсеи ахәычкәеи урт ирышьтанеиуан аграпара реатаны, асы иашәахауа...

Рыгәнаха назыкәшәаша... инарзыкалазеи агәакцәгыкәә!.. Инцәытдаххуа, инцәытдасуа иахънеиуа рыцхарыла еибарку ари адунеи дара рзыхәан иашахан, бзиарак рзатбаауамызт... Итәцәышшәа, акымзарак убашам уназхын-халаша... Абриоуп изахъзу ақәзаара, ахтәара, анызаара!..

...Ауафы ацтазаарафы дызкәымшәо егыкәзам... Егъа уеацәухъчаргыы, улахъ иану узанымхузаап. Дунеихаангыы игәы иаанагомызт Мзаут, абас абцъар наишьтарххуа, реиха дызтахымыз драццаны рфынархап хәа. Ишьтахькагыы дхьапшуам, иапхьакагыы дхьапшуам, ирцеипшхо изымдырзо, ихы икәәе днеиуеит, акы дхәыланашьырц ишафыз дампыткьазшәа, икар хены. Ёырц-ёырцхәа ршьапышьтыбжькәа роуп иахауа, асы хәырд-хәырдхәа еимгәхәо иахънеиуа. Наф-ааф ирывагылақәоу баандаццәатцас ипхьазаны иахърызныкәо анырра инато игәы җанафаауеит, аха ичхара хиржжуам иҗеихәлархәны, иеырхәадны дахънеиуа. Иеитцагәгәа, еидара хьантақәак нарзышьтымхуа инаразкәныртцазшәа, инеиуан рыхәдафьалкәа нарыкәәены. Ргәынкьра гәынкьрак еипшмызт. Дара рзыхәан иахьабалакь итәцәырахан, агәысакара иқәхаз рыреипшныршьалон зыпцтазаара ахац иакыз.

Иныгәнысуа амфәа иануп арыцхәкәа, уаха инарызхьацшыша, рыпсы фызхша азәгыы дрымазамкәа... Дара роуп зегь зхароу... абриафьынза рхы нарымгар акәын, аха астәкьа икалап хәа иақәгәыгуадаз!.. Иназгақәоз рхәыцрақәеи дара рхәыцрақәеи еинышәашьа рымазамкәа, агеи ашьхеи шафа рыбжьоу акара рыбжьан.

«Җаицәажәарақәа зегыы башазаарын... – наигәахәит Мзаут – Рыгәрас иугозеи уара узтахым, забцъар еитцарпапа, гәрамгартас уқатцаны, уцсадгыл афы тәымуафыс уцхьазаны зымчра зхы иазырхәо?! Иа, Анцәа хыхь икәтәоу, халга иахьатәи амш цылхатра хәибганы... уда гәыгырта хамам!..» – Мзаут мацк ибга ааитцихит. Иблақәа хыхьхәә,

ахәыцра иаркаран, дызхәацшуаз зеггы еизадаханы, игәы зкышаз акаггы рнибааломызт.. Ишпәтахыз афырхатцара, ишпәтахыз ахаарпшра, аха урт зеггы ицәхьатцызшәа, аамтала дызгәылазхалаз игәалакара ицәеихәлацсын, иатгәашаз, изырцыхцыхшаз аееикәнакызшәа, имқан иқәломызт... Икалазеи, анаңбалбеит, ихъзеи, игәыталазеи, зынзаск иееитазама ухәарын уахънеиґацшуаз, аха игәатцаґы иґымцәаацыз, кәицк макъаназы ишықаз, ажәәан ацстхәақәа анхытцлакь икказа ишубо еицш, зны-зынла иблагәқәа аныцқьахалакь, инархубаалон гәыгра-лашарак, унахъзырпшышаз...

Мзаут нхарала рацәак иащцаны дынхомызт. Уи, шьюуки-шьюуки реицш, ицсы ырқымқымуа дашьтамызт амыцхә. Анцәа иицаз иара изыхәан иманшәалан, дабартә иқан. Ихәыцқәаггы иарггы арака ирызгәтынчран.

Ишынқәа уажәы ирыцхәхәа, рпенңьырқәа тапыххаа асы илагылан, цстазаарак рнымпшзо, ахтыц иарганы...

«Сан атакәажәггы лхәыштаара дзыеҳәамтәауа... сгәырәа дамыртынчуа... аныхәаггы лыбла иамбо... лыгәнаҳа анцәа иатцумыжбын рыцсы ахынзатоу!..» – Мзаут ихәааигә-қәоз дара иаухәаргоз!.. Тәи-млашы шзеилибамкаауа еицш, изеилибакаауамызт арт уажәы. Рхықәкқәа, рхырхартақәа хазхаззан, иузеидымхәалартә, иузеиґымбаартә еицш.

Мзаут даатгылан, иан дналзыцшит мацк акара.

– Хәбаргои, нан, арт?.. Ихалырхуазеи хәргәакуа?.. – днаиазцааит Хыкәыр, лыщны авысра лцәуадащханы, лаба налытшьюа дахъааиуаз.

– Хәбаргахуеи?.. Рыштаб ахь хәргозар акәхап хдырхәацәарц... уаҳа ихалырхран икоузеи?.. Уи бара бацәымшәан!.. – ихәеит Мзаут иеааркьахәны, хаарак натцамтқәа.

Мзаут ищны инеищсын, агәарабжъара ааищыртцәахъан еицш, рабңарқәа аґах-аґаххәа инеиґарыкшан, ахысразы рәаадырманшәалеит ирывагылақәаз. Рапхъака арымарахь ала еигрыжәжәа игылаз Гәадал ищны унаґацшуан, анащсан Рашьыт ищын хаккала унахъыцшуан...

Азныказы Мзаут урт рабцьаркәа ахьдырҕацымаңыз
измааназ ихшыф азымцеит. Иааицәымыҕхеит. Даахәытцәы-
хәатцәит...

«Агәарабжьара хабжьацаланы, арахә реипш ихәихсуама
икәынтцәаша?..» – наигәахәит. Тарканраахь изцәырымго
шәазызарак дынтанаргылеит. Аха уи змааназ насоуп
даназхәыц. Дара реипш егыртҕы шәозаарын, абарт
афынкәа рҕынтәи набжьоуаа рыцкәынцәа нцәытцеибахәаны
инарыжәлар хәа.

–Уаха иҕада араҕа шәара шәыда? – дцааит ахәахы
зхагылаз, Мзаут дишьтагыланы дахьнеиуаз, убри аилкаара
иеазфлымхатәны.

– Исыздыруам... – атак ныҕаитцеит Мзаут ихәаамгацәакәа,
иаацдәаны. Уаха иацәажәараҕы шытахымыз наинырҕшит.

– Аиаша... аиаша... азәҕы дыҕазами уаха?.. – убри
аилкаара дзазфлымхәахаз Мзаут уиаҕара ихәааимгацәеит.

– Сыздыруам... Сара рацәак цуам ара сыҕоуиҕыҕеи!.. –
ихәан, уаха зфлымхарак имтазакәа, инеихигеит Мзаут, асы
дашәахауа, иацхәаҕа инеиуаз днарылагыланы.

Амфәду аҕынза рацәак бжьамызт...

Арыцхара изацәымцаз

Мзаут иаб Алиас ицсы тазтҕы, – Хаи, хаи... хашпақәырхи,
хашпахдыртцәеи, иарамышкала инықәцқәаша,
инықәццышәшәааша!.. – ихәарын, игәы неитдарыҕәҕәа, ибла
иабоз хәаа гәартак шизцәырнагоз наинырҕшуа.

Кьахьыр иаб Дарыҕәа ицсы тазтҕы, – Ианакәзамыз
хаикәшәеит шарҕы харҕы... ианакәзамыз!.. Ас акәзамызт
шәара ишышәызныкәатәыз... хадгьыл иқәнагалаз шәарт
амцқәакәа итаҕышәхы шәаларцшызар акәын!.. Аха анцәа хара
дхацуп... иахзаажәгаз еицәаны шәарҕы шәакәшәахуеит!.. –
ихәарын.

Таркан иаб Басыр ицсы тазтҕы, – Хчеиҕыка ишә-
фәагәахьаз анцәа ишәымыргааит.. хара хҕәы аартны, ламысла

хшышэзыказ абри афыза хташэыргылазар!.. Хара абас хазшаз дышэзыгъашкааит наунагза, шэыпсы ахы-нзатоу... ишэзааухъаз цэгъарас?! – нарышклайхэарын дшэии-пшыиуа. Урт рашыцаа, рхабла рыбжы нарықадыргарын, – Ахахаи... шэабакоу набжыоуаа рыцкэынцэа... абыржэоуп ахатара анатаху... абыржэоуп ианейдгылатэу хэа. Зегъ неибарыфрын, русқэа зегъы ныштарцарын... изызгылатэыз ишазгылашаз, ишазныкэашаз неибырхэарын...

Мамоу... рыпсы ғазтғы... егъархыцуазарғы... рабцъарқэа еикэыршэаны, реырхатцаны рыцкэынцэа инарывамгылар рухуазма!.. – Хара уажэы ихамбеит ари афыза!.. Хапсадгыл шэақыпынцалоп ихъчауа ишаагоз!.. Хэычи-дуи шэейдгыл, дад... абыржэоуп шэанатаху!.. – рхэарын, рхы ишаеиғзаша нарабжыгауа.

«Зыпсадгыл зхы ақэызтцаз – уи наунагза дырхаштзом!..»

Ускангы абас акэхарын рацхъаза ахақөитраз рабцъарқэа аныштырхуаз ишыштырхуаз... Ицкэынцэан, иката-катаза... Кэыдры аға хэымга нақсынтэи иаарцоз ианипылаз... Убаскангы Ацсны икэырцоз, ацэгъа-мыцэгъа зырфеиоз дара ракэын... Ацсны рымпытархаларц... аха еибарыфны ауп ускангы ишцаз... Ацсуаа ртоурых цкъа инткааны иахырызымдыруаз иахканы, акыр ахынтафынтаракэа иштанаргылахъазгы, цацхъа икыаканы рфеархон... инарытагыжыуан... мчыла иамур, маанала хэа иаармызбоз арбаныз!..

Мзаутраа ахынаргаз акыр идырхэацэеит, акыр идыргэакит, аха дара ирхэарц рхэон, ма хэуаажэлар рахъ хэушэышъ, мамзаргы хэонқэа рахъ хнейртэ хкашэца хэа. Кыахыр даалканы акаамет ифытцхэацэо, дырызшыақэымкуа, дпацашыкны даақэгылеит, аха ихэатэы ант рлымхэхь инарго икахызма, аусқэа дара ишыртахыз – изымқэацо, шыафак нарзыкамцо инарықэзбеит.

– Абри Ғамаз ихъзуп, аштаб деихабуп... атара ду далгахъеит, қарттәуп... дыжәдыруаз!.. – ихы ырнааны Кыахырта днарфеацшит иахыныфнарғалаз зыхәда хчаа итәаз аихабы. Уи уафы харақык, уафы шатлакык иакэын,

ихы-иҕы ҕамҕамау. Ичинкэа ҕазҕазау ар рыматэа ишэын,
деикэыцырцууа, деикэыҕырбо. – Уаха назтахым ауафы...
ауафы кэымшэышэ ззырхэо... агэылра ццу... арыцхашыара
злоу... Абар шака цуазеи харыхэта драцхыагыланы
деибашыеиҕэи!.. Агэымшэа ззырхэо иоуп... Уи агэра
шэсыргоит сара!.. – дырғагых иблакэа нкылартыцны, ихы
ната-аато днарыхэапшит, иажэакэа ргэатданза инеигарц
итэхны. Азныказы иаатынчрахеит. Кыахыри, Таркани, Мзаути
ҕымтзакэа игылан, тэымцыара икоушэа, рхы шымғапыргашаз
иақэымшэо. – Егыи, уи идгылоу, Кахьеттэуп... Нукри ихызуп
– аштаб акомендант. Агэизиан ззырхэо иоуп. Аибашыра
даанагеит Ацсныка... Кырттэыла акзаара дазықэпоит...
Абарт афыцагыи еихабацаоуп, ижэдыруз. Крышэтаххозар,
абарт ркноуп аус ахышэымоу!.. – нас урт ацкэынцэа рахь
дынхыапшын, – Шэцоит уажэы уахь... рыонкэа зегыи
еимыжэдоит хэыц-хэыц... ирхыпшу азэ дыкамзааит...
итышэтаауеит цкыа... Нас ирхылапшыша ыыца асалдатцаа
уака иааншэыжыуеит... Убриоуп уажэазы ишэасхэо!.. –
инарыдитцеит аихабы.

Имидагэидаха афныка ихынхэит Кыахырраа, рахаиди
мачзаханы, ируа иақэымшэо, ирхэо иақэымшэо. Афны
ишааизтэка, адта змаз ажэжэа-пцахэа афынқэа
инрыфналеит реааихшаны. Ау иызеи иареи аматурта
абартцафы реааныркылеит, егырт изышыцылаз рыдта
шынарыгзоз иазыпшны. Азэи-азэи ирхэоз умахазо, мац-
мац иааицэажэон. Ацыхэтэаны, арт рхы шымғапыргоз игэи
инытдаххын, дааицранаршэеит Дыгэ.

– Ижэбома сыфны шыкартаз?.. Ижэбома иазааргаз?..
Ас ламыс змоу дазныкэома?! Хабацари хара уажэшьта?..
Хахтэарыма?!

Дыгэ ифны хыла-гэыла иаархэны, кылхарак аанмыжкэа
иахыабалакы ианааимырда, Хацтина дшааизтэка дахнышь-
талаз лиартафы ажэжэахэа инылхалан, дааиладырфынтит,
лыблакэа траа дышрыхэапшуаз.

– Уа, шэанацалбеит, лиарта абцар атцэахны диоу
цыышэшьома... дымзазаууп, лхы дзахэом, шэымбазои!..

– ихәеит Дыгә, лыңсы дырмачыр хәа дацәшәаны, аха игәхьаа зкыхуадаз, рус нарыгзон, ифны-игәара хәыц-хәыц иааимырымдар җамлозшәа, иахьабалакь инцәытцапш-аацәытцапшит, аматцуркәа реипш инеивацало.

– Иабашәызгылаз ақьала?.. Иахшәырбароуп абыр-жәытәқьа!.. – Дыгә иматацәа ыңыа абцар зкыз инықарцалеит ақьыфрахы. Иабартыхыз, ухәараузеи, ақьалагы, аха гәрамгартас икарцан, убриггы инытцапшыр ртаххейт. Уахь ацарагы ус имариамызт. Ариабжьарак иаақәымтцакәа еиқәахаз асы еихагы унылашышы уцон, ишутаху иузеихгомызт, уашәахауан.

Мап рцәызкыхуадаз!... Дыгә иматацәа нарацырцан, уахь ирыманы рфынархейт.

Мзаут иааицәымыгхейт, урт рыхташәарақәа иахьакәым ахь икылнагар хәа.

– Абарт машәыр рзырымуааит, Дыгә!.. Хнарышь-тапшыроуп!.. – Мзаут дартынчуамызт урт ахьыргаз. Ирзыруа иалудыраауеи... ишакәым ирызнықар?.. – рхьаа хьаак нарцацлеит, цытраамтак ианымааза.

Дыгәи Мзаути Кьахьыр ифнашьтахь абнарафы инеиуан еипш, егырт хынхәны, ахкаара италаны иааиуан иқыпҗахарахь. Ирышьтагылаз рлакытцакәа тылашыцааза, гәампҗара-җазшыак рхатәан еилахәашь-еилафынтуа, апстхәа еиқәара еипш излачны, узырҗампшзо.

– Ижәбеи?.. Ишәахаи шәахьнеиз?.. Еибгазма хқьала?.. – Дыгә иматацәа днарцыххылан, днаразтааит, иңсы ихәламзо, деишәара-еитцараха.

– Иаабахуаз?.. Еилахәхьан хқьала... – ихәеит Дыгә иматацәа руазәы. – Акагы анырымба, шәабцаркәа абакоу хәа хажқәагы инықарыкшейт, аха ираххәахуаз!..

Убри аамтазы, ишәартазаз ус хьантак мөапыргозшәа, даҗа шыоукгы Кьахьыр ифнгы-игәаратагы иахьабалак иааимырдеит. Шакафы еимырдахьаз здырхуада ариабжьарак!.. Урт ирзымпшааз арт ирпшаараны иказ!.. Кьахьыр ипхәыс, ихәыцкәа игәытқьа-ңсытқьаха, рыпштәы рхыгга, ирыцхәхәа еикәагьлан, рыхкәа ларқәны, ихәхтнырқьарызеи хәа ишәазызауа.

Мзаут иибаз игәы инытххит, аха иеаанкылары дрыхәаңшуан рхымәаңгашә шигәампхауаз инырңшуа.

«Иаахампытцааны иргазтгы ишпахаңсыхәаз?.. Хәахымшыа... икахцара хақәымшәо хнарымпытхон... Убаскан акәын арыцхаратәкә ханақәшәоз!..» – Мзаут деибанаркуан, деибанарфон ихы итагыжыа итымцуаз дырхәа-цәыхәатәуа.

– Ас шыкалоз уаанзагы иаадыррыр акәын... агха хахыт... ххы хақәгыңцәеит... – ихәеит Таркан, ирыхыиз, ирзааргаз гәынгауа. «Асасцәагы» илаңш нархигеит рхымәаңгашә днәикәнарччо.

Ахәахы зхагылаз даакәтәиааит уажәы Мзаут иахь, иехьарнааны, гәампхара-казшыак наифықәубаауа.

– Абри сиязцааит, уаха зәыр дыкоума арака хәа?.. Атак ситама?.. Исиимтазеит уәтцас!.. – аныкәтәи-аакәтәирақәа уажәы имбеит, инапқәа рхахо... уи дзышыцылахьаз дзақәйтцамызтаракагы. Днафеиршәит Мзаут, ишакәхалакгы акала акафыхәа днаицхарц итахны. Аха Таркан дааткыашәа, – Азәгы дыказамызт, азәгы... уажәыгы ишәзеилымкаазеи?.. – ихәан, урт ргәақра наилыжжуа инеифеирхыт уи, уаанза изааргахьаз дшамыртынчуаз инубаало.

– Хара еихаразак хзыцәшәоз абарт ахәыцқәа ракәын... – ихәеит Мзаут, – иахьаагара, иахьахтәахра хақәшәомызт... хазынтәыкгы абарт хрыхызыауан, хала шааңшуа акы рмыхьындаз хәа...

Мзаут ахәыцқәа днарызхьаңшит дырәагых, иахьылаз иаарыцхашьаны.

– Арт Гәылрыпшыка идәыкәтатәуп... – ихәеит ари заҳаз, аихабшәа иказ. Иртахымыз атыпхьзы еитанаргәалаиршәеит, уахь ацара уаанзагы мап шацәыркхьазгы. – Арт хәыцқәоуп, арака раанкылара сақәшахатым. Аибашьра ахьымәаңысуа атыңаф ишәартәоуп, шәазхәыт!... – нарыдитцеит. – Насгы еиуеипшым аказшыақәа змоугы калоит хар иреиуоу... Цыхәак зламоу ала иалгатәуп ахәыцқәа... сара абас сгәы иаанагоит...

– Аиеи, аиеи... цхыраарак рытатәуп, хымпада!.. – ахәахы зхагылаз днақәшақтәит ау иихәаз. Уажәы, абзиара қазтарц зтаху иеицш, иеааирхәит иаразнак. Хых дахьеимдоз азал ағы икыдкнаҳалаз сахьа цшзак ибан, игәақхазар акәһап, икыдхны икуп, ари сара истахуп, сара изгароуп хәа. Атцмыхәхәаррагы дацәыцхашьомызт...

– Рангы днарыццаны уатәытәкьа иалгатәуп... убриоуп иҳалшо хара... – кәышрыла дцәажәозу, мамзаргы ус ажәақынтә иҳәозу цкьа иузеилымкаауа даацәажәеит ау, ифызеи иарей настхашәа иахьейдгылаз. Ацсуа ифәната ахаангы иаанамгацызт арт... ацсуа дызларзымдыруазгы рацәазан.

– Мап... ара иқазает ахәыцкәа... сара сахьыкоу... уахь амалахазгы сақәшақтәам... схәыцкәа атыфрахь, абгатәартахь исыздәықәтцом!.. – Кьахьыр днечицрасын, ацсраказгы имуит ихәыцкәа даҕацъара иара дрыцымкәа рдәықәцара.

– Ишпыкәу уахь схәыцкәа шдәықәыстц, сеилагама!.. – днаҕаапкит, унапәғы дузаамгазо, деицрашәаны.

Азныказы, ирхәашаз рҕамшәазшәа, ус икәызгаза иаанхейт. Рөыцьагы қәацә-қәацәза, ҕеижәыхәба-ҕеижәифбақа шықәса рхыцуазар қаларын. Тамаз захьыз иахәы рхәны, мацк аиқәара даманакуан. Ишәыз ар рыматәа дтақаца, цәгьа инаалон. Нукри дөардацза, уағы цәымқырк иакәын. Егырт ирыцыз атыпәнтәи абгахәыцкәеи абгалацкәеи рыцшра рхукаауан.

Кьахьыр дытнаркьазаргы, дахьиашақәаз ықан. Гәыбқан злаиутарыз, ихәыцкәа дрыхзызауазар, иааигәара иқазарц итахызар?!

«Абас хшеилагыжьуа хара хтәкәа аакылсыхыр... хазынтәыкгы хцыхәтәа ықазамкәа иаақәырхуейт... убриоуп иҳақәнаго... – игәы дынтәцәажәеит Мзаут. – Уахынлаггы, ҕеынлаггы икылыцш-кылзырыҕуа абнара илазар акәһап, рымаршәак абахампыхьашәари хәа... хара арақа хәиҕағыҕуейт кырқалшошәа!..»

Ииашатѣкѣаны Мзаут шьюуки рызкылапшуазшѣатѣкѣа даакалан, уаха иерыламгалакѣа, днеины амца азааигѣара иеынкыдыкылеит, ирхѣо дназызырѣуа.

– Хара арака мчыбжык акара хаанхаргы калоит... Изхысхѣаауа, хара хнаѣыс даѣа шьюуки аауеит... Урт еихагы даѣакала ишѣызныкѣаргы алшоит. Ахѣыцкѣа, азгабцѣа ашѣарта иташѣыргылоит... шѣазхѣыц убри уатѣынза... – ихѣеит атыхѣтѣаны Тамаз зыхъыз, Арда дидгѣатѣыгѣатѣѣило даналага.

Урт акыр инеимцарк-аимцаркит, аха ашьтахъ, акагы шалымцуаз анырба, Таркани Мзаути рыѣнкѣагы гѣатаны ианцоз, ѣыцѣа ачкѣынцѣа алыхны иаанрыжыт, абарт ахылапшра ртахуп, рызынтѣыкгы цѣарак еизакны шѣырхылапшла хѣа нарыдцаны.

Ауха Мзаут, сара арака аанѣасшѣа сымам, сан атакѣажѣ лхала аѣны дааныжыны ихѣан, ачкѣынцѣа дрыхѣаны иѣныка дгыжыт. Иан аѣынтѣарак агѣытѣка-псытѣка илхылгаз лнырны, лычкѣын дахѣаанижыыз лхѣыштаара дзыѣхѣымтѣыкѣа дзыѣхѣатѣан, лхы ахылгара дакѣымшѣо, дзыпшны...

Агѣакахарей агѣыпшаарей уанзырцѣымцо

Мзаут дшааиуаз, агѣашѣ антыц, атцла амцѣѣы ишьтаз мыѣкѣак аалихын, икѣаѣкѣа иныкѣтцаны иааиган, ашьшьыхѣа аматцурта абартцѣѣы инышьтѣеитѣеит, абжы мыргакѣа. Иахагы алашьцара иалагѣаны цытк ааигахѣан. Ынла уахъ, агѣашѣ антыцѣка, ацѣыртцара гѣагылацѣан макѣаназы. Цоуп, асы шытан, аха иаразнак рылапш уцашѣаргы алшон харантѣила.

Атцла амцѣѣы ишьтоу амѣы арахъ агѣашѣ итагаланы имазар ибаргѣыз... нас ишитѣахыз ихы иаимырхѣоз!.. Амѣы имамзаргы ишпѣаипсыхѣаз... агныжѣѣанха, абнахъ дцаны, иара иакѣызма амѣы ылганы иаазгоз?.. Иара акалакѣ далаханы, арахъгы дзымаауа, наѣкгы дзымцо ашѣарта дантахаз, Батал илихыз амѣы, ѣаамтѣанык еипшымкѣа,

рыңсы ааикэнахэалеит уажэы. Мзаут Батал иңыишон абас иахьеиҕибааз иара даныкaмыз аамтазы. Иара дзыхнымхэзаргы, Батал илшоз шагимырхоz унардыруан уи ихымѡаҕашья. Мзаут уи ихатцхатцара, иеилкъара ҕыҕгэҕарак дазнархьяпшуан ианакэызаалакгы. Иара дкамлазаргы, уикэҕыгыртэ еипш, хатца назак илиршаша илиршон, ибаѡ дацэымаашьякэа. Мзаут уи дацэымѡашьо агэра игахъан иара инаѡсангы Батал абри аѡната дшазхьяпшуаз, ишимырзуаз...

Мзаут ҕынла уеизгы адэахы дызцэыртцуамызт иара ишиҕахыз. Асы накэа иахьабалакь зегь аркэан, улапш нахъхынза илазо, икаххаа иубаратэы иканатцахъан. Аихала дасны изыпкoмызт аѡны иааигаз амғгы. Абжы гар хэа дацэшэон. Абартцаҕы изышьтатцар, нас уиакара хъаас икаитцoмызт. Аѡныцка иѡнагаланы, хыц хэархъла ихыссаны, амца инақэитцартэ, ирмазеины инышьтаитцон.

Шака ацхарра иазгэышьуаз, шака иазрыцхааз игэыткба-псыткбаха, ирыцхахэха абна ианылаз!.. Уажэы, еҕа ирцэыхъантазаргы, ахэыштэара анычхэатэара дара рзыхэан цсеикэырхаган, насыпшарак ирзаѡызан...

Абри акэызма изхырбаауаз Мзаутраа ампыцхалаѡцэа?! Абри азыхэан акэызма уахынла ирывахысуа абрахь изаармышьтуаз... изахырбаауаз?! Мзаут мац-мац иааигаз амғкэа ахышьтаз дахьрыхэапшуаз, иани иареи уаха хьҕакы иамкрашэа, игэы аркэандон, игэы арпсахэон...

Ариабжыарак Мзаут иан дышлыхызыаауаз еипш камлацызт... адэахы дындэылтыр иуамызт... абра ишыкоу ирбар, машэырк иакэдыршэар хэа дацэшэон. Матцуртас рхы иадырхэоз ахыбра аѡныцка акыдыршэылакэа лашьтын аҗенцьыркэа рыкны. Зынзаск имлашьцахартэ еипш, цъара-цъара ивтцрааны иааныжын ункылпшыртэ. Азэы дкъаланы агэарабжыара даабжыанагалар, ашышьыхэа инеины амца азааигэараҕы инатэон, ркэыпсычхаракэа хъантыцъ-хъантыцъза. Аамта ахгарагы ус иаумариахыз... ахэыцра цылхаттракэа иргэылархаланы рхы андыршакеозгы рацэазан...

– Иубазеи уахыһаз?.. Ыеира ыһоума?.. – Хыыкэыр
лхы ыыһытлхын, днаиазцааит лыцкэын дахыааһналаз.
Лыымсаг кны ахыаһсара даһын... пыткгы еиллыргахьан.
Данцозгы ишылтаһымыз ауп агэашэ дшынтыцыз.
Шыыжыуп... макьаназы азэгы арахь дыкэлом, исыхызыеи
ихэан, дахынтыцыз иибаз игэалаһара убас ипхастанатэит,
дунеихаан иимбацыз, ихаһы изаамгоз, агэнаһара иатцалаз
амцкыақэа рхымһаһгашыа иахкыаны дназлаһшыз ибла
ихытцауамызт... Игэы еиланархэашыын, дтэуар дызтэуомызт...
деилагазшэа ибжыы нытганы, о уара, шэаины ижэбарауазеи
хыкэшэаз хэа дыхэһаргы дзыхэһомызт. Абри аһыза
дтэзырһшышаз шэһэыкгы дамыһхыацызт. Набжыоуаа
еилызкаашазгы дабаһаз уажэазы!.. Ыаамтанык акэызтгы,
акэыкэыхэа ихэһаны, цутеи-хэблеи зегь еизыргарын, аха
уажы изауһэода, изаһауада?..

Анызаара иаһу ргэынкыибжыы аһсабара иахэаһышэа,
иахыабалакь еихаһызны, шытыбжыык ыкэмыһзо иааһшуеит.
Закэытэ рыцхэроузеи инаһаһаз егызхаразамкэа
зыһстазаара мһаһызгоз набжыоуаа ршыам-дгыл?..
Ирхэашаны, еиларһынты, дунеихаангы угэатца итымтцау,
иугэалашэаһыһхыаза угэы зырһшаауа, угэы еилазырһтэо,
улаһызрзкэа хазырһкэһало, амцкыақэа имһаһызгоз
арыцхэрақэа угэы нһырхэацааны иааһырһтэап, убла
ианаахгылалакь.

Ас уаһыһсы ихы мһаһигэит хэа игэы иаанагомызт
Мзаут. Ас ахымһаһгаразы ауаһы даһакала даазазэроуп...
арыцхашыара, агэыблра иламкэа... Аимтэаһэа... арыхэһэа
рыһстазаара иалаазоу ракэымзар, даһа шыоуы ас рхы
рыымһаһгарым... Иарбан гэымбылра һазшыоу ирылараааз,
ирыхэһаз иацэһакны!?

– Избаһуаз, ди?.. Уаһ дзыһаһшуам игэаһны... Убас
еиларһынтуп, мызкы аилыргара уаһызаргы иузеилмырго...
– Мзаут иибаз зегьы иан илаимхэеит, аха игэы изырхыкэоз
шыраһэаз иһаһшылара иунардзыуан. Бзантыкгы чһаһшыык
илакытцакэа инрытымшэаһт ухэарын.

Мзаутраа рһаһхыа инхоз Гэадал акыр аһбабақэа
ибаһыан анхара-нцыразы... Ацыхэһэаны хар имазамкэангы

ичеаибитахъан. Ифны-игэара, ирахэ-ишэахэ – акы дазхьыртэ дыкамызт. Абриакара аңабаа здибалахъаз, ипхзаша зкэйтэахъаз, атызкэа кэыбаса, икылыжэжэа игылан ирыцхэхэа.

Закэытэ аамтаз ирымаз!.. Ишцаказ, ишцеилыргаз абракагы!.. Ицкыза, бабыцк цыара икадыршэуазма?!

Мзаут дахыныфналаз, аматурта агэтаны ихэхэаза астал игылаз, абжыаафны мацкыа-шыацкыа иадтэаланы акрахьырфоз, уажэы узыкэыцшуамызт. Фыла итэыз балон дук тарцэны икэгылан икеикеиуа. Иаакэыршаны крызнырфалаз саан гэартак еилакыашь, ацызбал рынтатала, икэаш-кэашза абыфкэа рныцсалан. Атэацакэа агэам ргэытатата иахыкэгылаз угэы рхыларымызт.

– Абриак ужэыроуп, абриак... нас уаха иудысцалом, Мзаут!.. Уареи сареи хаилибакаауеит хэа сыкоуп... хшыхэыцкэаз хаибаазахьеит... Набжыоуаа хадгыл, сыцсэа ирымафуп, даеа дгылк иузадкылом... Инытдауркыакыаз афсы ахалоит, игыацоит... Изхысхэаауа, Мзаут, абри хазкэынхо хадгыл хазныхэ!.. Ари еихау хара акагы хамазам... ишахтаху хакэгыацо, азэгы хажимбаауа, ицагы хмарымажахо!.. – шакантэ еибарххэхъаз Мзаути Гэадали, абри астал еитцхэа иадтэаланы, ианеицыржэуаз... Гэадал игэы ртынчны, ацэажэара даналагалакы, дузакэыхуамызт, игэтыхакэа зегы науамхэакэа.

Оумашэа иубаша, афнеихагыла афынтэи ацэартакэа зегы лбааганы, хаз-хазы акэакытакэа рфы ишытан. Уа-хынла абра ипхьозар акэхарын... цэартакгы астал атцака итажын... Закэытэ ламысыз убра итаианы изхызгаз имаз!.. Ишэапырхапуазаргы каларын уахынла абрака иахыфнагэыгэуаз!.. Атцх лашьцара, дара рзыхэан тымитышак итанарцшуазшэа, ахгара ахыцэгыаз афнытэ ргэалакара фыжэрыла ишырхэафэуаз фашьомызт...

Мзаут, амцабз наихкыазшэа, ахышэтхэа даакэтэианан, ашта дныткыеит, арака фееирак шыкамыз инырны, дарфагыых зыфсы кымкымуаз шыоуки фырххыла иааирызшэа, лапшташэара днышътнафнан.

Мзаут иварафы, рацэак инеицэыхарамкэа, афны ргыланы, ыыц анхара ашыапы икхъан Кыахыр иашьеитцбы, атарауаф Рашыт. Аандак акэын урт ирыбжъаз. Сабшала, мейшала ақалақ ағынтэи ихэыцқэеи иареи агэарабжъара ианаабжбалалак, ахъхъахэа гыргъашытыбжбык нархылтуан уареигыргъартэ...

Егыраан дубаргы Рашыт шэкэын дызтцаз. Аус ахыуазгы, ибласаркыкэа ипынтца икэыркыкыаны, иахъахэлаанза ашэкэкэа ныцхъашышаауа дыргылапшуан, иицахыз, дзышытцаз наргылихаанза.

– Аа, Мзаут... шэкэык сымпыхъашэеит, аха уазымтцаан... Уаргы уамыцхъацзаргы калап... Убри иоуп ашэкэытцэкы... ацстазаара иагылпшны аиашатэкы аазырпшуа... Ааскы самыцхъацыт ас еифартэу афымта. Уи уаргы уацхъап нас... – Мзаут инаидирехэалон иара абыскак игэапхаз ашэкэы. Мзаутгы нас уи дназфлымхэхон... иаимпыхъамшэаргы иузоыт. Рашытигэапханы идикылаз Мзаут данацэхъацуаз, дзыцхъаз игэы шазеикэнамхэалаз аниехэалак, апырпырхэа деицранаршэуан, аифыхара ағынза инеибазон. – Ишцаузеилымкаауеи абри иатцтэху уара?! Насгы закэытэ матэхэкэоузеи инадигалаз?! Ихы ишаирхэаз умбазои?.. Ишейеибааз?.. Уаф дызхымсыцыз атема ыыц алипшааит, атема ыыц цэыригеит... Уаанза абас ицэырызгахыу аззэы избэх саухэозар?.. – инеифеикуан, игэаанагара дацэхъацумыт. Мзаут игэапхази игэампхази акакала иаимфыршэшэаны ианиеихэалак, егы мацк иеааитеикуан...

– Уажэы убри ашэкэытцы изкны афра сафуп, исыкэманшэалахозар... – иеааиртысуан иеаардаданы. Насгы ус нацитцахуан: – Абарт изыткэо иаарласны, ишыпху, хаз шэкэны итыжызаргы цэгъа избомыт... Афымта аамта анацэызлак еикэыхъшэшэеит, иумдыруеи!.. – ихы ааиртысы-ааиртысуан.

– Зны уара ифы, нас хара хэхэапшып... – ихэон Мзаутгы, уи игэы дамыскэа.

Рашытгы уажэы афны дахымыт. Аеацъара даршэхъан аибашыра ацэкэырца. Шака ицахыз уи, знык иаамта ааины,

иукура дзапыртыр!.. Нас наунагза абрахь, ақыта тынчрахь диасны, ишитыхыз дтэаны, игэы итхоз, дызхымзаз иуққа рынагзара иерымеидарц.

Мзаут дкылпш-кылзырфуа агэарабжыра ааихи-тэан, Рашыт ифнеигрыкка амардуан дфафалейт. Уахы-нагэыдыпшылоз апенцыркэа тапыххаан, ашэка фэгыххаа икан. Азал узыфналомыт, еилакьатэы асы фнажын, ицэаакын иахьабалакь. Абзарбзанхы ахьакэшэаз ахыб азыбжак еилакэыбаса цака илаштын. Рашыт дзыхзызауаз ишэкэка еиларфынты, азы рылыжжы цака икажын.

Рашыт ипхэыс Ханиа ари лбазтгы, егьа акэыкэыхэа дыхэхэарын, иахыкалазеи.... анафалбейт, иахыкалазеи хэа. Рашытгы уафы дизеикэкрымыт: – Изустцаада арт амцкьакэа абас ихазныкэаз?! Иабантэиааи... уафцы илхымшазей?.. – уафы ишиимбацгы игэы цнажэарын...

Мзаут рацэак ифьфнаимырхейт аракагы. Цака дналбааны днытапшызар, афнатцака еиужрафы амца гэыргэырхэа еикэтаны, дара ишыртахыз кьаф уа ицатэазаарын. Мзаут имфыркьаракынтэи иааргаз амфка хыблаа-фыблааны еикэыжын имачымкэа. Мзаутраа рчуан ду, акэац аларымжэыкэа икамыт, зымфа игылан атэан хшэыланы. Хыхынтэи илбааргаз акэардэка еикэыршаны астал иадгылан. Аракагы акрыфара, акрыжэра тарымцакэа икамыт, ацэынха-мынхакэа астал икэыпсан еикэыхшэашэа. Афны аварафы, жэык ршызар акэхарын, атэыфакэа хаггала асы иалыпшуан ицэеикэараза. Мзаут дааханы иаалигейт ахы. Уи макьаназгы еибган, ицкьан, ацэа ахыхны, ижэны уафы ихы иаирхэартэ икан...

Мзаут ашаца-шацахэа деиханы афныка ифынеихейт, ари афнатагы азэы димбакэа дзапырцуазар хэа.

Ишцаказ, ишцеиланхоз набжыоуаа!.. Рфатца еифшаны еицырымфози!.. Рхьаа еицырхьаан, ргэыргьара еицыргэыргьаран!.. Аха уажэы иахызааз рыфнатакэа ркны анеиратэкьа гэгьылацэахан, ушэапырхапуа ауп рашта уштало, рашта уштыцуа, уигы еимкьарак уеузакэыршэозар!..

Иахьатәи ашыжь иалаигзас Мзаут игәы архәашьын, илахь изеитыхуамызт. Ауафы ицкъара, иуафра лазыркъауаз, ихәытцашьуаз аҭагылазаашьа кәзтцас ргәаҭкра дхәаены даман.

– Ишҭақахҭдари, нан?.. Ара еилхәргеит, аха нахьхы ус иаанхеит, уаф дзыџнапшуам... Еилыргазар сҭахын, аха сымч ақәымхар хәа сшәоит... – ҭаа-ҭаа даацәажәеит Хьыкәыр, лыкәын днеифапшны. Абжьаапны ишыҭкалҭалоз еипш, уажәы еилыргашьа амамызт. Лхала уахь аџналарагы лгәы канажьуан, аха рыџны еилырганы иҭазар цәгы илбомызт. – Ас мацара ханбанзазахәапшуеи?.. Хәмәтәажәқәа шыҭыхны ипхьакзар сҭахын шыжьынаҭы... Иргаша ргахьеит, иалрыпшааша алрыпшаахьеит... иаанхаз зҭахгәышыада уажәшҭа?..

– Ибзиоуп, ди... уажәытәкьа ишыҭахьып, ипхьахкып зегьы... дырџагыых ахәақәа реипш иныџналаны еитеиладмырынтуазар ханындәылҭлакь... – ихәеит Мзаут. Макьаназгы агәра игартә дыҭкамызт уаха ишымааиуаз. Уажәазы асы шытан, уи иааннакылон мацк, аха нас инеишыҭагыланы рҭаархозар акәхарын егырт ирцәынхаз акрырзалгозар хәа иныпхьарттаауа, инеилакәахауа. Амаҭәажәқәа зыпсы рзыкымқымуа уи дхатцоума?.. Насгы ашәҭашәыхкәа... шыоук рыпхзаша... шыоук рыгәнаха зхьыршоу...

Мзаут даахьахәын, акәаскьа дынхалеит. Абартцәфы ишыапқәа нықәикшан, имагәқәа ирхьынхалаз намиршәшәеит. Амардуангы рыцкьамызт, абартца иҭданахәазгы уа иҭҷахьын.

Мзаут дахьыныџналаз уа даатгылеит. Апхьатәи аҭенцьырқәа ҭапыххааны иахьыҭаз иахьканы, ахьҭа џнагыжьуан иааунырратәы. Акыдыршәылақәа лашьтын, аха урт акагы рзаанкыломызт. Азал агәҭаны икнахаз алиуҭра хәычы шаҭантә еихсыз здырхуада, аха ирызкамьжкәа икәалкәалоикнахәнихьырвырза. Иаша уахьынагәыдыпшылоз атзы ахтып иарган, икылытәҭцәа-кылыжәжәа, унацәа нҭашәартә еипш. Рымәтәақәа зегьы тырбганы ҭаҭа иилажьын. Хәычы-хәычы еидыргалоз асаанлых хьҭагылаз

иргѣамцхаз цѣыцакѣак аанрыжыт акѣымзар, егырт зегы нтырбзааны иргахъан. Астол акны матѣажѣкѣак ыкѣжын, урт рхыхъ иани иаби анкѣыцшкѣаз итырххъаз патрет кѣакѣак ыкѣын, ушынѣналалакѣцѣкѣа улацш надхалартѣ еицш. Иан абри хатыр акѣцаны, ицѣахны илыман. Илымаз апатреткѣа зегы иреигылышѣон. Патреттыхѣы бзиац илзѣкаитцѣахъан анкѣатѣи ртыхымцѣкѣа неидкыланы. Иан уакѣа жѣибжѣ-жѣаа шыкѣса лхыцуан, лхы-лѣы гѣежѣза, лыхцѣы жѣпа еиѣшаны, лыцѣымшыкѣа амзаѣа еицш икыдыхѣхѣа, цѣгыалатцѣкѣа дыцшзан. Иаб иакѣзар, ихѣхѣы рхѣны, ицѣацѣкѣа кыдышышы, ихы-иѣы мацк иааизыхѣхѣаны, цсуа матѣала деилахѣан деилѣаѣа. Ѣеижѣа-ѢеижѣиѢбаѣа шыкѣса ихыцуан.

Абарт рпатрет ицѣырганы абас изыкѣыртцѣа еилкаашѣа уаѣы изѣаѣомызт. Рѣыцѣагы рыблѣкѣа еихмырсыгѣ арахѣ ихѣаѣшуазшѣа акѣын дшырзѣыцшуаз Мзаут. Адунеи аѣы гѣнахѣарак кѣазымцѣазацыз, рыламыс, рыцсуара иахзызаауа иаазгоз, уаѢрак илцындаз хѣпсы шѣоу хѣа ирымаз-ирыхзыз неидѣкѣашѣало, ргѣыгѣракѣа зегы зцыз Мзаут дахѣрыхѣаѣшуаз маза-маза игѣы нѣырхѣаѣѣауа деиланаршуан дахѣгылаз. Ацѣара дынтѣаз ухѣару, аѣалакѣ аѣы ишыѣпы аникуаз ухѣару, закѣытѣ цѣабааз инаидырбалахѣыз!.. Абриазы акѣызма дзыраазауаз... абриазы акѣызма еснагѣ рыцсы ихѣыхѣхѣа изихзызаауаз?.. Дацсахама... изныкѣагама урт зегы Мзаут?.. Ихѣаа нацлон, даргѣжѣаѣжѣон, даргѣаѣѣиуан. Мзаут, астол днадгылан, иаашѣѣихит апатрет дѣзгѣыбылуа, иаарыцхашѣаны. Инапы нахѣшыны иааирыцкѣеит. Иаб цѣаѣашѣкѣаѣа ицсы цѣаны димазтгы ибаргѣыз!.. Аха абри аѣыза дахаанхаргы игѣы цжѣаны дымцсуази!..

Мзаут иаб иеигѣышѣоз азѣгы димазамызт. Иаб ицсы анѣаз ѣынгы-гѣарагы еиламырцѣакѣа иара иакѣын ин-ѣѣызгоз, иара иакѣын иахылацшуаз, хѣаас ииѣозма!.. Абаагѣара еицш дихѣаѣшуан Мзаут уи. Иаб иѣамзаара акырза иныцшхъан. Имырзкѣа иаб иеихѣихѣауаз уажѣы шѣоуку импыцѣыркѣыкѣаарц иахѣашѣѣаз гѣыцжѣаарамзар аѣаку инаѣомызт.

Иан рыцхагы закәйтә җабааузеи инадылбалахъаз абри афната!.. Дкәыкәы-цыкәуа иахъахәлаанза акы данацрымхоз лхы лыхъуан. Лырахә-лышәахә, лашта, лүтра дырхашәаломызт. Лкәыдчаңашъа кәыдчаңашъак еиңшмызт, лбыстаушъа быстаушъак еиңшмызт. Иаалрыхуаз еикәырчаб иахъыныкналхауаз убла аргәыргъарын, уеитанаршыыцрын. Лпарпыл җыка, лхәыл, лҗыш, лҗымшыы – дарбаныз иаеилахарыз, рҗама зымбаңыз!.. Дкәалкәало зегъы дрыштан, ацәҗеи-абзиен лыҗерыглырхомызт. Лышта-хкаара ибзарыбзаруа кәытгәартак лызтан, уажә еиңш дазрыцхангы дкамлаңызт...

Ишҗеилажъу, ухәараузеи, иахъабалак арака?! Мзаут напызлеикрыз дакәшәомызтазныказы. Астолдахъныкәыңшыз итаҗ апатреткәа җыжәжәаны икәыңсан. Ргәаҗ зхыркаауаз здырхуадаз!.. Иан лпаспортгы җжәаны убрака ирыларшәын, иааштихит. Лыхъзи, лыжәлеи, даниз ашыкәс затәыки ракәын ианзаз иикыз апыжәжәахаҗы. Апатрет инакәтданы хазы иныкәитҗеит, игәы нарызхъаауа. Абра абас дахъыфнагылаз акы деитцарыгәҗәа игәы арҗшаауазшәа, фнытқала тахак изымтоз акы деилнашъаауан ижәланы...

Иахъахәлаанза Мзаут иңшәмеи иани абра ифнагыжъуан... бабыцк фнадыршәуамызт... Уажәы уахъынаңшлакгы ухлахатц аргъыжъуан улаңш назыкәшәоз...

– Узхәаңшуеи, нан?.. Узгылоузеи?.. – Мзаут иан дшаафналазтәкәа днаиазтәаит, лыцкәын игылашъа аалзымбатәбараханы. Акагы игәы изакәкуамызт.

– Сызгылахузеи?.. Напы зсырка сақәшәом... сеилаҗатәзеит зынзаск... – ихәеит иеаартынчны.

– Ахәакәа!.. Икартаз умбои ахәакәа!.. Еилыргашъа амоума?.. Зашәа дара рыфнқәагы абас избаша!.. Арт уааума, ацәҗыңсы зхоу!.. Хәҗоу иашта итанагалааит!.. – даагәамтц-хамтит Хыкәыр. Дныкәаңшы-аакәаңшит дахъынзәнеуаз. Ирзымгаз амаҗәакәа ахәынтәа иарганы, еилакәаханы така икажъын еикәыцәашъ. Атәтца таҗа җеыхақәа аҗырфәа унарыҗрагылон.

Мзауті Хыкәыри, ргәы ахзамкәа, аматәакәа неилып-шааны хаз-хазы иныцхьаркит. Ицәаакыз ашыршафкәа, ахызатцкәкәа абартцафы инахыршыт, ашыапышытәкәа рынпыккала, азәы диасны дцозаргыы абрака ауафы дшаху алаидырыц. Иргазы ирымгазы уафы изеилыргомызт макъаназы. Зықкәа тырбганы игылаз ашықапкәа ртып иныкәыртцеит, инарыха-аарыхеит. Хыкәыр даакәгыжыаан, ҫымсагк ныфнылшыырц лчыназылкит.

Мзаут ахышәтхәа дыццакы-ццакуа иахышыталоз ауадакәагы дынрыфнагыжыт, азәы дынрыхтыгәлаанза иаарласны изеилыргозар хәа. Агәабанкәа, ахызақәа, ахчкәа – зегь аархәны еилажыын унарыхкәашо. Цъара акы хампыхыашәозар хәа иаакарымтаз икоузеи!.. Мзаут рыцха ус акы далаказаргыы, ишцазымцеи рыхшыф агәабанкәа ишрытаимтәахуаз?.. Ихы-ихшара, итаацәара идырхауаз амзеи-амзеи рыбжыара инеиҫыбаауа, еергыхәа иааиуан, затца инамыцхәны кәрышык зымфәа ирымтәахрыз!.. Ламысла аус зуа ирхашәало шмачу еицш, рыцстазаарагыы убас еибаркуп...

Мзаут иан дахышыталалоз итагылаз лчамадан, аҫы еиххәаны, акаруатаҫ икәгылан. Уака, сыцсырггы сызларжуа, инасыкәдыршәуа, инасшәыртцо хәа итәахны илымаз лымаатәа цкәкәа тырбганы, акаруат икәжыын. Ари збаз Хыкәыр даараза лгәы ныҫнакааит. Арт ацсыматәакәагыы ирафымсуазаап, налгәахәит.

– Хаи, рыжәла ыкамкәа иныкәццышәааит, инахзааргазеи?! Арт амцкәкәа ишцадырхәашеи, ишцаныкартцеи... зкәакәылах нтәаша!.. Иаахзааргазеи?! – Хыкәыр дшәии-цшыуа лымаатәакәа неизылкын, лчамадан интацданы, настхашәа иныкәалыргылеит. – Иахырымгаз анцәа иҫышыоуп... сыцсырггы сызларжуа сымазамкәа саанхон... – лхәеит, иахьеикәхаз лгәы назхьаблаауа. – Арт реицш икоу ргом, ди... уи бацәымшәан бара!.. – нацитцеит Мзаутгы. – Ант рыгәрас иугозеи, нан... акыынтыжәкәа ирышытоу!.. – илгәамырцхазакәа днарзытцапит лчырмышыцаны, илхәакәоз еихә-еихә днарыкәыгәгәо.

Мзаут иан лгәы тынчмызт. Лыпсҗазаара ацыхәтәантәи ашықәсқәа рзы абри афыза далампшыр илыбаргәыз!.. – Ауаа шыпсуа сыпсыр, җыанат сымҗози!.. Ари адунеи аҗы уаха иқәысхран иказ... стынчымхози!.. – лгәы инытххуан, деибанаркуан, лыбла иабоз... даршанхон.

Мзаут араҗагы дымпшзакәа, ахышәтхәа акакала иаилыхуа, ртыпқәа рҗы инықәйтҗеит иааикәыркәапны. Урт рышәшәатәын, ирыцқьатәын, аха уиаҗара дахьзомызт. Насгы араҗа апқәыс напы атахын, ишахәтоу еипш еилзыргашаз... Ипқәыс Арина лакәгәышьян уафҗас еилзыргагәышыоз, аха уи арахь ааишья лымамызт, дацәыхаран... еикәызтхашаз ахәаа инарыбжыхаз дзахысуамызт.

Хыкәыр урт ауадакәа хылыпссонаты, Мзаут абартца аганыхь, иара изыхәан иалхыз ауадахь иҗынеихеит. Араҗа акәын иара данқәыпшзаз аахыс иажәабжықәа ахыффуаз, ашәкәкәа дахьрыпхьоз, игәтахәыцрақәа зеггы ақьаад иахьанитоз... Иагәҗыара дыказаргы, абра еиха изырахәтын, даҗа тытқ иузадымкыло агәылбрагы изацын. Аха ацыхәтәаны ипқәйтҗы Астанда ималкуа далагахьан... Уигы, сабышьтра сырзуам хәа, уахашаанза лқьаад бгыцқәа лцәахәа ссирқәа нантауа иаалхылгон. Иаргы, ихы ныпхьакуа, дылпырхагахар итахымызт, лапхьаҗа аҗеипш бзиа шылзыпшыз идыруан, уафы дызлаиламфашьашаз абафхәтәра аалырпшуан...

Еснагь ицқьаза, ипшзаза еилыргаз, уажәы уахыныфнапшуаз угәы неицранарсрын. Абриаҗара аамҗа иеизигахьаз, иеилыпшааны иеидигалахьаз ишәкәы хазынақәа, иара зегь реиха малс имазаз, изтагылаз ашықәпқәа иртырбганы, еипхьыртта җаҗа еилажын, рыцхашьарак нарзымузакәа. Напымызәзәа иимкуаз анапыкьашьқәа иахьырғәапсаз иаихәәарыз дақәшәомызт. Урт, гәылбра змамыз, рхымфәпгашья иунардыруан дара зеипшрақәаз, закәытә аазараз ирымаз. Ршықәпқәа, иртасаз асаркьақәа еилапыххаа-еилакәыбаса еилагылан, ашәақь шыхәа иарганы. Иара дызқәыффолоз астал зымфә икфәжын ихаххала. Атҗаҗны икыдкнахалаз ихәыцқәа рпатретқәа җаҗаҗәаны узырфәпшуамызт. Иара данықкәыныз, Аринеи иареи җыц

ианеибагаз итырхыз рпатрёткгы ахы ларханы икнахан, азыбжак хыйджэаны.

Мзаут днеин, адиван акыпцшаф дныкэтэеит, ихы кны. Уажэык зынзаск дзатэхазшэа, имала затэык, хгарта имамкэа, адунеи данхалазшэа, гэыцшаарак наизцэыртын, илагырзкэа нхафэкэалеит дшазыпцшамыз. Дзыхзызаауаз ичкэыни, шыца ипхацэеи, ипцшэмеи, иареи уаха инзеикэымшэарашэа, рыбжьара узмыршаз зиас еилахэашь дук нарыбжьахазшэа ибла иныхгылеит, ихапапаз ахэыцракэа дзаадыркэкэаларц иахьафыз. Азныказы ус игэы иааинатэит, наунагза уаха изынеифампцшакэа инеицэызрызшэа. Ихьу-хьууа деилызшэауаз еиха-еиха дагэыцданахэхэон, ихэламшэы цкаауа, ицсеивгара еихэлагэаны. Шака итахыз абыржэы акыжыхэа инеиматэаны дцэуар, аха уи дацэыпхашьон иара. Иан дааихтыгэлар ихымзгишьон абас дылбар хэа. Амала изхара дцэуазтгы, игэы ирдар каларын, ицсеивгара иаха иарманшэалон, цытраамтак акэзаргы.

Абри афната аганахьала имаз агэыблрагы ицэхьатцызшэа, зегь изеипцшны ицсадахазшэа, дунеи цылхатрак дынтанаршэит, дызхьынхалашаз хэа акагы имбазо.

Мзаут абас акыраамта дтэан ихитэзамкэа, дуалуашо, азатцэ иеипцш дрыццаханы. Ашьтахь, цыкэсылара змазамкэа ауада ифнашэшэоз ахьта ааинырын, дфагылеит дхьынтыцъза. Зсаркьакэа тапыххааз аценцыркэа ркынтэи лашарак фнапхон, абас ишыказгы...

«Егьацъара шэыказаргы, зегь дара роуп, шэсыпцаауеит!.. Шэыда сара цстазаара сымазам!..» – маза-маза игэы интихэааит Мзаут.

Мзаут деилазырхэоз ихэыцракэа мчыла иеынар-гэылижэеит. Даакэгыжэаан, ишыкапкэа днаргэытцас-фаргэытцасын, ртыпкэа рфы иаариашаны инеиваиргылеит, ашэкэкэа шытыхны ртаргылара иеыназикит. Апыхьа, иаахэаны иааигоз ашэыфэкэа дасу иахьыртыпхаша хэа иалпшааны итаиргылозтгы, уажэы ажэжэахэа, ишабалакь еидкыланы, интаиргылон, днарыха-аарыханы, азэы дихьзар хэа дацэшэаны, уажэы-уажэы аценцыркэа рахьдынхьапшуа. Астолгы дааханы анкьатэи атыцаф инаиргылеит.

Агәкаҳареи агәыпшаареи изцәыртцыз деимырхха дыркын Мзаут, иара ишитахыз дызрымпытцдәрауамызт макъаназы. Еихаразак ицәырҕа-цәырасуа ибла ихгылауаз – абарт зеггы ааныжны рпыртца шаҕа ицәыхантахоз, ицәуадафхоз акәын. Уи даараза иагышәартан, иагызыцәгъан Мзаут. Иани иареи, егъа гәаҕрацәгъа иташәарггы, еиҕыртшыа рымамызт. Уи даанижыыр длыцәшәон, длыхзызауан... иара ихырҕаны лыпстазаара далырхырггы алшон, убриаҕынтә уажәы уи аус уиаҕара далацәажәомызт, гәаныла иахынзаилшоз ицәытцәгәаны иааигон, ҕара еихыккарак ҕалозар хәа дзыпшы.

Ус, Мзаут иан ләымсаг кны даафналеит, лхы ларҕы-ларҕауа, абжәапны дышныҕәоз еипш ләааитамкзакәа. Убриаҕара деиханацәлеит дызташәаз аамта, лышәагаа еиха-еиха аееикәанархәуан, угәы иналакыакыартә еипш. Иабагеи, иабаци ллакта хаара, еснагъ агәыбылра зәыкәыхәхәы инаузгәыкуаз, инаухалашоз?! Агәтынчымра, агәырәа ханта еихәланаркәахан, игәаҕны узылҕапшуамызт...

– Хаи, шәанду дшәыкәхшахааит!.. Шәыфны шәахҕаны, шәаҕыганы... шәыгәнаха иамыртынчааит, иамырҕацааит, ирзыҕашкааит ишхәмтәараханы, рхы агарта рмоуа!.. – лхәан, лмәтацәа рпатретҕәа ахыкыдкнахалаз лнапы нарыхышыуа иаалшышыт, лгәы пшаа-пшаауа.

– Ди, исырки афымсаг арахь... сара иаарласны ихьасыпссоит... насггы рацәак хәыфнахархацәарггы стахым араҕа... – ихәан, лфымсаг аалымхны ашыр-шырхәа иныфныпссауа, адурак сзахыуазар хәа иеыназикит.

Ас акәзамызт Мзаут ипшәма Арина ишыфнылыпссалоз араҕа. Мзаут игәы инамырхыртә еипш, мыцхәы дацклапшуан лара ари ауада. Иара данындәылтцлакь, иантацәхалакь дныфналаны, иахьабалакь иныкәрыцкыаны, ицкыа-шәкыа иааҕалтдон. Истол аҕы икәыз ишәкәкәеи икыаадкәеи шамахамзар дрылакысуамызт. Иарггы итахымызт урт азәы инапы нархысыр. Дасу ртыпкәа рҕы иҕазар акәын, иара ишныкәитцаз еипш. Араҕа тзыцыпхыза ихәыцракәа рылан, илапш рхын, изыраҳатын, изтынчран. Аҕенцьыр аҕынтәи

ишитахыз ашта дныкәпшуан, агәарабжьара дныбжьапшуан, ашәапыңап иатәара ибла изакәгомызт. Акыдыршәылақәа днарыха-аарыханы, аценңыркәа аалыртуан Арина, Мзаут дныфналаанза, хауа цқбак ныфналап, мра шәахәацкқәагы ныфнапхап хәа...

Шака изыгәтынчрааз арака аусура Мзаут. Ишитахыз дхәыцуан, ишитахыз ихәыцрақәа ақьаад ахь ииаигон дмыццакзакәа. Уаха атх лашьцара иара изыхәан цсыршьага-гәеитыхразшәа ибон истол дахьадтәалаз. Еснагь, хтәцәыхак шааиоулакь, ақалақь далыхәхәа абрахь даауан, ихәыцрақәеи иареи еиха еизыманшәаланы иахьихигашаз. Гәата-бгәата, ишитахыз аамта ихы иаирхәон иеыпхьак, игәтыхақәа рымазақәа цәырганы ақьаад ахь исзиагозар хәа. Арака акәын иара еихаразак имч-илшара зегьы ахьеизиркәкәоз. Ускан ихгьы иагирхон, инеиааирагьы. Иеыфнеикуан, хақәитракгьы айтөмызт ихы. Изхара дкара-уараха данаадәылтцлакь, ґыцбарах ибозшәа дназгәышьуан, цьарак дазкуамызт, акы даршақь-шақьон деиларшуа.

Ауафы, ацстазаара шитаху еипш, ацсабарагьы итахуп, далыхәдааны дыказар дрыцхахоит, убас дхьысхахоит, угәы даарыцханашьартә еипш. Ацсабарагьы тацәымзароуп. Уи зырпшзо, ахылапшра азтогьы дамазароуп. Ауафы дызлахәым ацсабарагьы гәазхарак узатцбаауам. Ауафи ацсабарей реимадара, реизааигәара, реицыказаара Мзаут акырынтә дархәыцхәан, дазхәанарпшхәан, бзантцыкгьы ацәхьатра игәы итаимкыцызт...

Ахабла аимтәацәа рнапағы

Мзаут абарт зегьы абас икалап хәа амалахазгьы ихағы изаагомызт. Аха уажәы илабґабаха дназлапшыз игәынқьра деитцарыгәгәо акара нацнатон, ихәыцрагьы ихшыбаф артысыртә ақынза днанагон. Имч ахьынзақәхоз, рацәак иеамтақәа, ихьаақәа цәытцаихәәеуан, мыцхәы ацәажәара иеаитөмызт.

Шака иҗахыз Мзаут абарт зеггы дырцәыхаразар, аңыха
дшыҗаз еиңш дыцкәза дыҗазар... Наунагза ипылхатханы
игәы ахәашыра кыдызтәз, уажәшәтә дунеихаанггы кыдыхшыа
амоума?.. Ицсы ахынзәтоу хаштра ақәымкәа иаанхашт ибла
иабаз, дызлаңшыз ахәымгарақәа. Амцкәқәа идырхәашаз
афнәтәқәа ибла ихытцамызт. Зыфны еиқәхаз набжьоуаа
рызынтәыкгы рыфнәтәқәа абас еилажәзар ақәхарын,
уафытәыфса игәы ахымло, игәы еилархәашыуа. Абарт зеггы,
иара ицсәзаара зырхәашыуаз, еихәлазхәуаз, дырпырганы
дыҗазтггы, мацкәи адамхарггы игәы еиқәнахәаларггыҗаларын.
Мышкызны хақәитра назак иоуны дзыҗалар, ишпейтәхыз,
абри иара дназлаңшыз, ацсәзаара ацәбырг ахәтә, уафы
игәатцанза инеиртә, игәы тнашыартә ацәыргара!.. Уи еихәу
ицсәзаарафы уаха акаггы изыҗатцомызт. Иаҗахын уи агәамч,
ахамеигзара. Ауафцы ицсадггыл дшазгәакыоу, дшазгәыбылоу,
иара ида изыхычаша азәггы дшамам, дшыхәычу инаркны уи
дшазктәу, ишилазатәу – шака зтәара изцәыртцауаз афны
дыфнаггыжыуа данаафнахалакы. Ижәлар ргәәҗра, рлахынцә,
аибашыра иахыкылнагаз, изықәнаршәаз, изтанарпшыз – абарт
зеггы рцәыргаразы аамтәггы изымхар хәаггы дацәшәон.
Иуаажәлар ргәәҗ-цәәҗрақәа инарыдихәалоз ифымтәқәа
зеггы инареиғхарызшәа гәҗахәыцрақәак наизцәыртцауан.
Уи уахггы-еынггы дартынчуамызт, ихәаацәгыаханы
даруалуашон, аха маҗыназггы дызташәаз далызгашаз
акаггы импыхәашәомызт. Аамтә ацсреи-абзарей рхәаафы
инхықәгылахән, излачыз ацстхәа еилахәашықәа нахаҗаны,
ус иаармарианы иузахымцауа. Уи ахымтыкәа ауафытәыфса
иауамызт агәтынчрамә, абҗейтцыхыртә, насыңшара,
насыңразы... Убри азыхәан иаҗахын ақәпара, ахамеигзара,
ахымшәтәра, аҗа хәымга иҗагыланы аибашыра, уи иқәцара!..

Мзаут дахынаңшы-ааңшуаз уаха аҗа мәақы
аманы ибомызт. Иқәцәтәын, ирыцкәтәын ацсадггыл
ампытәхалафцәа ркынтәи, рыцхәшырақәа җамтәзакәа.
Ахақәитра иазгәышыуаз ахы иақәиттәын, наҗ-наҗ хәхә-
цәхә амазамкәа иҗәацартә, еизхартә еиңш. Ахақәитра зеггы
ирыцкын...

Мзаут абартаҕы ишьтаз амҕы далыпшааны иааџнаигалан, аҕэардэ икэҕны ахыссара даҕын хэархыла ишилшоз. Адэахы уеизгы дызцэыртцамызт ишитахыз, абаандаџы диџызан. Иан ахьурзы икналхаз аилашра иаҕын.

– Ди, лассы хдэылтцроуп абрантэи... ибхабмырштлан ишшэарту!.. Хшазыпшзам, абгакэа реипш иаацэырҕьаргы ауеит инеишьтагыланы!.. – Мзаут иан лхы налықикит. Абра иааџналеижҕеи агэтынчымра шимац иман. Иахьынтэаацэырҕьоз иалудыраауаз!.. Агэаеанызаара шимазгы, игэы рахатны дыҕамызт иара зегь реихаҕы агэтынчра ахэаирцшышаз иџнатаҕы. Шытыбжь хэычык цыара иаагаргы, ахышэтхэа уахь дшынкылцшуаз уаха иламызт. Уџнатаҕы уара ушэапырхапуа уџназар ааста, уџназамзар еиха еиҕуп, угэы еиха иартынчуеит, уцсы унаргоит.

Хыкэыр рыцхаҕы шака лылшарызеи!.. Дызтымцышаз агэырџа илызцэыртыз дахэаеырц егылыгмызт, аха макьаназгы дыбгарыҕкэко леалтомызт, лымаха-шыаха аалытцнахаанзагы.

– Ишцасхаштуеи, нан!.. Аа, уажэытэҕьа, абыста аазуеит... какалк аахкыр, хандэылтцуеит... Иџнаххуазеи арака?.. – лхэеит даакэтэиан, абыста злалушаз лшыла зныз лгэыблаа дааханы аҕэардэ инықэлыргылан. Хыкэыр макьаназгы абыста луртэ дыҕан. Ачуан ашыла нталыпсан, дынтастасит, лымхабыста хэычала иааиларџынтуа. Шака дазыманшэаланы, шака ҕамала абыста рзылуааз Хыкэыр ианлаамтаз!.. Таацэарак еиламырсзакэа инықэлымгози!.. Лбыста агьама, лбыста аушьа даеазэы илуаз иузадкыломызт...

Мзаут иихқээз амҕқэа хазы ауацьяҕ азааигэара иркэаңны инышьтеитцеит. Уахазны, азэгы дырцырхагамкэа иааиргы, мцакы неихэларкуан, хьҕакы иамкыртэ еипш.

– Абри хшыла хэыцы нтэар хабации... ххы зланыкэаагозеи?.. Хапш ыҕам, хҕэыд ыҕам... – убри хьаас иаакалцеит Хыкэыр. Рца калатыбжак акара акэын итапсаз амцқьакэа ирцэынханы. Еиха-еиха рыфатэ иагхараны ишықаз дазнархэыцуан акэыџра днықэалацыпхьаза.

– Бымшэан, ди!.. Гәадалраа рыпш рымгацт хәа сыкоуп, пытк абрахь иаагазар... нас мышкызны ишпаҳазрымтарыз... – ихәеит Мзаут, аамтала акәзаргы, цсеикәырхагас, цысфыхгас икайтцашаз дназхәыцны.

Гәадал ица дунеихаан ацш агхахьейт хәа уафы имаҳацыт. Есышыкәсагы ичкәынцәагы иаргы даараза аңбабаа адырбалон, аха аеафра бзиатцәкәа аадрыхуан. Уи ада уаҳа гәыгыртә рымамыт акынтә рца кәапейшәа иаадыртәуан, ашыкәси-ашыкәси рыбжьара ишыртәхыз рхы иадырхәартә ейцш. Уи ирахәгы-ишәахәгы ныкәнагон, дазрыцхамызт ачеицъыка.

– Гәадалраа хынхәыргы иртахымхои, нан?.. – убри аахьаалгейт Хыкәыр. Уртгы акагь рымазамкәа рыфны иахыларгы лтахымыт.

– Уи бацәымшәан бара... Аца итоу ацш жәа-таацәаракгы ирызхап... урт зыхынхәуандаз хәа... Аха сара сзыцшәо – урт хынхәаанза арт ахәымгакәа игәароу ирымбакәа изаанхома?.. Ишафьшафәо аҳабла иалоуп ишыртәху уеизгы... – Мзаут игәы изырхькәоз шырацәазгы, уи иееитарц итахымыт. Зегь реиха рыпцтазаара зырхәанчоз амлакра акәын, аха уи даиааирызшәа, гәаҳарак инирпшуамызт.

Мзаутраа пытраамтак цсеивгахак ҳауазар хәа игәыуан асы шьтанаты, аха ус изыкамлеит аускәа. Иззыцшзамыз асасцәа агәарабжьара иаабжьалеит афгыа рыхга, асы инылхо. Уи Мзаут иааигәампхейт, афатцәыхәа игәы иналанакшейт.

– Абри акәмыз исхәоз, ди... заанаты ҳаилгап хәа... Ҳаздәылымцит ҳаргы ианаамтаз... – Мзаут аценфьыр дкылцшны агәарабжьара дыбжьацшуан, ицсахы ейкәыцчо. – Ишпакаҳтцари анцәоузша!.. – даауазырит.

– Иубазей, нан?.. – Хыкәыргы иаахьаалгейт уи игәы змыртынчуаз.

– Избахуаз?.. Шьоуки бжьаланы иаауейт... тракторла... аимтәацәа ракәхап... – даакәыцсычхаит. – Арт таха ҳартараны икоума уажәшьта?.. – урт ргәафкра наилыжит, мчымхарак дташәаны дшыказгы. Ишпакалеи, ишпахәацсей, ухәарауазей, иназташәаз аамта ейхәлаҳа, уназхьыцшыша бзиарак цъара иузатцымбаазо!..

– Ишқақахцари, нан?.. – Хыкәыр дгьатцәы-гьатцәуа даакәгьежьяаит. Уигьы агәтынчымра налызнартцысит Мзаут иихәаз. Урт рааира ашәазызара иштанаргылоз шыахәлатцәкьа илдыруан, бзиарак иазхәахомызт.

– Хабацахуеи?.. Адәахьы хцәыртцыр харбоит... Абра амцакны баатәеи бәыларкәны!.. – Мзаут аңенцьыр днадтит. Хыкәыр акәардә хәычы дааханы амца днычәатәеит.

– Акрыфарагыы хадразомеи, зкәакәылах нызааша!.. – даагәынқыт Хыкәыр. – Арт ркны хара хаир хбараны хәкоума!.. Уаф дзыргьацо, уаф дынзырхо уаам... Имлашыуа даәа дунеик акынтәи икәнагалаз уаауп...

Аматуртәфы убриакара иаатынчрахеит, ишакәым иаалыркәаны афәәхәа бжык аагар ргәы нтахарызшәа, еикәызырәуа иаашьанхалеит иахьтәаз. Шака хәыцра, шака гәтыха еимфдырххоз Мзаут иани иареи абас иахьынзатәаз. Ашәарах гәыткьа еипш, рхы ахьдырхарыз иакәшәомызт. Адәылтцразгыы издәылтцуамызт, цъара хцойт хәа иакәыркыргыы, дара ишыртахыз асы иашьтуамызт. Рхы абаргои, рхы абаржуеи рабцъар харшаланы иаафналар?! Шьоуки рзыхәан адунеи қьафураны, шьоуки рзыхәан илагырызшраны ишқакалеи ухәарауазеи!..

Мзаут игәы иамукәа дфәгылан, аңенцьыр деитанадгылеит, акыдыршәылақәа ывтцрааны иахьыкәз.

– Иубома, нан?.. Иабаци?.. – Хыкәыр лыбжыы аармацны Мзаут днаиазтцааит. Лгәы тамгыло итытцны ицон илзеикәымкуа.

– Избоит, ди, избоит... Гәадалраа ргәашә иадгылоуп... – ихәеит Мзаут, илапш изакәымго дахьыпшуаз.

Убри аамтәзы акәак-акәакхәа ахысыбжь аагеит, угәы нтарзызаауа. Ари азәгыы изырхамызт, гәеантцаран иаанагоз. Иааины ишыкоу алаудырдыруан. Шьоуки ажәжәәхәа ашта инталан, икылпш-кылзырәуа афынқәа инрыфнагыжыны иахьабалакь иааимырдеит хыма-псыма. Нас, азәгыы дыкамшәа анырба, абартца инытцагыланы, рнапы ркьеит агәашә ахь, шәааи, шәталар кәлоит хәа. Атрактор аадып-дыпын, икьакьаза иаартыз агәашә интысын, инеины

афнаварафы игылаз аца инадгылеит аеаарманшәаланы. Ҷкәынцәәккы ахышәт-сышәтхәа ацалакы инхаңалейт, мазиаарыхра җабаада иахырымдыхашәаз гәхәарас икатданы.

Уажә ирбазма арт ари афыза ахымғаагашы!.. Хыма-ңсыма аңш тыганы атрактор алафет ақәыңсара рёыназыркит. Уи акәын изышыңтаз, уи акәын уажәазы урт зыхгәаҗуаз рыңсы җамҗамауа иахыкәгыҗбауаз. Гәадал ибозтгы, уафы ишимбара еибарңсуан арт иахы, аха дабакоу Гәадал рыңа, дахыгаз, дахыкыднакыз здырхуада?..

«Ах, хара абас хазшаз, хәгәнаха уқәшәаит!.. Изхамамзаарыз хазынтәкыгы бҗарк-бҗарк?! Хәңсы ахәага аатшәаанза ма ағычңәеи архәңәеи хәрғагыланы хәрмабашыуаз!.. Ас икоу ушыт хәа гәнахәроума?!» – игәы дыңтаңәажәеит Мзаут маза-маза, аңенҗыыр днадтын.

Мзаути Хыкәыри игәыткы-ңсыткыаха убас иахыңзатәаз здырхуада... ргәы тытны иңон ағычңәа рашта итһагалар хәа ишәаны.

Аха убри аамҗазы, иахынтәиааз рызгәамҗаза, ашә аавтрааны иаафналейт Кыахыри Таркани рёыларкәыларкәуа, гәыткыарак иақәшәаз реиңш ишәазызо, рыңшәы рхыга.

– Шәабақаз, уара, арахы?.. Икоу шәымбазои? – иааңеишыейт Мзаут арт ара иахыбаз. – Ауафы афны даныздәылымтыша аамҗа хтахеит шәымбои!.. – ихәеит ихы аартысы-аартысуа, днарыхәаңшы.

– Абра аатра хәагылан... хшааиуаз арахы хзыфнамлакәа... – Кыахыр амца азааигәара днатәеит илаба шикыз. Ихылңа ааихихын, инапы ихы иналишыт, аңхзы иқәнатәазшәа ибан.

«Шәысасңәа» ыкоума уажәыгы? – Мзаут убри иахеиҗтеи хәаас иман ақнытә Кыахыр днаизтәаит. «Асасңәа» хәа дзышыңтаз дара хылаңшра рзызуаз ракәын. Уртгы ари ахабла иахыбҗыаз раңәак иргәаңхомызт, аха ирылшагәышыоз, изықәшәаз реамаратәны иааиуан.

– «Хасасңәа» цеит иахы ашарңазы игыланы, аха абарт афымшк рыла еиҗааихуейт, акыр ихәартоушәа... – ихәеит Кыахыр, игәамырңхазакәа, икышә инықәданы.

Таркан убри аамтазы аценцьыр днадгылан, адәахы дындәылпшит, арт злацәажәоз уиакара хшыфзыштыра амтакаә.

– Арахынтәи зеггы убартазаап амфаду афынза... – Таркан аандакәа дырхыпшны амфаду афынза ишитахыз зегг ибартан. – Иубеи, Мзаут, арахынтәи иахыа?.. Еила-феиласра хәа акрыказма?.. – днаиазцааит.

– Избахуаз... тракторла аибашыцәа ргон ахәаахь... ирыпсахуазар акәхарын... Шьоукгы хынхәны арахь иаауан... – ихәеит Мзаут. – Агьга-гәгәа рыхга танкқәакгы убрахь ицеит рпынтақәа рхарззаала, изышытаз сыздыруам аха... – нацитцеит. Урт иибақәаз ускангы игәы иахәомызт, уажәгы игәы иахәомызт.

– Ииаргаз асалдат рацәафызут?.. – Таркан убри дназфлымхахеит. Рсалдат мацзар, ҳар рымч рықәхарашәа гәаанагарақәак наизцәыркәеит иаразнакы. Еиғанамгалашыа рымамкәа ус изаанхомызт, аха уажәазы уи реазыркыртә еипш атагылазаашыа рымамызт. Акы иақәыркыргы асы иашәахауан, иаунаштыуамызт ишыртаххашаз еипш пхьака...

– Мап, ирацәафымызт... фажәа, фажәижәбафык рфынза ыказар каларын... – атак ныкаитцеит Мзаут. Ирацәафны ииасызтгы аky иазкхон, ускан еихагы азфлымхара шайтоз агәра угон.

– Арт аимтәафцәа ҳара ҳахь инеиргы калап... – Кыахыр уажәы убри игәы назцеит, архәцәа ус ишыбжамлаз дназхәыцын. – Уажәшыта инаххыкәласуа ҳахтаркуазар акәхап... Ихәмоу ахәычы нахампытырхаанза ргәы зтынчхома?..

– Арака... изшәасымхәахуазеи, афәыгара аарпштәуп... Ишәартуу аамта хтагылоуп... Иртаху ргааит, ирфәгылатәзам... урт уафы ихәатәы захауа, дрыцхазшыауа ракәзам... имлашыауа ихавоуп, шәымбой?.. – Таркан игәаанагара шыказ имзакәа ихәеит. Убри ахеиқәырхара азыхәан мфакы рнатарызшәа ибон.

– Иртаху ргааит, аха ублақәа шаапшуа унахандеи, утәы-умаа наумпытдыркәкәарц иалагар, иузычхаума?..

Иузычхазом, егъа ухатцагәғазаргъы... Уи ус икоуп... ухы нақәударгъы калоит... – Къахьыр иихәоз ахьиащазгъы ыкан. Абриами изырхәогъы итәы дахдыркъеит, итәы дахыршьааит хәа. Аха уи ушақәшәо еиңш акәхап...

– Аеынкылара атахуп, аеынкылара... уаха цсыхәа амазам... – Таркан аңенцъыр днадцын, даины днатәеит, илаба наиватцаны.

– Арт Гәадали Рашьыти рыөнқәа шыкоу здырхуада?.. Убарт хазгәағозар хәа хәааххан, аха уахь хазнеихуазма, арт амлагацәа анааба!.. – Къахьыр убарт рыөнқәа днарыөнаңшыр итахын, аха изеилагзомызт уажәазы, уахь неишьа амамызт.

– Сара, мацк ианааҗацәыраха, али-ңси рыбжьара снабжкъаны, икоу збеит... аха, иуқәшәира-исықәшәира иибаша!.. Уафы ихахы изаагом, еиҗахәашьагъы амам... – ихәеит Мзаут, хаарак аҗазамкәа, игәы аҗәкаҳаны.

Мзаут ибла иабатқәкьаз ахәара иҗәуадафын. Уажәы-уажәы игәы җызкаауаз цәхьатшьак изаҗомызт, дзаңырцуамызт, дхәынцаны даман деимарыхха, даунамышьтуа.

– Ант ахьнеиуаз җеирак шыкарымтдоз сара аханатәгъы издыруан... – ихәеит Таркан даахәыц-хәыцны. Уака Таркан диашан, урт рхымәаңгашьа алтшәа лабҗаба иааңшхьан, урҗағыгыргъы егьалцуамызт.

Аҗа иҗеибаҳәаны иҗаз зегъы аңҗадырцәы, атрактор аус надыруан, агәашә интытцны излааз ала рҗынархеит, иааирак мәаңызгаз реиңш икартаз ргәы аздуны.

– Иахьа ҳаикәхеит, аха уацәы ҳара ҳахь рҗаархозар акәхап... – Таркан, игәы иамукәа, дырәагъых дрызкылңшуа дахьылаз, ихы ааирцысы-ааирцысит, иңсахы еибакны, деикәыццо.

– Ант рыгәрас иугозеи!.. – Къахьыргъы гәынамзарак наинирңшит дахьтәаз, ибла аңыңқәа нхьаршьшьуа. – Ант накынтәи иааз ңушьома, араатәқәа роуп, имлашьуеит... – наңицеит, гәампҳара җазшьак наинырңшуа.

Абри ашьтахь, Къахьыри Таркани раҗәак рыенмыахәа индәылтцны аҗара рҗыназыркит, излааз аҗнашьтахь ала рыенавакуа рҗынархарц. Мзаут иани иареи акрыфараз

ирыдырцалейт, ишрылшоз ала ирыдгыатцэы-гыатцэыло, аха дара, кыфан хэкоуп, рхэан, мап ркит.

– Хара хэхь шэней, рацэак шэеыфнашэмырхан... – рхэейт иандэылцуаз.

Макыаназгы шыжыын, ахыта афэн адэахы, иаунырыртэ ейцш. Амра ацэаара еимачыфыз ажэван иалцшуан итыггаза, амрагылара шыказ...

Кяхыыр дызташэаз арыцхара

Ауафы знык данымацкэиклакь, нас дыхбыкыны дынцалоит хланцы, акыраамтагы иара ишитыху дзышыагылазом, егыа иеанишэаргы. Ацстазаара шака дкыднакьо акара дархэыцуейт, даргэырфойт, егырт рылымкаа абри афыза сара сзакэшэарыз хэа хэаас икацаны. Уара ишутыху иауцахуа узхынхалоу, узхыцшу, илакта-лакто геи-шхей ирыбжыкыны инейуа амфэхэаста. Уи уара ишутыхзам уанахнакьогы ыкоуп. Зны убгалоит, ашыхара цамкыра унафкыаны, аха нас уцы зеикэхар, унапыршышыуа, амфэн афкьарста иалыхэхэо ахэхэ царкэа унархынхало уфынаухойт, дарфэагых ункыдыфранза. Ацстазаара агьаргыалас иануп хэа шырхэо ейцш икоуп. Уахьаршэуа, уахыкыднакьо уздырзом. Уи ганкахыалагы ибзиазар калап, акэымзар зегы-зегы удыртцэкьо указтгы ухы еилацсон, еиланогон...

Абар шака цуазей, Кяхыыр, иани иаби рыцстазаара иалци уажэй рыбжара, афнэа зегы еиламырсзакэа иаазгауаз иара иакэын. Иабышэтра хэтыр акэйтцауан, алацш цэгьа иацэихычауан. Дагыныкэнагон, дагыазон, ишихэхэз ейцш. Цсабарала ауафы ихэхэз далыхэданы дыказаргы итахымызт. Дзыргэамцуаз шыказгы, дзыргэыргыозгы дацэхьатны дкамлацызт. Иашыцэазаанатыхаз-хазы ишрыманшэалахашаз афеа мфакэак ылырххьан... инхон, инцуан дара ишыртахыз, акыргы рееиыртахьан, ацстазаара акы хзалкэыкэауазар хэа рхы иахэаны. Иара иакэгэышэан абицынцэ зегы ахызыгы ахымзггы хадас иамаз, изхагылаз, изхыцшыз. Агэылра иацыз мырззакэа иаагон иеичаханы рызынтэыкгы.

Рхәычра, рқәыңшра зегъ зыдхәалаз иацәхьатны калашьа шрымамыз ибзиатцәкьаны рыхшыѡаѣ иааихьан. Егьацъара иказаргьы, абра иныкәымпшыр, ргәы рахатхомызт, абра иныкәыңшыр, хьаак рымазаргьы иаахнаеуан, цсеивгарак нарнатон, акыраамтагьы инарызхартә еипш.

Аѡната дуззагьы аныкәгара ацъабаа дуззагьы ацын, аха иара макьаназгьы, зегьы ишрыхәтаз еипш, еиламырсзакәа иааигон иахьауажәраанзагьы. Адунеи аѣы уи еихаз акагь имазамызт. Аха атцыхәтәаны абри аѡната ду, измышчакәа илеимпытцаарызшәа, ихәаш-гәашаны иааимпытaxeит, хырхартак изамтазо. Уи ахьаа, дызлымгаша ачымазара еипш, деихәлагәаны даман, илшара шазымхоз еипш, дагьзацәомызт. Убри акәын еихаразак дзыргәатеиуаз, ихлахатц зыргьыжьуаз. Илшараны иказ изымѡацымгазшәа, цхыраарак изадымтазшәа итаауаз ахәыцрақәа дызрымпытцтуамызт.

Зегьы иреицәоуп, уара утәы, уцъабаа зду, угәыблра зцу, уаб имызркәа иааигаз, исыхьчоит хәа иакәукзаргьы ианузымышьчо, умчыдаханы уанаанхо. Ускан уцәа утагьыжьуеит, уцстазаара ѣахуцәарц иакәукуеит, узхәынчаз узампытцтуам, улшара амачра иахкьаны уахәланагәоит, азеибафара-азмыжьра еилычәара науѣатцәо. Ари еихау арыцхара зыкалома ацстазаараѣы!.. Ускан убжьы ургоит зегьы ирахартә, игәныркылартә, цхыраарак рызсытозар хәа. Изахаша, иуцхрааша дкамлар, ишцаупсыхәои анцәа узша!.. Узатәха, урыцхәхәха адгьыл уаакәхоит, иааукәыршаны зехьынцъара итацәыраханы, ухала затцәык уаакәхазшәа. Кьахьыргьы уажәы ихәыцрақәа рыла абри аѡыза атагылазаашьаѣы днаагазшәа ихы ицхьазон...

Закәытә цъабааз иныкәибахьаз Кьахьыр иаб Дарыкәагьы абрака!.. Махәар-шьахәарла иеибагаз ауаѡ нага абри адгьыл азыхәан насыцла анцәа дишан, иааилимыршоз хәа акагьы ыказамызт. Ицсы ахьынзатәз адгьыли иареи убас еимадан, еилатцәаны, егьа уеазушәаргьы иузеикәымтхазо. Уи дахзызауан, дазгәыкуан... дныкәнагон, даазон. Ирахә-ишәахә, инхара-инцыра еиѣызбаашаз агәамч ду змаз уаѡын

Дарыкәә. Игәраҭа унталар угәы нтнагон уназхыңшуаз ихкаара-ишәыр тлақәә, иқәатҭа. Ачеиңыка азыҳәангы анцәа дрыцханы дазиимшеит. Зеггы имыхәҭақәә ирылиршауан. Хәтыр зықәтатәыз хәтыр иқәымтәкәә доуишьтуамызт, ус иқазшьан.

Кяхыыр иаб ахаангы арахэ хатыр изрыкэын. Ацмакэа ирзаныз аныкэыргагы, ашьамака еихагы игэцараркуа иалагеит. Рыштыхэ ахьацарафы уахынла ижахэо иахьныцатэоз унарылацшыр, угэи азнархарын. Хышхартцэи агымхацыт бзантыкгы рыфнаца. Ашэахэа рфаны еснагы иаацэырылгон Татаркан ицхэыс Хыцкэыр. Иназгэылалтцоз абыста еикэцакэа ахэша наргэылыжжуан ифеижы- канталеиуа.

Кяхыргысбабыштырасырзуамхәдаҗыниахынзайлшоз. Арахә маҗымкәангы изанын. Урт дышпарыхзызауаз, ишданыкәигоз ухәарауазе!.. Мышкызатҗыкгы илапш нарыхмырскәа, иаанижыуамызт. Уи иара изгәдуран, уи иара иеизҳаран. Апхынразы ишилшоз ала рыфатә еикәиршәон. Аҗәкәәкәа наганы азынразы иахытҗеикуаз аказарма хәхәҗы инеикәаиргылон иҗахкааны, икәәцә-қәәцәза. Апхәкәәкәа ахкаараҗы итубауан шака уҗахыз, икәәп-кәәпза, ирманшәаланы еикәтцаны.

Азынразы зегы ытракэ рзалхны, ихкаа-ёкааны
ирзыкайтон, аки-аки неиламкыкыртэ еипш. Уимоу, абри
афыз атагылазашы ианакэшэагы, абна иахынзалазгы
хылапшрада иаанижыуамызт, еимкырак шааибалакы
длабжыкыаны, пхэык нарымтапсаны днарпырцуан. Урт
зтеикуаз аказарма ду рбылхыан афнытэ, уахынла абнарафы
ицэытапхьон.

Рхабла а́кынтәи иара затцәык иакәын зырахә аанханы и́каз атыхәтәанынза. Еггырт зеггы рырахә ыкәыргахьан, иршыхьан, ирфахьан рыцхашьарак злазамыз ацсымцкыкәә. Кыахьыр шака дашьтааз сырахә ма исзеикәырхозар хәа. Абнарахь иганы акашәа рымцаицсауан, ыинла убрахь иабарц, ицыхлымуа игәараз рылапш ицамшәарц. Кыахьыр ирахә ахьаанхаз, иахьейкәхаз оумашәа иубаратәи и́кан.

– Егъарааны дыказарггы абри ирахә дрықәзуеит, днарықәхәаша дцоит, иара дшафәу ала изыхычауа цыишьоит... – лхәон Къахьыр ипхәыс Арда, лхатца днаикәгәамтцауа, дызфыз ахыылбоз. – Арахә роума, хара ххы агартә хамам... ххы хзеикәырхауам... хшәа-зызо абра хкыдкәыкәлоуп, икахцара хакәымшәо... – днаикәгәамтцауан. Аха еикәзырхаз хәа ирыпхъазоз рымхыртә анафсан ирытцакны ирымаз ахьацара, абнара акәын. Уи акырггы иахьчеит, аха ант рылапш итцамшәакәа, ирызгәамтәкәа икахызма, фнатей хкаареи ацәышлампыр еипш ирхәытцаланы еимыздахьаз!..

Уи аены Къахьыр заанатцы ирахә еилиргәхьан. Ишыкаитцалац еипш, днарытцакьаны, пытк наф инаскьацаны даахынхәит афныка. Амшггы акыр инаскьахьан. Арахә наф итцымтцкәа, ахкаара аназарафы игылаз апхәафкәа иамтцагылан инацрыхауа.

Уи аены икалаз дунеихаанггы ихаштрәны дыкоума Къахьыр!.. Ари афыза калап хәа иакәымгәыгуаз ахысыбжь иаагаз ицәа даатанарзызааит дшазыпшзамыз. Иааигәазаны еишътаргыланы дхысуан рыцхашьара зламыз азәы. Къахьыр ахышәтхәа ифнашътәхьала дындәылкьеит деилашны, акаггы агәхьаа мкзакәа. Тарканггы, Мзаутггы иаарзымбатәбараханы ифатцкьеит икалаз рзеилымкаакәа.

– Сызжәкәа... сыжәкәа ирылахысуеит!.. Сызжәкәа ршьуеит, шәара мыжда!.. – даагьатцәыгьатцәит Къахьыр, инапкәа фышътыхны рышка дынхьапшуа. Ацхыраара дахәон уафы ишимбац ала, аха ирылшагәышьоз. Абфьар зкыз ахысра дакәытцауамызт. Арахә ааилауатьирит, иааилагьызит. – Цшы... цшы... цшы!.. – ибжы нарыкәиргеит уахь деиханы. Асы дылхо ифьнеихарц игәы интәикит. Ижәкәа рыда уажәы акаггы ибомызт. Мчык ихон убрахь иааикәирхарашәа. Иеааиркьахәит, иеааиркьакьеит иееихаргәгәауа. Мчык даршуан.

– Икауцои, ура?.. Уеилагама?.. Уиас арахь, уиас!.. – Таркан ибжы наикәиргеит уи, аха Къахьыр даанфәсуа дыкахызма, знык дандәыкәла, ихыткьара дацныкәар акәын. – Деилагазаап ари!.. Иухы, ура... икауцо закәызеи?! – Таркан уи днаихьзан,

деимлагәа дааникылеит. Акыраамтагыы иеирххон Кыахыыр, иблакәа амца рхыжжыла ицо| Игәыпжәара изыҕажомызт, иеизеикәкуамызт. – Закаызеи иҕауцо, ухы рыкәуцома урахә?.. – днаизагыт Тарҕан иеааибаркны. – Хазтагылоу умбазои... аҕәкәахәа иҕалахысуа?..

Тарҕани Кыахыыри ааскыан, аонашьтахь инавтагылеит иҕало аабап хәа. Мзаутгыы ашьтахьтәи ашә дкылцшны дыпшуеит уахь, илацш еихмырсыгыкәа, иенадкылашәа.

Кыахыыр ицәацшь замана, ицыгәза, ацәа итыцәраауа иҕаз, азәы исцәимзондаз хәа еснагь гәтыхас имаз, уажәы ахы анакәшәа, иҕаауа, егырт ирыпҕканы, цхьаҕа афынанахеит, асы еимгәыцкыаауа. Ажәкәагы, азаара рзаазшәа, еибархәаауа уи инашьталеит еихымза-еицымзо. Акакала афыв-сывхәа ахкәа шазывасуаз акыр инаскьеит, ахкаара итагыбжьюа, аха икахауамызт, ионы ацара ишафьыц иафын, зны ахы ларҕәуа, зны ишьтыцо.

– Иҕартцозеи, икәынтәаша, иҕартцозеи?! – Кыахыыр ихихаштны ибжыы нхалеитцеит иҕацаза, ихкаара нтырцәажәауа. – Сыцә ршыуеит... сыцә рыцха!.. – акыр ихьяаигеит, акыр дазыгәжәажәеит, аха цхыраашья аиҕартә изыҕамлеит. Араҕа даҕа уск цон, даҕа уск мҕапысуан, имч зкәымхашаз... Ирахә зегыы ирыхтнитцоз, зегь реиҕа дзыцклацшуаз, уажәы икылкааны еихсуан аерманцәа ахьынхоз шыҕаз ҕнык аҕынтәи. Уаакәын рыштабгыы ахыҕаз. Уаанза иазкылацшхьазар акәхарын, тахак артомызт, харантәила ашьапы икәырҕьарц.

Убри аамтазы, ацә ишалшоз ихәааит, абжыы халатцаны, ацхыраара иахәозшәа... Мчымхаракишақәшәаз унардыруан... Ишнеиуаз, уаха иамышьтызар акәхап, инцәытцаххит, ашьапкәа ирызнымкылакәа. Иаахәны ианынкаха, ицаҕь-цаҕьуа аҕазеикәкуамызт арыцхара иақәшәаз, иатцгәашаз, иацхраашаз хәа азәгыы дзыҕамлазакәа. Егырт ажәкәагы, цсрак иақәшәаз реицш, оуман иҕартцоз еибарҕаауа. Зегыы ахыкәшаны иацәхасуан иахзыргылозар хәа, аха уи уажәшьта изгыломызт, изгашаз ахызатә агәатца ҕенатәаахьан, наунагза ашьапы изықәымгылартә еицш.

Ахысбыжыкэагы ааикэтэит убаскан.

– Иршыт... иршыт... сыгэнаха зыкэшэаша!.. Зашэа даргы убас ирлахынтцахаша!.. – Кыахыыр игэы пшаауан дзымеитатцуа дахыгыз. Аңсабарагы иааилахэашы-иааилахынхэышшэа ибеит аминутказы. Дахызмыцхрааз дааикэанархэит.

– Уеиикэк, иазхоуп уажэшьта!.. Арака хара лшара хамамыт!.. – Таркан уи днаикэцэкеит. Арахэ ргэылра ду змаз Кыахыыр ицэ ахышьтаз дзымнеиуа дгыланы дзыцшуан асы иахыылхоз, иахыылабылгьоз, аңсы нахшэаанза.

– Урт сыцэ акэын иртахыз... агэнаха рзымгааит!.. – даагынкыит Кыахыыр дыңсадаха, зегь изеипшхазшэа дахыгыз.

Ацэ ахыгы изымнеиуа, афныкагы изыфнамлакэа ишгыз ауп пшьфуаак, бцарла еикэных, ашта ишааталаз. Ицэымкыр-цэымкырза, сапынк нарыфшыны бзантыкгы зык нарфарымтэацт ухэарын...

Таркангы, Кыахыыргы, Мзаутгы иахыаадэылтыз, наф уаха имнаскыакэа, абартца иаатцагылеит рееикэырцсны, узрыламкыакыазо рычехыршэаа. Урт рлакта антэцшра аңсра ирзафызан, убриакара ргэы кыднаххьан. Рцэымыгхара рфацшылара иуанахэон рлактакэа ырмашьцаны иахыгыз. Дара, ыырц-ыырцхэа асы еимгэхэо ишааиуаз, афны абартца итамлакэа иаатгылеит рычхаршаланы, абри аамта изтагылаз иртахыз шалдыршоз нарфубаауа. Аказыхэан ус аламала рхы ладыркэыргы ртахымызт.

– Аңхыраара хтахуп... шэхацхраароуп!.. Ацэ ацэа ахыхтэуп, еимфыкыкыатэуп... – ихэеит руазэк иеаарзажэны, иблакэа кэаз-кэазза, ачыфрадагы пшра итаны дахыгыз.

Кыахыыр бла-бла дрыхэацшуан, ргэаг кны дагон, аха рыкэфитуамызт. Аха ашьтахь дааиташэан, иблакэа ырмашьцаны днарфацшит, гэампхара-казшьак наитцубаауа. Таркан, урт иакэымк нарфаижыыр хэа дацэшэон, Кыахыыр иказшьакэа уажэы ибазма.

– Шэанаңыалбеит, харгы хуаауп... аңсы ххоуп... еилкааракгы хамоуп хэа хакоуп... Хтэы-хамаа хара

хақәйтзамкәа хзыхкьазеи?! Насгы ас иргәәкны изышәшьуаз, ус шәаирггы ишәымгози!.. – Кьахьыр деицрашәаны, ицә иеихсны изшыгтәкьаз деиликаарц итахышшәа дырфәашуан, ичхара еиха-еиха изеикәымкуа.

– Хара хакәзам иеихсуаз... хара хакәзам изшыыз... Уи аштаб аихабы иоуп, Тамаз зыхьзу. Уи шәарггы дыжәдыруеит... деихабуп... Иихәо ауп харггы инахагзо. Иахьа имшира мөапыргоит... – даацәажәеит ачкәын шатлакьашәа иказ.

– Аа, имшира акәзар, иазгәатәтәуп жәахәарада... уи ус иныжтәу усым... – ихы ааиртцысы-ааиртцысит Таркан, иихәаз акәымкәа ифнытқа аеак такны, ргәы дамыскәа, иеаамаратәны. Иакәымк ахь икылеибамгакәа изеилгозар хәа гәтакыс иаакаитеит. Уи дацәшәон Таркан.

– Аәггы хтахуп хара... аәггы хашәтароуп!.. – уи ачкәын иумамзарггы мчыла иумпытцызцаакәоз рказшәа иныцшуан ицәажәашәала.

Кьахьыр иихәара ифамшәо дааихәлахеит. Өык татцәахны иман ирымбацкәа, аха ацәыргара итахымызт.

– Сынтәа афы тахтәартә еипш атагылазаашәа хамамызт, анахь хшыфәуаз, арахь хшыфәуаз... Насгы ашьақарггы абакахыз?.. – Кьахьыр дкәанызануа даацәажәеит хфыхшьак сзыкатцозар хәа. Афы акәым, иахьибозггы ихлахатц арггыжьуан, игәы еиланартәон инаитцагәгәаны, деилшәауа.

– Ирутароуп, Кьахьыр, ирутароуп... кыр умазар... уахаггы цсыхәашәагә амазам... Ухшыф уахымцын, уазхәыци хтагылазаашәа!.. – Таркан уи алакәакра днапыфланы ихы наиқәикит, урт зыхьаауаз ихафы иааганы дназхәыцырц. Мап икыр, ишакәым ирызныкәар хәа дацәшәон. Ирхәоз анагзара, аамтала акәзарггы, цсеивгарак шырнатоз агәра инаргон.

...Кьахьыр, игәы еилатцәо, ицә ацәа ахьахырхуаз дырхагыланы дрыхәацшуан. Абыржәы акәын урт ирықәна-гахашаз ианақәыршәатәыз, ицкьашәкьа ианықәтатәыз, аха ихы иаирхәашаз, дызларылгашаз акаггы импыхьашәомызт. Урт агәаеанызаара еснагь иацәхьатцуамызт. Рабцарқәа иаарыхтыгәлаз дара ртәык импытаргәгәа настхашәа дгылан, азәы иеааирқәацарггы, дышныцкьара иеибытаны.

Къахьыр цъабаала ииаазаз, нас бзиарак иазикырц иитахыз ицэ, ианакэызаалакгы илацш ицимыжыуаз, хабла назак еилзыргашаз, уажэы асы илагэаны, абгақэа реицш акэын ишахаз, ажэырқь-жэырқьхэа ацэа ахыхуа. Аныкэгара бзиа змаз ишшацасалаха иахышыцтаз ажышэқэа цыцны ицон. Зынрак таацэарак ныкэызгашаз импыцдышша иахыцоз, хэыцра-шэкы иццэырнагон Къахьыр.

Ацэа анахырх, апыжэ-сыжэхэа аихала иныбжыасуа иаимэдыркыкеит иара уатцэка иаразнакы, рацэак реадмырхалакэа. Рызынтэыкгы шыапык-шыапык аашытырхын, ирыманы реынархеит асы инылархэазо.

Урт ашта ианынтыцуаз, Къахьыр ирызирхиаз рыцгы аашытырхит, ргэалакэаара ақэыбзиаханы, аха ирышытацшуаз урт имцапыргауаз рыхэымгарақэа афеахэа рхапыцқэа еиханаргэгэон, еаамцанык еицшымкэа.

– Ахи, амгэеи, ашыапкэеи роуп хара иахзаанрыжыыз... Уаха акагы хэаламызт... – Къахьыр игэы неилацэан, илагырзқэа нхакакэалеит, абас дахыымчыдахаз игэы арцшаауа.

Таркан ацэ ахы асы илархэазо иааиган, ауацак апхыа инышытеитцеит ашыа ахыжжы, нас ацэа ахыхны, ижэны акрларфарц азы...

Къахьыр ариафны даанрыжыыр ибаргэыз!.. Къахьыр уафы ишимбац ала игэы пнажэеит ашытахь, дук хара имгакэа, дзыкэдыршэаз азалымдарақэа. Знык дынлапшыкэыртца, нас даанрыжыуа икахызма, уажэы-уажэы игэашэ иаадгылон, тахак наимтауа. Ицсеибакра ихэдацэа цнакаауан, дахэаеуан, азсара ззымдыруа, азымыжыра иалахаз иеицш. Аиаша ныкэызгоз ахыимбоз ицсахы еибанаркуан. Ауаа абас игыгшэыгны икалап хэа игэы иаанагомызт. Итэы-имаа иара дакэицымкэа, шыоуы ишыртахыз рхы иахыадырхэоз гэыцжэаран изнарцысуаз.

– Уцсы ахытахаз анцэа уиэхэала!.. Арахэ роума уара хэаас иумоу?.. Аибашыра цоит, иумбазои, аибашыра!.. – инаикэцэкеит рцамтазы реынхыршэааны, жэа кэандак нарфыцымшэазо.

Ускан, акыр ицэхашхазаргы, ргэахеибакра иеа-кэимыршэеит, иеафеаимыжыт... Ижэқэа еибаркаауа ашта

интыргейт. Ари афыза дақөымшәацызт, ари афыза имаҳацызт
Кьахьыр бзантцыкгы.

Кьахьыр аухантәаракгы дмыцәазакәа иааиршеит
дшыгәжәәжәоз, Таркан дышиабжьоз. Астәкьа дақәгәыгуамызт.

– Ишпақалои уажәшьта, хҳаблафы рахәык анзамкәа?..
Хзатә-затәза, хазхьыпшуа хәа акагы ыказамкәа,
агәысакара хашпақәдырхеи?.. Знык, пхаррак каланы,
аапынрак ахь хазкылсыргы нхашьас ихамоузеи рахәыда-
шәахәыда?.. Ахәирагы наххылиаашт... Хәикәхазаргы, ххы
зланыкәаагараны икоузеи?! Зегь рыла хашпеимырцәеи
адунеи ианызааша!.. Ххы абаагои анцәаузша?.. – Кьахьыр
ихәаакәа еикәыртәашьак изатомызт, ицәытаихәаеырц
дшафызгы. Апсабарей иарей еикәытханы, дзатәхазшәа,
маң-маң дацәхьатцуазшәа ибон даң-пашәла наңьнатә аахыс
дызларсыз, дызмадаз. Аибашьра астәкьа дтанаргылап хәа
игәы иаанагомызт.

– Уаҳа сырахә рхәы схәом, рыпхь схәом... руаң тызгом...
саадыртынчит... – Кьахьыр игәы псадахазшәа, дыггаза
даанхеит, акагы дамаразамкәа. Ихазыхәан дцәәжәозшәа
акәын дышцәәжәоз, ибжы рмаңны, уажәы-уажәы ихахәы
еилыггара инапы налшыа.

– Узықәшәо зегы ухы анурнаалароуп... уаҳа
ишпақауцари?.. Уазхәыци, ихалшои хара абри афыза
аамтазы?.. Акымзаракгы халшазом... – Таркан уи
диқақьақьаны диқажарц дафын иахьынзаилшоу. Уаҳа даеа
цхыраарак изитомызт, иаргы убас деимырцәахьан.

Адыршәены Кьахьыр, уаҳа гәалақарак имазамкәа,
деихәлашышы иеахыныкәижыыз, дшықәиаз иааихигейт
иааилахәлаанзагы. Ғаамтаньк еипшымкәа, имаха-шьаха
дырзышытымхуа, деимырхха дызкыз ахәыцрақәа имч еихә-
еихә илрыцәцәауан, акәымзар акала изицхраауамызт.
Шықәсырацәала еипмыркьазакәа иааигоз ирахәгы
ыкамызт, ишәахәгы ыкамызт. Ифны-игәараңа, инхара-
интыра изатәны, цхыраарак рызимтазо иаанхазшәа, игәы
еикәызхәалашаз акагы рызитбаауамызт дназхәапшуаз.
Арака ауафы арыцхара дыштагылаз еипш, апсабарагы

арцхара иштагылаз убартан. Гәахәарак, гәеитдыхрак уи алақта
иуытцгомызт, еихаҕәызны иҕан...

Дыгә агәыхь изцәырызгаз

– Ох-ох!.. Иаланакшоит... иаланакшоит аҕытцәыхәа!..
Иарамышкахала наҕ сагар сҕынчымхози, исыбаргәыз!..
Ариаҕарагы салапшуазма!.. – Дыгә игәы кны уажәы-уажәы
дынхықәтәалон. – Сагоит... егырааны сыҕазаргы сагоит!.. –
иблақәа хыхәхәала днарыхәапшит иаҕхәа итәаз. Агыларагы
рацәак игәы ахәомызт иахәа. Иахышыҕтаз маҕк еилыргашәа
иҕан, аха егырахәҕа ишеилажыц еилажын, еилыргашәак
амазамкәа. Хаҕтина уи лгәы ахыломызт аҕнытә ус
иаанлыжыт даламкыскәа. Иааиуазгы рылапш инытцашәон,
аха уиаҕара аимырттаара рәазыркуамызт, араҕа зегь рҕыц
ишықәырцахәыз иназхәыцны.

Хар имазамкәа дааиуан ариабжыаракгы. Ари аҕыза
арыцхара инташәеижәтеи игәыхь изцәырымтцацызт.
Игәы каханы дыҕан, илахь еиқәын, аха макьаназы ишыапы
днанагон. Хаҕтина лакәын иара еихаразак дзыцәшәоз. Уи зны
дышәталон, зны днагылон, лчымазара леалтҕомызт. Лмаҕацәа
амлаиакырхәадшәаны илылшозалакырызылуан, кырыфалтон
иаалыцырхырааны. Дыгә зны анахь дындәылтцуан, арахь
дындәылтцуан, аҕны ихы изыџнакуамызт.

Рыцкәын Кәатат уажәы ара дыҕазтгы ирыбаргәыз!..
Зегы днархагыжыуан, днархыкәшауан ргәы иамыргакәа.
Рҕаца ҕадыҕыгы дшәаҕыны дахьцаз, уаха лыхабаркгы
ыҕазамызт. Лтаацәараҕы дахьнеиз уаҕа даанхеит, арахәаашәа
лзыкамтазакәа. Ма уи дрымазтгы, быстагы рзылымуаз!..
Кәатат дзыпсазгы уажәшәтоуп ианеилыркааз. Мҕеидарак
иазқәынца, абартца даатцаланы, аҕаџхәа инарызкаижыуан,
хҕтагы иамкратәы, мцакгы нарзеихәлеикуан. Иаҕа ус
иҕазаргы, цәыссыхәа, еибамкуаз амҕы цәылапсқәа
еихәлажыны, ауаҕаҕ иадиртәаломызт еиқәыхшәашәа.

Аккаһәа изкуаз аһаца мыҕқаа ирылыһадаахан, абна аһынтәи аагашыак рзатомызт.

Дыгә даауцылацыңхыаза игәы шикуаз, атдыхәтәаны дзықәшәаз ашәарақаа рақәхап изыхкыаз, инеихыңсаазшәа ихаштны дыкан.

– Егъараан сыҕазаргы, уаһы симбазакәа, сгәы сагоит... – имшын абжыааңны днауцылацыңхыаза. Убриаҕара дацәшәон аңсра, ишакәым узиацәажәомызт. Уимоу, инамыцхәны ажәак науҕытшәаргы. – Изуумхәарызеи уара, абгалаң еиңш уҕоуп, хыхыкгы умқан иқәлом... ухы еибгоуп, ушыапы еибгоуп... – хәа науҕаирхыуан. – Сара аибашыра дуи аңсреи-абзареи исхызымгаң иҕоузеи?... Нас шәара шәоума сара сеилызкаауа?... – ихәон, гәынамзарак неинырңшы.

– Уеилаҳаауеит, Дыгә... уеилаҳаауеит!.. Иухугахыоугы аадыруеит!.. – имаркуамызт, игәы инархыыр хәа иацәшәаны.

Аибашыра дуззагы, иқәыңшраамтазы ихызан, иара даламырхәыкәа, ус иниаҕыны изымцеит. Ахәрақәа рацәаны изыннажын, иахыа уажәраанзагы тахак иртомыт дахыцалакгы. Урт иреицәахеит иңа, чкәынцәақәаки иареи ргәааибагара иахыаны, амашәыр аныҕаитдаз изцәырнагаз агәыхы. Уи дҕақәақәаны иңсы еиқәирхахыан. Кәатат урт алазқәа, ихыччарц ақәызкыз, рыңсы егымцо-иагымаауа ишытатаны днарңыртижытеи, уаха рыхабаркгы имбацыт.

– Умшәан, Дыгә... убзиахоит... уеомтароуп!.. – ихәеит Тарқан уажә дахытәаз. – Уара уеиңш, зегы ртагылазаашыа убас иҕоуп... агәкажыра атахзам... хазынтыкгы иахпеиңшу ауп... Ухаткы ицеит, хыаас иҕаумтан... уазымхәыцын!..

– Иахак измыршоз ңысышьеит... хшеикәшауаз, дшуазыруаз иааихигеит. Иахыагы дзымгылазеит заанатцы... – Хаңтина дахышытаз лхы шытырззашәа даацәажәеит, Тарқанраа ахыылбаз лыңсы ааикәнахәалазшәа.

– Дыгә, уаргы уеилаҳаауеит, аха харгы хәилукаароуп... Умацара уакәзам ари азыблара иалашәаз... – хазынтыкгы... Ыы, сара маң сцәыргамат?... Кыахыыр маң ицәыргамат?... – Тарқан ихы Дыгә инаикәикит, дызташәаз аиаша хата аацәырганы иеиликаарц. – Кыахыыр иаҕара арахе ззаныдаз...

арахә ирыхызыаауадаз?.. Иааумгои нас?.. Ауха иеизымшыт
ауп игхаз... Ыы, сара сыжәкәа хқа, ишынкахъара иказ,
егьырт иреицәазма?.. Насгы изакәытә жәкәаз?! Сара малс
исымаз убарт ракәгышыан... Узхәыци иахъатәи парала
урт шақа иаңсаз!.. Уажәшыта, хаңсы еикәхаргы, сара соума
ант рөызцәа ажәкәа аахәаны ианызцауа?! Зегь хъаак-хъаак
хамоуп, аха хәехаргәгәароуп, хгәы кахмыжыроуп, хазцәымгу
ицасхәафьинтәигы... Иабакоу суасақәа... рыхабарк збама?..
Илашытахәашьтартәит... Шәара ма шәкәйтқәа аанымхеи...
шәцагы аңш тами?.. Хара хкәйтқәагы ыкам, хаңшгы
ыкам... – Таркан маңк иеаарымчшәа даацәажәеит.

– Хкәйтқәагы ргозар акәхап, хаңшгы... ус хаан-
рыжыама?.. – Хаңтина лгәы кахазаны, деикәхъахъа днар-
фаңшит. – Анцәа хәихъчароуп, уаха ихалшагәышыөзеи!.. Ан-
цәа ида гәыгырта хамазам!.. – нацылцеит.

– Сыжәкәа, сыекәа, сеуардын еикәышәшәа... нхафык
дшынхоз еиңш снымхози саргы... – игәалаиршәон Дыгә
мчымхарала дзыхъцәуо ицәыргақәаз инхара маңахәкәеи
ирахәи. Урт ус амала ишимоуз, амала ишимырхаз дазхәыцуан.
Шақа шықәса аңбабаа рыдибалахъаз дынцәытхәхуа,
днaryшытагәатеиуа. – Урт рыла акәын сыңсы златаз...
сызланхоз... еыда хазхәартузеи, хзыламто, хзымцәагәо!..

Дыгә, абри дызташәаз аамта иңырхагәхәит акәымзар,
нхафык иахәсабала хар имазамкәа иеышыақәиргылахъан.
Ирахә ыкан, ишәахә ыкан, инхара уафы дааигәыргьаратәы
аееибнатахъан. Иматцурта ухәару, икәасқьа ухәару, иказарма
еитцхәа ухәару, иашта-ихкаара улаңш нарыдхалон. Абарт
зегьы рныкәгара аңбабаа рзачын, аха иара изыхәан уи еихау
уаха цстазаара ыкамызт.

Егъараан дубаргы Дыгә ашара дацгылон. Ирахә
днaryлаңшуан. Нас дхыкә-хыкәуа, азаза ихышы, иекәа
днaryшытхалон. Уахынла ишыаханы ианауишьтлакь, инеины
Мзаутраа рфаңхъа адә хәыцафы инықалон, аңыжә-ңыжәхәа
ихәуа, уахашаанза атәцәабжыы улымха цнахуа.

Мзаут дгыланы маза-аргама шаќантэ урт дрытцакъаны иќаицахъааз!.. Ушрытцакъо ибарггы игѣаѣхомызт Дыгѣ, иаразнакы дааикѣанаршѣуан.

– Шѣанрылацѣагѣо бзиоуп, абжъааѣны ижѣбаны шѣаанхом, – ихѣон иаѣцаны ианкаицоз дцѣйтцакъѣиндѣындуа. Аиаша ухѣарами, ари ахѣблаѣы арт ѣѣѣа зхы иазмырхѣацыз азѣгы дыќазамызт. Дыгѣ импытцыхра даараза ицѣгъан, аха иуаѣигомызт. Урт рыла ирцѣагѣон, илартцон рыхкаарќѣа, даѣа цѣагѣагаќ, латцагаќ ала ианзеиќѣымшѣалаќь.

– Оумашѣа иубаша, аѣыстаацѣа реиѣш ашыжъ иааќылсит. Аштѣ ишааќѣлазтцѣќь, ишаќь-шаќь иахъабалаќь иааимырдеит. Иќашѣтцѣ закѣызеи, шѣзышыѣоузеи хѣа уразтцѣаар руама?.. Амчра дара ирымоуп... Раѣхъаза ацѣтцѣа, сеуардын ахытцѣагылаз рылаѣш наќѣшѣеит... Нас аказармаѣы иахшыыз ахамутќѣаггы ааргеит. Аѣѣа ахкаара иѣамыз, иаарцан, ажѣжѣа-пѣахѣа ахамутќѣа нархартцеит, агѣраќѣа нарѣартцеит... Уаѣ ихѣатѣы захауаз раќѣмызт... Реиѣабшѣа иќаз ус дгыланы дрыхѣаѣшуан... Иќахѣахуаз, реуардынгы дарггы еиќѣыршѣаны агѣашѣ инѣаагеит...

Убри аамѣазы, хшазыѣшзамыз, аќќѣынцѣа акы ааргѣалашѣахын, еибархѣаганы амѣтурѣахъ рѣынархеит. Сарггы иаасгѣампѣхеит... Урт абѣъар рќзамызт, абѣъар зкыз рехабы иакѣын. Аќќѣынцѣа иќартцозггы иара иакѣын идзырќѣатцѣоз. Сгѣы иазымчхаќѣа, абартцѣафы снейуан еиѣш, рылаѣш иахытцѣашѣаз здырхуада, сыѣшызар, ѣъара аамѣакы ќаланы азлагарахъ ихѣазгозар хѣа ирмазеины ихамаз аѣш зѣаз аатѣа еимаќы-еиѣаќуа иаадѣылыргеит. Уи анызба, иаасцѣымыгхан, инасымѣатѣны, снамѣасны иаасќит ирысымѣарц. Дара ируамызт ирымгар... Срыдгѣатцѣыгѣатцѣылеит, аха егъсылдыршарц аќѣыркиќ, сыгѣхъааггы мќзакѣа. – Уара уца азна аѣш ѣоуп, хара аќагъ хамазам, – рхѣеит. Смаѣацѣа ирыќѣлоуп, уара!.. Аатѣа анааимѣхархха, иааѣытлан, аѣырќъхѣа асы инылаѣсеит аѣш илеиѣыцѣќьааны. Ма хѣаггы кырѣандаз!..

– Уажѣшьѣа уара иумаз... ухы иархѣа!.. – рхѣан, иццакы-ццѣаќуа аштѣ инѣытцѣит. – Шѣызуѕтќѣада?.. Шѣабанѣѣаи,

уара?.. – схәеит, аха ант сара исызхьаңшуа иҥахызма...
убри сгәы снархыт, Җарҗан... сгәы пнажәеит, схы ахьызгара
сзымдыруа... Ох, ох!.. – Дыгә инапы игәы инадикылан,
даагәынқьит. Игәы ашытыбжь инапы ианыруан дықдықхәа
аус ахьауаз.

– Урт нхытцынтәи иааз ңушьома?.. Абри иҥаландырхаз
роуп, маанала иҥатчаланы хрыладырҗашьарц иҥаларыңсаз...
зеагақәа зхарззала, арашәатә шәымоума хәа иҥалаз... хәтаца
еиҗшаны изҗахтцоз ирыхшаз... аа, уажәы хәхькылыргаз,
ишхазныкәо!.. – Кыахьыр игәы змыртынчуаз, игәы итцхоз
шырацәаз инубаалон. Уигьы ариабжьарак ихигақәахьаз
дыркәырны даман деихәлага, бҗеитцыхыртәк инамтәзо.

– Ирҗаху рытәтәуп... ирҗаху ргаит!.. Ирҗагылатәым,
убриоуп сара сгәы иаанаго... Җара урт хәрҗагылартә еиңш
аҗагылазаашьа җамам уажәазы... – нраҗеикит Мзаут. Изтәшәаз
уаха высшьак аманы ибомыт дахьазхәыцуаз. Ахеиқәырхара,
ахеицахара акәын еиҥаразак, егәа гәәкәра цәгәа иҗашәозаргы
хшыҗышыҗтра ззырушаз. Знык изеиқәхар, изалцыр, нас
иутәыз, иҥәатәыз, урт ишрызнейуаз акы азырзбарын, аамтәк
рзыкалар.

– Аиеи, убас хныкәароуп, уахагь ңсыхәа җамазам... –
иҥәеит Җарҗангы, Мзаут ииҥәаз инадцәыланы. – Җаамтанык
еиңшымыкәа ахеиқәырхара аҗахуп абыржәы... Хаштра
җамтәкәа убри иазхәыцлатәуп еснагь... – днарылабжьеит,
иахьатәи рҗагылазаашьа цакыс иамаз иазырхәыцуа.

– Шәгыланы шәаалеи арахь, җара хашҗа... рацәак
шәеыҗнашәмырхан!.. Иахьа заанаты шәанахамба, акы
шәыхьыз ңахшьян... – иҥәеит Кыахьыр идәылтцымтәзы. –
Җьарак җаҗазаит, иҥахьлакгы еицҗахьып...

– Хзыхьчоз ааихьома? – убри дназцаит Дыгә.

– Урт иацгы иҗамыт, жәацгы иҗамыт, иахьагы
изыҗамларгы алшоит, аха хабарыцәои?.. Рылаңш ххым
ңушьома?.. Җла иахантәаракгы җааихакык җанатомыт,
зәыр дааиуазар хәа иҥазкылңшуазар акәхарын... – Җарҗангы
дҗагылеит андәылтцразы иеааитцыхуа, ихылҗа неихатаны.

– Шәнеи ирласны, шәеыншәмырхакәа... – ихәеит Мзаутгы. Рхала абрака рааныжыра макъаназгы ишәартан, иблакыблацәо ахабла иалаз рыгәра угартә икамыт.

– Ох, ох!.. Сгәы мыжда сагоит, егъараан сыказаргы!..
– Дыгә, икаруат аханы игылаз акаардә икәыз иматәакәа даарыханы, аеиелахәара иеыназикит. – Баргы бгылароуп! – Хаптина иналыдитцеит лыгәшәамшәа хәауа. Хаптина лымаха-шәаха хыпцсаза дынхықәтәалеит, илхәаауаз лнапқәа еергыхәа инеитцыхуа...

Таркан игәеибакра

Аамта цацыпхьаза еиха-еиха ихтаркуа иалагеит ахабла иалахаз набжьоуаа. Рымш тынчмыт, рытых тынчмыт. Еибархәаго иабжьалоз арыхәцәа ирыхкьаны, акырынтә ишәазызо, рыфнқәа ишрыфнагыжьюаз иаархыргон. Рхы ахыргара, рхы ахыртәахра иакәшәомыт. Агәак-цәакра изтагылаз акырза иаркареит, рымч рылнакәыкәааит.

Уи аеынгы рызынтәыкгы еизаны Кьахьыр ифнаҭаҕы итәан, рахаидик ыказамкәа. Амш акыр ихалахьан. Арантәи ишутахыз иубартан ахабла ари акәакыҭаҕы иаакалоз зеггы. Асы мацк ишытыцхьан. Рхәырцьынқәа разкәынцә, агәарабжьара иабжьалоз, иҭацәыз афынқәа инарзыфуан, рыпсқәа цамцәмуа, ишакь-шакьо. Иаарымпыхьашәоз еизыхәхәаны, ирыманы ицон.

Шьоукы ҕыла икан, шьоукы шыпыла, шьоукы тракторла. Шакафы ыказ акара рҭахракәагы хазхазын. Рҭаацәарақәа аладыргәырғьозар акәхарын набжьоуаа рылагырз зхыршаз, ррыцхара иалыргоз ала. Дызустада, дабытә ламысдоу набжьоуаа рыпхзаша иатцаланы изгауа?.. Игәынқьуан иҭацәыз агәаратақәа. Агәакаҳара, алахьеикәцара рныпшуан уназәапшуаз ақыпҭақәа, угәы нҕдырхәацәауан.

«Изыпсузеи уажәшыҭа Набжьоу – Набжьоу хазына хәа изышыҭаз?.. Изхәартузеи?.. Изыгьацома мышкызны, апыхьа ишыказ еипш, изышыақәгылома ҕапхьа ахаҕара ацәмырзкәа?

Мамзаргы аҳәира нахытәаны, итәцәны иаанхома?.. Ақьаптақәа... ақьапта рыцҳақәа.., нас ишнеи-шнеиуа адгыл инанызаауама?.. Мап... мап!.. Уи калашья амазам... Набжьоутәык ицсы танаты!..» – Мзаут, абас данхәыцуаз, даалканы ибжы нхалеитцон, рыцҳара дуззак иақәшәаз иеипш, ицә днытзызаауа. Набжьоу тацәны икалар – ари иааназ – набжьоуаа рыдгыл ианызааит акәын, нацнәтә аахыс абицарала ихьчо иааргоз. Уи ихәфы изаагомызт... ус калашья амамызт макьаназы... Аамта зны аеакала иаахәуеит, аеазны – даеакала...

Иахьызтцада абри адгыл, дара ахьықәынхо, Набжьоу хәа?.. Ихьызма, ижәлазма?.. Акааметза ахымтзо икам, аха Мзаут еилыргашья изаҗомызт ашәышықәсақәа ирцәытцәахыз аҗоурых амаза. Ижәлазар – ижәла бзиан, ихьызар – ихьзы бзиан... фырхатарак ишахылҗеааз агәҗара узтоз рацәазан. Еҗа рыцҳара, еҗа мыкәмабара иақәшәахьан, аха ианымзаакәа иахьа уажәраанзагьы иааиуан...

Иахьа... Набжьоу рыцҳа, иуцеипшыз!..

Ғәыҗрала игәы еикәихәалон Мзаут, игәы икажон. Шака дазхьаауаз, шака итәхыз Набжьоу, ацыхьа ишыкаитцалоз еипш, дналацш-қалацшны ибар, гәашәцыпхьаза дынкыдгыланы, ргәаратақәа днартацшыр, аха уажәазы аткәа диҗызан, уи аҗыза аҗагылазашьягьы иамамызт.

Убри аамтазы, Мзаут аҗенцьыр дкылцшны адәахьы дшыпшуаз, амҗаду иааныцын, агәарабжьара ибжьаланы танк дук аҗаанахеит, агәыцә харыззала, агьҗа-гәгәа ахырга. Хыхь жәаҗык ракара асалдацәа ақәтәан рабцьярқәа кны. Абриакәын ирымбацыз, абриакәын ирыгыз... Бзиарак ишазхәамаз иаразнак иааинырит Мзаут.

– Ишқакаҳтдари, Таркан... танкык бжьаланы иаауеит хашка?.. – Мзаут даахьахәит Тарканраахь. Зегь ахьышәт-сышәтхәа иҗагылеит, иаарзымбатәбарахеит.

– Ишқакаҳтахуеи?.. Хәҗны цьаргы хазцом... убра шәтәаз!.. – ихәеит Таркан, еилацыруа еиламларц азы агәеанызаара нарыдитцеит. Кьахьыргы акыдыршәыла ывтцрааны иахьыказ дынкылыцшит иеааларкәны.

– Артгыы рыхэцэазар акэхап... – ибжыы рмачны даацэажэеит иара.

– Ирыхэцэоу, еибашыцэоу сыздыруам аха, рхы шхоу иаша хашка иаауеит иеиханы. Ари бзиара иазхэам... – Мзаут ибла иабоз цэымгхарак изнартцысуан, дахыгылаз деилшаауа.

Дыгэраа ахытэаз иааилагэжэажэеит.

– Абарт ахэыцкэа роуп акэымзар, хазгалакгыы наф акы хэгандаз... хара уажэшыта иаабараны икоузеи?.. – Хацдина лматацэа днарызхыацшит. Хыыкэыр фылтуамызт, аха зеггы ус ишыгэнылгоз лныцшуан дыхыташыызшэа, лшыал лыкэыршаны дахытэаз.

– Шэымшэан... акы шэацэымшэан!.. Зынзаск еилагакэамзар, ус ишцахазныкэари?.. – ихэеит Царкан даалшэаны. – Хашцаршыри... анык илхымшазеи?.. Хазташэаз еилыркаап... – ргэы иргэцэарц дафын, аха иаргыы изымбатэ-бараханы дыцшуан иацхыака.

Атанк асы еимыречо, илхэата ишааиуаз, Царкан инхартэ ианаавала, ицыцза иаатгылеит, ахэара-хэарахэа ацсеивгабжыы уахауа. Иакэтэакэаз, рнапкэа рхахо, ахэыстахыы ицшуан, акы иалацэажэон.

Насоуп Царкан ихшыф аназцаз.

– Амашыына азыхэан иааит... амашыына ргарц... Урыхэацши ргэы итаркыз!.. Арт рыбла акыцтамшэароуп хэа, нас инауцгызаауама?.. – Царкан игэы иныцаххит илацш назыкэшэаз. Урт рааира ееирак ишазхэамыз уафы идырратэы икан.

Ариабжыарак иаахтырымгацыз иказ... аха ирызгомызт. Ахэыста атыгара ус имариамызт. Тракторла итаагоит хэа иалагахыан, аха ирзымгакэа иаанханы икан. Уажэы атанк ааргеит рхы иадырхэарц, уаха цсыхэа анырзамтаза.

Закэытэ хацсыраз инадибалахыаз Царкан ари амашыына!.. Есымша гэырфас иман. Тагалан, ари афыза атагылазаашыа аныкала, ақалакы афы исцэыргычыуеит хэа дацэшэаны, иабхэында арахы иааиган, амхыртафы, уаф дахызымнеиуаз ицэытцаргыланы, атэеи апхэи ақэцаны, ицэытцэахны ирыман, аха ант ацсымцкыакэа ирымбакэа иаанхозма.

Изакейтэ машыназ, изакэйтэ цшраз иамаз!.. Таркан иабхэинда, ифны-игэара зегы ааныжны, аибашыра далан, ахакейтраз дыкэфон.

Ус, ишыцшуаз акэымкэа, атанк ацында ааааза, иаакэцэиан, аандеи-сындаи леиларкэыфны ахэыста инталан, ахэыркэхэа интысны, амашына ахытэахыз инадгылеит. Хыхь иакэгылакээз рыбжафык амашына злахааз акэыхра реыназырkit, рыбжафык Таркан инхарахь рэынархеит. Акэкаэхэа ахысбыжыкэа лалдыркэеит афны ишыфналаз еицштэка, ауадакэа инрыфнамцшыр ргэы иауазма... Ишака-шака цыарак изеикэтэомызт. Ариабжыарак иахтыргахыз азымырхакэа, дарфагыых рылацш ахынзаназоз, кылхарак аанмыжкэа, хэыцхэыц иахыбалакь иаимырдеит.

Закэйтэ гэыблраз,закэйтэ гэхалалраз иатцаз ари афната!.. Таркан иаб Басыр ицсы антагэышыаз иаилшоз зегы кайтеит ицкэын затэы изыхэан. Акалакь афы дынирхеит, дынирцит. Аракагы изеикэирхеит ишилшоз ала. Ирахэ-ишэхэ, икэатца – акала дыкэнушэартэ дыкамызт. Ачеицыкагы ицын. Акрыфара-акрыжэрагы бзиа ибон, дазрыцхамызт...

– Уааи,дад,аранза...ари агэама сызбеи!..Ишцаугэацхои?.. – ифцара днытцаланы, ауалыркэа днарылацшы, рпыртэкаэа нарыхкэаны, афы аатигон азэы даницаалакь. Афы уи ишыкаитцоз еицш, ргэы иалсыргы, Набжэоу ахабланы азэгы изыкатомызт. Дацклацшы афы бзиа таитэон, ишужэуаз унафыцсаарын.

– Абриоума иугэацхаз?.. Нас абри хамжэуеи!.. Иахамфо, иахамжэуа анцаа ихаумтахын!.. – аирыз азна аахыхны иахынатэоз инарымцаиргылон, ажь аффы ахышэшэ, еикэыхшэшэа. – Сара сшыкоу уасымхэои... акранысфо цэыцак-фатэцак сыхэлэроуп... Амцхэы дунеихаангы схы иасырхэазом... – ихэалон уи дазгэдуны. Акрыфарафы, шамахамзар, дыццакуамызт, итаауаз ишикэнагаз еицш хатыр икэымтцакэа доуишьтуамызт.

Таркан, иани иаби ршыапы икэгыланатцы, иара абаагэара еицш дрыхэацшуан. Аха ашытахь, рыцстазаара ианалцы, акалакь ааныжны, иабицыинць дазыхынхэит. Уажэы

аеагәыблрак атибаауан ақалақ ағы данықаз ааста. Зны-
зынлагғы ихы гәыбган аитон ианилшауаз, ианаамтаз цқы
инапы ахьадимкылаз, дахьызхьампшыз. Аха уеизгғы акыр
ирыцқыеит, акыр иртбааит, ирлахғыхит даназыхынхәы,
ичкәынцәа ицырхырааны. Ғыц иеитеихақәаз ашәыр-
тцлақәагғы итәғәырцсаны, убла хыркыртә еипш, аинылара
иағын. Иахьабалақ еилышыны, амжәатцлақәа азахәа рықәын.
Ажәытә тцлақәа еилыхны, еилфаца икайтцахьан, нхаф бзиақ
инапы шырхыысыз удырратәы.

Уажәы узхәапшраны икааз Тарқан ионы-игәараҕағы?!
Ирылшоз ҕныргахьан, ахәақәа реипш инығналаны
еиладырғынтьхан, еиладыргәамхьан, игәағны узығнамло,
угәы ахымло...

...Уи аены Тарқан дшықалаз еипш дқамлацыт бзантцыкғы.
Убриақара иееитеикит, игәағны узиғапшуамызт. Амымеи-
қәара неифатәан, иғапшылара убыскак аееитанакит,
иамцхәны ажәак узиахәомызт. Идеибахәаланы дырқажеит
акәымзар, машәыр дақәшәаргғы қалон. Дахьгылаз иха-
пыцқәа аға рытгон, игәеибакра амца ицранатқан, иеи-
зеиқәымкуа, ацқахәа абылра дағын. Ажәжәахәа еилағеи-
ласуа ионыматәақәа дәылганы амашына иахьақәыртдоз
деиланакон. Мчымхарак дташәеит, акәымзар ус иауишьтуазма,
иерыдишьылозаргғы. Уаанза, иныпқаауа, Гәадал ионы
инығналаны, инығнырбзааны идрыцқяхьан, Рашьыт
иақәзар, акагғы изығнымгазакәа, икеикеиуа дыцәдырхәхьан,
игәағ шытыхны ирымазшәатқәа. Иара иакәын уажәы
иаанханы иқаз, напы зларымкыцыз...

– Соушәыжә нақ... соушәыжә!.. Иабақоу аиха?.. Ма сара
сыршып, ма дара сшып... ахәымгақәа!.. Изақәызеи иқартәуа,
хашпацәдырхәуеи, хаблақәа шаапшуа!.. Акагь хәхзамкәа,
акагь хәмазамкәа, хнахандеи зегғы наххыкәыкәааны
ишпанахцәыргои, амыждараз иқәнагалаз абарт амыцқықәа!..
– Тарқан днарымпытцәрааны дцарц далагон, иеирххон, аха
доурышьтуамызт деимырхха дызкыз.

– Уеаанкыли, ура... уеаанкыл!.. Изақәызеи узғу?..
Хамч зықәхо хәа егыіқазам, умбазои?.. Хәдуршыуама

хазынтәйкғы?! – Кяхыыр уи днаикәтәкьейт иеааихацаланы, ихәтәы хаимтар ада псыхәа шимамыз наирдыруа. Таркан игәы неилатәейт иеизеикәымкуа, иеизымкәжәо... илағырзқәа нхақәкәалейт... Акыраамтәзагы дырзышыақәкуамызт.

– Итагы хпейпшхоитхара... Хахыкылыргогы здырхуада?.. Арт уаф дрыкәгыгыртә икамзаап... – Мзаут гәу-гәу даацәажәейт. – Рыцхарас икалаз, абарт иахьауажәраанзагы иахьахымдыруаз акәын. Иҳалагәыгәны аеапсык рхазаарын, аеахәыцыртак рымазаарын, иҳацәнымхошәа иахьхаланхауаз... Агәыхәцәа... аимтәацәа... арыцхәкәа!.. Уаҳа шпарзухәараны икоу абарт реипш зхы мөапызгауа рзыхәан!.. – Мзаут иеынхиршәаит игәыпжәара нцәйтәажуа, ржы имазар акафыхәа днацхартә еипш.

Убри аены инаркны Таркан иказшьа акырза аеапсахит, аеетанакит, агәамт-хамтрагы тигейт, ушихәапшуа акәымкәа, акы дынзаакәкәала даманы афынанахон. Амчымхара игәы ипнажәаз дықәнакьейт... дартаслымит дзаламтцзо...

Акыраамтагы иавагыжьуан урт амашына ахәыста иахьтагылаз, нас атанк инацрархәан, асы илархәазо рфынархейт. Амөафы ианынкылырга, рызынтәйкғы атанк рыенақәрыпсеит, фырхатцарак мөапызгаз реипш, рыбжы рхарззала.

Агәарабжьара ианбжьыргоз убас дкалейт, деилашәаны, игәыпжәара зегы шцәйтәихәәеуазгы арахь илыжжуа, узиғамтцзо...

– Ақсра шәықәшәандаз, ақсра... хашпеймышәтәей аенышыбжьон!.. – игәахы еикәыччон Таркан деихәлапсны дахьгылаз. Итадырцәыз ионы илапш изақәыгомьт, ипсы ахьыхәхәа, днеир дзымнеиуа... ацаркы итахаз ашәарах еипш дуазыруан...

Аҳа, арт ирбаз еизыхәхәаны, ирыманы ицейт, уажәшьта пьтраамтак псеивгахак шпәхмоури хәа ишыпшыз, уи атанк дарөагыых иаахынхәын, еикәных агәарабжьара ибжәаланы, иццакы-ццакүа иааин, Кяхыыр игәашә иаадгылейт, апынтца өызмалақь Кяхыыр ионы инақәкны.

Ари збаз Дыгэраа, икарцо иакэымшэо, аоны иаафнагьежит еилауатыруа. Инартааз агэыткыра ахышэтхэа инарыжеланы иааиланарзыеит, ргэалакарагы уафы ишиимбац иаацхастанатэит. Ари даеа залымдаарак иазкын, даеа ус хэымгак шарфеиоз унардыруан.

– Икэынцэаша, ихайхсуама... хзыхдыркьоэеи?.. – Кыахыыр даауалуашеит. Икайтдарыз дакэшэомызт, ихшыф цагэызшэа, акагы азызбомызт. – Ишцааури... ишцакахцари анцааушша?.. – илактакаа нхыашышит ирыцхэхэа. Илакыцкакаа уаанзагы итиатцааза икалахьан. Иблакаа алашара рыцэмачхазшэа, икэызгаза иаанхеит еихамкэысзо.

– Атакэажэцэеи ахэыцкэеи... ашытахьтэи ауадахь шэыфналаны шэеыцхыашэкироуп!.. Ицагы ианааскылакь, ахацэа абарцахь хдэылцуеит!.. – ихэеит Таркан, днарылацшын, уаха иххэыцшаз даеакы ихахыи изаамгакэа. – Ргэы иацэымыгхаша изакэызаалакь акагы шэхэазом... Иртаху ргааит, иртаху рхэааит, шэара ышэтзом... арт гыычцаоуп... – Таркан, атшэара ибжыарцалаз аеы еипш, икайтцара дакэымшэо даалеишеит аоныфныцка. Илахь еизырцэо ихы адакаа рчааибадырххеит, уажэымзар-уажэы ирзымчхакэа иаайкэжэарашэа.

Амалагы ахац иакыз рыпцстазаара нфахыртэазшэа, цкэынцэакэак цэымкыр-цэымкырза атанк рыченалдырхэазан, равтоматкэа кны еибрхэага ашта иааталан, ишыкарцалац еипш, фни-гэареи иахьабалакь ашыр-сырхэа иааимырдеит, ццакырак рымоушэатцэка.

– Абра машына бырбалкэак збахьан, иабакоу?.. – иаарылыхэхэошэа иказ азэы Кыахыыр днаидгылан, днаиазцааит дидыруазшэатцэка. Уи уажэадагы ара дааихьазар акэхарын, илацш ицаимыршэацыз арбаныз!.. Уахык абна илцны рыфны ианыцхьоз, цхыбжьон агэазы акэкаэхэа ирылахысуаз абри иакэызшэа ихшыф назцеит Кыахыыр. Насгы имашына абырбалкэа гыычны изгоз, изцэйтцэахыз ихата-цсата иацхьа дгылазшэа даакалеит. Уи гэтынчымрак ааизнырцысит. Лабфаба еикэшэеит иагеи иареи, аха Кыахыыр игэы мышытыкэа иахытцэахыз

анрейхәа, ахышәтхәа иаацәытцрыпшааит, рацәак аңабаа адымбалазакәа. Урт хар рымазамыт макъаназгы, ухы иаурхәартә икан.

– Иабакоу умашына?.. Иахцәутцәахуеит акәу?.. Иуды-рузааит, ус калаша амазам!.. – цкәынак иехарпагыала Кяххыр днаиазцааит, бырбалк шытархәазо иманы дшааиуаз даатгылан.

– Иабакаху?.. Исцәыргахьеит!.. Ани ара иаанрыжыуа икахызма?.. – нратеикит Кяххыр иеааикәыршышышәа, уи изнарцысхәаз агәыңкаарақәа ихшыф нарзымышытыкәа, хәас имазшәагы, имамызшәагы.

– Хара хтәкәа ракәу, шәара шәтәкәа ракәу иуцәызгаз?.. – ибла жьаржәалеикәа нтахәапызацит, ашыстаара рытцахәхәы, уи иазцаауаз ацкәын, ихықәкы, зеилкаара дашытаз цәытцәахны.

– Шәара шәтәкәа!.. – иеааихарыгәгәаны атак ныкаитцеит Кяххыр, имзакәа, игәы ишаанагоз ала, интыркәаны. Егыгы ас дақәымгәыгуазар акәхарын, аха Кяххыр иаатыркәа ус ушзафамгылоз агәра игазшәа, амашынақәа дышрызгагаз ихы-иңы еицакәа ианубаало даапыршәарчцеит, иччапшь цсадаханы, акагы анымцшзо.

Кяххыр уаанза, аибашыра ишыналагатцәкәаз, ақалакә акынтәи дшаауаз, Кәыдры атцхаңы дааныркылан, дырхәацәаны, имашына имхны доурышытхәан, дзыхкәаз изымдыруа, деихәлакәаханы, абасоуп ишуқәнаго, уара ацсуа хәа инаикәымчны. Ихы игәвараха, убрантәи шыапыла Набжьоунза даахәан. Кяххыр, атх лашыцара иеалакны, уажәы-уажәы дырғагых инаишыклапшуа ишытазшәа, даатгыланы ишытахыка дынхәапшуа.

– Шәыңсы иамазааит!... Убарт ракәын исзаанханы иказ смашына акынтәи... Уаха цгала анцәа ишәиимтааит!.. – гәынамзарыла даацәажеит Кяххыр, урт еибархәаганы, еицрыпсса иахънеиуаз дрышыклапшуа.

– Иахыакгы хайқәхеит... – ихәеит Таркан, Мзаут иахы даахыапшын.

– Аиеи... иахьакгы хайқәхейт... хшейқәымхара икоузеи?!
– атак ныкайцеит Мзаутгы.

Атанк ашырхәа ылықәтәиан, агәарабжьара ибжьаланы ағынанахейт, абырбал еитцхәақәа ашыр-сырхәа инеихагыжьуа...

Ацстазаара ахац ианаку

Мзаут уажәы-уажәы дынкылцшуан, агәашә ағы амғы аниххуаз ихысыз дызустада хәа. Ашьыжь атынчра еилазгаз дизеилкаауамызт. Акәақ-акәақхәа ахысбыжь шаагазтәкыа, ахқәагы ағыв-сывхәа дзымтагылаз амжәатцла иналыкыкыейт. Мзаут ахышәтхәа иеаалаиркәит, атцла иенавакны. Нас, ицсы анаавига, имәкәа аашытихын, иеыларкәы-ларкәуа аоныка ифааихейт. Аоны дшаафналазтәкыа, абжыы мыргазакәа ауацбақ аварағы инышәтеитцеит иааигаз амәкәа. Акәардә хәыцы дааханы дныкәтәейт деипхыхыцаауа.

– Адәахыы бдәылымтааит, ди!.. Ишәартуоп!.. Амғы шысххуаз азәы сгәаитан, дхысит... – Мзаут, иахаидик ыказамкәа, даацәажәейт. – Шыжьынатцы срымбакәа мғык сзыххуазар схәан, аха исадымразейт.

– Рылацш уеытцоумыршәан, нан!.. Харбаны рлахатц шпагыжьуеи, рыла атәы тасааит!.. – лхәейт Хыкәыр. Урт игәагыны дзынарыхәацшуамызт. Рцәымыгхара убриақара лгәы цнарчаахьан, илбар еиха анышә дамазар еиха еигылышон. Аеацсахзеит лказшыа, лцәажәашыа. Лыцкәын ихыаа ларгыы илхәан, иахынзалылшоз ицеифылшон. Дазыцшын еихсыгырак, еикәтәарак, тынчраамтақ шпақамлари хәа, аха ус егылбомызт макыаназы.

Мзаут зегь реихагыы Хыкәыр лакәын дзыцәшәауаз. Лгәылхаштны дындәылцдыр, гәнымфык ишакәым длеихсыр хәа еснагь лгәыләанитцон. Гәыбганс илутозеи зықарахь инеихыоу атакәажәгы!.. Уажәаабыкышәагыы знык илеихсхьан Хыкәыр, аха иллахынцтамхейт ацсра, анцәа дихычейт. Убриаахысгыы, шамахамзар, аоны ддәылцзомызт

лхала. Мзаут дахьцоз ларгы днаишьтагылон дхэапхэапуа, лымаџаажэка налхарцаны.

Уи аены Хыкэыр амхараџы дыџнан. Крыфаншьтахь акэын, асаанкэа рызэзэара даџын. Ргэыла Рашьыт иџны акынтэи, лыцэаара дахьыпшызар акэап, атыкьхэа иааткьаз ахы аџенџыр итасаз асаркыа еилапыххаа, лхы инацэхыкны, Мзаут дахьтэаз атзы иналаџацит.

– Ди, быџекажы!.. Ди, быџекажы!.. – дыхэхэеит Мзаут даалкьаны, џеирак ишазкымыз налырдыруа. Аџакэажэгы лџеинкалыжыт уаџа. Арыцхара, аитарыцхара џалон. Аныда даакэахэгышьон Мзаут рыцха ианакэзамыз... Анџа насып румтан, иумыргьацан ахэыцкэа иреихсуа, анаџа иреихсуа... Гэнаха хэа акрыџазар анџа идумырган, анџа иатдумыжын рыпсы ахьынзатџу!..

Ашьтахь, уаха ахысыбжь анымга, Мзаут иџытырззаны аџенџыр данынкылыпш, цкэына црышэкэак, касы еикэатџаак ихы иакэыршаны, иабџар кны Рашьыт иџны џџалбаан, ашырхэа аштэа аџџэаны, агэашэ дынтытны иџынеихеит, азырлашэ еипш длакьылакьуа.

Мзаут игэахы еибакны уи дизыпшуан, убысџак игэы еилатџон, иааигэара дыџазтгы, хаха днаижэланы, маџа-маџа деимыжэжэаны дныџэитцарызшэа. Ах, ипсахы шџейкэыццоз Мзаут хэашабга!.. Абас лшарак имазамкэа анџа дахьишаз игэы инархьуан, деитцанаргэжэон уаџы ишимбац ала. Абџар зыпсаз убасџан ишынырыз еипш, џаамтаныказ инимырцызт. Бџарла иужэлэз аџа, узшьуа, уцэзырхэуа – бџарда узлеиџагыларызеи?! Абџар анышьтыхтэу аамџа аины иааидгылеит Мзаут, хьахэхьачарак џамџакэа изызхэыцтэыз. Хџыхгасгы, хыхьчагасгы, шыаугасгы, еикэырхагасгы абџар акэын ишьтыхтэыз!..

Агэынџра иатџагэжэа иатџагылан гэнахала еимырџэаз, иџаџџаханы иаанхаз набжьоуаа рынхартэтыпкэа... Ауубжыы ыкэыџуазшэа, џаџыран иахьабалакь... Аха ара иалахаз алеикэатџаакэа, рыпсы цамџамауа, анахь иџуан, арахь иџуан, иаарымпыхьашэоз акы аанрыжьуамызт. Амашьынакэа, атракторкэа, аџуардынкэа еитџакьуа, иаарбоз

зегы неизыхәәаны иалыргон Набжьоу, рыцхашьарак
нарзымузакәа, ус иахәтазшәа...

Хьыкәыри Мзаути, рхы рымфәгәфараха, излацәажәашаз
рымцәазшәа, адәылтхә иакәымшәакәа, еикәышышьы ауацъак
ишадтәалаз ауп, Дыгә имаҭа аихабы, Мгыч зыхьзыз, дыфны
дмаауа дыкәмызт, иҭсы ихәламзо афны дшаафнашылаз
дхәкыҭсыкыуа.

– Уабаказ, ураа?.. Уаазгазеи?.. – Мзаут иаацъеишьеит уи
иааишьа. Иакәымк шыҭкалаз ицәа иалашәан, днаидхәхәлеит,
измаанузеишь, анацъалбеит, хәа хәыцрас иҭатаны.

– Иааит... иааит!.. Хәхыргоит, Мзаут!.. Ирласны уалароуп...
аиҭыхара иаҭуп!.. Къахьыр иуам, даду иуам!.. – Мгыч
дгәыҭкәа-ҭсыҭкәахә цкәа изхәомызт дызлапшыз, иахәз...
илагырзкәа хәкәкәала Мзаут диҭаҭшуеит, иаарласны рыҭсы
еикәзырхәашаз цхыраарак изыҭатцозар хәа.

– Хәи, адунеи ианызааша... тахак шҭахарымҭауеи,
анцәаузша!.. Ххы абаагари, хәбацари икәынцәаша!.. –
амцәбз наихкәазшәа дааицранарсит Мзаут иахәз. Иихәара
дакәшәомызт, ииура дакәшәомызт. Амитә зыҭкалаз дара
ракәын, егәа рыҭедрманшәаларц иалагаргы, ишазыҭшзәмыз
ахьышәтхәа акы наргәйдхәлон, зегы-зегы ҭхәстәзтәуаз,
иаархәны инарҭагылашаз. Мап, изацәцомызт егәа ҭартцаргы,
акы ххәагеит, уажәшьҭа маҭк иааихсыгыргы иудыруазеи
хәа ианааикәтәалакы, даҭеакы нарҭахауан иааиларфынҭны,
ршьара иаакәкәаны. – Ди, бара ашышьыхәа, быҭекамыжкәа,
афнашьахә ала бнахашьҭал... иҭало аабап... – ихәан, дыццакы-
ццәкуа дындәылкыҭеит Мзаут. Мгычгы дхәаҭ-хәаҭуа уи
днаишьҭалеит.

– Ҥарҭан иихәои?.. – Мзаут Мгыч днаиазтәаит.

– Ҥарҭан имаҭәакәа еикәыршәаны дгылоуп... – Мзаут игәы
иналакыкыҭеит уи иихәаз. Хәпсуазаргы абра хәпсыроуп,
хәра хәдгыл хәхыҭны ҭыаргы хәазом хәа зымшхәкыз,
уажәы абас иаалыркәаны даазырхәыз, дыззааҭшылаз
изеилкаауамызт.

Мзаути Мгычи ццәкы-ццәкуа, али-ҭси рыбжәара ахәыста
инҭысын, Хәзарат ифнашьҭахә илавҭысны, Къахьыр иашҭа

инташылеит ишаќь-шаќьо. Ашырхәа абартца инытцаланы афны иахыныфналаз, абас хәфы-ффык раќара абцар зкыз фнагылан, асалдаґ маґәала еилахәаны.

Мзауґ дахынарылацшыз, цәымыґхарак деицранарсын, даауалуашеит изымбатәбараханы, дахъазымдыруаз фнатәк афы дныфнашылазшәа... Мап, иахыґказаалакгы арт тахак рырымґтозаап!... Рґаґақәа рәбаба, уаанза иудыруазаргы, ус унарыдыххыланы иузеилкаауамызт. Ицьоушьаша, абартгы аґсуа дгыл рыхычәа рхы аадырґшыхуеит... аґынчра, аиашара иазыкәґошәа инауфәгылахуеит... Изаазамґоу рґазшьақәа науфәркхуеит игәырґжәагаха, игәырґкәацґаха, дара ишырцәафоу, рыбжықәа нархарыззала. Аиашара аныкәгареи, аламыси, дарей шәы-шьак рыбжыоуп, зегь нархәы-аархәны унзаадырґшылоит, егә уеазґцәылхны унырфәгыларгы. Рхықәкы, рхәыцшьақәа дара ишырґтаху еифырбаауеит, аха аґыхәтәаны ирцәеиґхыттоит, уафґас ґаґыґә иашак ахыґаґым иахыаны.

Қыахыр деицраланы, зны анахь диаќьон, зны арахь диаќьон, афны дыфнагыжыуан, ибла акамбазо, амца шоура хшыланы. Икаитцарыз дақәшәомызт. Ирхәоз дафәгыланы аґак риґон, ихы ихашґны, дырфәапкны, шыґахыќа хыґцшьак шыќаимґтоз инырґшуа. Ас деиламхәацызт бзанґыкгы. Дазхәыцзар акәхап рыдгыл гәакыа рымпыґцкәыкәара ишазкыз арт рхымфәґашыа, рееикәархәны изышьґаз. Иеаларґсны, иеалархәаґцаны иуамызт дара зышьґаз ақәшаґаґара. Наунаґза абиґынґыла дызмадаз изыцәґан ацәхыґтра.

– Хара ара ҳакоуп... ара хшыкоу зегы ирдыруеит. Хгәарґахыеит... хаанрыжыхыеит... Абцар хкым, тынчнхара иафыз ҳакәын... Фамфакы ҳара иҳамазам... убас ҳакәшәеит, убри афыз аґашәеит... Иабыкәу ҳахыцо ҳара ҳахыґны?... Икаґцазеи цәґбарас?... Хашәшьуазар, хашәшьы абраґәќа!.. Икалеи, уаґа хзыхычо зақәанк ықазамкәа?! Ианызаама ауафыґәыфса дзыхычоз азакәанқәа зегы?! – аґыр-ґырхәа абылра дафын Қыахыр, амца ицраланы. Деилазыршуаз еиқәызкышаз акагы иахыы иаиуамызт. Дыґкәацрызшәа

иблақәа ашыа нархытдәалон. Иблақәа шааңшуаз идгыл дақәыргарц ақәыркит зыңсы цамцамуа рашта-ргәаратә иааталаз аңсымцқьақәа! Дунеихаанггы ихахыы изаагозма Кьахыыр, абри ашыа атагылазаашыа хлымзаах рзыкалап хәа.

Набжьоуаа ирхырымгацыз хәа икааз, уажәы ари акәын ирыгыз. Рыдгыл иахыркьаны аңсра, ахтәара, анызаара аамта ааины интагылеит, нахәы-аахәыртәк амазамкәа, тымитшәарак иныкфәрцалан. Шака аиакәымра, арыцхара ыкоузеи адунеи афы?! Абас аңцәа иахышаз ауп зеилкаара уадафхаз, зеилкаара хьантахаз!..

– Ара ишәартәуп... убриазәуп ас изшәаххәо... ишакәым ишәызныкәарггы алшоит... Аибашьра еибашьроуп... хара хтәкәаггы хысуеит, шәара шәтәкәаггы хысуеит... Ахы азәггы деилнахзом... Избан шәхы ашәартәра изтәшәыргылауа?! Еиха еигъзми Гәылрыңшь, амшынфықәаф игылоу аңсшәартә фнахыы шәаагар?.. Уака тынчроуп... шәыфатә ыкоуп, шәыжәтә ыкоуп, акаггы хьаас ишәоузом... изышәтахымзеи?.. – зтәк акатцара рзыцәгыаз азтәарақәа нарфәркит, бзиарак инзаадырңшылозшәа рфыкатцаны.

Арт аеашьоукзан, аңыхьа ирыдызцалақәоз иреиңшзамызт. Гәаартра -рыцхашьарак мөаңыргозшәа ирацәажәон, аха рцәажәарақәа акы рытатцәахны ишыказ гәыфбарак наузнартысуан. Избан иара ирыцәнымхозшәа изрывагыжьуаз?.. Абра итәцәырахар зыртәххазеи хәа гәфарақнарызцәырнагонуртрхымөаңгашьа,рыкәгыгежьаашьа злақаз ала..

– Хәңсуазарггы абра хәңсааит, хәршыуазарггы абра хәршыааит!.. – Кьахыыр, иихәац неитәхәо, хьатцшьяк кәитцомызт. Ас иехыршәааны, ас деибакны, шамахамзар, уафы димбацызт. Ихәда адақәа тытцны арахь иалубаауан, иблақәа амца шоура рхыланы итыкаңшьяаахыан. Абылра иалахаз дифызан, дзәлцуамызт. Шака итәхызыз абри ашыа дақәымшәакәа иңцәзаара далцызтгы. Дызфәшәазеи... дызхаанхазеи?!

– Аиеи, хара цьарггы хцәзом!.. Иабыкәу хәхыцо?.. Иахьахтәым, иахьхәмаам?.. Дарфәгыых атыфрахь хәәтә-

хажьуама?.. Мап... уи калашья амам... сыхәтаахь ала сазыразым, сақәшахәтым!.. Харшьуазар, абра харшьааит!.. Иабааго хтәкәажәцәа, ххәычкәа?! Ханкыдыгәгәало хдәықәзар аума, алахьыцәгьакәа, зыпсадгьыл зцәызыз реипш?.. Хапсы штоу ххәыштаарақәа хнаркәыганы хашхәыртцәарц аума шәгәы итоу?! – Дыгәгы амца ицраланы абылра дафын дазышьақәымкзо. Еиха-еиха даланахалон гәырәа хьантак, азмыжьра еипш еилаханто, еилаеауа. Икьафьаза днықәнарцшит аказаареи акамзаареи рхәаафы ишынтагылаз. Ахац иакын рыпстазаара, илафшәар, икаууа аты-митыша иназцон, уаха ытцшьак нарзамтазо. Абас акәхап анызаара аамтагы шааиуа?.. Абас акәхарын уаанзагы ишанызаауаз набжьоуаа?.. Иаанхаз кьоушәоуқәак иагыпсымкәа, иагыбзамкәа, ақыаптажәкәа инарыххалон, акыр шықәсагы рәырзеибымто, рыбга рзеитцымхуа, изымгьацо. Убри атагылазаашья ааины инарыпгылеит иахьагы, цхьафәгы иамышьтуа, шытахьагы иамышьтуа.

Мзаут дахьыныфналаз, уака дгылоуп дадырсызшәа. Нас инаихәапшы-ааихәапшын, мацк рәааикәыргәеит, рычхара инафәгыланы. Агәымшәара ахьатаху, агәымшәара аарцштәуп. Еифыхара зцым цстазаарагы ыказам. Изфәгылатәу иафәгылатәуп хәцәнымырха, хьатцрак кататәзам... Иахьа уназвысуа, уатцәы инауфәгылоит уеиланархәынцарц, уеилеикәадырхәырц, дара ишыртаху рнапкәа науларцатны уоурмышьтыртә еипш. Уи иацгы икан, иахьагы икоуп, уатцәгы икалоит...

– Икалеи арака?.. Ашьшьыхәа шәцәажәар камлазои?.. Агьгьахәа шәеилалеите, атыгьзаа реипш?.. – иааирмчит Мзаут, Кьахьыри Дыгәи ихы нарзырханы. Убас иатахызшәа ибеит. Уи даргы рөыназфәлымхартәит, рәаакәыртцәианы иаагьлан. – Шәаангыл, хәицәажәап тынч!.. Абра шәықәц рхәазар, идзырхәаз акыказар акәхап... Уи иазхәыцтәуп... аифыхара, аифәгьагьара абзиарахь уаф дкылнагома?! – днарылапшит, зегьы бла-бла инеипхьышьшьаауа. Иидыруа алактақәа фыхьшәашәаа-фыхьшәашәааза, рәырмышьцаны изыпшуп, хаара мацәак нарымтцубаазо.

Анаңыалбеит, икәыпшра зыдхәалоу, анкыа зны
изааигәақәаз, дызцыоуаз, дызцыхәмаруаз роума уажәы абра
иааины, шәықәтцроуп шәара хәа, инарфәгылаз?.. Ишдхәапсеи,
ухәарауазеи, адунеиажә, агәылеи-агәылеи ықәибәхуа,
ихибартцәо, гәшәтарак рзеибамузо?.. Мшәан, абарт рақәзами
зыкны атцара итцоз, дрыцхәхәа дызхыпшуаз, ибызшәа
анифәых аамтәзы?.. Маза-маза гәтәхәыцрақәак изцәыртцуан
Мзаут дахыгылаз.

«Арт хчеиңыка иаазахъаз афәыцынхәцәа роуп...
забңар штыхны иахфәгылаз... Уажәы сагыргәалашәом,
сагырыздыруам...» – игәы нцәытхәытхәытит. Дара
рәеырқасаны иңшуп, уаха иихәарызеишь хәа.

– Ирхәазашоуп...ишәартоупарақа...Уихаргыиаадыруеит,
даргы ирдыруеит... Изшәартоу – аифәхысраан имашәырны
хтараргы алшоит. Ма хара хтәқәа харшыуеит, ма дара
ртәқәа... Уи атцабыргхәтә, изахцәахрызеи, изахамхәарызеи...
харгы хазхәыцхәеит... Насгы... шәеихабырагы ирдыруеит
хара абра хшыкоу – ихәмоу, ихәхзу, хазустқәоу... Иааины
харбахеит, хгәартәхәеит, хәимырдахәеит... атакәажәцәа
хәмоуп, алыгажәцәа хәмоуп... иңсыр Гәылрыңшынтәи
ирхәазаны арахъ иахзаагазом... Абра ишыкоу иңсыр, абрақа
анышә иахтоит... уи дара рзы иңыанатуп... Хара ицәгы-ибзиа
хаңсадгыл афәы хәкоуп макъаназы, зинқәакгы хәмоуп,
ихамрымхыцзар... Убриақынтә ахәара хәхтоит, аамтала
акәзаргы, хнышәнапәфәы хәқазааит... – ихәеит Мзаут
днәрылаңш-шәрылаңшы.

Дызфәаңшуаз ахафсахықәа кказа иааигәаладыршәеит
Мзаут изустцәақәаз арт шыәтанкыла, рееикәыртәа,
рееикәыртсы иахыгылаз. Мшәан, иңыоушьаша,
дырзымдырзеи абырқәаамтәгы раңхәа игыланы абриақара
зхәо?.. Дшанханы дрыхәаңшуеит Мзаут шақа рееитаркыз,
шақа рееицаркыз дазхәыцуа. Аамтә ауафәы дахыкылнамго
хәа икоузеи?! Зны длахоит, зны дхәахоит, зны дмаамынхоит...
иуәфра аницәызлакь.

«Азәы Анзор иоуп, азәы – Гоги, азәы – Сосо...Афәыцынхәцәа
рфәы атцара сыцызтцоз... Сара жәаба рфәы сынтәаз, дара

ааба рҕы итээн...» – Мзаут игэы дынтацаажэит. Ирызхаит, ршьапы икэгылеит, аҕстазаара иалаз акыр ипыршэахьеит... уажэы абцъар шытырхын, Мзаут иҕагылоуп идгыл гэакыа, иабицъынцъ дахырцарц, дыкэдырзаарц...

Ироухэараны икоузеи абас ираазаз, зшыа цкъам, зшыа дырхэашыхоу агэамситқәа?!

Рхыкэкы анагзаразы иаарымхэыцуа икоузеи? Ахабла тадырцэырц, икэдрыцкъаарц азыхэан иааитцарымкэакэо, иаадмыршо, иаадмырҕео арбану, иузымкэажо иужэланы? Абра х-таацэарак иаанхазгы тахак рыртауам, иаакэхамгар калом хэа, рҕеихэларчны, узырмацэажэазо. Есикалалакгы убри рҕеаҕыршыаауеит, аха ус ирзымцапымгаргы калап дара ишыртаху!..

Аҕыцнхацэа... иалыпшааны аҕсуа қытақәа инары-вандырхақәаз... иршэымкэа, ирхамкэа, ирыцхэхэха, цъара цсымышытыгак, цсеикэырхагак хауазар хэа ақытақәа ишпарылаз!.. Даараза ирцэыхантан, ирзыцгэан ахныкэгара!.. Ламыс змаз ирыцхашыаны, ишрылшоз ала ирыдыркылон, ирыцхрауан, рчеицъыка иахырбаауамызт. Аха урт зегы уажэы рхэхы иааргозма амалахазгы, иагыргэаладыршэозма?.. Ирхаштхыоушэа картцахуеит, иргэаладыршэаргы ртахзам рацхэаза арахь ишыкэнагалаз цтацгэыс иамаз, изыкыз... Инхеит, инцит, цырхагак рмоузақәа, дара ишыртахызтэҕкыа, аҕсуа дгыл аҕы. Иахызбаауадаз?! Амчра знапэы иказ рацхэа ишгылаз игылазан акыр шыкэсанзагы, рыжэахыркэа рцаңаны...

Урт ркынтэи Мзаут игэалашэараҕы иаанхаз рацэазан... Аҕыцнхацэа рзыхэан иарбан тыпыз ирзалрымпшаауаз?! Еигыыз, убла хызккэоз атыпқәа, ашыам дгылкэа рзалрымкаауаз иалапшны, игэатаны. Ихкаа-цкаа ашынкэа нтаргыланы, анхартатыпқәа нарыздырхион, ахыхахэа раштақәа рҕы азыхь нытдырхэрауан ихышэашэаза, шыоукы рзы игэырпсахэагаха, игэыртынчгаха. Абарт абра ршьапы ркырцаз, икэҕацарцаз иарбан цхыраараз иаакарымтцоз!.. Атыптантэикэагы рыцэа ыкамкэа, рыфа ыкамкэа, уахгы-чынгы дара ирыцхрауан, рыпхзы нкакыо, рхы иагырханы.

Мзаут иаб ашарқазы дѡагыланы, иуардын днақәтәаны, хыма-ңсыма ашта дынтыңны амѡа днанылон, ацәқәа днарықәцәкьо, иахымыццакуаз дахгәамтцауа. Амалахазгьы дагхар қалозма!.. Мчыбжьык, ѡ-мчыбжьа данымаауазгьы ықан. Даныхынхәлакгьы, иааиатәоумшьартә, агәамтц-хамтцрақәа хтаикуан, акы деиланаршуан деихәлагәаны.

– Хандыртәеит зкәакәылах нықәзааша!.. Хәхьтәо хзымгыло, хнеилахартә ақынза хнаргеит... Азы рытцамларцаз рышьтахьқа атхәаа дурзықатцара хәфуп, аххы ханцәытцахауа... Хара хзыхәан дарбаныз ас иаххатгылашаз?.. Хара хәгәхьаа зкыда, ихәзхәыцуада?.. – ихәон игәы иалырсны, уахынла аеҳәа данааеҳәатәалакь. Ақытақәа рқынтәи ауаа еизганы, ажра дуқәа ддырқатцон иргәапха-иргәампха, индырхоз нақ-нақ цырхагак рмоурцаз, зык нарытцаланы ихнамыртцәарцаз. Уахынла ѡнәтацыпхьаза рфымтра иахылтцауаз агәынқьыбжьы ныѡныѡуан иуазыруа иахышьтаз. Ргәы дзырхьуаз, ргәы фызкаауаз ацәыргара ишақәзуаз лабфаба ирдыруан, ирбахьан, ирахәхьан. Ишакәым иаацәажәаз днарылганы дыргон, ихарта-ңсыртқак умахазо. Аамта цәгьа, аамта еихәлапашь ззырхәатцәкьо итагылан егьызхаразамыз агәәкцәгьақәа!.. Хыхь – ажәѡан, цәка – адгьыл, изхьынхәлашаз хәа акагьы рбомызт...

– Сара уаха сызцом... исылшом... сеилышәкаа иауазар!.. Сахәартам сара ас... сыѡны-сгәара нкажьны... сыхтәеитоуп, уаха акагьы!.. – шақантә Мзаут иаб иашьа Мңыт дгьатцәы-гьатцәуа иеааникыларц далагахьааз, аха Мзаут иаб иеынафәршәны димгар иуамызт уи дахьцоз.

– Икаутцо закәызеи... уеилагама?.. Хәзтагылоу закәытә аамтоу узеилымказои?.. Акагь улымшазозаргьы ухы надырбала... Зегьахьықоу урылагылаз... зегьы ирыхьуа уаргьы иухьып... – Мзаут иаб иблақәа шаапшуаз иашьа затцәы азы алеимта дафашәар итахымызт, дахәлашәар дышзалымтцауаз мѡашьарада агәра игон.

Анышә ржуан иаханы, ишрылшоз ала, атхәаа ду қатцаны, ахы наганы Кәыдры иаладырсуан, зхытцрак қаларгьы ихнамтцартә, ихнамыртцәартә еипш. Шақа рыцқара, шақа

гәамтхамтдра иҫагылааз ақытанхащәә!.. Урт ракәын, рыг-
рҫы иамырхәәзакәә, иахьабалакь хымха-цъымшыа рхы
иадырхәоз!..

Аҫынцхацәә арахь раагара, ацсуаа рыванырхара
зызкыз иаҫагылаз дахьмырхәыкәә даанрыжьуамызт.
Иахьдырхәуазгы, уаха бҫейтдыхрак изыкамтцазо, иқәбацны
лахь наиртөн, цәгъара дук кәзтцәз иеипш, дынцәытцагәаны,
дынцәытцахәәены.

– Хрытцадырзырц аума ргәы иҫоу?.. Мамзаргы арт
изеқәоу иаанагозеи?.. Ана индырхалап, ара индырхалап!.. –
инеизтаа-ааизтаакәон зычхара хыжжқәоз иаарзымычхакәә.

– Ишцаугәахәуаз нас уара?.. Арт икартақәо зызку
узымдырзои?.. Хара ихәыцуеит, дад, хара!.. Ишакәхалакгы
абри хадгыл рдац-цәшә алархарц ргәы иҫоуп, дунеихаангы
иааузалымхуа, иааузытымхзо!.. – агәтынчымра рызцәырызгоз
ихәаханы апыр-пырхәә амца нарыцранарсуан, аччахәә
еикәыбылуа аҫынанахарызшәә.

Набжьоуаа ргәы дзырхьуаз рацәазан. Изкәымгәыгуаз
иақәшәеит. Ахацәә хәә иаанханы икәз рылшара мацхәхьан,
амыкәмабарақәә ирыхтыргақәаз ирыхкьаны. Ашықәс
хьантақәә ирылазхьаз хьаас ишрымаз, уажәы даҫаакгы
нарзацлахит. Рыблақәә шаацшуаз рыдгылқәә рымкәыкәааны,
ихырцәаны иааргақәоз рықәнырхара змааназ, уахи-ҫени
тахак рымтауа, ргәы тнафауан. Нақ-нақтәи рлахьынцә
ашәарта интагылеит. Рыдгыл гәакьа дара ақәитымкәә
ирымкәытырқьарц ишашьтаз лабҫаба иаацшит.

Урт зегы ухы иқәукрын, нақ-нақ икалақәаз роуп
акәымзар. Ишазыпшзамыз рхатәы бызшәә нарҫыркәыкәаан,
рышколқәә нҫахырытәтәеит. Ариак ибҫаццәаганы
ирзыкалеит набжьоуаа рыпстазаараҫы. Мзаутраа атцара
дзыртцоз рыртцащәә нацхьацаны, ирзымдырзоз даҫа шьоуку
нархадыргылеит ирзеилымкаауаз абызшәәла икьымкьымуа,
игәамтц-хамтцуа, ицәхашхауа...

– Сара ашкол ахь сцазом... Истахзам сара ашкол ахь
аныкәара!.. – Мзаут шақантә изҫадыргылаз абызшәә игәы
ацәцаны мап ацәикхьааз, аха иаб иуамызт, ицқәын ихташәара
иеамаиртәыр хәә дацәшәаны.

– Атцара хамцар хашцакалои?! Хазташээз дунеихаангы хазтытцраны хаказам, ус хеаанахкылар?.. Амалагы халшара мачзоуп... – ихэон Мзаут иаб, дыргэыбзыгны ашкол ах диманы дцон. Ирықэгэгээз агэынамзара шартцысуз, ишымфахнакьоз, ишарблакьоз, жэахэарада, уафы игэеицартэ икан. Абжыаратэи ашкол ацынхэрас аа-класск рзаанрыжыит, абри рызхоит уажээзы, абри реаларызгаант хэа.

Шакафгы бжамеамны иаанхада ускан?.. Иамыхэакэа, итытцны рхы ахынахаз ицон... Мзаут арака даналга, афыцынхацэа рышкол акны атцара ицон. Урт ирымахын ускан абжыаратэи ашкол...

Жэеиза шықэса ицэызыз Мзаут ашытахь акырза ихьяаигеит, акырза игэнигеит, аха илшагэышыахуаз, икалшаз калахьан. Ибжамеамны изызхаз иеицш ихы ицхьазон, аха дацэхьатцуамызт. Ицсы зыфэхэараз ихатэы бызшэа дахьыказаалакгы игэыгэтайжыуамызт. Иара изыхэан уи еихау даеа бызшэак шыкамлоз агэра игахьан. Дазфлымхан, игэцараикуан, уи ала иазирхауан ихдырра.

Иацхьака уи ада цстазаара шимоуаз дазхэыцуан...

Мзаут, аиаша ахэара, аиаша ацэыргара дшацхья-дыркэкээзгы, игэтыхацэа маза-аргама ақбаад иахьанитцоз игэы еиқэнахэалон, игэы акажон, ус дук кэзтцоз иеицш деиқэхэаланы.

Мзаут, зынзаск дынтанагалаанза, ахышэтхэа игэалашэарақэа иеынаркэитхеит. Рацэак иеалаихаларгы итахымызт. Иацхья игылан иара иидыруаз, аха дырзымдыруазшэа зхы мфацызгоз, уи уажэы игэхьяа зкымыз, асалдат матэа зшэыз ахацэа.

– Нас... ишцакахцари?... – ифызцэа рахь даакэцэиант ахадашэа иказ. – Иаанхажып аамтала... Ахылапшра ртахуп... Рызынтэыкгы цыарак иказароуп... – ус хьантак еилиргозшэа, даахэыц-хэыцит. Рыгэтакты егышалымтцыз лабфаба иаацшит. Уажэшьта реамаратэны, ирзеигьхаша уск амфацгара иашьтоушэа, икэанызануа инеицацшы-ааицацшит.

– Дыжэдыруаз... абриоуп уажэы аштаб аихабы... Сосо ихьзуп... – уака дкалаза, деиқэыкаца игылаз цкэынак днадирбеит ахада.

Мзаут ари дышцаизымдыруаз!.. Ампыласфы Сосо... шакантә шакацъара ампыл еицасхъааз! Иара иеиха деитбын убасканггы, аха деилкъан, дласын, ибаф дацәаашьомызт.

– Уажәраанза иказ абацей?.. Иқәтыма?.. Аеацъара ииаргама?.. – Таркан, убри хъаас иаакаитцазшәа днаразтааит. Уи ифымтра зыхкъаз, агәкаҳара изцәырызгаз, дхъазырқәкәаз изеилкаауамызт Мзаут. Дшаацсаз җашьомызт, дызтагылаз аибарххарақәа ирыхъаны. Игәыцырцәазаз аракәхаптынчрак рызымтоз, иаацәырқьоз аибарххарақәа, аиҗыхарақәа.

– Урт уажәазы аеацъара ииаргеит... Шәызынтәыкгы абри афны шәындәылшәаны икамлароуп... – ахада иеырдаданы, бла-бла иааимидеит. – Уажәазы арака шәаанҳажьуеит... Нас хәхәацшып ишыкало!..

– Хабацахуеи хара?.. Царта хәмоума?.. – Дыгә иехъаршышы даацәажәеит, цъара цсеивгартак хәуазар хәа игәы дынтахәыцын. Мышктәи ацстазаараггы акырза иацсан дара рзыхәан. Абас мацарала, амши-амши неиқәто иааиуан гәырҗацгәгала итәны.

– Крышәтахызар, Сосо шәиазтаауеит... Уи аштаб аҗы дыкоуп, уаанзатәиқәа ахьтәаз, аерманқәа рыҗнафы... аевкалиптқәа ахыҗылоу... Ишәхашәмырштын!.. Арака ишәартәхарггы калоит!..

Рееихарцсы иааикәагылеит рызынтәыкгы. Адәылшәа иакәшәомызт. Къахъырраа урт иаарласны ирпыртцыр ртахын.

Мзаут убри аамтазы, игәы иазымычхакәа, атынчра ааилеигеит:

– Сара сышәзымдырзеи?.. Мамзарггы сыжәдырырц шәтахымзу?.. – Мзаут азәазәала рлактақәа дныртапшит. Ахашәа иказггы дибахъан, дидыруан. Есышықәса тагалан, имашына дтазза, агәарабжъара даабжълон, ажжыхәа амҗа зеггы наимехакны. Рхатцкы дцошәа, дырҗақьақьаны, рмандаринақәа рымышәханы изгалоз, ахәаахәтфы цымцым ззырхәоз иакәын. Аҳаҳахәа дааигәалашәеит дшибахъаз, ихы шымҗаҗигоз, дшыччоз, дшыкарқаруаз, хъаак змазам иеицш иешыкаитцоз...

– Уаадыруеит... уаадыруеит... – ихәеит имзакәа реиҳаб җыц Сосо. Ччапшык илакта итшәомызт. Ипәта еикәатәа иҗарчы, ауасцәа еипш ихахәы жәпа еилархәын. – Мзаут ухъзми, Ацанба... хара хҗны атара зтөз?..

– Аиеи... Мзаут Ацанба!..

– Уахынхогы аадыруеит... Уангы лыпсы тами?..

– Ааи... сангы лыпсы тагәышыоуп макъаназы... – Мза- ут гәампхара-җазшык илыжжуа атак наииҗеит. Урт еилыркаахъазар акәхарын дахынхоз, имаз, ихзыз, ипсҗазашыаз.

Убри аамҗазы Хыкәыр ашә даалагылеит, лаба налыҗарсуа, лыпштәы лхыгга. Бергхәа лыпсы тақыакыоуп, илхылгахыоу акырза ишлықәыгәгәаз, дшеитданацалаз, дшеитданагәгәаз лныпшуеит уахыналҗапшуа. Лхы нхьарнааны днарыхәапшит, изусцәоу еилылкаарц лҗахызшәа, лыбла тащәашәакәа иҗымцәаацыз псҗазарак рыҗубаауан макъаназгы. Аха азәгы апсшәа леимхәеит. Дахыныфналаз дзеитҗуамызт, иналыпгылаз цәымҗхарак дамыштыуа дашыахазшәа.

– Быфнал арахь, быфнал... бымшәакәа!.. «Асасцәа» хҗоуп, бымбои?! – Кыахыр ихы налықәикит иаразнак, дааитамшәарц, леаалыргәгәарц.

Хыкәыр ашышы-шышыхәа днеитҗын, днеины ауаҗыак азааигәара игылаз аҗәардә лычынықәылкит леаарҗеишәа, арака бзиарак шыҗамыз лгәы назцан, лхы налырҗысы- аалырҗысит, илбаз шылгәампхаз налнырҗшуа.

...Урт дәылҗны ианца, акыраамҗагы рҗәажәара еикәтәомызт Кыахырраа. Рхәыцрақәа еиҳагы ихьанҗахан, рҗагылазашыа еиҳа-еиҳа ишеитданацалаз, ишыҗнашәаауаз, ишаргәырфоз мацара рыҗсы рхыгга, инкыдыгәгәа, икарҗара иақәымшәо, ргәы ахынзатаҗаҗаз уаха псеивгарак рнаҗомызт, рыбҗа неитырхыртә еипш.

– Арт, уажә иахҗааз, хгәылацәа-аҗыцынхацәа роуп... Хазынтәыкгы хәрдыруеит... Абра хәкәыргарц хәа зырҗаху хәа шәгәы иаанагои?... – Кыахыр абас азҗара нықәиргылт игәылацәа рҗапхьа, ирҗааз асасцәа зышыҗаз рхықәкы реилдиркаарц иҗахны.

еикәирхарц иҗахызаап. Дадын рыцха дабаҗаху, аха ичкәын иҗсы җами... Изхысхәауа, абри, Дадын дахьынхоз цқьа исгәалашәом, зеиҗшыртаны дынхоз хәа дсзҗцааит.

– Нас, уара!.. Аа, уара!.. Еикәирхаргы иалудыраауазеи!... Иаумхәазеи нас дахьынхоз?.. – Дыгә даазҗлымхәхеит уи иахаз.

– Иасымхәакәа... ишҗаиасымхәоз!.. Дадын ичкәынгы Аҗәа дзаламҗзакәа далаханы дшыҗкоугы наигәаласыршәеит, дизалгозар... – ихәеит Мзауҗ. – Аха уаанзагы иҗкалаша здырхуада, рыхәдаҗьал хжәаргы алымшои!.. – даагәынкыит иеаалхәәтаны.

– Уи анаабарыз ихамам хәуандаз!.. – гәыҗрак, амцабз еиҗш, еилатыртыруа инаизцәырҗеит Кьахьыр иаалырҗьаны. Уи агәыҗра ирымаз макьаназгы иҗымҗәаацызт.

Убри иназхәыцит рызынтәыкгы иахьтәаз... җынчрак нахаҗеит иахьабалакь икәызгаза, ахауа җылхәтра иналхәто... Наҗ-наҗ иҗкалашаз гәыҗрак ацын иҗымҗәаацыз... аҗсы ахәага еергьхәа еикәханы, инахараны, инаскьаганы... аҗәара умбазо...

Иҗаҗәыз аҗалакь азхәыцра

Уахынла аума, җынла аума, уажәы-уажәы ибла иаахгылауан Мзауҗ дахьыҗазаалакгы ирыцхәхәа иаанижьыз, ибла ишабоз иҗаҗәыз аҗалакь. Уи иадхәалан иара иҗсҗазаара абжеиҳаразак зеггы инаузаҗәымҗхазо. Игәаҗха, ирыцхәхәа, еикәыцәашь, аҗьамсар ахыҗәаны, ихыжәжәа-җыжәжәараха, иагыҗсымкәа-иагыҗзамкәа, анкьатәи абзиарақәа зегь аҗәдырзын, игәаҗьны узалаҗшуамызт. «Дызуҗстада абри хәдгьыл иқәнагалаз... абасҗак изырхәашаз, гәыблрак змазамкәа иазныҗәаз?!» – наугәахәуан уахьынкыдыҗшлакгы. Уи убас даазазар аҗәхарын, убас дзыҗкарҗахьазар аҗәхарын, иааимҗыхьашәоз зеггы рыцхәшьарак рзымузакәа дрызныҗәартә еиҗш, ирхәымгартә еиҗш.

Ипсы зығраз, зхатәы ҕазшыа змаз, зхатәы пстазаара змаз, уажәы ицәыхараны, инапы ахъымназоз, атәымуаа нахыкәласуа рнапатцаҕа иахьяанхаз игәы ҕнакаауан, игәы арпшаауан изташәаз арыцхара алахъеикәцаратцәҕа иахьтанаргылаз... Рықалақь затәы, даеа қалақьк иузадымкылоз, даеа қалақьк иузеипшымтәуаз... Хыхь, аҳарақырахь дхаланы даналацшлакь, шаҕа игәы еизнархауааз, шаҕа игәы шытнахуаз!.. Ғыц хыбрак, ғыц ргыларак зегьы инарылыхәхәо ианаакәдыргылалакь, илацш нахымырсыр иузоымызт. Дазгәышыуан, дазгәыбылуан. Итаҕь ахьз шытыцыр итаҳын, зегьы ирдырыртә, зегьы ирахартә еипш... Ахтнықалақьс ирыпхьазоз егырт ақалақькәа излареипшқәамыз рацәазан. Циаахкыс иҕаз ара иупыхамшәоз арбаныз!.. Зынҕы-цхынҕы аиатцәара ахашышы, изымбацыз изыхәан цыанаттыпын, ицәашахәын...

Мзаут, уахынла абартца днықәгыланы, уахь дыцшуан, азбахәык изаазгашаз дазыпшызшәа, дазфлымхан. Изалымтыкәа иалахаз ихьяаха дрызхәыцуан. Зны-зынла агәыз-гәызхәа ахысбыжькәа налыфуан инеикәырццакны, атыхәтәаны данапыртцуаз ишалыфуаз еипш. Ицлашаауан, ибылуан, идырхәашон...

– Иаха хара хтәкәа иаларыжьюазар акәхарын, иаашаанзагьы еихсыгьрак рымазамызт... Акырынтәы сгыланы сазызырфуан... ҕааихакык ҕарымтеит... – Мзаут игәы итцхон ампытахалафцәа ишыртаҳыз иахьрымпытаҳаз ақалақь.

– Ишцаҕауцари?.. Ма ҳақалақь ықәырблаауеит убарт ралцара азыхәан, ма рхы ақәырцоит ҳацкәынцәа наунагза... Убас иҕарымтаргьы уаха цсыхәәжәла амамзар акәһап... – Қыхьыргы хьяас иман ақалақь атәымуаа иахьрымпытархалаз. Уи хнырхәышыас иамаз акызатцәык акәын; дара иаанырмыжьюазар, еилаҕәыбаса иқәтатәын, уаҕа дара уаха тып рмоуртә еипш. Ақалақьгьы убриаҕара ирымпытархалахьан, итацәыз дгьыл ҕатцакгьы цьаргьы иузыпшаауаымызт. Ашьхара иафаланы икыдыгта иафанхахьан.

– Ақалақь тарцәтәуп, уаха цсыхәа ыҕазам... Ақалақь хара хтәкәа рнапатцаҕа ианыкамла, уи башахоит... Ғақалақь

ахы иакәйтүмтәкәә, иааира зыкалом... Дара абаагәара еипш реакәдыршеит, аха иабанзарыхьчои?.. Мышкаха-мышкатыхәан ахақәитра азыкалашт, егәа ирзыцәгәахаргы... Уи агәра згоит сара... – Мзаут шакантә далацәажәахьааз уи. Дхәыцаахыс бзиа ишцәибоз, игәы шцәзыбылуаз!.. Аәа кәзшьак, аәа цәафак анибаалон игәы зкуаз, ихамыштуаз...

– Уи рхы ақәырцозаргы, сара абас сгәы иаанагоит, ампыцдахалафцәа ирзаанрыжьуам хәа... Ишцәкалои хадгьыл еишшаны?.. Цьоукуы арахь хаанхеит, цьоукуы нак иагеит... Уи калашьа амазам... – Таркан игәаанагара узаваломыт. Иауа-иашәан калашьа амоума рыкалакь ага инапатцака ааныжьра!.. Дарбаныз иакәшахатхоз рыдгьыл еикәытцәтәаны, ампыцдахалафцәа рәахадырбабар?.. Набжьо-уаа рхәыцрақәа акыр инаскьахьан, акыр итцаулан. Ари афызаргы иакәымшәацыт. Рыцсы зыграз ршьам дгьыл амцкьақәа ахьықәнагалаз ргәы цнажәон, ргәы арткәацуан ианырзымычхалакь, рәанырзеикәымклакь.

Мзаут итцара, икәыпшраамта зегьы зыдхәалаз мышкы дналампшыр изычхауамыт. Ақытахь данаалакь, мышкы-фымш данаанхалакь, изакәытә мчыз иамаз здырхуада, фәцхьа уахь инаихон изымычхакәа. Егәацъара дыказаргы ицсы афхәаран, игәы шазыбылуаз еипш камлацыт. Уахынла ишитәхыз даланыкәон игәы азырахатны, еынла игәазхара избомыт...

Уи ацшзара, агәыкра дарбаныз ихнамхыцыз!.. Амшын цәкәырца ахьарчхәа акәара аенықәнажьуан, гәырғарак ацны еснагь ихха-ччо инауцылон. Зынгы-цхынгы ацсабара иатцәара италахау ақалакь амфәкәа аҳаракыра акынтәи ишшәыр-шшәырза унаныпшылоит гәахәарак наузцәыртны. Ахауа ґыхаза, даәа хауак иузадкыломыт... изфьдан, ицкьан...

Шака дазгәышьуаз, шака бзиа ибоз Мзаут азынразы ақалакь аґы асы ахәылыхәа ианлеиуаз! Асґаґьақәа наикәыпцо ақалакь аналс-аалсра, амшынґыкә анавалара ицсы афхәаран. Ашәыб инатцагылоз ашәапыцъаґ рымахәқәа заза-мазо цәка инышьтадыркьысуан, ацкәынцәа, азґабцәа асы

ахъеигәыдыртдоз, иахъеилахәмаруаз ргәырғъара-шьтыбжъкәа
 иахъабалакь инытыџуан, хъаак змазам реицш, рыпстәзаара
 цкьа иахъакәгәырғъоз, иахъарцыруаз. Ихәыцрақәа артынчуан,
 игәалақара шьтнахуан, дарлахфыхуан, ихъаакәагы хнаеуан.
 Ақалакь иацыз абзиарақәа шыказгы, угәы еилазхәашаз
 ацәгъарақәагы натубаауан... Ампытахалаџцәа шеишықәсеи
 рыбжъара имхәа-мырза дара ишыртыхыз иахъазныкәоз,
 рыхъзкәа ґәґаза иахъаныртдоз, ртыпхыызкәа нхъартцәины
 иахъырыпсахуаз, рыдгыл маґа-маґа еиџытцәәны ахсаала
 ґыцкәа ахъазыкартоз гәеибакран Мзаут изнартысуаз...
 Шака-шака рыла аицакрақәа рәазыршәаахъааз!.. Рымч
 ахынзанаоз иаарылшоз зегь картон рнапышьтақәа
 аныртарц, ахаґара еицаркырц. Ианаґагылоз, ианазықәґоз
 иаразнак рахъырхәышьа азырцшаауан, дара ишырцәаџаз
 еицш.

Мзаут иеицш, ихшарагы еихә-еихә агәыблра днаркуан
 рықалакь. Урт аеакала иахәацшуан, аеагәыблрак рзатцан,
 ргәы азтынчын еснагь. Ас иқалап хәа дунеихаангы рхахыы
 ирзаагомызт. Агәыткьара, алахъеиқәцара ирызнартысыз
 акырза иацсахит, ишьақәнакьеит рказшьақәа. Ргәырғъарақәа
 нґыцәаазшәа, еиқәышьшы, лахъеитцыхрак рымазамкәа,
 ақалакь иналацшуан ишәапырхаґуа...

Мзаут игәатцәґы иаанхаз уи амш хьантә наунагза
 имгъазоз ахәра наиннатейт, хаштрак ақәзамкәа. Август мза
 14, 1992 шықәса мшымыжданы ирзықалейт неиџымсрада
 ацсуаа зегы... Ахысбыжкәа... ахысбыжкәа!.. Хыхьынтәи,
 цәкантәи... иаауейт ижәыланы... атанккәа ақалакь
 иалахысуейт... ана-ара амцабз, алџа нхачылоит еилахәашы,
 еилаџынтуа... Ацкәынцәа агәымшәақәа аацәыркьейт
 иаразнак... еилауатыруейт, еилагыжьюейт, ишақь-шақьо
 цьарак изышьақәгылом... Амцабз... алџа... алаґырзкәа!..
 Ажәлар еибарыџуа еижәыланы, рхы ахыыргара иақәымшәо,
 еилагыжьюа амџақәа ирнуп... Мзаут иусуратып ааныжыны,
 дшақь-шақьо ихәыцкәа, итаацәара дрышьтоуп изеизакуазар
 хәа. Амашынақәа узрывсуам, узырталом... Аґа хәымга
 иґагылаз ацкәынцәа рхысбыжкәа еиқәтәарак рымазам...
 Згәы еицрасыз, апырпырхәа амца зыцралаз, иеибакыз,

ирыжәлаз хацәнамырха ирҕагыларц абцъар иашытоуп,
есиҕалалакгы цъара иахзыпшаауазар хәа. Ахаирпланкәа
хыгьежылоит, хыхынтәи аҕәҕәәхәа ирылахысуа...
Изакеызеи инарзыҕалаз...ари афыза ишазыпшзамыз?! Мчыла
рыпсадгыл рымаркырцаз рашта иааталеит амцкыәә,
ампытцахалащәа еикәных, рәазыҕатцаны, хьатрак ргәы
иҕазамкәа... Аха ақалақ иахьяалалаз, ишазыпшзамыз
апықәсылара ироуз иаартаслымит хамтакы... Иаамтан
апсадгыл аиқәырхаразы аееибытара. Ишазыпшзамыз
ирықәлаз аға цәҕа даанкылатәын, дыпхьарыҕәкәатәын...

...Ауха имщәпысит аихабыра рхатарнакцәа злахәыз
аицәажәара, Апсны еиладырхәаз аҕагылазаашья атып
икәыртарц. Мыцла еикәдырәәаз рымщәпгара иазықәпо,
иҕам-ианым рхы иархәаны, еиҕалалакгы ахәаа ихытцны
рәаларгалеит, атакпхықәраҕы аус зуаз шыоуы ҕычны
абрахь иаларгалазшәа, урт рхы иакәитыртәырц иашытоушәа,
аеытҕакәа цәытпышааны... Хәба-хәба километр наҕ-ааҕ
ар еиҕыргарц, ақалақ иалармыжыларц еикәышахатхеит,
аха уи зегы башан, хәымшгы ирзымычхәит, изынамыгзеит.
Ампытцахалащәа ртанккәа рхәазо, рыцхашьарак
ҕамтазакәа иаарымпыхьашәоз шыаҕо, ақалақ иналалеит
ирымпытархаларц.Аихабырарышныаҕәҕәәхәаеихсуа,апсуаа
рбираҕ хазына нахцааны, иааирак згаз реипш игәырҕатцәа,
рбираҕ еикәыцәашь нахадыргылеит иатцаеырбо, иатцахысуа.
Уафы ишимбац ала ицәыҕыҕа-цәыпды, инеиларкәахәит
ақалақ узаҕампшзо. Ампытцахалащәа шаҕь-шаҕь
ақалақ иалоуп, игәахәны иҕаз реипш, зегы инарзытрысуа,
инеихәлакәахауа. Амашынақәа, атанккәа тынчрак рымам,
уахгы-еынгы еилашеиласуа, ақалақ иалоуп еикәтәарак
рымазамкәа.

Апсуаа рырхәтақәа Ғәымстаҕа инаскьаргеит. Ғаамтанык
еипшымкәа аееикәыршәара иафуп. Зхы изахәоз, рыпсы
зыҕәәараз рынхартә тыпқәа ааныжыны, ақалақ алтра
рәыназыркит,изташәаз ашәартара рәацәырыхьчарц. Илаҕыр-
зышагаз аамта нарзыҕалеит егызхаразамыз, гәнахарак
иатцамлацыз...

Аға имчра ааирпшыр иҥахын, зыңсадгыл иағәыхәауаз
рышыхәа иҥарцаларц, ирыҥаркәахарц, ирыҥадырзырц...

Аах, Мзауҥ, Мзауҥ... уназлаҳазеи, уназлаңшызеи?!
Уажәшҥа абри уара дунеихаангы иухашҥраны уҥоума?!
Аңеиңш цәҥа ззырхәозцәҥа нарзыҥкалеит ужәлар... хар
рымазамкәа ршыапы ианаақәҥылоз аамҥазы!... Ицәҥахеит
рлахынҥа... ақәзаара аамҥа ааины рышәхымс инылагылеит,
гәаҥ-цәаҥрыла иҥәны.

«Иуңеиңшхараны иҥоузеи, Сыңсадгыл, уара?..
Ушҥарыцҳахеи, ушҥагәнаҳахеи!.. Уг-уҥы иамырхәазакәа,
аҥышыбжәон уцәыҥдархәаҥырц иақәыркыма?! Мап... уи
залшараны иҥазам дунеихаангы!.. Цсуак иңсы ҥанаты
ухчара даҥхәаҥраны дыҥазам... Аңсуа иҳақҥы азәҥы
изымгаҥц бзанҥыкҥы!..» – Мзауҥ даргәжәажәон дназлаңшуаз,
даршаҥ-шаҥон, деиҥанаргәҥон, деибанаркуан... Маза-
маза ақалақ далсны игәеиҥон илаңш ахынзаназоз.
Дархуан, дарцәуон, игәы изырхәқәоз раҥәазан. Зхәынҥқарра
иалахәыз абас ирызныкәап хәа игәы иаанагомызт. Аха
урҥ рхырәқәа зегы ҥаҥыза ишааңшыз уажәоуп Мзауҥ
даназхәыҥуа. Уажәраанза рсабрадақәа рҥырымхыҥызт.
Хылҥышҥтрак хәтәуп, хәишыҥәоуп хәа иқәҥылаз, ирхәақәоз
зегы шеиқәыреаҥаз, хархәагас ишрымаз ирцәаргамахеит,
ирыҥәцәыҥыҥит. Иааңшит аңсуа жәлар рышҥа ирымаз
ргәаартрақәа зегы зызкыз. Аңсықымқым, ампыҥахалаф,
еҥаҥыра дугарҥы, дымпыҥахалафуп, дунеихаангы
иеизеиқәкуам, иеизеиҥакуам. Абга, еҥа унапы адуҥыларҥы,
ишыбгоу ишаанхо еиңш, арҥы рҥазшыа аиҥакра даараза
ишыҥәҥоу, ишыхәнҥоу аанарҥшит рхымәаңҥашыа, цәҥҥык
змазам, хәаак иҥамзазо рҥыжә-быжәрақәа.

Абри зегы зызкыз еилкаан. Аңсны хыпҥшымкәа, ахы
иақәиҥны иҥалар рҥахымызт. Аңсны Қырҥтәыла иалҥыр хәа
иацәшәон, аха лымҥшыа амамызт, убриаҥынза инеихәан,
инарҥахәан. Ахақәиҥра иазгәышыауаз аңсуаа акырынҥә
иазықәпахәан, аха илҥшәадахон, амчра зкыз рымпыҥыҥтра
ус имариамызт. Цәҥаду ихаан Аңсны Қырҥтәыла
иадыргәагәаланы, рзинқәа зегы ҥырҥәдааны иҥарҥахәан.

Рықәхра, рықәзаара ахәа аҕынзагы инарҕахьан. Игәаҕхьан, итәаҕхьан, рхы иақәыпшхьан. Уаанза зхы иақәитыз, уажәы инахәлабгеит даеа хәынтқаррак, кыршықәсала ахәда тқааны изкыз изахәлымтцау, изахәлымшәо...

Ақалақь әеиоһнамшар ҕамлеит ҫбаны. Зыңсадгьыл ахьчараз игылаз мрташәарахьтәи аган реартеит. Абҕьар зкызгьы дубарын, изкымызгьы. Амҫаду абетон хьын-тыңқәа аныргыланы аеыңхьакыртақәа, ахыхьчартақәа, аҕагылартақәа ҕартон... Атанкқәа цәытатыхәхәаны ана-ара ицәытадыргылахьан. Ахрығәғәартақәа реиҕекаара иаҕын ишрылшоз ала. Абҕьар ахрыцәмаңыз даараза гәтыхас ирыман ақкәынцәа. Уахгы-ҕынгы убри акәын изызхәыцуаз...

Мзаут зегь реиҕагы иҕәы ҕызкаақәоз иреиуоуп зеыларҕәзаны, цәҕьарамзар бзиарак ҕамтцазо иаахылоз аверталиот ахымҫаңгашьа. Уи иахьынтәиакылҕьоз узымдырзо, амцабз аҕыдыдуа, аңсуаа рырхәтақәа ахыгылаз инарылахысуан, шаҕарак ҕамтцазакәа...

Уи анхылоз ианакәызаалакгы Мзаут иҕаацәара дрыхзызаауа ргәырҕанитдон, иҕалаз аҕагылазаашьа даргьы азҕлымҕахарц, уадак аҕынтәи даеа уадак ахь иныоһеибахәаны реынаңхьаркырц азы.

Рыцхашьарак аанарңшуамызт уи аверталиот егьызхаразамыз рҕаңхьа ахықәкы анынанагзоз. Иахьаа-гәаңхаз, аеыларҕәзаны, аҕәкәахәа инарылахысуан, инарыланажьуан...

Убас ҕенак, Ғәымстаҕа иһаз амҫаду аҕы, абҕьар зкыз еилауатыруа иахьылаз, ашыжә-шыжәхәа, аҕын хыбрақәа инарықәкысуама ухәаратәы, иаахылан, аҕәыр-ҕәырхәа инарылахысын, аеышьтакуа инархыкәшаны аҕынанахеит, цәҕьарак ҕазымтцаз еиңш, ихаббала, ашьхара аганахь аенавакуа... Ацәҕара ҕазтцаз аанкылашьа амоукәа, ахьышәтхәа аеынаңхьанакит ақалақь аенавакны.

–Ирылахысит... хәқкәынцәа ирылахысит!.. – Мзаут иһны абартца дахьытагылаз акәыкәыхәа дыхәхәеит... Дшылбааз игәалашәом... Иңси-иңси еихьзомызт амҫа дахьаныз. Иара иеиңш уахь еиханы амҫа ианыз рацәаҕын...

Убри аены дтахеит, иацъал дзахымпакәа, шыацкгы змыркъацзацыз, егызхаразамыз ачкәын қәыпш, Мзаут ижәлантәыз... Иқалаз арыцқара дзацәымцеит, ахымқас дахәнәтәит рыцқарыла, гәақрыла... Шақа бзиа ибоз уи ачкәын ақалақы!.. Шақа иңсы ағхәарааз ахычаха, аиқәырахара змаз!..

Иаб жәымтацәгъа әтел дизасуан Мзаут есымша. Дишътан дихзызауа цъаракыр дысзыпшаауазар хәа.

– Уара, иахаггы дықамызт ағны... иахъаггы дызбом... цъаракыр ихабарк убахъазар?.. – дизхъуан, дахъагаз издыруамызт... Абасқак дзыхзызауаз итахара игәықәаагаха, адунеи ақәзаара ицәымғнартәит аб неитамхәа...

Шақа дрыцқайшыазеи, шақа ихъааигазеи Мзаут уи ачкәын гәлымтәах ицстазаара абас иахығхтәаз... Ашътахъ ииулакгы, ақалақы ахысбыжқәа шалықуаз, дцаны дитәуеит иаб иуадағ дахықәаз. Аб рыцқа дагыпсымкәа, дагыбзамкәа ичкәын затәы иңсы изалымхуаз длағырзышо дихагылан...

– Арақа ас аанхашъа ҳамам... Ахәыцқәа алгатәуп нақ... – хъаас иман Мзаут иқалаз иахылқиаауаз арыцқара. Ақлақы атынчра ацәызит, узшыуа дузымдыруа, узкуа дузымдыруа, уаха шаанза ахысбыжқәа еиқәтәарак рымамызт. Ақалақы иалалаз ишыртахыз рабцъар рхы иадырхәон...

Мзаут астәкыа аееибанаркып хәа игәы иаанагомызт. Еиха-еиха атагылазаашъа аеаруадақуа иалагеит. Хәсеи-хацәеи неилымхкәа ргәатаракәа мөапыргон иахъабалақы. Еихаразак апсуаа иреиуаз анрымпыхъашәалақы идырхәа-цәон, идыргәақуан гәағшақә. Ақалақы уалалар ишәартан, урымпыхъашәар ишакәым иузнықәон... иухыччон, упату, уахатыр ладырқәуан... Иацәмацхеит ақалақы афатә, ажәтә, алашара... Аеатагылазаашъақы, аеапшшәык аанахәеит иаалырқаны, иааузымдырыртә еипш. Еитазырғәғәашаз, еихәлазгәашаз лахъеиқәтарак наныпшит ихынтыцъза, ус иаарласны иузахымхәашаз, иузахымцашаз...

Даараза ирзыцәгъан Мзаутраа ақалақы ааныжъра. Ахәыцқәа рыңсы шафыхәхәоз иаанырмыжъыр ада цсыхәа

җамлеит. Зхы изахәоз зеггы алтра иафын, ирзышьтыхуаз реилахәарақәа разқәынтә.

Ргәы шпәзхьаблаауаз, ргәы ишпәрыцханашьоз Мзаут ихәыцқәа иаанрыжьюаз рыфны, руадақәа. Қалақь уафык ишихәтаз еипш, рәанааибьртөз аамтәзы, рыматәа хәыцқәа неизыхәхәаны, илағырзышо инапыртдыр акәхеит рыпсы зығраз, ргәыблра зцыз, рыбла ихгылаз рықалақь гәакьа... Шақа ирыпстәзаараз арақа дара!.. Рыпсы шпәлыхәхәоз, рыпсы шпәфәнакаауаз рызхара иахьырзымбоз, рызхара ишыртахыз иахьзалампшуаз!.. Агәыргьара, алахфыхра, ахатц-хатцара, аизха-зыгьара иацыз агәышьтыхрақәа зеггы нахәлабгеит инахақаз аихәлашьшыра хлымзаах-хьантә уажәы, ишутаху узалымпшзо, еилаханто...

– Хара арахь уаха хмаазои?.. Наунагза иаанхажьюама хәқалақь?...– ргәыфәнакаауанабас иаалырфькыны иахьапыртшуаз. Изышьцылахьаз атыпқәа рааныжьра рцәыхьантан, рықалақь наунагза ирыцәхьатцуазшәа, рхәыцрақәа акы еиланархәон, акы еикәанархәуан еилапатаны, иузеилымхзо...

– Хашпәмаауеи...хмаакәа!..Иааилгар хмаауеи...ас мацара ишпәцари?! Еицәажәарақәак мөапыргар, издырхуада акахьы иааибаргьы... – Мзаут гәыграк иазхьаирпшуан итаацәара, ргәы кайжьыр итахымызт, иалайқажон аамтала акәзаргьы. Аха уи иаарласны еилгашьак шамамызгьы дазнархәыцхьан.

Мзаут итаацәа ралгаразы хәпсыра-цәгьа идырбеит, ддыргәакит цәгьаза, ипсы акырынтә еиладырхәеит, ихлахатц дахырфьеит...

– Уабацио арахь?.. Иабыкәу уахьцо?.. – шыафәацыпцхьаза ар рыматәа зшәыз агәатарақәа мөапыргон, рпаспортқәа аңсышәала иахьаныз ианыржәжәон, рхапыцқәа неихарыгәгәо. Аңсуа дырбар рлахатц аргьыжьюан, рыблақәа ажьаза рхыжжыла ицон. Ицәхашхауа, игәамтцхамтцуа, иаарфәашәоз нарфәрдырхьюан акагьы зхаразамыз... Ишәартан уеизгьы амөа ақәлара, узыхдырфьоз, иухтнырфьоз аилкаара цәгьан...

Мзаут итаацәара, ихәыцқәа ақалақь изалгар, нас ақытафы еиха ишәартахарым, ицәгьарахаргьы хыпцхьакыртәк уафой ипшаауеит хәа гәыграк иман, макьаназы уахь ршьапы шаладмыргылацызгьы.

– Сабацахуеи?.. Ақытаһы!.. Уаха царта Һамам... Сахыз, сахьааз!.. Артсхэыцкәа роуп... иалызгоит наҕ... – нратеикуан ианаиҕагылалакы. Ишакәхалакы акала инаицхар рҕаххон, мазала ицхауа ала еицш.

– Уахь уцаны абцар шытухырцу?.. – блатцархәрыла дынкылрыблауан, аматапшыкәа иреипшыз ақырт салдатцәа.

– Мамоу... сара абцар сымазам... абцар зкыша креиуазам... – нратеикуан, игәы иҕатцәкьаз цәырымгакәа, маанала сызрыцәцозар хәа. Уаха дача цсыхәак аманы ибомызт. – Шәара зегы усоуп ишышәхәо... шәара зегы шыгыра уафы изгазом!.. – инаикәымчуан, инаикәмақаруан.

Мзаут иҕаацәара Кәыдринза инаскыаганы даахынхәит, иара егьа иеҕишәазаргы, наҕ уаха дырмышытит. Длабжьеит ицхәыс Арина ахәыцкәа лылацш ицылмышәакәа дырхылацшларц, иамузакәа ицәгыахозар, наҕ, ҕадаҕа деихарц...

Мзаут изыцәгьан, аҕәкәахәа ишалахысуазгы, ақалакы ааныжыра... Иара иеицш шаҕафгы алаханы иҕадаз!.. Рықалакы устцәкыа шыоуы инрымпытажыны инахызаа ицаргы рҕахымызт. Ақалакы ирзацыз агәылбра рхы иакәырцшны рышыҕахыҕа ицхыанацомызт, акы рықәтцәиашо ргәы еиқәнахәалон, имыцәазоз гәыҕрак иахыпшын, аамҕа хьанҕа ишҕагылазгы.

Мзаут иҕаацәа аналига, ихала затцәык иуада даафнахеит. Ишиҕахыз зегы еиликаартә, зегь еилиргартә еицш аҕагылазаашыа ацшаара ус имариамызт. Асалдат анахь иџуа, арахь иџуа, иблакыо ақалакы иалан ицыхлымуа. Дрымпыхьамшәакәа цыара часак изыцшаар, иара изыхәан цсымышытыган, цсеикәырхаган... Ауҕратыхтцәкыагы узыцшаауамызт...

Архәреи аҕычреи, ҕаамҕанык еицшымкәа, иамҕханацит ақалакы. Абцар зкыз уаха шаанза тәамҕахәык ҕартцомызт. Реырџашыаны, ауадакәа еилакәыбаса, иаартахыз ныфныганы иргон. Уахынла азәгы тынч иара ишиҕахыз дзыцәомызт. Ашын дукәа, еиҕрыкка игылаз, уахынрытцалоз аихатәы ашә ҕаҕыа дукәа реҕартцо иалагеит, ма абри ишҕаанамкылары хәа.

Уаха псыхәа рмоит. Уахынла иадыркуан, азәгы дызхамлартә еипш. Уи иахычарызшәа ргәы иабон. Аха ианахьчозгыы ыћан. Ыаргыархәа инагәйдлоз ианырзаамыртлакь, ицәхашхашуа, аћәыр-ћәырхәа инавахысны, инеимбгыжәаа рғынархон ргәахы еибаркны.

Ақалақы пстазаара еиха-еиха еилархәон есены, еисаира, ҳатырк зықазамкәа иаларгалаз ақыртүа ир. Цәгыарамзар бзиарак дырғиомызт, иаамғапыргоз зегыы пхыазыркәкәашаз мчык уағы изыпшаауамызт амалахазгыы...

Рапхьатәи аиғәхара

Астцәкьа еилахәап, астцәкьа еилаҳап хәа игәы иаанагомызт Мзаут атагылазаашьа. Еиха-еиха ицәгыамхазар еиғымхеит амалагыы уаанза акыр ицыршәаахьаз ақалақы пстазаара. Ундәылшәаны шыафак наузыћамтцә ишәартәхеит иахьабалакь. Унарымпыхьашәар, укны ургон, уг-уғы иамырхәазакәа, нас егыа уеушәаргыы узрымпытытуамызт.

Мзаут уажәы-уажәы иаҳауан ус ирымпытцашәақәоз рыцхашьарада ирзаарцоз, ишрызныћәоз... Егыа ус ићазаргыы, уанбанағнатәари ауада, абахта утакушәа, уаатшәар қамлазо?..

Мзаут акырынтә иақәикхьан, есиқалалакгыы иезаны, иеырғашьаны дызрылсуазар хәа, аха ишакәым дырғәхар хәа дацәшәаны иеааникылон. Кәыдрынза днаганы дыћагәышьазар, нас даваланы иеыдмырбакәа акыр дзынаскьар, цьара зыггарак ағы дышқазмыррыз, аха уаанзагыы изеипштәуамызт, иагыгыгәагылацәан. Хыцьара-пшыыцьара дгәартон, ишәартаз атыпқәа дзырхысуамызт. Ићаитцара дақәымшәо, ихы ахыгара изымдыруа, ауадақәа дрығнагыжьуа дышрығназ ауп азәы ашә тыгә-тыгәхәа дышнасыз. Азныказы, ицәа дынтазызан, иааимыртырц ақәикит, аха нас, ипхәыс Арина лыбжьы акәызшәа анааиҳа, ахышәтхәа иааиртын, днығнаигалеит. Деидараха, фатә гәартак дрыцан, амға дарқаран, даапсаны дыћан.

– Баазгазеи, банаңалбеит?.. Амѡа бышпақалазеи?.. Бааныркылар ишпакабтоз?.. Урт псуа зхылоу, дхатоуп, дыңхэисуп хэа еилырхуам... – игэы иалырсны даацаажеит Мзаут. Итахымызт амѡа дахықалаз, дрымпытшээр хэа дацешэон. – Шэышпақақоу?.. Шэеибгоума?..

– Хакоуп макъаназы... хапсы тагэышьоуп... – лхэеит Арина.
– Баталгыы дсыцаарц ақәикын, аха сара изымуит... Абрахь дазхуеит... – даақәыпсычхаит.

Аңабаа илбахъаз акыр илнырхъан лара. Лыхцэы ашлацқәа налапсахъан. Лхы-лфы гъежъ агэырѡа хъанта ишаркарахъаз аныпшуан. Лцәа иақәшәо хәапштәыла матәақәак лшәын. Лееилахәарагыы абақахыз, – лгәырғъарагыы, иатанарзхъан инархапаз иахылкыаз арыцхарақәа.

– Бызларыцәцазеи?.. Баанырымкылазеи амѡан?.. Ишәартазами уахърылсуа?.. – Мзаут уи лааира гәахәарас иқатаны дылғапшуан, аха игэы итыхақәоз рацәазан. Итахын амѡан илбаз, илахаз аилкаара.

– Акырцъара сгәартеит, аха сышмедицинатә усуфыз зхәоз сышәкә хәычы аныдсырбалакь, рацәак сыхтаркуамызт. Спорт цәырсымгазеит... Амѡан шақацъара сныркылазеи!.. Асалдат ангылоуп, узырғапшуам... рееихаршәны хәыц-хәыц зегь еимырдон... Уара ушпақоу?.. Иупстазаашыоузеи арака?..
– дахыныѡналаз адиуан днықәтәеит, леимаа цагақәа налыршьхыршәшәаны.

– Аракагыы еиха-еиха ишәартахо иалагеит... Ақалакь ахь ишахтау хазцәыртзом, ихашьклапшуеит... Зны-зынла маза-маза, ашынқәа хәынарывакуа хандәылтыргыы, хара хазцазом, аха уигыы шәартахеит, икылапш-кылзырѡеит... Зтелефонқәа хыртәахыоугыы рацәаѡзоуп... ишакәым акы назфытшәаз дынкылыпшыхәуеит, дындәылганы дыргоит...
– Мзаут изтагылаз аиашацәкьа зегь цәыримгеит, Арина лгәы тнакьазар хэа дацешәон. Аха ақалакьуаа зташәаз арыцхара цәахышьак амамызт.

– Нас арака ас мацара уабанзатәои, ашәарта шыкоу?.. Иухуа уафы издыруам... Узбода, узахауада?.. – Арина илтахын есикалалакыы, Мзаут изеипштәуазар, ақалакь аанижыырц.

Дзалтгәышьяр, ақытағы еиха псеивгартак уағы иоуан. Уаха-ени рхаақәа рыхьчауан ишрылшоз ала. Ашәартара иштанаргылоз лабҕаба ирбагәышьян имғапысуаз ахтыскәа инартауланы ианазхәыцлакь. Ацкәынцәа, абҕьяр шьтызхрани иказ, ршьапы икәдыргылахьан, ргәырҕанырцахьан, ианаатаххоз ахышәтхәа рғааибадыркыртә еипш.

– Ыара еилгашьяк аиуазар хәа хәпшыми... Гәыгра хәычык ацәаара хнахьыпшуеит, аха зны-зынла инхампытцашшоит, халапш инытцшәаны... Ақалақь ааныжьра шьюуы-шьюуы реипш иахымариамхеит... Аха уажәшьята иахымчхауа, ихалыжжуа ақынза хнеит... Агәтынчымрақәа тахак хартом... Ханыцәоугы ахысбыжқәа хгәы икәфәуеит... Зегь рыла хәкәыркәеит хшьара, хамғахыркәеит зымға... Еиха-еиха еицәамхозар еигьхом атагылазашья... – тынч-тынч дцәажәон Мзаут. Изцәырцыз ахьяақәа хызәшаз ихахьы иааиуамызт. Ибла цнаршәауан уахи-ени дызлапшуаз арыцхарақәа. Рыпцстаара хәычы мымеикәарак нарымпытцасны инахәла-нарбгазшәа, рыхатцхатцара, ргәышьтыхра неихәлагәаны инархацаз амшмышәла инамгәытцанархәхәеит иузапытцым-цауа.

– Есикалалакгы ақытахь хцароуп... Зегьы ирыхьуа харгьы ихахьып уака... – Арина убри акәын илтххаз уажәазы. Мзаут далганы дыказар, нас еиха лгәы тынчхон, лгәы лыргәгәон.

– Аиеи, цсыхәак аманы икалозар, саргьы убриоуп сгәы иаанаго... Арака ахгара еиха-еиха исыкәыгәгәо иалагеит... Ма хқытауаа снарыламгылоз... Икартоз кастцарын, ируаз зурын... схы рыцәпхьаскрымызт...

Мзаут уажәшьята уаха цсыхәак шамамыз ибон. Икәша-мыкәша акырза аҕеитанакхьан. Аамтала акәзаргьы, иаанижьыр акәхеит игәы ҕызблауаз, акыр шықәса абриакара дхәынцаны дызмаз, ипсы зыграз иқалақь гәакьа. Иқыта, ихаблағы ақазаара псеивгартак, гәеитцыхыртак инаатарызшәа дазхьанарпшуан.

Ацәылашамтазы игылеит Аринеи Мзаути, заанатцы амға икәларц. Ихьантан, игәкажьган ари амға изнылоз уаназхәыцлакь. Ари ашыза дунеихаангьы ирзыкамлацызт,

еипш, ипыржээр хэа дацэшэон. Акыраамтагы уи асалдат иблакэа цырхэны дахэацшуан, аха изышьақыргыломызт иеиликаартц иитахыз. Ашьтахь, иихэыцыхыз здырхуада, иблакэа нархэы-аархэуа, Мзаут днеейацшит.

– Уара уацсуоума?.. – абри акэын изеилымкаауа дзышьтазгы. Ибжы нхэытиркэеит, еилкаара дук цэйтцзыпшаауаз иеипш иеыкацзаны.

Ишцеихэарыз Мзаут ахэашабга?! Сара сацсуазам хэа ихатара мап изацэкуамызт аенышьыбжэон. Убри дахьяцсуаз ахэыцы еснаг гееизхара, гэадурак инатозшэа ипхэзон. Идгыл дахьяшьагэытыз еихау игэы зыргэгэашаз акагы имазамызт. Уи дагыазгэдуун.

– Ааи... сацсуоуп!.. – ихэеит Мзаут, ихы эеитцыхны, имзакэа. – Икалеи нас?!

Уи асалдат ихы-ифы цэымкырра неихалашан, днеейацшит Мзаут, уара уеипш икакэоу роуп иахтахкэоу хэа неифыткыарызшэа.

– Улыбаа!.. Уахтахуп!.. – иеааихаршэны инатитцеит, иикыз неимпытцпрааны ицарызшэа, инацэкэара хыгыгэгэа инрампытцарыгэгэа.

– Икалеи?.. Сзыккэзеи?.. Исыхы?.. Нас сызцазом... ацара цэгэоуп ақытахь... сызго калазом!.. – ибла инцеихэеит Мзаут иеаарымкыкыны, гэмцхара-казшьак наилырыжжуа.

– Уиакара ахэара атахзам!.. Улыбаа!.. Уахтахуп!.. Уа хаицэажэап!.. – иеааиртынчит.

Мзаут днафэахит дзызыпшзамыз, дызцэымцашаз, хьяхэ-хьячарак измыркатцоз, дзыртыслымшаз, апыкэсылара хэымга ззырхэозтэкэа. Дааикэанаршэит. Цэымыгхараk наикэтэаиаашеит иара аминутк азыхэан...

– Бара бца... бтымцын!.. Ахэыцкэа бырхылацшла... машэыр рмыхэаит!.. Арт сабанзаргап зыбгэахэуа?.. Саргы снееуеит!.. – дыццакы-ццакуа Арина дналыфэаажэеит Мзаут дылбаарцаз ифанынеихоз. Игэеисра еиха-еиха аеышьтнахуан еикэтэарак амазамкэа. Ихы-ифы акапшьра ныкэыхэмарит иаразнак, дааицранаршэын.

– Изакэызеи, мшэан, иухэо?.. Иабыкэу сара сахьцо?.. Цьаргы сцазом!.. Арт икарцо змааноу сара издыруеит...

хаипырҕарцоупргэи иҥоу!.. – Аринаҕы албааралчыназыл кит
лычырҕаҕыаауа. Уи иаалгэамҕхаз изустсаалакҕы
ахышэтхэа инарҕадлырхуан, шатарак ҕамтазакаа.

– Бара азэгы бтыт хэа баимхэеит!.. Бца аҕныҕа, азэгы
дыппырхагам!.. – ихэеит ирыштыаланы иаиуаз.

– Сара сахыцо сара издыруеит!.. Ари ус иҕаҕоу
дреиуазам!.. Аҕныҕа, аҕытаҕы хцоит хара... ххэыҕқаа уахы
иҕоуп... Нас хазлацо хузом, амҕа ханхалоит!.. – лхэан,
Арина акыр дрыдҕатэыҕатэылеит, аха илхэоз захуадаз.

– Бара бца... бхы баҕэитуп... азэгы бааниимкылазеит!..
– иихэац неитахэо дыпхыаирҕаҕэон Арина амашына
илбаазгаз уи ахатца, хаара мацэак итазамкаа.

– Сара ҕарҕы сцазом!.. Ари схатца иоуп!.. Ус иҕаҕоу
дреиуазам!.. Акы еиҕшымкаа сшэыхэоит, хаилышэкаа
иҕалозар!..

Аха мап... акзахуаз уаҕымызт ари ахатца, зпатца зҕабаба,
абынуаҕы иҕшра змаз. Иблаҕаа еихамҕэысзо, рыцхашыарак
ҕара иааилаирсуамызт дымҕыҕза. Ишеибарыххоз дара
рыруаа ахыҕлаз инарыдгылеит, аа, ижэбома, изакэытэ уауу
исымпыхыашээз хэа, иҕатца датаччо.

– Ари ахатца дышэҕэыҕоуп... дахыахтаххо ҕалоит... Еҕы –
иҕхэыс лоуп... лхатца дзиҕырцуам... – аҕатца зҕачыз иеихабы
дахыҕлаз, ҕырхатцарак мҕаҕызгаз иеиҕш, днаидгылеит
иеаариашаны. Аихабы зыхызыз деилфаца, ишэыз ар
рымаҕаа дыртаҕаца, деилахэан. Атца калкало тапанчакҕы
иҕэынхэалан датачеырбо. Ииркыз апаспортқаа днарҕылаҕш-
ҕарҕылаҕшит иныҕхьарттаауа.

– Абра шэҕылаз, шэтыҕ шэықэырцаанза!.. ҕыр-
тысы ҕашэымтароуп!.. – инарыдигцеит аихабы.
Еҕырт илбааргазҕы иблаҕаа цархэны днарылаҕшит,
харак рыдызшэатҕыа. Иеилагылаз ршыамхы арсны
идҕатэыҕатэылеит, рылаҕырзқаа рҕахэхэы, иашаҕкит,
аха ус иаармарианы иоурыштыуазма. Амра нархацеиуа адэы
иқэҕылан, рыҕеыртысыр ҕамлазо. Убас автобусқаа иртыргоз
абра иааныркылон иргэаҕуа, нас инеидцаланы, Драндаҕа
иганы идырхэацэон, уаҕы ишиимбац ала... ахамыштыхэ
интадыргылон...

Шака рыцхара, шака гөнахара угәы җыркаауазеи?..
Рыцхашьарак, гәыблрак амалахазгы ирындырцшуамызт..
Егызхаразам, харарак нарызцәытцпшааны, аиакәым
иақәдыршәоит, хьаасгы икамтцазакәа. Аиҗыхара,
аиҗагылара, атәуара, ахьра... Мзаут деилазгоз, ихахьы
изаамгоз абарт имҗапыргақәоз, рыҗышкартцақәоз рақәын.
Есикалалакгы акнархьырхәон, идьргәаҗуан акагы
зхаразамкәа инарҗашәоз ауаа, дыпхәысума, дхатцоума,
еилых камтцазакәа.

– Аибашьра цоит, дара хәагәы-сагәуа амҗа иануп!.. Цьара
шәзымтәои, шәабации арахь?.. – аихабы иҗхыршәааны
днарылапшит иеикәагылаз, иахьцо-иахьауа инапы
ианьртцазшәа иҗыкатцаны.

– Хабацахуеи?.. Хқытқәа рахь... Цсыхәак амазар ххы
хақәитышәтә, хаушәышьт!.. Хара азәгы хайпырхагазам!..

Аха арт ирхәоз захауадаз!.. Рызынтәыкгы рыҗхыршәааны
акәын ишрацәажәоз. Гәанцыхь ажәамзар, ажәа хаак
рыҗшәомызт.

– Хара азәгы хайпырхагазам рхәоит, арахь Кындыг,
Тамшь... хауаажәлар рныртәара иаҗуп, уи рзеилкаазом!..
– даагәамтц-хамтцит уи уаха узимацәажәазо... Ақытқәа
рахьынтәи маза-аргама аҗагыларақәа мҗапыргон.
Кындығаи тамшьаи узрылсуамызт... ахьргәғәартақәа
катцаны, рымцан азәгы дықәрыжьломызт. Урт ирағакәазгы
рдыруан, ишрызныкәатәызгы рдыруан, хәычи дуи абцар
иатцагылахьан. Тамшьаи кындығаи рфьрхатцара шәкәык
изанзалома!.. Убриакара ихьантоуп, убриакара ихаракуп,
ирылымшашазгы рылдыршеит ухәап...

Арина дрымпытытцны дцар лылшон, аха дымцеит Мзаут
дааныжьны. Иаалықәимхәацәаз, иаалеимхәаз икоузеи, аха
лара ләамарцсны мап анылкы, нас дагыузцхьаркәкәомызт,
ләынаҗшыааны илхәаз намыгзакәа.

Мзаут иакәзар, ихала ихы дақәитны дыказар, еиҗа
изыманшәалахарызшәа ибон урт рыцәхьатцра. Ибла
иахьамбоз дыказтгы, ибаргәыз!.. Зны-зынла игәамтцхамтцау,
аак-саакхәа алақәа реицш инеиҗашуеит рыҗхыршәауа,

русқәа рцәеилахәаны ирзеилмыргошәа. Шьоукы-шьоукы, зегь дара рнапы ианушәа, аффахәа иқәгыжьаауа, зны анахь еибарыџеуеит, зны арахь еибарыџеуеит, тәамџахәык рымазамкәа, еилаџеиласуа.

– Хзыртахузеи абарт абрака... хаздыргәаџузеи абриакара?.. Наф хаурышьтыр, хашцалакгы, хәфныкақәа рахь хамцози?.. – илбааргақәаз иреиуаз азәы даацәажәеит, ичхара изаанымкылакәа, иеыруазкыаны, ғыатамахжәак шиакәыз ааудыратәы.

– Хаурышьтырц аума хзылбааргаз!.. Цъара рхы хадырхәозар акәхап... – даеазәгы даагәынқыит.

Амра акыр ихалахьан. Ацха, наф-аафгы узрылымсуа, иадеизаланы игылан.

– Арт иахьа хаурмышьтыргы калоит... хазтадыргыло здырхуада?.. – Мзаут урт рхымџацгашьа уажәы-уажәы аытцәыхәа игәы иналанакшон, днарџагыланы, икашәтцо иашам, ас уаџы ибахьоума, егыызхаразам аанкыланы изшәыргәаџузеи хәа инарџаирхьырц нақәикуан, аха иахьакәым икылнагар хәа дацәшәон. Уеилызкаауа дахьыкам, урџагылеит хәа иулшараны икоузеи!.. Акы иалахәазамкәа, ахьышәтхәа уааилыршьуеит, еамџакы унықәырцойт, уџы ахьымаахәра... Даараза азхәыцра, аеырманшәалара атахын. Даеакала уажәазы урт узыриааиуамызт, уеырџушьааргы. Жьы ужәыр, зтәан еиламгылоз ицыхлымуан, игәамтц-хамтцуан цәгыалатцәкыа. Зны-зынла рџацшратцәкыагы гәагылацәан.

Мзаут ари аџыза ахәымгарақәа дрыламцшыцызт. Игәы ҟыркаауан дназлацшуаз. Дтәон, дгылон, длеиџеиуан деиқәхәыцраха...

– Издыргәаџузеи абриакара ауаа?.. Рыфныкақәа рахь изырмышьтүазеи?.. Хәхьацсуауа аума зегь заххтныркыо?.. Икахтцазеи хара цәгыарас?! – Аринагы лгәы дахацжәон, илылазомызт арт ркаршоура. Ахгара лцәуадаџын.

– Беаанкыл... иахьрахауа ус бымхәан!.. Хусқәа цхастабтәуеит еихагы!.. Арт икарцо, изышьтоу даргыы ирыздыруам... Рхы еилаганы игылоуп, бымбои, беырџабмыршәын избасхәозаалакгы... – Мзаут уи

дналхынхаланы дааникылон, аха лара илхэац неиталхэон, лееылзеикэкуамызт. – Аа, бара, бзиа збаша, мацк баахэыцла!.. Зашхэа утоу иашэа ухэароуп, ибзымдырзои?..

– Ушафэыцтра, цыушьтеит, уара есымшагы убас ухэоит, азэгы игэы цэуфкар утахзам... Арт зхы уфышыша иреиуам, убриггы удырузааит... – лэынхлыршэааит Арина лчаарымкыкыны. Иахьакэым дкылнагар хэа дацэшэан, мыцхэы лацэажэара иеалаимгалеит Мзаут, аибарфаера арака ишатахымыз дназхэыцны.

– Ыы, шэара ацсуаа!.. Ыы, шэара ацсуаа!.. Шэара шэызфэоу зеггы еилкаауп, шэышытоу зеггы еилкаауп!.. Хара хашэтахзам, усами?.. Хара нафынтэи иааз хауп, усами?.. Изышэымхэои уажэы?.. Зфышэымтуеи?.. – ихы рцысуа, чкэына катак, иавтомат кны, рафхэа длеишеиуан, ихафыцкэа неихарыгэгэо. Пытк имжэыкэа дыфамызт, цэык нарылаикшар цэгэа ибомызт». Ацсуаа рышка гэгакрак шимаз инирцшуан, аха уи захуаз акэфыртуамызт, акы иалаигалар хэа иацэшэаны.

Иумычхара икоузеи адунеи афы?.. Ишаарфашэо уцэа наухырхуеит ацэафэыгакэа. Рус злоуггы, рус зламгы науфэрыжыуеит иааизыхэхэаны... Абас икакэоу роуп зегг еилазхэо, зегг зырбыжкэа. Ианбыкэыз ацсуаа абарт, икоу зеггы нарфэрхэуа, таха анрырымтауаз, аха реихабацэа рхы итаргалаз дарггы иацдыргызуан, иацдыркыкыуан...

Убас еилагэжэажэо, еилагэынкэуа иштэазоуп азэы дыфэкафэко ацха даакэсын, иеилагылаз днарылсны, Мзаутраа ахтэаз ирхагылаз дшааидгылаз.

– Иабакоу аткэацэа илбаажэгаз?.. – днаиазцааит ихы нафа-аато, инапы иану анагзара дшахыццакуаз мфашьо, уи иааиз дназыдгылаз.

«Хара – аткэацэа!.. Убас хрыцхэазоит... – Мзаут иахаз ажэа игэы инытаххит. – Хара арыцхакэа, абри акэын хазкэымшэацыз, иахзыкамлацыз!..»

– Аа, абра итэоуп рызеггы!.. Шафэы утахыда?.. – егыгы, ахэаахэтфы иеипш иеыфатцаны, днарылапшит.

– Азэызатэык дыстахуп... егырт уака ихамоуп... – ихэан, ицкэа ыцдырбааны, икышэ цэга хэыцзаны, ифынтэ

хырхэаны, бла-бла иааимидеит уаҕа итэақээз. Мзаут ида егырт еихаразак быргцэан, Очамчыраҕа зхы хаз ракэын.

– Абри дызгоит... уахыхэацшуагы хар имазам... – ихэан, Мзаут дахтээз днеихагылеит. Мзаут игэы нтыцсааит. – Угыл, уахтахуп аказыхэан... – иблақэа нтаиркэымпылт.

– Иҕалеи?.. Хзыхҕеи?.. Иакэымк ҕахцама?.. – инеиҕаирхыт Мзаут иеынхыршэааны.

– Уи уа хнеир еилурга!.. – иеааирымчит егыгы. Уи ахатца Мзаут диманы иҕанынеиха, Аринагы дѳацҕеит ашырхэа.

– Иабыкэу дахыжэго... уахь саргы сцоит!.. Зегь дарароуп, уахь сымцар зуом!.. – лҕаалыркахэит, лажэа дузахмырцазо.

– Дахтахуп!.. Зегь бара ибаххэарыма дзахтаху?! Бара ара быҕаз, бахтахзам!.. – дналықэцҕеит... Аазара змоуз ихымѳацҕашыагы иара иеипшхоит, дымҕыҕахоит, дымкыкыхоит, иуаѳрагы ицэызуеит дзаеицхазақэа.

Арина ацсраказы илымуит лхатца дахыгоз ларгы дицымцар... Ишеибарыххоз ацҕа агэҕыңза инеибагеит. Уажэы-уажэы иаатгылон, уажэы-уажэы рҕынархон инеиҕацшуа. Иара зынагзара дашытаз иеаҕишыаауан, хьатцрақ ҕаитцомызт, хаала иамур, мчыла дызгоит хэа даҕын.

– Дабоуго?! Иабыкэу дахыуго?! Изуумхэои?! – Арина уи дыхтакны тахак илҕомызт. Лыцсахы еибакны дижэлон, Мзаут, бҕеанкыл, ус ҕабымцан хэа дышлықэцҕэозгы. Аха лара аклахауа дыҕамызт. Еиха-еиха лҕеибаkra аеыштынахуан, аеартбаауан, деиланаршуан, лхы лзыҕажомызт.

– Бҕеанкыл, бара!.. Мамзар ишэзызуа бдыруама?.. Шѳыцыагы снашэеихсны, абрака, Кэыдры шэаласыжыуеит, шэызырта-шэхарта уаҕы изымпшаазо!.. Убриоуп ишэықэного шэара!.. – дналықэкааит, дналықэхэааит, иц ҕаҕа хырцыаҕыны.

– Цьаргы дсыштызом сара... цьаргы... сыцсы насхыцаанзагы!.. Уи ҕалашыа амазам!.. Изахызуеи, измааноузеи иҕашэцго?.. Изакэытэ гыгшэыгроузеи шэызҕэоу?! – Арина акыжыхэа инеимаҕэаны атэуара далагеит. Мзаут измахэарк кны дахоит зымѳа, ихынхалаз ацсымыцкыа дилымтарц.

– Шәыһыцарагы жәбарым!.. Ускацәа шәцап!.. Шәара шәоума сара схәатәы хазымтауа!.. – днарықәымчын, Мзаут имахәар нәырхәатцааны, ажәыркьхәа днаихеит, имургы мчыла дырхыцхыцуа дигаратәы.

– Уахкәатц... ууафытәыфсами, уанафьалбеит!.. Икаумцан ус... хара хуаауп... ан улхымшазеи... ухазныкәа уафцас!.. – Мзаут ацәышхара дафын. Уафымыжда иааихимго икоузеи?! Имч ихы иаирхәар, днақәзы дцома иқәынтәаша?! Абцар зку игәрас иугараны икоузеи?.. Уаха акагы дазхәыцзом, уаха акагы издырзом, арыцхашьарагы ааирцшзом... Длыбжьаз-длыбжьахәаша дцоит Мзаут абрака, Арина лыцсы ахац иакны дышидгьатцәыгьатцәыло... Дарбану иара дфызхраны икоу, абри афыз дзалцуама?.. Ацха ацака азиас еилаецауа иахьнеиуа дынхыцшылеит. Иихәыцх здырхуада, ихәартамыз акы дшеихәланаршәыз фашьомызт.

– Шәара шәеицш икоу ирықәнагоу хара хауп издыруа!..
– Мзаути Аринеи дацәыпхамшьазакәа днарықәмакарит дырфагыхуи ахатцамкыкь, иблақәа нтаргыжь-нтархынхәуа.

Мзаутақыцыхәаиаразнакихшыфназцеитариихымапгашья бзиарак ишазхәамыз. Днавагаланы днахәыртәрашәагы игәы иааинафәит мгеимцарак иналагзаны. Абас ианыкало ауафы зегы дырзыпшызароуп, зегы иефимыршәозароуп. Арина лылагырзқәа лфәхәхәы, абжьяацны ас иимбацыз, лфылзыкажомызт, деитцасуан, деитцақыызқызыуан...

Шака еибарыххаз, шака еикәгәамцыз здырхуада, ацха иқәеибагәаны, аха уи ахатца мчыла Мзаут димгар иуамызт иееикәархә-еырзажәны, дпацашькха...

Мзаут убри аамтазы иааизцәыркьаз ихташәара даашьтнакәыцәаит. Имахәар иахьынхалаз ахьышәтхәа днаимпыткьбаны, цакәа еилаецо инеиуаз азиас хланцы иенеицарц избеит. Нас дықәгыланы акакәахәа шакантә итаху диенхслаит!. Рызынтәыкгы ршьапы иқәиргыларын, абри дызустадаз, иигәагызеи азы иеаицартә еицш хәа... Икалои убас каицар?.. Аха Арина ишцалыцсыхәаз ускан?.. Иаргы дыршыуан, ларгы лыцсы лхырхуан...

– Икауцо закәызеи, ура?! Ари змаанои?! Закәытә хымфәпгарои узфү?! – убри аамтазы ацха иқәланы иааиуаз

хатцак днарыдгылеит. Иуафыбжара дтагылан, уафы шкэакэак, мацкыа-шыацкыа деилахэан, ар рыматэа ишэымызт. – Уафцас узырмацэажэазои?! Ушцарызныкэои?! Арт ус икакэоу иреиуоума?! Цкыа унарыхэацши!.. – днаикэцэкыеит уи ахамацагыашэа иказ.

– Иртахым ацара!.. Абриакара расхэеит, аха дара рхы царкэрыланы, ирхэац рхэоит!.. – Мзаут имахэар науштыны, атак ныкайтцеит уи ихы алаиркыиарц.

– Уафцас ироухэама иахьугоз?! Уафрак аашэырцшыр икалозеи?! Ахэыцра шэыцэмацхэма зны-зынла, гэшатарак шэымазамкэа?! – ауафы шкэакэа уи ихымцацгыашыа изымбатэбараханы днеицацшит. – Абас икоу роуп зны-зынла хцэа цызеуа!.. – уи, ахатца днаикэымчны, Мзаут ипхэыси иареи рыцхэхэа иахьгылаз зфлымхэарак нарицеит. Ус каимцаргыи амуази, аха фныцкала дхэаракызар акэхарын.

– Шэхацхэраа икалозар... акы еицшымкэа хшэыхэоит!.. Ххэыцкэа рахь хаушэышты... – уаха акагы хтахзам хара!.. – Арина дкаутэуо днаидхахалеит, мацк иадамхаргыи, агэаартра аазырцшыз уи ауаф шкэакэа. – Шэаргыи шэхацаала хэхьырго... иахзыруа хэздырзом... хрыцэшэоит, ишакэым ихэзныкэар хэа... – лыгыатэыгыатэра еикэтэарак амамызт, дызхьынхалашаз, рыцсы фызхшаз акагы ахылымбоз.

– Шэымшэан... акагы шэзыруам... – Нас уи ахапыц-цабаа ихы наикэикын, – Рхы ианакаэитышэтэлакь, ишыжэгаз еицш арахь иаажэгоит, Драндака... – ихэеит уи ауаф данырцыртцауаз.

Ацха иахьныкэсыз, ауаа еилауатыруа еилагылоуп. Аифыхаракэа, аицэажэаракаэа мцапысуан. Ицкыоз дубарын, игэамцауаз дубарын, ицэхашхауаз дубарын.

– Иоурмыштыр, ишцакахтои хара?.. Излафаххуазеи хэцкэынцэа?.. Ус иахзааныжыуам урт уака?.. Ранацэа, рфы ацэа ахыхуа, фышыроуп изфу... – хатцак иееибаркны игэы итцхоз далацэажэон.

– Иоурмыштыр, дара ртэкаэагы ара ихамами, иабахацэои?.. Идыруадафуа иалагар, еихагы ирзеи-цэахтэуеит... Ус изцазом дара ишыртаху!.. – нацитцеит абцъар зкыз.

Мзаут ақыңыхәа игәы назцеит урт злацәажәоз
аитныпсахлара ишазкыз.

Икалаз уи акәзаап, ағыцынхәцәа ркынтәи цкәынцәақәак
Набжьоу абнарағы иркызаап, иаурыштыуамызт.
Чархәащцәоума, цытцазырщцәоума, цшыхәущцәоума
ирзеилкаауамызт иаанызкылаз. Урт рғыхразы,
реитныпсахларазы ауаа ртахызаап...

Аха уажәы ус дара ишыртахыз еицш изыкамлеит.
Иаахәит аеакала, иааилагыежит, иааилауатырит иеилагылаз,
икартцара иакәымшәо.

– Адырра ҳауит... ишәартахеит даараза!.. Нағ уаха
цашья амам!.. Аиғәахысрақәа цоит Кындығ!.. Ажәылара
иағуп!.. Автобусқәа уахь цашья рымазам... ишәартоуп!..
Шәхынхәыроуп шәызегғы шәыштыахька!.. – ихәеит убасқан
иаарылагылаз уи ахатца шкәакәа, уажәраанза Арина дзыдғыа-
цәығьатцәылоз.

Цашьягы амацәғьамзар акәхарын. Шьоукы еиханы уаға
игылақәаз амашынақәа инарзыщит, шьоукы еижәыланы
рыштыахька ацха инықәибахәеит ишзахәоз, ицәхашхауа,
игәамтц-хамуа, иахзығкалаз закәызеи, анахьгы хзымцо,
арахьгы хзымцо, закәытә аамтоузеи хазташәаз хәа
еибарыхәхәо... Мзаутраагы ауаа рыжәпара рыеналархалеит,
азәгы игәхьяа мқзакәа, хазрылқьозар, хапсы хазрыцәгозар
хәа, иццакы-ццакуа ацха иахьықәсуазгы рбомызт.

Игығкны иказ еиха-еиха аеиикәанархәуан, аеиибанаркуан
акәаш-мца еицш инцәытаткәацуа. Аанкылашьягы уағы
изатцбаауамызт макьаназгы.

Зхы иакәитхаз, ихьамцшзакәа, еиханы Акәағка рғынархеит,
амщаны ахәлара ихамнахаанза машынак шпәхақәымшәари
хәа. Акәагы тынчрамызт, амшынцәқәырцара еицш ирыжәлаз
агәатцга ғыртцәауан, рыцхашьярак қамтцакәа...

Зааныжыра удаѡхаз, игәырѡшаагахаз...

Есиҕалалакҕы ахымш рены, Мзаут Арина дналабжыаны, амѡа днықәйтцит ақытаһь. Дырѡагых втобуск дынтеигалан, иахьтацәыз тыпк ағы днаиртәеит. Очамчырака ицоз, иидыруз хәсақәакҕы днарыҕцәажәеит, амѡаны азәи-азәи неибамыжырцаз, икеибамыжырцаз. Мзаут уеизгы уахь цашья имамызт. Арина лхала дахьдәықәйтцоз ицәыхьантан, аха уажәазы уаха цсыхәак амамызт. Изеипштәуамызт акәымзар, иарггы ақалақь алтцра итаһын. Ихәыцқәа, итаацәа зымѡа иеыркәытханы рааныжыра даараза ицәуадаһын, ицәыхьантан, аха ишпакаитцарыз, иеааникылеит. Нас ма еамѡакы изыпшаауазар, изеипштәуазар хәа игәы итан. Ихала дықазар, ихылакҕы агәхьяа икымызт. Арина аһны дызнеигәышьяр, ахәыцқәа днархылапшгәышьян. Уи гәыгәғәарак инатон иара.

Даараза ашәартә интагылеит акагь зхаразамыз, ишәапырхапуа ақалақь иалахаз апсуаа. Ишырхәо еипш, аамта цәгыатцәкья нарзыкалеит ишазыпшзамыз. Дара ирыланхоз-ирыланцуаз абцьяр наддыркын, рыҕехаршаланы инарҕагылеит, рыпстазаара нытцархәашьяуа, ашәартара интаргыланы. Ирышыклапшуан, ирышьтаныкәон, ирышь-ташәарыцон, цьяракыр ихампыхьяшәозар хәа. Уи еиха-еиха аеартбаауан, ргәыреаннатон, реырцәырыхьчон, аха рыгәггы рнархьяуан. Рыпсадгыл ағы итәымуааушәа, ицәгьяуцәоушәа иахьрызныкәоз ргәахы еибанаркуан, ртынчра нарым-пытнахьян. Уахынла изыцәомызт, ишыгәжәажәоз иаархыргон...

Иаҕахеит ақалакьяа рхыпхьазараггы. Зхы изахәоз импшыкәа, рыматәакәа еидыхәхәала, ақалақь иалтцны ацара иағын рхы ахынахаз, еиха иахьтынчроу, иахьшәартам тыпк хзыпшаауазар хәа. Аибашьяр бзиарак иштәнамыргылоз, ишыхнарцәоз гәѡарас ирыман. Ағбақәа ахьяакыдгылоз, абжьяапны иахьтынчраз, ауаа леиѡеиуа рыпсы ахырьшьяоз, уажәы шыапыргыларта умоуа, иқазықазуа уаала итәын. Ахәыцқәа, атакәажәцәа, алыгажәцәа асқала иазкуамызт,

рымаџақәа еизыҳәхәа, уахашаанза имыџазақәа абраќа
иаадыршон, џара џбаќы иґаланы аќалаќы изалџуазар хәа.
Амрағыларахь узџо иќамызт, амџақәа зеггы ркхьан. Уажәы
мшынла еихеит ишрылшоз ала рґааџарақәа алыргарц.
Аихамџа уеизгы еиқәыхьшәашәа аус ауамызт.

Иахьабалаќы атанкқәа гылан, Аґсны рымпыґтархаларц
ргәы иґакын. Иршьаќьон, иршьаґеуан аќалаќы, рыґґхашьарак
рындырґшуамызт. Ақыртґа ир цыхлымґа аќалаќы иалан,
рхы иақәиґын, иаарымґыхьашәоз лышьґагәа иааныркылон.
Иргон, идырхәаџон, ґаахәыраггы рырґомызт, мамзарггы
ирбаандашны, атќәаџәа реиґш, аґабиақәа ддыржуан,
аатґақәа аґслымз рґадырґсон рхырґгәарґақәа рґы,
реазыќарґон аґсуаа ирґагыланы аибашьра мџаґыргарц.

Аґсуа жәлар рыґсадгыл иахдырќьон, рыґсадгыл
иақәдырзуан ампыґахалаџґәа, ирхаразамқәа, вба нарыґаны.
Акаггы иаґыґґхамшьазақәа, реихабаџәа рќынґи ироуаз
адґақәа реазґәылхны иазықәґон рынагзаразы. Ирыґархәон
изықәныќәашаз аґышьґыхґақәа, аґырхатарақәа, Аґсны
дара ирыдггылызшәа, наґынәтә аахысггы абра иқәынхозшәа.
Рхы ґырќахьан рґар, руаажәлар. Ус ақәыз џыызшьозггы
раґәаџзан.

Аґсны аґсуаа ишырґьынґьыз, шамахамзар, рхахьы
иааргарґггы рґахзамызт. Аґсуа идгыл азәггы ишиимґоз, ихы
шақәиґґоз иазхәыџамызт... Шаќа рыґґара, шаќа гәаќ-ґәаќра
ахнагхьоузеи анґәа ирзалихыз абри рыдгыл гәаќьа!.. Рыґ
ишґақылахеи шеишықәсеи рыбжьара, уаха инаґрымзаауа!..

Ирыґґаишьоит Мзауґ цәгьалатґќьа, игәниґоит маза-
арґама абри аґыза алахьынґа ахьазкашәаз иґсадгыл...

Мзауґ, ашны дыздәылымґуа, ихалазатґык дууаза, ихы
назқәиќра дақәымшәо, дқәықәма-шәықәмаха иуадақәа
даарыџнахеит. Зны-зынла, дзатґәхазшәа, дыздыґшылоз
аґызқәа дырзымќажо дрыџнаггыжьуан, дрыџнахынхәуан,
иґсеивгара еихәланархо, изыґшәараханы. Шаќа
ддыргәамґуааз, шаќа ддырааґсоз инеиґаауаз ахәыґра
ґылхатрақәа дназрылымґуа. Ус игәы иаанакон, дназхәаґшуаз
зеггы тќәаґрызшәа, инеихәлабга-инеихәлахәаша иґарыз-

шәә, нас аапынрак нарызцәыртны, җыц анхара, җыц аҗиара рҗыназыркрызшәә. Игәы нтнарзызауан иблаҗьаны инеиҗауаз, деилазырхәоз, тынчрак изымтөз ахәыцрақәә. Иқалақь шибахъаз, ишықаз еибганы, кыс амазамкәә, алахь неитцыхны днаҗаҗшыр иҗахын, аха уажәазы алақта җиқәатәәаза,уахынлагыузалаломызт,еынлагыузалаломызт, ашәеиқәатәә ахашьшы, гәырҗацәгьак иампыцанахалан, изацәэомызт. Инатҗаҗсит, инатҗазит иамаз абзиарақәә зегы инцәыҗахәәены. Уажәшьҗа уаҗҗас ианышьақәгылаша, абҗа анеитцнахша, иаҗеиҗшхаша здырхуада!.. Иаанхаргы калоит, инеихәлабга ицаргы калоит... шәкы-зқьы гәнаҗа иара иацны...

Арина дышцаз, дзыманшәалахоу, мамзаргы дзыман-шәаламхоу изеилкаауамызт, гәыҗхасгы иман Мзауҗ. Деибганы,дрымпыцамшәакәә аҗнынза дызнеигәышьар,игәы арғәғәон, иҗнаҗа хылаҗшра алҗон, ицәгьахазаргы хрхартак рзалылхуан, иҗхьалкуан. Агәәҗра аамҗазы аҗхәысгы илылшақәә рацәәзоуп, лхы дамеигзакәә, ахатцамҗхәысра анаалырҗшуагы ыкоуп... Ускан уагылыкәгәыҗуеит, лыгәрагы угоит... Лыхшара, уара урхагыламзаргы, ашәартара иҗалыргылом,лара илыхьчоит дрыхзызааны,дрызгәыбылны...

Мзауҗ еиҗа-еиҗа изыцәгьахо далагеит ақалақь аҗы ахныкәгара. Ақыҗаҗы дыкәзҗгы ибаргәыз, ма быстаки кәыдкы днармыцҗауаз ишиҗахыз!..Ипсы еиқәызхәалақәашаз уаҗы иҗшаауан, млакы иеаиркуамызт. Арина данаауаз изаалгақәаз, изеиқәлыршәақәаз еикәырҗҗо акәын ихы ишаирхәоз, ианаамҗазам ицәынҗәар хәә дацәшәаны. Акырынтә, цхыбжьон дгыланы, маза-маза иеҗишәахьан, ачарзырта аҗынҗәи чак сызрымпыцкәыкәауазар хәә. Уи даараза ихьанҗаз усхеит Мзауҗ изыхәан, ачагы уара ишуҗахыз иуоуамызт. Амҗахәастақәә дырцәывтцаланы, аҗынқәә иеынарывакуа акәын уахь дышҗоз. Иара иеиҗш ус иныкәәқәозгы имҗыхьашәон амҗа дахьаныз.

Ачарзырта уахашаанза иадеизаланы идыршон игәәҗуаз ауаа рыцхәқәә, цсымышьтыгак хазрымхуазар хәә. Ача кәлазаргы иузрылгозма, асалдаҗ ақәкәахәә ирылахысуан

иеижэылоз ауаа инарцэхыкны иаладыртынчырц, иала-дыршээрц. Шьоукы рыцсы мацхон, ирзхыгомызт ршьапы ишықэгылаз... ргэафра агэафра нацлон...

Ақалақь иацэмацхеит ача, азы, алашара. Анхацэа, ааигэа-сигэа инхоз, афьырмыкьяфь иааргоз инарымпытцааны асалдац ирцэыргон, иразтцаауадаз... Урт уафь ихэатэы рахауамызт, ишыртыхыз рхы мѡапыргон...

Аха, егьа ус иказаргы, ишцеилымгари, аамтак шцакамлари иаанызкылаша хэа ргэыгракэа ирыцэхьатцуамызт ақалақь иалахаз. Уахи-ени уи иазхэыцуан, гэтынчрак рымамызт.

Иааипмыркъазакэа, уахынлагы-еынлагы, артилериате бьаркэа рхы иархэаны, ахысракэа мѡапыргон Гэымста ахыкэафь. Лацэааихьшь рымазамкэа иандыршозгы ықан. Аверталиоткэа рееитарпапа, ақалақь ырхыцхыцуа, реыларкэзаны аус хэымгакэа мѡапыргон, акагы зхаразамыз ирылахысуан...

Зыхгара цэгьаз аамта дтагылан Мзауц.. Ицаку иеипш, дындэылымшэазакэа, ауадакэа дрыѡнагыжьуан, ихы ахыгара, иахытцэахра дакэшэомызт. Блатцархэрыла ихэацшуаз игэылацэагы рыгэра изгомызт. Урт накынтэи иааны, рыцсы қымқымуа здаракэац арака иалазырцсхьаз, ари хара иахцьынцьуп хэа зыхэда адакэа зыргылоз, гəу-гəу днарацэажэон, аха чархэарак изырур хэа дацэшэон инаитдаланы. Икылцш-кылзырѡуа, рлымхақэа рыкэыцсаны ицэытцазырѡуан, хара хтэык иазгар, нас амагэшхэа иахьтахцаларагы убарымызт хэа инцэытцагэынкьуа. Арахь рхырѣсахьа гызмалкэа неихарыччо инауѣцаажэон, аиаша ныкэызго, аиаша иадгыло реипш реыкатцаны. Акы ианазгэакуаз, аканыртаххоз иарбан ѡыстаараз рхы иадмырхэоз!.. Ишырхэо еипш, укэа инталаны, умагра инкылкэырауан. Ари ееи шалымтцуаз анырба, рхы иахэаны рапхьаза ртаацэарақэа алыргахьан, рыцсадгьыл ахь идэыкэыртахьан, дара макьаназы рынхартақэа рызкажьуамызт, изахытцуамызт изышыцылахьаз, рыцсы ѣызкаауаз рынхарта тыцкэа. Изыкэшэаз ирыцэнарзуаз шырацэаз, иахькылнагоз ианазхэыцлакь, ахэхэахэа иаркэыцсычхауан, иаргэырѡон.

– Аңсуаа уаха иҳақәлоит, шәгәышәеаныз, шәмыцәан хәа хәрхәеит... ишпақахтцари, хәбацари?... – шақантә абас ухәансхәанла инеилагәжәажәахәааз. Имыцәазакәа ашара ианаңыргалозгы ықан. Икам-ианым гәаразцозгы дара ртәкәа ракәын, иаладырхәыцуан, иаладырфыхон, тынчрак рымтауа.

– Ашышыхәа шәуадакәа рфы шәтәаз... Абцъар зкым азәгы илакысзом... Урт изабашыа дырдыруеит... – ихәон Мзаут, урт рцәа иантыцәыруаз, иантыцуаз здыруаз. Даараза рказшәа игәы кыднаххәан, игәы кыднаргылаххәан... зны анахь итцаларын, зны арахь итцаларын, рхы здыркылашаз рзымдыруа ақалақь иахылаз...

Мзаут дзыпшың, ифәимыршәуазаргы, аңсуаа рыр иахәамзар уатцәы рықалақь инажәланы, ахы иақәитыртәып хәа. Аәазышәарақәа акырынтә имәаңыргаххәан, аха илтшәадахон, ихьатцун рышьтахька. Зны Гәымста ирны акыр ихалаххәан, аха ицхьарцеит рхәаларын, зны шыхала рфәархан, аха уақагы акагы рылымшеит рхәарын.

Дарбан цсуаз згәы знамырхыуаз, згәы фәнамкауаз изтәшәаз арыцхара иахыызтымцуаз!..

Амчра еиха-еиха рнапәы аагара иазықәңон ақыртцәа, уи ала рцәа интадырзызартц ртахын зыпсадгыл зымпытдыркәыкәауаз аңсуа жәлар. Хацәнымырха ианықәңатәыз аамта интагылеит, еаамтанык еицшымкәа. Аиҳабыра, уаха цсыхәа анырмоу, иалтын, аға хәымга ифәгыларазы иаарылшоз зегь мәаңыргон... Ирмазеит акәымзар, уи аены аизара шымәаңыргоз, инарыкәшаны ирхәынчарц ргәы итан. Аусқәа уиақынза изымназеит... Аңсуаа ианакәызаалакгы ақәығара анаадмырпшуаз ықазамызт...

Ақыртцәа бцъар хәа кыр рымазар, зегь Гәымста ихықәыргыланы, уахашаанза Ешыра иалахысуан. Ашыжә-ашыжәхәа абзарбзанқәа ирыткьоз ахқәа жжа-жжаза аҳауа еимгәыцкьааны иахылеиуаз ухәужы еиланаргылон иқақаз. Агафәнтә ахысра иалагар, ашыхара ақынза инеицрапшыны, иаакәымтцзакәа итдыркьон измеигзо ирымаз рабцъарқәа. Нас, хамтакы, иааикәтәеит шухәоз, еиғаналагахуан. Мзаут

изеилкаауамызт ари изакәйтә еибашьраз, хықәкыс иамаз, измааназ...

Мзаут урт дырзызырџуан, дрызхәыцуан, игәы шеитцанаргәғәозгы, дрызфлымхан дмыцәазакәа.

– Иахак зынзаск иаафәымтцзакәа хысран изфәзз, иуахауазу?.. – Мзаут игәыла Маныхә ашә днылагылеит узифамцшуа, итынчра еилаганы.

– Ишдасмахахуаз... Аха, исзеилымкаауа, абарт абасфак уахынла изхысуеи?.. – Мзаут уи днаиазтцааит, изеилымкаақәоз ыфкан. Уахынла ариафара абффар рхысбжыи имафацизт.

– Ишәаны ихысуазар акәхап, Мзаут... уафза закәи зугәахәуа?.. Мамзаргы халадыршәарц... – ихәеит Маныхә иеааитакны. – Рымчра злаадырцшуеи уафза?!

Ишдәитахыз Мзаут знык иадамхаргы, рыр рфеаибаркны, рфеаибытаны, зегь неимгәыцфбааны, абрахь рфеархар... азыцәқәырцара, азфгыра еицш, акагь пымкзакәа инарыжәлар... Егъа еибарыфны идәықәларын рыцсадгьыл еифәызшаз ампытцахалафцәа рышьтахьфа!.. Убри дазыпцшын Мзаут, убас ифалап хәагы дагъақәгыгуан...

Ишдәазалшоз иара усгыи, афсуа иахтнықалақь ахь дзымнеиуа, дара ахабабаны, наунагза ирымпытцархаларц?.. Рхы ақәырцозаргыи, уи афызза фалашьас иамоузеи?.. Аах, ргәы ишдәжьои, ишдәргәамтцуеи, ухәарауазеи, атәым дгьыл иашьфтоу ахлахәадақәа!.. Убри изазымхәыцуазеи, реынкажыны, анцәа ифәафхьа афамзаара шыфатцо!..

– Иабыкәу хәхьцо, хәқалақь ааныжыны?! Уи фалашьа амазам... Хара абрафа хәказароуп ихәхьлакгы!.. – ихәон Мзаут иаанхаз игәылацәа еибаргәжәажәо ианаидгылалақь. Ифәхымызт рықалақь цсуак далазамкәа ифәцәыр. Иршьаффон, ирхәәеуан еихагыи ицыхлымүа изымпытцазхалоз агәым-былыфцәа!..

Атымтшәара иҗахаз

Мзаут ишәкәкәа еикәрыпхаа иахытагылаз шәкәкык нарылихын, инархәы-аархәуа дахәапшуа, днеины адиуан дныкәтәеит, аамтәк сзалахгозар хәа. Апхыарагы рацәак игәы ахәомызт, аха иеалаикажар иҗахын, уахгы-еынгы ихтысуаз, аамтала акәзаргы, иеынакәитхарц. Шака шәкәы ус икфаргыланы имааз, хҗацәыхаамтәк шааиоулакь дапхыарц, аха уажәазы уи афыза аҗагылазаашьа изтода!.. Дызхымзациз игәы инархыуан, дартынчуамызт...

Убри аамтәзы кыррыхәа ателефон абжыы аагеит. Уи макьаназгы аҗсы тән, илапшыкәрымтәцизт. Ақалақь иалаханы иҗаз Мзаут ифызцәа аҗел изамыскәа даанрыжыуамызт шамаха. Маза-маза рыгәтыхақәа, рхыаақәа неибырхәон инцәытәкны, инцәытәхәәешәа. Зны Тәнас дизасуан, зны – Бабышь, зны – Арутан... Ирахәуаз ицәырзомызт.

– Алло!.. Мзаут!.. Укоума, ура?.. Указааит!.. Саргы сыкоуп... сшыкамзаара икоузеи аха!.. Уаха акагы стахзам... убзиаз!.. – Тәнас иакәын. Есышыжь дааигәалаиршәон. Рацәак ихәомызт, аҗел дацәшәон ицәытәырфәуазар хәа.

Тәнас иеипш ахатәа дабакахыз... иееилахәа-иееилаца... ианиаамтәз унаихәапшыр, унаитәшыыцрын. Харакык, ихәхәы рацәак иоумышьтыкәа иҗырффаны, мацқьа-шыацқьа ихы дацкәлапшны иныкәигон. Цараиуртәк аҗы аус иуан. Егьараан дубаргы шәыкәгәартәк игәыдыхәхәала дааупылон. Ақалақь иузалымхуаз иара ицәытәипшаауан есикалалакгы. Цыара днаукәшәар, шәшеицәажәо акәымкәа, даатгыланы зымәа унхәаирпшуан, егьа угәы алақазамзаргы.

– Ани улыхәапши, Мзаут... анцәа дишеит убас, гәыбганс илутозеи!.. Лхы-лҗы, лыгәчама, ишшәыр-шшәырза илытагылоу лшыапқәа... уҗсы җыркаап... Абри лҗыза заштә дтоу ибаргәызеи, насыпшара имами!.. – ибла излыкәгомызт, иҗсы лылаханы дахыгылаз. Ихы рҗысуа длыхәапшуанатцы, пҗстазаарак иеалеигалон дазгәыхәуа, дзапырымтца... – Хәқалақь аҗы макьаназгы иугәапхаша ахәса хәыцқәагы

ыказаап, улапш иаатцашэартэ... – ихэон дѣапха-ѣаччо, даареигэыргыаны.

– Ех, Танас, Танас... хажэит, дад, хажэит!.. Урт зеггы аамтак-аамтак рымагэышьоуп, аха хара акыр иахцэынаскыахэит ихазгэамтазакэа... – ихэон Мзаут, атэы наилацашэа, дааизгэдуны.

– Башаза угэы каужыует, Мзаут!.. Хажэызар убахра укан... абра хналганы, иахыбзартану тыпк афы хнаганы хажазар, хаилахэа-хаилаца, акагы хазымхыауа...

...Харахны,уакраатцует,Ламшыатэхэадыканшэарыцаф дук,Алтынбак,ханшажэи жэаф шыкэса ихытцуазаарын пхэыс данааигаз... уаха назтахым анцэахшагы динасыпхэит... Ирыхшаз иахы анцэа ишыныхэара инхоит, интцует. Азэггы дхысханы дкамлазеит. Ицшзаза, унарыхэапшыр, акала исзыкандаз ухэап... Изхысхэауа, убри ахатца иажэра интэигалаанза дышхатцаз даанхэит, цыара дхысханы дааихэламсит... – угэы зыркэандашаз ажэабжыкгы науаихэон, ацыкэцыкэхэа, агэалакара иманы днаухлаччо.

– Ускан, Танас, ирфозгы цкыан, иржэуазгы цкыан... Ухы тызкыоз ателевизоргы ыкамызт, арадиогы ыкамызт... Ауаа ргэы тынчын, ауаа ргэы тыган... рыхшыфгы цкыан, ихэапсамхацизт... Уажэы амшага дузза ашынцкала шажэи жэаф хкы ухы интарыцэгэоит, ииашоуггы, ииашамгы... ухшыбаф дырцысуеит, уеилархэоит, угэы цыржэоит, уцсынтцы дыркыафэует, убриоуп изфэу...

Танас убас кэзшыас иман, дануцыртцлакгы акыраамтагы убла дхытцуамызт. Бзиарамзар цэгьарак уафы изныкэигомызт. Акалакы афы хэтыргы икэын.

Танас инашыс, дук хара имгакэа, Арутан ибжы нтышуан ателефон.Ифызцэаргэыитцхозиаргыигэыитцхон,тынчцыарак дзымтэо. Итаркыз ашэарах еипш, иуада дыздэылшэомызт, аха ажэабжыкэа рацэаны иахауан дахышнатэаз. Акалакы афы иаакалоз иаразнак илымха интасуан.

– Икои, Арутан... фыцс исоухэозеи?... Кыр уахэхыоума иахзеигыу хэа?... – Мзаут,ибжы аармачны,ател дынтацэажэон. Игэы азыхытхытуа дазыпшын иаакалоз ахтыскэа реилкаара. Дрызфэлымхан, акагы иаишыжыуамызт.

– Иуасхәахуеи...иуахаит уеизгыи ікалаз...хцареилкааратә институт, ххәыштәара, хтоурых ду ахытцәахыз иалгеит иацы... иццышәыртәит инеидкыланы. Ирблит хархивгы... хмузеигы... Даараза ихьааганы сыкоуп... Иахзырузеи, иахыкарцзеи, амықәшәатә иақәшәаша!.. Шьатанкыла хрытадырзырц иафуп... – Арутан игәы изырхьқәоз ахырацәаз иахьаны, игәалакара бжыыззаны ишықаз ибжыи ианыфуан.

– Аиеи, исахаит...Арантәигыи избон алфа ахырхыбыбуаз урт ахыбрақәа... Хрыцхара рзымгаит, хтоурых зхәо акы аанрыжыырц ргәы итамзаап... хықәкыс ирымоу убриоуп. Ханыхырц, ханызаарц ртахуп хазхылтыз хадгыл гәакыа ишзахәо, ишрылшо ала... Инахзырузеи ацсымцқақәа!.. – Мзаут убарт зеггы абыржәы ишихьаауаз еицш камлацызт, дцаны ибар итахын, аха изеипштәуамызт, дрымпыташәар хәагы дацәшәон. Аухантәаракгыи убарт дышрызхәыцуаз, дшуазыруаз иааиршеит дмыцәазакәа. Атцх иара изыхәан убриакара ихьантәхейт, ишитәхыз цсеивгарак инатомызт аамтала акәзаргыи. Еилахәашьын, еилгарак амазамкәа.

– Хцарауафы, хапрофессор, Хацъарат Мачагәа-ица игәы иазымычхакәа дахьнеиз цәггала дкалазаап... Иажәымтычәа дназлацшыз ихлахатц аргыжызаап... Дыззыхандеиуаз, дыззықәпоз ицъабаакәа зеггы амца иналарблит, имцаурашартәит, хнырхәышьак амазамкәа... Шака дазықәпоз аиаша... шака гәыблрала дазнеиуааз, цәахәак иадамхаргыи, ицәытципшаауаз, хтоурых зхәоз, ашәышықәсақәа ирытатцәахыз!.. Нас, уа дышгылаз, дыздыруаз чкәынцәақәак иқәшәан, цәгьацсышьала дапырыргеит, илагырзқәа ифыкәааша, дышзапырымтцуаз... Арт анамысдақәа хтоурыхгыи аанрыжыуам, хбакақәагыи аанрыжыуам!.. – Арутан, ибжыи қыцьқыцьуа дахьцәажәоз, илагырзқәа хақәқәалозар каларын, избодаз акәымзар...

Шака атоурых, алитература дазфлымхаз акара камлацызт уи ауаф. Ацсуаа зырызгашаз акы анааиахалакь, ажәван ақынза ихагаланы, ицсы нтыкәыкәаа убри дналацәажәон... Ифны зегь шәқәыла иртәхьан, дызмыцхьацыз, имамыз хәа

иарбаныз иказ!.. Аус ахьиуазггы, антыцггы ауафы еикэцаб ззырхэоз иакэын. Иблагэкаа граза, ашлара иаманакхъаз ихахэы зымца ицхъахэаны, мыцхэы аееилахэара бзиа ибон. Амала, егъарааны дубарггы, дуацаажэозарггы, амца данызарггы дыццакзомызт, ашышьа-шышьыхэа акэын ишеихигоз...

Мзаут, иусурафы дыштэу акэымкэа, ател днаизасуан:

– Узфэуи, уара?.. Уеушьзома иахъа, уаха ундэылымшэа-закэа?.. – днаихасамыркэылуан.

– Сызфыхуи... сызфыц... Акбаадкэа сыргэылатэоуп сыхэдацаахынза, сызрылымтца... Акбаадкэа ркны аус змам ибаргэызеи... дыцсырггы цыанат дымцои!.. – атак ныкаитцон Мзаут, атэым кбаадкэа дышдыргэамтцауаз наинырцшуа.

– Ахэылбыха цыарггы уахцэымцан... мацк хаалеицеип, амшынфыкэахъ ханцэыртны... Уи хара иахпырхагазам, иахзеигымзар... – ихэон дынцэытцачашэа, гэалакарак иманы.

Аусура ашытахъ, ишыкарцалац еипш, амшынфыкэ инавалон, амшага дузза ирнатаз раацсаракэа нырхырцсаауа. Рыгэтыхакаа неибырхэон, рыгэкаа надыркэандон.

Арутан, егырт ифызцаа ирымаз аказшьакаа ирыламцашьоз, аеаказшьакггы ааирцшуан аус ахьиуаз. Рацхъаза итытцауаз ашэыкэкаа рыехэацхыыз ажэван акынза ихагаланы ахауа иалеитцон. Уи захаз, иеипш аусуфы дхамам хара, зеггы дрызфэлымхауп, рзыргашъа дакэшэоит, насггы закэытэ фэпыцузеи иааирцшуа хэа ирехэара рэыназыркуан...

– Арыцхара... арыцхара!.. Изакаэызеи инахзыкалаз!.. – Мзаут агэырма хьанта дынтадыршэуан иахауаз ажэабжь гэтышьаагакаа. Илахъ неитцыхны гэтынчрак иртомызт, ддыруалуашон, иуадакаа изытшэахазшэа, дыфнаггыжьуа дахыфназ.

– Узааиру арахъ?.. – Арутан уи днаизхьуан.

– Уара уааи арахъ!.. – ихэон Мзаутггы.

Арутан дахьынхоз рацаак ихарамызт, аха уахъ анеира изыцэган Мзаут, амван акырт салдатцаа дрымпыхъашэар

хәә дацәшәон. – Ибзиоуп, уаҕа уҕаз... сара снейуеит
снабжьҕыаны, алеикәатцәкәә сәамхәуазар... – нацитон,
Арутан игәы нхьарпссауа. Дырҕагыых гәымшәара-ҕазшыак
наифирпшуан Мзаут.

Амра акыр интагыалахьан. Еишышылаха, хысбыжькәакгы
гомызт. Мзаут афынкәа иеынарывакуа Арутан икны дахьнеиз,
ашәкәа ҕаҕыаза иаартын. Мзаут иааңеишьеит. Абри афыза
аамтазы абас ишәкәа аартны дызҕу закәызеи, уаха хшәтара
изымдырзои, наигәахәит. Дныҕнаххызар, Арутан иблакәа
ҕахәаны, иеы чабрак таңыгәаны, деикәпах адиуан дыкәжыын.
Мзаут иҕаитцара дакәымшәо днeihаххит изымбатәбараханы.

– Умшәан, абааҕсы, умшәан!.. Уеыргәҕәа!.. – ахышәтхәа
дааңиртлеит, иҕалалакгы хьаас иҕамтазакәа. Ашьа иҕажы
дцон, дааирыцкәеит. Илагырзкәа хаҕәкәала, дзыхҕьаз
изымдыруа, дгәыпшаа-ҕыпшаауа Мзаут диҕапшуан.

– Иҕалазеи, иухъзеи, уанаңьалбеит?.. Уабарымпыхашәеи?..
Урымшыкәа узлеикәхазеи?! – Мзаут игәы еилатцәо
дихагыжьуан иҕыза, инапкәа ивапсаны, дыпсадаза адиуан
дахыкәтәаз. Ипсы ицаз маацызт, дгәытҕьа-псытҕьаха,
аарлахәа акәын дышцәажәоз.

– Аҕны сыштәаз иааҕнапалан, сеикәыҕахәа,
аҕыт смырхәазакәа, адиуан сныкәрыжыын, исымаз
насымпыткәыкәааны иргеит, иарамышкахала ианызааша!..
Абри акәызма уара уззыхандеиуаз, уаха шцаумам... иумоу
цәырумгар, уахшыуеит рхәан, ҕарышыкәакгы тацәахны
исыман, ирысымтар руазма, рабцар кны инасҕагылеит,
ршыапы кыдҕьо, рнапы кыдҕьо!.. Срымшыкәа сеикәхеит,
Мзаут!.. – илагырзкәа неифыкәкәеит Арутан. Иуадакәа
еилыжәжәа еилажыын, кылхарак цьара иаанырмыжыит
инцәытдампшыкәа. «Ариаҕара шәкәы злааухәоз уцәахызтгыы,
уажәы акы иахмыхәоз... Уаха ус умазамыз, ууадакәа зегыы
шәкәыла иануртәуаз...» – инасҕадырхыит иргәамырпхазакәа,
ркыышә сныкәтданы. «Шәара шәшаауаз сыздыруамызт
акәымзар, ишахәтаз сышәңымлози.! – насгәахәт, аха
исхәараны иҕааз, сырхәаеуан уатәҕьа, азәгыы симбазакәа...

Арутан дкыць-кыцьуан иҕы аниизәзәозгыы. Ижышәкәа
тытцны ицон, изеикәтәомызт.

– Угэартазар, уажэшьтарнахыс араҕа аангылашыа умам...
– аеаҕыара уеыпхыауклароуп... Арт алаҕа азэггы иеигзом,
рыгэрас иугозеи?... – ихэеит Мзаут.

– Сара урт дунеихаангы рыгэра згомызт... Хара уара
уаадыруеит, аус ахыуагы еилаҕкаахьеит... еазны ханааиуазы
уеырхианы уҕаз, – рхэан, исымаз-исыхзыз неизырыхэхэан,
индэылбҕыжэаа ицеит, агэгэа рхырга.

– Уара уеикэхэзааит... иуцэыргаз хыаас иҕаумтдан,
узыкэшээз ауп, уеалаугзароуп...

Арутан дуазыруа ауадаҕы даалеиоеит, маҕк иҕсы
анааилала. Ихы тууа ицон, ишыапкэа дырзынкыломызт.
Ипшшэы ихаханы, ацэажэаратцэҕа илшомызт. Дзыкэшээз
даараза ихыааигон.

– Рыцхашыара злоу уаазам арт... Исыкэбаҕны сырхэеырт
егыаасыгымхеит... Егыа сыесырххазаргы, исылшагэышыоз
урт рҕны сара!.. – иеизеикэкуамызт Арутан, игэы еилатэон,
амчымхара дызташээз ихыухыуа тахак инаҕомызт.

– Уаалароуп сышҕа... Араҕа иузыхгарым ухалазатцэык
ууаза, уныгэнысуа... узацэажэоггы думазамкэа... Саргы
иацы, санындэылтцуаз, шыоуки машыынала иаакылҕан,
хафны ишатагылаз снарылашэарц егыаасыгымхеит... Араҕа
цсуа хэа азэггы дынхазом, иҕазгы ыкэцны ицахьеит хэа
пхэыск саафалҕааҕеит, сышҕа ишхалоз збаз... Уаанзагы,
зэыр дхампыхыашэозар хэа, шаҕантэ хафны иатцагыруа
иатцагылахыааз ицыхлымуа!..

Мзаутгы днетиаҕ-ааитаҕо, ашэарах еипш иеынапхыакуа,
уахгы-еынгы игэиенанын, шытыбжык иаиомиршээзо,
дынкылцш-кылзырыоуа.

Апсуаа рбар рлахат шаргыжыуаз ззымдыруаз азэггы
дыҕазамызт шамахамзаргы. Амышмышэла зыҕкалаз,
изалымтыкэа иҕахаз агэырөөацэҕа рхыргон. Ишэартаз
аамтацэҕа итагылан, рыцхашыара злазамыз инахэланарбгар
хэа иацэшэон. Заалымдарыла ирызныҕаақэоз изакэқээз,
изакэытэ ус хэымгарақээз иныҕэыргоз анеилырkaa, рымцан
икэломызт, реырцэырхычауан, реыпхыаркуан...

– Ашәартә хтагылоуп... хәхкылсуагы здырхуада... абгалац ақыркы хқылахеит... – даагәынқыт Арутан, ипсыц игәтцанза иганы. Иауа-иашәан макъаназы ихы атыц афы иааиуамызт. Зегь наимпыташша, инаимпытаба ицазшәа, дызтазгалахъаз дзалцуамызт. Агәкаҳара дартаслымхъан даунамышытуа.

Аиеи, ашәартә хтагылоуп... иаанхмыжбыр ада цсыхәа хамазам... акыр хәахцәахыргы хрыцшаауеит... – Мзаут еиха-еиха иныруан уафы изхымго икалаз атагылазаашыа хъанта. Уажәшьта иаамтаны ибон хықәкык аарцшра. Уи аҗазышәара атахын, иазықәпатэын.

– Уаха сышка уаалароуп... ихәхьуа еицхәхып... Ухалазатәык арака иузыхгарым... – Мзаут Арутан днаидхәатцалеит.

– Мамоу... сахәшьа лахь сцоит сара... Уахь еиха ипхьакыртазар калап... Уажәшьта иртаху ргааит... ашәкәа наркны снацырцуеит... – Арутан игәы нацәыхьшәашеит арака аангылара. Иуадакәа рааныжыра хьаасгы имамшәа даацәажәеит, аха ишицәыхъантаз иныцшуан абриакара аҗьабаа зыфнеибәхъаз, ипхзаша зыфныршаз, итаацәара, ихәыцкәа иахьрыпцтазаараз, акагы дазхьампцзакәа дахьапыртцуаз.

Мзаут иибаз, иаҳаз итынчра еихагы даакәнакьеит. Арутан икынтәи даныхынхәгы, дназлапшыз тахак инаҗомызт. Дабанзатәарыз ас мацара иуадафы?.. Уажә еицш итахны дкамлацызт мөакы ацшаара, мөакы азнеира, абра далызгашаз, деикәзырхашаз. Акыр дазхәыцит, акыр ишә-еит, изеит, аха уаха аангылашьа амамызт арака. Арутани иареи ишеибырхәаз еицш, ақалақь иалцтәын есиқалалакгы иаарласны.

Мзаут игәы еикәызхәалақәозхәа имазифызцәадыруазәкын Бабышьгы. Акыр аҗьабаакәа еидырбалахъан, ақалақь аҗ аума, ақытафы аума иаарнубаларатәы ахатыркәтцара, гәаартла аизықазара рыбжъан. Ршыцагы еицны иахьаацәыртцуаз унареигәыргъарын, унареитцашыцрын.

Мзаут уи данигәаламшәоз мшыкгы мцацызт. Ара даныказ акыркырхәа әтел дынтацәажәон. Ихәхәы жәпа рхәны, иееилахәа-иееилаца уаницу, ацыкә-цыкәхәа днаухәаччо, гәфыгырак, лахьеикәтцарак умпан икәижьломызт. Абас ыншәажәака шыкәса ихытцун. Ахәса хәыцкәаггы акыр дрылапшны ауп пхәыс дшааигазггы. Шакафы идәырбалахәааз, шакафгы ркәыпсычхара еилахәахәааз, аха ицназгашаз, ишәашәалахашаз дрыкәшәомызт. Зны – ари дрыцхауп, ақытахь дузгом, сара сабицазатәуп, ақытахьггы садхәалоуп, ақалакьггы... Уахьггы акы снахәахалароуп... ишпакастцари, сани саби ргәы исзаргом ражәымтычәа, ихәон. Зных – цара пытк змам дааугарггы, уара улзеилкаауам... изакәызеи, уахашаанза дмыцәазакәа, жәеинраалакәак зышәуеит хәа иеызфешәауа... уи хазныкәгома хара хәа атызшәа улхны, узфәу унакәылкьарггы калоит, ихәон. Дәәазных – ахәаахәтышәаа рыпха дабааугари, уаалгәампхар, дыцәкәыртытцны днауцаларггы әуеит, ухы зызку, изыхтнццо уныкәылкьарггы алшоит, ихәон. Иахьакәым цьара дтахар хәа дацәшәон. Ускан арәеира, аәырманшәалара шыцәгыахоз дазнархәыцун. Аха ацыхәтәаны илахьынтцәтәкьаз диқәшәан, насып змоу иеипш ихы ипхьазон.

– Снеианза цьарггы умцан... устәхуп аказыхәан... – әтел днаизасуан Мзаут. Егыацьара дыказарггы ахьышәтхәа даакылкьон дфәпха-фәаччо. – Уаалеи арахь, адунеи зеггы хара ихәхамфаауазар... мацк акараггы хәдсы ааитәхкып!.. – иблакәа ихалашо, Мзаут иусура акынтәи дындәылигон. Ус итахын, ус иказшәан.

Нас, ашышыхәа инеицәажәо ишнеиуаз, амшынфькә ихгылаз, еилыцьаауа уздызыпхьалоз, еихаразак иара дзыфәаалоз акахуажәыртахь инытцалон, мацк иадамхарггы рыцсы неитаркырц, ишыртаху инеидтәаланы инеицәажәарц.

– Акака аажәуеит... уаха – мап... хаапсаракәаггы нахәхнакьап... уи ус атахуп, ус иакәнагоуп!.. – ихәон Бабышь. Уака аус зуаз, дара здыруаз апхәызба, атәца пшзақәа иртәтәаны, акониак, ашакалад, акахуа ааганы, дкәәп-цапуа инарымталыргылон рхаткы камыршәуа.

Мзаут арыжәтә уиакара ихы иаирхәомызт аҕынтә, рацәак иеадицаломызт. Бабышь ианижәқәоз ыҕан, аха пхәыс дааигеи уажәи рыбжьара иеацхәиакуан, рацәакгы дазыгәышыуамызт.

– Уара, сара сзыкәшәаз ашыза ҕамлацт, ихауцару?.. – ацәажәара оумашәатцәкыа дазҕазан Бабышь. Уи журналк аҕны ҕәшак деихабын. Иеипш аусуфы дузыпшаарымызт. Агәәеахәа днатәаны, ишитахыз иускәа аарманшәаланы дөагылон. – Абарт сгәы сахапыржәоит егыарааны сыҕазаргы... Изхысхәаауа, Машыыхә даалаган, калатказнаажәеинраалакәа цәыблагәны, иааганы систол иныкәиҗыит, абарт шәжурнал исзанышәтцароуп хәа. Аха, ухацоуп, ианцә!.. Уеушыргы угәы зкыша, узырхәыцша, узыргәырөаша, ма ухәа хызчыша, уацдас иҕоу акагы узалхзом, ухы ҕышны унадтәаларгы... ишамба-шамбаза... арахы еитцхәаны ифыхуеит. Ма закәытә ҕазшыоузеи имоу, иаразнакы днауҕагыҕоит, иҕалеи, иахыи, иугәампхои... арт сара ишызшыз удыруама, сыпсы икылхны, сыпсы атцарзны хәа днауҕагылоит... Иапхыода, уара, иапхыода?.. Шаҕа дгәыпцәагоузеи?.. Изуумкыпхыргыи, ихы наудишылоит. Уи нас хара хҕы ианикыпхылакы, шәара инашәымтцеитоит, абарт зегь ҕыц изыдкәаз роуп, иахыатәи хәамтә иазкуп, иаарласны хаз шәкәны исзытшәыжыроуп хәа. Нас итұмыжын ухацазар!.. Харгы хдыргәакуеит, рыхгы дыргәакуеит... Аха, арыцхәкәа, ирыздырзом ишканапсо, егы еикәдырчаҕаргы!..

Мзаути Бабышыи имыццакзо, амшын инхыпшыло ргәыршышгакәагы ржәуан, ркахуакәагы инарҕыхәон. Иахынзартыхыз, азәгы дырпырхагазамкәа, тынч-тынч инеицәажәон гәыблыла. Арутан дахыркәымшәаз мацк иаахыаргон, аха, зегь дара ракәын, хәхыыҕазаалакгы хәипшаауеит хәа инаизхәыцуан.

Бабышь абас ифызцәеи иареи анааикәшәалакы, пытк ркыаф аныҕартцалакы, дыхтаркуан, уара иутәызаргыи, иутәымзаргыи жәеинраалак уахзапхыароуп хәа. Иара еихаразак дзыпхыоз ифызцәа ражәеинраалакәа ракәын. Иара итәкәа, дышхәыдамызгыи, усҕак изыригомызт.

«Икацсеит хара хеан ахапыцкәа!..» – дналагон ибжбы неитак-ааитакуа, инапкәа неитцыхуа, ишыкайтцалац еипш... Зны-зынла итагь ргәалаҥарақәа анышытыцлакь, – Уахзапхьа, итагь уахзапхьа!.. – хәа акырынтә идцаланы дадырпхьон. Дара еибарччон, еибаргәырҕон. Гәамцтрак, шамахамзар, иаадырцшуамызт...

Аамта еиҥашәара иарблаҕьеит рызынтәыкгы уажәы. Ирымаз абзиарақәа зеггы цәытцанархәаеырц имџаңнамгоз арбаныз!.. Рылахь еикәнаҥцеит, ргәы ҥанарчаҥеит акыраамҥазаггы рҕеырзеитцымхуа, рыхәрақәа рыздмырҕьо...

– Иҕалаз даараза сгәы иалоуп, аха исылшагәышьозеи?! Жәахафык иргақәаз Харунггы дрылан... Уиаахыс шаҕа цуазеи, рыхабаркгы ыҕазам... Иршыу, Қартҕа иргоу уафы изеилымкаацт. Аҕкәынцәа маза-маза ирышьтоуп, иахзыпшаауазар хәа... – игәы иалырсны иаацәыригон Бабышь ара даныҕаз, акагь зхаразамкәа ақалақь иалганы иргаз ифызцәа рызбахә. Ихьааигон, уафы ишиимбац еипш, дартынчуамызт.

Мзауҕи иареи, инавҥагыла-аавҥагыло, иҕәыбаса иқәырҥахьаз русурҥа ҥыпқәа ицаны ианырба нахыс, Бабышь ицәа иалашәахьан арт зҕыз бзиарак ахь ус иаарласны ишкылнамгоз. Знык дышрымҥыхьашәахьазггы, иеырџашьаны, ақалақь ахь дцаны, иҕаз-ианыз еилкааны, акырынтә дхынхәхьан, акаггы имыхьзакәа. Ихы дақәгәыгуан атыхәтәанынзаггы.

– Сара ақыҥахь смеихар ада цсыхәа сывам... Ас мацара араҕа сабанзатәари?.. Сызцозар шыапыла сдәықәлоит, сышҥаркри... амџа санызаап уахь... Знык уа сызнейгәышьар, сқытауаа, абцъар шыҥызхыз, снарылагылон... Аибашьра ашәҕәыџаггы даздыруам, анхаџгы даздыруам, ианатахха, абцъарггы шыҥаххроуп... – абри хьаас иман, араҕа акаггы шилымшозибон, абцъар ааникыларҥеипш аҥагылазаашьаггы зыҕамлеит, егәа иеаҕишәазарггы. Ампыҥахалаџцәа ақалақь рымпыҥдархалахьан, рхы аҕьабаа амырбазакәа, ишырҥахыз. – Уара макьана умцозар акәхап?.. – Мзауҕ ихҥигахьаз идыруан аҕнытә рацәак идимцалеит.

– Саргы сцар сҥахуп, аха...– игәи-игәи еилаңшуан Мзаут.
Иҕы зкуаз дыңхьанаркәкәон...

Мзаут усқан изымгәағыт ацара.

Шарҕазык амҕа днықәлеит Бабышь иеазтәылхны,
абжыааңны иешеилеихәоз еиңш акәымкәа, маҕәажәқәак
наишәтаны, дузымдырыртә еиңш иеықатаны. Кәыдры
ацҕаҕынза дымназакәа, ҕадака иенавакуа, азиас дырны,
абнара иеатаны иқытахь дцарц игәы итан, аха дызцоу,
дзымцоу еилкааны Мзаутгы издырамызт, Арутангы
издырамызт, акырынтә хьаас дшықарцҕахьазгы...

Мзаут изыхәан арт амшкәа мышкәамызт, арт атцыхкәагы
тцыхкәамызт. Еиха-еиха деихәланагәон, ддыргәтеиуан,
рыхгарагы даараза ицәыхьанҕахо, ицәуадаҕхо далагеит.
Арадиоқәеи ателевизорқәеи рымци рҕабырги неиқәырҕеаҕо
ишыхәхәац ихәхәон, еиқәтәарак рымазамкәа, зыхҕара
мачу, зыхшыҕ кәадоу ихлахатц ыргыжыны, ишыапы
днықәыркәон. Ақалақь инахаҕаз аҕсҕхәа еилахәашыкәа
хытцуамызт. Иштагәырғәырыц иҕагәырғәыруан уахгы-
ҕынгы. Ғааихакык рымазамызт абзарбзанкәа, агаубицкәа,
аградкәа... Ешыра аганахь иаларыжыуан, еилабылуан.
Еиҕшахаз адгьыл гәынкыуан, илағырзышон. Арыцҕара,
аиҕарыцҕара азықәлеит ари адгьыл, акаҕь зхаразамызт...
Мзаут ус дунеихаангы имбацызт, алҕа ахықәчыла, ибылуа...
Иақәлаз ампытҕахалаҕцәа рыцҕашыарак аадырҕшуамызт...
Ирымпытдыркәыкәаарц рҕазыршәон... рыңсы зыҕхәараз,
ан лхәычы дихзызааны дшылаазо еиңш, дышныкәылго еиңш
изаазаз, иныкәызгаз рыңсадгьыл гәакыа... ршыам дгьыл...

Мзаут ашыжы, еилахәарак калаанза, дхьаңш-кәаңшуа
иуада дындәылкәон. Дара ахьынхоз харакырашәа иқан,
ишутахыз ақалақь уалаңшуан, игазго амшынгы убартан.

Рыҕоны рацәак иацәыхарамкәа иавсуаз аихамҕа
нымҕахытц, анаараҕы иаҕагылаз аҕсатцла амтан,
ахәызкәа ашәшыраҕы дааины, ашыацра днылатәон
Мзаут деиңхыхәыцаауа. Ақалақь дахыалаңшуаз шәкы-

зқыы игәаланаршәон – абзиарақәагы, ацәгъарақәагы... Зны итаацәа ибла иныхылон, еихаразакгы ихәыцқәа, макъаназы цқыа зшьапы изықәымгылацыз... Урт дрыцхраартә, рхы иахәартә атагылазаашьа ахызыкамлаз гәнигон. Зны иқыта, ихабла иадхәалоу ахтысқәа ҕаҕаза инаипгылон. Гәынхәтыстала дыпшуан рқыта ахыыкоу иамариашаны, игәы азхьаблаауа... Иатагылазаашьоу цқыа еилкааны иахымамыз гәтынчрак инаҕомызт...

Мзаут абра дааины данынатәалакы, еиха иҕсы еивигозшәа ибон. Арахь рацәак ирҕырхасыртамызт урт агәымбыл-гәымцқыакәа.

Дтәон иара арака аилашәшәра иааимнахаанзагы. ҕыпхьакыртас иалихыз атып цәгъа изыманшәалан. Еихаразак дзызхәыцуаз – аҕсадгыл ахьчаразы, аиқәырхаразы азықәпара аамта иштанаргылаз акәын. Дхәычыз, ддуз, абҕыр аныштыхтәу, ианатагылатәу, хацәнымырха ианазықәпатәу ацәхьатра, ахеигзара, ахацәыхьчара шатахымыз лабҕаба ицәырнагон. Убри аҕынтә мҕакы ылхтәын, есиқалалакгы иалцтәын ақалакы, ииастәын руаажәлар ахыыказ, зыпшрак камцакәа...

Ишҕеицәымгыз, ишҕеицәыцәгъаз Мзаут ақалакы ааныжыра!.. Шака дархынхәуааз, шака даргәәҕеиуааз маза-аргама деихәылшыаауа!..

Мзаути Арутани ақалакы халцуеит хәа ргәы иантарк нахыс, акырынтә ицаны игәартахьан аурысцәа рыр ахыгылаз, рверталиотқәа ахьтәоз. Урт зны афатә ааргон, зны – агәыхалалратә цхыраагзақәак мҕапыргон. Нақ ианцоз ауаа ргон Гәдоутанза. Ацара зтахыз имыцәазакәа, уахашаанза абрака ирхыргон. Ачыхь, амшцәгъакәа даараза идырғәамтуан, хытакыртәк рымазамкәа, иахьеилагәжәажәоз.

Мзаути Арутани итырцааит урт анцоз, ианаауаз, иртагылазаашьаз. Ирыцхраашаз азәы инеицәажәаргы ртахын, аха ус иказ азәгы дрымпыхьамшәеит арака. Рхы рымагәыхьа иаахынхәуан руадақәа рахь. Уахынла ишыртахыз изтәомызт, изыцәомызт, уажәы-уажә ашә ианбасуеи, ханбадәылыргои хәа иазыпшыи еиқәызырҕуа.

Мзаут дкараха, имч кацсазаны, еикәыхышәашәа игылаз рыфны еигрыкка днадгылеит, гәахәарак имазамкәа, анеиреи-амнеиреи деимаркуа. Уахынла цъара-цъара алашарақәа адыркуан, цъара-цъара иадыркзомызт, акыдыршәыла жәпақәа ркыдкнаҳалан иахьабалакь.

Афны ацхьа иказ ататәартәфы Мзаутраа ргәыла Уасил Караман-ица ихалазатцәык дыцатәан. Абжъаацны арака иреизартан, ирцәажәартан, имшәо-имырхауа ианыказ, аха уажәы рхыцхьазара еиха-еиха иагхон, азәгы арахь дықәломызт.

– Уабаказ, Мзаут, арахь?.. Уабантәиаауеи?.. – Мзаут дшибазтцәкьа днаиазтцааит уи ахатца, ихы наизырханы, мацкгы гәтынчымрак наинырцшуа.

– Сабакахыз?.. Сызцозар хәа ақәыскын, аха сзымцеит... Ицәгәахеит ақалакь алтра... Ауаа рацәазан, узталомызт аверталиот... – ихәеит Мзаут, ашышьыхәа днаиватәан.

– Саргы стаацәа алызгар стахуп, аха ишыкало сыздыруам... Аееикәыршәара иафуп уатцәы хазцозар хәа. Сара макьаназы сәааныскылон...

Уасил Караман-ица дыртцафын, ахәыцқәа раазарафы ипцхәыси иареи акыр ацъабаакәа рбахьан. Аурыс бызшәеи алитературеи убриакара издыруаз Мзаут уафы диқәымшәацызт. Зегь рыцсы таитдон уи дназыхцәажәоз. Ифабызшәа хаан. Аибашьра иалагеижьтеи ахәыцқәа ашкол ахь изымныкәо иахьаанхаз цәгьаза хьаас иман.

– Икоузеи арахь... бзиароу?.. – иахьатәи амш иалагзаны еицакрас икалаз хәа акагы издыруамызт Мзаут. Ашырцазы дындәылкьан, ифызцәаггы ател дырзамысзакәа, аверталиот ахьтәоз дшықәгыжъаауаз иааихигеит, дзыманшәаламхазакәа.

– Икахуи?.. Иахьагы шьоуку аакылсын, ашәқәа инарыс-фарысуа хуадақәа ааимырдеит. Уара укны сыфхацалан, аха ашәқәа аркын... анцәа ицъшьоуп уахьыкамыз... саауцәшәеит... – ихәеит Уасил Караман-ица. – Урымцыхьашәар, укны ургон, жәахәарада...

– Ҳақсадгылаф ианшэартоу аамта ҳтамхеи ҳарт ақсуаа!..
Абри афыз а еитазкәафәаз лахыцәгә аңцә ирзааигааит!..
Ифәхтахьааз хара цәгьарас, ирзааухьааз ҳарт, ақыртцә абас
ихазныкәартә еиңш!.. – Мзаут дызмыртынчуаз, таха изымтоз
ахьаа изыхәәеуамызт. Уасил Караман-ицагы имфәпысуаз
ахтыскәа даараза азфлымхара аитон, – аиаша дшадгылоз
еиңш кәмлацызт.

– Арт абас икоуп... абри афыз ацә рхарцоуп хәа
сгәи иаанагомызт. Ифәфаз аиапшит изакәқәтцәкьаз...
иаархәақәоз зегы башазаарын... Ауафы ирыцхашьара,
ауафы игәйблра змам, дара рьжәлар рзыхәангы
ишэартоуп... Мшәан, афашизмгы абас ами иштысыз...
Закәйтә тагылазаашьоузеи уи иканатцаз иара зыртысыз
ажәлар рыпцстазаарафгы... Уи хаир ахь уаф дкылнагазом...
Даргы, ианаамтоу изфү иакәымтдыр, ишнеи-шнеиуа убри
интанаргылоит атыхәтәаны, ирызгәамтазакәа... Ртцыхәтәа
цхастанатәыргы алшоит... уафытәыфса рымцан иқәимыжыло,
рцәа цнаеуеит адунеи ахьынзаназаазо... Аибашьра
иалого, аибашьра еитцызхуа, ианакәызаалакгы азәгы
феида изалгазом... Ажәлар неидгыланы итаркәақәаргы
алшоит адунеи афы атынчра каларазы... Азәи идгыл, егә
иешәаргы, егә деибашьыргы, даеазәи гашьа имазам...
Уи сара агәра згоит, уи калашьа амазам...

Уасил игәи тыгьгәа дцәажәон. Уафы харакык, уафы
шкәакәак иакәын. Иуафыбжара днахысхьан. Ақсуаа ркәзшьа,
рцасқәа акыр дрылацшхьан. Даныхәычзаз аахыс ақсуа
қытақәа рфы акыруьара аус рухьан ипцхәыси иареи, ишырхәо
еиңш, рхы аңыка ықәырххьан.

– Ақсуаа ртоурых ус адгыл иузаныхуам, дара мачуп, аха
ацоурых дузза змоу жәларуп... – ихәон еснагь, абри афыз
атың афы абас ишаны иахьықәынхоз дрызгәдуны.

– Егә мыкәмабара ирықәшәаргы, сара агәра згоит, урт
рыпсадгыл шыдмырзуа... Ақсуаа уи еихау акагы рымазам...
– Уи акны Уасил диашан, аха изеилымкаауаз – ирабашьырц
ирықәлаз ирхықәкыз ахьиашамыз, иахьхәымгараз акәын.

– Аиаша, егъа ɞылхатра иалахаргы, егъа зейбафара иагъылахаргы, иналцѣрааны иаратѣы нанагзоит, иаратѣы цѣырнагоит ишамшамуа, ацстазаара аганкѣа зегъы нагѣытцахѣхѣа. Аха, ирыцхароу, аиаша иазыкѣдошѣа, аиаша ныкѣыргошѣа, ацѣгъа-мыцѣгъа зырѣио атыхѣтѣаны иаахѣны дара ишырхацѣо иахъазымхѣыцуа ауп. Хѣхыццакуеит акѣымзар, аамтѣа икѣапзѣа зегъа ртыцѣ аѣы инаганы интѣанартѣоит изымнахѣы-аахѣуа, изымкѣацо. Убаскѣаноуп зегъа анеилкаахо – ацѣгъа шыцѣгъоу, абзиа шыбзиоу... уртѣ наунагзѣа ааибышѣа шрымѣам, ишшѣартѣоу, агѣѣѣанызаара ишацѣхѣятцѣтѣым...

Уасил ирцаѳратѳ пышѳа акырза ихаракзан, амчхара ду
аман. Узивалашаз акагы узитѳбаауамызт.

Уасили Мзаути, реицәажәара дымкыкәа, акыраамта еидтәалан инцәйтдахәйтхәытуа. Рыгәтыхақәа рызхара ирзеибыхәомызт. Апенцыр аҕынтәи Уасил идхәыс Анастасиа Иуана-идха лыбжыи наикәлыргеит хыхь дхаларазы. Иаргыи, лажәа аашбамтәыкәа, уахь иҕынеихеит. Мзауташныкәа ахалара рацәак игәадхомызт, ихала затцәык аҕазаара ицәыхьантан...

Аухантэараагы Мзаут, икайтара изымдыруа, аоны дыѡнан. Зны дтэеит, зны дгылеит, длеиѡеит, аха дазкуамызт ѡарак. Ицэа ѡалан, лацэааихьшьгы ааизыѡамтазеит. Абжьаацны данаѡырцуаз арысѡак ицэыхантамызт, уажэы шаѡа ицэыхантаз аѡара. Ихэыцраѡеи иареи шеибарххоз ашара адэы иныѡэлеит. Итѡнчмыз, игэаѡхъаз аѡалаѡ иахьатэи амш иазыѡшын иѡаларызеишь хэа, аблаѡэа таѡэаханы. Рнахандеи зегь ааныжыны днаѡыртыр аѡеиит Мзаут. Руадаѡэа ирыѡнагылаз рыѡнымаѡэаѡэа уѡэару, иара дыздынѡэалаха иеиѡэиршэаз ибиблиотека хазынахэ уѡэару, рышэѡѡтэы уѡэару... Уаѡы ихахыы изаагомызт абас иѡалап хэа. Уажэы-уажэы игэы неилаѡэон, аха нас иеааиѡажахуан, ѡаѡхъа, ишаанижъуаз еиѡш, дазыхынхэрызшэ абриаѡара игэы ѡызѡауаз инахандеи, имаѡара. Ихэыѡѡэа ртэарѡа, ргыларѡа, рпатретѡэа ахькыдыз игэы дырѡшауан, иара хазы иалхны имаѡ иуада дзаѡырѡуамызт. Араѡа иара иѡстаѡааран,

араҕа иара ихэыцыртан, иусуртан... аҕенцыйрқәа
кыаҕыаза иаартны ишитыхыз ақалақь дналапшуан, мацк
ишицэыхаразғы, ашыыжь инытцхахоз амрағы неифалашон.
Закөйтө ҕыбааз иныџнаибыхыз араҕағы!.. Иџызцәа шыказ
дыказар итахымыз иарғы, зегь рыла деикәшәаны, зегь рыла
дманшәаланы. Аҕстәзаара инатәз уажәы иблақәа шаапшуаз
аибашьра инахәланарбгон, рыцхашьарак аамырпшзакәа.
Уаха дзазыхынхәоу, дзазыхнымхәоу агәрагара изыцәгыаны,
иахьабалакь дынкыдыпшылеит.

Ишәйтцашаз наишәйтцеит Мзаут. Уаанзағы аееилахәара
бзиа избоз, иблужқәа неикәарчыны исумка интеитцеит,
иплашы ихылҕеи аашьтихит. Зегь реихағы рыцхарас
икаитцәз – инапылаџырақәа ахышьтимхыз ауп. Ипцха Астанда
лажееинраалақәағы ус иаанхеит. Дырџагыых еилгарак
кәаланы, иуадақәа шаанижьюаз еипш ипылоз ҕышьон.

– Аха, хара хееикәхаршәеит, Мзаут!.. – ихәеит Уасил
Караман-ипа, ашыыжь ашә днылаххын. Уи ипцхәыси ипцха
шамшамы ицын рееикәыршәаны, рееибытаны.

Мзаут, иуадақәа иаанхаз игәы шрызхьаауаз, ашәқәа
нытцарбака инаиркын, ихырхарта игәылацәа инарахәаны,
Уасилраа днарыцылбааит цәка, дхьантәза, гәеицхарак
инымпшзо.

– Уасил Караман-ипа, иахцәыхьантахозар, мацк акара
шәарғы шәаахцхраароуп аверталиот аталараҕы, –
ихәеит Мзаут, избанзар, уака ус имариамызт аталара. Уахь
инеиуаз игәатаны, ирыхәапшны акәын иштарыжылоз.
Араҕағы хылапшра аман, узырцәымцарғы алшон амчра
зымпытцәзхалаз ақыртүа хылапшыџцәа.

– Сышпашәмыцхраауеи... цсыхәак амазар... Урт сара
срацәажәап... – наиаҕеикит Уасил, Мзаут днаизхьапшны.
Уи иахылшоз ихы деигзомызт, ауаџы ицхыраара еснагы
дазыхатцхатцон.

Аверталиот ахьтәоз есымшағы уаала иҕәын аибашьра
иалагеи уажәи рыбжьара. Амш бзиазарғы, ицәгьазарғы
ирацәаџын ахәыцқәа, ахәса, ахацәа, абыргцәа, хгарта
змамкәа ақалақь иалцуаз. Ахацәа ракәын еихаразак урт
аҕынышқәа араҕа ианааилакь, рыбақәа цәыркшаҕаны

иназызхьацшуаз. Урт роушьтра еснагь иапышькламхэыр рузоумызт, еытгга хэымгақәак рхы инархэаны.

Мзаутраа арака иахьааиз, ауаа шеизарыз еизахьан, иказықазуа еилагылан. Арутангы заанатцы дааихьан. Мзаутраа ахьибаз гәэхәарас иаакаитқан, днарпылеит. Ахитцыхэеи, уажәшьта изыманшәалахар, ампытдахалащәа ирымпытархалаз, ргәы ғызкаауаз рықалақь иапыртқан, хақәитрак қаланы иазыхынхәаанза... иагырцәыцәгьан, иагырцәыхьантан...

Иеилагылаз, гәтынчрак рымазамкәа, ишыгәжәажәоз амра акыр инхашылеит, қхарра-қәандарак ацрымшәазошәа, итыггаза.

Ус, ашыф-шыфхәа амшын рычехыршәланы, ф-верталиотк аакылқьан, инхагыжылыланы, ахауа неимгәыцқьаауа, иазыцшыз рақхьа адгьыл қьақьарафы инатәеит еилыцграаза, ашыжә-шыжәхәа рпарцитақәа нархагыжыуа. Иғаз антытц, асалдат акәыршаны иәадыргылан, пыттраамтак уахь азәгы днарышьтзоумызт, шьоукы-шьоукы ижәыланы рычәтарыжыырц шақәыркуазгы.

Еихабацәақәак рычехаршаланы, иршәыз ар рымағәақәа ирытәеырбо, ицон, иаауан, цәажәарақәак мәапыргон, аха иеилагылаз ирзычхауамызт ариақара игәақхьаз аамта ахгара, иахгәақуан, иахыццакуан, еилауақтыруан, амәа зхарымтозеи, қазтармыжылозеи хәа. Абрақагы, икылыпш-кылзырыфәуа ирышьташәарыцақәоз аацәырқьаны, ирцышькляхэыр хәагы иацәшәон.

Ус, дук хара имгакәа, цшьфәуаак ааины ақхьа иаагылеит, ағаларта қатцаны, азәазәала игәатаны, аверталиотқәа рахь итарыжыларцы.

Урт шыцъа қыртцәан, шыцъа аурысқәан.

«Хахьцалакгы абарт шқанахашькляхәуеи, атыбра зцәымгу ицынтца итиаауеит хәа... Уаха ус рымазами?.. Арақагы иртахузеи, ухәарауазеи?!» – Мзаут иблақәа цырхәны днарыцшит, абрақагы рычхьаладырсыз игәамырқхакәа.

Урт тыпантәикәан, ақалақь афы акырынтә ибахьан Мзаут. «Азакәан, аиашара мәапыргозар акәхап... ажелар

ирыцхраауеит...» – игәы интихәаит, җырхықәымтца ибла инытцакны.

Азәазәала, рпаспортқәа гәатаны, аверталиотқәа рахь рынашътра ианалага, арақа иеилагылаз, ирзымычхакәа, зегь рацхьа хәзтәлозар хәа еижәылақәазгы җалеит. Игәакуаз, мчыбжыла арақа ичацшыақәоз раанкыларә ус имаримызт. Рацхьа игылақәаз мчыла иргәйдланы, хәцсы хзықәгозар хәа иазықәпон.

– Шәаангыл... азәгы шәаанхажьуам!.. Апхьа ахәыцқәеи атакәажәцәеи тахажьлоит!.. – азәы ибжыы җацаза инарықәиргеит, аха иеилауатыруаз рацәак иддырхәауамызт. Изымцакәа иаанхар хәа иацәшәон.

Мзаут агәтафцәа ахыгылаз идакументқәа надырбаны данынарыбжыыс, даатгылан, Арутан иахь дынхьацшит. Уи дарвагыых дрымпыхьашәан, доурышьтуамызт урт ақырт гәтафцәа... рнапы ианыз нарыгзон дара ишыртахыз, ишырзыманшәалаз еипш. Иахьақәыргәгәтәыз – иақәдыргәгәон, иахьырпсыетәыз – идырпсыеуан...

– Изакәызеи иҗашәтцә?.. Ари сымахә иоуп, ари – сыпҗа, ари – сыпшәма!.. Ақалақь иалтцны ицозар, шәара ижәымуази?.. Иҗоума уи афызә азакәан?.. Изхәада ус?.. – днарҗагылеит Уасил Җараман-иҗа, урт рхымфәаҗашьә наигәампхакәа. Дагыныхшәааит. – Сыпҗаи сымахәи роума иоушәмышьтуа?.. Арақа иҗартцозеи, рхы ахынахоу ицоит... Атагылазаашьә хзыцәгыахеит шәымбои?.. Уи зегьы зыхьбо ибзиацәҗьаны иаадыруеит!.. – Анастасиәгы лҗынхлыршәааит. Ахьышәтхәа днарымтцасны, инархәы-аархәуә иркыз рпаспортқәа нарымпытцылжәааит, иртахыз рзанымхызшәа еимырххо ишаныпшылоз. – Шәтал арахь, шәтал!.. Арақагы иахпшыкхлахәуеит... таха хартома!.. – лхәан, рнапы кны днарыхеит лыпҗаи Арутани. Инталгәлеит мчыла. Арутан инаихәапшын, рхы аадыртцсит.

– Иҗастцеи сара цәгыарас, ақалақь салтцны сцозар?.. Шәтынчха уажәшьта, ишышәтаху шәалаз!.. – Арутангы иеизеиқәуамызт.

Мзаут днеин, мчыла диханы днарпыригеит, ишихынхалаз. Ұымш рапхыағы абас акәын дшыхтаркыз. Ускан дзырцәымцеит аха, уажәы ицхрааны дфырхит реынафажыны. Егыртгы рацәак реаларымгалеит, дзыхдыркышаз цацгәык ахыамамыз азы.

Аверталиот интәлеит рыхыкгы ишәапырхапуа, дырфагых ирыштыаланы ирхынхалар хәа иацәшәо.

– Анастасиа!.. Сара акы шәысцәымшәан... исзыцәгыахазо иалагар, саргы уахь сызнейуазаргы жәбап!.. Машәыр шәмыхбааит!.. – Уасил Караман-ица итаацәа драбжьон, ашә иеылакны. Игәы рызхыаблаауа дырзыпшуан. Цәгыа ибомызт иаргы дрыццозар, аха макыаназы иахынзаизычхауаз иеааникыларц итахын.

Аверталиотқәа рызынтәыкгы ипеипеиуа иаадыртәит. Еивцаккы еилатәан италаз рыхқәа рықәыжь. Арыцхара иакәшәаз, рыгәқәа тамгыло, лахьейтцыхрак рымазамызт...

Мзаути Арутани еидхәыпцланы, рееизааигәатәны рсумкақәа ахыыштыаз ирықәтәан рхәыцрақәа хьантаза. Уажәы-уажәы рыбла иташәоз акакәын – ирласны, абра итцпрааны, машәырк рмыхкәа изапыртцыр, даҕеа дунеик, иаха иахьтынчроу инықәнагаларызшәа рбон.

Зегь антала, игәазтоз дырфагых инхацалан, рыбақәа шақьшақьо, итәақәаз инарылапшит, иааргәампцхаз дышырылргоз рнырпшуа. Уажәыта, знык ианталагәышья, иушыргы итытцуамызт дарбанзаалакгы. Лассы ашәтцпраара иазыпшын. Аерманцәа утахума, абырзенцәа утахума, аурысцәа утахума, апсуаа утахума, еилагәжәажәо иаанрыжыуан рыпцстазаара зегь зыдхәалаз рықалақь рыцхәхә, даҕеа қалақь иузадымкылоз, даҕеа қазшыақ змаз, даҕеа цштәык зхубаалоз...

Аверталиотқәа ашыжә-шыжәхәа илатцбыбны иохагы-жылан, амшын иохыцпрааны рфанынарха, Мзаути Арутани рыпсы ааивыргеит. Уажәыта агәра ргон ишцацәкыоз. Аверталиот ахышәқәа ркынтәи иубартан ирыцхәхәхә, игәәкха, итынч-тынчза, цстазаарак рымазамкәа амшын-фықә изыхгылаз афны хараққәа, афны шкәәкәәқәа...

...Гәйдауҫа... еиҫа иҫынчрашәә, еиҫа псеивгартәк амазшәә
иҫан, Аҫәә иузадкыломызт, ахьантарақәә шрыҫағәғәозгы...

Асалдаҫ маҫәә зшәәизи ихҫәәны иаази иахьабалак
иуҫылон ирыҫхәхә, рлакҫәә лашарак ҫымпхазо. Гагра
инаркны Псоунза ампыҫахалаҫцәә ирымпыҫырҫахьан,
Аибашьра ахьахысыз еилаҫәыбаса, ихыблаа-ҫыблааны
ишьҫан. Аҫсуаа ирыдгыланы иеибашьқәоз рхыҫхьазара
еиҫа-еиҫа иазхауан. Алаҫеилас раҫәән... шьоуки анахь
иҫцакуан, шьоуки арахь иҫцакуан... абҫьар зкыз аҫқәынцәә
шатҫәы-шатҫәуа улапш иныҫашәон, аҫсадгьыл ахьчара аамҫа
шааиз рыҫнырпшуа... Агәымбылыҫцәә Ешыра ишаларыжьыҫ
иаларыжьуан, Гәымста измыркәә иахьхықәгылаз аҫынтәи.
Ахыргәғәартақәә рәы аиҫахысрақәә шҫаҫ иҫон...

Аҫәуара, ахьра, арыҫхара, алағырз...

Аибашьра иҫанархаз аҫқәынцәә, азҫабцәә...

Анацәә, абацәә, аеҳәшьцәә ргәәҫра – рыҫәаабыжькәә...
рмыткәма...

Зыҫҫазаара иалҫыз рнышәынтрақәә.

Ашәымаҫәә зшәу анацәә... абацәә... аеҳәшьцәә...

...Еилабылуан егызхаразамыз, ауафытәыҫса ҫьабаала
иҫаитҫаз, гәығыртас имаз ахыбрақәә, агәаратақәә... Алҫа
хәашь еилаханто ахауа иналачуан, иналхәәтон ибба-ббаза
ажәәан инагәыҫчачуа... Шаҫа рыҫхара... шаҫа лағырзы!..

Аҫсадгьыл азхәыцра

Мзауҫ даазқәылаз еиҫа-еиҫа ижәланы дызмыртынчуаз,
ҫахак изымҫоз акызатҫәык акәын – дызташәаз ҫыҫшьас
иаиташаз, дшазныҫәашаз, дшазнейшаз. Уи иагыиҫәыҫәған,
иагыиҫәыхьантан, азнеишьагы ус иаармарианы дақә-
шәомызт.

Шаҫантәгы даргәәҫеихьааз, деиланаргыжьхьааз, ҫьарак
иееизықәымкзо, изыҫшәараханы. Ахәыцрагы аамҫгы
ауафы ддырманшәалозароуп, дымҫақәырҫозароуп, аха
Мзауҫ маҫьаназгы игәы инҫеикуаз аҫны дылҫшәадахон,

иеизырманшәаломызт. Егъа инықәйтца-аақәйтцаргы, егъа инаирхәы-ааирхәыргы, дахьцалакгы, дахьыҕазаалакгы, абжыааңны еипшымкәа, ас ицәыхьантараны дҕамлацыт. Уи ихәыцшыақәа уажәы-уажәы рәырыцсахуан, рәеитаркуан. Аки-аки неитныцсахло дышнеиуа акәымкәа, зиас дук арра изыцәгыны дныҕыңгылазшәа, изцәыртцуаз азцаарақәа хырхартак изрымтазо дааихәланагәон. Урт ихәыцрақәа дшеилархәозгы, дшеибадырххозгы, зда царта амамыз мәә-цәытлашарак ахь дынхьадырцшуан. Убри амәә адагы уаха цсыхәа шамамыз дынзаадырцшылон дзыргәәтеиуаз, дызмыртынчуазуртахәыцрақәа.Изыцәгыахеит,изыхьантахеит, цсеивгарак имтазо ихы итагыжыуаз, ихлахатц зыргыжыуаз, игәы ҕызкаауаз ицсадгыл азхәыцра. Зны-зынла убри аҕынза днанагон, деилагама иқәынтәәша, ихы шҕамәәңгои ухәаратәы. Ацәажәаратцәҕыа иламзо аҕынза днеит. Аатрақәа дахьрывагыжыуа, цыт-цытхәа ихала, ибжы рмачны, ацәажәарақәа цигеит. – Умааиуеи, нан, арахь, аҕныҕа... умааиуеи?! Уахь иавтцухуазеи уныгәнысуа... ухала затцәык?.. – иан уажәы-уажәы лыбжы наикәлыргон, игәалакара акала исзыхеуазар хәа. Иара аҕнытцка аҕналара ааста, абрахь, иахьыцхьакыртоу, абнараҕы дыказар еиха еиҕышьон. Иангы илхарагәышьаз, аха убригы дидырхагашшәа, убри лакәымзар иусқәа ирманшәаларызшәа, ацшатлакә еипш инаизцәыркьоз агәаанагара, акагы дақзамшәа, даашьтнакәыцәауан, аха уи аамтала акәын, рацәак иеиҕомызт.

«Сзырааззеи сара абас?.. Исылырхыз?.. Акагысылымшазо, акагы сацсазамкәа сыказаарцу?.. Саныхәыцыз исеигәыргьон... сандухагы исеигәыргьон... Ацеимшы дгәазырхагоуп дызхылцыз рзыхәан, ицсадгыл азыхәан, рхәон... Сацсахама нас уи сара?!» – инеимлагәа инеидиргәгәалеит Мзаут игәы, итытны ицәцар хәа дацәшәозшәа. Цытраамтак убас дгылан, игәеисыбж дазызырәуа.

Ахьаақәа зегы иреицәаны изцәыртцит Мзаут уажәы ацсадгыл ахьаа. Ас, шамахамзар, дазымхәыцыцызт, ас шамахамзар, игәнимгацызт, абыржәы дшазхьаауаз, ишыгәнигоз еипш. Ацеи дзыраазо, ацеи изихзызауа,

дзыгэцараркуа, изихылапшуа, уашьтан ицсадгьыл дацсаханы, дзыкэпафны дкаларцаз ауп хэа ирхэакэоз, уажэы аеакала дазхэыцуан, уажэраанза изатцымбаауаз даеа цакык атибаауазшэа.

«Икастцазеи сара сыцсадгьыл абас ашэартэ иантагыла иахэашаз?.. Сыцсадгьыл акэзамыз сара сзаазаз?.. Цоуп, ацбабаа азызбон... сыжэлэр ртоурых иахынзасылшоз ала исзантозар хэа сашьтан, аха иахьа, ианыхьчатэха, ишсыкэнагоз сзазгылама?.. Исылшазеи сара иаалырфканы сыцсадгьыл азы?!» – Мзаут дфеахаха деибадырфон иааизцэырфкыоз ахташэаракэа. Ихы зкэикра дакэымшэо, даашьакэырфкыон азныказы. Зеггы иреицэоуп ацсадгьыл ашэартэра иантагылоууара уаназмырцхраауа, ианузымыхьчо, уаназхамтгыло... Уламыс уакакап, уагеимшхара!.. Уцстазаарагы цстазаарахома!.. Ускан, иатаххар, уеафеушбаа-уазароуп... амцабз кьоукьад уацэымшэакэа, уафеагыланы... хацэнымырха, шытахька хьатцрак камцазо!..

«Икастцазеи, икастцазеи, мшэан, сара?! Ахатца дзиуа деибашьырцоуп...бцяршытыхла ага хэымга дифеагыларцоуп... ицсадгьыл иара ихьчозарцоуп...» – Мзаут ибжыи нхалеитцарц итаххон, зеггы ирахартэ еицш, аха изахагэышьодаз, итацэыран иахьабалакь... иеааикэигэон, иеааикажон...

«Псадгьыл змам, анцаагыи димам» рхэоит, аха изманы изымыхьчазгыи шака гэнаха днаталозеи наунагза, ицсы ахьынзатоу...» – уажэы-уажэы игэы интихэаауан Мзаут. Ицсадгьыл наицэызрызшэа даназхэыцлакь, ицэа дынтзызауан акапыхэа, изакэызеи, амца зталаша, схы интагыжыыз хэа ихы гэыбган наитон днанызбауа. Аха зегь реиха амца изыркуаз аеа жэацкакгыи игэалашэахуан. «Зыцсадгьыл зцэызыз зеггы ицэызуеит» хэа. Тахак инатомызт убриак. Деикэанартцэиуан, деикэанархэуан, цьарак дзымтэо, цьарак дзымгыло даршафьшафкыон, дыкэанартцэиауан. Иаргыи дрыцханы, ицсадгьылгыи рыцханы ампытцахалафцэа рнапатцака ианыкала, дмидагэидаха, ацынтцэарах иеицш, икэихуазеи нас ари адгьыл насыпда?!

«Мап... мап!.. Уи ҕалашья амазам!.. Неиџоымсрыда зегь абџар шытаххыроуп!.. Ихьчатџуп хапсадгьыл... ихьчатџуп!..» – игџы инџихџааит Мзаут. Аиаша ахата иара ахала ахы цџырнагоит, егџа ицџытџаутџахыргы, иузаанкылазом.

«–Уара упсадгьыл бзиа иубома, Мзаут?.. Бзиа иубозар ара узыџоузеи?.. Иазыџаутџахьоузеи уара, уи уапсахартџ еиџш?!» – уажџы-уажџы, Мзаут даазџылаз, дахьыџазаалакгы, амџа данызаргы, дызмыџаакџа атџх лашьџа далаџшуа ииарта дылаиазаргы, тахак изымџоз бжык иаџауан деихџылшьаауа, деиџџырзырыџуа. Днытџхакон, иџынчра иџаалкџыцџааны, даанаџшы-ааџшуан. Азџгы дшиимбозгы, гџтынчмырак изнарџцысан уи абжы, илымџа инџаџуаз, деилшьаауа.

«–Бзиа избоит... ааи!.. Бзиа избоит!.. Тымитышак стџахейт, сеилышџака!.. Зегь дара роуп стџыџуейт сара сызџашџа!..» – ибжы неитџыхны дыхџџџар иџаххон, изаџауа деилыркаартџ еиџш, игџра ргартџ еиџш, бзанџыкгы иџсадгьыл дшаџџхьамџуа, иџсы аатџџаанза абџар шыџыхны дшазгыло, дшазыџџо наунаџза.

Мзаут уажџы атџџа гџџк диџызан, изкылыџшуан, џырџысышьа имамызт, аха атџџагы сызго сагааит хџа, инапџа иваџсаны, азыблара иџаитџарыма?! Уигы хџыџыртџак имами, иахџа акџымзар ма уатџы хџа, еимџьарстџак анџа исирбозар хџа. Мап, ас ҕалашья амам!.. Иџсадгьыл данџаху, ианыхьчатџу араџа дџџаны, ибла ашьа хыџџало дабанзарыхџаџшри?! Акагы рылымшазо, изамыџхраазо ишџаанхеи, ишџаныџалеи уџџарауазеи!.. Рыблаџџа шааџшуа маџ-маџ инарымпыџыркџыкџаауейт ампыџахалаџџџа рыпсадгьыл гџџкџа, рымч акџымхакџа... убриоуп иззыџџџогы... «Абри аилкаара атџхуп, Мзаут, аилкаара... Зыпсадгьыл ззымхьчаз џџџазаарас имагџышьоузеи?!» – уажџы-уажџы акы иџданаџџон дызмыртџынџуаз. Мзаут ихџытџраџџа зегы неизыркџџџаны убрахџ дхьанарџшуан, уаџагы џсыхџак шыџамыз дынџанарџшуан.

Дара зхылџыз, ршьапы иџџзыргылаз абас рыпсадгьыл рмыхьџозџгы, абыржџраанзагы еибга-еизџыда изааираны иџџама!.. Шаџџџы шаџантџ иаџџыркхџааз ампыџахалара,

аха рызынтәыкгы, хацәнамырха ирабашыны, иқәырцахъан... Есиқалалакгы ахы иақәитыртәуан рықсадгыл, дара рзыхәан зегъ реиха иңшоу еиңш иңхъазаны.

«Иатахуп аееизакра... аидгылара... еаамтанык еиңшымкәа аееибытара... абцъар ашытыхра!.. Хара хмачны абас хазшаз... хайкәызкәыз, хәгәнаха наунагза дамыртынчааит, дамыргъацааит... анцәа уқазар!..» – Мзаут зны-зынла ихлахатц акы иарггыжыуазшәа ибон ихала данаанхалакь. Зегъы-зегъы еидихәыцлон, иара итәала, егъа ихъантазарггы, егъа мыкәмабара ацзарггы, лашарак ахы икылызгашаз мѳакы шазыңшаатәыз, ишазықәпатәыз дазхъанарцшуан. Уахаггы цсыхәакы аمانы ибомызт уажәазы.

Мзаут уажәы игәалашәақәоз ируакын – дықәңаны, мчыла ақалақь дахьалцыз. Ускан уи деиханы Гәыдаутәка дызцоз, уака иеыңхъакны даанқасырцаз ақәзамызт хықәкыс имаз... Шьоукы-шьоукы реиңш, арака иеавакны, ихы цхъаикырц дашьтамызт. Аибашьра ахьцатцәкьоз, шамахамзар, дацәхьатырц ихахьггы иаимгацызт. Итаацәаггы хъаас иман, урт уафы иааңеишьартә ашәартара итагылан. Иалганы имазтггы, нас еиха игәы тынчхон, уиақара хъаас икаитцомызт. Нас иара ишитәхыз илшон, абцъар шытыхны, иара итәқәа днарылагыланы, ага хәымга днеиқагыларц...

Даараза изыцәгъахеит Мзаут Гәыдаутә алтцраггы. Егъа иеишәазарггы, егъа дазықәпазарггы, дназыдгылалакь инеиңшышкляхәны ирхәоз акакәын: – Абарт ахымшк иаахараза, нас иқалалакгы убап... – ухәан-схәанлеи гәыгралеи итәын Гәыдаутә иалаз...

Ахымшқәеи ахымшқәеи неицылон уаахьаңшаанза... Ткәарчалка ицоз аверталиотқәа дрызталомызт Мзаут, егъа иеңишәарггы. Аха гәыбғанс ирутагәышьоз урт?! Зны аибашьцәа ргон, ашьхақәа ирывтцаланы, ишшәартазггы, зны – абцъар, аңбаңханы...

Ишңаитәхыз Мзаут убасқан аибашьра ахьцоз аналаңшра... ахәышәбылфы иңынтца интасыртә еиңш, иблала зегъ ибарц, зегъ иахарц!..

Мзаут, арсынтәи ианамуза, избеит, есиҕалалакгы Нхытц-Кавказынтәи, ашьхақәа дырхыпҕрааны дцарц. Ҷамҕакы, уахь дызгашаз, узыпшаауамызт уажәазы... Аманшәалахара акәын дзызгәышыуаз, дзыхгәақуаз амҕа дахьаныз...

...Ңеберда, уафы ишиимбац ала, сыла иҗалахан. Өнеихагылақәак қәацә-қәацәза асы илагылоуп. Верталиотқәак қақь-қақьуа зны хыхь ихалон, зны илбаауан, илеиуаз асдалқәа иргәылпҕрааны. Арантәи иргон урт афатә-ажәтә, абылтәи зыпцстазаара җахтәахаз агәақцәа рзыхәан... Мзаут ашьха ҳаракырақәа дрыбжәапшуа, ишәартаз ацсабара уажәи-уажәи игәи җнарзызауан аверталиот дақәтәаны дахьрыбжәкьоз...

...Ткәарчалаа арыцхақәа, иаархыргазеи убасқан... – ахьта, амлакра, ахтәара-ахыпсаара... ауаа еилауатыруа, еилагәжәажәо узрылсуамызт. Амыждара ззықалаз, ихтәаз, иқәрыблааз ақытақәа ркынтәи абрақа иалан иршәымкәа, ирхамкәа, изыг-зыгүа... Уахьынарҗапшуаз угәи неилатәон, арыцхара иаргәақыз рхырҗсахьақәа тақәаха узырҗапшуамызт. Ихтәа-хызааз убриақара ирыцхаушьарын, рыпсы җкәыкәаа, аверталиот иахьазыпшуаз, иахьазгәақуаз... Ацхыраара рызтоз рыпсы җырхуан, аамтала акәзарггы, рыпсы еиқәдырхон иахьынзарылшоз...

– Сара сгәи иҗатәқьоу басымҳәазацт, ди... Ас сара наунагза сзаангылазом, аҗыркы иҗахаз иеипш... Сөызцәа, сашьцәа амца қьоуқьад ианаҗагылоу, сара арақа санбанзатәазауеи?.. Ауаа, еилапах иқоу, изтаку аихац икылсуеит, абаагәарақәа ирхытцуеит, сара адәышкәағьаз сшықәгылоуггы схы сзахәазом... Сабанзакәазауеи сара абас мацара?.. Инықәыстца-аақәыстцеит, акырггы сазхәицит, аха уаха мҕакы аманы избом – абна ҳеахтароуп, ҳара хтәқәа рахь ҳазкылсуазар... Хар амазамкәа асггы шытытцит, уаф дныкәаратәи икалеит... Егьа исычҳазарггы, убри акәын сара сыззыпшыз... Абас, бнала, ашьшьа-шьшьыхәа хдәықелар, ҳашцазымнеирыз!.. – Мзаут ариабжьарак абриақара

дзыргәтеиуаз иан иламхәакәа даанимыжыт. Иангы илдыруазар итахын иара дзызхәыцуаз, дызмыртынчуаз, игрыхоз, дзыршақышақыоз игәтакы.

– Хәи, нанхеит, исылшомә сара абриақара анықәара, сияхда сахқыашо... Насгы амқан исызхымгар, ишқакаутои?... Мамзаргы хашнеиуа хнарымпыхыашәар, арахь шәабаци шәыбналаны хәа, хәанкыланы хрымшыуеи, нан, акагы ххаразамкәа... – Хыкәыр дшазхәыцуаз ала илылымшарашәа лбон лычкәын илабжәеигоз. Бнала мацара анықәарагы ус имариамызт. Азытра иафыз асы, абнара зегы азы ытдыжжуа, акәарақәа узырмыруа иканатахьан, аха Мзаут ихташәара дацәхьатырц итахымызт. Знык убри амқа дзанылагәышьяр, игәтакы дахьнагарызшәа ибон.

– Сара исзычхәтәкьом, ди, уажәштык... сыгәра га!.. Бааныжны, арт алақәа бнарымтажыны ацарагы усцәкыагы исзымариам... Базхәыц, арақа ақазаара иахыкәым хкылнагаргы қалойт... хзыхдыркыо хзымдыруа, харшыргы алшойт... Уи хыасгы ирымазам дара... Рхы ианааташәа, мышкыгы хәанрыжыуам... – Мзаут иан дрыцхашьаны длыхәацшуан иахылхәаарызеишь хәа. Ишылзыцәгыз ибон арантәи лахыгара, аха уаха аеамқагы изыцшаауамызт уажәы иаалыркыаны. Уи амқа Мзаут изыхәан иагыцәгьан, иагыхьантан, аха дықәымлар ада цсыхәа имамкәа дтанаргылахьан...

– Сара сыказ, нан, арақа... исыхьрызеи, сызургозеи?... Уара уца, ухы узахәозар, уфыцәа ахыкыоу... Сара усцәымшәан!.. – лхәеит Хыкәыр дгәыцшаа-фьцшаауа. Ииашатқьаны, Мзаут ибагәышьян иан бнала, атх лашьцара дагәылсны дышзымныкәоз, ашәхымс ақынза еергьхәа акәын ишеихылгоз, лаба леанцаны, аха лхала арақа лааныжыра изыцәгьан, изыгәагыамызт. Акәтагыцәа дылкәыкәаны дзаазахьаз, абриақара ацабаа идызбалахьаз, ианыцәгьараха, абга ақыркы ианкылаха, дааныжны дцар, гәнахарак, дунеихаангы дызтымтышаз, днацалозшәа ипхьазон. Иан, дзыхшаз, ампытахалащәа днарымпытажыны ацара хыымзгышьян. Нас сыцсы тоуп хәа иблақәа шцааирцшуаз,

ишпеихигоз иара усгы имаџѣикхаз, иџстазаара ахаџ иакыз?.. Илыхуа изымдыруа, дыџсыргы дызжуа длымамкѣа, ан неџтамхѣа аџаџта дзыџѣыџуамызт. Шаџа длызхѣыџзеи Мзаут иан, шаџарыла длыџдалази, аха ларгы ашѣиџышѣи дышзымнеиуаз агѣра илыргарџ лѣазылшѣон. Илџахын, дыџсуазаргы, абраџа дыџсырџ, лџѣабаа здыз лыдгыл гѣакѣа дамардарџ. Уи лара лзыхѣан игѣтынчрахон, исабаџхон...

Мзаут уи лылагырџкѣа хаџѣѣала дахылыхаџшуаз, дрыџџашъаны, уаџа илыдимџалеит. Иџахымхеит сыбзеилкаауам хѣа агѣыџѣара дџаиргыларџ, амалахазгы еергыхѣа зыџсы џакѣакѣаз...

Мап... лхала араџа дизааныџуамызт Мзаут иан... илхылаџшуа, дызбо-дзаџауа хѣа азѣгы длымазамкѣа. Ианамузах, дааныџны дџаргы иџалахуа здырхуада?.. Уаџа изеикѣымшѣакѣа, анышѣ дамаздо длымазамкѣа, агѣысакара дыџѣахар хѣагы даџѣшѣон... Ауаџы данаџѣлакѣ ахѣыџы дидызахоит, игѣы џџџахоит, игѣы џаџахоит, амаџ азыхѣангы илагырџкѣа нхаџѣѣалоит, даарыџџаушъартѣ еиџџ.

Мзаут иан уаџа илыдимџалеит, лгѣы дамысит. Ибон хаџала ѣ-мѣакы дышрыбџѣахаз, аха дшазнеишаз, дышрыбџѣыџџшаз даџѣшѣоыызт маџѣаназгы.

Мзаут игѣџакы, егѣа днахыкѣша-аахыкѣшазаргы, егѣа иныџѣиџа-ааџиџџазаргы, уаџа аѣамѣакы аманы ибомызт. Уи анагзаразы агѣымшѣара, агѣеилыххара аарџштѣын. Игѣылаџѣагы инарабџѣымгакѣа, ус уи амѣа даныларџгы иџахымызт. Ауаџы дызѣымшѣо иџоузеи адунеи аѣы?.. Абна дшылоу днылахѣашар, дхѣашъџа-лашъџахаргы џалоит, ихабарк азѣгы иааизеилымкаазакѣа. Убриаџынџѣ избеит ихы иџашѣаз ааџѣырганы, иазырхѣыџны инареихѣарџ. Имхѣазакѣа, дырџѣыбналаны, уеизгы џашъа изыџџџомызт. Рхѣаакѣа, рыгѣџыхаџѣа иахыынзарылшоз еиџеидыршон абри аѣыза аџагылазаашъа анроу инаркны. Урџ инарывакны Мзаут акагы мѣаџигомызт бзанџыкгы.

–Абасоуп сгѣы иџоу...шѣара шѣшазхѣыџуа сыздыруам аха... Исыџџаит, изгѣырѣеит, аха абас маџара сабанџатѣазаари?.. Акагы схѣартџзамкѣа, акагы саџсазамкѣа аџазаара

еиҫа-еиҫа исцәыһантәхо, исцәуадафхо, исызхымго аҫынза снейт... Ҳацкәынцәа ахы иаҫагыланы, ҳара араҫа ҳцәытатәаны... мап, уи фырхатцарам... ламысдароуп!.. Ашәақь ҳзымкзои?.. Ишцаҳзымкуеи!.. Иаҳкуеит усҫацәа!.. Ашәақь ззымкуа зәыр ҳаҫазарғы, ҳазларыцхрааша аҫақы ҳацшаап... ҳнарывагылап!.. Ргәы азҳархатцп, ргәы азтаагап... убас иахәтаны исыцхәзоит!.. Араҫа иаҳзыруа ҳаздыруам... ҳзыхдырҫьо ҳаздыруам... Инырхашәар, ҳацсы ааҳхырхуеит иарамышкала. Убриаҫынтә ҳхы ҳахәароуп ҳазынтәыкғы... Абна ҳеатаны, ҳара ҳтәқәа рахь ҳазкылсуазар ҳәа ҳаихароуп!.. – Уи зыцшра атахым ҳәа игәтақы реилыркаара иҫыназишәеит Мзаут, дхәатцәы-хәатцәуа дахьтәаз. Игәы итцхоз еиҫа-еиҫа деибанаркуан, деиланаршуан. Ахәыцрақәа идыркарахьаз ихаҫсахьа узаҫацшуамызт. Ихы аҫьаҫьараҫы акачырақәа, еиҫағы рҫеизырцәаны, иҫацшылара дырмашьцеит. Игәы ахәашьра икыдхалаз кыдызхышаз дызгәакуан. Дара уи иақәымшаҳатҳазарғы, иара дацәхьатцырц ихахьы иааигомызт. Араҫа ахгара, абри афыз атагылазаашьаҫы аҫазаара, дызтымцышаз бахтак дынтәшәазшәа, еиҫа-еиҫа деитцанаргәгәон, изыхгомызт. Еснагь ус ақәын дшыҫкалалоз, игәтақы изынамыгзар, ақыраамтағы ихимҫсаазо, ачымазаф гәаҫ итагылазаашьа дынтанаршәуан. Нас иҫазшьағы аҫеитанакуан, уафгы илахь еитцыхны дызиацәажәомызт, инеихыцсаанза.

– Мзаут иихәаз, аиаша шәасхәап, даараза сархәыцхьан уажәраанзагы. Аха иахьамзар уатцәы ҳәа сазыцшын, еимҫьарстак ҫалозар ҳәа. Аха, ишыжәбо еицш, еимҫьарстакгы ҫамлеит ҳара ҳзыхәан. Саргы избан абцар зышьтысымхра?.. Исылымшои?.. Исылшоит... Иара абраҫагы, бцарла ҳаикәшәазтгы, ас ҳҳабла ибжьаҳажьлозу?.. Мап.. ҳхы нарыдахшылон!.. Ацашьақәа араҫа иагьакуп, иагыфбоуп... Асы ақыр ишытытхьеит, аха афар рацәоуп, унытцашьшьуеит иахьабалакь... Мфакы абас иҫоуп – Шытгәын шыҫоу, адәеиужьрахь укылымсыкәа... Уахь ишәартоуп... Кындыгтәи ацсаатәаазарта аҫынтәи арахь ишутаху уаацшуеит. Дара уахьтәи аган зегы ааныркылахьеит...

Аерманцэа рымхурстақәеи ҳареи ҳабжъара иҳабжъгоу атҳәаа интаршәны уаф дцар алшоит, азы тамзар... Нас Ащыцанза бнала мацара узкылсыр, хыхь, ахәадахьы унхалон, иахьшәартамыз... Афбатәи амџа – абырсынтәи Кәыдрыҕа игоу амџа инаваршәны, бнала мацара Азтаха ункылнагоит. Нас, наҕ, бнала агәы шыҕоу уғынаухоит, акәара унырсны. Ишәартазам уаҕа... Ари абнара зеггы дара ирзыхьчазом, ирзаанкылазом... Ишәартоу – иахьабалакь асы азытра иафуп, азхытцрақәа рацәахар, уафы дызмырыргыи алшоит... Аха сара иахьагыи сдәықәлоит... саанызкыло ҳәа акагыи сымазам – сырахә ыҕам, сышәахә ыҕам, сынхара ыҕам... Сыцкәынцәа ахымца иафәгыланы сара араҕа санбанзаказауеи?! Аибашьра дузза аан анемсаа срыцәцахит, абарт роума сара сызцәымцо?! – итәаз днарылацшит Тарҕан, иблақәа цьарак итамгыло, ишаҕьшаҕьо, исхәаз иахырхәаарызеишь ҳәа. Уи игәаанагара цәгыамызт, ухафы иааугартә иҕан. Иаҕаххаргыи дацәхьатцуамызт, илаба нкыдҕааны уаҕхьа днагылон. Алашьцарагыи дацәшәомызт, ихышхытцәаны азы леиуазаргыи дацәшәомызт.

– Уара, уи сара сазымхәыцхьоу цьышәшьома, аха, сгәы излаанаго ала, даараза иусхьантоуп, иахцәыцгьахаргыи кәлоит... Азқәа ҳзырмырыр?... Насгыи макьаназгыи ишътаханы иҕоу асаҕны ҳашьтақәа рбар, ант ҳара хара хрышьтуама?... Бзиоуп, ҳара хдәықәлазаргыи, арт абаагои?... Ирылшома ариаҕара аныкәара?... – Кьахьыр аҕакәажәцәа днарыхәацшит, ихьантараны икәақәа инықәхазшәа. – Арт ааныжьны ҳазцома ҳара?..

Аҕыхьа зны, асы ахәылыхәа ианлеиуаз, Кьахьыри Тарҕани иакәыркхьан ахәыцқәа рыманы, Кәыдры шыҕоу бнала идәықәларц, аха усҕангыи асы иамышьтыр ҳәа ишәаны реааныркылахьан. Насгыи Кьахьыр ихәыцқәа иманы ддәықәлар, амџан акрицәрыхьыр ҳәа дацәшәон.

– Ҳара ихәхьлакгыи... шәара шәца... шәхы шәзахәозар!.. Амала, абарт смаҕацәа шәыцыстдон... абра иалгазар стахуп... Ҳара ҳапсыргыи, араҕа ҳапсааит!.. Ус ҳақәнагоит ҳара!.. Ххы иазаҳамуз акагыи ҳақәымшәазеит!.. – ихәеит Дыгә, икалақәаз

днaрызхэыцшэ, ахара ихы инадтданы. Иара ацара уаанзагы дақашахатмызт. Ахэыцқэа иахышэартамыз тыпк ахы ииагазар итахын, убри дахгэафуан еснагы. Иаацэажэацыпхыза убри нарфеикуан.

– Ишыкастара хэа сыздыруам сара... Ёык сымазтгы, сманшэалахар каларын... Сан арака лааныжыра сцэыхантоуп. Дызгап хэа салагар, илылымшар хэа сацэшоит... Арахь, амқақэагы еeimзар... ишқакастои нас?.. – Мзаут ихыақэа акакала иаairтуан, иазирхэыцуан. Ирзеипшу аус акны рхырхартэ зыманшэалахозар хэа еиуеипшымыз азнеишыақэа цэыригон, азфлымхара артартэ еипш. Рхэоу зеикэшэар, иарманшэалахарызшэа агэаанaгара инатон.

– Уан ара дыказаait... Дыгэраа рфы даанхажып... Ас мацара ицарыма, цыара еитасрак калап... Арт быргцэоуп, ирыхьрызеи?.. Ахэыцқэа хаманы хдэықэлап хара хэааикэыршэаны... Абас еиха еигьхап хэа сгэы иаанагоит...

Аиашазы, Таркан игэаанaгара цэгьамызт, уафы идикылартэ икан. Ишихээз ала, уафы ипсы фихыртэ, ихы еикэирхартэ амқа шылхтэыз иныкэирпшит. Мзаут уи игэы ааркэандеит. Знык, егыа цыабаа рбаргы, дара ртэқэа рфынза изнеигэышыар, нас ирыхылакгы агэхыаа зкыдаз, абарт ацнышқэа ирымпытапсыр акэын ирыцхараз хэа...

– Сара сызлахэапшуала, ацаразы хцоит... Хашпазылымсрыз абнара... аха, шэара шэазхэыцу цкыа, иаанхажыуа ашэартэ иштэхаргыло!.. Хара хгэагкра дара ирхыргар... ишакэым ирызныкэар... иршыр?.. Ихалшагэышыозеи нас хара?.. – Кыахыр уажэы дкэапза дшааиуаз, даёа хшыоткакык иназирхэыцит. Уи еихагы азфлымхара ататэын. – Уи шэазхэыцу шэара?.. – еитанакэиргэгэеит иажэа. – Мап... уи шэазымхэыцит!.. Шэахэапшла, иаххэап, Мзаут дцеит хэа рахар, ишқахазныкэои?.. Дабацеи?.. Иарбан гану иехыамеидаз хэа инахфамгылои, рабцыарқэа нхаршаланы, ачархэаоцэа реипш хапхыазаны... Нас арака хаказаара еихагы ишэартахойт... Уимоу, иаххэап, хахшыкгы ахэыцқэа хаманы хабналар, иаанхо ахамыштыхэ итадмыргылои?.. Рыблақэа шаапшуа рыпсы нархырхыргы алшойт... убри

шәәзхәыц!.. – Къахьыр иеааиркъахәит. Рацәак игәы азцомызт Мзаут иаацәыригаз азцаара ақәшахатхара. Аиашазы, уи узлаидгылақәашаз, дахьиашақәазгыы ыҕан. Иаггыцәгъан, иаггыхьантан, азхәыцра атахын дырџаггых. Ишәатәын, изатәын. Къахьыр иарбан зцааразаалакгыы иааимфыршәшәаны дназымхәыцкәа имџақәйтцомызт. Зны иара ихатә цкъа агәра анигалакъ, нас изеиҳәозгыы, ахы интарцшны, агәра надиргон.

– Шәца, нан, шәара... ҳара ихәхьлакгыы, ара ҳақоуп... Шәара шәхацәоуп... шәфызцәа шәрылагылазароуп... шәеґхьашәымкын!.. Абри афызә аамтазы ахацәа ирылшо зеггы анынармыгза, ашәартә еицәоу ашәартә хантагылоит... Аға ишихәтоу ифәгыламзар, ҳақәырхзаргыы алшоит... Мзаут деилагазаны дамоуп ариабжьарак... Иан ицсыша, ихьааигоит цәгьалатцәкьа... Арахь сара сзыҳәан икамлеит ацсра... нақ сацыргазар исыбаргәыз!.. – Хьыкәыр гәоу-гәоу, лгәы кыдгылазаны дшықоу удырратәы, даацәажәеит. Аха макьаназгыы лыхшыџ цқьан, лыхшыџ еиламхәацызт.

– Шәца шәара, шәца!.. Абарт ахәыцкәа шәызгозар, акы шәмыхькәа... Ҳара уажәшьта ҳазтахыда?.. Иахзырурызеи?.. – Дыгә агәақрафы иеилкаара аеаҳаранакуан. Къахьыр ииҳәаз рацәакгыы дақәшахатмызт. Ичымазаџ диманы амџа дахьзанымлоз даараза ихьааигон.

– Арақа ишықалаз шәымбои... Мзаут дцар, ҳара арантәи ҳахыргаргыы қалoit... Ус акәымкәа, ҳара ахацәа хцар, иаанхо, шәгәағ кны, шәыцстазаара шәалырхырггыы алшоит... убригыы иазхәыцтәуп... – Тарқан ақхьа ииҳәаз дацәхьатцуа даакәанызанит. – Арақа Къахьыр диашазаргыы қалап.. – нацитеит дхәыц-хәыцуа, инартәулазаны змыжык дзаацшылозшәа.

– Ишқәахцдари нас, анцәаузша... анахь иамуазар, арахь иамуазар?.. Абга ақырқы ҳашқанкылахеи!.. Ҳабанзақазаауеи ас мацара, исашәымхәои нас?.. Сара ас исзыхгом уажәшьтак!.. – Мзаут дшақь-шақьо даагәамтц-хамтцит. Ичҳара хыжжуа иалагеит. Иахьакәым дкыднакшалон, игәеибафара еиҳа-еиҳа ихдырра имнақьон.

– Арака азхэыцра атахуп, Мзаут!.. Шэымбои ишыкалаз – ажьа шкэакэа зкыз хайфызахеит... иоухашьтыр – хан дыпсуа, иоухмышьтыр, хаб дыпсуа... иахьакэым хкылнагаргы фалоит... – Кыахьыр зызбахэ рымаз аус акны иахьазыхэан хырхартак изалкаауамызт. Мачк ачаанкылара, азыпшра атахызшэа дазхьанарцшуан ари излацаажэоз аус. Нас маншэаларак фаларызшэа, цсеивгартак роурызшэа, гэаанагарақэак наизцэыртцуан.

– Мачк хаапшып, Мзаут... Икало иалудыраауеи?.. Ас мацара ишпацари?.. Хара хтэқэагы акы иазымхэыцзо икоума?.. Хадгыл рыцхахэ, аға хэымга дықэцэқэасуа, ус иаанрыжьрым... Иамузар, нас ачаамфакы азаххэыцп, ишпақахцари?.. – ихэеит Таркан, ихэыцрақэа неизыркэко. Мзаут игэы дамыскэа, ашышьа-шышьыхэа днарцхьаиркэкеит, аамтала акэзаргы, иара дызмыртынчуаз, дзыхгэакауаз иеышэарақэа. Егьа ихьааигазаргы, егьа ичазтфэилихызаргы, уажэазы дацэхьаркит ихықэы ирулакгы, инаиабжьаны. Ус атахны ирыцхьазон. Аизхэыцра иацэхьатцуамызт дарбанзаалакгы макьаназгы.

Ахысбыжьқэа анеиқэымтэо

Асы шытыцуа, уажэшьта уафы ипырхагамхо ианыкала, иазыпшызшэа, ахысбыжьқэагы еиха-еиха рымфхак дыртбаауа иалагеит. Зны, иааиқэтэеит, иахьала уажэшьта уаха рыедыртцысрым хэа ушырзызырфуа акэымкэа, акэкаахэа инеилартзон инеишьтарххны. Нас, иаацьоушьаратэы, акыраамтазагы еихсыгыамызт, ажэфан цырцаажэаауа, адгыл ырхыцхыцуа.

Мзаут абарт икалақэоз убриакара дыртэыртэит, ианимахалакь, еицakra дук фалазшэа, ацсабара инахатэаз атынчра ахгара ицауадафхон. Даға дунеик ахь дкылсызшэа, рыедыртынчызшэа ианибалакь, иааизымбатэбарахон.

Ушпакалои, мшэан, ахысрақэа анеихсыгылакь?.. Улымхақэа цуухэа рыбжы гоит... ура, узатэушэа, адунеи агэысакара унанхалахуеит, икауцара уақэымшэо, ухы агарта уамакэа.

Мзаутгы зны-зынла абри аҭагылазаашьаҕы дынтанаргылон, аха зны-зынла, еихаразак уахынла, дшыцәоу акәымкәа, ианааиаҳалакь, дцәырҳаны дындәылкьон, иахьынтәигоз еиликаарц абартца дныцәгылон, ицсы заны дазызырџуа. Иарбан бцъарыз идырхысуаз акакала дрышьцылахьан, игәникылахьан... Зегь реиҳа ишәартаз – ахысга дуқәа шыжә-ашыжәхәа ианҳалартцоз акәын. Рыџнқәа зегьы архыцхыцуан, адгьыл артцысуан иргарџеаруа.

Рқыҭа абас иахьалахысуаз игәы цнажәон Мзаут цәгылатцәкьа. Ахы цаҳәцаҳәкәа жжа-жжаза атцх лашьцара иалууааны ианцоз игәы нтыршьаауан, аҭацәыхәа иналакшо. Иахькаҳауазгы, амацәысеимкьара еицш, амца нархылкьон ицәытцарлашаауа.

«Ацсра шәыкәшәандаз, ацсра!.. Хақәышәхырц аума шәгәы иҭоу, шәара ацзамшьақәа?!» – игәы дынҭакаауан Мзаут, деихәлазгәоз иеынампыцжәаны.

Шыжьла, рыцсы ааитаркуазшәа, мацк иааихсыгьуан. Адунеи цәцәырахазшәа, икәызгаза иаанхон. Ахаа нас, пулемиотла, втоматла инеилартцон, еиқәтәарак рымазамкәа, ишыкарцалац еицш. Абзарбзанқәагы агәыз-гәызхәа инарыларыжьуан инахараны. Атанкқәагы ақәыр-кәырхәа инеишьтартцон, рышьтыбжьқәа оумагаха.

Мзаут гәынхәыцystала дрызхәыцуан абарт зегьы ахьымџысуаз, иахьеилабылуаз, иахьықәйбахуаз атыцқәа.

«Ари – Кындыг ауп... кындығаа рыцҳақәа, иґамгылеи аға хәымга ишрылшоз ала!.. Ицәыркьа-цәырасуа иаакылкьаны, рхы агарта рмоуа, икәыбаса инықәцаны, абнара рыґенамардон аамҭала...

Ари – тамшьаа роуп... тамшьаа агәаққәа, инархыр-гахьоузеи?! Хацәнымырха аибашьратцәкьа иаџуп, хьатцшьак рымаамкәа... Зыхьз хара инаџхьоу Ануаа рхәы уаџ даврижьуама... рхы ақәырцойт рыцсадгьыл!..

Ари мацк инаххароуп... Мықә... Мыркәыла... Еихсыгьрак змазам аибашьратцәкьа цойт. Ахәымгақәа рымчра зегьы арахь идырхеит, ацсуа қыҭақәа ґахыцәтцәаны, иахырцаз ашьхарахь икґарцаларц... индыртәарц...

Сишы!.. Ари – Акәа... итдлашаауеит, итагәыргәыруеит. Наҕсынтәи иаларыжыуазар акәхап хара хтәкәа... Иҕоу хазхәода?... Еилкаашыас иаутозеи набжьоунтәи?... Иа Анцәа хайкәырха, Анцәа уҕазар!.. Хрыцхашыа!.. Цәгьала ихашытоу, цәгьала дымҕасааит!.. Хәгәнаха иумыргахын иҕсы ахынзатоу!..»

Мзаут зегь хьааигон, зегь иныруан, зегьы дрызфлымхан. Уахынла дзыцәомыт, ҕынла даргәатеиуан уафы ишиимбац ала. Ихкаара-игәараҕа днытшәаны хара дызцомыт. Алеикәатцәкәа реицш, ихраазраауа иаацәырҕьон ақыртуа исалдат, иахынтәиааз узеилмыргазо, иузгәамтазакәа. Итацәыз ҕнәтак иныкфампшыкәа изеиҕсуамыт.

– Шәаангыли, ура!.. Сишы!.. Иҕоу шәмахәзои?! – ҕенак, шыыжымтанк, зегьы еизаны иштәаз, Таркан абартца дахынтәагылаз, ицәа даатазызан, днарытхәхәеит рцәажәарақәа ныпхьаирҕәкәарц.

Ари захаз, иҕалазеишь хәа, индәылибахәеит.

– Азәы дхәкәлозаргьы, уафы иахауам араҕа!.. – даагәамтц-хамцит. – Шәаазызырҕишь, иҕоу шәмахари!.. Анибартцәара цоит, шәымбазои!..

Абартца инытытцын, инаскьаны иааикәагылеит. Ахысбыжықәа гон, оуман иҕартцоз.

– Ари Кындыг аганахьалоуп... Аҕара иажәлеит... Шәзырҕи, ус акәзами?... – Таркан ахысбыжықәа ахьгоз ашҕа инхьаирпшит. Аҕара аназара шыҕаз агәызхәа иналахысуан, нас автоматқәеи апулемиотқәеи кәыр-кәырхәа инеилартцон... еилашыҕкзаны...

– Аиеи, Аҕара ауп... иааигәазаны иуахауеит, шәымбои!.. Рыпсцәа лагьы-хәагьы еитаргааит... хзықәшәазеи ура, тахак шпәхарымтои?... – Таркан дназытҕьеит, иахауаз ахысбыжықәа дырзаапкны, дузеикәымкуа. Чхарас иааурпшраны иҕоузеи, ура утәкәа ирҕагыланы ианрейхсуа, ианыршыуа... Мзаут зны анахь дцеит, зны арахь дцеит, даруалуашон, цьарак иеизеикәымкуа. Иацгы убрахьтәи аганахь, аилашәшәра иаарымнахаанза, аибашьра гәҕәатцәкьа цон, абцьарқәа зегьы рхы иархәаны. Акыраамтагьы, еихсыгьуамыт.

– Анцәа ирыцхашьа... анцәа ихьча ҳацкәынцәа!.. Аға хәымга ихәкәлаз хланцы длеиааит!.. Хныртәара иашьтоу, дара згаша анцәа иҕатца!.. – Дыгә, ажәван днатцапшын, дааматанеит.

Урт уи иазызырәуа игылан акыраамтагы.

Ахысбыжькәа хәычы-хәычла, аҳаракыра аҕынтәи аеыларкәа, лбаака ииасуан.

Ацыхәтәаны аеыцынхацәа ахынхоз Кындыҕка ахы археит ишазыпшыз.

– Арт пхьарцазар ҕалап ирылмышакәаны!.. Еиха-еиха рышьтахька ипхьатцеит, шәымбои!.. – ихәеит Кыахьыр, мацзак игәы шцәытцакәандаауаз инырцшуа.

– Урт уака егырылымшеит... рыбга җырцәеит... убриоуп сара еилыскааз!..

Мзаут дырәагыых дырзызырәуан, еиха-еиха зыгезыртынчуаз абҗар шытыбжькәа.

Уи ухы икәукрын, уака иааикәтәазтгы. Ишыпшыз акәымкәа, уажәы аҕәкәахәа инеилартцеит иаша ақыта агәы шыҕаз. Атанккәа агәыз-гәызхәа ирылахысуа рҕынархеит. Нас аиҕахысракәа убриакара ирацәахеит, уцәа унтанарзызаарын.

– Иҕартцаз шәымбои, арт арсынтәи ирыжәлеит... Аусхәарта шыҕоу. Уа цкәын мыждакәа, иназтагылазеи, иназәагылазеи?! – Җаркан даалеишеит, аҕатын неиҕытцакны дыгәрымуа. – Сара сзыкәгыгуа – хара хтәкәа аҳаракыраҕы икәтәоуп... ант аҕсықымқымкәа уахь ххалоит хәа иалагаргы, иҕандырцәоит, аа, ишәымбари?! –

– Җаркан даалеишеит, аҕатын неиҕытцакны дыгәрымуа. – Сара сзыкәгыгуа – хара хтәкәа аҳаракыраҕы икәтәоуп... ант аҕсықымқымкәа уахь ххалоит хәа иалагаргы, иҕандырцәоит, аа, ишәымбари?! –

– Уа Анцәа хрыцхашьа... уа Анцәа хрыцхашьа!.. Хара акагь ххаразамкәа абас ихәкәлаз, Анцәа указар, лахьыцәгьа изыҕатца!.. – Хыкәыр лыхцәы дацрыхауа, дшәиипшыиуан дахьгылаз, лылағызрзкәа лызнымкылакәа иналҕахәхәит.

– Иҕоу жәдыруоу... абарт хьатцны абрахь рҕаархар, харгы иҳажәлоит...хрымпыхьашәар хәанрыжьюама...ма хара хтәкәа харшьуеит, ма дара ртәкәа харшьуеит!.. – ихәеит Мзаут, азиас арра злымшакәа иныҕынхалаз иеипш дахьгылаз.

– Аиеи... хәарас иаҕахузеи... хеыцхьахкыроуп!.. Акрыфарагы хәдымразеит!.. – Кыахьыр дынхьатит.

Ахысбыжкәа игоз еиха-еиха рычедыртбаауан, еикәтәарак
картомызт. Мзаутраа рееибаркны абнарахь рёйнархеит.
Еиха иахышәартамхоз тыпк алпшааны, ахьацакәа рымтданы
икажыыз ақыдуахәа ду рыеныкәыркит ихакь-псыкьуа.

Аилашәшәра иаарымнахаанзагы уака икан, ихьтакны,
икәаркәашьеиуа иахыкәгыжыбауаз адгьыл зеггы акыр
еикәыркәахит, ршыпышытакәа анхалартә еипш.

Акыраамтазагы аибашьра еихсыгыамызт...

Илтшәадахеит уи аены ажәылара кәзтаз. Акыртуа ир
ааха гәгәа анроу, ихьагәгәаны ртыпкәа рахь ихынхәит,
рыштыбжык умахазо...

Аухантәарак Мзаутраа рхы еилакны, имыцәазакәа
иаадыршеит ишуазыруаз, ишыгәжәажәоз. Даараза ихьааргон
рхабла ачкәынцәа изырмыцхраазакәа, акы ихәартазамкәа
иахьаанхаз. Цыхьбжон агәазы шыоуки агәарабжьара
ибжыаналан, акакәахәа рыонкәа ишрейхсуаз илыбжыисны
ицеит... ргәыпжәара алархыргарц, рхьаакәа алеикәдыртәарц
рхы иаатәшәоз мөапыргон... изцәыпхашьараны икааз!..

...Мзаут игәы еилазхәакәоз, чаамтанык еипшымкәа,
ицәеикәылеит. Акы дшазхәыцуаз, даеакы ааизцәыркьон. Нас
дбалыбатә дзалтуамызт.

Еснагь згәыргыахә зфыкәыхәхәы, зыпстазаара еила-
цәкәырцо, еилачәо имөапысуаз, уажәы акы инахәлабган,
игәалакара уаха иааизеитамкзо, еидара хьантак икакаә
иныкәхазшәа, илакта неихәлахан, дузымдырыртә еипш
ичааитәикит.

Дабакоу анкятәи Мзаут Ацанба хәа изышьтаз?.. Ипцта
ифабаба, иаразнакы днеихәлазгәаз дзампытымкьакәа,
ичышпеитеики ухәарауазеи?.. Дышпанеихәлахәи, дыш-
панеихәлабгеи?.. Дарбаныз уажәы инаихәапшны згәы
даарыцханамшырыз?.. Икәра иаалыркьаны акара
нахылазшәа, ипштәы ихыгга, ихәыпсы хаххала, ахәажәцәа
наикәлазшәа... "Мап, ари Мзаут иакәзам, ачазәуп... аибашьра
иалтыз, зеггы зцәызыз, зеггы ирцәынхаз... акьала... арыцха."
– наугәахәрын.

Мзаут рыцха, хар имазамкәа дшыказ, закәйтә хамыштыхәроузеи дызтанаргылаз!.. Абриақынза днанагап хәа згәы иаанагодаз?.. Шақаџ алаблыда, шақаџ хнартцәада?.. Шақаџгы ықәнахыда шыағанкыла!..

«Иртахузеи, анаңалбеит... иртахузеи?.. Ирзымхазеи уаха ҳадгғыл иалырцәыцәаахыоу?.. Ант аңсымцқяқәа рызхара зыкалома?.. Ицаркәақәааит урт абрахь иқәызгапаз!..» – Мзаут игәы неибадырфон, дырџагыых цъаракыр акы ҳампыхьашәозар хәа агәарабжыара инабжыалоз дахьрызкылпшуаз. Ихапыцқәа аґґәа нарытгон, аха илшагәышыоз атымтшәара итаһаз, абцъар зкымыз ауаџы...

Иалыргашаз алыргахьан, ицәдырхәхьан, аха рыпсы рзықәґомызт ампытцахалаџ-гәымбылыџцәа, ари адгғыл уажәазы гәақрыла итәыз. Анышә рзымгеит аамчыдраһаз, акы аанырмыжыт. Мзаут иказшыа еиха-еиха аґеитәнакуан. Агәамтц-һамтцра, аңсеибакра шытикааит даазқәылаз...

«Сан боуп зегь зхароу, сан!.. Бара инабыхкьаны шыаґак насзыкамтцо сышқантахеи абрақа?.. Бара бсымамызтгғы исыбаргәыз... изулакгғы сыпсы рцәызгон... ариақынза схы назымгаргғы қаларын!..» – игәы интихәаауан Мзаут, аха иан рыцхагғы илхарагәышыаз, ақаршқәа реипш, дыхтазкуаз дырзымпытцымкьозар... Иан, егәа ус иказаргғы, излыхтынкьомызт иара дзықәшәаз зегғы лара иналхаратәны. Аибашьра зегғы ирзеипшын, азәгғы деилнахзомызт – ангғы, аңагғы, ахәыцгғы, адугғы – дарбанзаалакгғы. Уи иара дахьгәақуаз ус инарбон, ус итәнахәон...

«Сара, егәараан сыказаргғы, арантәи сцоит... Ара аанґасшыа сымазам!.. Ахәымгақәа сышқанарылахеи хнеибарқыґуа!..» – амшқәеи атцхқәеи неишыталон игәгәа-гәгәаза, еилгарак рымазамкәа, гәнаҳарыла итәны... Мзаут игәы итыхоз изырманшәаломызт макьаназы...

Аңси-аңси анеитнырыцсахло...

Адунеи уқәнатцы сзықәшәарызеи умхәароуп. Егәа уеацәухьчаргғы, егәа уацәыбналаргғы, улахь иану зегғы

акакала унарықәшәоит. Ус анцәа лахьынтас ихәитазар акәхап, узацәом, узацәыбналом...

Мзаутгы, хара хәипш, илахьынтас дзахымпеит. Уигы, абжбаапны еипшымкәа, апстазаара аганкәа зеггы, иахьынзаилшоз, хәычы-хәычла акыр дныкфәнарпшит дынфәырхәацәауа. Иапхәакагы шака шытоузеи, ихигараны икоу, дызхымпаша, дызтымсыша... ипеипшугы здырхуада!..

Ашәкәыффы данышәкәыффа, апстазаара акәаматцарақәа зеггы цқәа далампшыкәа, дкыднамкәакәа, игәы еибамырфакәа, ипсы ифамтакәа дунеихаангы ашәкәы бзиа шизымфәуа агәра узыргәкәаша рацәазоуп. Алитературатә тоурых афы имачзам ус иупылақәо. Ихәапызапуа зеалазыжкәагы, ишнеишнеиуа зымфәа инкыднакәахуеит, амшын ацәкәырпәкәа ацакәа ишкыднакәо еипш, инкыдхәашалартә. Насоуп рыхдыррагы анцәыртыхуа... Шака азеибафара, азеилафынтра дарблакәо, дкыднакәо акара изеигхәоит, дазрыжәуеит, нак-нактәи ипстазаарафы ихы иаирхәартә еипш, уаанза, гәкажырак камтакәа, дзацәцар, аиаша афра икәкәаза апхәаф дача дунеик изаанартуеит, уаф дызхымсыц, уаф дызкәымпшыц, ифәыцхәараза... илапш ахьынзаназо инытцеикыртә еипш...

Мзаут акыр дрыпхәахьан аибашьра иазккәаз ашәкәкәа, аха хәтала астәкәа далапшны имбацызт, имахацызт. Апстазаара татцгәыс иамоу аиаша ацәыргара зеггы ишрыцку абыржәеипш икказа ибла ихымгылацызт, дазымхәыцыцызт. Апстазаара ишазыкәпатәугы лабәба, хәхәхәчарада иаша дынтанаргылеит. Уажәшьтарнахыс, дзеикәхар, ихәыцрақәагы рычешейтаркуаз агәра игон. Ирфәиарагы ача хырхартак шышьтнахуаз, еиха дшагәыланахалоз, хымпада итагы инахаракынгы уаф дазхәапшыртә дазнархәыцуан. Уахагы цсыхәа амамызт.

–Абри хара хзықәшәаз, ихәхтәагаз зеггы ашәкәы ианутцоит, хәпсы еикәханы хәзтыцгәышьар... Насып-аамтак хзыкалар...

– Таркан уажәы-уажәы иаацәыригон Мзаут днаихәапшны, уи игәалакара аеетакны ианибалакә инаихикварц. – Атоурыхтәкәа абракоуп иахыкоу – ихытхәаам... хәзтагылоу, хзықәшәаз, аибашьра хәхыкылнагаз...

– Хара набжьоуаа хтоурых ишахэтатцёкьоу азэггы имыџзацт... Хапстазаара ахац ишакыз, инаџьар хнықәхәаша, хнықәзаа хашцоз, еснагь ампытцахалаџцәа ирыкъяны ашәартә хаштагылаз, хадгьыл хшахдыркъоз, хшақәырфоз азаарызга... хыхьынзаназаазо хыхькыдкъаз, хыхькыднарцаз... шақа цөыргатәузеи?... Мзаут аамтақ иоур, уи илшап хәа сгәы иаанагоит... Знык хзеиқәхагәышьяр, убри ада аџауск умкыроуп, иушәымзарггы, иухамзарггы, уфатә иагзарггы... Уи – аусқәа зеггы иреихауп... Цхыраарак утаххозарггы, хара хуцхраауеит ишхалшо ала... Амала, ихахтаагаз аиашатцёкья нытқааны, ашәкәы иахзанутцоит, егъа уаргәақырггы, егъа иуцәыхьантахарггы, дасу хзеицшрақәоу, иахқазшыақәоу, хзызхәыцуа, ххықәкы мырџашьякәа... хамчггы ахьынзаназо, ихалшароу... агыгшәыгцәа зхарцоу хрыхәладырбгарц, хапстазаара џахыртцәарц ишашьтоу... Ихабашьуа ампытцахалаџцәа ргәымхарақәа зеггы џаџаза, ргыгшәыграқәа зеггы хәытцырцшааны иааурцшуеит, ицәыругоит, иацхьо ргәатцанза инеиртә, ргәы тнашьаартә. хара ханықамлоггы ирдырааит аибашьяра зыхкъаз, хыхькылнагаз, хазтанаргылаз... Аибашьяра ианакәызаалакгы џеи шахылымџаауа, изыхәтазам, изхаразам, акаггы иалахәазамкәа, рыпцстазаара ишалнахуа, ишыхнарцәо, ишықәнарзаауа... Ажәлар ртоурых аџра, ааныжьяра ус имариазам, уи аџбабаа ду ацуп, аха уажәнәтә убри уазхәыцлароуп, иадугалалароуп амаџәахәқәа зеггы мац-мац, уашьтан ишутаху ухы иаурхәартә... – Кыхьыр итахын аиаша зхәашаз, атоурых тцабырг аазырцшышаз нтцамта дук набжьоуаа ирызкны иаанхарцаз.

Мзаут ида уи назызгашаз уажәы арақа азэггы дибомызт, насггы Мзаут дшалапшыз еицш, егырт абалапшхьаз, иабардыруаз арысқак ахлымзаах итазыргылаз аибашьяра иахылкъаз агәнахарақәа.

Аибашьяра анеилгалакъ, шьоукггы инеиқәырчақәа инықәырцозар акәхап, хәышәбылфџык рцынта интәмсзакәа, хык нарзывамсзакәа, дара злахәымыз хтысқәак инарызкны, инеиқәыреаџаны... Уи нақ-нақтәи усуп, ишықалаша уаџы инарбоит интарџацааны, ахыццакра абатаху...

– Уара убри анагзара уеазукуеит... убри хзынаугзоит...
Хара абас хухеаңшуеит, гөкажыракгы ааумырңшыроуп...
ас мацара ишпацари, цыара мрашеахеацкгы нхэйтцацчап
хара хзыхеан, хаикэзырхаша... уи агөыгга хамазароуп...
Иамузар, иахцөыцөгьазахар, абра хазтымцуа икаларгы,
уара аеамфакы узахаңшаап... ухы рцөгартө, убналартө
еипш... Хара ихахылакгы хыхааит!... Убри хзынагза,
хаңсы еикөхаргы, еикөымхаргы!.. – Таркан уажөазы убас
итахын. Убри хэыцыртас иаашьтихит. Уи ус дук ишазхөаз
ихахы иааигахьазар акөхарын. – Мышкызны азөы
халаигөалаиршөап... халеиликаап, иахлахынцдахазгы
гөырфө хьантаны дназхөыцып... игөы арңшаап, илағырзкөа
нханаркөкөалап... рыцхашьарак наизнарцтысып...
рыцхашьара-гөылрак зцоу уафьазар... – нацитцеит
атыхөтөаны Таркан.

– Сара уи сазхөыцуеи жьтеи акраатцуеит... – ихөеит Мзаутгы,
абри дара ирхөоз дацөхьамцыкөа, иеамаратөны. Игөтыха
еснагь дшамыртынчуаз, дшаргөатеиуаз, тахак шинатөз
инубаалон, иара рацөак ицөырганы дшаламцөажөозгы.

Иара ианакөызаалакгы, шьоукы-шьоукы реипш,
игөтыхакөа цөырганы рылацөажөара казшьас имамызт.
Ус икакөазгы рцөажөара анаахдыртлакь, изымчхауашөа
анибалакь, рылафөмтзакөа зымфө днарпыртцуан, оумазак
карцарашөа, рыбадакьракөа изыхгомьзт, ажөала егьа
рыөедырңшзаргы.

– Аиашазы, уахынлоума, еынлоума, изысымхөарызеи,
цсеивгарак анаасоулакь, убри сназхөыцуеит. Тахакгы снатом,
аха уажөы уи снапы аласкыртө еипш сыкам... сеилазхөакөо
рацөазоуп... Хыхыкылнаго сыздыруам ари хазташөаз...
Сара астөкьа дунеихаангы схахы имааицызт абри
афьаза азыблара халашөап хөа зегь реиха ихазгөакьазоу
хаңсадгыл афь... Хара иаабаз, хазлаңшыз, иаххаагаз...
дырфөагых иаххаагараны икоу – шөкөык ианзаломө?...
Ацабырг абла сынхыңшылеит сара абрака... ас шамахамзар
сынхымңшылацызт абриакара агөак-цөакра, арыцхара,
алағырз зцыз... Уажөшьтан сара сзыхеан абарт зегьы

тоурых даҕбақәаны исзааныжбыр, иааира дук згаз иеиңсхы сыңхьазон. Уи шәара ишәымхәазаргы, сара акырынтә саргәырџахъеит, саргәатеихъеит. Уи шәара шәацәымшәан... ҳаибганы уанза ҳазнеигәышьяр!.. – Мзаут ихьяакәа уажәада ас иаартны ицәыримгацыт. Убас игәы иаанакон, аибашьяра еилганы, абарт ирыхтыргаз шәкәык изантцар, уи уаанзатәи ишәкәкәа зегы инарылукааратәы иҕаларызшәа. Мап... уи дахъзап Мзаут, абыржәык изеикәхагәышьяр!..

– Шәымшәан, иҕастдалакгы жәбап!.. Амилаҭ маҕ амчхара змоуамилаҭдуишахәаеуа, уаха егысылымшазаргы, иҕбаҕбаза иаарпшны атоурых иазаансыжып!.. – Мзаут игәыгҕра назахар иҕахын... Имгәыгкәа иҕсхьада?! Ңарҕани Кьахьыри рхьаа Мзаутгы ихьяан. Уи ихәапшуан рҕахәы шпеизымхәари, ақбаад аҕы инаганы ишпеизанымтцари хәа. Ибла иабаз, илымха иахаз еиха ишьятаркны, еиха иҕстазааратәны ихы иҕагыжыуан дагәылахаланы, еаамтанык еиҕшымкәа...

...Иззыпшзамыз, изқәымгәыгзоз ианақәшәашаз аамта ахынта-шынҕара иҕагылан Мзаутраа. Акы ирызхьааханы ишазхәыцуа акәымгәа, еилапыҕхаха аеакы нарызцәырҕьон, иахькыднаҕьо, иахьхықәнажыло рзымдырзо. Аха, анцәа иҕьшьоуп, маҕк хаархаштит, уажәшьта уаха хамқан иқәымларгы иудыруеи хәа рычәнааикәырхәалоз аамтазы, ҟапхьа иҕыцхахараза, ихраа-зраауа, изышьтоу узымдырзо, ргәашә инылаххуан инкылапш-кылзырыџуа.

Мзаутраа, урт ашта ишааталалаҕцәҕьа, рееидцала-рееикәархә, рыхәдаҕьалқәа нарыкәарчә инагылон, аҕазаара ааста аҕамзаара еиҕшьо. Ари зныкым, ари шынтәым...

Убри аамтазы, ирызгәамтазакәа ашта иааталаз иаразнакы ртынчра ааилархәеит ирхәатцәы-хәатцәуа, рхы ахьыпхьаркшаз иакәымшәо, еилархәапызапуа.

«Ихатчырбаазеи, хзыхьҕазеи, анаҕьалбеит!..» – игәы интихәааит Мзаут, абҕьар иатцаз дрыхәапшуа.

Кьахьыри Ңарҕани, раҕхьаҕа пытк инаскьаны, рҕеыриашаны иаагылеит ихархәарызеишь хәа. Егьыртгы шааиуаз иаша иаарыдгылеит иҕабыг-ҕабыгза, акы ишахгәамтцуаз удырратәы.

– Ахацәа, аштаб аҕынза шәаалароуп... аштаб аҕы шәырҕахуп!.. – инарыдыртҕеит рҕааихаршәны. Бзиарак ишазхәамыз уеизгы иудыруан. Ишҕакарҕарыз, мап рызкуамызт. Гәамҕхара-ҕазшыак рытдубаауа инеиҕаҕшы-ааиҕаҕшит.

– Ишҕаҕахҕари... хәкәшәеит... хамцаргы рымуазар акәхап... хцароуп... – ихәеит Тарҕан иҕааимарҕыхәны. – Хәанза тынч абра шәыҕаз... иахзырурызеи?.. – рхәан, Дыгә дааныжыны, рыхыкгы аштә инарыцтытит абцбар зкыз.

Набжьоуаа рымҕа унанылар, уааигәырҕарын.. Наҕ-ааҕгы ашәаҕыҕаҕ рышәшыра уцашышы, иҕхынразааит, изынразааит убла хыркуан еилҕаҕа еилагылаз. Хылаҕшрадагы иаанрыжыуамызт, шамахамзар... Зны асасцәа рзааногон, зны ус, аҕсабара иазгәышыуаз, рхы-рыхшара рҕааибаркны иаабжбалон...

Амҕа нхатҕеи-аахатҕеиуа, Набжьоуа инагәылсны, ашьхара ашьапаҕынза ицон. Ашьхарахь даҕа мҕан иаҕаҕалаз...

Набжьоуаа рцара-раарақәа маншәалан даараза, ишырҕахыз иахьаартәххоз, рацәак рхы мыргәаҕкәа, ицаны иаауан. Ирытдашыцқәозгы, набжьоуаа шынхо, набжьоуаа шынцуа, рыҕеибыртәз жәбарауазеи шырхәоз, рылаҕш цәҕа рцәам ианыртартә, иааихәлабҕеит, иааихәлацәеит... Цәҕала инарызхәаҕшыз, цәҕала инымҕасыртә, Анцәа дырзыҕашкааит!..

Набжьоуаа рымҕа арт рҕызцәа дунеихаангы ибжбанамҕалацыт... Ибжбалозгы, агәымхарақәа згәы иҕазкуаз, акькыхәа ишәышәуа, рҕатца иалаччо изыбжытцуамызт. Урт ирыхәтәз набжьоуаа ирдыруан аҕыҕыхәа...

Иабаҕоу анкәтәи набжьоуаа рымҕа... зегы ирзеипшыз, зегы знысуаз?.. Еснагь амашынақәа зынхысаа ицоз, жәларык зынзалоз... уажәы узанымло, ицәҕыхаа, еиларҕынты, иузымдырыртә икарҕахьан: ажрақәа еимаханы, атхәа-тыжаарақәа узыртымсуа, инеихуҕаҕыҕхьаза ахәынцәа, азыткәа унарҕахауа. Уахгы-ҕынгы таха азымҕоз амашынақәеи, атракторқәеи, атанкқәеи

ипхастартэхан. Урт рыдагы, ушнеиуа акэымкэа, атыжаа дукэагы унарыепынгылон, унтагылар узтымышэхэо, ақыта иаларыжьюаз абомба хьантакэа ахынкахауаз иткэацны итыржааз ыушыап. Урт еихарак иахьубартаз ацхакэа ахьхыз рзааигэаракэа рфы акэын.

«Арт хара хтэкэа роуп иказтаз... арахь ибжыалоз атанккэа алапыржэарц...» – игэы интихэхэааит Мзаут.

Набжьюаа ага хэымга имѡакэа зегы ркырц икарымтцоз арбаныз?.. Ауафы ицсы данакэыцшлакь ауп зегы данрызхэыцуа. Агаз балон дукэа еиттацаны, амѡафы итажны ирыман, ага итанккэа рѡаархар, ирытапыржэарц... Арака ицэгьамкэа ишеибашьыз уафы ибартэ икан. Атанккэа ѡба, рыцкэа хырцаца, икэыбаса, ацхафы уназаанза, агэѡара итажын. Руак абырбалкэа ирхыкэыршаз ахрыѡрны, уафы измыркэацазо икыджылан, егыгы ахэда хжэан, арыцхарацкэа ишакэшэаз мѡашьо...

Мзаут даатгыланы цкэа днарыхэапшыр итахын, аха уи афыза аамта изтодаз уажэы, абцаар зкыз нарышыклапало иахьааиуаз...

«Абриоуп шэара ишэыкэнаго!.. Шэабацоз арахь шэахазала, шэыжѡа ткэазшэа?.. Хакэышэхырц акэызма шэгэы итаз?.. «Еадаиала иааргаз сакасала дыргеит» хэа, шэызларгашазгы камлеит. Шэацал Набжьюу акэзаарын иахьыказ!..» – Мзаут илацш изрыкэгомызт урт аихаза хьшэашэакэа...

«Ари – Алдыз иѡны... ари – Арзакан иѡны... ари – цыбаа-гымха Арушан иѡны... Инарзааргазеи, инарзырузеи?.. Ицэыббыл-цэыббылза, руацак гэыцэкэа нарылыхэхэо, изакэытэ рыцхароузеи иназыкэшэаз!..

Ах, Набжьюу, Набжьюу... узындыриази уара рыцха!.. Ушпаныкартеи ула ахытоу уафы имбо, уаѡ дзуѡампшуа!.. Дарбану зылагырзкэа хамкэкалалакэа абрака иниасуа?!

Шака игэы еилархэооз, шака деицрадыршэуааз цсы рхазамкэа икэацтахаз анхартэ тыцкэа цэыббыл-цэыббылза иахьибоз.

«Абас акэхап акэзаара, ахыцсаара шыкало... иантацэлакь, ианкэацтахалакь... алакэа ууа ианрыххалалакь... Мап... мап!..

Уи калашья амазам!.. Набжьоу наунагза ус шытанкыла иузыкэыблаауам!.. Набжьоу аанхоит!..» –Мзаут игэы фенархэацаауан дназхэацшуаз.

«Рымч зыкэхо итацэыз аонкэа роуп... Ашынкэа еилархэаша икэыртцар, аиааира ргарашэа рхы иажьоит... Уи ус калашья амазам!..» – нас даахьатцны, Мзаут иара итэала игэы ааиргэгэон.

Иеицыз азэгыы фетзомызт. Дасу рхэыцракэа ирылан. Рхы рыкэае, ахэынцэа интахауа амша иахьаныз гэаныла инцэытцахэытхэытуан. Абцъар зкыз урт ирышыклацшуа рышытахь игылан, иатаххарггы, ишакэым зхы мшапызгарц назгэахэуаз, дрыцхамшызакэа акакэахэа, ишынеигэыдытцара...

...Закэытэ цыбааз интабахьаз абрака инхоз Разанбеи, абри ипсы зыфхэараз, дхабыхацуа дызтахандеиуаз игэараца, ишэыртцлакэа, изахэатра, згэы иамыргакэа иныкэигоз, гэеитцыгас, гэышытыгас имаз... уажэы ишыакэаны, еилакэакэаса еилажьын... Атанккэа ахыкэдыргыжьаауаз анышэ еиларшынты, атыжааракэа узыртымсуа, еилакэаха-еилартэины, рыцхарак ишакэшэаз мшашьо иахышытэз дарбаныз згэы фнамцэаарыз!..

Ауафытэышэа ицабаа абас иазныкэоит, абри ашыза итадыргылоит хэа згэы иаанагодаз!.. Ас кэзцо адунеи афы зегь зцэызхьоу, зыламыс зкыашьхьоу, ауафы дзаазо адгьыл, ацсабарахь мацк иадамхарггы згэыблра зызнымхац уафы залымдырк иакэхап. Уи уара утэгыы хатыр акэитцом, иара ихатэгыы. Аазара шиоуз еипш ауп ихггы шымшапиго.

Разанбеи цыхзашала иаанингалахьаз, иааифирцаахьаз, цэа узахымкаауа, иубар иузымдыруа, митэеикэатцэа иакэшэаны, алахь узтамцшуа, амымеикэара ахатэан.

Разанбеи абас ишыкоу ибазтггы, иара уатцэка ипсы неихаханы, ишамхкэа дрызнымкылакэа днеизкэыфырггы алшон. Абриакара ипсы зыхтнитцахьаз, абас изырхэашаз ираухэараны икоузеи?.. Урт уаауп хэа узрыхэацшуама?.. Анхафы цкыа, азэы итэы иашьтамыз, цыбабаала зтаацэа ныкэызгоз, згэыблра тбааз, рыцхашьарак аамырцшзакэа,

ишпаизныкәеи ухәарауазеи?.. Иабакоу ауафытәыфса ирыцхарақәа зыхьчо, изырғышкуа ирфәагыло адоу-хатә мчрақәа, абарт ахәымгақәа рхы дзырдырша, инеихәлазырбгаша?! Акыказар акәзами абас мфәапызго ирхьызгаша, икарцаз аиакәымра иахьзырхәыша?! Мап, агәнаха-гәнахауп, усгы акыказар акәхап... Дарбану нас ус зхы мфәапганы изхьымзакәа иацәцахьоу?! Аиакәым аиакәым ацзауеит наунагза, иахьа акәымзаргы, уатәы иаацәырфьахуеит ушазыпшзам. Агәнаха фазцаз акагы иананажьзом ацсабарафы... ианакәзам зны инеипынгылоит анахьгы дамышьтүа, арахьгы дамышьтүа...

Разанбеи ихшыф, ибаф иалыршаны, дкәакәы-цыкәуа, хар имазамкәа иеыкаитцахьан. Сасык думаны иашта унталаргы, уирпхашьомызт. Иифоз, иижәуаз дазрыцханы дыкәмызт. Ифны-игәара, уаха акагы наизацымтаргы, аказы дыкәнушьартә еипш ихы лаиркәуамызт. Ичкәынцәа, егьа ацьабаа рыдибалахьазаргы, рхы иахәартә ршьапы икәиргылахьан. Рфыцьягы убас ицоураны анцәа ишеит, раб дааухадырштын. Аибашьра ианалага инаркны, абцъар шытыхны, ага хәымга инеифагылеит, дзеипшраз анеилыркаа. Дыршатарцгы ргәы итәзамызт, руалпшьа анагзара иазыкәпон, рыфны иацәхьатны.

Мап...асагахәымгаргәараҗадахныианарыжьраныикоума?.. Гәтынчрас ирымоузеи, ирызхгома, иабанзаианарыжьри, иабанзарзычхари?.. Уи икәнаго дакәмыршәакәа цтәзаашьас ирымоузеи?.. Иуқәлаз уиқәланы дахуцароуп, дыкәуцароуп ифы ахьымаахәра... ухауа цқьахарцаз, удгьыл цқьахарцаз!..

Разанбеи дшычкәынзас аибашьра ду далашәахьан, аха, анцәа убас лахьынтас иитәит, деибганы, кьыс имазамкәа далцыртә еипш. Ускан иангы лыпсы тан, иабгы ипсы тан.

Зычены инаркны дхынхәыз, атрактор дахьынакәтәаз, дшақәтәазаз мацара акафхәа иуафьбжара дынтысын, акырзагы иеааикьахьан, агәабзиаразы ихы дахашшаауамызт. Анцәа убас дишан, дхатцхатцо, иахьа дызхьымзас, уатәы иеахьиигзон. Ианиаамтаз уафы наза-аазак, маха-шьахалагы, теитпшлагы уааиеиташьыцыртә дыкан, ашәахәара, акәашара дазказан.

Набжьоуаа ашәәхәаразы ирутахуааз!.. Гәырғарак ағы инейдәаланы ашә анырхәоз, иакәымтцындаз, итагьрхәандаз хәа дарбаныз ирмейдәашыцрыз, ирмейгәырғарыз!.. Уажәы рқатқәа рфәбаба, иубар иузымдырытә, абцар инатцагылейт еикәыхшәашәа, изыг-зыгуа, атдаршә инахаңало.

Разанбей ихигахьоу, ипцстазара иалагзаны... убриакара дцәәгәахьан, исыпхьазойт хәа уалагаргы, егәа ухасабейлыргәф кәазаргы, иузахасабрымызт.

Есышыкәса, набжьоуаа рымацара ракәымкәа, ақыта ахы инаркны атыхәанза, азеипш дгьылгы, ахатәы дгьылгы знык ицәәгәон, ынтә ицәәгәон еивтарххы-еивтаңсаны, ратәак итамтаңәакәа, еилакәырхәуа, уааиейтәшыцрын. Абри иоуп адгьыл азкәа... Разанбей ида хадгьыл азәгы ихарцәәгәом... ипхастартәуейт... Абри дхаманаты хар хамазам... абри днахампыцкьар, ишпахаңсыхәоу хәа шакафы инейхырхәаалахьаз!.. Ацәәгәарақәа рыштыхь аихаңла ичатуан, еитеичалтуан, еилышәшәо арыц адгьыл инахәлаипсон, агәы иамыргакәа. Ақәа асны, апш ыкәыхәхәы ианаауаз шака игәазырхагахоз!.. Ублақәа хнакуан, агәара уанхыңшылалакь...

– Абааңсы, Разанбей, сейхәлахәзейт... иаанхейт илацазамкәа... Ауафы затәы зегы дызрыхьзома?.. – Мзаут иаб Алиас шакантә дгьатцәыгьатцәуа игәашә днылагылахьааз дызсыцхраауазар хәа. Мзаут усқан афны дыкамызт, атара дтан ақалакь ағы, иаб дызицхраауамызт.

– Умшәан, Алиас... уи хьаас икаумтан... иагьузысцәәгәойт, иагьузыластойт... Икалома... ус ушпаансыжьюей?.. Уцкәын атара далгаанза исылшо угсыжьюам... исуалны исыпхьазойт...

Разанбей ас анихәалакь, Алиас дгәырғьатцәа иштыхька даахынхәуан. Разанбей иихәаз хәан, инамыгзакәангы иаанижьюамызт.

Разанбей ицабаакәа здымыз азәгы дыказамызтақытағы. Итрактор гәаргәаруа, ашара даңгыланы ашта дынтыцуан, нас алашыцара иаимнахаанза, дып-дыпхәа итрактор абжы атцх лашыцара иналыуа, абла лашарақәа еилаңат-ңатуа агәара инхубаалон.

Дгээзырхаган Разанбеи даныцаагэозгы, шамахамзар, гээмтц-хамтцрак инирпшуамызт, икаитцоз гэырггара-гэытгарак инатон. Уи иара ипсцазааран...

– Иааилоузеи, ухэарауазеи!.. Напы злеикыз, уахгы-
еынгы изеипшын, инаигзаанза тээмөөхэк каитцом... Убри
афыз дхазкамшээргы, ишцахапсыхээ хара набжьюаа?..
Дарбаныз, ас хгэы хамыршыкээ, хахкааракээ хзылазцоз?!
Уи хара анцээ дахзишеит убас... анцээ дахзылбааишьтит...
– иахьяаидтээлоз избахэ аацэырыргон, инеихэлацэажэон
гэтыгыгаала.

Шака ицэагээшьагы бзиааз!.. Ашьшьа-шьшьхээ
инеикэыпцо, атцлакээ дырпырхагамхакээ, днарывс-аарывсуа,
егэа ацэагээра маншээаламзаргы, цэара дгыл фатцак ус
иаанижьюамызт, икээтэна шыхээ ахынзэазнеиуаз.

Акыр шыкэсагы итрактор ашьапы ишыкэгылаз
икэгылазан еихэламкыскээ, еихэламхацкээ. Ицьюшьарын
уи иалиршахыаз!..

Разанбеи иашта-игээрата ишутахыз узталомызт уажэы.
Атанккээи амашынакээи итыржаахыан, еиладырфынтхыан,
ихэынцээртэхыан. Иабакоу иашта кээпчачараза излахкааз,
амасар цэны изкыдыпсалаз иаанда хазынахэ?.. Иабакоу
иахытцатээлоз, ашымха иамтцакатцаз акээрдэ хэхээ, астал
гьежэ, ицкыакээкээараза еилыргаз иашта гээзырхага?..
Иматцурта еиларыжхыан, игэымхартэхыан игээрата зегы,
ублафэи иузаагомызт.

Мзаутраа шааиуаз, ирыманы хых инхалеит – акээсқыахэ.
Азал, ауадакээ – изакээзаалакэ акагы рыфнагылазам...
рышэкээ, рценцэыркээ фырхээахыит, идырхээашахыит...
икказа иахэабалакэ ишутаху уфнапшуеит. Ашьтахытэи уада
затцэык ааныжыны ирыман. Уи дуун, еитцхэан. Убрака акэын
дара ахытээоз, акрахыырфоз, иахышьтэлоз. Атцэытцэыффы
рфынкэа ицон, узыфнагыломызт. Еилажыын еиларгээамны
рыматээажэкээ.

Арт збаз иаразнак иаарыкэшеит, рыбацкээ цымцымуа,
ишатцэы-шатцэуа. Акы ишазхэауаз фашьюмызт.

– Иаагеит аткәацәа... – ихәеит Мзаутраа уахь ихазгалаз руазы, иеихархәны, напынца дук назыгзаз иеицш иеаарзажәны. Аштаб напхгара азтөзгы уака дрылагылан дкәацәза. Днарыхәацш-варыхәацшит аткәацәа хәа изышътәз иацхьа иахьгылаз. Еицагәгәа, азәгы җи́туамызт. Рыгәкәа хытхытуан икаларызеишь, ихархәарызеишь хәа.

– Шәара шәахьынтәи азәы, ахәаа дахьжыны, шәара шәтәкәа рахь дхашьтыр хтәхуп аицәажәарақәа рымәацгаразы... – даацәажәеит аштаб аиҳабы, Сосо зыхьзыз. Мзаутраа уи уаанзагы дырбахьан. Иахьыргарц Кяхьырра рҗы инеикәаз иаргы дрылан. – Хара хтәкәа иршькәаз уахь иаанхеит, иҗаххроуп... Шәуа дарбану убрахь изцо?.. Хара ххатарнаки дара рхатарнаки уацәы еиқәшәартә, еицәажәартә, аамта алыхны, ишьақәыргылатәуп...

Мзаутраа, иахьаанагаз рзымбатәбараханы, җымт иахьеикәагылаз инеихәацшы-ааихәацшит.

Ақыта агәаҗынза ацара ус имариамызт. Урзымдырзакәа иуеихсыргы калон ахәаакәа зыхьчоз. Уахь ицоз знык ахәаа дзахьсгәышьар, хара хтәкәа рахь дызыкылсыр, иказ еиликаагәышьон. Нас цсыхәак аманы изыкалар, даргы уахь ииаргартә еицш уаҗы икаитдар алшон. Ахачахәа Мзаут убри ихшыҗ назцеит.

– Ишпакахтцари?... – даахәыц-хәыцит Таркан. – Кяхьыр дхазцап... Уи уака ишахәтоу еицш днарацәажәап... хәаҗеиҗеиҳәап уаҗтас... Уи илшоит ари аҗыза аус анагзара... – Кяхьыр днаҗаиршәит Таркан, игәра ганы, насгы уи ус зитаххаз, ртагылазаашьа зеицшроу нарзеиҗаиҳәап дахьнеиуа еиҳа интқааны, урт рҗыхразы цьара цхьыраарак рзыкатцозар хәа игәы интҗеикын.

Аимадара ахьрыбжамыз иахкьаны дааразза агәкаҳарақәа рызнартасхьан уаанзагы. Егьыртгы уаҳа иамарымкит Таркан ииҳәаз. Еиқәышахатны Кяхьыр далырхит, рацәак инеимҗмырххакәа, уи ирзеигьхашаз акахьы икылигарызшәа инахәацшит Таркани Мзаути, Кяхьыр рацәак ишигәампхоз шырныруазгы.

Къахьыр, иблакъа җахъаны, шыръшаф пжәахак ихы иакәыршаны, ахәаақынза днарған, амәа днаныртөит, умәахымтыкәа иаша уцароуп, иудахтогы ишахәтоу инамыгзакәа арахъ ухнымхәроуп хәа инаидтаны.

Җаркани Мзаути, аткәацәа реипш, ауада акәакътаншәа икәагылаз акаруат инықәдыртәеит, шәаыза дхынхәаанза абрака шәыказароуп, уаха цьаргы цашьа шәымазам хәа нарахәаны, изымтысуа-изымкәацо. Инаҗашәеит, аха ишпанаҗашәеи, уаха җытшыа нарзыкамтәазо, акаҗа назхапәз ашәарах еипш, ихәапызапуа, еилархәатәыхәатәуа...

Къахьыр дзыхнымхәыр, уи игәаҗ дара ишрыхтныркьоз еиха-еиха ирыкәтәиашо рхы иҗагыжьуан еихәларкьаны, еихәларгыжьны. Къахьыр данзымаа, рыпстазаара ишалырхуаз, рыпсы шырхырхуаз зхәыцра аҗахымызт, уи навалашьа амамкәа избаз усын...

Шака хәыцра, шака гәеибакра ртаазеи ирыцхәхәа иахыкәтәаз!..

Зны-зынла инцәыркьа-цәырасуа ус ргәы иаарнатахуан, иамузар – убрака ирыдтәалакәаз рабцаркәа нарымпытцааны, акәкәахәа инарылатцаны, ишзахәоз абнара рәамардарц, аха ирзынамыгзакәа, рымч акәымхакәа инарымпыцашәар, иагышәартәхон. Рызынтәыкгы рыкәзаара атыхәтәа пыртәон иара уаткәа инеихәларпсны. Мап... уи ааыза арака ирзеипштәуамызт зымч зылзаахьаз Җаркани Мзаути... уи даҗа мчык аҗахын, даҗа хымәапгашьак аҗахын, дара уажәазы излаказамыз...

«Абас ауми уәны ишынахатәо, ишынахабабо, уара уанахызаалакь, уанахыпсаалакь!.. Закәытә гәыргьарапстазаараз ари аәнаҗа иамаз!.. Егьа уфаргы, егьа ужәыргы Разанбеи узхара уфөит, узхара ужәит хәа иеиртынчуазма!.. Имаз акы дамеигзакәа, иаацәырганы днаудтәалон. Агәылацәа рыдеибагалон, шәахәарахон, кәашарахон...

Уажәы иахыкәоу, иахьагаз здырхуада Разанбеи иҗаацәареи иареи?.. Рыпсы таны изалтцыма, рөыргеиқәырма?.. Урт зегы еилкаашьа рымамызт.

Ех, ичкәын пхәыс данааигоз закәытә чароузеи абри аәнаҗаҗы иныкайтәз Разанбеи!.. Ашьапә еитцхәа, аштә

иаваршэны иахыглаз, ипеипеиуа итэын, узытдаломызт. Разанбеи иуа-иҥахыра, изааигээз, дызлахэыз азэггы даанимыжыт. Ашыаца убас ирхиан, аха уазымтцаан. Иагыз хэа акаггы ыҕазамызт. Ачарауаа ршыкыбжыы еиҕа-еиҕа ишытыцуан еидшыланы иахытээз.

Набжыоуаа ачара руазар, ирзымур хэа уатцэымшэан. Хэыҕи-дуи, иаилгаанзаггы, ршыапы иқэгыланы, аматц руан, аацсара цыеи ирындырцшыр. Ачара ахы арманшэалоит, уара иахэҕақоу зеггы узырманшэалар... агэыргыара ажэван аҕынза иханагалоит. Ашэахэара, акэашара... аҕар ықэпрауа, иузаанкылома!..

Закэытэ гэыргыараз Разанбеи убаскан иашта-игэараҕа инташылаз!.. Уажэы еиқэыхышэашэа, еилакэаҕа, узтамцшуа, узаҕамцшуа ишцаныҕартцеи аламысдажэқэа!.. Иҕаитцахыааз Разанбеи абас дтадыргылартэ, абас изныкэартэ еицш?!

Разанбеи инафсан, рацэак дицэыхарамкэа, инхоз Арзамет ифынгыы убас иазныкэахыан, Мамышь ифынгыы убас игылан еигрыжэжэа... Ирғэытцэхыан, ицэдыртцэахыан... Араҕгы дара хыҕхыакыртас иҕартцахыан, ирытцатэартан...

Мзаут аҕенцыыр аҕынтэи адэахыгы дынхыаҕшит, дахытээз аҕынтэ дынцэытцыҕшшэа. Афнашыҕахы шэыртцаны инашытын. Анафсан бнаран, шэаҕыцааҕран еилашышыы, шамахамзар Разанбеи уахы азэггы дылаитцазомызт, ицакны иман, ател аанда ахыкэыршаны.

«Абрантэи уафы дрыжэлар ауеит уахынла, икаххаа ианыцэоу, ргэыреанзамкэа... Ицҕыа-шэҕыа иқэуцдоит рызынтэыкгы... нас наҕ, абнара уенамаудоит... Хара хтэқэа убри иазхэыцуоушы?..» – игэы интихэааит Мзаут. Дзызхэыцыз итцырдыраар хэа дацэшэазшэа, рышҕагы дынхыаҕшит. Дара рыбызшэала акы иалацэажэон инеимтцакуа, зны-зынлаггы инеицэхас-ааицэхасуа...

– Станк еибганы исымазтгы, уаҕа истахыз... ашыжэ-ашыжэқэа инарыласыжыуан, нас цхыаҕа сёынасхон, уафы сизаанымкылаза... шэаргы аҕэҕахэа шэхысуа шэнасышыҕагылон... Уи ахэада иқэтэоу еибарыфны иахыцарызгы жэбарымызт... – азэы дышзахэоз дыҕехэон, дбадакыуан, итанк еибгазтгы амитэ илиршарызшэатцэҕыа.

«Уақа шәхы шәйкәәһыргыы калоит, иаалырканы, ишышәғәмхәзо...» – Мзаут уи ихәда тқааны димазар итаһ-хейт... Абцар икымызтгы, инейбарххақәаргы каларын. «Уаангыл, урымцыхашәар, узакәйтә хатә гәғәу убахра укоуп... Анаххы итажбу атанк уара иутәызар акәһап, ақсәеирымга... Уаргы убас үңейпшхаргы алшоит...» – игәы интихәаит, игәғ кны дизкылцшуа.

Аамта ықәһа ацара иағын. Мзаути Таркани уажәы-уажәы инейәапшуан. Кяххыр абриакара дахьынхаз хәас иштырхит, аһа ирылшагәышәоз. Шыжы инейз, абар шыбжәгәы инахыхәхәһан. Ирылыжжуа иалагеит иахтәаз. Машәыр ихзар хәагы иааицәшәеит.

Кяххыр ианаамтаз дахыымааз гәазтаз иаразнак иааиланаргыжыт уақа иаарцырымтзакәа ирхылапшқәоз. Рсаатқәа инарыхәапшит. Аамта уажәшты пшыбақа саат инархысхан. Равтоматқәа нкыдырцаан, аңға нархырго иааилауатырит, иаагәамтц-хамтит.

– Хайжәеит уи атаһмада!.. Зыгәра угаһа уафымзаарын!.. Сара издыруан уи ас шыкаитцоз!.. Ихы данаухашыт, аһақәйтәра аһахтә, нас арахь дхынхәуа дыкаһызма?! Ишыапы иәаиргеит афыстаажә!.. – ауада ифнагылаз руазәк иехыырпсааны даақәынд-кәындит иәаибаркны. Ахышәтхәа дныкәгыжәан, рациона адырра кәйтцеит ахырғәғәартәхь дцәытәғәаргәаруа, аһа уахыгы иһабарк ыкамызт макәһаназгы.

«Икәынтәаша, кааметк игәы иңеику?.. Хандырцәоит, убриоуп икало...» – игәы иейцрасит Мзаут, Кяххыр убас ихы мәәпигарым хәа игәы ишаанагозгы. «Шықәсык ах знык ауафы ихы еилагоит, иңәа дыткәоит... иалудыррауазеи игәыталаз?!» – уи изхәыцра таһак инағомызт.

– Даға мацк хәаиңейпшып... ижәдыруеи амәа дықәзар?.. Хара хтәкәа ахтәаз изымпшаау?.. – Таркан иаахәаигеит икалаз. Кяххыр ари афыза аус ас имәәпигап хәа дақәгәығуамызт. Дара, абгақәа иһырғәажыны, ихы даххәхәшаз даштылазар, иһашатқәканы ашәартә интаиргылеит, хғыхшыак рымазамкәа.

– Мамоу... ишэыман шэаала артгы ахыргэгэартахь... хара хтэкэа ахтэоу... Арт ирыкэнаго сара издыруеит!.. – ирылыхэхэошэа иказ ауаџапшь иеынхиршэааит, игэы тқапуа дахьгылаз, дызџапшуаз ргэаг деитцанаршуа.

Таркани Мзаути, бла хаак интамырцшзакэа, инарытаџканы иналбаарцан, ахэынтэа еихэлашьшыра инылахауа, ирыманы рџынархеит. Абас адунеи икэзар ааста, иказамзар еиха еигьыршон, рыхкэа рыкэае иахьнеиуаз.

– Харшыуама арт аламысдажэкэа, икэынтэаша?.. – Мзаут мазала дынцэытцаэажэеит, Таркан иеынеизааигэатэны.

– Умшэан, хашцаршыри!.. Кыахьыргыы сгэы иаанагом абас хнарымцаижыып хэа... – Таркан дарџагыых гэыграк дзыпшын, мацк инаскызгашаз. Мзаут дызташэаз иеетазаргыы итахымызт, аха ихэыцракэа зны-зынла рееизыртэаны дымџахыркьарц ианакэыркэозгыы ыкан.

Ахыргэгэартаџы иахьнаргаз, зегь рыблакэа тырхаха, дара ирыхэапшуан, рабцьаркэа ыркатымытцуа. Абнара ытыртэааны иахьабалакь итагылан дара, рыехаршаланы.

Мап... апстазаара ус икамзаап, уаџы игэы ишаанаго еипш... Цкэа уналапшны иумбакэа иагьузеилкаазом, иагьуздырзом... Узтахыда, урыцхазшьода?.. Ауаџы ишыра, ауаџы ипстазаара аџахтэара убриакара цакы амамкэа икалеит, хьаасгыы изкыда, хьаасгыы иказтцода!.. Ахы лаукэшэеит, уааикэанархэуеит, уааикэанартэиуеит, улеизкэыџеуеит... уалгеит, утынчуп... Мзаут уи еиха-еиха агэра инаргон абцьар зку рхымџапгашьақэа злаказ ала.

Ауаџшыра закэыхи?! Уи зегь реиха имариазоу усуп... Хызатэык ауп изурхо... атыкьхэа интуркьеит – уааилгеит, уахагы дкалазом уабцьар назкэукуыз!.. Ауаџы душыт хэа кратанакуама?.. Апстэы еипш, кьыт ааихдыртцуам... Аха, ирыцхароу – акагы изыкамтазакэа дахьтадырхо, ипстазаара дахьалырхуа ауп... Аибашьраџы итахаз ибаргэызеи, уи хатцарыла дтамхои, ипсадгьыл ихы нақэтцаны... абас ицэытцаршыуа иоуп ирыцхаз акэымзар...

«Ах, инакахтэаеи... инакахтэаеи?! Ишпыкэу абыржэраанзагы рнапатака хшаанхаз?... Ххы хзамыхэаеи?..

Ихалымшазоз абна х'еахтар?.. Хара иаххарам х'еа акагь
ќалазеит!..» – Мзаут, ацш зымц'еаз алуќаа реицш, џныцќала
акы деибанарфон, акы дах'еланаг'еон их'еаац'ег'аны, ахгара
иц'еаадаџны... Ъарќан, амџадуданыцшыло, иацх'аќа дыцшыуан
Ќях'ыыр данбаац'еыртри, ханбеиќехари х'еа.

«Абырж'еык ма х'зеиќехандаз... абырж'еык... цсгартаамтаќ
х'зылбаацшындаз!..» – убри ихы итаг'ыж'уан Мзаут
ампыцхалаџ'еа дах'ырылагылаз...

Ќях'ыыр абриаќара дах'еанхаз, урт ирзыцшыз
аг'еымбылыџ'еа реицш, Ъарќанрааг'ы г'атынчрак рнаџомызт,
иш'еырымтуазг'ы, ишырх'еааз р'еацшылареуанах'еон.

Ќях'ыыр даанызкылаз, дынзырхаз, иг'еыцдалаз еилкааш'ыак
рзаџомызт уаж'еазы. Х'ацќ'еынц'еа рыштаб ах'ыќаз
даќ'еымш'еаќ'еа изымцшаазар х'еаг'ы г'еџарас ирыман. Урт
инахараны, ц'ара иах'ыцх'акиртаз, иах'ыш'еартамыз тыцќ
алхны, р'еыц'еахны иќазар ак'ехарын. Ш'апыла дымныќ'еаќ'еа,
уаха да'еакы дызланыќ'еоз х'еа акаг'ы имамызт. Аќыта
дуззаг'ы ус иааинырсланы, ишутаху еицш иаразнакы
иузеимырќ'еомызт. Асы ишытазг'ы ишитахыз дзарныќ'еомызт,
даш'еахауан. Ж'еах'еарада, абарт зег'ы деицанарќ'еон,
аамта иц'еадырзуан. Насг'ы, еиҳаразак рг'еы змырт'ынчуаз
– дышрыдыркылаз, ишиац'еаж'еаз рыздыруамызт. Ег'еа ус
иќазарг'ы, деибганы дхынх'еындаз, убри ак'еын изхыццакуаз...

Ус, ишыцшыз ак'еымќ'еа, Ќях'ыыр инахаразаны
иц'еаара инах'ыцшит, илаба наитцакшо, ихы ашќ'еаќ'еа
ак'еыршаны, иплашь шытах'еазо амџа даныланы дшааиуаз.
Ахатц'еирта даавтыцтны акыр даасќ'еах'ан. Рац'еаќг'ы
ирццакны дызныќ'еомызт, даацсаны, дкараханы дшыќаз
иныќ'еаш'еалаг'ы иудыррат'еы иќан.

...Уаж'ешыта акыр даасќ'еит... уаџцас дубарт'е дааиуан
дхыќ'е-хыќ'еуа. Амџа нымџахыц аќ'еалаќ'еа ирц'еытагылаз
ацќ'еынц'еа рабц'арќ'еа харшаланы изыцшыуан, инкылакны
инаеиехсрызш'еа. Ус зыќартцоз даладырш'еартц ак'ехарын, аха
иара, урт х'еаас имазамызш'еа, даг'ырызх'ацшыуамызт.

Уаж'ешыта акыр дырзааиг'еах'ан еицш, џыц'еа
ацќ'еынц'еа еибырыџны инаидыххылан, ах'ыш'еат-сыш'еатх'еа

иахьабалакь дааимырдеит, изыцәшәоз, иткәацуаз, мамзаргы иxyсуаз бцъарк хәзидбалозар хәа акәын. Икәшәтцә закәызеи, шәәнацәлбеит, абцъар шысфытцракым усгы ишәымбазои ихәарашәа, ччацшь цсадак икышә иныкәыххын, аха иара уатцкәа иныкәба ицеит, нцырак амазамкәа.

Дшааизтцкәа, инаикәшан, днаргәтыларкит, рыбақәа шатцәы-шатцәуа, абриақара дахьаанхаз дынкылблаауа, аха уиақара ацәажәаха имтакәа, уақа игылаз амашына кәарчар дынтадыртәеит ажәжәа-цпақәа... Царканраагы хыхь инхарцалеит фәцхәа рыштаб ахь иргарц. Кьахьыр иацәажәахагы радымразеит... Шәаргы ара шәыкоума ихәарашәа, знык ақара днарызхьацшит иаргы...

Аштаб афы ишааитцкәаз, Кьахьыр ауада дныфнаргалан, акыраамтагы доумышътзакәа ифцәажәон, зегь рыла дтырцауан.

Царкани Мзаути еицып-еицыпца абартца итагыланы изыпшын, данбадәылтцуеи, иеибырхәозеи абарт абрыскаамта, ажәабжыс иахзааигазеи, рыцсы тагәышьоума хәцкәынцәа рыцхақәа хәа ргәы интахәыцуа. Шыжьаахыс крызымфацыз рыцсы ахәыц еикәнарчцон. Амш акыр афыланаркәхьан, аилашәшәра афазнакуан, уаха иаатцартә еипш, цша цәйтцәыкгы нарызвасуан иахьыкәгылаз...

...Кьахьыр иахьақара игәалақара баацсны дкәамлацызт... Игәалақара уажәы-уажәы, дшьақәнакьома ухәаратәы, дааруалуашон. Иикуаз, иаашьтихуаз наимпытшышаны инкахауан, иаафчуан. Дгәамтцхамтцуан, ихы данынцәхауан, абасдшаны адунеи дахьыкәнагалаз дацәгәааны. Агәамтцрақәа идыруан уаанзагы, еихаразак иусқәа аныманшәаламхалакь, ианицәеилахәалакь, аха уажә еипш, астцкәа дгәамтцуа уафы димбацызт.

– Уеаанкыл, уара... закәызеи узфқәоу... хазынтәыкгы хаибга-хаизфыда хакоу цыушьома?... Зегы-зегы хачмазыфцәахахьейт, хьаак-хьаак хамоуп, аха хәахамтароуп... хәзыкәцароуп... иуцәажәашьоузеи... угәам-

тыр кыр иахэартоума?.. Ахатца ачхара имазароуп!.. – Таркан уи днапхьаиркәкәарц днаикәымчит, гәыѿбарак атамцакәа, иеизааигәатәуа.

– Сара сызташәаз аѿыза уаѿ дташәахьоума?.. Схы абазгои уажәшты сара?.. – Кыахьыр иеизеикәкуамызт, акы деиланаргыжьуан ииашаны.

– Уара узташәазоуп хазынтәыкгы хазташәаз... Харгы уаха хәыцырта хамазам цыушьома?.. Абри уара ишухьаауа еицш ауп харгы ишахьаауа иаакало зеггы... уара уеицш харгы иахныруеит, харгәатеиуеит, аха иахьамзар уатәы хәа хапшуп, хзыриааиуазар хәа... – Таркан хәычы-хәычла уи имаршәа икуан, игәалакара изеитакуазар хәа дафын. Кыахьыр илыжжуаз иаргы дартынчуамызт.

Кыахьыр ихы данакәицыз асцәкьа иееитомызт, иеынахига-аахигон. Уи алахиѿырц ма ибахчара дныцалон дныцагәеигәеиуа, ма мѿык днасуан, икәыбаса иаакәымцакәа дзапырымтцауа.

Уи дахьыказ иибаз, иахаз деитцанаргәгәон Мзаутгы цәгьалатәкьа. Агәамтц-хамтцрақәагы мыцхәы инаишкь-лахәуа дыхтаркуан, цсеивгартак наимтазо.

– Санычкәынызгы дара ркыба-зыба сзалцуамызт... санажәгы абас сыбжамеамны сказцазгы дара роуп... Атцарахы атцара хзымтц, хаздырцалаз рыбызшәа хамч ақәымхо, шака тагәтасра ххаагахьоузеи!.. Уажәы дырѿагьых хназларыжьыз жәбоит!.. Хапсы тахазаргы, хапсы ахьынзатәу урт рысаз хзалцуам... ағанц хзааннажьуеит иаххамыштыртә акыраамтазагы... Иахьа хара хзыкәшәо зеггы дара роуп изыхѿылиаауа!.. – Кыахьыр игәы изырхьуаз, иихәашаз, уаѿ дзызхәыцшаз рацәазан. Уи ицьамыгәацәгьаны ацсуаа ирхыргаз икьакьаза иаанарцшуаз – рыдгыл икәнагалаз ирыгәтакыз, изышьтаз акәын. Дарбан цсуазаалакгы дунеихаан ихаштраны дыкоума гәнахарыла итәыз ацсуаа рлахьынцда иаѿоурыххаз... Зхы ѿытцзырхахоз ихы инықәсуан, уаха изымхартә, уаха дзымгәацартә еицш.

Къахъыри Таркани, ргәы шамгазозгъы, инеицхыраан, ирымаз фатәкәак астал инықәдыргылан инадтәалеит, крахамфаргъы зынзаск ҳтанаркәкәалоит ҳәа инанызбаны. Арда уиақара дыдмыргәамтцит, лхы еихафәхәаны, дқәарқәашьеиуа аеҳәа дыеҳәатәан, ахьта лылаланы. Рыжәтә хәычыкгъы нцәытдрықшаан, ргәы аларқажарц инарфәдырхәхәеит, рхьаакәа азыхәәеуазар ҳәа. Арыжәтәгъы изыхнаеуама ухьаакәа, хәышәтәышья змазам еипш ианымжыжькхалакь.

Къахъыр азыказы рацәак иеалеигаломызт агәыпшаа-фәыпшаарақәа зцыз ацәажәара, аха ашьтахь дааихыккан, дахьцаз иибаз, иаҳаз, дзыкәшәаз, дзыфцәажәаз, ирыхзыз, ирымаз, иртагылазаашьаз дналацәажәеит. Шьыжнаты иеизаз уи инаизызырфит, азфлымҳара наитаны.

Къахъыр иажәабжь угәы тызшыаауаз ажәабжьын.

– Нас иҳаумхәои инагзаны?.. Хазургәақуеи абриақара, ҳақсы нткаауа?.. – Таркан иаҳахьаз изхомызт, ицагь иаҳар итахын. Зымға ицаз, изкәытхахаз, рҳабла иқәцыз ирыпстазаашьаз цқәа еилырганы иахьимамыз дартынчуамызт.

– Ишәасымхәахуеи?... Ишәасымхәои... – даахәыц-хәыцит Къахъыр. Ихафы изаагомьзт зегь иаразнак, ицәеипхьыттон иаидихәыцлаанза. Уахь данцозгъы еихаразак гәытқхас имаз – зыңсы таханы иахытыз, иахьцаз, иахькылнагаз акәын. Уи зегъы еилымкаакәа ус дыхнымхәит, дахьнеиз зыблақәа цәыркшаңаны ихәапшқәаз шықазгъы.

– Анцәа ибоит... сара сиашара дунеихаангъы азәгъы изыхәәеуам, азәгъы изцәытдашыуам... – даақәыпсычхәит, иажәакәа ирытцаз ахшыфтак хырхартас иамаз аилкаара нархьантаны.

Къахъыр ацәажәарафы, зны-зынла даалкьаны, гәаартрак наизцәыркьон, зегь ихәартә, зегь уеилиркаартә еипш, маза-аргама игәатцафы акы дшеитданакуазгъы. Уажәшья иаамтан иаацәырганы дара ззыпшыз аиаша аҳәара.

– Ишыжәдыруа еипш, амға санықәыртцоз, акагъы сымбартә еипш, сыблақәа фәрхәеит. Уи ус изықартцаз, дара ахьтәытатәакәаз сыблақәа ирымбартцаз акәхарын, уаҳа

закәыхи... Дара рхыргәғәртә, иаанкыланы иахьрымаз, снахырган, аха, уажәшәта уара ухала уцоит иаша, умәа уеахмырҕьякәә, ишуаххәаз, ишудахцаз убас инаугзоит... Ианынаумыгзагы, арахь, ушьтахьҕагы иаанужьыз рыцскы ахац ишаку удырузааит... цәхьатшьяк ҕаумтцароуп, ухы утахызар, рхәан, инасықәмақарны амәа снаныртцеит, атцаа снахацало... Иабастахыз саргы абри ашыза амәа анылара, аха ишцақастцарыз...сзықәшәараны иқаз сзакымцеит...Убрахь схы смыхакәә сықазтгы исыбаргәыз!.. Аха уи атәы нас ишәасхәап... – Кяхьыр иныцкаауа, дхәйтц-хәйтцуа иажәабжь наигзон, егырт ипырхагамхакәә, рлымхақәә изышьтны, изызырәуан. Иарбан жәабжьзаалакгы дара рзыхәан акратцакуан, урт зеггы иахьатәи рыцстазаара ишадхәалаз рдыруан ақынтә азғлымхара амтәкәә иаанрыжьюамызт.

– Саныхәыцыз аахыс сзышыцылахьаз, исыцстазаарахахьаз, сылақәә хәаны сцозаргы сзыхымҕьоз амәа, уажәы самаразамшәә, исыцәтәымхазшәә, ахаан сгәы ртынчны абри амәа санымлацызшәә, уажәы-уажәы, иаацәырҕьяны ианбасеихсуеи, инасгәйдцаны асы санбаларыжьюеи, уафы симбазакәә сыцстазаара санбалырхуеи хәә сшәапырхацуа сацхьаҕа сыцшуан, сышьтахьҕагы сыцшуан, наҕ-ааҕ амәа иаваз абнара ацаххәә акы налаццәарггы, сгәы нтыцсаауан. Саатгылон, саанапшы-аацшуан... Набжьоу уеизгы абнара ду амоуп, сназызырәуан. Нас азәгы данысымбалакь, сацхьаҕа инеихызгон, аха исышыклапшуазшәә, скәәкәә икыдыңшылозшәә, гәдарак сартынчуамызт, тахак снатомызт. Ус иқалозар акәхап еихаразак уаншәо... Ари ашыза дунеихаангы сақәшәап хәә згәы иаанагодаз!.. Шәымбои ишықалаз, сшәазаргы сышьтахьҕа сзыхьатцуам...сацхьаҕагы исцәыхьантахо иалагеит. Абнара сыбжьанакызшәә, еиха-еиха исцәыцәгьахон цхьаҕа ацара. Усоуп ишықало гәахәарак умазамкәә иутахым, узмацәам аус уанадырцалалакь. Шәазхәыци, анышәынтрақәә рқынзагы бнароуп... Дара ртәқәә ахылатәаз адырра рыртахьазар акәхарын исмеихсырц, исыламкьысырц, аха уеизгы ишәартан, рыгәрас иугоз!.. Газак апқахәә аҕааирхар, иара уатцәкьа даасылгон...

Кратахума ауафы ишыра?..Мамзарггы дзушызеи хәа дарбану
уи аус даҥаны дахьзырхәырц иалаго?.. Абнауаа реипш зхы
мәапызго ркны аус умазар зеггы иреицәоуп... Уеизггы
гәәарак сыман, ицәытыцшны сызқәа икыдыңшылозар қалап
хәа сахънеиуаз. Уажәымзар-уажәы игоит ахысбжбы хәа сцәа
сынтзызон...

– Иааугәаггызеи, нан мыжда... иааугәаггызеи?! Изакәытә
гәымхара-шәартароузеи уназтадыргылаз?! Хара арақа
хгәы ртынчны хтәахуп... – Дыгә ицхәыс Хақтина лажәа
ныбжбалгәеит, иаалзымычхакәа, хәаас иаақалқан. Лыбла
кәеикәеи-хәыцқәа траа Кяххыр дрыцхашъаны диғапшуеит
убрахъ дцаны дааижътеи, анкәа илбахъаз иакәзамкәа,
иееитеикызшәа.

– Ушәеит хәа иқауцахуеи... иудырцаз наугзароуп...
Ианынауыгзаггы ухы акәамациара ахы нтадырпкоит...
угәхәа мкзакәа... Зегъ хәгәгәакәоуп, ашәакъ ахы
хантапшаанза. Ашәакъ ахы итамцшыц иаухәараны иқаузеи!..
Уиггы дфырхатцоушәа ихы ицхәазоит... иажәа узахымцо,
абадақъ дасуа дахьрылагылоу...

Ус, изулакгы, агазмәангага ахыццоу сназеит...
Еихымтәакәа саатгылеит. Анахьггы-арахьггы икаххәа,
ишутахуатыхәанза убжәапшуеит, шәапыцъапықәгылазамкәа.
Абракоуп еихаразакгы иахышәартоу – уаамәахытцит –
уааихырцәеит. Иахьубартам атыцағ хара хтәкәа тәоуп
реыпхъакны.

Сахънеиз, уаха самышьтыкәа, саатгылеит. Исзеихгауам...
Шақа истахузеи снатәаны сыңсы ааитаскырц. Иауазтггы,
сынхықәтәалон ажра. Схы, сыблақәа зләғәхәаз мацк хыхь
ишышьтысхит, ишыстаху избартә, сыбла нахызгартә...
иахәабалакь саанапшы-аацшит... Нас, снапқәа ышышьтысхын,
хара хтәкәа сышпарымбари хәа иәахаракны, сыццакы-
ццакуа амәа неихысцәеит.

Узкуа дуздыруам, узшыуа дуздыруам – хара хтәкәа
уршыуоу, дара ртәкәа уршыуоу...

Шәы-блакы амоуп абна, шә-лымхакгы амоуп... Хара
хтәкәа срымбо икахызма, аха рееикәырцсы ғыртзомызт.

Дцалаант уахь, дабахацэцои хэа исызкылацшуазар акэхарын. Акэарацча ихыз ацха сныкэсын, Матыхэраа рнышэынтракэа рфынза сназеит. Нас иаанхоз, аусхэартакэа рфынза рацэак бжэамызт. Иахьабалакь атцлакэа ахтыц иарганы, ихыжэжэа-фэжэжэаны еилагылан. Накынтэи иаарышьтуаз абзарбзан хкэа цэгьарамзар бзиара карымтцеит.

Матыхэраа рынхартакэа тацэын, азэгы дахзамызт, ашэышэыбжыы ыкэыцуан. Рышэкэа аркны, икэтцны ицахьан. Аибашьра иацэымшэо дарбану?... Лфатцэк цыара шнык инахылтцны иубомызт, иахьабалакь еикэыхьшэашэа, итцааршэха ишьтаз асы унылалашьшыуан хэырт-хэыртхэа.

Иааузымдырыртэ икан акыта агэы. Иабакоу анкыа зегь зыцэалоз, иахьеизалоз, иахьыхэмаруаз, иахьыкэашоз, иахьышэахэоз, изыфхэараз атыц хазынахэ?... Абас икалап хэа згэы иаанагахьадаз!.. Рхэычра, ркэыцшра зыдхэалаз, акыр шыкэса ацбабаа здырбалахьаз еилакэыбаса еилажыын. Угэы тнартцэуон улацш назыкэшэоз, игэагыны узрылацшуамызт ишутыхыз...

Ицэоушьашаз, аракагы уаф дыкэыршэымызт. Рыцхарыла иаанхаз ахыбракэа, ашэеикэатцэа нархадырцазшэа, ицэыббыл-цэыббылза иаацшуан. Итацэит, итацэзеит аракагы. Уи сара ишысхэо аума...мышкызны хэеилгагэышьар ижэбахра шэыкоуп... Ишэгэаламшэои, абрака апартизанцэа цэытцатэоуп хэа ирылахысуаз аверталиот ауп зегь кэзтцаз... Убриоуп иаакэызхэаз хкыта агэы зырцшэоз, иреигьыз хэа ихэамаз ахыбракэа. Хэеилгазаргы даэа жэашыкэсагы хэымгыацаргы калап...Ас ирылахысып хэа згэы иаанагодаз?... Ускан иахэкэаз иахьагы ахэышэтэыртакэа рфы ишьтоуп, рыхэракэа мгызацт. Еихэаразак Бацгы ица иакэын ишэартаз... Уигы дшыкоу здырхуада, ичачакэа кыджэаны...

Хара хакэызхыз Кындыг афэыцынхацэеи, Азэыбжыа афэыцынхацэеи, уарчааи роуп. Абцар анроугэышьа, ижэылеит хадгылкэа ишзахэоз ирымпыцархаларц, аха уи ус ишымариамхоз рхафэ ирзаамгеит умхэозар... Еилабгаз, еиларыжыыз ахэынтракэа ду иампыцырцааз абцар рхы ишыртахыз иадырхэауан...

Къахъыр мацк ицсы ааитеикит. Апатлика итакәкәалаз ауатка неихшаны, Таркани Мзаути инарызтеитәан, – Иа Анцәа хаумшыын... цәгъала ихашытоу цәгъала дымѡасааит!.. – ихәан, иатцәа нтыркәкәаны инықәиргылт. Ицсы аавивгазшәа ибеит. Егыртгъы, Къахъыр иихәаз инақәшахатханы, рфырцъанқәа аашытхны инарыхныхәеит.

– Уиақара сымныкәацызт аабыкба... Акыр аамтагыи снацшы-аапшуа, сзықәымтцуа аусхәарта сықәгылан, аха азәгы дсықәымшәеит. Иабаци, иқәытцама абарт, насгәахәит Еихабгъы дыкам, еитцбгы дыкам, тацәыроуп... Ишпакастцарыз?.. Сзагәзагәуа инаваршәны сфынасхеит. Ааигәа-сигәа инхақәоз рыфнқәа тацәын, рөыцхьаркхьан, иалтны иахышәартамыз атыцқәа рахь ицахьан...

Сышныкәоз скарахеит, аха атыхәтәаны изулакгыи исыпшааит хара хтәкәа ахыкәз. Хар рымазам, рыцсы тоуп макъаназгъы. Набжьоуаа ҳақкәынқәа иаша уахьынхало Алтықә иѡнафы икоуп. Иара Алтықә дахытцны, ихәыцқәа иманы, аеацъара дцахьеит.

Уақа ҳақкәынцәа зегъы збеит. Ицыхлымуа, рхапыцқәа аеґәа нарытцго, еилауатыруа, акала хысҳарак рнызымбаалеит. Нақынтәи иаакәаз, исзымдыркәозгъы ықан. Азѡыбжъаа рыцкәынцәеи дарей иаша уахьынхало аҳаракыраґы иқартцаз ахыргәґәартаґы итәоуп иузмыркәацазо. Иагъыманшәалоуп уақа, иагъшәартазам. Аґа уахь игәаґыны дунеихаангъы дызхалараны дыкәазам, амала ишәартоу хыхьынтәи ирыларыжькәо роуп. Убас ахәызқәа аҳаракырақәа рөы рґешаны итәоуп егыртгъы. Шьоуки Кындыґ аганахьала, шьоуки Аґара аназараґы, ѡадахька – Наа итацшуа. Уахьгъы ишәартоуп, ашәанцәа акырынтә иақәыркхьазаап хыхь ихаланы Аґара рымехаркырц, аха ихармыжълеит ҳақкәынцәа, ишрылшоз ала ицхьадыркәкәеит ахимца иарганы. Кәыкәаа

рганахь алаґы ирыхьчоит. Абцъар зкым зегъы, рыцкәынцәа ирыдгыланы, ацхыраара рыртѡит. Аштаб – рхеидкыла Кәасацъ иѡнаґоуп иахьыкоу, напхгараґ аиѡит Хараз Ацанба. Уи нақ мацк инаскьагоуп, убракаґы сықан, срацәажәеит... Къахъыр акы игәы ишалаз мѡашьо акәын дышцәажәоз, ахәхәахәа

даакэыпсычхауан, ихы ааиртцысы-ааиртцысуан гэалак шимаз
наинырпшуа, аха уи закэыз макъаназы ицэыригомызт.

– Изшэасымхэахуеи, аидыслара гэгэатцэкъа рымазаарын...
еихаразак абри Кындыг аганахь ала. Аха ипхьарцеит, акагьы
рылдмыршеит... Ирхэыз ыкоуп, иршыыз ыкоуп. Абрака дтахеит
Кэеиза гэк лыцкэын затэы. Иара убас азфыбжыатэи арфыс-
гэымшэакгьы... Ишцеибашьуаз арыцхақәа!.. Хачкэынцэа
ирылдыршаз хэашыак уафы изатэзом!.. Абцъаргьы рцэыргеит,
ирткэазгьы калейт...

– Хачкэынцэа гэккэа, шэакъ цынтала ирмыхьчар
амуа интагылеит хэпсадгьыл!.. Рхы ақэырцозаргьы,
иахьынзарылшо, хацэнымырха еибашьуеит... Сара
абырскак рылшап хэа сгэы иаанагомызт, хэычы мыждақәа!..
Иаархыргахьоузеи!.. Даргьы уажэшьта еиха-еиха
иашьцылахьазар акэхап... Умбои, инкылкэыр-аакылкэыруа,
инархыкэшо, инарзывасуа, аибашьышыагьы ртеит, абцъар
акышыагьы... Анцэа дырхылапшааит!.. – ихэеит Дыгэ,
дхьыдышышы, игэы нтаханы дахьтэаз. Дарбаныз ари
аамтазы згэы тынчыз!.. Рыфа иагын, рыцэа иагын, рхэыцрақәа
идыркарахьан...

– Аха, исымхэаз, сгэы иалоугьы шэасхэап... –
ихэан, Кяхьыр иватэақәаз днарызхьапшит, абарт ма
сышпарзеилымкаари, сыкэшэаз аахтны инарасхэар,
наигэахэын. Убриакара ихьааганы дыкан, ицэырымгакэа
иаанижыыр, иааизхымгарашэа.

– Уи ахьыкалаз хара хтэқәа рфоуп... Сахьнеиз,
сызгэампхакэа, зыблақәа цархэны, исыхэапшкэазгьы
калейт... Цъарнас-ица Тькэа, сшааибазтэкъа, ацэыкшапа
еипш ихы дыркэны, – Уажэраанзагьы уака шэзалоузеи...
шэзалымтцаузеи... икэышэхуаузеи ампытцахалащэа шэна-
рышьклахауа?.. – ихэан, инасфэирхыт, зегьы ишрахуауаз...
Сгэы инытаххит саргьы. – Шэара шэахьыфуаз харгьы
хазмышит... хайкэнашеит... харблакэеит акэымзар,
ишпахтахымыз алтра?.. Дарбаныз уи иазыпшыз?! – схэеит
сааибакны, сгэы дшасыз наисырдырит. – Уа шэызфэоу,
икашэтцақәо аадыруеит хара!.. – инасфэирхыт, гешатарак

камтазакаа. – Иуазхэада уи ашыза уара?.. Мамзаргы ухы итүхэаау?.. Иуцаажэашыоузеи?.. Хапсы цэгьапсышыала еикэхархан, хазрымпытыцүазар хэа уахгы-еынгы убри хазхэыцуеит... Икам-ианым умхэан, убриоуп сара иуасхэа!.. – снейцрашэеит. Ишпыкэу схэыцкэа ирыкэлоу абас дышсызныкэаз хэа сгэы снахапжэеит иара уатэкэа. Ухэан-схэанума деилазгаз здырхуада, дпапашькны дсыжэлан, аха ачкэынцэа найкэбацны, днейкэыргэеит ирулакгы... Изхысхэаауа, абрака рыматц уа, арыжэтэ рыцыжэуа хрыдтэалоу цырышьоит. Урт хара ишахцэымгу, ишаабо ихакашэира ицэымыгхааит!..

– Аа, уара... нас уара!.. – иаацэеишьеит Таркан, иахаз гэампхара-казшьак натбаауа. – Иумбара, иумахара икоузеи!.. Уи зеггы зыхылыиаауа зуымдырхуеи?.. Аибашьра ицэырнамго акагы ыказам... ацэгьагы, абзиагы, ахэымгарагы...

– Хараатымитыша хазтымцуахтаеитакэымзар, икахцазеи цэгьарас?.. Абарт ахэымгакэа рахь ххы хархарызма?.. Хцэа иалоума, хжыы иалоума? Мамзаргы дарбану уи ашыза зхахыы иаазгахыоу?.. – Кыахыр игэы неилацэеит, идакэа неибарххейт, итыцны ицарашэа. Ихицсахьа ачааитанакит, даауымдырыртэ еипш. Иблакэа ацэаакыра нырхытэалеит ибызбызуа.

– Исашэымхэои цэгьарас икастцаз?! Ускан сара адунеи икэысхузеи?.. Изыстахузеи сынхарагы-сынтырагы?.. Гьамас исзамоузеи апстазаара?.. Бзык азэы итаимтакэа дыкам... Сара исхарам хэа икоузеи?.. Зегь еибарыфны ианцоз саргы сцарауаз!.. Аха хабицынцэ нкажыны, снахыгэгэаны сызцама?.. Сзымцазеит... исцэыцэгьахейт... иахзеипшымтэит... Насгы, ус иаармарианы, уалцыртэгы изыкалама?.. Хзымпыцашэаз хазрымпытымцуа... закэытэ цстазаароузеи арака ихамаз?.. Убри иазхэыцу?.. Мап, уи иазхэыцхуама?.. Иара мышкы ахала хнытцабгаргы хазгэалашэода, хазтахыда?.. – Кыахыр ифытымхэацэоз арбаныз... Дзыргэамцуаз, дзыруалуашоз дныштнакэыцэаан, икоу зеггы инархэацэон. Аказаара ааста акамзаара

еиҕишьон. Игәеибакра изышьақәкуамызт. Ахатдагы зны-зынла агәыпжәара данышьтнахлакь, акыраамтагы иеизеикәымкуа, иеизымкәжо данаргәамтцагы рацәазоуп. Уи аиааиразы даараза амч гәгәагы атахуп, мамзар ишакәым ушьапы уқәнакьаргы алшоит, уеузынмкылазакәа...

– Иухәо закәызеи, Кыахьырхеит... Уиакара угәы пуумжәан... газажәк акы ихәеит хәа угәатцанза ишпануогои?... Арт ихәхәкәо зегы харзыткьо халагар, хашпакалои?... Хачмазышымхои, хайламгои!.. Убри акынтә ачхара атахуп... уи хьаас икаумтан... ас мацара ишпацари?... Хайлгахра хакоуп...

– Дыгә уи иеикажарц, иеиқәикирц днаиабжьеит. Уажәазы уахагы цсыхәа шамамыз ибон. Ас ҕытызәзәаала иацәажәаз ишизныкәатәыз, уи азгы аамта шыкәалозгы дназирхәыцит. Уажәазы хымпада иатахын аеанкылара, аеыкажара, аеацәыхьчара. Хьаас икоу зегы зыртысуа агәыпжәара, абз баапсы аеацәыхтчатәын, аеацәыпхьактәын...

– Хара, ижәдыруеит, абарт агмыгкәа хрыхкьаны, жәохә мыш, азәгы димбазакәа, ицсны икфәжьыз хәхәшьаду, лыжырта хмоуа, уахь, дахьытапсыз аматуртаҕы дытаажит иааулакгы... Егы, зхала иаанхаз, апсразы икәуу Машькәалагы лыпсы еикәхархеит... фатәык лызнаагартә икахцеит... Уаха хабацахьоу?... Икахцахьоузеи?... Итаку хайшызоуп, шыафак нахзыкамцо... Амалахазгы ашәарта хтагылоуп!..

Кыахьыр иааигәалашәеит уи аены иаарыхтыргаз ахынта-шынтаракәа, агәамтц-хамтцракәа. Цасхәа иканатцозшәа, иара амшгы узафампшуа, еихәлакәаха-еихәлапашьны икан, ақәабаа-сабаа леиуан. Адәы узцәымгыло ачыхь аған. Еилакьатә ишьтаз асы узылсуамызт, ушьапы арцәаакуан. Тарканраа рахәшьаду дыпсны дцәытцажьуйжьтеи шымчы-бжьа инареиханы иштцаузгы, лымпан изықәломызт. Уи рахаижьтеи икартцара иакәымшәо, рышны ионагыжьуан, ирзеипштәуамызт ишазнеитәыз. Атцыхәтәаны иргәаҕыт аштаб акынза анеира. Азин рыртәит уи атакәажә дыржырц. Ұыца асалдатцәа нарыццаны идәықәыртәит уахь. Аштаҕы дахжуеит хәа иалаган, иамуит... иахьабалакь азы

ытчыжжуан. Нас, уаха ианамуза, аматуртафы дытджит даарманшәаланы... гәабанқәак налытцаны, хызақәак налықәыршәны. Ишқәактарыз, убас иқан атагылазашыа, лычкәынцәа, ахымца иафәгылаз, лцәуаратцәкба рмазеит. Ианаауаз, рхы ианақәйтха, убас изалымтцкәа иалахаз Машықәалагы дырбеит мазала инымфәхытцны. Уигы лыпсы мцацкәа аиарта дамадан. Рақхыаза илзымдырит урт зустцәаз, лыблақәа тырхаха дрыхәацшуан тәымуааз цышыа... Аракагы рыфны кказа, акагы фнагылазамкәа идрыцкәахән, ицәдырхәхән. Илфоз лымамызт, илжәуаз лымамызт. Ицәоушыарын уажәраанзагы лыпсы ахыткәкыааз. Рца тадырцәхән, ацш тыган ианыргоз акәхарын, аштафы рмашына тахан, Машықәала лгәабанқәа лбааганы, иатцәжыны итырган, агәабанқәа баажажжыраза ахәынцәа илакәахан. Лжә еимгәагы аца агрыхны, уақа аца икажыз илажын еикәыпсы, аматурта уахнадылозтцәкба.

...Машықәала лхәы ааргон абна рәатаны, азәгы рхы идмырбакәа. Аха енак ирызмырманшәалакәа иафәшәан, акыр идыргәамтцит, акыр идыргәакит, рыпсахы рфәртцит, аха ирымшыкәа еикәхейт...

– Цәгыра хәа акымзarakгы удхамбалацт, дад, хара... Изақәызеи рхы итәшәақәо?.. Уиакара ифырхацәазар, халрымгоз уажәраанзагы ус зхәо, арака хаштахаз рзымдыруази?.. Ускацәагы ирдыруан!.. Аиаша шәасхәап, иатәасымшыейт уи ацкәын ифытцкәаз!.. Изақәызеи дытцкәацо дызфәқәо?.. – Дыгә иеаахиршәааит. Ааигәа димазтгы илымха атафәа бзиаитәрын, аха иабақәо, иааигәара дыкәмызт...

– Уи сычхәит сара... ишумчхара икоузеи?.. Абра хтәаны, хаибга-хаизфәада хәфнқәа хәхычәшәа ргәы ианагахуейт... Хәфнқәа хара иахзыхычәма... кыр халшазәма уи афны хара имчыдахаз?.. Хәпсы тахейт, убриоуп, уаха акымзarakгы... – Кыхыыр игәеибакра, егәа ицәытцәихәәфәртц ақәикызаргы, илыжжуан... Илагырзқәа нхәкәкәалейт. Уимоу, акыжыхәа инеимаитәартц акагы игмызт. Ахатца ачхара шааирцшуа еипш, данахнацаауагы калалоит, мамзаргы игәы еикәхәаланы ианихәәфәуагы.

– Нас уззыршытыз азыхэан еибышэхэазеи, Кыахьыр?.. Шэзеицэажэама?.. – Дыгэ уажэы азцаара хадахьы иниаигеит рцэажэара. Зегьы-зегьы зызкыз, ажэабжь ахыкэцэкэыз абрака акэын, азэлымхарагы наитэит.

– Хаицэажэеит уахь иааулакгы, хшеибаркаауаз... Уатэы, асаат жэаа рзы, ахэа уахьынхытца, анышэынтракэа рэы еикэсыршэароуп аицэажэаразы абарт рхатарнаки хара хтэкэа рхатарнакцэеи... Урт икэдыргылакэо азцааракэа ирхамытгылар, изымеицэажэаргы калоит... Хара хтэкэа ирткэаз шыца итакны ирымоуп. Агыруакгы абна дшылаз дыркын, дкыдэахэаланы ихэапшуеит... Иаргы оумашэаткэа деибытоуп... ипэцэакагагаза, абжьобжьык сахьа итаны, иблакэа ажэабагы еипш еихакэыскэысуа. – Сара сеибашьзомызт... сара ус абна сылан, – ихэахит. Ианбыкэыз агыруа амц аниимхэахьаз!.. Амцхэареи агыруеи нацънатэ аахысгы еицуп иузейкэымтхазо. Шака маанарыла деибаркузеи!.. Хык ашэанцэагы шыны убрака ицэытажыуп, ачарзыртагы, рыфшы ашэшэыхэа иго, рыцкэа хырцаца... Уртгы рацъал абрахь иаанамгеи!.. Убри аены, ианрыкэлаз, тоумышыаа иршыкэазгы ыкоуп. Уахьгы аиэахысракэа цон. Хара хтэкэа иртахуп урт ирымпыхьашэахьоу, итакны ирымоу хаибашьцэа рэыхра, реитныцсахлара... Ишыкоу жэдыруама уажэы?.. Ацси-ацси еитнырыцсахлоит, абзеи-абзеи еитнырыцсахлоит...

Абза дышыны дудыргаларгы алшоит... убрака ишэартоуп. Арт рыгэра хэгоу игааит! Аитныцсахларакэа мэааигеит агыцынхацэа ркынтэи Мурман хэа азэы, мацасшык, акырынтэ дыжэбахьазаргы калап ачаракэа рэы. Ианхэагы дапсыуоуп... Аха сара уахь уаха сыкэлараны сыказам, абыржэык сзалтгэышьяр... Истахым сара уахь ацара... Сыршыуазаргы, абрака сыршыааит!.. – ихэеит Кыахьыр, дэагыланы амца ацхаррахь иэынахо. Днеины, ауацак азааигэарагы, акэардэ дныкэтэеит, ихы кны.

– Абыржэы, знызатэык уцароуп... Нас, иамузар, сара сдэыкэлап... хэцкэынцэагы снаряцэажэап... избап, исахап... Умцар, ишакэым ихазныкэаргы алшоит, изцэурпхашьои!? – ихэеит Таркан.

Ашәара иҗагылаз ршәара рхымпсаацызт. Есены акака нарыпгылон, ргәы нтарзызаауа.

– Сара сзыхәан акыр узраҳәазар?.. Мамзарггы Ткәарчалка адырра җартартә еипш?.. – Мзаут убри дназцааит. Кыахьыр уахь дандәыкәитдоз инапы ианитцахьан дахьнеиуаз деитеихәартә, нас уантәи наҗ адырра җартартә.

– Уара узбахә раҳахьейт... уҗыхра иашьтоуп, ирзырманшәалозар... Ухәыцкәа, уҗаацәара ианраҳа, даараза ихьааргазаап... Уртггы ашьтоуп псыхәак хзыҗатдозар хәа...

– Кыахьыр, Мзаут деикәхәыцраха дахьтәаз, игәы ааиркәандейт, игәы ааиргәгәейт...

Мзаут, иңсы изалымхуа, дызкәытхаз ихәыцкәей ипшәмәи азәазәала ибла иныхгылейт дрызхьаауа. Урт имбеижьтәи шаҗа хәыцра, шаҗа гәырҗа дҗагыргылахьааз!.. Еихкыа-еипкыаны иахьыҗалаз, абжәапны еипшымкәа, гәтынчрак инаҗомызт, ианааигәалашәалакь, уажәы-уажәы ахәхәхәа дынцәытқәыпсычхауан...

Цыхәаҗцәарак змазамыз рыгәтыхәкәа еихә-еихә рыҗедыртәулауан. Рхьаакәа, ирызхымгартә еипш, рыҗедырхьантан, рҗейтдәдыргәгәон. Зны-зынла игга-ггаза, ирхәо иақәымшәо, хәыцра пылхатрақәак интаргалон. Уи збоз Таркан ахьышәтхәа дҗатқкыаны, – Хәи, абааңсы, ишәыхьзәи?... Шәҗашәымтәзароуп!.. Ас мацара ишпәцари?.. Аамтәк шпәҗамлари?.. Аңьма импсыша аматцә азылақәуейт, рхәоит, ишәмаҳахьей?.. Апсуаа хәпсадгьыл ус хәузықәцазом... убриггы жәдыруаз!.. – нараихәон. – Ақьртцәа рыпсра абра иҗартцойт, убриоуп сгәы иаанаго!.. Иахцәыхьантоуп, аха агәкажьратқәыагы аҗахзам!.. – ргәы ааиргәгәон Таркан. Нас, рыңсы алеивигарц, ажәабжык ныбжәаигалон, рхьаакәа хызҗышаз. Ашьа дышцахьаз, дышкыалахьаз, ишиқәхәлаз, иширшаз, дшеикәхаз атәы аацәыригон. Амшәи иарей реиҗаҳара дшацәцаз, дшацәынхаз азаарыгза анигәалаиршәоз, дарггы рыблақәа тырхаха ихәапшуан, абри убасқан иңсы злейқәхәзәи, излаигәағьзәи ацакыа даҗатәаны, дымшәазакәа, дмыцәазакәа ахгара хәа. Дшәазарггы, иара дымшәазазшәа ихы ааирпшыуан. Аамтала акәзарггы псеивгарак нариҗон, ишырхәо еипш,

зны ирччон, зны ирдэуон, ргэи икычуан иршанханы. Уаха излархаирштрыз, излархыргашаз дачаки дакэшэомызт...

...Егъа рыцхара, егъа гəнахара канатоит айбашьра!.. Ианбыкəыз бзиарак анахəылиаахьыз!.. Айбашьра еитазкəакəо, айбашьра зырцыхцыхуа, зегь рацхьазаггы иныкнаханы рыцсы рхыхтəуп... Урт ргəимхаракəа ирыхкьаны шакафы рыцстазаара иалцуада, акагь рхаразамкəа... Шакафы анацəа ашəеикəатцəа нарышəнатдозеи!.. Цыхəапцəара змам арыцхаракəа нахылфəиаауеит, дунеихаанггы иухамыштзо... Акəрахьымзакəа ишытəаа-цəаауа, игəыфкаагаха рхы накəырцоит рыцсадггыл... Ажəлар неифəзыжьуа рхы налдыршəшəахуеит атцыхəтəаны. Ускан гəнахарыла итахаз ррыцхара шрыгтрагəоу, дунеихаанггы ишзатцымтцау, гəтынчрак шырнамто рхахьы иааргазахуам... Агəнаха гəнахауп иахьуалакггы, уи изацəцараны иказам дунеихаанггы...

...Аитныцсахларакəа анымфəпыргоз Мзаут уаанзаггы ибахьан. Ускан дара ахьынхоз ахəаафы иакəшəеит ацсцəа реитныцсахлара... Мзаутрааггы уа инарган икан ацхырааразы.

Уи аены, уафы ишиимбац ала, ауаа рацəан ахəаафы. Зыхшара ирышьтази, зыцсцəа фызхуази еилауатыруа, еилагəжəажəо оуман икартоз, рышьтыбжь укəнаргыломызт иахьейбарыхəхəоз... Тракторла иааганы, уака игылаз амашьына инакəырцеит... рыфкəа хьатцəины, рыбакакəа тагьагьа ацсцəа... ашьа, ахəынцəа – ирыхьтатам хəа икоузеи... Азəы ихацламхəа амхуп, азəы ишьапы фжəоуп, азəы инапы фəхтəоуп, ихафсахьа узеилмырго еидыргəагəаланы еихафəхəоуп... Иагьшəартан ацсцəа анеитнырыцсахуаз, ианалыргоз, рааигəара азəггы дшынармышьтуазггы... Ари збаны иззымычхауаз рыгəра уафы изгомьизт, угəхьаа мкзакəа, акəкəахəа инаужəырцарггы калон... Атцəуара-ахьра, алагырз катəара... Дхатцазарггы, дыпцхəйсзарггы агəыгəгəа изтамзар, деиланагарггы каларын... Ихакəшəири икəшəири иибаша!.. Арт заштə интаргалоггы, шака рыцхара, шака лагырзы, шака насыпдара нарзыкəалараны икоузеи?! Инархамцəои, инархамбгои!.. Ари еицəоу иарбану адунеиаф ирпейцшхараны икоу?! Абри азыхəан акəызма изыраазоз,

изрыхзызауаз рыххара ирзымбоз рыхшара насыпдақәа, рыхшара гәәкцәгәә!.. Урт зыхшаз анацәа рыцхәә инарзыкалазеи, инарцеипшхазеи?! Абри афызәа рымбакәа ипсыр ирыбаргәыз, ҫанатимцози!.. Зыхшара зымпыхәшәаз, уахь иблызаргғы, ргәы зларкажоз, рылағырз зқәыртәашаз, изхәәпшышаз рыман, аха ирыцхәаз, рыблабарак рмоузакәа инабжәызыз ракәын... Ишқанарыпсыхәоу урт арыцхәә... наунагза зыгәкәа нтачачаз, лахьейтыхрак уаха избараны икамыз!.. Шака рыцхара, шака гәырәә!..

Мзаут абарт зегғы ибахьан, абарт зегғы дрылапшхьан. Ацтазаара ашка гәәхәарак изташаз акагғы ибомызт абри ашътахь. Зыпсцәа згоз, акәкәәхәа ихысуа, уажәы-уажәы ибла иныхылон... Ацтазаара шыпхастахаз, акагғы иацсазамкәа ишыкалаз лабәаба дынзаанарпшылеит игәы ҫызкаауаз, хатала дызланарпшыз аибашьра хтысқәа, рыцхашьарак злазамыз...

...Ҫаңхьа, Кяххыр данбаауеи хәа, иахьнаргаз ахәәаҫы ипшын Мзаути Таркани, рыфа ыкамкәа, рыжә ыкамкәа, игәәкха, атцаа инахацало, ахьта цәйтцәы нарызгәсуа, иқыҫыҫыуа. Шәы-блакы дара ирзыпшын, иахьрыхәәпшуаз инкылблаауа, зегь зхароу дара ракәызшәа, ргәәг иаршаҫышаҫы, иамыртынчуа...

Аицәажәара амҫаңгаразы Мурман хәа изышьтәзи Кяххыри ахәәа иахыганы иахьдәықәыртаз макъаназы ихнымхәыцызт. Урт раара иахыццакуазгғы рацәәҫзан арака ирзыпшны игылақәаз.

Кяххыри Мурмани аицәажәара аҫынтәи ихынхәит амш акыр илеихьан еипш. Ргәәлакарақәагғы шееимыз рҫаңшыларакәа ирнубаалон уахьынарҫаңшуаз. Рлактақәа цыршәәаны, ишутаху узрацәажәомызт. Иаразнак ирзыпшны игылаз инарыгәтыларкит. Ираҳар ртахын реицәажәара шымҫаңысыз, ишеицәажәаз, аха уи зегғы дара иразхәодаз... Дара зыхгәәкуаз – иахькылеибагаз, иазышьтырхыз, ибжәызызи итахази рызбахә аилкаара акәын. Кяххыр иреихәеит инапы ианыртаз шымҫаңигаз, иртаз рыхьзқәеи рыжәләқәеи зныз рыпшааразы ишрыдыркылаз, уртиахьынзарылшоаңшаарақәа шымҫаңырго, нас урт ртың ишаақәырталакь, ҫымш-хымш

рыџныцкала айтыпсахларақәағы шықало... Уақа избахә
хәан иҭахаз, ажәан иалаблыз, рыцхашьарыда аҭсуа қытқаә
абомбақәа рылазыжьюаз аҭырџы, изакәызаалак икәырҭахак
иадамхарғыы җара ирзыпшаауазар хәа.

Акыраамтағыы доурышьтуамызт Кьахьыр дыхтакны
иазцаакәоз. Абарт зеггы знапы ианытәкьоу Мурман иоуп,
сара сымџапҭаџуп ихәеит, аха игәакуаз идхәатцаланы
дызрымпытытуамызт, аҭагылазаашьа шықаз иаахтны
инарамхәакәа...

Амшеимкьара иакәымшәаз

...–Хәпстазаара бзиан хәа шәгәы иаанагома?... Иабатәи
пстазаараз ихәмаз?... Иахфоз ыкамызт, иаажәуаз ыкамызт,
хрыцхәхәа... Ашәыр, аутратых анықаз ихабаргәыз!.. Ихтәаз,
ақалакь иалтыз рыхкаарақәа, рынхартәқәа хнартапшуан
ихампыхьашәарызеи хәа. Ача абақахыз!.. Иқалазаргыы хара
ихәзтахуадаз... имтцпааны дара ирымгози!.. – кыфаншьтахь
акәын. Иахьа аҭсахрақәа қалоз җышыа, Ақәантәи иааз
аҭхәыс ахәаа дзахымсыкәа данаанха, Кьахьыр дрыцхашьаны
аџнықа дааиган, уажәы амца аҭхарраҭы дтәаны ацәажәара
даҭын. Нақ диасыр лҭахын, лахәшьа псуак димазаарын,
аха дзыманшәаламхеит. Ирзымдыруаз, ирмаҳацыз Ақәа
аҭагылазаашьа иазҭлымхан. Иаалхәоз акы раџрыжьюамызт.
Лара амца аҭхарра анлылс, лгәы тыгьгәа драцәажәон. –
Атыхәтәаны, рмилаҭиеиуамгы, рыбақәа дьырхәны, ишакәым
ихәхәапшуа, ишакәым ихәзныкәо иалагеит. Хакны харгон,
хаурышьтуамызт, аҭсуаа абанхои, иабаџноу хәа ихәзцаауан.
Хаџын дуқәа еигрыкка, аҭша хьшәашәа нарҭашәышәуа,
хгарта змамкәа иаанхаз рымчыдарахаз азәгы дубомызт,
азәгы дахымызт. Уртгы рхыцхьазара еиха-еиха имачхон.
Аџын дуззақәа рҭы азәы-џыҭа рақәын иубазоз, ирыцхәхәа,
иршәымкәа-ирхамкәа... Дара рақәзар, ишақь-шақьо ақалакь
иалан, алақьалақәа реипш. Ақәылара, архәра иаҭын... Зны
аҭсуаа рыџнқәа, руадақәа дьырхәуан, нас егыртгы нап

наҳаларкит. Хықәкыс убри акәзан ирымазас. Иаабаргыи
ихалшагәышыоз!.. Аңхәыс дбаны илеифсуамызт... Аиеи,
сара аиаша шәасхәоит... Ихабаргәыз хайхабыра анықаз...
ҳара иаадыруз, ҳара ҳаилызкаауаз!.. Зегь җамамыз!..
Уажәы ишқадарцеи?.. Ажәак узхәома, уахырымшыаауеи!..
Рыҗхарыззала... узырғагылома?... Уахынла игәыртзызаагаха,
иааузхымгартә алашыцара нахатәоит ақалақь... азәгы
адәахыи дыздәылцуам игәагыны... – лцәажәара аанылкылан
днарылаңшит. Уахылыхәаңшуаз макъаназгыи ахаарацәа
лнубаалон, аха ишлықәнагаз деилахәамызт. Илхылгаз
ахәара шылцәуадафыз җашьомызт. Данықәыпсычхауаз
лыпсыңеивгара акы иархьантон, акы еихәланашьуан.
Аҗаастарақәа дызланарцшуаз ахәра еипш илхьаауан. – Дара
ртәқәагыи агәафра цәгыатцәкьа итадыргылеит. Изықәымцуаз
ахьта иаго ианалага, ақалақь зырцшзоз атцла хазынахәқәа
хырқааны рхы иадырхәон. Ицәыҗаажәхеит, узаҗамцшуа,
иузымдыруа икалеит... ицқьакәакәараза, иңшзакәакәараза
ихамаз ҳақалақь. Иааз агәымхақәа рказшьа, рыламыс,
рыңштәы нахадырцеит... Мышкызны хәзилгагәышьар,
ижәбахра шәыкоуп уи иазааргаз, изтадыргылаз. Ес-җены,
ҳалагырзқәа хакәкәало, хгәы хантацәуон... – уажәык лгәы
ааңшқахазан, дқьыпшәыпыр цәгыа илымбо даакалеит, аха
лхапыцқәа неихалырғәған, лҗааикәылхәалеит.

– Ирхәоз аңсуаа рзыхәан, уақа, бахықаз?.. Урт ара
ирцъынцъым, ашьхантәи илбааит, рымхәазози?... Ишырхәалац
еипш, егыа еикәдырҗәеоит ҳадгыл җамаркырц, хтоурых
дырхәанчарц... – Кьахьыр уи дналацәажәеит, итагы иахарц
итахны, игәы җзырхәыцәауаз рыхәымгарақәа наигәаларшәо.
Иара уазхәыцыргыи, иарбаныз иааицарымкәакәацыз
аңсуаа ирызкны, цатцгәык змазамкәа урт идырҗеиоз, урт
еиларкәахәуаз, еиладырҗынтуаз... Изылабааз ашаха еипш,
еихәеиха иңыттон, еиха-еиха еилыҗруан урт рхықәкы... Уи
ззеилымкаауаз, иззымдыруаз дызустадаз?..

– Ирхәахуаз?... Ғеи рхәахуама ант ахәымгақәа!.. Аңсуаа
уаха арахь иаахашьтуам... иахьыртаху ицааит... урт роуп
икалаз зегыи зхароу... урт сепаратистцәоуп... амилац

еилырхуеит... атыпқәа зеггы дара иааныркылеит, егырт
рыткаркәахарц иаеуп азаарыгза ирымхәоз иҕааз!.. Ргазетқәа,
ртелевизорқәа баапсрамзар бзиарак нарфытшәомызт.
Ацәымығхара узташаз, ацәымығхара узцәырызгашаз
рыла акәын рдырратарақәа шеифыркаауаз. Рхатәы
еихабыра алырхит, рхатәы амчра апырцеит... иртахыз
атыпқәа ааныркылан, инархабабаны инархатәеит, рымқан
узықәымлазо. Дара ирышьашәалаз, уаанза ҳатыр змазамыз,
цсуа мтақьақьащәақәакгы нарыдырхалеит, ацсуаи ҳареи
абасоуп аус шаауа ҳәа рхәарц, рхы алафырхырц... – илхәоз
шақа ыказ ақарагы, илзымхәозгы рацәан. Лгәы лзырхықәоз
лзытәахуамызт... Дызлапшыз, илбаз дшьақәнақьахьан,
илзыхәаеуамызт.

– Ҳара ацсуаа ахақәитра азыхәан ҳахықәцо цәгыс
хқартцеит, аха дара егырт амилатгы ишцарзықаз?.. Изыр-
зааигәахозма, израцәажәозма гәытыгыгәаала, ирзааигәахартә,
ирызхәапшыртә еипш?.. – Мзаут, уи лцәажәашьа злақаз ала,
кәышк шлакәыз ихшыф назцан, итагы уаф дзырхәыцшаз,
игәы цызкашаз хшыфцарақәак налызцәыригеит
днарылацәажәарц.

– Сара иахьынзаздыруа, аурысцәагы, егырт
амилатгы рымқан иқәрыжьломызт... Уртгы ирықәыгәгәон,
ирықәымчуан... Арақа иалышәхуазеи, ари ақыртуа
идгыл ауп, шәцаны шәыпсадгыл афы шәынхала рхәон...
итацәыз афынқәа рфы ашәанцәа, ақыртцәа, агырцәа
ааганы ирыфнарцон, абрақа шәынхароуп, абри адгылгы
шәыхчароуп ҳәа нарыдцаны. Рхы тырқьахьан уеизгы, ус
акәыз цыыршыон даргы...

– Имшәазози абас анықартоз?.. – Мзаут зеилкаара
дашьтаз дазымтаакәа иаанижьуамызт.

– Ишпамшәоз... имшәакәа... Уахашаанза хысран изфәзас.
Неишымсрада зеггы абцар наддырkit, ҳақалақь ҳахьчароуп,
ацсуаа арахь ианахцәалалагы, ҳара хтәы ҳәа егькалом,
ҳақәымтыр ада цсыхәа ҳамамкәа хантадыргылоит ҳәа
инарыдырцалон... – уи ацхәыс лхатәы ҳәа егыцәырилгомызт
макьаназы. Даргәақьан, даршоукхьан илахахьаз. Деибганы

дахьалцыз деигәйрғаны драцәажәон илыдтәалаз. Ас гәйртынч дымцәажәеижътеи шақа цуаз!.. Аракаҕы ишәартан, аха уи азәҕы ихахы иааиуамызт макыаназы.

– Иумбара-иумахара икоузеи!.. Аңсуаа рықалақь ырыхчахуеит дара!.. Ант аңынышқәа, ирымхәыцуа хәа икоузеи адунеи ағы!.. Уағы иахәхәоума ас... аңсуаа рҕының, рықалақь ампытахалащәа ырыхчахуа!.. Зегь дара роуп, уи рымпытырҕьахуеит... нас иабаци дара?.. Рхы абаржуеи?.. Ианбанзарыхычои?.. Уи схәеит хәа, рыцсадгыл ыками, рыцсадгыл ах имцои... ишааз еицш!.. – Тарқан днакәгәамтит уи илхәаз. Игәаңхомызт ампытахалащәа имҕапыргоз аламысдарақәа. Дунеихаангы аңсуаа уи шранармыжбуаз иахәзымхәыцуаз деибанаркуан.

– Ишәасымхәои нас икалақәазгы... Уахык... уахык аума, уи шақантә, аңсуаа хәқәлоит хәа рылартан, зегы еицхытта, еижәыланы ащнатқақәа, ацәытлашыцарақәа ирцәытдаланы рҕыртәахит ишәаҕыны. Шьоуки, хықәтцуазар хәа амҕақәа ирнылеит, рыпси-рыпси еихымзо... егы, ианхәқәлатәҕьоз, уи атәы ахәара цәҕоуп... Дара аргы егыргызамызт ақалақь ахата аанрыжыртц... Уи ианакәыз жәдыруоу?.. Мартаз, аңсуаа ақалақь ахы иакәитәхтәуеит хәа ианажәлаз... Ускан иказ шәымбеит шәара!.. Рабцар кажыны, еибарыҕны ицарт егыргызамызт. Ачеченцәа, акабардақәа, адыгаа, аңсуаа... рееибаркны ақалақь иалалеит анырхәа, еиланагазеит... Хәгәнаха зықәшәаша, мацк акәын ыргыз убасқан... Зегы хҕы хытхытуа хәрзыцшын, знык ақалақь изалаландаз хәа... Ахысра хәа итартаз, уи уағы иааңыишыарын... хара хәытәахны ххәытатәан хәынаңхыакшәа... Убри ашәтахь дара, аибашьра иалахәымыз, ара хара егыраан хәказаргы, цстазаара хартараны иказам, рхәан, ишзахәоз ақалақь иалтны ацара иалагеит...

– Хәгәнаха зықәшәаша... изыманшәаламхеит, бымбои!... Аманшәалахара иаҕыкуп, иаҕыҕбоуп... Сара сгәы убас икоуп – убасқан ирзымгазаргы, аеазны иргоит... мҕашыагы рымазам... Изахьзузеи аңсуаа рахтнықалақь рымпытҕыны?.. Уи калашы амоума?.. Тынч иахзеикәырхозар хәа ианрыжыз,

дара ахабабаны ирkit, ирахтoм, арахь иалахажьлом хэа...
– Мзаут агэыгра иман рықалакъ рeaфыршьаауазаргы
ишдырхынхэуаз. Ацсны еикөшаны қалашья амамызт. Знык
ақалакъ рызгар, Ацсны алахьынтца наунагза ишызбахоз
агэра игон. Арсынтэи абжьюаа зыманшэалахар, нақсынтэи
егьырт рееибаркны рeaархар... аусқэа уафь ишиимбац ала
идырманшэалон... Ацсуаа рыр, егья имацзаргы, агэыгра
уафь иртон шытахьқа ишхьамтцауз!.. Уи афьыза ртоурых афь
иамхэазацызт...

– Уи рымпытыркъоит.. уи агәра аагоит хәргы... Урт еибашьцәазам... урт зыштыоу ғычроуп... малырхароуп... – лхәеит ларгы, ииашатәкьаны ус ишыкоу агәра надырхатцо... – Аибашьы иашатәкьа ас ихы мөапигом, арт рхы шымөапырго еипш, – нацылцеит.

– Ибзиоуп, Мариа Анастас-ипџа... уи аганахъала ибџаэз еилаџкааит. Уаџа иџабџаэзеи иџыцу џаа?.. – Мзаут зегъ акакала еиликаар иџахын... Аџалаџьи иареи еиџаџџханы иџкалеиџџџеи изакџаџзаалаџъ аџаџбџыџк уантџеи ишиџаџхыз имаџаџызт. Уи даараџа џааас иман, зны-зынла изџымго аџынџа днанагон, деиланарџаџн, деиланарџыџџуан, иџсы иџеанатџн...

– Уаха ишәсхәахуеи?.. Ателевизор аҥны, арадио аҥны
– шәқыта ишақәлаз, иахынзааныркылаз иалацәажәон.
Рпозициақәа еиҥа-еиҥа ишдыртбаауа, ишдыргәгәо,
иаанхаз атыпқәагы иаарласны ишрымпытархало
азаарыгза иарбаныз изламцәажәоз. Насгы, абрақа иҥаз
шәкәыфәыкгы, Мзаут Ацанба хәа азәы, рыштаб аҥны
днеины аполитикатә хытцәахырта, хыпхыакырта дахәазаап,
ианақәлаз адырфәенытцәкы. Уи инейтцыхны иалацәажәон..
асенсация алақартон... Насгы фәжәиҥәаба тзы убасқан дара
рахь ииасзаап... – ари узырхәыцшаз хтысын. Ицәоушьаша,
мци-цабырги неикәырефәены, уаанза ишықарталац еицш,
рыжәлар иахырылартоз акәын.

– Аа, уара!.. Иумахара икоузеи?! Аенышыбжыон, рыбақәа шаапшуа, иқатәаны иноурыжьюеит руаажәлар!.. – иааңеишьеит Тарқан иахаз. – Шақа мцыла еибаркузеи

ринформациакәа зеггы!.. Еикәыреәеаны ирылартақәо
убарауазеи!.. Хашәкәыџәгы аполитикатә хытәахырта
дахәазшәа ирхәогы башоуп, арака дыкоуп, цьаргы
дымцазацт... Җажәижәаба тзы хәа ирхәогы мцуп... Х-тзык
хауп иказоу, хзалымтыкәа абрака хтахеит акәымзар... –
Җаркан иеааикәирпатеит, зыгәра изымгашаз аниаха, ихы
ртысуа, ас мыцхәашья уафы ибахьоума хәа аанарго.

Мзаут аеыпхәа амца наихкьеит. Ицәа даатанарзызеит
иахаз. Иара аполитикатә хытәахырта дахәазшәа игәарартаз
днеицранарсит ақыпыхәа. Оумашәа иубаша, ипсадгыл афы
дшыкоу... ирымхәыцуа хәа икоузеи арт ацнышкәа!..

– Иуахама, Мзаут?.. – Җаркан Мзаут днаизхьяпшит.

– Исахаит... – ихы ааиртысы-ааиртысит Мзаут. – Урт уи
еипш егьархәоит, егьарызбоит...

Апхәыс Мзаут днеиџапшит, гәџарас дкацаны. Аха
Мзаут дыдраргамар ртахымызт акнытә, уи избәхә уаха
иаламцәажеит.

...– Атыхәтәаны, уаха санзамыхәаза, атакәажә леипш
маҗәажәкәак насхасырпан, амџа сыкәлеит абрахь, сахәшья
лахь сызцозар хәа. Акәантәи шыпыла мацара, амџа ианыз
сыҗерыларџашьяны саауан... Азәгы дысмазцаазеит, азәгы
сааниимкылазеит... – лажәабжь даалгеит Мариа Анастас-
ипха. Азныказы иаатынчрахеит иахьеидтәалаз, ирхәоз
нарымтәазшәа. Уи дызлацәажәози илхылгази рызхәыцра
иамеханакын, инталаха изалцуамызт. Уи лхьяа даргы
ирхьяахеит...

– Бара быпхәысын... Ахәса еиха ирzymариоуп амџа
анылара... рацәак ирышьклампшуазар акәхап... – ихәеит
Җаркан, иеаартаташәа дналыхәапшын.

– Хәарас иатахузеи... ахацәа ус изрыцәцом... иахьабалакь
иангылоуп, игәартоит... иакәым иакәдыршәоит, иакәым ала
ирызныкәоит... – ниаталкит лара. Уи еилкааз усын...

Ауха акыраамтагы имышъталазакәа еицәажәон.
Рыгәтыхақәа цыхәапцәара рымамызт, еикәтәомызт...
Ахысбыжькәа атч лашьцара иналыџуан...

Ахацеибага – Хацакьяф

Адәахы асы шлеиц илеиуан, иахеижьтеи еиха-еиха иацнатон. ахәыцкәа аҗенцьыр икылцшны адәахы ицшуан. Ас асы анлеиуаз ианакәызаалакгы гәахәарак, гәеизхарак рнатон, рыба хәыцкәа нтгәыргәауа. Ускан, уажә еицш, затә аҗны иҗнамгыларыз, еибарыҗны асы инылеибарбыл-гьон, инылеибаркәымпылуан, акагь хьаас ирымазамкәа, иҗыкацшьяа-җыкацшьяаза... Уажәы ускантәи ргәыргәара, ргәыштьхра, уаха хнырхәышья амазамкәа, инарымпытцпраа ицазшәа акәын ишахәапшуаз, рыбақәа кыдхаланы адәахы ицшуа аҗенцьыр иахьадгылаз.

– Арахь шәадт, арахь!.. Уа шәзадгылоузеи, икоу шәымбазои?.. Азәы шәгәаитаргы апкаф аашәхиргоит!.. Урт арыцхашьара злоу уау цышшәымшьяаит... иаапкны ахабла иалоуп шәымбазои... ахәыцкәагы ргәхьяа ркым, адущәагы ргәхьяа ркым, зегь харшырц ргәы иҗоуп... аҗнышқәа!.. – Дыгә ихы доахан, иҗынхьырнааны днарыкәымчит ахәыцкәа, деихәлассы, илаба аҗәхәа иныҗәхышьяа дахьтәаз. Арака имаҗаҗәагы ыкан, Кыахьыр ихәыцкәагы.

Уи иахьак ихәыцрақәа убриакара ихьантан, дахьныҗәатәаз уаха дагымгылацызт. Аибашьра мышь-җаҗәгьа изҗанаргылаз, ирызцәырнагаз ахьяақәа хызешаз, ицхьыркәкәашаз макьаназы акгы ибомызт. Амшқәагы еихәлашьяшы, еилгарак рымазамкәа, атцхқәагы уаҗы иааизхымгартә еицш ихьантан.

– Ишәмаҳазеи, бара, иихәаз?.. Шәадымтцуеи арахь!.. Ижәбазеи иара уака, шәнадгьалартә еицш?! – Кыахьыр ицхәыс Арда лыпхаҗәа днарыкәымчит, дҗацхәханы рышқа инеихгауа. – Уаҗы иихәо шәахауам шәаргы!.. – даагәамтц-хамтцит, акырзза лгәы кыдгыланы дшыкоу мҗашьо. Дарбаныз изыцрамсыз ари аибашьра хамыштьхә, дарбаныз азиас аҗаҗ шыҗнашәауа еицш иҗнамшәаацыз!.. Акырза еиҗанакхьан рказшьяқәа, рхымҗаҗгашьяқәа...

Ахәыцқәа ааин, амца ахьейкәыз аңхаррафы, ркәардәкәа иаарыханы, рәадырғәғәала инатәеит, гәалақарак рымазамкәа...

– Иабаргарыз абарт иахьа?.. Ирзыртыхыз?.. Ирылархузеи абри афыз амышха?.. – Дыгә иңхәыс Хаңтина, лшәал касы лхарңаны, лхы-лфы цага ааңшуа дахьтәаз, даацәажәеит, лгәы иңхоз дшамыртынчуаз лнырңшуа. Иахьа ашъыжь индәылганы иргаз уажәраанзагы иахьыкамыз дартынчуамызт. Данымцәажәозгы убарт ракәын хәыцыртас илымаз. Лыңкәын Кәатат ихабарк ахьыкамыз – уи зынзаск лшәа лыланарбахьан, лыңсы фәнакаахьан, деихәланагәахьан, аха артгы ас индәылганы иахьыргаз гәтынчымрак лызнарцысуан, лыңсы налылышәшәаны, ллахатц аргыжьыртә ақынза дынтанаргылон, даруалуашон, аха иахылхәаарыз дақәшәомызт. Зшәаққәа харшаланы ирхылаңшқәозгы, иргәыталах здырхуада, ирхаштызшәа, иахьак рыхабаргы ықазамызт, абжәаңны Кьахьыр ифны индәылшәаны ашәи-тышәи ишынармышьтуазгы...

– Иабаргахуаз... ңара табиакәак ддыржуазар акәхап, арт тқәацәоуп, уаха ирылахҳраны икоузеи хәа инарықәкаауа... Узытқәаз ииңаху улаимыззои!.. – Дыгә еергьхәа иңсы нтқаауа, арт амшқәа ихигахьоу акыр имч шңыршәаахьоу мфашьо, хрыжь-хрыжь даацәажәеит, Хаңтина ихы налықәкны, иеаардадашәа.

– Аус руртә еиңш икоума, реихдакәа инарыхкьашо... ңара машәырк рмышьуандаз... заалымдарак иакәдмыршәондаз!.. Закәытә аамтацәгыоузеи зкыркы ҳкылахаз!.. Ххәыцқәагы ҳаргы ҳагәнаҳа рзымгааит ҳара абри афыз ҳаңтазыргылаз!.. – Хаңтина лгәынамызара хыжжуан, лгәынқра еиқәыртәашьак амамызт, уажәы-уажәы лееиталкуан, лееихалырңсуан узылфамңшзо. Нас лкасы итагь иналхыкәлыршон, лыбла тақәаҳақәа еергьхәа инцәытцырңшуа. Хаңтина еиҳаразак дзыргәжәажәоз аңсы гәырфәа аиҳа абза гәырфәа акәын.

– Ех, анаңьалбеит, ҳашңақәкәаз... ҳабакылыргеи!.. Шьоуки ацәышлампырқәа реиңш инаҳатцалан, адунеи ргәаңсарц иалагеит, аха ишңарзеилымкаауеи ақәыхәлацәгьақәа... мышкызны иааҳәны рхы итамңашеи!.. – Дыгә ахәхәхәа

даақәыпсычхаит, ихәыцрақәа еиха-еиха рҕахьдыртбаауаз, рҕахьейтцырхуаз иахкьаны. – Ауашы илаимыгзо хәа акагы ыкәмзаап ипсы ахьынзатоу, ипсы ааихытцаанза... Атцлагы далкьоит, амцагы далахауейт, азыцәқәырцарагы дкыднакьоит... Ех, сабиц, ҳақсы танацы егьахкы хрықәшәап, егьахкы хрынкьап!..

Дыгә уи зхиқәаауаз еилкаан... Изташәаз атагылазаашьа даараа рыпсы ғнакаауан, рыпсы рыхнахыртә ақынза инанагахьан...

– Хәцкәын деибганы дхаундаз, уаха крахтахума?... Дахьагаз, дахьызыз хзымдыруа... Кәатат рыцха, уңсы тоума уара гәак?.. Уабакоу, уабану, иухылацшуада?.. Уан иңсыша, адунеи сықәхейт, апсцәахагы ситахымкәа!.. Уара уңсы таны укәндаз, сара слеихәлаха, слеихәлабга сцаргы!.. Цстазаашьас исымоузеи сара уажәшьта!..

Хақтина, лыцкәын даалгәалашәацыцхьаза, лылагырзкәа налғыхәхәуан, иналғыкьасон, лхы-лғы акачырақәа иныртыкьаса рғынархон иаалзеиқәымхәалазакәа. Ускан азәгы ғитзомызт. Иахьтәаз убриакара итынчрахон, аз цыруазар иуахартә еицш.

Ариабжьарак илхылымгацыз икәз!.. Лыцкәын, айбашьра ианалагаз аахыс ишылтахыз ылымбацыз, уажәы мазала, азәгы ихы имырбакәа, дааны дшыкәз, шыоукы аакылсын, дахтахуп хәа днарылкәыкәааны дыргеи уажәи рыбжьара азәгы лыла дталырцшуамызт. Рабцъаркәа рхарззала ашта ианааталалакь, акәыкәыхәа дыхәхәо, лызгы ацәа ахыхуа днаргәйдхахалон, сыцкәын дабакоу, сыцкәын дабажәгеи хәа лычешьуа. Арт ҳагәхьаас ирымоузеи, ус кәбымцан, ус бымун хәа деимырхха ашныцқа днышнаргалон Хақтина, рнапкәа налыкәыршаны Кыахьырраа. Егьырт рыцкәа хырцъацъаны, ари дызхеилагада, дызхәымгада, даанышәкыл акәымзар, цәгәала дкахцоит хәа, рабцъаркәа ыркымкымуа инарызцыхлымуан, инарықәмақаруан, рыбақәа ашьа нархытцәало...

Хақтина Дыгә иаастагы дцыкәкәа ацара дағын. Дыгә еиха ичхауашәа ихы ааирцшуан, абарт зегы цъарак еизаны абас дахьрылатәаз.

– Ех, анаңалбеит, хазташөаз хзалымтца, хаһнқәа рқынза ишахтау хзымнеиуа, хнеирғы хзыхдырқо, хазхыршыауа хзымдыруа хназыхқазеи!.. Ауағы душәиирц утахызар, абас дшәи!.. Ма иансааз еиңш сыказтғы, арт ахәымгақәа сыҕерыстозма, сшыапы сҕасмыргози!.. Ианакәзамыз хәиҕахәит дарей хәрей, аңсра рыкәшәандаз!.. – Дыгә урт зызбахә имаз ргәаҕкра деиланаршуан. Ицламхәа қәацқәацо дғагылан, ихы ларқәы-ларқәуа аһныһнытқә даалеиһеит. Хеышыа змамыз ихыаақәа ддыргәәтеиуан, ддыршақь-шақьон. – Аа, шәара, акәамсағқәа!.. шәара шәоуп акәымзар, хара ихәхылакғы агәхыа зкыдаз... Шәара акы шәмыхкәа абра шәалганы шәықазар, уаха иахтахыз!.. – Дыгә иматацәеи Кыхыыр ихәыцқәеи рҕеидырғәғәала иахтәаз днарызхәаңшит иаарыцхашыаны. Ағыв-сывхәа ахқәа нарывқо иахыеиқәхаз насыпшаран иңхәазон. – Аха, уи схәеит хәа, хашпазаламтци... анцәа даххылапшып!.. Аңма импсыша аматә азылақәуеит, рхәоит... – Дыгә урт данырзааигәаха, инаизхәаңшыртә еиңш, илаба нкыдикыа-нкыдикыеит. Дарғыы рыбақәа тырхаха инеизыңшит, абри изымтатәоу аһәһан еихәлакәаха инатганы, даҕа жәһан цқәак инамтагылар ртахны. ... Дыгә днеин, аңенцьыр акыдыршәыла днаханы, адәахы дынкылпшит. Асқақәа еилыһры-еилыһруа, аһәһан иатцахәмаруа алеира иағын. Иахәбалакь сыла италахан, сыла ихкәан. Инарызшытымхуа ашәыб иатцагылан ашәапыңаң, рымахәқәа шытассы.

– Бара!.. – ихәан, Дыгә Хаңтина ихы налықәикит, лышка даахыахәны.

– Иууазеи?.. Иузықалахзи уажәы?.. – ишка даахыахәит ларғы, гәампхара-казшыак лнырпшуа.

– Аһнынза хнабжыысир икалои?.. Хныһнампшуази... икоу хамбози!.. Уажәы еиҕа итынчроушәа збоит... ибжыаларыда анцәаузша!.. – убри дназхыт Дыгә. Уахь анеира, аһнапшра дазгәышыуан, уақа дықазазар итахын, аха иахышәартаз иахкәаны рацәак изыһнатәомызт.

Дыгәраа рыһнқәаҕғы рацәак ихараны игыламызт. Уажәы изтатәоу Кыхыыр иһни дарей аандак акәын ирыбжыаз, агәашә хәыцы унтысыр, рынхартә-ргәаратә унтагылон.

– Уеилагама, цыым-цыым... азэы хайуршыуеит!.. Арт иблакыблацэуа игэароу хаарымцыхьашэар, амалагы еергыхэа икоу, хапсы ааххырымхуеи!.. Ихадхырцуазеи ант ацнышкэа, акы иацэыцхамшы!.. Икхадхуазеи уахь... зегь цэдырхэхьеит, зегь еимыртэахьеит, крахзынрыжыыз цыушьома?! – Хаптина лыбла иныхгылеит рынхартэ, рыфны-ргэаратэ, ицэгэыххаа, ишыакыаны, игэытэны изхысыз. Дыгэ иихэаз напхыарыкэкэаны, лэыназылжит уахь дылмышытырц.

– Ус хныкэпшыр стыхын!.. – ихэеит Дыгэ, игэалакара мацк иааитаршэаны.

– Цыаргы шэымцан, шэдэылымтцын, ишэартоуп хэа ихархэаз, уара иузеилымкаазои измааноу?.. Хафнкэа рахь хнарыштыуандаз, ара хааганы хафнарцалозма хзеитамцуа, цыаргыхзымцо, ахылапщцэахатаны?! Абриушпэзымхэыцуеи уара?! – Хаптина лажэакэа аалырмчит, лхэатэы дахыпарц акэикыргы ишылымуаз, дшақэшахатымхоз инирныруа.

– Харгы хцоит, харгы хцоит!.. – ифабыг-фабыгза Дыгэ иматацаагы фатцхахеит, убрахь ацара изгэышыуа. Уртгы иртахын, Дыгэ иеипш, рыфнэа-ргэаратэ интапшыр, рылапш нахыргар.

– Уа шэтэа, сымхэеи!.. Иабыкэу шэахыцауа?! Хай, ихалаумгало хэа икоузеи, уара аубыцыыр!.. – Хаптина ахэыцкэа ашышыхэа иналыртэеит днарыкэымчны. Дыгэгы иеааникылан, уи уаха даламцаажэеит, уиакара аеалагалара иеамтакэа.

Амш акыр илеихьан. Таркани, Кыахыри, Мзаути рыкамзаара даараза ирнырны икан арака афны ифнаханы, дэылтшыа змамкэа иаанхаз. Ирхэо иакэымшэо, ируа иакэымшэо ишеилаз ауп Дыгэ ибжы шаагаз.

– Уара, Мгыч, аранза уааскьеи... абант агэарабжыара ибжаланы иааиуа зустцэоу узеилыргозар?.. – Дыгэ имата днаипхьеит ишка. Уи ахышэтхэа апенцыыр днадыххылан, адэахы дынхыапшит, асаркыа дналыпшны.

– Исеилкаауам, даду... асы цкыа исзалбаауам... аха хык еишытагыланы иаауеит, хашка рхы рханы, – ихэеит Мгыч, иабду днаизхыапшны.

Урт еишьтагыланы ишааиуаз, ашта аназарағы иағаз ағәшә ду иааталейт, асы инылхауа.

– Дара роуп, даду, дара!.. – ихәейт ахәычы, тцқа ибла иилнарғартә ианиба. – Җашқа иаауейт, даду!..

Итәаз зегы ытцхаханы, ашәахь рҗынархейт иааиуаз инарцыххыларц.

Апхба Җарқан дгылан, ихылқа кьақба, сыла ихыбны, ипалта шытаәазо, еидара хьантак иатцоу иеипш, ибға ырхәаны... ишыи-ишыи неикәтцо, асы дашәахауа дааиуан. Уи дишьтагылан Кьахьыр, иплашь хәхәаза, илахь узтамцшзо хылқа тағәафак ихарқан итағәлапза. Урт рышьтахь дгылан Мзаут, ихылқа қәақьей иплашь тәҗей ишәтцаны. Даараза иуымдыруазариузеилыргомызт,убриакара асы рықәнаухьан. Ишааиуаз, абартца ианаатцагыла, ршьапқәа адық-дыққәа инкыдырқьан, рыматәақәагы инарысуа, ирықәыпсаз асы нарықәдыршәшәан, афнытқа иныфналейт.

– Җаи, анцәа иҗышьоуп, шәара шәеибганы шәахьааз!.. Иахьантәаракгы шәҗәырәа хаҗахьан... Ант рҗынтәи зегы урықәҗәыгуазароуп, рыҗәрас иугозей!.. – Дыҗә дадырсызшәа, иахьынеихигаз уаха дзейтамтцуа, дгыланы дырзыпшуан.

– Шақа хшәыцәшәазей, шәара аубаҗьырқәа!.. Ишәыхьыз хзымдыруа, шәзыхдырқьаз хзымдыруа, иахьантәаракгы хшеилауатыруаз, хшеилаҗыҗьуаз иааххааҗейт... Хлахатц җыҗьны хнеилахарц еҗҗаҗмызт... – Җаҗтина мацк лыҗсы налылалазшәа днарцыххылейт, аха, уажәы-уажәы, исархәарызейишьхәа,лҗәынтыҗсаа-нтыҗсаауан.–Шәеибгоума, нан... шәыҗсы тоума?... – дынрыдҗьатцәыҗьатцәылейт, лыблақәа еерҗхәа инцәытырпшуа. Лыблақәагы уажәы даҗәакын ирытыпшуаз, – деилазыршуаз, дзыргәәтейуаз. Ишакәым иаатырқьаны акы налҗәарыҗьыр хәагы дацәшәон,дуалуашон маза-арҗама, рацәак илынылмырцшырц шылтахызҗы.

– Бымшәан, Җаҗтина, җаибгоуп зегы... җарцәынхейт... Ант роума, анемсаагы җарцәынхәхьан... – ихәейт Җарқан, ихы аартысы-аартысуа, лҗәы алаирҗәҗәарц, иалайкаҗарц.
– Ауафы адуней аҗы дызқәымшәо хәа еҗыҗкамзаап...
– нацитцейт, змыҗь цаулазак дынзаапшылошәа, игәы

дынҥахэыцуа. Егьыртгьы ааин, иааикэшаны амцағы инатэеит, иааргаз ажэабжь иназёлымханы, иназызырфьырц рҥахны.

– Нас, ихаумхэои, Тарҥан, иахьа шэахьыргаз, шэзындыриаэ, шэзыхдырҥаз?.. Шэызлеикэхаэеи, шэыңсы эларцэыжэгаэеи ант ақэыцмақэа, уағы ирыцхашьара элазам, зыңсы қымқымуа ха-Набжьоу иалахаз?.. Ех, сабиц, ианакэзамыз ихахьзеит зегьы... ханеикэшэамыз, ханеибытамыз!..

– Дыгэ, мацк рыңсы анааитарк, днаразцааит, избанзар ас ағны индэылғаны ианыргалакь, ишдыргэамтцуаз, рыңсы шырфартцоз, ишдырхэацэоз ибзиатцэҥаны идыруан азы. Иара абраҥағы, ағны ионачаланы иахьрымаз, изыхьчоз шрыдгылазгы, акырынтэ ахамыштыхэ итадыргылахьан.

– Ишэасымхэои... изшэасымхэахуеи?.. – Тарҥан, дара иеицыз дызлареихабыз ала, згэаҥкра имаз рызбахэ ацэыргара шицэымҥыз удырратэы, днеипхьхэыц-ааипхьхэыцауа дналагеит иажэабжь. – Арантэи, раңхьа хнадыргылан, ыҥами, хнарыңца, амғаду ханчаланы, хрыманы рфьинархеит. Азныказы, хабаргауеи, зыхэцэы нтэаша, харшьырцаз аума абрахь хзааргауа насгэахэт, аха узацэажэо абаҥоу, рыбақэа харыззала, рылахь еимарцьыхэны, узырфепшуамызт, цэгьарак иакэшэаз реипш, уажэы-уажэы ихақэгэамтцуан... Ханаатгылалакь, – Пашьол, пашьол!.. – рхэахуан. Ииашаны, ргэы итакыз еилкаашьа амамызт. Аҥыңыхэа хгэы интэшэеит, арт ҥеирак азы хшырымгоз, аха ираухэараны иҥааз!.. Ус, амғаду хшаныз, Набжьоу аханы, дара рхырғэғартэ ахьыҥаз хнаргеит хзагэзагэуа, хрыцхэхэха. Рхысгақэа, рабцьарқэа ана игылоуп, ара игылоуп. Дара пылыпылуа, амға нымғахытц-аамғахытцгы рымфэхакны, ахьацақэа ирымцагылоуп, цьара еидгэыңланы, цьара хаз-хазы... Еикэных, зегь рыла еибытоуп... Хара хтэқэа, арыцхэқэа... излеибашьуа абцьартцэҥа рымазамкэа, абнара илазар акэхап... – Тарҥан даақэыңсычхаит, набжьоуаа рыцкэынцэа иршэымкэа, ирхамкэа, арахь цьаҥағы еикэыршэамкэа, маза-аргама урт ирфэагыланы ирабашьуаз наигэалаиршэеит. Рхабла, рқыта ахьчара анатахха, иахьейдгылаз гэыҥрак инатон дахьыҥазаалакьы... Зны-зынлаҥы иааицэызлон, аха

нас ашарпытѣа еипш иааѣыртѣуан. – Аа, Дыгѣхейт, ишыкоу умбои, айбашьраан азѣгы угѣхѣа икзам... узыкѣшѣараны икоу узеилкаазом, узшыуагы дуздырзом... Ус улахь ианиимѣароуп, акѣымзар улыбжьахѣаша уцаргы алшоит, узырта-уцсыртак ыказамкѣа...

– Уи сара исзеилымкаауа ѣушыома, Ырканхейт, аѣыхѣатѣи айбашьраан исыхѣнагаз сымдыруеи... Зны срытѣкѣейт анемсаа, зны сыршырѣгы иалагахѣан, аха сырѣынхагѣышыейт...ушрыѣанымхара иѣахузеи!.. – Дыгѣгы иажѣа ныбжьейгалеит, раѣѣак имроукѣа, айбашьра ду аан ихѣигаѣахѣяз наигѣаларшѣо.

– Изхысѣѣаауа... – деитаналагеит Ыркан дызѣыз иажѣа анагзара. Зегы еикѣызырѣуа итѣоуп иихѣарызеишь хѣа. – Хара ханырба, рызынтѣыкгы рылаѣшкѣа нахаладырѣацейт ханкылблаауа. Шаѣа исѣѣымыѣхазеи абас хрыѣхѣахѣа хѣхѣѣырыргаз!.. Изустѣѣада, угѣарауазеи, иѣѣымѣырѣѣымѣырза ихѣахѣаѣшуа!..Аха уи иалышѣахузеи!..Ус хашгылаз, хѣаѣцаны хѣазгази дарей акы нейбырхѣан, хнымѣахыганы, арыѣыарахѣ ибжьагалаз амѣа хнанырѣалеит.

– Хѣаи, шѣара арыѣхѣаѣа, шѣара ахѣашабгаѣа... изакѣытѣ мшымыхѣлоузеи шѣназѣадыргылаз, шѣахыргѣо шѣзымдырзо, шѣзыкѣадыршѣо шѣзымдырзо!.. – Хѣаѣтина лкасы днаѣрыхѣо дааматанейт. Макѣаназ лыѣкѣын избахѣ ахѣѣырырымгозгы лыѣхара иахлыржжуамызт, избахѣ рахѣазар ишѣарымхѣари хѣа илычѣауан. Егыртгы Ыркан иажѣа нагзаны далымгакѣа иѣыѣломызт.

– Ус хашнейуаз, ыѣами, Чѣагѣ инхартѣѣы хѣназаанза, акѣараѣѣа ахыасуаз, аѣѣа хѣыѣы ахыхыз, хѣаѣырмыжылакѣа хѣаныркылейт. Арахѣ – ишѣаѣырхѣаѣуейт, абнара азѣы дѣылѣѣаны дрыжѣлар хѣа ишѣарзызо... Ауаѣы даншѣо ѣыарак дзышыѣаѣымгылозаап, аѣѣы игроушѣа уажѣы-уажѣы дхѣаѣѣыхѣаѣѣуейт, акы даршаѣь-шаѣьоит, даруалуашоит...

Изхысѣѣаауа, абри аѣѣа хѣыѣы уахыныѣѣсуа, уажѣы уи аѣѣагы ыѣазам, иѣѣнаѣѣаан, акагы аанымхѣазейт, итѣѣаѣыз иаршѣейт иахынзѣалшоз... Убраѣа ихѣаххала, еикѣѣѣаны иѣажыуп Чѣагѣ итраѣтор хѣзынагы, абжьааѣны дзыхызѣауаз,

хаҗыр зықәданы иныкәигоз, ха-Набжьоу хгәы хамыргакәа
хамхурстақәа злаицәағәоз, излалаитцоз...

Абраауп арыцхарагы ахыкәлаз!.. Икәлаз, ишыкәлаз,
изынкәаз, изынцаз хара хәхь идырзомызт, аха дара
ибзиаткәканы еилкааны ирымазар каларын...

– Аа, с-Кәатат рыцха, с-Кәатат хәашабга...
уназыхәлабгазеи... уара зылахь акагь анымыз... хрыцхара
зыкәшәаша!.. – уаха лзымхәакәа, акыжыхәа инеималтәеит
Хаптина иаалзымычхакәа... азыцәкәырцара еицш
акы даашьтнәкәыцәаит иналыжәланы. Таркан иихәаз
ажәабжыгы ллахатц аргыжын, дааилнарышшеит.

– Баангыл, Хаптина, баангыл... ус бымхәан!.. Хара
ихәздыруам уака, уи атрактор Кәатат дақәтәазу, даҭа шьоуки
ақәтәазу... Уи макьаназы еилкаам... – Кыахьыр иеыркәсаны
Хаптинаныцхәаиркәкәеитләаанылкыларц. Ахалара гәфарас
илымаз ус акапыхәа илзыхәәеуамызт инеихәлагәаны.

– Уажәа иацтәи, дад, уажәа!.. – Дыгә илаба дахьтәаз
инышьтәеикшеиттыгә-тыгәхәа, ичхара шыхьжжуа инимырцшуа.
Ахатца, егьа гәырфәцәгьа дрыкәшәаргы, исынсырцшуам хәа
далагоит, инцәытәихәәеуеит, инцәытәикәахәуеит, аамтала
акәзаргы...

– Дара, ыками, иаша амфә инангылан, абри атрактор
ахькажыз акәша-мыкәша зегы еимыжәдароуп хәа
инахәдыртцеит... Арахь асы шытоуп, хмагәкәа инархытәоит,
тқьа хәзныкәом, хәшәахәуеит... Дара, аминакәа ытцоу цышьа,
хәшкә ишәаны изыкәлазом... Анахь шәнаскьа, арахь шәааскьа
хәа зны ихәкәымчуеит, зны ихәкәкаауеит... Мафә-мафә
асы халхо халоуп хлабақәа нытәакшо, зәыр асы датцәханы
дыкәзар, дахзатыхуазар хәа. Ари зныкым, ари шынтәым...
асы зегы хкәахәит хшылхауаз... Ажәфәнгы еихәлабганы,
цасхәа иауазшәа, иааикәтәомызт... Чагә ифны-игәараҭа,
арыцхара ишақәшәаз мфашьо, еихьыжәжәа, еимацәкәыкәы
иаапшуан, азәгы дахзәмкәа, ақьапҭажә еицш, ирыцхәхәа.

Дзакәытә нхәфыз Чагә... зәкәытә нхараз еиҭкааны имаз!..
Ишдәкарҭеи, ишцаргәытәи, ухәарауазеи, иарамышкахала!..

Хәйлбычханзагы хаурмышытит... Дара зышътаз рышъ-
тамта хәа акагы хамбазеит. Хара хзышътаз Кәатат иакәын,
аха уигы ишътамта хәа егыҕкамызт арака...

– Аа, с-Кәатат, с-Кәатат рыцха... уназыхәлабгазеи... узырта,
упсырта ыказамкәа!.. – лхәеит дыршагых Хаптина, лычкәын
дизхуа, ихабарк ахылмаһаз лгәы цнашыаауа, араһь
дыхәхәар дзымышәхәо, лееихарпсны.

Кәатат рыцха ха-Набжьоу Хатцакьяе хәа ишътан,
ихъызтцазгы Кяхъыр иакәын. Дыхәмаршәа иаишәаэз
наидхалан, ахабла зегы Хатцакьяе хәа инаишътаleit,
ихъызтәкья нархаштышәа. Шәагаала дкьяфын, аха ибаф
ицәыласын. Аһра, ацара, аеықәтәара цәгылатәкья бзиа
ибон, иахъахәлаанза ыла дышуазаргы, мап ацәикуамызт.
Аеы ыфны ишцо ахышәтхәа днахынхалон, днакәгылон,
инапкәа шътихуан дгәыргъатцәа, инахаракны, апша неифәсуа
дахъакәгылаз дкахауамызт, дагәылтәраа дцон. Дызбозгы
иеигәыргъаны, рнапкәа изыркәон, афырхатца Хатцакьяе, убас,
убас... уатцамхакәа уцала хәа наикәеытуа.

Уажәы аибашъра ианалага, зееидызкылаз ачкәынцәа
дрылан, дхәырхәыруа, акы дацәшәомызт, ара дшубоз – ана
дынхәыткәон... Җнак иани иаби рфы дахъааиз, дызташәаз
дзаламтыкәа дшыҕаз, длыбжъахәаша дахъырцәызыз
даараза ирхәаит арака иаанхаз...

– Сара сгәы излааного ала, арт хара хтәкәа ирхәынцазар
ҕалоит, рымаршәа анрымцыхъашәа. Акыҕоуп арака, хара
иахъеилымкаауа, иахъеилмырго... – ихәеит Кяхъыр,
илаһь неимарцыхәны. – Ииашоуп, атрактор пжәеит, аха,
ицәоушьаша, рышътамтақ хамбазеитеи!.. Ахауа иналәшәкәа,
иналәхәаша ицама уи ныҕәызцоз, уи иакәтәаз?!

– Сара абас сазхәыцуеит... абри афыза агәаанагара
симоуп... Убасқан, абри аныҕалаз, хара хтәкәа убрака,
абнарафы ицәытатәаны ирзыпшуазтгы, иҕалаз рхы
иархәаны, иткәаны иргазар?... – Мзаут дахътәаз ифыцххараза
даеа хшыфцакык аацәыригеит, аха уи шыҕалаз еилкаашъа
амамызт уажәазы. Ихъааргон рызынтәыкгы.

– Уи иңсы ҫоуп... аа, ишәымбари иңсы ҫамзар!..
Егьакаларггы Кәатат ус иеритомызт, длыбжыхәаша дцартә...
– ихәеит ҫарқан, абрака еиқәхәыцраха иеилатәаз ргәы
арғәғәарц, ргәы каимыжыырц. Уи аибашыра ду аан ихимгацыз
егьыкамызт, зны дрыткәахьан, зны азы иеәлажыны
дрыцәцахьан...

– Аиеи, мшәан... ак калазтгы, иахмахар калазомызт... Дара
ртәкәаггы рзыцшаауам, шәымбазои?.. Есены ирышьтоуп, аха
ирзырманшәалом... – Кыхыыр убри инақәирғәғәеит, рыхшыф
убри иназышьтны, агәра ргартә еипш.

– Ижәбалап, абри зеггы Хатцакыә еиоуп иказцаз... Урт,
уи аены дызгаз, рызырта-рыцсырта уафы изымцшаауа,
цъара ицәйтәихәәызарггы калап... Рымаршәа иоуны
дышырымсуаз агәра згоит сара!.. – Мзаут игәаанагара
узықәгығшаз акы ацан. Дарггы ргәы мацк иааркәандеит уи
иихәаз...

Асыеимацыфны ишлиеиц илеиуан, иакәытцуамызт. Аибашыра
ахытраггы ацуп, амлакраггы ацуп, амашырггы ацуп,
ахамыштыхәггы утанаргылоит ианакәзам, ушақәымгәығзо...

Атцх акыр инаскыхьан. Ишеицәажәоз ирызгәамтазакәа
аамта акыр инаскыаган ауп ишышьталаз. Дыгә икаруат
ауацъаф азааигәара икәагылан. Уажәы-уажәы иеимхәабжыы
уахауан. Ахацәаггы арака каруатқәак инарықәиалон, аха
ускак рыцәа тынчмызт. Инахәы-аахәуа, измыцәазакәа атцх
андыршалозггы ыкан. Ахәсеи ахәыцқәеи иахышәартамыз,
рааигәа иказ ауадафы ишьталан, рылацш итдыршәомызт.

Убри аамтазы, азәы иаалыркыаны, тыгә-тыгәхәа апенцыыр
днaснaсит, абжыы рмацзаны, абри ҫарқан дахықәиаз
иамариашаны.

– ҫарқан, о ҫарқан!.. Ишәмахазои, уара?.. Сара соуп,
сара!.. – ибжгы еергхәа интикааит, ишакәым ирахарггы
иҫахымызт. Мазала дшааиз мөашы, атзы иенадирғәғәлеит,
уафы димбартә еипш, уи зыбжыы газ.

– Уарбану, уара, уаха цхыбжьон ихажәлаз?! – Мзаут дфытцахеит, ибжы рацәак имырдуцәакәа инаикәиргеит, дызустоу алеиликаарц. Егьыртгы ари абжы иарфыхан, рыхкәа фытдырззеит еикәызырфуа.

– Сара – Хатцакьаф...Хатцакьаф соуп...ашә аашәырти, азәгы дыкамзар!.. Сааит сара шәара шәышка, сшәыдышәкылозар!.. – аарлахәа даацәажәеит, дшәапырхапуа, иабцъар, ишәартахар, дышнатцхара икны.

Зегы фхыкәтәалеит, абжы ирахаз цъашьаны. Мзаут ахышәтхәа ашә аартны днеицыххылеит. Диманы афныцка даафнаигалеит. Палта кьафк ишәуп асы ақәыхәхәы, ахәда шытыхны. Ихылца алымхацәкәа ауштыны еибаркуп, ихы-ифы гьежь фыкапшыааза иаапшуеит.

– Кәататуоума, Кәатат?..Уара ахәашабга, уцсы тоума?..Уцсы зләтахазеи?! – зегь фагылан инеихыкәшеит, инаидизалеит. Таркан ауацъаф афы итагылаз акәачаб шыштыхны, хыхь иныкәиргылеит дымшәазакәа, цкьа инаихәапшырц. Ашырхәа амца феихәларкын, ауацъаф афы днадыртәеит. Даараза ахьта дакны дыкан, иавтомат итәгыбжьара иныбжьакны, ипалта кьаф ахәынцәракәа аациртлеит.

– Азәгы дыказами? – днаразцааит. Убри аилкаара итахын иаарласны.

– Иахьа азәгы дыказам... Ашыжь индәылцыз, инылахәаша ицан, фәахәыра рмоуртә, ихнымхәзацт макьаназгы... – ихәеит Кьахьыр, уи ифынаидхало. – Урт зны иаххылапшуеит, зны ус хәанрыжьуеит, – нацитцеит уи.

– Ааи... итабыргны... имцымкәа... хәылбыхәахыс акырынтә скылыцш-кылзырыфхьан, аха исзыгәафьуамызт.. Ашытахь, исзымычхаит... икалалакгы калааит схәан, сфәасхеит... – Кәатат ишәны иказ инапкәа амца инахеикит иааирцхарц.

Ус, урт рцәажәабжь захаз, ахәсагы ахәыцкәагы хымапсыма ифагылеит инеишыклахәуа. Кәатат ихәыцкәа рыбақәа тырхаха инаихәапшит, раб иаара рзымбатәбараханы.

– Уцсы тоума, с-Кәатат рыцха... уцсы тоума?! – Хаптина лнапкәа наикәыршаны даалгәйдлыхәхәалеит, лылафырзқәа

лҕахәхәы, ихы шыышыуа, игәы шыышыуа, акыраамтагыы доулышытыуамызт дгызыгызуа.

– Хых, сыпсы тамкәа... ишпатам!.. Ант ахәымгакәа роума сыпстазаара ҕахытцәарц иашытоу?! Уи бара бацәымшәан, сан!.. Сара ус аламала схы рыстом... абгакәа реипш хәишытоуп хнеицхлымуа... – ихәеит Кәатат, иан лгәы ааиркәандарц.

– Аа, уара, аубыцыр... умшәазакәа иааумгәыгыуа икоузеи!.. Абыржәы абра иәнатәазар ишпакаутоз?.. – Дыгәгы дааскәаны аеҳәа дныеҳәатәеит, ицкәын дихәапшуа. – Уабаказ?.. Уабаргаз?.. Уцсы злаҕахәеи?.. – убри акәын уажәы зегь реиҳа хәаас имаз. Егьыртыгы уи иназҕлымхәеит. Шака иархәыцхәааз, шака иаргәырахәааз?..

– Ааи.. сара сымпсырц сыказаарын!.. – ихы ааиркәакәеит Кәатат иеааитцыуа, ихылпагыы неихихын, днарылапшит.

– Ииашатцәкәаны ишәасхәоит... сеикәхеит... антәа дысхылапшуан... Уажәы... аамтагыы мацк ауп исымоу, аха ишәасхәап сназтадыргылаз, сназташәаз...

...Аиашоуп исхәо сара... Арантәи сшыргоз, рхыргәҕәарта аҕынза снаргеит... Абцар рымоуп, аха шәазымтаан... зегь еитарпапа... Даргы рацәоуп – ахәыткар...

Ус, снарапырцан, Чагә ихкаара сынтарцәлеит, хаш-неизтцәкәа, уаҕа цьаргыы хәамҕахымткәа... абни иказарма ду ашытахь ахьацараҕы илагылаз атрактор, аус аруны, арахь илызгарц... Аиаша шәасхәап, дара шәаны уахь изнеиуамызт. Агәашә аҕны игылаз амжәатцла реавакны исзыпшуан, икаитцо аабоит хәа...

Атрактор снахыкәша-аахыкәшеит... Нас, аҕнытца утал рхәан, аҕнытцагыы сынтәлеит сымшәазакәа... Аус ауруроуп рхәан, аусгыы асыруит... еикәыхьшәашәа игылан. Чагә итрактор нхарак изапсамыз!.. Нас, рнапы ркәеит, арахь иуман уааи хәа. Дара, ашәыргәындакәа, цьара минак атцатаны икацазар, уажәымзар-уажәы ипжәаны ажәәан иаланатцоит хәа исызкылпшуан... аха, антәа иҕынтә, акагыы смыхкәа, ашышыхәа исыманы, ашта сынтысны, амҕаду снанылеит... Ааи, аиаша схәоит сара, амц шәызжьом... Дара, ари шырбазтцәкәа, ахышәт-сышәтхәа алафет инахьынхалан, иааскәаны инакәгылеит реаарцацаны.

Сгәы итәшәаз жәдыруу убаскан?.. Аибашьраан аға итархаразы ухаҕы имааиуа хәа акаҕы ыкамзаап!.. – итәкәаз днарылаңшит Кәатат, иажәабжь итаҕы иназҕлымҕахарц.

– Алакә ихәоит, уара, ари... алакәтәҕкә дақәшәзаап!.. – Кьахьыр ихы ааиртцысы-ааиртцысит, Кәатат иихәоз ҕашыауа.

– Ааи... усоуп ишыҕоу, усоуп... амц шәызжьом сара!.. Ахьышәтхәа инаҕсырхан, сара Хатцакьаҕ сакәым убри насмыгзозар хәа сгәы интаскит... Нас ажыжәхәа сҕынасхеит, сышнеиуа, арыҕарахь итагалаз амҕа сынталаны, ахшыырахь хлантцы интасцап хәа. Аха, сшыҕалаз жәдыруу?.. Сеилашуа салагеит... мчык ськәтәиашаны саруалуашоит... Уажәшьта еҕысгзам ацхаҕынза сназарц... «Абриҕы хатцароуп, ахылаҕара интасцар, икәыбаса иагап, сарҕы сышңазтымҕари», – насгәахәт. Аха, сцашьа ргәамҕхоу, икалах здырхуада, ацха хәыцаҕы сназаанза, сааныркылан, сьөҕтырцан, дара нтәтәеит рҕеимыртаҕа, ирцәызгар хәа ишәазар акәхап... ааи... Хыхь алафет снакәгылеит сара... Зны снаныңаны сышыргыы камлози, аха абҕьар зку рыцәцара ус имариахомызт. Асы сашәахауа, сыҕны сышцо рбар – аткыс еицәоу – акәкәахәа инасышыклартцон... Уи сзеиңшымтәыкәа хашнеиуаз ауп амитә аныҕалаз!.. – Кәатат даатгылеит, иңсы ахац ианакыз наигәаларшәаны. Инаҕкьар, уаха атахзамызт, шәы-ңсык ихазарҕы, еиқәхашьа зыҕаломызт.

– Аа, нан, нан... Анцәа хрыцхашьа, зхышыьаргәытца хакәыхшоу!.. – Хаңтина даауазырит, икалараны иказ лычкәын дзахымңарызшәа, лгәы нтырзызаауа.

– Ааи... итабыргытәкьаны... аиаша схәоит сара... Ацха хәыцы хнықәгылон еиңш, акы ткәацит, акы пжәеит, мыч дуззак змаз!.. Нас икалаз хәа акаҕ сымбазеит!.. – инапкәа аайкьеит, ихы ааиртцысит, дунеи пылхатрак дшалашәаз мҕашьо.

– Уан жәымтацәҕьа, уан хәашабга, иуңеиңшран икааз!.. – Хаңтина деиланаршуан илахауаз.

– Иажәа ибмырхәои, бара... беааныбымкылои!.. – Дыгә уи дналықәымчит.

– Уиакара иалышәхузеи, санааңшы, аиеи, шьоукы сеимырхха исыханы агәаҕарахь сгара иаҕын, асы сылшыуа... Атрактор зымҕа икажын, алафет – зымҕа...

– Умшәан... умшәан... хара хауп, хара!.. – шьюуы рыбжьы сгәы икәыџуан, аха изуствәаз цкәа исзеилкаауамызт... Абас нырцәка, хара хтәкәа рахь снанагеит схәахәа-жьахәаны, аха акагь смыхкәа, сымцсыкәа... Егьырт аџыцәа, уи аены сара таха сызымтоз, сзыргәакуаз, уака итахеит, аха хара хтәкәа нак ииаргеит иахтахоит хәа ацсахракәа раан... Абри иску автоматгы убаскан исыртеит ачкәынцәа, ари дара ирымпытаххыз ауп, уалеибашыла хәа...

– Нас, уара... ахлымзаахтәкәа... утадмырхози!.. – иаацъаршыеит уажәраанза еикәыпсы иеилатәаз, Кәатат дызташәаз, дшеикәхаз рзымбатәбараханы.

– Стамхози, аха... анцәа сихъчеит!.. Икалаз убриоуп, убаскан хара хтәкәа кылцшны иаацшуазаарын арахь... Аминагы ацха хәыцафы ишътәзтәзгы дара ракәзаарын... Хьрыпс дутахума, Шьаткәа дутахума, Кәынтал дутахума... иахьахәлаанза икылцш-кылзырыџуа абнара илоуп... рылацш ус аламала азәгы дытцшәаны дызцазом... Иахьа, шәлабакәа нытцакшо, асы шәанылхозгы аабон... – Кәатат, гәыгәгәарак шимоу удырратәы, иааихәоз агәра уиргартә далацәажәон.

– Нас, уара... хаи, анцәа ирманшәалааит, аус дукәа ирџуп... хапсадгьыл аншәартаха... – ихәеит Таркан. – Уаха ирхәозеи, Кәатат, уахь?.. Икоузеи?.. Ишәартюума?.. – днаиәзцааит.

Ашәартараз... ишпашәартам... аха, хара хтәкәа макьаназы гәкаҳарак аадырцшуам, еиха-еиха аеыргәгәара, аеиыбьтара иаџуп, ааи... Зегьдарароуп, хара хтәы иагоит, уи шәацәымшәан шәара!.. – ргәы ааиргәгәеит Хатцакәаф, даапышәарччан.

– Хара ишпәахәпсыхәоу, нан?.. Арака ханбанзаказаауеи абас, инаххыкәласуа, ахәыцкәа ирыхьуа хзымдыруа, адучәа, арака итаҳаз, тытцшәа хамамкәа?.. – даагәжәажәеит Хацтина, уажәы мацк лыпсы ааивганы, лыцкәын ипсы таны дахьааиз, дахьылбаз, лгәырџақәа зегьы налхылцазшәа.

– Шәаргы мџак шәоуп, ас мацара ишпәацари?.. Ма шәеитныцсахланы, цсыхәак хзәтозар, шәалаагап... Уажә уиакара аамта сымам... Абна, ахьацарафы сџызцәа сзыцшуп... ааи, дцак хамоуп, инахагзароуп, уахатәи атцх иалагзаны!.. Абрахь иаалоз ар реихабгы дтазырхаз хара хауп... дара ахьыџнатәаз аџны цызжәазгы хара хауп...

Ахахай, акы шаацэымшэан!.. – ихэан, ишихьынхалаз иеынарымпыткэыкэааны, ахышэтхэа дындэылкыаны, абнара иенамеидеит Хатцакыаф, али-пси рыбжьара иеынтагзаны.

Аухантэаракгы арт уаха лацэааихышык аарзыкамтазеит, еилагэжэажэо иахытэаз... Шака ирызхэыци, шака ргэырои!.. Аибашыи илахынтца иара инапы иануп... ашэарыцаф иеипш, дкылпш-кылзырѳуазароуп, илапш неихмырсыгыа, дыццакы-ццакыа...

...Ашарцэзы алада шыказ убри афыза хысбыжыкэак геит, уааиланарзызарын...

– Аа, ижэымбари, ари Кэатат иоуп, Хатцакыаф!.. Хай, ухаткы хцааит!.. Машэыр анцэа шаэкэимыршэааит уфызцэагы уаргы!..

Таркани, Кыахыри, Мзаути адэахы индэылтын, сыла италахаз ацсабара иныкэыпшит, убри еипшыз итцагы ахысбыжыкэа хахауазар хэа...

Амчра зку...

Уи аены, ишазыпшзамыз, рызынтэыкгы Кыахыри ифны иштэаз, ѳыца ацкэынцэа, рпатакэа рфабаба, бцарла еикэных, рыматэа еилыграакэа ирташэартгалеиуа иаакылсын, ахацэа иказ – Мзаут, Кыахыри, Таркан ухэа инарыдырцеит, аштаб афы шэыртахуп, шэмааиргы калазом хэа. Дыгэ уеизгы дцартэ дыкэмызт, ихыаакэа изцэыртцын, дкэаркэашыеиуа аехэа дычэатэан. Иара усгы ариабжьарак игэалакара акы иахэачын, ѳоахак кайтомызт...

Иззымдыруада – абцар зку амчрагы икуп, ишитаху ихы иаирхэоит. Ухатцоуп ихэатэы уатцымныкэан!.. Уааигэампхар, иабцар наукэкны акэыр-кэырхэа интиркэеит, уаха уара утэы хэа акагы ыказам... Ашэакы цынца итампшыц иалидырааузеи уи атэы!..

«Харшыамаикэынцэаша...ихалырхузеи,хзыхдыркэозеи?... Закэытэ гэафрацэгыоузеи хназтадыргылаз... анахы иахзамуа,

арахь иахзамуа, ханкыдрыкәкәало?.. – абжыааңнык еи-
пшымкәа, игәы неиташәеит Таркан. Изташәаз ашәартара
иахыызтымцуаз даараза ихыааигон, иңсы еиланархәон, иңсы
иғанатон.

– Аа, нан, нан... иахыжәузеи хара агәақкәа, зыңсы ахац
иаку?! Азәгы хашәпырхагам, хазташәаз хара ихазхоит,
шәхаламкысын, хрыцхашәшьа!.. Харгы псеивгарак,
псеикәырхарак хтахуп!.. – лхәан, даауазырит Дыгә иңхәыс
Хаптина, лнап хыхаыкәа налгәыдыңсала днарпыххылань,
дгәатцәы-гәатцәуа.

Ариабжыарак шакафы драшьаңкхыадаз, шакафы
дрымпытахырхәахыадаз, ишакәым цыара хамыштыхә цәгыак
итамшәакәа, цысфыхртәк роуны изыкалозар хәа. Лхы-лңы
цага, лыбла ташәашәакәа, ллакытца цәиаатцәакәа агәыршә
цәгыа иахәланакын, ифымцәаакәа, еергхәа еихәлакыз
ахәыштәарамца еиңш акәын, еикәыхышәашәа, цстазаара
хәычык шырныпшуаз.

– Хзыкәшәаз жәбоит... хрыцхауп... хайлышәкаа,
анцәа дшәымазар!.. Ххәыцкәеи хәреи хайхыжәымган,
хәхыыкоу хәказааит, хәпсуазаргы хайцыңсып цыарак... ус
иахләхынцазар!.. – Мзаут иан Хыкәыргы ахышәтхәа
даашакь-шакеит, лшьал касы налыхцааны, лыхцәы-
шла еилыжәжәа, иблакыблатцәуа иаафналаз ақкәынцәа
днаргәыдхәхәлеит.

Азныказы ақкәынцәа, ирхәо иакәымшәо, ибалыбаҭо
иаарылахеит. Ари ашыза аңықәсылара роуп хәа ргәы
иаанагомызт. Дыгә имаҭацәа, Кыхыыр ихәыцкәа, иңхәыс
иааилазазеит, иааилауаҭырит.

– Падаждитье, падаждитье... вислушьаитье!.. – ақкәын-
цәа руазәык ибжы тахәәеза инарылаиргеит, иеикәагылаз
днарылаңшуа. – Вишьестоиашыие вас визиваиут мужьчин!..
– нас ахацәа рахь дынхәаңшит, ахәса дааркәатцны. – Как
вы этого не панимаитье?! – ихы ааирцысы-ааирцысит
ирмақаруа. – Нада идти, закон есть закон!.. – иабцъар агәҭа
кны иркым-кымит, илахь неитцацаланы, иршәаргы цәгыа
ишиимбоз наинырңшуа.

Оумашәа иубаша, уи аены араҕа арт ирхылацшуаз, ашыжь аштаб аҕынза хцаны хаауеит хәа индәылтцыз, уаха рыхабарк арахь иҕазамытз иныбжьахәаша-иныбжьаызышәа.

– Хара ҕаргыи хцазом... харшыуазар, абраҕа харшыаит инахгәйдцаны... иабыкәу хәхьцо?! – Мзаут иеааихаршәны даагәамтцхамтцит. Ибла ҕраҕәа хәйтцәы-хәатцәуа мцабзык нарытцахәмарит. Абарт рцәымҕхара еиха-еиха деиланаршуан. – Изакеызеи изеҕәоу хлага-џаго... уаха инымтәазеитеи дара ртәык!.. – мацк даарылтын, иеаариашаны даагылеит, иатаххаргыи напышьашәала днарыжәлартә еицш.

– Мзаут, иазхоуп иухәаз! Абга аҕыркы хкылахеит... мџақы хазкылсаанза ихаламзогыи халахагзароуп... уаха цсыхәак аманы избом!.. – Ғарҕан иеааитцыхуа, рацхәатәи игәаанагара хьантә днацәхәатцны, Мзаут днаикәымчит, иакәымк ахь икылеибагар хәа дацәшәаны.

Арт злацәажәоз егырт ирахауамызт, аха ишгәамтцхамтцуаз еилырқаауан, рыбацәа цырхәны иахьрыхәацшуаз.

Аха убри аамтәзы, урт руазәык иеыркыакыаны, иехаршаланы дааскышәа даагылеит, ақы ихәарц шитахыз удырратәы.

– Шьто сказальи? Почему вашь товаришь абижьаєтьсяи?.. Шьто ни нравитьсяи иему?.. – дтцааит уи ихы рцысуа, Мзаут ихымџацҕашьа игәамырцхакәа, ибла марҕапацлқәа нтаркәымпылуа.

– Хамгәамтцыртә... хашцамгәамтцуеи?! Зны анахь шәхәалап, зны арахь шәхәалап... хшәыркәасқәаслап, аххы ханцәытцахәанза!.. – Кыахьыргыи, ихылца еимлагәа икны, ихәхәышла еилабызгыт, илаба наитцаргәашәа, иааиз дырҕацшуа дахьгылаз, дҕыцхәхараза ажәџан дџалкыазшәа, уи ацкәын хамацагышәа иҕаз инеиҕаирхьит, игәхьаа мкзакәа, иеынхыршәааны.

Кыахьы ицәажәара хаарак шатцамыз егыи ихшыџ назцан, дааихәланаршәит, дааихәланаргәҕәеит, дызлацәажәоз шизеилмыргозгыи.

– Даваи, даваи... многа не гавари!.. – иеынхаирпаҕәалеит уи ацкәын, тәамбара ҕазшьак наинырцшуа, иаб иқәлаз

– Шәәкәйтц уи алацәажәара!.. Уи алацәажәара арака иатәхзам!.. Абна халымтыр, ахәыцкәа ишцарзаауаз?.. Иабаагоз хбыргцәа?.. Амла инхартцәарызма... ахьта иахаргарызма?.. Еикәхархоит хәа акәзамыз хәонкәа рахь хәзцәыртцыз, ихәдымразеит акәымзар?.. Икалаз калейт, уажәшьта уи хәзхьаршшом... Цьара хәцкьоит, иакәымк ххәоит хәа шәаламгароуп... Ачхароуп иатәху арака, ачхара!.. – иажәа нәахитцәеит Таркан, ацкәынцәа ашыр-сырхәа арахь рәанаарха. Рыгәтакы – рыгәтакын, арт ркны азыргара атахымызт, ахьышәтхәа инцәытцархәаеит имхәа-мырза уаанза ргәы итаркхьаз.

– Абрака ишьтоу амґы шәыххыроуп иааркьаґ-ааркьаґны, аґечка италартә еипш... Аа ахәархь, аа аиха!.. – инарыдитцеит аихабшәа иказ, зхашәа хы зымбоз, зыгәхьаа икымыз усуцәак цшааны драцәажәозшәа. – Нас ихагаланы, абна, абартцаґы иахзышьтәшәтоит... – нацитцеит, ибла хәашькәа нтархәаланы, абри сара исхәаз шәара шәзыхәан ишзакәану шәдырузааит, анагзароуп шәара ишәуалу хәа аанаргауа.

Уи хыкәкыс иатцаз шьардаза еилыркаауан Кьахьыррааґы, аха, рычхара аанкыланы, ақәґыртуамызт.

Мзаутраа аазгаз ацкәынцәа равтоматкәа кны аштә интыцны ицеит, урт цьарак изтәозма, ишаґь-шаґьо, ақәыцмакәа реипш, ахабла иалан, иаарымпыхьашәоз неизыхәхәо...

...Мзаутраа рхы рыкәыжь, изтәшәаз рәамаратәны, амґыпґара иаґын. Амґы кәамхьарза, ус аґкара аума-риахыз... Акыр ацьабаа адырбалахьан, акыр ишьақәыр-цалахьан...

Мзаут уажәы-уажәы илапш кыдырхаланы аонахьы дыпшуан, еимґьарстак дақәшәаны, ахьышәтхәа дыохацаланы, дыоһапшыр итахын.

– Уара, арт азәґы дыґамзар?.. – Мзаут ихтәшәара даархәатцәыхәатцәит, цьарак иеизеикәымкуа. Ирыххыз мыґәқәак неигәыдкыланы, уахь иґынеихарц игәы интеикит.

– Иакәымк угәы итамшәзааит?.. Урт афнытқа ифнатәоуп...
– Тарқан, уи днаңхьаркәкәауа, игәаиғанитцеит. Уахь анеира
иаңсаны иңхьазомызт.

– Иказар гәастар сҭахын... – Мзаут, игәтыха наитцасуа,
дшамыртынчуаз ҭашьомызт.

– Уара узышьтақәоу сара исзеилымкаауа ҭушьома? –
иҳәеит Тарқан, даатгыланы Мзаут днеиҭаңшын. – Аҭагы
дҭазаам, игәиғануп еснагь, уигьы удырузааит!.. Аццакра
уламырслан ианакәызаалакгы!.. – днаиабжьеит.

Амшеихәлапашьны, уажәымзар-уажәишынеихәлашәара,
ишынеиматцәара иқан. Кәырр-кәах, кәырр-кәаххәа
ахысбыжкәа налыфуан еикәшәы ишьтаз Мзаутраа
рхабла. Аимтәафцәа рыңсы қымқымуа, инкыдгәгәало
ирымпытархалаз ахабла иалан, ишыртахыз еимгәхәо.

– Абцъар хқызтгы, уи ақынза ххы нахамгаргы қаларын...
Абцъар хазымтаз хәгәнаха икәшәаит!.. – Қыхьыргы урт
злацәажәоз иеналеигалеит. Абцъар ахеикәырхаразы, аҭа
иҭағыларазгы зегьы ишрыцкыз дналацәажәеит.

– Уаргы абцъар ауп узызхәыцуа, саргы... –
хазынтәыкгы... аха уи ус ихампыхьамшәеит, умбои!..
Абант иаххьыңшу ххьыңшымызтгы, икастара сара
издыруан... Убриоуп макьаназы хҭы зкуа... – Тарқан, иҳәархь
аанкыланы, Қыхьыр днеиҭаңшит, макьаназгы абцъар
шьтыхны аҭа диҭағылартә дшыкоу иеиликаарц итахны.
Зтыцра ицәыхьантахаз ацстазаара-қымқымрак дтахеит,
акәымзар астәкьа дшаанымгылоз иҳәатцәы-хәатцәуа
иааңшуаз ибла қаруакәа ирхубаалон. – Мзаут, уаргы угәы
иташәаз сзеилымкааз ҭушьома, аха уи ус аламала арақа
иузыңшаауам... Убри ақынтә маңк аццакра халахмырсроуп...
Ас мацара ишдацари?.. – Тарқан ианакәызаалакгы маң-
маң иазирхәыцуан цсеикәырхагас, хҭыхгас икацатәыз.
Дара ирхьыңшыз аҭа инапәҭы рааныжыра амалахазгы
дакәшахатмызт. Урт реикәырхара акәын зтаара хьантаны
еихаразак дзызхәыцуаз...

– Зегь дарароуп, икоу еилыскаароуп сара абрақа!.. –
иҳәеит Мзаут игәы иамукәа. Гәйдкылак амҭы аашьтыхын,

амардуан дыѡхаланы, аҕаѡхәа абартцаҕы инықәижыт, агәхьаа мкзакәа, зәыр игәы еицранарсуазар хәа.

Тарқани Кьахьыри икаларызеиш хәа, Мзаут ихташәара рзымбатәбараханы, игыланы изыпшуан, иакәымк дақәымшәандаз хәа.

– Шьто, тиха ниможешь палажыть?.. – ихәан, салдаҕк ашә ааимцааны даадәылпшит, Мзаут ихымѡапгашьа шигәампхаз инырпшуа.

– Извините, пожалуиста... если я Вас потревожил!.. – ихәеит Мзаутгы, игәхьаа мкзакәа. Азалгы дныѡнапшит ианааимкьа. Шьоуки, аҕадын лѡа рхарчыланы, уаҕа игылаз астал хәхәа иадтәаланы, аѡыжәра иаҕын иҕыкапшьаа-ҕыкапшьааза.

Мзаут ҕымтзакәа ҕаҕа дѡалбааит.

– Иубазеи уахьнеиз?.. – Кьахьыр уи днаиазцааит дшынарыдгылазҕәкьа.

– Избахуаз... шьоуки аѡныҕка еидшыланы ақьафура иаѡуп... – ихәеит Мзаут, дызлапшыз, иибаз игәы архәашьын, ипсы еибанаркуа. – Хара ара хазѡужәбоит уеизгы... хламгәа ҕаҕахәаны, лак акарагы хатыр хәқәзамкәа... – игәамтра хыжжуан, изнымкылакәа, дахьгылаз. Ипсы еилазырхәоз – дара даҕа дунеик аҕы икан, егырт – даҕа дунеик аҕы... афатә зцыз, арыжәтә зцыз...

Тарқани Кьахьыри инеихәапшы-ааихәапшит, гәампхара-казшьак нарнырпшны, рыхқәа надыртцысы-аадыртцысит, аѡнахьы инхәапшны, ус шәызцозаргы шәцала, шәахьын-ззцогы аабап хәа аанаргауа.

Амш, абжьаапнык еипшымкәа, ихьанҕаза еиха-еиха анаскьара иаҕын гәырѡацәгьала иҕәны...

Мзаутраа, иаакәымтзакәа, иахьынзарылшоз ахәархьра иаҕын, амш акыр иаарымнахаанзза, рыпсы рхаханы, рыбақәа тыгга, чагьак нарҕармыршәзакәа. Ус ирлахьынҕахеит, ус инҕанаргылеит...

Аибашьра иацым хәа икоузеи!.. Агәаҕра, аҕәаҕра, амчымхара, азаалымдара, аламысдара, арыцхара, абылра, ахтәара...

«Ах, изыпсузеи... изыпсузеи абцъар... ацсҕыхга!..» – мазала игәы дынтацаажәеит Мзаут. Уажәы икызтгы, егәа акаҕахәа инарылаитцарын, ирыхыз рзымдыруа, ибалыбат, рыпсы нарҕикәыкәаанза, шаҕарак ҕамтазо... Аха иабаҕахыз абцъар, ус иара ишитахыз импыхашәартә еиңш?...Ари афыза аибашыраҕы абцъар уара иумцшаакәа иузтахгәышьодаз?! Амҕы анхеигалоз, астал иахатәаны ҕаф зуаз ахыбаз ихлахатц аргъежьюан, иҕсы еихәланархон...

Аха убри аамтазы, ишазыпшзамыз, машына ҕаарҕарк агәашә иадгылеит, хыхь пытҕык армаҕәа зшәыз ахацәа ақғылан, рабцъарқәа кны.

Чкәынак, амашына дшынтҕяз еиңш, афнахы деихеит дныкәтцәыр-аакәтцәыруа, иекамыжкәа, дбырбыруа. Амардуан дышнадыххылаз еиңш, ибжы наиргеит.

– Ацкәынцәа!.. Ацкәынцәа!.. Исхәо шәмахазои?.. Ишәырласыроуп, ишәырлас!.. Иҳажәлеит, шәеиха абааҕсы!.. – акәы-кәыхәа днарықәааит. Егьыртгы, ари заҳаз, иааилагьыжыт, иааилауатырит, нас рабцъарқәа нымтцааны индәылеибахәеит, икарцара иақәымшәо. – Амашынахь!.. Амашына шәақыл!.. – уи ибжы гон, шәартарак иташәаз иеиңш.

Мзаутраа иҕалаз рзымдыруа ишыпшуаз, егьырт еибархәаганы ашта инытҕьан, хыма-цсыма амашына инахынхалан, рыценақәрыжыт. Шәартарак шыҕалаз угәы назфон рхымфәпҕашыа шыҕаз ала. Амашына аус надырун, фәдаҕа рхы рханы рҕынархеит, рхырҕәғәартәқәа шыҕаз, иаартцакны.

– Еиҕаҳарак ҕалеит.. инибамыртцәар ада цсыхәа рымамкәа... Хара хтәқәа жәылазар акәхап... Ари ҕеирак иазхәам... ҳаихароуп афныҕа... абра хашгылоу ҳарбар, ма ҳара хтәқәа ҳаршыуеит, ма дара ртәқәа ҳаршыуеит... – Ҙарқан даацыхцыхит. Ашәартара иштагылаз дарфәгыых агәра днаргеит иҕалаз аиҕаҳара.

Мзаут ахышәтхәа амардуан дынхапалан, али-пси рыбжыара ауадақәа зегы ааимидеит, аха иара дзышьтаз ҳәа акаҕь имбазеит. Рабцъарқәа ара иаанрыжыа иҕахызма, уи акәын даргы гәыҕыртас ирымаз...

...Къахьыр ифны индәылшәаны шыаҕак нарзыҕамтцо, ахәыштаараҕы еиқәыз амца иадтәалан рызынтәыкгы, рхы рықәыжыны, аидыслара иҕалазгы акаҕы ахыалымтцыз иарқәыпсычхауан, иаргәырџон, иахырхәаарыз рыздырамызт. Еихәлачны, еихәлакәахан рыпцстаара уафы иишимбац ала... ахьантарақә шацыз иацзан цыхәапцәарада...

– Аибашьра... еибашьроуп... ари уаф дрыцханашьазом... – ихәеит Таркан даахыц-хәыцын. – Шәы-псык ухазаргы иувсуам, цыара инаузывамсыкәа... Изхысхәаауа, абарт рхы хәрхәаны хәршыргы алшоит... – иаалыркыаны абри афыза ахшыџтак наизцәыркыеит. – Убри ҕалаанза ххы хзахәар... убриоуп изысхәыцтәу... – днарылапшит, иихәаз агәра ргарц итахны. Абри афыза аҕагылазаашыа иакәшәахыоу ралгара, реиқәырхара ус ишымариам рыхшыџ назиийштит. – Сара акырынтә сазхәыцхыеит... уаха даҕа мџақы хамазам... Абарт афымшк рыбжьара хеазахшәароуп, есигалалакгы, еҕа хьантара хнацагыларгы... Асы шытоуп, ахәынтәа ыкоуп, аха хашпазылымсри!.. Азтаханза хазнеир, наҕ еихагы иманшәалахап хәа сгәы иаанагоит. Ахацәа апхыа хнагылап асы пуа... Зегь лабак-лабак хкызароуп, ихамоу хшәахтоит, ахьта хамкыртә еипш, мҕалқәакгы шытаххроуп!..

– Иашоуп, иашоуп... Таркан иихәо саргы сақәшахатуп... ханбанзатәазаауеи араҕа, инаххыкәласуа?! Уашьтак иахзычхатәҕом, хаихароуп уахь, хадсы ахәага штоу... Хнеицхыраа-џеицхыраап... Бнала хцоит... бнала мацара... ихахьрызеи?... – Мзаутгы, уи дшазыпшыз мџашыџ, Таркан иихәаз инациргызит. Уаха псыхәак аманы ибомызт уажәазы, уафы иааизышьтымхыртә еипш иҕаз ахьантарақә шацызгы.

– Ус анақәахкы, хампшзакәа, хееиқәхаршәароуп... хьахә-хьатцрак атахзам... уажәшьта ихалыжжуа халагеит, иахзымычхауа аҕынза... Амџа, еихагы иааркыаҕы, сара издыруеит, амџадукәа рахь хкылымсыкәа, бнала мацара...

– Къахьыр арт ирхәаз дақәшахатын... игәы кыдгылахьан, дацәхьатцуамызт.

– Аиеи, дад, аиеи!.. Араҕа ас ханбанзатәазаауеи?... Хара хтәқәа арахь изымааиуазар, хара уахь хзымнеиуазар... арт хәгәхьаас иркуазеи... иртаху халармыгзои... изхаигзозеи?!

– Дыгә илаба ахәыштаара инычәишыт, апыргқәа ныпцхарттаауа, Таркан иихәаз днавамлакәа. Уажәтәи ртагылазаашьа ацәгыарахь ишкылнагоз еиха-еиха ирныруа иалагахьан. Насгыы изымпыцазхалаз рхымәацгашьақәа убриақара идыргәамтцхьан, дача мәақы иазхәыцыртә икәмызт уажәазы.

– Уи зеггы уажәы арака иабахәатәу?.. Иеилкаау усуп... Ххықәкы мырзакәа иазхәыцтәуп... Насгыы арт иаххәақәо ант рлымха цадрақәа ркынза изымнеиуа цышәшьома?.. Ускацәа еилыркаауеит!.. Ишакәым ажәак шәфы итымшәароуп, азәы днашәыдыххыларгы!.. – Кыхыыр урт рцәажәара уака иаацитцәеит, мыцхәы иаланагалацәар хәа дацәшәаны.

Ахәсагы, ахацәа реицш, рхәыцрақәа хьантан... излацәажәоз иахкылнагоз рыздыруамызт.

– Иа, анцәа хазшаз... лашарак хазкылрыпцха, хайбга-хаизшыда... зхышьаргәытца хакәыхшоу!.. Ххәыцкәеи хареи хайбарба... хайкәырха... уаха аеаказы хухәом!.. – дааматанеит Хацтина, атуан днацәпшны. Абыржәақара ацхыраара аныртаххашаз итамшәацызт. Аза ркыр ипцәон, аәа ркыр ипцәон, изхынхалоз дара ирызхәацшуамызт... аамта аахәны икан дара рзыхәан...

Адәахыы асоура иафын ахәылыхәа, еимагыланы... Уаха царта змамыз рхәыцрақәа афны ифнагыжыуан, ифнахынхәуан... ифналашьцон, ифналашон...

Амра аныкәм, амза аныкәм...

Абри афызәа уаф дташәахьоума ацстазаарафы... абри афызәа уаф дақәшәахьоума?.. Ацстазаара акымкырма, ацстазаара аихәлаҳара, аихәлабгара инаганы атыкәаф инхықәнаргылеит анахьгыы изымцо, арахьгыы изымцо, игәакцәгыаханы изеитамтца, абнара илахаз Мзаутраа...

Иаашакь-шакьеит, иаилауатырит атла хыжәжәара ду иахьамтагылаз. Атла ашьапы зеггы ркәахәитишылеи-шәиуаз, ишықәгыжәауаз. Ахьта иакзо ианалага, рыдиалажәқәа

рхадырцеит, ирыкэдыршеит ахьта рѣацэырыхьчарц, ахьта ркэыркьарц.

– Хаи, инеикэыбга ицааит, иахьакэым хашпақәнаки агныжәѡанха, ишпахапсыхәоу, анцәаузша?.. Адгьыл афь... адгьыл афгы хакамкәа, ажәѡан афгы хакамкәа!.. – Дыгә, изташәаз иахьызтымтцауаз, дытцнашәауан, деицранарсуан, деитцанаргәгәон инаикәханы, иара ишитәхыз ихы дзымахазо дахьгылаз.

– Иа Анцәа указар, хрыцхара рзымгааит... хназтадыргылазеи?! Закэытә хлымзаахузеи хназташәаз?! – Хаптина, дкәарқәашьеиуа, уажәы-уажәы дыкәгыжәауан дшәии-пшыиуа, фәаихакык камтазо, уажәраанза илхылгахьаз еицәаз дахьалапшуаз.

– Абра хантәарц, абра хапсырц аума иахлахьынтца?.. Абраанза хаанагама хапчал?.. – Хьыкэыр, дышәны дшыказгы, лҝылзеикәкуамызт, акы дахәланагон илымчмырхакәа, дхәынчаны, лҝылзакәымтхауа.

– Ишпакахцари, анцәаузша... анахьгы хакамкәа, арахьгы хакамкәа... абри акәызма иахпҝеипшыз?! Иара уаха цартак амазамкәа ахьқәанза хнеима, хзымтысуа, хзымқәацо?! – Мзаут зны анахь дныкәеит, зны арахь дныкәеит, аха цьарак дазкуамызт, игәынқыбжы уазыруан изеикәымкуа.

– Сара акырза, акәара саваланы, ѡадака сцеит, аха уахьгы уаѡ дзыруа икам... унзаашьшьылоит... Цьара цлак хыжьланы избозар схәеит, аха усгы акы сақәымшәеит... Иахьабалак асы унылашьшьуеит узылымтца... Аха, итагь снаскьар, ижәдыруеи, хзыманшәалахар!.. – Таркан, акыр дшеимдахьазгы, дхьатцырцгы итахзамызт. Агәкахара имқан иқәижьломызт.

Квахьыргы азы даваланы акыргы деимдеит, акыргы дынцәытцапш-ѡцәытцапшит, аха уахьгы иахьзыманшәаламхаз игәы пнажәон.

– Ах, ихәхьзеи, ихәхьзеи?! Абри азыхәан акәызма ихәман хәздәықәлоз... абра инхартцәарц, абра иахшырц!.. Арыцхақәа... ирзыхгома ариакара?! Абри хәзлахаз абнара иахзылгозар хәа акәмыз... нас дунеик хәзнықәыпшуазар

хәа... Абри акәызма хзышьтаз?! Абра шәылаагоит, абра халсуеит хәа агәра дсыргахьан... рапхьа сгыланы саауан, аха уажәшътә ухатоуп, илга!.. Инакастцазеи сара неитамхәа?! – игәы неилатцәеит Кьахьыр, икаитцара дақәшәомызт. – Баша мала асы инылхо иабанзаныкәеи...иабанзааи?..Инакастцазеи, инакастцазеи... ишпанысртцәеи, ишпанықәсхи?! – игәыпжәара агәыпжәара ахылҗеааны деибанаркуан, деицранатцон, ихлахатц дахнахуан, ари афыза агха кәзтцаз ихатәзатцәык иакәызшәа.

– Уеаанкыл, Кьахьыр...уи уара умацара уакәзам изхароу?.. Хазынтәыкгы иаххароуп... абас халсны ихазгоз цьахшьеит... хгәы хажьеит... Амкәыл леиуеит умбои, амкәыл!.. Амрагы аныкам, амзагы аныкам... Аха шәаангылишь!.. Даеа мацк иаашәычхаи!.. Абри җадака икоу аабап... итагь снаскьоит сара, цьаракыр маншәалартак амазар!.. – Таркан иихәаз акны хьатцшьак кәитцар итахымызт иқәманшәалахарггы, иқәманшәаламхарггы.

– Хаи, дад... уаха псыхәа амамзар, хәхнымхәуеи... ара хәахшьуама?! Амҗақәа зеггы еимаҳаит... иабакоу анкьатәи амҗақәа?.. Иузымдырыртә икалеит... Иамуазар, хашьтахька ххьамтцүеи!.. Шәазхәыц, ус атахызар?.. – Дыгә дзыг-зыгуа атцла дамтцагылан, иҗнапык рыла илаба имгәытцрыгәгәа, ивараҗы иказ азиа хәычы, Азтаха хәа изышьтаз дхыпшыло. Асцалқәа ахьлеиуаз, азы иахьхыпсалоз ашшыхәа ашьтыбжь уахауан.

– Сара, җадака, итагь снашәа-аашәоит... – ихәан, Таркан днарыдтны, акәара инаваршәны, ашып-шыпхәа инеихгауа иҗынеихеит, илаба нышьтакшауа. Мзаути Кьахьыри даеа ганкахы инеихыргеит, цьаракыр маншәалартак хзыпшаауазар хәа...Асы кыдырҗны илеиуан иаакәымтцзакәа... Атцла иамтцагылаз, асы рықәнауцыпхьаза, еиха-еиха рееитцарцалан, рееидыргәгәала, рыдиалақәа рхарцаны, цысгартаамтак аабозар хәа ипшын. Ршьапқәа уажәы-ужәы инышьтыршыуан, инышьтарыкшон, аха апхарра абакахыз... ахьта иацнәтцон акәымзар, иагнархомызт, ицәытца-хьтацәааха, иаауныруа...

– Уаха хамыштыуазар акәһап!.. – Дыгә иаалырҕыаны даагынқыт, даауазырит, ичхара наизнымкылакәа. – Ас хәхәартам ара!.. Хәахшыуама?! Шәиас арахь... ххынхәуеит хашьтахька!.. Харшыуазаргы уа харшыааит... хәонкәа рҕы!.. – Дыгә ибжы өтицеит, деилазырхәаз узымдырзо, Тарканраа ирахартә еицш.

– Шәарбанқәоу, уара, уа икоу?.. Шәызустқәада?.. – убри аамтәзы, рацәак ихарамкәа, абнара аҕынтәи бжык аагеит игәаөаза.Зеггыубрииназғлымхәхеитиарзымбатәбараханы.

– Хара ҳауп, хара... абна илаһаз... набжыоуаа!.. – атак ныкаитцеит Дыгә, шәызустақәада хәа итәауаз ибжы еиликаазшәа. Ари захаз Тарканраагы ццакы-ццакуа арахь рҕаархеит, икалаз рзеилымкаакәа.

Зыбжы газ еиха-еиха иааскьон арахь, асы цуа, аха иудырыртә икамызт, убриакара асы рықәнауһан.

– Хаи, шәанаңьалбеит... хаи, шәара рыцхәкәа!.. Шәара шәоума?.. Шәабацоз арахь... шәабаказ?! Амкәыл әуеит, шәымбазои... шәеышәшыуазма?! – аа Кәатат иабцъар кны рацхәа дахьгылоу, ыцъа ацкәынцәа ицуп, руазәк ихәхәаза икоу бцъарк датцоуп, егы – автомат.

Ицъаршьеит, илакәыршьеит абрака иахьеикәшәаз. Ус еибырхәаргы изеикәшәарымызт. Уажәраанза еиңыпны еидгылақәаз, уажәы, арт анырба, рхәаакәа зеггы цсадаханы, инарыхкәазшәа, иаалахҕыххеит, иааилахәәтит...

– Абна шәылсырц акәызма... хара хашка?.. Уахь цашәа амам!... Амәахәастақәа узеилыргом, укәалоит... Шәгыжыыроуп шәышьтахька, уаха цсыхәа амазам!.. Иншәырцәома арт ишәыцу... ирыцхами?.. Шәызлааи аранзагы шәрымбазакәа?! – зеггы днарылаңшит бла-бла, рлактақәа днартаңшуа.

– Хәзлаахуаз?..Кяхьыришьтахьабнараҳнылалан,Зыкәыр иааптранза ҳааит, наф, ауардын мәа ҳанымлакәа... Нас, уа пытк ҳаңсы анааитәхкы, Бағыри Кәадаци рыбжыара абнара ҳнылсын, урт рҕынгы итәазар акәһап ххәан, ххы дмырбакәа, амәаду ахь ҳафкылсын, ахатәитраҕы иааихахтәеит амәа. Нас дырәагыых бнала мацара абранза ҳааит иааулакгы, абра

хамышьтит умхэозар... – ихэеит Таркан, арт ахыбаз мацк акара гəышьтыхрак аарцшуа, амѡан абнара цəгьацсышьала ишылсыз уиакара дазымхəыцкəа...

– Шəхынхəыроуп... уахь уаха царта амам!.. Харгьы уахь хцойт... уск хамоуп, инахмыгзар ада цсыхəа хамам, уахатəи атх иалыршаны... – ихэеит Кəатат. – Абри аерманцəа рышкол афь дара ртəкəа тəоума, ишəзымдырзои?..

– Итəазар акəхап, уи хара ихəзхəодаз?.. – атак ныкайцеит Таркан.

– Ибзиоуп... уи хара еилахкаап... Аха, шəаала уажəшьта!.. Таркани Кьахьыри апхьа шəѡагыли!.. – инарыдитеит.

Зегь азəзəала инеишьтагылеит. Излааз амѡала асы еимгəхəауа рəынархеит, рлабакəа нарыцарсуа. Мзаут иан лнапы кны днеиуан, дицəкахар хəа дацəшəо. Кəататгьы иани иаби днарыцхраауа урт дрышьтагылан, цьара инцəытцххуа, цьара инцəытцакькəо иахьнеиуаз. Рышьтакəа асы еиманапсон ахəылыхəа, ишзахəоз, ццакырак амоушəа, инарышьтарххы.

Шака гəырѡа, шака хьаа цəгьа рыцыз арт амшкəа, зыхгара удаѡхаз набжьоуаа рзыхəан!..

Ауафь лаша – ацсəыхы

Мзаут убаскəнтəи айтныпсахлакəа раан дахьаламшəаз даараза игəалакара пхəстанатəит. Дзатцəханы, ихалазатцəык даанхəзшəа, изхьапшуаз азəгьы дкəмлазшəа, хəыцра цылхатракəак акыраамтагьы дыршафь-шафькəо, деиларгьыжьуа дрымпытархалан, дызрыцəцомызт.

«Сара азəгьы ситəхзамзаап... Сыртахызтгьы ас саанрыжьуамызт... Абжьаапны ирхəақəоз зегьы башəзаарын... фьирпцшагазаарын, еижьагазаарын...» – наигəахəит Мзаут. Ускан дара иртахкəаз ахьфьырхыз, иара дахьаанхəз хəыцра-шəкы изнартысуан.

– Ухы уанзамыхəа, анцəагьы духəом... Ухы иалуршəз ауп уара уфьызхуа, уеикəзырхо... – ихэеит иара єнак, Кьахьырраа ишрахауаз. Урт, иара егьа дгəамтцуазаргьы, рацəак ргəы дасыр

иҗахымызт. Къахъыр уеизгы, ианзыманшәәламха нахыс, иеыртынчны, уажәшътә, аринахыс, аеамџақы азымпшаакәә ишзыманшәәламхоз агәра игатәкьон, аха уи иеиҗаргы иҗахымызт. Еикәтәарак, тынчрак ныбжьаҳаны, псеивгартак калозар хәа дазыпшы.

– Умшәан, Мзаут.. уажәы асалдат иреиуаз ракәын ирыпсахуаз, ифырхуаз... нас харгы акы хзырызбап, ус хашҗаанрыжьри!.. – Таркан, ишакәым азәы дааилахәаргы, ахышәтхәа дныбжьаҗаланы, дызкажашаз, деикәызхәалашаз, дзырхәыцшаз аацәыригон, ихшыџ назииньтуан. Мзаут Таркан еиха диқәгәыгуан, игәрагы игон, иихәозгы намызгакәаны иаанижьуамызт.

– Уажәшътәти аитныпсахларақәа аныкало, сара хымпада схи иадыстоит уахь ацара... ишақәнагогы снарацәажәап хара хтәкәа!.. Уи схәахьейт сара... – инаиәтеикит иеаартатаны, иеааркәанданы. Ауаџы изнеишьа, иацәажәашьа иеақәиршәон Таркан ианигәаҗхоз. Ианигәампхагы иеаҗшылара ааирмашьзон, иҗымшь жәпақәа неитцацаланы. – Арака хара абыргцәагы хамоуп, ахәыцқәагы хамоуп, ус хәанрыжьуама?.. Хәқәыргозар хәицықәыргәп... Изақәызеи иухәо, Мзаут.. урт хашҗархаштҗеи?.. – иихәаз агәра угартә инақәиргәҗейт.

– Хәрхамыштызар умбои?.. Хара ианакәызаалакгы ахада дхәамамызт ақытаны, уаџцас иаххылапшуаз, уаџцас хәидызкылашаз. Ахадараҗы инеиуаз зегы, рыпсы қымқымуа, хыхәаран изышьтазаз... Крыззалгозар иалганы, иқәтны ицон... абыржәы ишцаз еиҗш. Нас ант хәргәалашәома?.. Цәгьам-цәгьам абарт хәар, абҗар зку роуп дырџагы хзәыр хәигәалашәозаргы хәзгәалашәо... Урт макьаназы ицқьақәоуп, ицаурақәоуп... рыпсадгыл акагы иатнырыпсахлом... иахзыхьчозар хәа аҗа хәымга иеагылоуп... – Мзаут иааирымчит ицәажәара. Игәы иамыхәақәоз хызәышаз рацәак ибомызт.

– Хәргәалашәоит... ускацәагы хәргәалашәоит... Акы рыхытакәымзар, ус хәанрыжьуамызт. Дәеа пытк иашәычхәи,

иҗалалакгы жәбап!.. – Җарҗан ииҗәәц иҗәон, уи агәрагара дацәхьатуамызт.

Мзаут иҗәыцрақәа еиҗа-еиҗа рыҗедырцаулон, зеилашыра-зыбларак дынтанарцшуан, еилаҗеө, еилашынтуа, лцышыак змазамыз рееиутәны. Дзаацшылон дзыхгыланы, игәы еибафо, деилашуа. Шаҗа деилыркаауаз аҗарагы, дырзеилымкаауазшәа, ихигәшарахон, аха урт зегы аамтала ишизцәырцуаз, дшаргәатеиуаз акырынтә иҗишәахьан.

Мзаут җенак, амшқәа еиҗа еилгашәа ианыҗкала, ихташәара дшазымиаиз анааигәалашәалакь, игәы нтыҗсаауан. Иан диманы, бнала мацара дцарц ақәикизаап. Знык абнатоура рҗырзамадар, ишәартамхарашәа игәы иаанакон. Уаҗагы җсыхәак шамамыз ибазар акәхарын... Ауха рымшаныфагы дырмазеиит, иаашар амәа иқәларц. Азтаханза, знык излацахьаз ала, ибзианы идыруан амәа, дахымҗьартә еиҗш. Уи нахыс акәын ахьантарақәа ахыҗеҗынгылоз.

Мзаут игәы иҗеикуаз намыгзакәа иаанижьуамызт, аха уажәы дзыцәшәоз – иан илылымшакәа, абнара дизылымгакәа дылахар, дабеигоз... анахьгы дыҗамкәа, арахьгы дыҗамкәа... агыгшәыг наидцхлымуа, ахәлара, алашьцара дзагәылымсыкәа днагәылахар...

Мзаут иани иареи бнала мацара акыр инаскьахьан, Җарҗан данрыхьаз. Хьыкәыр уеизгы лыцкәын ихы ахырхоз акәын ларгы лхы ахлырхоз, егә илылымшозаргы, егә илыламзозаргы. Акәара измыркәа ишавагыжьуаз днарыхтыгәлеит уи, дыццакы-ццакүа дшаауаз мәашьө, дхакь-җсыкьүа. Даараза игәы иалсит, иара дыҗазамкәа, Мзаут иигәаҗыз.

– Закәызеи узҗу?.. Абна дылаушьуама уан?.. Ухынхәы арахь, ус җаумтан!.. Ихәхьүа еицхәхьп!.. – днаикәцәҗьеит Мзаут, ихымәаҗашьа наигәамҗхакәа. Җарҗангы зны-зынла иҗазшьа унахыҗаргы иуамызт.

– Ара ханбанзатәазаауеи, арт хнарҗаҗшуа?.. Истахым сара уаҗа арака аангылара... истахым!.. – Мзаут игәы неилатәеит, иеааиҗеикит даарыцхәушьартә еиҗш.

– Уаангыл, иаачха мацк... ихакәшан икоуп, умбои!.. Амѡақәа зегь куп, узрыцәом... иагышәартоуп!.. Уангы дрыцҳами, илылшома абриақара?! – иеынафәршәны дааирхынхәит, дцатцәкьар итаҳымхеит, ас днарылыгәгәаны.

Убри нахыс Мзаут даараза иеиипсахит, дааузымдырыртә еипш. Ихәыцрақәа ддырктан, узиқамцшуа дқалейт. Игәнигон, игәырфон дызташәаз дахьызтымцуаз.

– Умшәан... ухацями, абаапсы!.. Ахәыцра уеомтқароуп рацәак... уеахугароуп... уарктароит, уарчмызаѡеит!.. Иухоумырштын – ахатца зегьы дыриааиуазароуп!.. – ихәон Тарқан, уи гәкаҳарак шыныцшуаз ангәаиталакь, игәы алаиргәгәарц, игәы алашьтихырц. Мзаут ихәыцрақәа иахьакәым дкылыргар хәа дацәшәон. Ифәцшыларә, иқазшьә, ихымѡацгашьә еихә-еихә аешиетанакуаз гәазымтөз азәгы дықазамызт, убри ақынтә ахылацшра, азәлымҳара изымтөз азәгы дубомызт дахьцалакьы, дахьықазалакьы.

...Амш ахәларә иамеханакхьан... Уи аены Тарқани Кьахьыри ирыцхьаны аштаб ахь иргәхьан. Акыраамтқазгы иахьзымхынхәыз агәтынчымра рызнартцысын, иқартцарә иақәымшәо, аѡнеиѡныцқә еилагәжәажәо ишеилагыжьуаз ауп рыцсы рхыгга ишааѡналаз. Зегь рацхьазагы Мзаут инаизхьацшит.

– Шәымшәан... уатцәы шәалыргоит шәѡыцьагы... Шәеиқәшәыршәароуп ацаразы. Дарѡагых, ацсахрақәа рымѡацгаразы сдәықәыртқан, срацәажәейт... Ашьыжь шаанза амѡа шәықәлоит. Ахьыргәгәартафьы шәаннеилакь, нақ дара шәиаргоит, ус хәицәажәейт... Нас, изыманшәалахар, харгы халыргарц ргәы ицоуп... изахьзозар...

Тарқан иихәаз Мзаут днытцнарззейт. Ас иаалыркьаны ари аѡыза иаҳап хәа дазыцшымызт. Еимкьарстак дныбжьацшны дныбжьыцтәцәраа дцарызшәа даақалейт. Аминутк азы инеихалашейт. Ихьаақәа неихыцсаазшәа ибейт.

– Ишцә, хара хрыцсахуану?! – дгәыргәцтәа даақалейт. – Уажәшьта, ахақәитра хаур... хәибганы знык нақ хзахысыр, нас ихәхьлакьы агәхьаа скымызт!.. – Мзаут, иааихигахьаз зегьы нцаакәкәала ицазшәа, даашьтнәкәыцәаит иаҳаз...

Уажәшътә даанызкылараны икоузеи!.. Иудыруеи насыпшарак рзыкаларгы!.. Знык дара ртәкәә рахь дызкылсгәышьар, нас идыргәышьон ихы шымѡаѡгатәыз!.. Ухы уақәйтны уцсадгьыл ухьчозар, нас иарбану уи иацназго!.. Ахатца дзиуа, ахатца дзыртаху ахатцараз ауп... Мзаут уи дацәхьатцрану?.. Мап... знык... знык ишьапы ахьазкуа изаларгыландаз!..

– Аиеи, шәхы шәақәйтхоит... аицәажәарафы убас азырзбеит...– ихәеит Тарқан, аусқәә еиха иманшәалахарызшәә, инақәыргәыгуа.

Хьыкәыр илхәара лҕамшәо дтәан. Ари афьиза дшазыпшзамыз, уажә Тарқан ас ианрыдитца, икалцара дақәымшәо, дкәанызануа даашьақәхеит. Мачк илгәапхомызт рынхара-рынтцыра ааныжьны, ус инхьагәгәаны инапырцыргы. Егьа ус иказаргы, ари атып апырцра шылzymариамхоз лхы итагыжьуан. Лыцкәын, иаанхмыжьыр ада псыхәә хамам хәә ианаацәыригалакь, лара, сыпсуазаргы абра сыпсааит хәә, лыынафалыршәуан лҕааихаршәны, уи азбахә ала уаха узылмацәажәазо.

– Уца, нан, уара... сара ара сыказааит, сызургозеи?! – илхәац еиталхәеит уажә дырѡагьых.

Мзаут изымдыруа дыкахызма, иан лажәымтыҕеҕа лыпсы зхьыхәхәоз лшьям дгьыл лахыгара шака илзыцәгьаз, шака илцәыхьантәз, агәнаҳарақәә иреицәоу агәнаҳа!.. Псыхәак амаззар, иахьынзауа, иахьынзазалшо иапырумган уан лакәзаргы, уаб иакәзаргы рыпсы зыҕеҕароу, ирыпстазаараны, ирызқәагыҕны ирыпхьазо, дара ахьықәиз, иахьықәынхо рҕыынць-дгьыл. Уи еихау, уи акара ицымтәазо агәыблра зцу акагы рымазам. Инапыругаргы, иуцрымшәо агәнаҳа ушнатагылогы удыруазароуп... Ипсыргы убака анышә иузамадар, дара уаха акагы ртахзам, цьанат гылартас ироуеит, цьанат ицоит...

Аха Мзаут уажәы ишцакаитцарыз?.. Абри зегы еилаганы, иан лыпсы шахьыхәхәо, дышгәак-цәакуа дахигар акәхеит. Уахагы знеишья амамызт, аеакала унавсыртә еицш, аеакала уазныкәартә еицш.

– Сара бара бааныжьны цьаргы сцазом... Бара бакәын сара хьаас Исымаз хәә.. сара уаанзагы сыбналаны сцаргы

сылшон... Ант ахэымгақәа схы дсыркуамызт... – Мзаут ихьаакәа зегьы неихыгәгәазшәа, уажәшьта даанызкыло акагы шыкәмло агәра ганы даацәажәеит.

Хьыкәыр зны анс лхәеит, зны арс лхәеит, иаимарк-ааифаркит, аха атцыхәтәаны ирулакгы дазааргеит, арака аказаара еиха-еиха ишшәартәхоз, ишапыртцтәыз дынтәрпшны.

Арт шеицәажәоз, убри аамтазы, ирызгәамтазакәа, шыца абцар зкыз ашә иаалагылеит ифабыг-фабыгза, уахагы имкәацазо.

Иаарцәымыгхеит Мзаутраа. Ирхәо рфамшәо инырхатгылеит. Урт рааира шыргәамцхаз нарныцшит иаразнак.

Амш ахәлара аеазнакхьан...

– Хара Мзаут дахтахуп... аштаб афынза даалароуп... – ахатца тагыашхашәа икәз даацәажәеит, Мзаут зыхьзыз дшизымдыруазгы.

Тарканраа инеихәацшы-ааихәацшит, арт раара иаанагозеи, измааноузеи, ацәгыарахь хкылнагома хәа. Мзаут днарылганы дыргар, уи бзиарак ишазхәамыз рыхшыө назцеит. Нас уаха дузрымпыцымкьаргы алшон. Ашәартә дыршагых интанаргылеит ари. Абас ами азәазәала ирылганы ишахәыртәуа!.. Шака хәыцра, шака еибарыххара итанаргылеи, нахәы-аахәыртәк, псеивгартәк рымазамкәа!.. Рыблакәа шаацшуа, акагы нарылымшазакәа, Мзаут днарылганы дыргоит... утахызаргы ухәхәала, утахызаргы укаала!.. Дахьыргогы здырхуада!..

Мзаут афыцыхәа иееимыз акы ицәа иналашәеит. Ацакьа дызыхыгәылаз днафкьаны, дкаууа хланцы ифынеихазшәа, зеилычәарак, зеилашынтра-змыжьра цамцамрак дынзаацшылахит, абра дналшәар, уаха лцышыак шимоуаз неихырбзауа.

Ари аус кыр иаимаркит арака иеилагылаз. Тарканраа иртахымызт Мзаут абас иаалыркьаны, днарылганы дыргар... еицыцсуазаргы цьарак иказар ртахын...

– Сараухьсцартәсыказам... Абыржәоупаиартасанылцыз... сыммазафуп... – Мзаут ихы днахашшааит сырзеилкаауазар

хәә, аха руазәк, аитцбшәә иҕаз, иехаршаланы, даҕаапкны
иуамызт, ухамгар калом, убас иҕадыртцеит хәә иеырзажәуа.

– Шәйкәатц, нан, шәйкәатц!.. Дшыкоу шәымбазои?..
Иара уеизгы еергьхәә ишыапы дыкәгылоуп!.. –
днарыдгьатцәыгьатцәылеит Хыкәыргы, ма сара исхәо
крапхылнадозар хәә.

– Хаиццозар... хазынтәыкгы хаиццоит!.. Ус азәәзәала
сақәшахатым саргы!.. – Кыахыыр иеаариашаны афнагәта
даагылеит, иатаххар днарҕагьагьаргы цәгьа имбо.

– Шәицәымшәән... аштаб аҕы иацәажарц ртахуп... –
иҳәеит аеынкылар змаз. – Убриазоуп хзаарыштьызгы... –
нацитдахит.

Рыгәрас иугозеи, алашыцараха, ашта унтыганы ургоит
аха?.. Абнара ... иахьабалакь абна лашьцара... Ушнарго,
цара унцәытадыркацуеит, уаҕы уимбазо... Ардәынаггы
кәырт ахәом... Уныбжьахәаша-уныбжьазуеит, ухабарк уаҕы
имахазакәа... Уатцәы ацсахрақәа мҕапыргоит... Апси-апси
еитнырыцсахлоит, абзеи-абзеи еитнырыцсахлоит... Мзаут
ицсы штоу доурмыштьырц ргәы итазар?.. Иабарыхәартоу
ицсы штоу цысцәак дрытнырыцсахлар?.. Ари уаанзаггы
дтахахьан рхәап...

– Сара сызцом!.. Шәыскәатц!.. Исылшом сара уахь ацара...
сшыапкәа сырзынкылом!.. – Мзаут деилышша-еилышшон
дахьырҕацшуаз. Аитцбшәә иҕаз Мзаут игәаг кны дихәацшуан,
давагаланы димазар, дшахәитәуаз иҕынырцшуа.

– Шәйкәатц!.. Дааншәыжь... илшарым уанза ацара!.. –
иҳәеит ҕарканггы, убри аамтазы, Мзаут даарыцхаишьан. –
Сара сшәыццоит... икалалакгы сара сшәыццоит!.. – ҕаркан
иеаазтцәылхны даакәтәиааит, гәымшәарак наинырцшны.
Илабаггы аеыҕхәә цака инышьтаикшеит, макьаназггы
хьатцрак шааимырцшуаз агәра аладиргарц.

...Иааргәампхеит, аха ҕаркан дрыманы ашта интыцит,
алашьцара рыеналакны.

Даараза хьаас икарцеит ҕаркан абас дахьыргаз. Кыахыри
Мзаут иахырхәаарыз иакәшәомызт. Машәырк изырур хәаггы
иакәшәөн. Ари аҕыза аамтазы зеггы урыкәгәыгуазароуп.

Оумашәа иубаша, Җарқан дымшәазакәа дахьрыццаз ухаҗы иузаагомызт. Аиаша ухәар ами, агәаҗратәкәа ааирпшит икәра излаҗәамыз ала. Агәаҗра ауаҗы ипсҗазаара иацзар акәхап наунаҗза, ихы ишаирхәо еиҗш. Уи злоу иажәымтыҗеа азыхәанҗы иааирпшуеит лакәакрада. Ахҗы даҗаҗылоит, даҗацәшәазом.

Аамҗа ахгара ус имариамызт, җытҗа-җытҗа агәтыхьшәашәарақәа ацын, уажәы-уажәы инеитасуа-инеитаҗо.

Ус дааит Җарқанҗы деибга-еизҗыда, акаҗ имыхьзакәа.

– Шәымшәан... бзиаароуп!.. – ихәеит дшааҗналазтәкәа Җарқан,ргәкаҳара нарыхкәаны.– Мзаут,уаниуареишәҗыхразы наҗсынтәи, дара ирыжәлантәыз пхәыск даарышьтын, слацәажәеит... Умаҳә, уҗацәа – зегы узыпшуп... Уацәы ашьыжь шәоит, иаша амәа шәаныланы... Ахыргәҗартәҗы ирдыруеит, шәоурышьтуеит заанатҗы, аитныпсахларақәа ирылагаанза...

Җарқан иихәаз рызынтәыкҗы маҗк рыпсы ааивнагеит. Асы анышьтытуа еиҗш, ргәы инҗаҳаз ааҗсасиит, иааихыггашәа иаакалеит...

...Уи аҗны амш цкәа еилганы ишыҗамызҗы, наҗ, инахараны, аназараҗы цәара, еиха иахьеимыггаз, шәахәацкәак нцәытыччарц шыртәху мәашьо ицәытлашаауан.

– Акы хнацхап, нан... чаҗак наҗҗахьмыршәыр иахзычхарым... – лхәан, Хьыкәыр иаха илырмазеиз фатәкәак астал инықәлыргылеит, днаха-аахашәа.

Ргәы ишамгоз уахь җатқәак инарыцхаит, зынзаск амла иамгарц азы. Акрыфараҗы ргәапхо иҗазма... изакәызаалакь гәахәарак рымазамызт.

– Иаххаштуеи, мшәан?.. Акы ххаштуашәа сыҗоуп... – ианындәылтуаз Хьыкәыр дырәаҗых дныәнапшы-ааәнапшит иахьабалакь.

Ашәкәа аркымызт, аҗенцьыркәа аркымызт. Абжьаапны иандәылтуаз, цәара ианцоз ашәкәа зегы нытцарбаҗа иадыркуан, иаанза уаҗ дыәнамларц, машәыр җамларцазы. Аха уажәшьта иауркыргы изхауркуеи?... Иҗацәуп... уаҗ ишьтыхра,

уафы игәы хызыблаауа хәа акагы аанымхазеит. Риарақәа иаанрыжыыз, Хыкәыр иаарееишәа иахьныкәылтдз, ус икәын, азәгы итаххартә икамызт, еилырцшаахьан. Рацәца-рсаан заанатцы ирымпыцырххьан, акагы убомызт, ирымгакәа иаанрыжыыз цәыхақәак рыда. Реихацыхәтцәкыагы аанырмыжыт...

Рыгәкәа хыблаа-фыблаауа, Мзаут иани иареи рашта-ргәаратә ааныжыны, агәашә интыцит ирцәыхантараны. Рызбжак абрака иаанрыжыуан. Иаатгылеит, уаха иамышьтызшәа, еибакәеибаха, икьацтажәхазшәа иаанхаз рышнқәа рылацш рзакәымгауа. Закәытә рыцхароузеи, закәытә гәыфкаагароузеи ирызнартцысуа еицымхаз еицш иаанрыжыуаз ргәаратә рыцха!.. Абас акәхап зхәыштаарамца фыцәаахыоугы рынхартақәа ишырпырцуаз!.. Дызустада ари афызә иеигәыргьаша, дызустада зыезырпхарц зтаху гәнахала итәу, икәзааз ркьацтақәа рхәыштаарамцала!.. Дарбан мпытахалафу арака икәгыацарц зәазызкуа, абарт аныкәтцлакь, шәи-цшыи згымхаша!.. Ускан иаахәыроуп, еилабгароуп ихәашхәаша, азәы дызнымхартә еицш. Ускан ишәихоит ари адгылгы, наунагза, дунеихаангы аезеибнамто, изпынпыу данахым...

Мзаут телк ицшаан, агәашә нфәихәеит. Рахәгы ыкамызт, шәахәгы ыкамызт... Агәашә кьакьаза иаартны ааныжыра итахымхеит... Ацәгы иашытоу иара усгы иааиртуан...

– Хара абас ҳақәзырхаз, хара абас ҳахзыртәаз, ҳагәнаха наунагза узатцымцааит!.. Хфыхшыа анцәа иуимтааит!.. Шәицшыи анцәа иугимырхааит!.. Хара ҳапыртцуеит ҳадгыл, абриакара шықәса ҳазкәыхандеиуаз, ҳзыфгәхәауаз, ҳалагырз нахфәкәашо!.. – Хыкәыр, уаха налзымхәакәа, акыжыхәа инеималтәеит, дааитцакы-ааитцакын. Мзаут бзантык ас димбатцыт иан... даарыцхаишьеит уи цәгыалатцәкыа...

Иубахьоума уара уан дызхызаауаз лыдгыл, лгәаратә дахыцәуо?! Иубахьоума уара уи дшыкало, дшеиланархәо, дшеитцанакуа, дышрыцханатәуа?.. Мап... иумбацзаргы калап... Уи еихау гәнаха-рыцхара зыкалашам бзантыкыгы...

уи еихау анасыңдара узыңшаауам, егъаңыра уцарггы, егъаңыра унхарггы!..

Абыржәоуп Мзаут иани иарей ианырнырыз ишапыртцуаз, ишаанрыжбуаз гәәкыла итәыз, ирыцхәхәхаз, рыңсы җызкаауаз, дара цстазаарас ирымаз, еснагъ изыхызыаауаз ршам-дгыл...

– Хрыцхара... Анцәа указар... хрыцхара назыкәшәаша!..
– уаха лнархәомызт Хыкәыр дахыгыз даиңыңны, деицәгәгәа...

Мзаут иан ас дтәуо димбатцызт бзанцыкгы. Цәуарала ләаалкажеит. Иарггы игәы ааңшқахан, илагырзқәа нхәкәәлеит. Иеизеиқәхәаломызт...

Рыңыагы акыраамта изаңырымтцуа, ргәы азхәаблаауа иазыңшуан рыңны, ахтың иаганы, аңеңыырқәа тақәыбаны ишгызггы... Иаб рыңагы иңсы шңәғәхәараз абрака анхара-нтцыра... иахәхәлаанза иеигәышә кны ихкаара дтагыжбуан, дузаңыргомызт.

– Баала, ди... иазхоуп... еилгарак шңакамлари... ас мацара ишңацари?... – Мзаут иан дааиргәыбзыгын, лымаңәәкәа зтаз леилахәара хәычы аашытихит. – Указ, Дамшә, уара ара... иахынзаузычхауа!.. – уака ивагыз ала ахы-ахәда инапы нықәишыт.

Шака иңсы ағәхәараз Баңал ари ала!. Зны ирхәмарларын, зны ирыңларын арака данықаз... Ахыргәгәарта аңынза ирыңнаскәеит, аха нас иаахынхәит, изхәаңшқәаз азымычхазшәа...

...Ишңаңәырахей иахәабалакь, уаңысы дыкәыршәзамкәа?! Ари амыза аңаңәыра угәгы тнашәауеит, ухлахатггы аргыжбуеит... Уаңысы дахыкәым адгыл гәытшәаагахоит, гәығәкаагахоит, уңәа унғанарзызоит... Арыңхара иакәшәаз адгыл, аңсабара ауафәтәыфса ида цстазаара шамам, ишгәынқбуа иахәабалакь ианубаалоит... Абзарбан хқәа ихырыжәжәәкәаз атлақәа ихыкькьа-фәыкькьаны иахәабалакь иубартоуп...

Мзаут уажәы-уажәы ишытахька дынхәхәуан, ибгашшара иарбаны, дкылкааны хымдырк ишакәым иңстазаара

далихрашәа. Иварахь, абнара а́кынтәи азәы дынхәытѳьар хәагы дацәшәон. Рыгәрас иугозеи, иахьабалакь рәахьыгзаны, рабцъар, дара рееибытаны ицәытатәазар?..

Ицъоушьашаз, илакәушьашаз – аға хәымга инапы мцкъакәа идьрхәашахьан, уажәы иаауымдырыртә, угәы тнашьаартә еилажыыз ақыта агәыпшзара... Ашәапыцъап рымахәкәа ґыжәжәаны, икәа́кәаса еилажыын... Иаанхаз хыбракәак рденцъыркәа тацыххааны, ицәытәажәза игылан... Ацсабарагы, адгьылгы уафьтәытәсада акагы иацсам... ирыцхәхәа иаанхоит наунагза, ахәракәа зегы аамтала инанытцыргы. Ауафьтәытәсеи ацсабарей еикәытхашьа рымамзароуп, егьа арыцхаракәеи аиакәымракәеи ирыкәшәаргы... Урт ахы́кам цстазаарагы зы́калом иманшәаланы, игәышьтыхганы...

Мзаут идьруан – хыхь, инаскьаганы, иаацшуаз ахыбраґы акәын набжьоуаа рыцкәынцәа ґыпхьакыртас иахьрымаз. Мзаут уажәы убрахь анеира дахыццакуан, убрахь дыцшуан, ахәадараґы зәыр дыкәызбаауазар хәа. Аха азәгы дубартамызт, ата́биякәа катцаны иртатәазар акәхарын, уахгы-ґынгы интымшәазо, аға инаишьклацшуа. Тәымуафьк, ус, иара ишитәхыз, арахь дыкәрыжьломызт. Цәгьаза иманшәалан аҳаракыра а́кынтәи аға иґагылара, иабашьра... Амәа цәии-цәиуа хыхь ихалон...

...Мзаут ипхәыс, ипхәцәа, ицкәын, имахә игәыкы-цәакуа, рылагырзкәа ха́кәкәала иани иарей иахьрыхәацшуаз ирхәарыз рәашәомызт. Даґа дунеик аґы иаанагазшәа, игәыпшаа-ґыпшуаауа акыраамтагы изейтатцуамызт иахьгылаз. Анкьа ирбахьаз Мзаут даба́кахыз, игханы, ипатца иґабаба, дузымдыррыртә еипш д́калахьан...

– Итабуп хәхьґышәхыз, хәхьейкәшәырхаз... хәхьы-шәхамыштыз!.. – Мзаут азәазәала днарылацшит иеилагылаз. – Хазынтәыкгы иахңейцшыз хзахымңейт... аға хәымга, ампытахалаф хәитәитәырц дашьтоуп даххакыруа, аха уи зы́калом... агәра згоит сара... дгьыл ґацакгы инапаґы икамлароуп!..

– Ҳара ҳакəзам уғызхыз, Мзаут... Ҳғəи иштəз, хашузхəйцуаз, иара иҳағигеит... Уғызхтəғьаз абраќа дгылоуп... – уцкəын, умахə... Уигьы харт хайпш деибашьўуп, афырхатаратəғьа мѡағигеит. Уи ауаўылаша аға хəымга инапағьы уаанимыжыт. Ыыца ақыртца тќəаны иааиган, уғихит, урымпытдиќьеит... Иахьатəи хғар уаф дрыкəғəгығьиртə иќоуп: иағьхəйцуеит, иағьеибашьуеит, рыцсадгьыл азəғьы иртəзом... Ацарағьы ныќəигеит, амахəрағьы... шəеигымхааит!.. – даацəажəеит аштаб аиҳабы Ҳараз... Нəстхашəа игылан Мзаут имахə Разани, уи иўызеи, бцъарла еиќəных, ар рыматəа рышəцданы, рцатцаќəа рғассы...

Мзаут ицсыц игəатцанза иганы дааќьыцсычхайт, зхы иаќəйтхəз, зыцсадгьыл зшьапы ныќəзыргылаз иеицш... Уажəшьта ағамѡақы дшанылоз ағəра игеит. Уи амѡаќəа зегьы ирыцкын, ацсадгьыл ахьчара азыхəан аќəцара хəа иашьтəн. Уи иацназгаша ағамѡақы узыцшаазом адунеи ағьы, иара узхылцыз уан леицш бзиа иумбатцаќьозар...

...Уанылахьоума уара абри амѡа?... Уанылахьязаргьы, уанымлацзаргьы... закəйтə гəаќцəаќроу, закəйтə лағьырзышоу иантəалахьоу, адгьыл иналабахьоу азбахə уахəхьязаргьы ќалап... Уаха мѡа аныќамыз... амѡадукəа зегьы аға хəымга ианимпытцаихалаз, цысғыхгас иќалаз ари амѡа... ақытамѡа, ауардынмѡа... инхатəи-аахатəиуа, цъара изытќəатəараны, цъара ихəынтəараны, цъара игəаѡараны, цъара ихаракыраны, инымтəəзо, игəыпцəагаханы... Зны алашьцара инаумнахуа, алашьцара унахəлабго... зны иахьынауќəшəо хьбрак уенытцакуа... аќəа, асы – уеилабааза... ушьапы азы нтыжжуа, умч улзааны унцəытдаххуа... аха нас, хай, абаацсы, исыхьзеи хəа улаба уəанцданы уацхьаќа уцшуа... Зегьы зну амѡа уаргьы лахьынтцас анцəа иуицєит, уахьынзазахəо, ушьапќəа науцзаанза уцалароуп, уцалароуп, уацхьа инеиуа урхьыпшны... наќ, ашьхарахь, ахаракырахь... еиҳа иахьтынчроу, ахысбыжьќəа ахьзымнеиуа, иахьыпхьакыртоу, иахьшəартам...

Инаватцəи-ааватцəиуа, ари амѡа Атара инавтаршəны, Наа ункыдыпшыло, ахəызќəа уныќəсны, Тоумышь уналсны, Кəтол ағəағьы ункылнагоит. Цьғардаќа умцаќəа, унахатцəины,

Қытуан унавсны Ыада ункылсуеит, ихыблаа-фыблаау
Кәачара уаламлакәа – Лаганиахәы... Члоу... Закәытә мџоузеи,
закәытә мџа гәыцтәагоузеи!.. Узанысуама, узылсуама
ахәынтәара, атыжаарақәа, атракторқәа еиладырџынтыз,
еиларкәахаз атхәақәа, афыбгарақәа. Аибашьра ирзалнахыз,
ипхастанатәыз амџа... уаныз уныгәнысуа, уаныз урыцхәхәа...
цъара унытцашышыуа, цъара унтахауа, цъара ахахәқәа
унарыхкәашо...

Дәаб унырсны иаша уфынаухоит нас... Уналагылоит
Тхына. Тхынеи, Арасазыхы, Гәыци рыбжьара закәытә мџа
џаастоузеи ирыбжьоу?! Зны џадароуп, зны хлағыароуп...
Иаарылшозеи трактор мыждақәа, ағыға-гәгәа рхырга
ишнеиуа инафкәаргы, уагеимшхара, шәы-цсык ухазаргы,
цсык узаанхом. Иргәағыазеи урт ныкәыцзо ацкәынцәагы...
жәларык ақәыртәаны иабафалои, иабафысуеи?.. Абас
лахынцас изауз, абри амџа иануп уахгы-еынгы,
Ткәарчалынза хазнеиуазар хәа... Закәытә рыцхәроузеи,
закәытә гәакроузеи инанырбалахыоу ари амџа,
цсеикәырхагас икәтаны, хәычи-дуи инанысхыоу!.. Шәпыла
амџа иану дубап, ыла зеидарақәа ирыцтоу дубап, зырахә
запцаны иказцо дубап... Ыуардынла збыргцәа аныртәаланы
амџа иану... ашәеикәатцәа рышәтцаны зхәыцқәа згәытцәхәхә,
реилахәарақәа разкәынцәа, ақәа нарфыкәасо, ахәынцәа
инылахауа шакаџы амџа ианыда?.. Трактор мыждақәагы
иаарылшозеи!.. Зыпш иахызаны аца итызгаз, зкәытқәа,
зкәакәышықәа еидџахәала... атыжаарақәа, ахаракырақәа,
анаарақәа шакаџ аџада, шакаџ аныда ихтәаз, ихыблааз,
рыпси-рыпси еихымзо, игәаҕха, ахәынцәа рыцратата
набжьоуаа, атараа, кындығаа, тамшыаа, азџыбжьаа, дабақытаа,
лашыкындараа...

Ткәарчал... Унеихыоума, уара, знык иадамхаргы аибашьра
цонаты?.. Унарылапшхыоума?.. Рлактақәа унартапшхыоума?..
Унарыџәәажәахыоума?..

Иеизаз узылымсуа, ирхамкәа-иршәымкәа... рыфатә
ыкамкәа, рыжәтә ыкамкәа... еилауатыруа, рхәыцқәеи дарей
неихкәашо... Хгарта змам... ихтәаз-ихыцсааз арыцхәқәа...

зда царта амам ашьха-ѣаѣара иаѣахаз... уаха шаанза аверталиотқәа ирзыпшыны, аңша цәытәи нарызгасуа, адәи икәтәаны изыршо... Закәытә цстазаароузеи инарзыкалаз... закәытә рыцхароузеи, хыхәартәк рымазамкәа, изтымцуа!.. Дарбану арака иумбо?.. Азәыбжәтәи дутахума, атаратәи дутахума, кындыгтәи дутахума, тамшәтәи дутахума, уачамчыратәи дутахума?.. Егьырт ақытәкәа ркынтәигы шакафә?.. Еикәыхшәашәа, ирыцхәхәа...

Уанылахьоу уара абри амѣа... агәәкра итәшәаз абжәуаа рымѣа?.. Уанымлацзар, иухумгацзар абжәуаа зыкәшәаз аѣыза арыцхара, дунеихаангы иузеилкаазом, еилукаарангы указам зыпсы тахаз ишеикәхаз, рыпсы златакьакьоу, унавтагыланы бацбацхәа егәа ухы уркыаргы, егәа убадакьыргы...

Иаанырбалахьоузеи уаамыжда ари амѣа?!

Набжәоуаагы ирцеипшхеит ари амѣа анысра, гәәк-цәәкрыла итәны, рыпсы-рыпсы еихьымзо...

Абцар аныштыхтәу

Мзаут дахьцаз мчыбжык, жәамышгы дзымаазакәа даанхеит. Итаацәа иахьшәартамыз хәа иахьипхәазоз ианшьцәа рѣы иганы иаанижыт. Зны Гәыдаутака идәыкәйтцарц ақәикит, аха нас иеааникылеит цытраамтәк даацеипшырц. Уахь ицазгы ирыцстазаашьоу здырхуада!.. Ирфо-иржәуа рымамкәа, арыцхара, аитарыцхара ззыр-хәатцәкьо иакәшәеит. Иахьнеиуагы игәыпцәагаханы, избогы блатцархәрыла инарыхәапшуа, цутеи-хәблеи инарыбжәахозар акәхап, арахь ирусхузеи, рыфны иамкуази, убрака рыѣнкәа рыхьчалар еиха ирзеигымзи хәа маза-аргама инарыкәгәамцуа, дара зыкәшәатцәкьаз ирыхәапшуа ирзеилымкаазо. Итацәыз нхартәк интапшыргы, – Шәыкәт наф, шәыкәт... аѣаѣара ишәыпшаа, ари аанкылоуп... иазхоуп, иазхоуп!.. – зыпсы мтәуа хымдыр цсуакгы днарыкәцәкьар, – Хара хзыкәшәаз шәанақәшәалакь ауп хәнеилышәкаауа... уаанза хәшәзеилкаауам!.. Хәзлеилышәкаауази, шәашта

шэынтыхэхэаны акагы шэымбазацт, хымфаскгы шэзывамсзацт... Уи схэеит хэа, Анцэа ишэкэииблааит... хара хазустэда, шэара шэызустада?! – лхэап згэы иныцаххуа цхэыс еифамскгы... Игэеигэеиуа ақытақэа инрылахап икауцэуо, игэынқыуа...

Мзаут ианшыцэа инахараны, Ткэарчал азааигэара, ашьхара ашьапафы икыдыршэылаз қытак афы инхон. Рынхара-рынтыра акы иазхыуа икамызт, цасхэа сынтэа, ҕаамтанык еипшымкэа, аеафра бзиа роун, рцақэа пейпеиуа итэын, рырахэ-рышэахэ еибган, уаф дрылазартэ икан.

Мзаут еснагь, абрахь данаалакь, изхара избомызт аракатэи атыцқэа. Ашьхарахь дхаланы ақыта далацшуан. Ацсабара цқыа, ахауа, азыхь, азхыҕеа – иарбаныз арака узмеигэыргырыз!.. Ианшыа ицацэагы хаз-хазы анхарақэа карцахьан, рхы-рыхшара уаф дреигэыргыартэ икан. Ианшыа иқэра акыр инаскыаигахьан, аха макьаназгы ишьапы дныкэнагон, рахэы-шэахэы иара иакэын ирхылацшуаз. Ицкэын аитцбы, иашыцэа реипш иаргы, абцар шытыхны, лбаака деибашыуан... Арака макьаназы ишэартамызт. Аға хэымга инапы уанза изыназомызт...

... – Хэх, уцкэынгы дааугеит акэу, Мзаут?.. – Хараз иаацьеишьеит уи аены Мзаут ицкэын Батал дицны аштаб дахыныфналаз. – Уи бзианы икауцэеит... иаб дицзааит... акы ибап, акы ицап... днахацхраап!..

Батал дкаткато, дытцрышэкэаза иаб дивагылан. Еергьхэа абыржэакэын ицатца цшқарах анаакэышэшэоз.

– Шэара иарбан гану иахышэтаху?.. Еиха иабашэзы-маншэалахари?..Арака хыцъара-цшыцъара ахыргэғэартақэа хамоуп... – днарғацшит Хараз дара иахыртаху иалырхырц. Уаанзагы, Мзаути иареи злеицэажэахьаз ала, мап рцеиимкит. Цоуп, макьаназы Батал иеахырылаирхэуаз рацэак игэацхомызт, аха иаб дахыцыз шэартарак дтэшэарым хэа дназхэыцит.

Ҳараз абас җынҗажәәка шықәса дыртагылан, ауқы, еиҗамск. Макъаназгы дыцҗафыруа, ағарахәа ишьапы дшықәгылаз җашьомызт, ихьшь блақәа җыарак иҗамгыло, рхы инаркны ршьапынза бла-бла иаимидеит.

– Ҳара – набжьоуаа ахьыҗоу... Баҗалгы убас иҗахуп... Усами, Баҗал?... – Мзауҗ Баҗал ишҗагы дынхьаҗшит, игәаа-нагара ааиликаарц.

Баҗалгы уи дақәшахәтны ихы ааирҗысит.

– Ибзиоуп... уахь шәхы җархап!.. Уа ишәархәап иҗаҗатәугы... Маҗк иашәҗәыхьанҗахаргы, шәәҗәымшәан, ишәычхап... Абҗаргы уаҗа ишәзырҗшаауеит... Абҗар азы маҗк хмаҗаноуп, аха... – ихәеит Ҳараз. Уи игәы иахәеит Мзауҗ абас иехьрылаирхәыз. Мзауҗ уи заанатҗы избахьан, ихәшьадхьан... абга аҗырҗы дкылаханы даныҗаз, шыҗахька уаха хьаҗшьак имазамкәа.

– Уажәы еибашьроуп... ихәҗхароуп зегы!.. Ихалымшогы халҗаршартә аҗынза ххы наагароуп!.. Уи еилаҗкаауеит җара... Хәҗсадгыл аиҗәырхара аҗахуп!.. Абҗар анышьтыхтәу аамҗа хҗагылоуп!.. – Мзауҗ, ари азҗара уаанзагы дшазхәыҗуаз еиҗш, дналаҗәажәеит. Араҗа ахәыҗгы, адугы, абырггы ирзықәгылаз, изыҗәхьамҗуаз акызатәык акәын – Аҗсадгыл ахьчара.

– Аиеи, абҗар анышьтыхтәу аамҗа!.. – Ҳаразгы уи днақәшахәтхеит, высшьа змамыз усың, ахызаара аамҗа ианҗагылаз.

Баҗал игәы аахыҗ-хыҗит, абҗар азбахә шааиахәзҗәҗәа. Ишҗеиҗахыз, дышҗазәҗлымхаз абҗар акра!.. Абҗар зкыз игәҗәазақәоу реиҗш иҗхьазаны дреиҗашыҗуан.

– Уажәазы ишәшәу ала шәыҗазаауеит, маҗәәәк аахауаанза... Сара Ткәарчалҗа сҗараны сыҗоуп иаарласны... җсыхәәк сзыҗаҗозаргы жәбап... – ихәеит Ҳараз аҗыхтәаны, ианындәылҗуаз аамҗазы, иршәқәаз днарыхәәҗшы.

– Абри иахшәу ада уаха акаҗ хәзнымхеит, ишубауа еиҗш... – Мзауҗ ихы днахашшааит. Аиашазы, ишахәҗаз еиҗш еилахәамызт... иршәымызт, ирхамызт, ирышьамызт...

– Хазынтәыкгы убас ами... зәыр крахшәума, аха уиггы хазхәыцуеит... – ргәы ааиргәгәеит.

Ишдакоу абцар зку ипстазаара?.. Шәнеины ижәбахьоума уи деикәызыгыгуа дахьтәтәоу, уахашаанза дмыцәзакәа иахихиго?... Ихьчатәуп Аңсадгыл!.. Иршәым-ирхам... Атабиакәа азы рытыжжы, ахәынтәа ртәшышы... Уахашаанза уаңхәақә уңшла, чытбжык шаагалакь, ахышәтхәа унытхахо... аңша тәытәы наузгасуа, улымхәкәа ғнаршәауа, ушьапкәа умагәкәа инташәуа... зны-зынла ацәа наухыкәласуа, унхырсысуа... аха уеаутом, уеурххоит, уцәысжыысуеит... Есуаха инейтныпсахло ачаңшыра... аға хәымга икылкааны данхысуа ахацәыхьчара... абзарбзан хкәа жжа-жжаза инауҳкәаны ианцәытаткәацуа... агәтазызаара, агәыткәара!..

Мзаут дрышыцылеит абарткәа зеггы. Дахьцо, дахьныкәозаалакгы Баталггы дицуп... Атабиакәа днаиваиртәоит. Аетдәкәа дышрытәңшуа, ибжы наикәиргоит: – Умыцәаит, уара!.. – убриггы еиликаар, инырыр итахуп имәаңысуа аибашьра ишазнейтәу. – Знык дызбандаз уи, икылкааны акәын сышиехсуаз!.. – шака итахузеи ахысра!... Есминут иааиркәтцыматцуеит иавтомат. Уи акышьа, арманшәалашьа, ахысшьа акырынтә иирбахьейт иаб. Баша дхысырггы кәлазом... Зегь убароуп, зегь ушәароуп!..

Нак, настхашәа, егырт рәызцәаггы тәтәоуп хаз-хазы, мацк инейцәыхараны, азәи-азәи нейцырхагамхо... Абри ахәызкәа зеггы убас... Арахь зәаазхаз амалахазггы игәы иаанамгароуп деибганы дхьатцуеит, иңсы рцәигоит хәа. Ичаңшьоит набжьоуаа имыцәазакәа, рәынейтныпсахло... амш еилахәларггы, асы ауазарггы, ақәа леиуазарггы, ачыхь бааңс ағазарггы...

Инархыргахьоузеи чкәын мыждакәа, атабиакәа иныртәхауа, иныртагәыгәуа, еикәшәы-еикәыхьшәашәа... Аға иғәаихарггы раңхәаза дназгәйдло, дназытрысло, иабцар назкәикуа, дызмаәсуа, дзымшәто, дрыцхазымшьо... Абыржәы ақара данбатаху ақыта, ахабла, ақалакь, абцар шытызхша, абцар иатәгылаша!.. Абцари аңсуеи аринахысггы еицызароуп еикәытхашьак рымазамкәа. Уңсадгыл

ухъарцаз бѣварда изалшом ага иѣагылара?.. Абѣар ашътыхра, апсадгыл ашѣарта иантагылоу, зегы ируалуп – дхѣычызаргы, ддузаргы... Уи еихау уалцшѣа зыкалазом упсадгыл аѣы уканаты!..

«Абыржәеиңш абьяр аныштыхтәу аамта ҳтамгылазацт... Абьяр аныштыхтәу!.. – Мзаут игәы дынтахәыцит. – Утахозаргы уцсадгыл азыхәан утахар – фырхатароуп, ицсадгыл ихы ақәитцеит рхәоит... Абьяр аныштұх, гәеитасрак, гәеитасрак умышьроуп... Пхьақа затцәык... уахагы цәхьатшья ҳамазам!..» – шақа рыла дрызхәыцуааз Мзаут инеиҗауаз ахшыөтәкқәа. Зны анахь дынтадырцшуан, зны архь дынтадырцшуан, аха еицакрак роуамызт игәы инташәоз. Уи егья рыла уазнеиргы, аиашахата акәын... узацәхьатцуамызт...

Ғараз ихәыцрақәеи игәҗаки

– Уарей сарей аус еицааухейт, Мзаут, ашкол афь. Ибзианггы иугәалашәоит шака аҗабаа еицаабахъаз. Убасқанггы, ихацрыхоз шыказггы, зеггы ҳарзыҳатҳақон, зеггы ҳрышьтан, иашара ҳазықәон. Изхысхәаауа, ахәыцқәа ырылахаазаз ауп иахьаггы абас ҳаибаркны ҳазку. Ҳашрықәымгәығзоз еиханггы рхы аадырпшит. Сара сгәы иаанагомызт абарт абас аңсадггыл абзиабара ргәы ырызтымкаауа ырылаены икоуп хәа. Дасу дара рыхәтаа агдмырхейт, иацәхьамтит ргәы җызшыаауаз, ргәы еикәызхәалоз рыхдырра. Дасу иуалпшьоу наунагза еилкааны ырымоуп. Ишыхәыцқәаз аибашьра рыхдырра ҳаранакит, ргәыртқәыл шьтнахит. Ирдыруейт иззықәңо, изышьтоу, рхы зыхтһырто... Сара убриазоуп урт сызрыцу, сызрышьтоу... есымшаггы сылапш рхуп иахьцалакгы... Урт анызымбо гәтынчрак сывам. Ранацәа, рабацәа снапы иананьртца нахыс, дара реипш сарггы ысылшо аҗны срыцәхьацуам, срыцзаауейт иахьынзасылшо. Дарггы уиоуп иртаху... – Ҳараз дҗагылан, даалеиҗейт ауада аҗнытқка, ихахәы жәпара инапы налшыа. Ицъымшь кьаҗақәа зны ишьтытцуан, зны илаҗәуан.

Иеааиҥеикит. Инартауланы дышрызхэицуаз иныпшуан. Рҥафык иахасабла урт ирыдибалахыз аҥабаа ахмызыз, гэйҥрак ахынаҥоз, уи лҥшэадахеит хэа узазхэомызт. Хар амазамкэа атара зҥозгы ыҥан, ибзианы атара зҥозгы ыҥан, ас ашэарта иантагыла, азэк иеипш рееидкыланы, аҥа иахыҥагылаз гөейтхырак, гөиштыхырак инаҥон урт дахырылапшуаз, дахырызхэицуаз.

Хараз аҥенҥыр днадгылан, иаартны дындэылыпшит. Амш еилган, ахауа ҥыхаза, адгыл, ашэаҥыҥаҥ ааҥына иаҥыларҥ рөаздырхион.

– Аибашыроуп зегь закэҥоу аазырпшуа, иузырдыруа. Уи зегь кказа уҥаҥхыа иныкэнаргылоит. Изхысхэауа, абрака исгөампхаҥозгы збеит... Хкыта иаланхаҥоз шыоуки-шыоуки, крызкыз, креизызыхэҥахыз, баҥа-баҥа иҥэажэаҥоз, еснагь атып дуҥаа рзыхэан хыла-гөила еилазҥоз, ас ианыкапа, ихөампшзакэа, рыҥсеикөйрхара иашыталан, икэҥны иҥеит... Сара урт хатыркгы сызрыкэҥом... хзеилгакэар, уаҥҥасгы сраҥэажэараны сыҥазам...

Раҥхыза абри абас хөанеиҥахкауаз шөакыкэак хаман акөымзар, уаха акагы хамазамызт. Амҥаҥа хыхчон, атөым-уаҥ арахь дыбжыларҥ далагаргы, дыбжыхажыломызт. Ашытахь, хөиҥы-хөиҥла иҥаҥшааит, иҥаҥхрааҥазгы кәлеит, аидыслараҥа раан ирхәҥаҥазгы кәлеит. Аҥкөынҥа даараза рхы иахөейт, уаха псыхөа шамамыз анырба. Уажөи абҥыр азыхэангы хар хамазам... – Хараз Мзаут иеихөон аҥыҥаны апартизанҥа ргөиҥ аиҥкаара шыҥалаз. – Азныказы шыоуки-шыоуки хәргөаҥхөмызт, арт ирылшагөишыөзеи, арт харзыхчөма, хкыта рзеикөйрхөма, ариакара бҥырла иеибыҥоу аҥа хөымга иҥагыланы хэа зхэаҥозгы кәлакөейт. Хөахамҥейт харт урт рхэан-схэанкөа... Ашкол аҥы еипш аракагы аазаратө ус мөаҥгәтөхейт, иазхыарҥштөхейт иҥагь инартауланы ауафөиҥөса иҥсадгыл еихау акагь шимам, ахычара анатахха ишаҥхыатөҥым, ишыхчәтөу. Дарбанзаалакгы абҥыр аашыҥызхуаз аҥөра удыргон урт хыатрак шыкарымҥоз, рыҥсадгыл иаҥөлаз ампыҥахалаҥөа шалрыҥкөауаз, ишеикөдырхөз рыҥсы зыҥхөараз ршыам-

дгыл... – Ҳараз гәтыгыҭаала дзыхцәажәоз ацкәынцәа рызбахә акырынтә изыригахьан, иара урт шидыруа еипш, Мзаутгы идыруазар итахын. Ақыта цкәынцәа аеаказшьак, аеагәеилыххарак ахьаадырцшуаз гәахәарак шинатоз ифнирцшуан дахьыҭказаалакгы. Урт рызбахә ишакөым азәы ифьтиршәаргы иуамызт. Дрыхзызауан, ицсы рығәхәаран.

– Иара набжьоуаагы абцар рымазма?.. – Мзаут днечиҭацит Ҳараз уажәы. Аха Мзаут атак аҭацаха иамразакәа, иара атак ҭацит: – Ирымазамызт... Цшь-автоматк рыла иузаанкылозма ахәитцәхәа ихәжәлаз аҭа хәымга ир?.. Аха нас иааулакгы еидахкылеит, уи ада цсыхәа шхамамыз анааба... Цыбабаа рыдуп, сгәы рзыбылуеит... Шьоуки-шьоуки реипш, иааныжыны, Гәыдаутаҭа сцаны сеысзытцәахуам... Ус ҭазтақәазгы ҭамоуп, штабқәак рҭы ицәытатәаны, митәык иалаҭазоушәа зәыпхьазкқәазгы... Асалдаҭ маҭәа рышәтцаны шьоукгы аҭалақь иалоуп хәа хәауеит усда-хәысда, иныбжьагыла-аабжьагыло... Уиаҭара ифырхацәазар, арахь иаараузеи... араҭами рабицьынць ахьыҭоу?.. Рабицьынць кажьны иахьцаз азәгы ирцьишьазом... Урти хәреи нас хәицәажәахра хәҭоуп!.. – Ҳараз игәы изырхьқәозгы мхәкәа иаанижьуамызт. – Изхысхәауа, аидгылара хәцәмачхеит азыназы... Ихәлтцны ицаз цеит, азы шцара... Аха абарт аҭар рыда цсыхәа ҭамазам... Рабацәагы дара ирхьыпшны, цьаргы имцазакәа, абраҭа реааныркылеит. Сгәы рыздууп сара!.. – Ҳараз икьаҭ неишәитцеит, ихылца неихеитцеит. – Уажәшьта уаала, ххырғәғәртәқәагы убап... ацкәынцәақәагы унарацәажәап... – ихәан, еиманы индәылтцит. Адәахьы аҭауа цқьан. Ахырғәғәртәқәа рқынзагы ус иааигәамызт. Шьапыла акыр аамта амҭа иқәхон аҭнйтә, уаҭа апшәма иказармаҭы икәадырны ицәытагылаз аеқәа аацәырырган, инарықәтәаны агәашә интытын, агәашәра инталаны рҭынархеит.

Амҭа зны аҳаракыра инавцалон, зны ахәызқәа инықәланы аҭынанахон. Иҭацәыз ашынқәа рышәқәа ыттарбаҭа иаркын, уаҭа дшахымыз удырратәы... Алақәа агәашә инадыххылон, аха цқьа рыбжьы рзытқауамызт... рзарақәа еиҭахәа иҭалахьан, акрымфадара ргәы цнашьауа.

Арантәи ишутахыз иубартан Кындыг аҕыцынхацәа реиланхартақәа. Ҳарази Мзаути рылапш итцакны, акыраамтагы уахь ицшуан ахәызқәа иқәгыланы, рыҕедмырбакәа. Гәаҕкрак рызцәырцуан урт иахьрызхәыцуаз.

– Иацы зәагақәа кны иҳалаз, иахьа иҳаибашьуеит!.. Абарт рыцхауп хәа шаҕантә хҗеицьыка нарымтаҳкхьааз, хгәашә ианаадгылалакь... – Ҳараз иааигәалаиршәеит урт арахь ианықәыргалаз ирыпсҗаашьаз. Иршәымкәа, ирхамкәа, ршьапқәа хырқьақьа ақыта иналалон, цьара акрышпаҳҗарымтцари хәа рхәыцқәеи дарей еицрыпсҗа, инеишьтахауа.

– Арт уаҕы ирыцҳаишьо шракәмыз уажәшьтоуп еилыкка уаҕы ибартә ианыкала... Ашхам рҗыкәкәа ицон, ашхам рыҕражьзаарын иахьымдырзо... – Мзаут уи дналацәажәеит, урт рышқәа имаз агәаанагара иеацәымышьчакәа.

– Арака икалаз умбои, хәаижәызтцаз рнапхҗащәа харгы хдыргәаҕит, аха даргы хдыргәаҕит. Атцыхәтәаны убас икаларгы алшоит, рхы агарта рымамкәа, анахьгы икамкәа, арахьгы икамкәа...

– Уи зуымдырхуеи, Ҳараз... Дарей хәрей уажәшьта еицынхашьа хамам... Абцъар шьтыхны иҳажәлаз, иахҗагылаз арака тып рмоурууп... Иахьынтәиааз рымдыруеи, убрахь рхы дырхар акәхоит. – Мзаут игәы изырхьуаз, Ҳаразгы игәы инархьуан.

Уака иказ ацкәынцәа ианырдыртц, набжьоуаа рхырғәғәартахь рҗәархеит.

Аеқәа, еишьтагыланы, ашьшьыхәа инеиуан амҗахәастә ианыршәланы. Цытраамтак җыртзомызт урт ирықәтәақәаз. Зны-зынла анахь инхьацшуан, арахь инхьацшуан, ашәапыцъапра инцәытыцшшәа. Аибашьраан агәәҗанызаара иахьабалакь иаҗахуп, иакәымк уақәымшәарц азы. Абнагы алымҳа амоуп, ашьтыбжьгы узыцәахуам.

«Узырхәыцуеи абас, Ҳараз, ура?.. Угәы итцхо упсҗадыл аума?.. Мамзаргы уқыта еишшаны, азыбжак ампытцәахәа ахабабаны иахьааныркылаз акәзар?.. Ихьааугома?

Игәнугома?... Абцъар?... Абцъар ада хеикъырхашъа амазам... Хаала изымуа, мчыла уаҕагыланы иацрукъароуп уара иухәтоу!..

Мзаут, уара, ужәлар рлахьынцоума абырскәк узыргәәтеиуа?... Ужәлар арыцхара иантагыла, уарггы абцъар унатагылеит... Ахақәйтразы ақәпара зеггы ирыцкуп!.. Ахақәйтраггы еибашьрада унапәҕы иузаагазом!.. Абцъар... дырғаггы абцъар!..»

– Шәыкоума, уара?! – Җараз ибжынарықәиргондназвысуаз агәараҕақаа ирхыз азәык-шыцъак, ибжынытдакны. – Җакоуп макъаназы... – анырхәалакы, – Шәымшәан, ағъарахәа шәыказ, ишыдыдуа еипш қәа ауам, – хәа нараҕеикуан, гәахарақәак нарынмшырц азы.

...– Иаанызкылазеиабартабырскаамта?... Иманшәаламхоу?... Иманшәаламхакәа ирымпыхъашәазар?... Җараз адта зытаны идәықәйтдаз абрыскаамтаггы иахъымааз хъаас иман, уажәраанзаггы ишцәыримгозггы. Ицеи уажәи рыбжьара, инамцхәны аамта нарыбжьахауазшәа, гәтынчымрак изнарцысуан дырхәатцәы-хәатцәуа, цъарак иееикәикырц далагарггы, иеизеикәымкуа.

– Икалаз здырхуада?... Еибганы изалтындаз, уаха акаггы хтахымызт... – Мзаутггы уи тынчрак инаҕомызт. Дарбану ари афыза аҕагылазаашъаҕы ашәшәыхәа дшәышәуа зәынапхъазкуа, хъаак змазам иеипш зәырғашъаны? Уи ан дылхымшеит, уи аб дихымшеит...

– Сарггы сцоит... сарггы сшәышыты!.. – ихәеит убасқан Баҕал, дҕатцхахан. – Сара исылымшо арбану? Иәтәызар – сышәуеит, ихыстәызар – схысуеит!.. Сахьташәалакггы схи дсыркуам!.. – дааҕьатцәы-ҕьатцәит, ишызцәа ахырышътуаз иарггы дрыцны дцар итахны.

– Уара, нас... уанчаша қалап... уажәы абарт аққәынцәа хашьтып, инарыгзааит рыдта!.. – даапышәарччашәа дналацәажәеит Җараз, абри афыза агәаҕра аарпшны, зәазтәылхны иаақәгылаз Баҕал днаихәапшны. Уи ихымғапгашъа гәахәарак аинаҕеит ихәаз, дназызхъыз дшақәымшахатхазггы. Мзаутггы ицъашъаны днаизыпшит

ицкэын. Мап, азэы дитцахаргыы итахымызт, азэы ишьтахь дгыларгыы итахымызт, икэра шатцанамкуазгыы.

Ари ашыза адтцакэа акырынтэ инарыгзахьан набжьоуаа. Уахынла, мазала ирызнеины, Кэыдрырхыкэ иахьтэаз ирыкэшаны икэрыблаахьан изыфнатэаз ахыбрагыы даргыы. Уажэы Лафьтцаа рынхартэфы итэоуп хэа анраха, убриак таха рнатомызт. Лафьтцаа рынхартэ итцагь арахь иааскьаган, Набжьоу рацэак иацэыхарамызт. Лфьтцэ Астана инхара-интцыра дара қыафуртас икэцаны ишахатэаз инарыкэланы ирхэынчарц, иамузар икэрыблаарц азырызбеит инеизхэыцны, инеидтэаланы.

– Сара соушэышьт убри анагзаразы... абарт зызбахэ схэакэаз насыццаны, уаха азэггы дыстахзам... – ихэеит Нахар зыхьзыз, еилкьа-еилгэыцэк, ахы иузафамкуаз. Аибашьра иалагеижьтеи деилагазаны дыкэан дузаанымкыло. Акы сацэшэап хэагыы игэы итамызт. Уи набжьоуаа ргэыц деихабын, инеикэиипхьазеит иитэхкэазгыы. Урт дрыкэгэы-гуан иара. Ус еипш икэкэаз адтцакэа мфэцигахьан имачымкэа. Зны ампытцахалафцэа реихабык шыжьла дааины, ир ахьтэаз ахрыгэгэартакэа гэатаны дышчалоз рахан, ицаны, амфэ изкны ддырбаандафьртэхьан дымшьыкэа. Дафэа зныкгыы, иззыпшыз атанк ацха ишаакэлаз еипш, ауха иатцартцакэаз абалон дукэа дырткэацын, икэыбаса ажэфэан иаларцахьан.

– Сара зегь реиха сзыкэгэыгуа набжьоуаа роуп... – урт сынтэа иаадырфеиахьоу, иааирыхтыргахьоу хэашьак изафомызт... Уажэы уака азэггы дубазомызт. Хараз харантэила илацш нахигеит.

Набжьоуаа инарыдитцоз шынарыгзоз дацэымфашьо агэра игахьан. Игэы иаланы дрыхцэажэон еснагь ицэтахақэаз ацкэынцэа. Урт анигэаламшэоз ыкэзамызт. Азфьбжьатэи ацкэын, ахэанаа ргэыц иалаз, ахы иузафамкуаз, дахьтахаз шхьааигоз еипш камлацызт. Ахэанытэи арпыс қэыцш Алхасгыы ихы шақэитцаз анааигэалашэоз, илагьыркэа афьырхэа инхакэкэалон.

Нак инахараны, анаарафэы иафэагылаз афэны ашта унтцашуан. Хараз абра данафслож игэы неитцанаргэгэон

аштаҕы дназхэаңшуаз анышэынтра, харарак ихы инадикылон
дизымыхьчазшэа, аха иара ихараҕышыһааз. Аңхэысеиба
лыцкэын затҕэы, зылахь уаха анымыз, абраҕа анышэ дамадан.
Лара есымша лхала абри аһнаҕа дахуп даахымтцзакэа,
лмыткэмабжыы нықэыһуа... Лнышэынтра ааныжыны дызцом
царгы.

Хараз, абра даниасуа, днеины днеихагылоит... ҕеитцом...
аха гэаныла дақэызбоит абас иқэыңшыз илахьынца
ахьиеижыаз, рыцхашьара зламыз аибашьра ахымца
дахьағашэаз.

Иан гэаҕ, иан рыцха, лҕылзымшыт усқан лара!..
Дыҕазамызт даныржуаз. Ашыҕахь, дахьыҕаз рыңшаан,
дааргеитирулакгы. Лҕылзымшыуа дзыкэшэазеи анымыжда?!
Адуinei лара лзыхэан иңсадахеит, иаахэит, еилабгеит...
Иқэылхуазеи шытарнахыс лара ари адгьыл ағы, дназхэаңшуа
хэа уаха азэгы длымазамкэа?.. Лыцкэын даатцыхны
днеиғампшыр, ларгы иара уатцэҕа днеихыңсаар қаларын...
Дгэыдылкылеит, дхыдылкылеит, лылағырз наикэлыңсеит...
лара лтэала дырхианы анышэ днамардеит ақкэынцэа
дарғагыых, ргэы неикэҳэаланы...

Иара убасгы хьаас диман Хараз, Кындығ аганахьала
ианрыжэлаз ицэырхэыз Дыгэ иңа Кэататгы. Уи Ткэарчал
ахэышэтэыртағы дышытан макьаназгы, ихэрақэа мғацкэа.
Аға хэымга импыцеихалаз атыңағе иаанхаз Дыгэгы
издырамызт ицкэын дзынҕьаз, дзынқаз. Уаҕа инеины
иазхэағэышыһодаз...

– Изымааи абарт абырскаамта?.. – дарғагыых тахак
инаҕомызт ақкэынцэа ахьымхынхэыз. Даатгылеит Хараз.
Даанаңшы-ааңшит. Абри агэағара изтысыр, рымға хыхь
инхалон, лбаа ишыҕаз ақыҕа азыбжак зегы ишутаху
уналаңшыртэ еиңш...

– Иаап, цушыҕ... ишцамаари?... Рыдта рзынағзазар, абна
илхо илазар акэаһапы рьезаны... Аха егыртгы ус рнапқэа
еиқэыңсаны итэоума... ирышыкламхыскэа?! – ихэеит Мзаут,
иҕеы ағара нағарххо.

– Абриак рзынагзандаз... уаха акагы сҥахымызт... дара еибганы!.. – Ҳараз ирыдитаз адҭа анагзара аҭакҭықара ду инатон. Уи нармыгзакәа ихынхәыргы иҭахымызт, егҥа ирзыцәгҥахаргы, егҥа ирцәыхҥанҭахаргы.

Аекәа агәыдыхәа, изышьцылаз амҭа ианыршәланы ицон. Арахҭәи аганахы маҕыназы ишәартамызт. Ари амҭала иахыҭаху ашырхәа унабжыҕон...

– Зегь дарароуп, урт ықәахҭоит хара... ус иаанхажьзом... Аха сзыцәшәо, ҳақкәынцәа акрыхыр хәа ауп. Уажәы убас, маза-маза, иахынзаҳалшо хрыжәлалароуп... уахагы ҭсыхәа ҳамазам... Нас сара иҭагь планқәакгы сымоуп, аха уи нақ аихабыра ҳармазҭаакәа иахзынагзом... Уи иҭагы азхәыцра аҭахуп инартәуланы... ишәатәуп, изатәуп... Цхырааракгы ҳартәп хәа сгәы иаанагоит. Ҳқыҭа ҭбаауп, ус иаразнак иаалырҕаны ҳамч ақәымхаргы ҕалоит. Хара ҳақкәынцәа Тамшь ицаны еибашьхәеит, Кындыг ицаны еибашьхәеит, Кәачара аныдрыцқьозгы иалахәын. Нахари, Хьрыҭси, Мзауҭи, Аслани иаарылымшо акагы ықазам. Иззурызгы намыгзакәа ихынхәзом... Убарт роуп убрахь идәықәахҭазгы, дәәа ыыҕаҕа нарыцданы. Урт рәызцәа ақкәынцәа, ишҭасхәари, цәашыркыла урышьҭазаргы иузыҭшаауам... – Ҳараз данрыхцәажәоз игәы ҭынчын, иблақәа неихалашон. – Мзауҭ, ура абарт ухоумыршҭыроуп, еихаразак набжыоуа. Урт иаакарҭахыоу, иаамҭапыргахыоу, аиаша уасхәап, шәҕәык ианымзаларгы ҕалап... Ҳзеилганы, шәҕәык узыҭуаны уҕалозар, ухы иаурхәар улшоит абарт имҭапыргақәоз афырхатҭаратә усқәа. Рхы иаменегза, аҕа хәымга иҕагыларазы маанас рхы иадмырхәац иҕоузеи!.. Уаха шаанза абна илоуп, ҭахак нарымҭауа, ақәқәахәа инарылахысуа... Зны-зынла убриаҕынза инаргоит, рхырҕәғәартә нкажыны, иҭны имҭар ада ҭсыхәак рымазамкәа... Урт иагҥацсоуп, иагҥықәнагоит аехәаҭхыз!.. – Ҳараз игәы ҭыгҥа дрыхцәажәон урт ақкәынцәа, урықәгәыгҥыртә иахыҕаз гәахәарас иҕаҭданы, ашҭол ақнеиҭш, аракагы зегҥы азәәзәала иҭиҭаахҥан.

– Саргы уи сазымхәыцуа цыушьома, Ҳараз... Урт ирыхҭыргахыоу ахҭысқәа акакала реизакра саҕуп...

срыҕцаажэахьеит, ақыаадгы ианыстахьеит, уашытан ианаастаххо, схи иасырхэартэ еиҕш. Дара ианеитархэо урзызыршы, иаарылшазеи чкэын мыждакэа, ухэап... – Мзаут Хараз игэы иныкэишыит еихаразак абарт айбашыцаа ркны аҕазаара зитахыз. Бла иабо хы иаҕсоуп шырхэо еиҕш, иаргы хаҕала далаҕшны ибар иҕахын иахыа иқытауаа шеибашыуаз, ишазгэишыуаз рыҕсадгыл айкэырхара... зыҕсы ҕамҕамауа икэнагалаз рыкэцкыара...

– Убас ианцала... нас урт зегы ахархэара рутап ушымтакэа
рфы, итагы инартбааны, итагы инхартэааны... Ас мацара
ишпацари, ишпеилымгари?.. Хтоурых зхэо акыказамкэа
ацстазаара хнахэлабгар, убриоуп арыцхараткэа!.. Убри
уазхэыцла ура!.. – инаидитеит инакэыргэгэаны, Мзаут илшо
аус акны, ихы дамеигзакэа, ацабаа азибарц.

– Саргы еихаразак убарт роуп сзызфлымхау. Рцаажэарақаа сырзызырәуеит, рхымәаңгашыақаа срызфлымхауп, еилыскаауеит рказшыақаа, иахынзасылшо сеырзааигәатәны... Нас, анцәа игәаңханы, аамтак соуғәышьяр, аәра сеыназыскуан... Уажәазы кыпңхыртагы хамам, тыжыртагы хамам, аха имгәыгкәа ипсхьада, ас мацара хашпацари?... – ихәеит Мзаут, Хараз днаизааигәахан.

Мзаут наҥ-наҥтәи игәытхақәа дызрыхьозар, ихәыцрақәа бзиан. Иҥсы ахьынзәтәу иишыша иман. Урт зегы наҥхыцла аҥсҥазаара иагәылихқәаз, иаликәыкәаақәаз раҥын: дызлаҥшыз, иибаз, иаҳаз, ихтҥгаз. Аҥабырг шыҥас измоу ашымтә дунеихаангы ишымҥсуаз аҥәра игон, убриаҥынтә еснаҥ аҥсҥазаара аилашыҥкра далагылазар иҥахын, еҥа ишәарҥазаргы, еҥа ихәнҥазаргы. Уи цәхьатцшы азиуамызт абри изагылоу аамтә хьантә-зыблараҥы...

Харази Мзаути иавцаршэны хыхь, набжьоуаа рхыр-гэгэарта ахыказ исакылсит. Рычекэа зымџа иныпхьаркит. Дара ашышыхэа реыларкэны ачкэынцэа зтатэаз аҗабиакэа инырталеит, аҗсшэа нарахэо... Хараз азэазэала днарзааигэахо, ркэакэақэа инапы наркыдшыло иаа-ишышыуан... днарҗапшуан гэыблыла, днаразтауан лактаартыла, имбеижьтеи такэаамта цахьоушэа...

Убас, аҗабиа иҗаланы, ахыаца ду ашыапаҗынзагы иназеит...
Наҗ иҗагы инаскыон аҗабиа, инхаҗәи-аахатәи аауа,
ахәызқәа аеықәданы...

– Ишәахауеи арахь?... Арҗ аҗкәынцәа ахыцаз, иргәйтцалах
здырхуада, иаанхаҗәеит. Махьаназы рыхабаркгы ыҗам... –
даацәажәеит Җараз.

– Урҗ рус нарыгзеит хәа сыҗоуп... – ихәеит дназыдгылаз
аҗкәын. – Шәнеины шәыҗши лбааҗа!.. Җынқәак алға
рхылбыбы иҗоит... Урҗ ықәрыблаазар җалап... – нараҗеикит.
Аҗкәынцәа ргәаанагара уағы ихеитартә иҗан. Җарази
Мзауҗи реырхәаны ахыаца ашыапы инадгылеит. Абинокль
инкылыҗшит инеимда-аимдо. Арантәи ақыҗа азыбжак,
шәапыҗаҗла иҗалаханы, ахыбрақәа шкәакәа-шкәакәаза
иалыҗшуа, амшын аҗынза иҗааҗаза унықәыҗшуан. Мзауҗ
иҗны днахыҗшыр иҗахын, аха ашәапыҗаҗра цыҗа
инарбомызт. Иблақәа шаҗь-шаҗьо иахыабалаҗь инархигеит.

– Ирблызаргы җалап, Җараз!.. Урҗ знык уахь иалалазар,
цәгыарак рзымукәа ишыхнымхәуа агәра згоит сара... –
абинокль наииркит.

– Аиеи... саргы убас сгәы иаанагоит... – аҗак ныҗаиҗеит
Җараз. – Аха абарт абырҗаамҗа иахыаанхаз ауҗ исгәамҗхо...
Рыдҗа намыгзакәа иаауамызт аха...

– Ишәартазар акәхап абна алсра... Аилашәшәра иаыҗшны
җара абнара иламтәакәа иҗам реыҗхыакны, – ихәеит Мзауҗ,
даахәыҗ-хәыҗны.

– Уара, иуасымхәои... абри ауаҗ сыхҗеикит, сара сҗоит,
сара сымцаргы зузом... хәҗнгы даргы еилазбылуеит...
аа, ишәымбари, убас җасымҗозар хәа даақәгылеит, җахак
сымҗауа...

Ишҗаахҗдарыз, срықәшахҗхеит аҗкәынцәа, еиҗҗакны
ирхәаз маҗ сзаҗымкит. Лаҗыҗәаа аишыҗәа, ишудыруа
еиҗш, анҗәа ишиныхәара инхагәышьон, азәы итәы хәа
акымзаракгы рыздыруамызт бзанҗыкгы, рхатәы җабаала
иаадрыхуаз акәын ирымазазгы. Уажәы, игәаумҗзеи, Мзауҗ...
абарт аишыҗәа рыҗнқәа роуп алға зхылҗуазгы... Заур урҗ
иҗны иҗнатәаны амш аларгар иуазма?.. Ариабжыаракгы

даршаъ-шаъон абра дахыкъазгы... Убри анагзара дахыццакуан ианияха нахысгы... – Ҳараз Лафызџаа айшьџа руазџк днаихџџажџеит, амџаџшь иафыяз, ахы иузаџамкуаз, хьатџрак ззымдырзоз. Рыџнғы-ргџарагы хьаас имазамызт, дара убра иахыџнатџаз акџын амџабз еиџш икџџџиаашаны дызмыртынчуаз. Набжьоу аназаракъынџџџ инхон дара хазы рыеналкаашџа. Мзаут урт ибзиатџџџаны идыруан рхы-рыхшара, иахынынаназоз.

Ахәләра еґаґмызт, Ҳарази Мзаүти набҗьюаа рґәып хыпхьакыртас иахьрымаз атыґаґ ианнеиз. Араґа Мшәылды иґа Заґан инхарта акәын, иара дахытны дцахьан. Аґкәынцәа абраґа еиґа иманшәалоуп хәа пхьартас иґартцеит, насґы анапшы-аапшыртаґәаґы маншәалан, иаша аґыта аґәы уныґкәыпшуан, тәымуафык даакәлар дныґкәубаартә еипш.

Абрақа, абри аҳарақырағы ианаақғыла, Хараз иеанкыланы, ақыта агәы даладшуа, Мзаут уахь дынхьаирдшит. Нас, мацк наӊ инаскьаны, иахьырымбашаз, иахьшәртамыз рыченавакны иаагылеит.

–Иуасымхәәц даеакгы сымоуп сара... – Җараз
Мзаут ишкә инапы наирххейт, итагы дааскыны дгыларцаз. –
Уи зегь реиха аттак ду амоуп хәккәынцәа рзыхәан. Абрака
сара избеит лабәба, иҗәҗәза ргәымшәара шаадырпшыз.
Аиаша уасхәап, сагырыцшәон... аха дара, ахы иузаҗамкуа,
ишакь-шакьо, аццакра, аилкыара... инцәыркыа-цәырасуа
ишрызнейуаз убар, уеилагарын. Ихагаханоуп ишырпылаз...

Иуасымхәои ишыкалаз... Уи аены саргы абрака
саины сыкан... Җаштәз акәымкәә, Нахар иңсы ихәламзо
днахадыххылеит, – Иаауеит... иаауеит!.. – хәә. Җазынтәыкгы
хәатибарфкан, уахь хәынаххарц хәаилауатырит...

Аамта абас шыыбжагы инхыхэхэхан...Абрэнтэй, айей,
абыржэй хыхыгылоунтэй хшыцшуаз акэымкэа, ахэйтэхэа
хусхэарта агэй шыоуки ныкэйбахэейт...Уи акэхейт, иарэзнак
хгэй назцейт дара шракэыз. Иааскыо, иааскыо, акыр иааскыейт.
Хара ґахтуам, дара ґыртуам. Ус, арака тацэыроуп, азэгы
дыкамзаап, даґа цытк хнаскыап ргэхэхэр акэхап, ахыбракэа
реынарывакуа хашка рґаархейт.

– Шәырқәатц, итцагы иааилааит, итцагы!.. Иахынзазааиуагы аабап!.. – дкылцшуа дахытәаз, ақкәынцәа ибжыи нарықәиргеит Нахар, ирыцәхытцуаз рычқара реамтәкәа, реырманшәаланы, реырмазеины ирзыпшызаарц. Ргәы хытхытуан, рабцарқәа шынтырқьара инарықәыркит, рылапш еихдырсыгьуам...

Дара рхы шытацаланы иааиуан, аганқәа реынарывакуа.

Аусхәарта агәы иаакәсит. Уажәшыта ишахтаху иахбартоуп. Ащытақагы рхы дмырхеит, акәарагы имырит. Ачарзырта реааваркит. Акәафхәа азәы хашқа афааирхеит. Насоуп ари бзиарак ишазхәамыз анаадыр!.. Хәцкәынцәагы узаанкыло икахума?.. Акәкәахәа интарцеит, амца нарфьрддуа. Ус, хашхысуаз акәымкәа, танк хәычыкгы аацәырқьан, иааскьаны, акәыр-кәырхәа хашқа ахысра иалагеит иааикәырццак-ааикәырццакны.

Нахар дахытәаз ахышәтхәа дѡатцкьейт, абарт абрантәи иахцәымцароуп, хархыкәшароуп хәа даагытцәы-гьа-тцәит. Рацәажәаха сахызыгзада!.. Али-апси рыбжара, излалбаақьаз узгәамтазакәа, арымарахь алагы, арыгьарахь алагы инарыжәлейт. Хгартак, хыцхыакыртәк нарырымтазеит ишырфахысуаз мацара. Агәы иаакәыркит ибалыбацо. Ачарзырта реыфнарыжыит ирулакгы, аха рыцсы рызго икахызма!.. Ацкәынцәа ачарзырта еиха-еиха изааигәахон.

Убри аамтазы Нахар дыхәхәейт, – Атанк шәмышытын... атанк шәцәымцааит! – хәа. Инали Хьрыци атанк анаакәтцәиаауаз инахьзан, инахынхәлейт. Сара избон атанк ашыжәхәа афшаанахаз. Аха Хьрыц ани ус иауижьуазма!.. Хыхьтәи ахышә ахышәтхәа иааимиркьейт. Нас иқалаз хәа акагы сымбеит, атанк хыла агәараанда инажәлан, ацықхәа уақа игылаз атцла ду инанқьан, ицыхза иаатгылейт...

Уи аены хәцкәынцәа ирылдыршаз атәы ахәара даараза ихьантоуп. Жәафәафык рыткәейт, хәык ршыит, рабцаргыи рымырхит... Атанкгыи еибга-еизфьда ирыманы рфаархеит рхырфқәа еихаччо... Изхысхәаауа, Нахари Хьрыци исықкьаны, еилагазашәа акәын ишыржәлоз... Урт рымацара роума, рызынтәыкгы убас рхы мѡапыргон, схәатәык аахарымтцарызшәа... – Хәраз дахынзацәажәоз, Мзаут

абарт зеггы ирҕыцны иҕаҥхыа имҕаҕысуазшәа акәын
ихаҕы ишааигоз. Рызынтәыкгы рхымҕаҕашыақәа иблақәа
инарыхылыны инааҕыа ицон. Хьатра шрықәмыз, хьатра
шыҕарымтцоз агәра изыргашаз ахтысқәа маҕымкәа иахахьаз,
уажәы иҕыцхаҳараза даҕаакгы Ҳараз инаизацитцит.

«Еҕа сыҕсаргы абриак ма ашәкәы ишҕасзанымтцари...
дасу изеипшрақәоу, ргәы иташу, ишхәыцуа, рхы
шымҕаҕырго, ирцәажәашыоу, рабшәтра аҕынтәи иаарго
абзиарақәа, ргәыблра, ргәымшәара, рыхатцхатцара... насгы
рхырҕсахыақәа еицамкыкәа, ишыҕатцәкыоу иаарҕшны, хатала
рфырхатцаратә хтысқәагы снаргәылапшны исаарҕшыр,
сара сзыхәан уи иааира хтысхон, снарывагыланы дара
реипштәкыа сеибашыуаз аҕара...» – игәы интихәааит Мзаут,
ихы дақәитны, убри ада уаха хьаак имамкәа дыҕазар,
днатәаны убри иҕыназикирц итахны. «Абриак мацара
шәкәык алтцует, наунаҕа иухамыштыша, узырхәыцша,
ихьааугаша...набжыоуаа рыцкәынцәа зеипшраз, ишеибашыуаз
атәы аазырпшыша... Уи изызхәыцтәу, иантатәу, ирзтәым
хтысуп, ирышьтагыланы иааиуа абицара рзы иҕырпшыганы
рааныжыра азыхәан...»

«Уахьзап... уигы уахьзап... абыржәык хзеилгар...» –
изгәык мазала ицанахәон, игәтыхақәа ицәымхышәашәакәа
реикәырхараҕы цхыраарак изташаз дназнархәыцуа.
Игәыҕрақәа ус ихыблаа-ҕыблааны иаанхаргы итахымызт.
Иахыакәымзаргы, урт дышрыхьоз агәра изыргашаз
дазхьнарпшуан, шытахыа хьатцрак измырҕатцоз.

Ус иааилашәшәит. Ҳараз, аштаб ах дымцакәа, цытраамтак
араҕа иҕааникылеит, ацкәынцәа иацы ахәылбыҕахазы
адтақәа зитаз даарзыпшны. Урт ахызымхынхәыз тынчрак
инаҕомызт...

...Ауацыаҕ аҕы еикәыз амца аҕхарра иахьабалакы
иарнырит. Ахырҕәҕартахы иҕамыз араҕа еилатәан,
лафқәакгы неилартцон ицәылеибахуа. Шьоуку, рышьтыбжы
умахазо, акәакытаҕы иахынатәаз рхәыцрақәа изрылтцуамызт,
шьоуку ршыапыматәажәкәа аеҕәа иеҕәаргыланы идырбон,
шьоукух рабцаркәа еитцырхуан, идрыцкьон...

Аамта зны-зынла иццакуеит, зны-зынла иццакзом... Уанахгәакуа, еихаҕәызны ишыақәхоит, еиҕатцрак азыҕамҕаозшәа. Ахгарагы уадаҕхоит... Хараз зны дгылеит, зны дтәеит, зны дындәылҕны даалеиҕеит, алашыҕара далҕшны лбааҕа дыҕшуан, аха уахь уажәазы акагы убарҕамызт. Ашәартара иҕахазшәа, аҕсабарагы ашыҕыбжы уахазомызт. Угәы ҕнашыаауан аҕынчра.

«Иаауазар уажәы, абнара илхо, мҕахәастак иануп... Уахынла аныҕәарагы ус иманшәалоума? Абнараҕы еихаҕы илашыҕахоит, еихаҕы ишәартахоит... – игәы дынҕацәажәеит Хараз. – Анцәа акдумырхын!..»

Ацкәынцәа ицаз ахызымаацыз ҕынчрак рнаҕомызт араҕа иеилатәаз. Зны, иманшәаламхакәа, ирыкәшаны ирыткәазар хәагы ишәон, зны машәыр рыхьзар хәагы ргәы инҕазызон. Еиныззбон, еилагәырҕон. Уаха ианзымаа, нас уаҕәы ашәартазза игыланы ирышҕталатәхон ирыхьыз аилкааразы.

Ус, ишыҕшыз акәымкәа, иаалырҕаны, ашә аартны иааҕналеит иеиццаз рызынтәыкгы иineiшҕагыланы, амла иаганы, иааҕса-икараха, ршыапкәа ирзыкәымгыло...

– Ах... шәеибгоума, уара... шәеибгоума?... Шәанзымаа, акшәыхьыз ҕыысшәан... хәилагәжәажәо... ххы ахьхархара хзымдыруа, хәиланагазеит... шәара бзиа збақәаша!.. – Хараз дҕацхаханы, азәазәала иааигәыҕаихәхәеит, иааигәыҕаиргәҕәеит, акыраамҕагы инапкәа рыкәыршаны иауижьуамызт, абас рыпсы ҕаны иахьыхынхәыз дрызғәхәаауа.

– Хәибгоуп... аҕарахәагы хәакоуп... акы шәацәымшәан!.. – ихәеит дҕаҕха-ҕаччо Нахар. Рабҕьаркәа нарыҕәнырхын, зымҕа акәакьҕаҕы иныкҕадыргылеит. Хыхь ирхарҕақәаз рымаҕәажәкәагы наршәырхит. Ааҕсара рнырзаны ишыҕаз иаразнак ирнубаалон уахьынарҕаҕшуаз.

– Хәхьцызгы ус ххәыданы хмаазеит... ишрыкәнагаз хрызныҕәеит!.. – Аслан даацәажәеит иеааитцыхуа, иааҕсара маҕ-маҕ инаихьо.

– Урт ишрызныҕәатәу убасоуп... уахәагы цсыхәа амазам!.. – ихәеит – Иналгы, игәы аҕәымҕ налхуа, итәақәаз днарылаҕшны.

– Заур ионрагы җалгеит, аха иара убас иҗахын... Иара иоуп иҗәзыцшыәзгы... – Хырыц иҗыцәа рҗәәжәара иеналаирхәит, иблуз ахәынтәрақәа җыртлауа.

– Аибашыра еилгар, җазынтәыкгы җааицхырааны ашын җыц изхаргылоит... Аа, ижәбап закәйтә җну изхаргылауа!.. – лафыкгы налөйтөит, гәыштыхрак наҗатҗашәа.

Заур тынч дахыгылаз, дызлапшыз, иҗалаз уажәгы ибла ихытцамызт. Иҗны-иҗәара, хыбрак ыҗазамкәа иаанижыыз игәы җнакаауан, амҗабз зхылкыаны ибылуаз ибла иныхгылон инҗәыркыа-җәырасуа.

– Сыдгыл еиҗәхааит... сара уаха акагы җтахзам!... Ашын, анхара еиҗашыақәургыларгы җалоит... – ихәыцра иеаалихит Заур, аха ихәааигоз дшаруалуашоз, егы иеамареитәыргы, иныпшуан. Иан лҗыбааа, иаб иҗыбааа, дара аишыҗәа рҗыбааа лықәблааны иахәаз дарбаныз изхәамхоз, иамырхәыцуаз, аха иҗалашаз җалахын, уажәыта хнырхәышыа амамызт. Уи ашыза амҗапгара агәагырагы аҗахын, Заур ишигәагыз, ишымҗапгаз еипш...

– Шәара шәеибганы шәазааит, җара уаха акагы җтахзам... – ихәөит Җараз, дасу рлақҗақәа днархыпшыло. Иахәбалакы илапш нархигөит.

Нахар раҗәак дауҗәамызт, аха деиқәыҗаца, унаидыххыларгыуараишутахыздузырқәацөмызт, деилаҗыхза, ижәҗахырқәа кыақыза, иаҗаххаргы амшә дақәҗарын, убас дыҗан. Иҗатҗа аибашыра ианналага инаркны иамимхыцызт, еиқәатҗәамхәҗараза, ихәда иҗач, акыр иазхәхын. Аслан маҗк даун, дапшыын, дҗалаза, деинаалан җәгыза. Хырыц җаҗакы иакәын, қәаҗәк, иҗатҗа кыдышышы. Заур деиқәан, иааиланы, акыр аҗыбаақәа шыбахыз иныпшуан... Рызынтәыкгы иаауызмдырыртә, рыхтарқәа рхы иакәыршаны, маҗәажәкәк ршәын, абна иахылаз иҗәыжәжәа-җәкәыкәны. Шәмханынза ахәынтәа иаганы иҗан...

– Ихәшәымхәөи нас иҗашәҗаз... шәшыманшәалахаз... шәышрызныкәаз урт ахәымгақәа?! – Җараз днахыцҗакит уажәы, маҗк рыпсы анааитарқ иззыпшыз, иааргаз ажәабжы ааҗәырганы инаддырхарц, инарархәарц.

– О, уара... хара хазқәымшәаз хәа ижәдыруазеи?! Аены хәлаанза абна халан ҳацәғәыххаа... Есиқалалакғы хнеит хара Лафыцәаа рыфны азааигәара... – Нахар итәақәаз днарылацшны иаацәыригеит изықәшәаз, изынқьаз, изынпаз иазкыз ажәабжь. – Зны цъара хцәытатәеит, хәеҳарцсит, зны ххәазеит, ханкылцшит. Афны азааигәаранза хнеин, ахәлара, аилашәшәра хазыцшны, ҳацсы заны хцәытцаиан ажәыртрафы, ҳахқәа нытцмыхәхәо. Ианыхәлаза итагь ҳазааигәахеит... Насгы урт иаарыкәыршаны бнароуп. Уи хара даараза хәхьчеит, ҳаикәнархеит. Нас, ацхьақала, ашта хтацшуа, афны хәфәцшуа акырза хәзнеит. Уажәшъта иаакарто зегы хбаратәы ҳакоуп... Еилыхароуп уаха арақа. Сас дахьк хәтыр икәрымто икам, абартцафы амца еиқәцаны, чуан дук ақәгылоуп азна акәатц катцаны, ахәарахәа ижәуа. Азал афнытқка шьюуы астокқәа еиқаргыланы архиара иафуп. Амлагы хакхьан, хфы азы ахәхәахәа иаауан хәхьцәытатәаз. Еизеит дара абрақа имацфымкәа. Иззыцшыз реихабацәагы ааит алашьцара рыеналакны. Азал зегы тыртәааны инатәеит. Афатә, ажәтә ирымаз иаеиғзакәа инықәдыргылеит. Ишаабоз, цытк аныржә, рқьафқәа халартан, рыбжьқәа рхарззала, рцәажәашътыбжьқәа хәхьтәаз ақынзагы иаазон. Ар рыматәа зшәыз хатца дук, дгенералума здырхуада, ичынқәа гьазгьауа, ихатцкы камыршәуа, икәшаны хәтыр икәырцтон, дгәйдкыло, ратәцақәа ырқасқасо иныхәафә ааныркылон. Ашәакгы нхалартцеит, аззыхәа еитцақызқызуашәа, рыбжьқәа еиқәымшәазо.

Хара урт харзыцшуан, итагь иржәындаз хәа, ҳацсы шеиладырхәозгы. Уажәы-уажәы инытцахон ацкәынцәа, урт рхымфәпгашьақәа ргәы инытцаххны, аха снархьынхаланы иааныскылон, даеа мацк шәеаанышәкылароуп хәа. Итагь еибархагар, итагь иханагалар стахын... – Нахар мацк иеаанкылашәа, цақа днышьтацшын, даақәыпсычхаит. Ицәыцәгьан иибаз ахәара. Ари афыза аус азынкәара дақәымшәацызт. Ирзынамыгзар, машәыр итанаргыларгы алшон. – Нас, хшыцшуаз акәымкәа, ақәкәахәа ахысра иалагеит. Рнапқәа еинырқьеит, икәашеит, ихагахеит, рыбжьқәа

ажәдән аҗынза инхаргаларц еҗрыгмызт. Иаамтазаргы иажәшәта иаамтоуп анаахгәахә, ишеибәххәахәз еицш, хәаахарманшәалеит. Аҗхәаҗагы, ашәтаххәагы, аварақәа рахыгы абнара хәаалахкит хәааихшаны, азәы ифәаихаргы иара уатәкәа дахәахтәырц. Заур ихы иадитцаз хәзыцшын. Игәы еибакзаны, ифынгы агәхәа мкзакәа, агранатршәгала инаргәидитцеит ишаабоз... Нас икалаз хәа уафы изеилыргомызт. Амца ныфнҗеит, иткәацит, ипҗеит. Амца нарыкәтәиашеит иахәабалакь... Абнара хәахтеит хара. Ахысбәыҗкәа гон инахараны, аха урт хара изхәхәзомызт, ихаран...

– Нахар иажәабжә уаҗа иаахиркәшеит, уи иазкны уаҗа иеалеигалар итахымызт.

– Инашәыгзеит шәыдта... ртыфра итажәблит ишақәым-гәыгзоз... убриоуп ирықәнаго дара!.. Убас фырхатарыла ирфәагылатәуп иахәабалакь!.. Шәфәабаа Анцәа имырзааит!.. Шәыцсадгыл ахәчараз иаакашәтцә – уи хаштшәа ақәым!..

– Хараз ихы нарыкәикит ачкәынцәа, урт рыгәагыра, урт рыхатцхатара, ргәымшәара иаадырцшыз гәахәарыс икацаны. Мзаутгы абыржәы акәын – хәтала дырзааигәаны, изфәыз, имфәагыргоз рыдтақәа шынарыгзоз анибартаз.

– Инахагзеит... уигы аky хәа инахагзеит!.. – ихәеит Нахар атыхәтәаны, ихәаз игәы азтынчны.

Хараз данца ашәтахь, Мзаут дахыныкәиаз акыраамтазагы ибла ихытцаумызт, иаацса-икараха иказ ачкәынцәа имфәагыргақәоз, угәы фәызкаақәоз аус хәантақәа. Урт рыцсы тиин, урт рхы ақәыртдон рыцсадгыл...

Кяхыыр итаацәа рлахынца

Мзаут ауа ицәа тынчмызт. Уажәы-уажәы иааигәалашәон рхаблафы иаанижыыз игәылацәа. Издыруаумызт урт иара данырцырц нахыс изынкәыз-изынпаз, ирыцстазаашәыз. Изакаызаалакь, имашәырны акәзаргы, рызбахәк аафцаумызт иара дахыказ. Иара, аҗацәа ирымпыткәыз, зхы иақәитхаз,

уажэшъта ишилшоз ала, забѣар шытыхны, зуаажелар инарылагылаз иеиѣш ихы ипхъазон, игъы еитказыргѣгѣоз шыраѣазгы.

Ианхаз ралгара азыхѣан Харази иареи акырынтѣ еиѣажѣахъан, акырынтѣ иныѣэирѣа-ааѣэирѣахъан, аха ирзеиѣшымтѣыкѣа иахъаанхаз даараза ишырхъаауаз, ишырныруаз, ишамыртынчуаз рнумбааларѣ залшомызт. Аѣа инапаѣы аѣазаара, илакѣа унтѣѣшуа ахгара уи шыѣѣѣазаарымыз акырынтѣ иазхѣыѣхъан.

– Арѣ ѣсыхѣак рзуны ианалхѣамга, иѣаѣѣахаргы алшоит... Убриак, аиаша уасхѣап, Хараз, гѣтынчымрак сызнарѣысуеит сахъыѣазаалакгы. Сара салѣит уахъ, сыѣсы сыманы, аха дара ирѣагылазаашъоу здырхуада?... Еиѣаразакгы сгѣы иѣѣо ахѣыѣѣа роуп... – Мзаут дырѣагыых адырѣаѣены, Харази иареи шааиѣѣшѣаз еиѣш, игъы иныѣѣишыит.

– Аиеи... ѣара ѣсыхѣак рзаауроуп... ѣагылазаашъак шаахаулакъ еиѣш. Уи саргы сазымхѣыѣуа ѣушьома, Мзаут? Саргы сазхѣыѣуеит... Бнала уаѣы иалигаргы ѣаларын, аха ахѣыѣѣа хаманы хѣѣыѣелар, машѣыр хѣаѣерыхъыр хѣа саѣѣшѣоит. Абыргѣагы ирылымшар ѣалоит ариаѣара аныѣара... Иѣахѣара хѣа акагы саѣѣшѣом макъаназы... ишѣатѣуп, изатѣуп, иазхѣыѣѣуп... – иѣѣеит Хараз. Ииашѣѣѣаны, уи изызхѣыѣѣыз, ирманшѣалатѣыз усын, аха Хараз дшазхѣыѣуаз еиѣш, ралгара гѣагылаѣѣан, иагъшѣартан. Ахѣыѣѣа ааргар, абыргѣа рѣагылазаашъа шдырѣгъоз, ишдыруадаѣуаз агѣра уаѣы игартѣ иѣан, убри аѣнытѣ рызынтѣыкгы ишхѣыѣѣу иахзалгозар хѣа ргѣы иѣаркуаз макъаназы илѣѣшѣадахон, ишырѣахыз ирзырманшѣаломызт.

Хымѣада, еимѣыарак шааѣалалакъ еиѣш, урѣ алгатѣын, рѣынаѣажъны акѣзаргы. Аѣа хѣымга дрылахѣмаруа иахъаанхаз гѣтынчрак рнаѣомызт ихъухъуа иахъырныруаз.

Аѣагылазаашъаѣа зегъы маншѣаланы иауѣахуа... знызынла иахъакѣзам агѣарахѣа ункыднакшалоит рыѣѣахъыарада. Уѣѣыбаса, уѣыхъааса уагаргы алшоит ушьѣамѣак ѣѣазамшѣа, иузгѣакъоу, уѣсы зыхѣнѣѣо удгъыл гѣыраз уанызаартѣ

еицш. Уи иаанаго амчымхароуп. Иумчымхеит, унахэлабгеит атымитышара... тытцшыа змазам аихэлашыцара...

...Убри аамтазы Кяххыр, ихы еилаганы ионы дыфнан ихала затцөк. Бзантыкгы ари афыа дақөымшөацызт, аха адунеи гөымхарафы сзыкөшөарызеи умхөароуп... афыстаа данузкылпшуагы калоит... Итаацөа, ихөыцкөа неихыкөыкөааны иргеижөтеи, икаитцара дақөымшөа, деилагыжыуа-деилахынхөуа, сөысшындаз ихөа афынза дтанаргылахыан. Зны-зынла даалкыаны, акагы агөхыаа мкзакөаны, ашахакөа днарзыфлон деилашөаны, иблакөа тытцөрааны, иеилагаз диеицшханы. Игөы итцалазаны даныкалоз абнарахыгы деихон, дызкажашаз уаф димазамкөа. Аха анцөа дихылацшуан, анцөа дихьчон, убриафынза даннеилакы, ицсеихөлахара днацгыланы дааирхынхөуан шытахыка, дагыпсымкөа-дагыбзамкөа, дыггаза, цхыз баацсык итанаршөыз иеицш, деихөлаханы.

Дыгө итагылазаашыагы даарза ицөгыахеит... Иматацөа ахыцөыргаз, адунеи дыкөзар ааста дыкөымзар еиха еигышыон. Ицхөыси иареи ныгөжөажөа, илагырзышо, икөыкөма-шөыкөмаха иаафнахеит амалахазгы итацөхаз, цхаррак зыфнумбаауаз рыфны хышөашөа, рыфны еихөлахөа. Уажөшытатөи рыпстазаара акагы иацсамызшөа, итацөырахазшөа рыпхөазон икөыкөнеи-көыкөнеиза, изыргөамтцауаз, измырманшөалоз аамта ахгара рзыцөгыаханы иахөеидтөалаз. Кяххыргы издырамызт, Дыгөгы издырамызт урт ахыгаз, иахыбжыхөашаз. Ирхыааит, илагырзышеит, ирзыгөжөажөеит, аха ирылшагөышыоз, алашыцара инахөлабга ицаз ахөыцкөа ирыпстазаашыахаз, ирлахынцыхаз рыздыруамызт. Акырынтө иакөикхыан днарышытцаларц, днарышытцтаарц, аха илшагөышыоз, шыафак идмыркаца дахөыртөыргы калон, дныбжыхөаша дцартө еицш...

...Забцар иатцазза ашө иаалаххыз ашөануагы иеөихаршөаны, ипатца иөабаба, акамбашыхы ихаргыланы, Кяххыр днаикөымчит ибжы гөафаз:

– Уара аңш умоуп, уца азна тәуп... сара исымазам!.. Абарт аатәәкәа ртәны исызурхиоит уатәынза!.. Абра санааилакь, имазеины иказароуп!.. – лакта хаак дынтаимырцшит. Иаатәәкәа наимцайжит, идитцаз наимыгзар, амықәшәатә дшақәиршәоз наирдыруа.

Кяхьыргы аңш ауимахыз!.. Иашьа Хазарат ица итаңсаз иара иахь ииаиган, убри дахәаңшуан, ытраамтак сазныкәгозар хәа, инцәытатәахшәа, дахылаңшуа, аха ант ирцәутәахрани иказ, иахьахәлаанза иблакьиблатцәо ақыта иалаз!..

Ари акәын дызнымиацыз Кяхьыр!.. Ыбабаала иашьа иааирыхыз, инапала ифырпны иитар акәхеит, уажәада иимбацыз ашәануа хәымсытажә!.. Уаха ажәак мхәазакәа дындәылтны дцеит... Акакала имаз наимпытыркәыкәаауан Кяхьыр. Уи дашьцылан, дырфәагылар еицәаз дшақәшәоз идыруан акынтә, рықәфитүамызт атцыхәтәаны даазқәылаз. Ихы ртысуа, иблакәа ыртааны днарфәаңшуа, дгазфызхазшәа иеыкәтаны, афныфнытцка даафнагыжыуан.

Кяхьыр дхәыцит, деитәхәыцит, аха быжь-аатәак рыртәра ус имариамызт, уиакара аңш имазазаргы. Акалат интаңсаны, цәгыаңсышьала иааганы, ахәыштәарафы инычәаңсаны иеыназикит иахьынзасылшо ифсырпып хәа.

Кяхьыр гәыблаак иңшаан, имтаргыланы афырпра дафын игәамқхазо, мчыла иадырцалаз иеиңш... Ианузымфаша аурагы барақьатхахеит... Алапкьақәа кәаз-кәазза, закәытә аарыхроузеи аца интаиңсаз Хазарат!.. Икәашкакараза, ацрақәа цакьа-цакьаза убла хнакрын иахькаңсаз!.. Ихәычқәа, итаацәа зланыкәигарц игәы итаз, уажәы Кяхьыр ашәануа ифеигәар акәхеит, егыа итахымзаргы, егыа дақәшахәтымзаргы... Иабакоу адунеиаф аиашара?! Иаиааиуа-еитцеиуа ыканатцы иашара зыкалома?! Уи лабфәба ибеит Кяхьыр уажәшьта, ахәаақәа зегы днартысны...

Кяхьыр уажәы Таркан игәы днытцалан, даагәхьааигеит. Шака итахыз иааигәара дыказтгы, ма уажәы-уажәы дзырблакьоз, деитазкуаз, деитазыршәоз игәтыхакәа иаимхәози, мфакгы дықәимтцози ишахәтаз!.. Ихьаақәа

заихәашаз димазамкәа, агәысакара дыкәнакызшәа ихы
ибон. Уаф дызмам ицстазаарагы җахтәоушәа икалоит.
Җаркан икаитаз еиха ииашазшәа, еиха акәыгара ацызшәа
дназхәыцит. Аха Җаркан иакәзар, убри ашьтахь абра
даанхазаргы, изхымгар каларын, еиха-еиха дытнашәауан
дызташәаз аамта еихәлахара... ианизымчхәза ауп, нас, наф
ихы анирхаз. Даараза иеипсаххьан, иееитеикхьан, анкәа
иibaхьаз иакәзамкәа... дгәамтц-хамтцуан цәгыалатцәкәа,
акагы злазам амац азыхәангы. Ускан Кяххыр,
ихәыцкәа аницәырга, Җаркан иеипш иаргы абна дылалар
илимшози, аха иара иеааникылахит, ихәыцкәа ырхынхәны
изааргарашәа дназхәыцын. Җаркан дахьиашазгы ыкан,
дахьиашамызгы... уи Кяххыр еиликаауан шяхәлатцәкәа,
рацәак иамаимцозаргы.

– Уара уца, сара сыказааит макьаназы!.. – ихәеит Кяххыр
ускан иеааикәхәаланы, Җаркан данырпыртцуаз. – Уара машәыр
умыхьын... сара исыхылакгы, уажәшьта зегь сзеипшуп!.. Хара
хтәкәа ркынза узыназозар, сеитахәа... уаха иуасхәари!..

Ицәыцәгьан Җаркан дызпыртцуаз рааныжыра, аха уаха
еамшакы аманы хәа ибомызт, бнала мацара иезаны, дара
ртәкәа рахь дмиасыр ада цсыхәажәла имамызт. Имшакәа
зегьы ркхьан, аха абриак затцәык акәын изаанханы иказ.
Абнаршәыреи иареи реынеимардеит аилашәшәымтәзы,
дзалтцуазу, дзаламтцуазу изымдырзо, акагы агәхьаа
мкзакәаны.

Убри нахыс Кяххыр зегь рыла дзатәхазшәа ихы
ипхьазон. Дыгәгәаза, днацшы-аацшуа, цәыз дук змоу иеипш,
агәашә днадгылон, игәы пызтәалоз, забцъар зазкәынтца
иаабжәалалоз ампытәахалафцәа днарҗацшуан, дыршыргы
агәхьаа имазамкәа...

«Җаркандсымазтгысгәы ааимырҗәгәоз, Җаркан аубыцъыр...
– игәы интихәааит Кяххыр. – Ма акы днасмыцхрауази!..» –
ибла дыхгылан акыраамтагы.

Кяххыр игәы бжәжьон, уатцәынза иара иоума быжә-
аатцәак ртәны изырмазеиуа... Иаатцәкәа мыртәзакәа
дыштәоу ашәануа даакылсыр, днаизгасуа ахамыштыхә

дынтаиргылозар акөһап, абрыскаамта ишпаузырмазеи хәә. Аңшырпыга имазтгы ибаргәыз, акакала инахәләгәо иҗаимырпуази!..

Ашәәнцәә уеизгы ртыфрақәә иртыцны, цақа, лбаақа еибашьуан, аңсуаа ықәцаны рыдгьылқәә хзаанкылозар хәә. Аибашьра ижыаны иалархалан, иахьабалакь рхы иадырхәон, иажәырцон, иштахоз шырбозгы. Агырцәеи ақыртцәеи инарылагылеит ашәәнцәәгы ипацашькны. Ирцыныцым иашьтәлеит, рхы еиларган, хацәнамырха, иаарымпыхьашәо азәгы дымшатазо... Ашәән газакәырқәәгы зышьтоузеи ухәарауазеи, ртыфрақәә иртыбганы, имлашьуа амшәкәә реицш итәрааҗ-мрааҗуа?!

Кяхьыр ииулакгы җбақа аатцәә иртәхьан еицш, адырҗәены, амра аңстхәажәкәә иггаза инарывтлашауа акыр ихалахьан, мамзаргы игәы иаанагозма дырҗагыых даҗәа шыоуы иашта иааталап хәә, дшазыцшзамыз хыык рабцарқәә кны инаидгылеит узырҗамцшзо, рҗеихаршәны, рҗеырқасаны, рлакта млашькәә узыртамцшзо...

Урт рааира җеирак ишазхәамыз ихшыҗ назцеит Кяхьыр ағыцыхәә, аха еицамцеит игәы, ахәажәцәә зхацәхьаз еицш, зегь азеицшын, иңсадахахьан.

– Узҗу закәызеи арақа?.. Иуазхәада аңш җырпла хәә?.. Уаха иҗаутшаз уакәымшәәзеи?! – иеицааиз руазәк ибжы тахәәҗәа днаикәымчит. Уахынеиҗацшуз хаарак инубааломызт.

– Абра шәәнуак дааин, иаатцәәкәә сызныжыны дцеит, уара аңш умоуп, сара исымазам, саиаанза абарт рызна сызҗурпыроуп хәә. Сара соума арт рызна җзырпуа, аха саҗуп уахь... – ихәеит Кяхьыр, игәы каханы. Ашәарагы иныцшуам. Дзыкәшәалакгы уажәшьта иҗеамараитәуеит, хьаасгы иҗаитцом. Ахымца дагозаргы дацәхьацуам... убас еиҗа еиҗышьоит...

– Ашәәнуа гәамсытажә аңш иҗаххеит акәу?! Уи еицш егьа иҗаххап, дабакоу!.. Абыржәытәкьа уалароуп иаарласны!.. Аказы уахҗахуп!.. Ирлас, ирлас... уиақара аамта хамазам!.. – инаикәымчит Кяхьыр, рацәак даатәамбакәә. Имаҗәәкәә

рыпсахрацәкыа иадымразеит. Деихыжә-еикәыжә дрыманы ашта интытцит, иццакы-ццакыуа, гәәкрак нарзыкалазшәа.

– Дыгә, сара сыргеит... сзымаауазаргы... шәысцәымшәан!..

– абриак затцәыкоуп Дыгә игәашә ахь ибжы нарганы зхәара дахьаз. Дыгә, икалаз изеилымкаакәа, дқәацқәацуа днаишъталеит агәашә дынтыцны, аха иара дрыхьзаанза, Кыахьыр драццаны акыр инаскыахьан... Урт рыццакра, реилыхара аамта кыәк итарыгзар ртахын есикалалакгы...

Абас иаатацәит Кыахьыр ицсы зыхтнитцоз иашта-игәарацәгы... Иууаза, уаф дахзамкәа... алахьеикәтцара нахатәеит, угы аатнашьяартә, улагырзқәа нхакәкәалартә еипш, апыкыа гәеизхара-гәыргыарыла итәыз афнаца лаша, уажәы изатцәхаз, зегы зхызааз, арыцхара зыкәнышышы икоу ақыацтажә иафызахахз...

Арда рыцха, Арда гәәк...

Арда рыцха, Арда гәәк... ибцеипшхазеи бара? Абри афыза лахынтцас избоурыз?.. Бхәыцқәеи барей шәкәыкәнеи-кәыкәнеица, шәмыцәазакәа, атәым фны шәшыфнатәаз иаашәыршеит шәшәапырхапуа, шәцәа шәынтазызо, шәыфа ыкамкәа, шәыжә ыкамкәа, шәрыцхәхәа... Абри акәын шәызкәымшәацыз шәара?! Арыцхәкәа, агәәкцәгыкәа, атынхадакәа!.. Иабаанагеи, иабаташәеи, ухәарауазеи... уаха хфыхшыак, тытшыак рымазамкәа?! Аамтакәа зегы иреицәаз аамта хәлашабга нашцарзыкалеи рыпсадгыл афы, рцъанат дгыл афы!.. Ирхарагәышыааз лхәыцқәеи лареи, уажәы шыоуки иргәәк-цәакуа, егызлымшаз инарымпыткәыкәааны, рыцсы ахац инахындырхалазар!..

Арда еиха-еиха лхәыцракәа лзыгыашкны, дыруалуашо, дырхәатцәы-хәатцәуа, лыцштәы еитаркуан, лыцштәы рыпсахуан уажәы-уажәы. Лыхгы-лыпсгы – акызатцәык акәын дзызхәыцуаз: «Ахәыцқәа роуп акәымзар, сара исыхылакгы... дара еикәхондаз!.. Иахцеипшзуеи хара арыцхәкәа?!» Ахәыцқәа еидыгәгәала иахьтәаз уажәымзар-уажәы ишынеималтәара лылацш нархылгон. Илылшози

илылымшози рызхэыцра тахак лнаѳомызт. Илылымшоз шеихаз агэра лгон, илылшоз ааста. Илылшоз мацзан, акагы атанакуамызт уажэы араѳа. Дхэаѳы-заѳуан, илыкэтэиашаон, деимдырххон инеибейшымкэа иналтаауаз ахэыцракэа. Кыахыри дарей реибарххаракэа, реифашракэа, нас уи имч мырхакэа, шэакышьхэала инаизгасны, дара мчыла амашыына интацаланы ишааргаз уажэы-уажэы лыбла иныхгылон, гэагкрыла итэыз лгэы неиларцэо. Ишпалтхыз абыржэы, агэарахэа лхы нкыдкыаны, лыпсеибакра зегыы алалхэаеырц, аха ускан еихагы еицэалтэуан лхэыцкэа ртагылазаашыа... Ирыцхахэха, тынха дызмам реипш инархыкэласуа, ала аѳынтца икылкыаз абриоуп шэара ишыэкэнаго хэа, инарыкэымчуа инараѳырцон... Уи аѳыза азхэыцра лара еихагы деиланагон. Ускан, наунагза лхэыцкэеи ларей инеицэызырызшэа, лгэы нтыпсаауан. Арахь Дыгэ имаѳацэагы дара ирыцуп инарыцрымшэазо, ирыцаарган. Урт зегыы ирейцэан егыи илтаауаз ахэыцра, лыпсы еибазыркуаз, лыпсы лыхэлазырхоз, лхаѳы илзаамгоз, уажэы-уажэы лыбла иаахгылоз, лхэыцкэа рахь изырганы илзымхэоз.

– Хашэшьюама? – лыбжыы ныѳакны, лэааихарѳсны, лывараѳы итэаз, асалдат маѳа зшэыз, днаиазѳаауан атѳ лашыца иалагэаны иахыаргоз. – Хашэшыырц аума хзаажэго?..

Аха азэгыы акэѳиѳуамызт ирмахазазшэа. Уи аѳак аѳаѳара ус иаумариахыз!.. Узцэымгу, узтахым, узѳырызгарц иашыѳоу – ушыбзоу уѳсы улимхуеи... уѳсы нѳшэаанза инауѳархыа, угэы ѳжэаны уишыып уаѳеимшхара, хэгеиѳа!.. «Шэахшыырцоуп шэзаахго, шэыпсы ѳаны ари адггыл шэыкэымзаруоп... Ари адггыл ѳарцэтэуп, уаха наунагза шэызбахэ амхэартэ еипш!.. Иѳарцэтэуп, иѳарцэтэуп!..» – днаухэлаѳаар иулшой, еиха-еиха ушыа науладырбап, иухараз, иухарамыз, абри адггыл уахыашыагэыѳу азы, лымкаала ухыз ахыаху азы, Анцэа ѳыанат ѳыпны ура иахыузишыаз, иахыузалихыз азы.

Алашыѳара еихагы даргэжэажэон Арда, иѳаѳаѳасуа амашыына даманы иахынеиуаз. Дызѳымѳышаз лызкэа иныххэазшэа, еидара хыанѳаны илыѳкалеит атѳ мымеикэара илзалимбаауаз ари амѳа хыанѳа. Еиха-еиха илыкэыгэѳэон,

«Арт жәлантәараа аракагы иказар акәһап... ианаа-шалакь, аңсуа қытақәа ишынарзыџра!.. Уахгы-еынгы ршыкьыбжь шңанықәыџуеи иахьабалакь!..» – маза-маза ицәытәхәытхәытүаз лгәы, аа, абыржәы инџах-тәап шуҳаарызгы, ахыр-хырқәа иахьеисуаз тахак лнаҗомызт. «Хзааргазеи иқәынтәаша?.. Хтәдырхарц аума абриакара хаздыргәақуа, хаздыргәамтүа?!» – Арда лгәеи-бакреи лылагырзқәеи алашьцара иузалбаауамызт. Лнап-қәа нарыкәыршаны лааигәара итәаз лхәыцқәа налгәы-тталыхәхәеит, шәымшәан, сыңсы танатцы ус шәрыстҗом хәа аанаргауа.

– Арт ишңарзаауеи, уахь инаагома?.. – асалдатқәа руазәы, амашына ишынтытцызтәкьа, даатгылеит.

– Аиеи... аиҳабгы днарыхәаңшып,.. Иасхәахьеит, аха иаңырхагазам... иааицәажәақәап... – ихәеит, алмҗанык җымтзакәа зыызцәа ирылатәаз, уажәы маңк иеаархәаны амашына албаарта днаҗагылан. – Шәтытц... аиҳабы иахь хнеироуп!.. – ибжьы нарыкәиргеит, Арда лхәыцқәеи лареи ахьтәаз ахь дынхьаңшыны. Даргы ашьшыхәа иналбааит, уажәымзар-уажәы хзыкәшәарызеи хәа ргәы нтзызаауа. Ахәыцқәа, нак-аак Арда иналывағәғәа, асалдат ирышьтагыланы ашта инталан, аҗнеихагыла ду амардуан инаҗаланы хыхь инхалеит.

Уахьыныҗналоз ауада тбаа-тыцә агәта игылаз астал ду дахатәан абас ыынҗеиҗәи жәабака шықәса инартысхьаз хатца жәпа-жәпак, еиқәакы, ихахәы еилархәны, зчынқәа харакыз, ар рыматәа цыџцыџуа изшәыз. Итапанча зтәз, атцқәа ижәџахыр инатданы, иыытраҗы иахьынхалан.

– Иаазгеит, аинрал ухаткы... абарт ракәын сара сызҗыз... Ахацәа уака иаанҳажыт ианаҗаххо азыхәан. Урт хара хтәқәа рнапаҗы икоуп, ңаргы изцазом... – иеыриашаны даагылеит, уи аңкәын, аиҳабы иҗаңхьа.

Аиҳабы, ибла кәазқәа хаззала, иаңхьа игылаз днарыхәаңшит ихы ртысуа.

– Бара бтәқәа роума арт зегы?.. – дналазцааит Арда, дхәардыңца дахьтәаз, хьаак змазам иеиңш иеыкәтданы.

– Ааи, сара стәкәа роуп... хзеикәхагәышьяр... анцәа дахзылпхар!.. – ләааихарпсны атак ныкалтеит, ацәажәара шылгәампхоз налнырпшуа.

– Хара ахәсеи ахәыцкәеи хрылакьысзом... Хара зыкны аус хамоу аадыруеит... Абна зәатаны, забцар шытыхны иахәагылаз рыкнууп аус ахьхамоу... Дабакоу быцшәма?.. – чырхыкәымтә дналазтәаит, илхәо саҳап хәа. – Уигы абцар кны хауаажәлар ниртәарц абна дылазар акәхәп?..

– Мамоу... хара абцар зкымыз, ирыткәаз хреиуоуп... Сыцшәмагы аоны дыкан, аха даарымгазеит... – лхәеит лара. --Дунеихаангы цәгыарак уафы изахамуцызт, бзиарамзар... Аибашья зегь хамнахит, зегь аланархәашеит... аха уигы агәхьаа скзам... хаилышәкаа... абарт ахәыцкәа сзеикәшәырха икалозар!.. --Арда еихә-еихә лгәы цшауан, дгыатәыгытәуан, ахәыцкәа рыда цстазаара шылтахымыз лынлырпшуан, зәапхьа дгылаз сеиликаап хәа.

– Изхарада?.. – ибла кәымпылкәа нтаиргыжыит астал иахатәаз. Итатын днафыхан, икышә жәпакәа нтаргәафаны, аләа нхалеитцеит еилаханто.

Иалхәаран иказ ан рыцхә?! Изфәшәаз инафкяр, инзаакәкәала, азеибафарта-азеилачәартатәкьа иналахауан, инахәлашәон... Дыткяргы, дыпаргы илылшауаз, илымчыз?..

– Изхаразаалакгы... ахәыцкәа акагы рхаразам... ирыцхауп... игәаккәоуп!.. – убри акәын Арда еихаразакгы изыкәлыргәгәоз, иеилкаарафы цъара рыцхашьярак изцәырнагозар хәа.

– Аибашья уи аздырзом... уи еилнахзом изхароу, изхарам хәа... – иаапшит ифныткәтәи идунеи. Арда лыгьатәыгытәрақәа зегы цсадаханы, лытшәа рмоурашәа, ахауа иналахәаша ицазшәа, лгәы акытәыхәа акы наланакшеит. Егьацъара дугаргы ас икоу, ас дыкоуп, уизеилкаауама?.. Ус цытраамтак, фымтзакәа дтәан уи ахатца, зускәа зцәеилацатәз агәнымфы иеипш. Итатын ацыблааха намиршәан, дырфәгых инеифытцеикын днафыхеит. Нас настхашәа игылаз ачкәын ката иахь дынхьапшын, инаидитцеит:

– Ига... ишеibaххээз еицш, ртыц икэутоит... Даеацъара, даеамѡакала шэхы шэырхазом!..

Арда адэахы ианындэылт, лыцсы аалылышэшэома ухэаратэы даакалеит, аха леаалырыгэгэан, изышталаны инеиуаз уи ачкэын ката днаиазтааит:

– Хабажэгои?.. Изышэымхэои хэхыжэго?..

– Шэымшэан... акагъ шэхыуам... – атак ныкаитцеит, рышка даахьахэны, ргэы дамыскэа, иеаардадашэа. Уи мацк дааикэнахэалеит Арда.

...Уачамчырака... Ари акалакъ хэыцы иадхэалаз, Арда лыпстазаара акынтэи илгэалашэакэоз рацэазан. Артаѡцэа реизарақэа ртэы ухэару, лыпшэма дыфкьяфкьо, абри ацхэызба дсымгар калом хэа иекынто данлышьтаз атэы ухэару, шакарыла далахэыз... аха уажэы урт зегъы лхафы иааиратэы, дрызхэыцыртэ еицш атагылазаашьа лымамызт.

Агацэа ирымпыцархалаз ари акалакъ алашьцара цылхатра ахатэан, иузеилмыргартэ еицш, еергъхэа ацсы такьякьан. Иналк-ѡалкны акэкахэа ахысбыжъкэа налыѡуан, уцэа уаатанарзызартэ, угэы нтнашьаартэ еицш.

Аухантэаракгы Арда дшыгэжэажэоз, дшуазыруаз, дшылагырызшоз иаалхылгеит. Ахэыцқэа абаскак иахьрыцхахаз, абаскак ахьырхыргоз данынарѡацшлакь акьыжыхэа инеималтэон. Зны-зынла ргэы кахазар хэа дацэшэаны ихэытцалхэаеуан, азэгъы имырбазакэа. Иаииижътеи лыцсы мцеитоуп, уаха егылыгымхеит. Дшьадахеит, дыпсыдахеит...

Ацстазаарафы зны-зынла, егъа гэаартыла, гэылбрала указарггы, мышкаха-мышкатыхэан аѡыстаа днаутцагыжыны, ианакэзам, иаалыркьаны, уеикэпах унтаижьеит узтымтша, ушақэымгэыгзо, ухгы узымышьчо, ухэыцқэаггы узымышьчо... Ардаггы, дубар дузымдыруа, абри атагылазаашьафы днеины дыкан, илыцхраауа хэа азэгъы длымазамкэа... Лыпстазаара ахац иакыз аибашьра итнашэауан, амшынцэкэырца ацакьа иатасуа ишытнашэауа еицш...

«Арда рыцха, Арда!.. Абри аѡыза лахьынтцас избоурыз?! Бызташэарыз бара абас?! Гэнахарас икабцахэааз,

бызтахымыз ма ибтахымыз шьюуки бнарқахаланы?!» – уажәы-уажәы лхы интагыжьуан, аха атак лзыктазэомызт, лхы иавылбашаз изакәызаалакгы лхахыы иаиуамызт. Инеигәйдта-ааигәйдто... атәымуаа лыблақәа тырхаха дшынарғапшуаз дкарахан, уаха налылымшо ақынза днеит. Еснагь дзыхәоз акызатәык акәын – лхәыцқәа реикәырхара, рыхьчара, машәырк рмырхкәа ралгара... Амлагы лычхауан, ахьтагы лычхауан...

– Арт арақа исыдушыларц аума изааугаз?.. Изургәафүазеи ариақара,уаҳарыцхашьарашәылазами,уара?..Абартгыыуаауп, ижәдыруазааит!.. Агәнаҳа қашәымтцалан, агәнаҳа!.. Агәнаҳа иатцалаз, усоуп ишықоу, гәнаҳала дымқасуеит!.. – зықны иқаз ақшәмапхәыс лееихацаланы, лычкәын диқәгәамтцуан абарта дахытцагылаз. Лычкәын ихымқапгашьа иахеижьтеи гәтынчымрак лызнарцысуан. Еснагь лхәатәы хазцоз, еснагь илыххәыцаауаз, уажәы длыцәхьатцызшәа, лхәатәы дахыцозшәа акы деикәанархәуан, акы деикәанаршәуан. Аибашьра иалагеи уажәи рыбжьара уи ихымқапгашьақәа акырза реейтаркхьан...

– Сарауараудазәгыдсымазам...акәтагыцәаулкәыкәааны усаазеит. Иузхәит, удухеит... суқәгәыгуан, суеигәырғьон сара еснагь... Абас уибарауаз машәырла зыпсҗазаара иалцыз уаб рыцха, сымшын... Уажә уара уаалаган, абьар шытыхны, уаншьцәа унарғагылеит... Иузырухьааз урт уара цәгыарас?.. Ирхароузеи... рыпсадгылаз, рхеикәырхараз иқәпозар?.. Урт рыла акәзамыз ҳара ҳаңсы злаҗагәышьаз?! Шьюуки урхаргәлеит, шьюуки усцәеиларгеит!.. – дидгьатцәыгьатцәлон еснагь лычкәын, илтахымызт инеишьтахауа дзыцныкәозгы, афны дааицпхьаза тахак илтомызт.

– Сан, сара уиақара сҗазазам, ибдыруаз!.. Сара усцәкьа схәыцуазар, арацәкьагы сқалазэомызт... абьар шытыхны сырғагылазаауан, дара реипш... Мчыла ҳаларгәлеит нақынтәи иааз, аха уиақарагы ҳәерахҗазом... уи бацәымшәан бара!.. – ихәон иара, иан лгәы дамыскәа. – Ғара ҳазҗашәазгы аилкаара аҗахуп... Иабахҗахыз абарт ихашәқәоу амаҗәақәагы, иахдыркыз абьарқәагы!.. Аңсуаа

зегы сара исызгэакьоушэа, исаншыцэоушэа срыхэапшуан... Ибымбазои иахзырҕатаз атагылазашыа зеицшроу?! Дызуस्ताда ара инхоны уи еигэыргьо?! – уи дахыиашақээзгы ыҕан, дахыиашақээмызгы. Аха ишақэалакгы, ихы нывтҕа-аавтҕо, дзацэцозар хэа, есикалалакгы дара ишыртыхыз иеырҕамыжкэа дааиуан. Ианшыцэа иреихаз азэгы димамызт. Ихэыцра, иқэыцшра зегы абжеихарак дара рҕны акэын иахыхихахыаз. Урт ишакэым избакхэ анраха, нас иалихгэышйоузеи ари афыза ацстазаара?.. Есикалалакгы еилгашыак аиуазар хэа дазхэыцуан, дazyцшын. Аха иан лакэзар, лхыаакэа лзыхеуамызт. Лашыцэа ирыцстазаашыаз, иахыҕаз, иахыаныз еилкаашыак лзатомызт. Илдыруан рқыта азыбжак анапымцкыакэа ишдырхэашахыаз, ишырбылхыаз. Лыцэа тынчмызт, лтэа тынчмызт. Насгы уналҕапшыр, дааузымдырыртэ еицш дкалахыан. Дабакоу анкыа иеицырдыруз апхэыс, апсреи-абзарей иагымхоз, згэы тыҕыҕаа, гэартыла зегы ирышытз, еиламырсзакэа избоз-изахауаз?.. Лхы еихаҕахэа, амымеикэара лхатэаны, амши-амши неицылгалон... Лыцшэма ицсы антз шака иеигэыргыаны ицылоз... нас уахашаанза ыыжэран изҕыз. Мамзаргы ргэы иалакыакышаз ажэак шцанеиҕыцшэарыз!.. Иажэа хаан иара рыцха, дгэыбылшыан...

– Бымшэан, бара!.. Урт сара азэгы истэзом!.. Уи азыхэан акэзам арахь изаазгаз!.. – даацэажэеит апхэысеиба лыцкэын, игэы тыхышэашэаа, иаргы лахыейтцыхрак шимам инырцшуа.

– Нас изааугэзеи арахь?.. Шака ирыцхахэқэоу умбазои?! Анс икоу ирыцхраатэуп, абри шцаузеилымкаауеи уара?.. – ан лыцкэын дыхтакны диэзцаауан, лара леицш иаргы рыцхашыарак ааирцшырц лтахны.

– Зегь еилыскаауеит, сан... Хара хзышытоу аеакзоуп... Убрахь хара хтэқэак алаханы икоуп, ихазҕыхуазар хэа хашытоуп, хзыманшэалахар... – налатеикит иан, дызиэзцаауаз дахымгэамцкэа.

Урт реицэажэара зегы Арда илахауан. Зны лгэы артрысуан, зны иааннакылон, зных лыцсы ахэаҕуазшэа лбон деихэлагэаны. Илхыақэоз, дызмыртынчуаз рацэазан.

Ацкэын иееилахэаны абарца дытагылан. Уи иаха машынала Ардараа аазгаз иакэын. Дгыгрыцэза изхаит, акэымзар рацэак ихыцуамызт.

– Абыржэыцэҕа иургыжьюеит ртыц ахы!.. Уаха аказы сүхэом!.. Ирыцхауп... изшэыргэаҕуазеи?! – лыцкэын таха илтомызт Ардараа зыҕны иказ ацхэыс, абарт акырмышхкэа илзеикэырхозар хэа дрыхзызаауа.

– Урт бара бырцэымцан... ара иаанхажьюам... наҕ иахыганы идэыкэахцоит, хзыманшэалахозар...

– Нас иаха ант иааиз зуццэақэадаз?.. Иабаргарц ргэы итааз?.. Рцэажэашьякэа сгэамцхеит сара. Зуафара зцэызхьюу иреипшызшэа збеит... Рыцхашьярак рыҕенызымбааит сахьрыхэапшуаз...

– Уртҕы шыок ҕырхырц иашытоуп... аха рыгэра уафы игартэ икам... Иаамфэпырго, иаакартцо зегы ҕарала ахэ ршьоит... зэыр дҕырхуазарҕы, диаргозарҕы... Урт сара рыгэра сызгацэом... урт даҕаа уаауп, сан!..

– Сызухэо убриоуп – уерылаумгалан, нан... уерылаумҕыашын ахэымгакэа!..

Арда дахыфнагылаз еилыкка илахауан урт реицэа-жэарақэа зызкыз. Мац-мац дазнархэыцуан ари аҕаацэара дара рзыхэан аиакэым ишьашытамыз, ус иҕакэаз ишреи-уамыз... Арда илтахын, иахеипш дарфэаҕых днаидыххыланы днаидҕытцэыҕатцэыларц, лхэыцкэеи лареи еибганы изалгозар хэа. Ишҕа дналбаакьярц лгэы инташэеит. Дагьналбаакьеит:

– Сукэыхшоуп... хаилкаа... уда цсыхэа хамазам... уаха азэгы хаizeикэырхом уара уда!.. Унапы хануп... ухышьаргэытца сакэыхшоуп... уи уара иулшоит!.. – лэынаигэыджыланы акыжыхэа инеималтэеит дқыць-қыцьуа, днеитцас-еитцасуа... – Ма сара сшы... ма схэыцкэа сзеикэырха... сара лахьеикэатцэа, лахьеихэлабга!.. – деитцэқы-еитцэқыу дтэуон Арда уи лнапкэа икэыршаны дахыгылаз... Нас, ихаткы дцо, лэынкажыны ишьапкэа гэыдылкыларц далагеит, аха иара уи аҕынза днеимгеит, днаимышьтит. Дналыханы днаиргылеит.

– Иазхоуп... беанкыл!.. Сара иахьа абри аус сзырманшәалозар хәа сашьталоит... Убранза абра шәы́казауеит, сан л҃ы, азэггы дшәылакысуам... – ихәан дааижьјеит, дааиргәыбзгыт, лыгәшәа-мшәа ны́кташәа. Арда шапхьа хыхь дынхалеит, лхәыцкәа рахь. Уртгыи шәапырхапуа, апенцьыр иадыпшыло игылан.

– Акагы рабымхэан, ргэы рымызкыаша... Амла иабмыркын, акрырҗатца!.. Саанза бырхылацшла ...ара иказаауеит!.. – ихэан, ашта дынтытчны дцеит уи ацкэын. Егьа ус иказаргы, агэтынчымра лыкэтцэиашаны дытцнашэауан, даргэжэажэон Арда деихэлагэаны, уажэымзар-уажэы лыпсы җахнатцэартэ еипш. Аха ус аламала леалтазаргы лтахымызт, лгэатцаҗы иаацэытцлашоз агэыгра хэычы дааикэнахэалон инеитас-ааитасуа, зны имацзаханы, зны аҗынеитцыхуа, аенышытыхуа. Лнапкэа нарыкэыршаны рыхкэа аалшышыуан лхэыцкэа налгэыдыргэҗэало. Урт иреигьыз, урт иреихаз азэггы длымазамызт адунеи аҗы. Урт данырҗацшуаз насыцшараны илыпхэазон...егьа илцэыхьантазаргы,егьа илцэуадаҗзаргы, лхьаакэа еикэырхэалозшэа дрыхэацшуан...

– Аҳаҳаи, гәйшәза... ауаы дызкәымшәо хәә
егыкәмзаап иахьатәи хамтәзы!.. – иңсың игәатцанза
иганы даакәыңсычхәит Хәраз, Кьахьыр днаихәәңшын.
Уи диимбеижътеи акыр игхахьан, акыр иеиетейкхьан...
изамәәкәә тәшәәшәәза икалахьан, ишлара ашлара ацлахьан.
Иихәарц ииҗахыз шырацәәзгы, изхәомызт зеггы. Иаңхьа
дтәан иара иааста акырза иеихабыз, крызбахьаз, кырзахахьаз,
аха аҗагылазаашьа бааңсы иареиңхьаз, иаргәәкхьаз,
ирыцханатәхьаз. Ихиҗсахьа ианыз аидкачыларақәә иҗаца
шлағәәгәәкәә ихырәон, аха илакта иааңшуаз иуанахәашаз
рацәәзан. Ас зныкгы димбацызт Хәраз, Кьахьыр абас
деихәләханы. Зхы иеиҗаханы иныкәызгоз, маңкьа-
шьаңкьа зееилазхәоз, уажәы иааниналакгы иааигәазаны
днаидымгылакәә дизымдырыр каларын, убриакара
иеиңсахьан.

– Шәтагылазаашья җеим... Акагы шәылымшазакә, шәхәыцкә нашәымпыткәыкәаны ишәәыргеит шәышры-хәәпшуаз... Ишәылшартәгы атагылазаашья шәымамызт... Шәыпсы тахеит, убриоуп, аха атыхәтәаны ус шәзалымтыргы калоит... Урт ырымпыташәаз ус доурышьтуам, иңсы аатырхаанза, илоу зегы ааилырхаанза... иахынзарылшогы рхы дадырхәоит, убриақынтә дааразагы аеыркәығара атахуп... рыба шәытдамшәартә шәыркәытхазаргы цәгыамызт, аха иабақоу, харгы иахзеипшымтәит умбои?.. – Хараз уи дицәыпхамшыазакә иаша днеифаңшит, игәы итоу аилкаара иеазышәо.

– Хтагылазаашья шҗеим харгы ихамбо цышәшьома, аха иахьамзар уатәы хашпарызрымпытымтри хә хааиуеит... Гәытракгы хәхыпшуп макьаназгы, хазташәаз уафы ишимычхара ичхауа. Арахь хтыцшы маншәаламхеит, ацәкьа иафашәаз иеипш, хбалыбаҗо хәкәхеит хзафымтуа... – Кыахьыр ибжы рмачны гәоу-гәоу даацәажәеит. Хараз изымдыруаз макьаназы ифыцыз акаг изхәомызт. Хараз еилкааны иман урт зтагылаз, ирхыргаз, ирыхтысуаз.

– Дара макьаназы иахьтәац итәоуп, усами?.. – Хараз Кыахьыр днаиазтааит, убри дназфлымханы.

– Ааи, иахьтәац итәоуп, реыргәғаны, рееимаданы... Атыс рхыпрааргы руам, убриақара еикәных икоуп... Уимоу, тагылазаашьяк роур, иагьжәылоит... Уахгы-еынгы хысроуп изфәу, хлымхәкәа цырххәеит... уаха акагы рыздырзом. Зхы иакәиту, икьацтахаз хәфнқәа инрытахауа идәыкәуп, ирбаз неизыхәхәаны, инаразқәынтә ашта интытцует, ихалшагәышьои? – Кыахьыр Хараз дифампшзакәа акәын дышиацәажәоз, ихы ларкәны, харарак зду иеипш дынцәытқәәыпсычхауа.

– Уажәапхьагы шәалцыр акәын... – Хараз уи, илымха интафьртә, инаиниизбеит имырхьаацәакәа, иара ишиказшыаз еипш, имаршәа куа.

– Уажәапхьагы халцыр акәын, аха ас икалап хәа згәы иаанагодаз!.. Ирхәынчаз харфьзахеит, еыркәаца хзыкамтауа... Ашәи-тышәи хнарышьтуам иаанхаз. Тарқан уеизгы иңсы халигеит уахь... Уи изыхәангы инахфашуа

хзықәдыршәазеи... хрымшыт ауп ихагхаз!.. – Къахьыр уи атыхәала изықәдыршәаз, ирыхтыргаз атәы цкъа интқааны изхәомызт, ианааигәалашәалакъ ицәа дынтазызон. Убасқан, иблақәа траа, иаңхьа итәаз Хараз днеиқәашуан, рыцхарашьарак дахәозшәа. Аха Хараз игәы итхоз аеакзан... егъа инаимырцшуазаргъы, егъа иаахтны ицәыримгозаргъы...

– Дара рацәаџума уақа?.. Уахьынаңшы-ааңшуа иуахауеи?...

– Исахахуеи?.. Агәашә хантытыр, хакны рыштаб ахь харгоит, хдырхәацәоит, ихәқәмақаруеит... Жәаха убас хрымпыхьашәан, харган, цәгъаңсышьала хәңсы ґаххит Дыгәи сареи... Уахагъы аштә хтымцзацт... Егъыс дара, харантәилагъы ихамбои, ианырацәахогъы ыкоуп, ианмачхогъы... Зны анахь иџлап, зны арахь иџлап... еилаџеиласуа убри иаџуп. Қытак ахь ажәылара ргәы иантоу, иеибарыџны уахь рґынархоит, ртанкқәеи дарей еицхақәқәа, рышьтыбжь улымхақәа тнашьаауа...

– Нас, абрахь уаазышьтыз, абарт зыхьзқәа ақьаад ианцданы иуртаз, импшаакәа арахь ухнымхәын рхәама? – Хараз убри дназґлымхахеит, Къахьыр игәаанагара зеипшроу алеиликаарц.

– Аиеи... Есиқалалакгъы абарт рызырта-рыцсырта хзеилукаароуп, рхәеит. Рыблақәа убас иркшаңаны исдырбеит, иара убратцәқьа сахәыртәрын, изышьтаз аус акәмызтгъы... ашәанцәагъы зегъы иреицәаны иахзықәлеит, ртыџражәқәа иртытын, ибыбуа ихәлалеит, азәгъы дымшатазо... Рџызцәа итахақәо рзыхәан даараза игәамцуеит... Рыцсыбаџқәа анырмоулакь, ицыхлымуа, ирымпыцархалаз ақытақәа инарылалоит зыңсытоу азәгъы даанмыжьбуа... Уртхаиуанқәоуп. Гәшәтарак рыздырзом, гәшәтарак рылазам...

– Нас уара угәы ишцәтоу уажәшьта?.. Ухынхәуама ушьтахьқа дырџагъых?.. – Хараз уи ихы наикәеикит, изцаара атак дазыңшны. Уи ала иеиликаақәоз рацәазан.

Къахьыр даахәың-хәыцит. Хараз дызиазцаақәоз ихшыџ наззан, аха ус иааңцәаны атак изықамцеит, деишьклазхәоз даунашьтуамызт...

– Аха уара угәы иҫоу азәгы иаухәазом, Къахьыр... еснагь ицәйтәухәәеуеит... Сызуазтәаз атакгы сүтом уажәы?.. Иуцәыхьантоума ааныжьра?.. Ишшәартоу узымдырзои?.. – Ҳараз изымчәуа аҫынза днеины дыҫан. Къахьыр зны деиликаауазшәа дышихәәпшуа акәымкәа, днаимпытцәраауан, аҫсыз еипш дтәыр-тәыруа.

– Сәы зкуа удыруама, Ҳараз?.. Исцәыцәгьоуп сабицъынцъ ааныжьра... Сыршъуазаргы уаҫа сыршәаит хәа сыҫшуп!..

– илағырзқәа нхаҫәкәалеит Къахьыр, Ҳараз дышихәәпшуаз. Убас дҫалеит, егәа дрыцхаумшъозаргы даарыцхаушәаратәы.

– Насгы, сыхнымхәыр, уазхәыци, Дыгәраа хцәыршъыргы ҫалоит... Ант абнауаакәа рыгәрас иугозеи?... Сара сгәаҫкра дара ирхыргар?.. Абри сзыштыхуам сара... стаацәара, схәыцқәа ахыҫоу шысзымдыруагы!.. Сыҫсы тоу цъушбоит, Ҳараз... сынаур ауп узхәәпшуа... сара стәы хәа егыҫам уажәшәта!..

Ҳараз, уи игәыпшаара иеамтәкәа, Къахьыр ибла цәаакқәа дырхыпшлон, ирытоу рытибаарц итаҳны. Изтәарақәагы гәрамгартас иҫаитцаргы итаҳымызт.

– Дыгәраа хара иалаагартц хгәы иҫоуп... хзыманшәалахар... Ма игычны иаагароуп бнала, мамзаргы аҫеакала цсыхәак рзаауроуп... аха, уи схәеит хәа, уара ишутаху... машәыр узырымуазар... – Ҳараз даахьатцын, Къахьыр игәаанагара амәа наитеит, даарыцхашәашәа. Дзицымыөлеит, дзиҫамгылеит агәшәтара иааирцшыз иахҫьаны.

Къахьыр дзагә-загәуа, дызлааз амәа даныланы дцон деиқәхәыцраха, ихы нкажъ-кажъуа. Уажәы-уажәы ибла иныхылон Ҳараз иитаз, изааигаз ақбаад бҫыц, итаҳақәаз ашәанцәа рыжәлақәа зныз. Ҳараз урт рыцшаара азыхәан атак цқба иахьиимтәз дааиланархәон ианааигәалашәалакь. Урт тәаны уаҫа ишизыпшыз даназхәыцлакь, аминутк азы ихлахатц днықәнаҫьон, деилышша-еилышша днеикәанархәыртә еипш. Аха иара уи иееитомызт макъаназы, имч ахәагаа итаз дақәгәыҫны. Амшгы уажәшәта акыр инеихьан. Ахәааҫынза дымназацизт.

– Уарбану, уара, уа иааиуа?! – бжык җаза илымха инта-
вит Кяхыыр. Апка-апка-аа ынта ракарагы ахысбыжы-
қаагы аагеит. Ахыацтла иаавткыаз рыхаршаланы
инеиҗагылеит, рдтақаа рҗабаба, хтарда еикәтәкәк рхы
иакәыршаны, рыбла мацарақаа арахы иаапшуа.

Кяхыыр, ихыыз изымдыруа, даагарыҗеит иаразнак,
икалаз изеилмыргакәа. Ицсы наилышәшәзшә даакалеит,
аха иеамтәкәа иеаашыакеикит хамтакы. Иацхыа игылаз
ихшыа нарызцеит. Набжьоутәкәан. Азәы Шыакәыр ица
Наурыз иакәын, егы Есхаҗ ица Ламшыатә иакәын.

– Уабаци арахы?.. Арахы амәа азам!.. – инаикәымчит.
Абрагыца реипш рехыатцаны игылоуп, рабцаркәа ыркым-
кымуа. Хаит ухәар, уааихыртәап, ицыхлымуеит.

– Аштаб аҗы сыкан, уск ацыхәала... – даакрымҗерымит
иааилажәжә, цкыа дзымцәажәо. – Уажәы аҗныка сцоит,
икалозар... – еергыҗәа ибжы нтикааит.

– Хара акымзарак хаздырзом... ухынхәуеит
абыржәйтәкыа... уштыахыка!.. Иахтахым хара хәҗәа
рнапәы указарц!.. – инаикәымчит, инаикәгәамцит.

– Дыгәраа ишцарыцсыхәоу?.. Сымнеир ирымшыуеи?..
Ирыцхами рхалазатәык иалахар, ирыцхраауа хәа азәгы
дрымазамкәа?..

– Уртгы цсыхәак рзаауп хара... ус иаанхажыуам... Кяхыыр
дыдырмыжыыр рымудәкыеит. Икәымчит, шатарак карымтеит
дышреихабызгы. «Абартгы сырзеилымкаауазаап...» –
игәы дынтахыцит. Иагыцәгыоуп, иагыхыантоуп аибашыра
атаскәа... аибашыра аказшыа...

Кяхыыр дынхыжыын, дылааз амәала иацхыака
иҗынеихеит деикәашәны, деихашәны. Наурызи Ламшыатәи
уи ишыклапшуан, ихы ларкәы-ларкәуа дахынеиуаз.

– Хара зны-зынла хәгәшәтәцәоуп... ихамчарагы,
ихалахмыгзашагы халахазоит... хажәлар рныртәара
ианаҗу аамтазы... – Нас инаиштыеихәеит: – Уца, утаацәара
урышталаны... иаха иалыргеит... Ткәарчалка рхы дырхазар
калап!.. – Наурыз уи дизыгәынкыуан, ихымәацгашыа
шигәамцхоз наиныртшуа.

«Шәыңсы җоума, шәара агәәккәа?.. Шәыңсы златәхазеи?.. Ишҗарыңсыхәоу Дыгәраа?.. Ишҗарыңсыхәоу?.. Къахьыр ишьтәхьҗа дынхәпшит. – Ах... Набжьоу... Набжьоу рыцхә!..» – игәы дынҗаҗәәжәеит.

Амш аилашәшәра иамҗеханакхьан. Уарла-шәарла ақыҗа хысбыжькәак налыџуан инҗәыҗахәәешәа.

– Иалаагароуп... есиҗалалакгы иалаагароуп... уахагы җсыхәа амазам... Иахҗәыршьыргы алшоит... ант рыгәрас иугозеи, игәагыны узреџсырм... Уахатҗкәа иалгатәуп, зыҗшрак җамҗакәа... Аибашьра еибашьроуп, аха ҳауаажәлар ҳаға имҗажьны ханбанзатәазаауеи?.. – Җараз дҗәажәонаты, аҗкәынҗәа еиқәызырџуа изыҗшын. Уи хрыжь-хрыжь, игәы иҗхоз, дызмышынчуаз, хәас изыҗалаз аахтны аҗкәынҗәа иреиҳәон, иазырзбышаз, ишазнеишаз дазыҗшны. Ари аус анагзаразы иаҗахын агәымшәара, аилҗара, ахатҗаҗара.

– Ари уахатҗкәа имџаҗатәуп, ргәы рҗынчны, ианазыҗшзам... Уажәы иқәарыҗссоит, аха уаха иаҗнатаргы җалоит... ақәа кыдҗәаны ианлеиуа ари аџыза аус анагзара еиҳагы иманшәалахоит... Шгәы ишҗаанагои, аеқәа хҗахума?.. – днарылаҗшит Җараз ирхәо еиликаарҗ азы.

– Мамоу... еыла абна ҳалалар, ҳзыманшәаламхаргы җалоит... ршьапышьтыбжькәа рахар, еиҳагы ауадаџрақәа хҗадыргылоит, – ихәеит Хьрыҗ дахьтәаз. – Дыгә макьаназы дныҗкәартәдыҗоуп, ихы дахәоит... Хаҗҗина хналыҗхраап ҳара... Знык абнатоурахь ҳазкылсыр, ишәартәхомызт, абнарагы ҳаҗхраауан, – наҗиҗеит уи игәаанагара даҗәхьамҗыкәа.

– Мап... уи сақәшаҳаҗым сара... Аеқәа рыла хҗароуп, егә ишәартәхаргы... Амш җәгьоуп, абна ҳалахаргы ауеит... ҳаруадаџыр ишҗаҗахҗои?.. – убри инаҗаиршәит Наурыз... дагьиашазаргы җаларын.

– Ибзиоуп нас... шәара ишшәыманшәалоу... – Җараз урҗ ргәаанагара даҗымыџлакәа днарықәшахҗаҗеит.

Аҗкәынҗәа рус дара ишеилыркаауа еиҗш имџақәырҗар, хымҗада уарманшәалоит. Аҗақҗхьқәра анырга, урҗыр-хагамхароуп, иаҗәхьамҗыкәа ишынарыҗзо агәра удыргоит.

– Шөгәы ишцаанагои, абри аус анагзара зылшарыда?..
Хәшк азхап хәа сгәы иаанагоит... – даатгылеит
Хараз, ирхәарызеишь хәа днарфеашуа. Ацкәынцәа
инеикәырыпхәзеит иеизыманшәалахашаз рыхъзқәа.

– Хьрыцс, Ламшьатә, Наурыз... уаха?... – деитанарылацшит
Хараз. – Хьрыц, Сиуарна... Иазхоуп... – иаргыинеикәицхәзеит
урт рыхъзқәа. – Уажәшьта шәызлацаша хазхәыцып...

Ишыжәдыруа еипш, арсынтәи иаша цашәа амам... Кәыдры
ахықәахьгы ишәартоуп, амџақәа кны итәоуп... усынтәи
ацара уаџ дзақәгыгуам... Ажәытә Аркызаа ахьынхоз
инрыцәхыкны... афасара, абнара знык амџа ааихтәаны
узынлалар, ушыапы уеаургоит, егәа реыркъаргы, егәа
иушыклахәыргы... Ус Азтаха ункылсуеит... Уахь азәгы
дқаларым, бнароуп, бналшьцароуп, ишәангы уахь
изыцаларым... Нас Алтыхәаа рнышәынтрақәа унарывсуеит...
Ачаиртахь умцақәа, иаваршәны, абнара ушылоу
уаарылымтцзакәа, Дыгәраа рыџнашьтахь ахухәа ункылсуеит.
Абри амџала еихагы шәманшәалахап хәа сгәы иаанагоит...
Шәанаауагы убас шәфеаашәхоит... Ачымазаџгы акы
налыкәыршаны даашьтышәхуеит... Абас шәақәшахәтума?..
– Хараз игәтакыз, иара дшазхәыцуаз еипш, иаацәырганы
инарейхәеит, даргы рхафы иааганы ирыдыркылартә
еипш иазырхәыцуа. Уи еигьыз уаха аеамџакы узалхуамызт
узырманшәалахашаз.

– Ааи... хәқәшахәтуп!.. – рхәеит ацкәынцәа, Хараз иихәаз
иақәшахәтны. Убас еиха иманшәалахарызшәа иназхәыцит.

– Ус анакәха, шәеибышәт!.. – инарыдитдеит, ишахәтоу
еипш амџа ақәларазы реааибыртарц.

– Абри амџахыцыртафы ишәышыклампшааит,
шәақәрымкааит!.. Убрақа, атцх кыр инаскәаанза,
шәцәытатәаны шәыцшызароуп... еимкъарак шаақалалакь
еипш шәныбжықартә... Шәанаауагы ишәцәымшааит...
шөгәышәеаныз!.. – днарабжәеит.

Ацкәынцәа реанааибырта, индәылтын, абнара
рыенамардеит иццакы-ццакуа. Илашьцан, убла атцәыршы
тактызаргы иубомызт.

Ариабжьаракгы Ҳараз убри акэын дзызхэыцуаз, аха изеипштэуамызт. Уаанзагы абри афыза ахьымщапырымгацыз ихы гэыбган айтон. Убас иалахақаз азэазэала иалгазтгы, игэы тынчхаргы каларын. Знык-фынтэ ракарагы аитныпсахларақаз мшапыргахьан, аха урт алыргартэ еипш атагылазаашьа рмоуцызт, ишыргэаладыршэалозгы. Ирзеипшымтэыкэа иаанханы икан. Уажэы дзыкэныкэаз ахшыщтак, мацк иадамхаргы, игэы еикэнахэалон, маншэаларак ах икылнагарызшэа дазхьанарцшуан...

Ацкэынцэа дэылтны ианца, Мзаути иареи ирхэоз рымтэазшэа, цытраамтак ус еидтэалан, рыхқаз ларкэны.

– Кэатат дшыкоу здырхуада?.. Ихабар хэагы акагь хахауам... Ишьапы ахтэара акэшэазаргы, дызбада, дзахада?... – убри аахьааигеит Ҳараз уажэы. Кэатат уахык цшыхэра дахьцаз амина итаткэацын, ишьапы имыхэо ашэартэ дтанаргылан, ахэыштэыртахь дганы дышьтартцахьан.

– Ишьапы анхыртэа, дрыцхахеит... дшыцкэыноу дыбжахоит, ихы дзамыхэо... иани иаби неихыпсаар калап, ари рахагэышьяр... – ихэеит Мзаут, Кэатат дзыкэшэаз рыцхашьярак нататцаны. Уи зегы дрышьтан дхэырхэыруа, акы сацэшэап хэагы дыкамызт аха...

– Аибашьяра мышьтацэгьа зегь ахэрақаз рыннатцит, рыпсы ахьынзатоу ирхамыштуа... Хзеилгагэышьяр, ма уи ипсы таны дрызхнымхэри, ани зынзаск иналахэашақаз роуп ирыцхахаз хэа... – даагэынқыит Ҳаразгы.

– Абри афыза халазгалаз дунеихаангы изатцытуама агэнахарақаз икартауа?.. Дара ртэқазгы тадырхеит, хара хтэқазгы... Ирхарагэышьяаз зхы еиларгаз акэыпшцаагы?! Иабабжьаз и ацкэынцэа хэа, ашэеикэатэа рышэтцаны ипшызар акэхап урт ранацаагы... илағырзышо, илағырзырқэақэо... Аибашьяра ианбыкэыз абзиара аныканатцахьаз, абзиара анаанагахьаз?! – Мзаут змыжьярак дынзаапшылозшэа, иблақаз еихмырсыгьзакэа цака дышьтацшуан. Аибашьяра цстазаара убрикара ахымгарақаз атан, изакэызаалакгы рыцхашьярак канатцомызт

ауафытәыфса иеикәырхаразы. Егъызхаразамыз инахәлабга, иналахәаша ицон, анацәа ашәеикәатцәа нарышәхарцаны, иуазыруа, игәынқыуа, ирыцхәхәа иахьабалакь улацш иныцдашәо, акала узырмыцхраазо...

«Сабгъы арра дыкан... – сабгъы деибашьуан... Ускангъы абас иказма?! Аха ари итагъ еихаума хара ацсуаа хзыхәан... хцъынцъ аикәырхара, хцъынцъ ахьчара?!» – игәы дынтахәыцит Мзаут.

– Абыржәык хзалтындаз... абыржәык хайқәхандаз!.. – даакәыпсычхаит Хараз. – Ацсадгъыл аикәырхара зегъы ирыцкуп... зегъы иреихауп... – нацитейт. – Уи зегъы хзыхәан иуалпшьоуп!.. – абри акәын иара дыззықәпоз, дзышътазгъы. Уи еихау даеа хықәкык имамызт уажәазы Хараз.

Ацх акыр инаскьахьан. Харази Мзаути зны игылейт, зны итәейт, аха рыгәтынчымра еиха-еиха аееитыхуа тахак рнаҭомызт. Хараз уажәы-уажәы атаҭын дахон, дындәылтны, абартца дныкәгыланы лбаака, Набжьоука дыпшуан, аха еикәылашыца, еикәытцамтцамуа иаапшуаз абнаршәыра акагъ узалбаауамызт. Амшқәа аныбзиаз арантәи ишутахыз иубартан набжьоуаа рыфнқәа, рынхартақәа. Ақәа кыдтәаны ишлеиц илеиуан иаакәымтцакәа, еихсыгырак амазамызт.

«Хәцкәынцәа рыцхәқәа... изакәытә тагылазаашьоузеи инарцейпшхаз... Азынразы ақәа, асы, ачыхь... Уажәгъы иахьтатәоу азы рытцхаеа илеиуазар акәхап... Иаархыргахьоузеи... ишыртаху уахык иадамзаргъы, иарта цхак иныламиазақәа!...» – Хараз маза-маза изцәыртцауаз ахәыцрақәа тахак иртҭомызт, игәы нцәытдархәытхәытуа. Зегь иара хьаас икаитцон, зегь иара игәтыхан...

– Абырскаамта иаанызкылазеи?.. Машәыр рыхьу?.. Изыманшәаламхоу?.. Аамтагъы акыр инеихьейт уажәшьта... – Хараз ибжы нтҭганы даацәажәейт уажәы. Ифныткатәи иеиладшыра, иеибарххарақәа изтахаәеуамызт, изышьякәкуамызт.

– Ирыхьрыз, цыушът?.. Аха, уи схәейт хәа, хара ханыкәтц, уака дара тәартас, гылартас икартцазар?.. Итыпманшәаланы ианырба, рхы иамырхәакәа ус иаанрыжьуазма?.. Уа

ханыказгы, ҳахтакны, ҳақәгара акәын изышытаз... – Мзаут
рышнқәа, рҳабла ибла иныхгылеит ицәыџаџәзә, атқ
лашыца иузалымбаауа, ақяптажәқәа реипш еиқәшәы...
лашыбжыкгы умаҳазо, лашаракгы җаргы ифнымпҳазо...

– Иаанызкылазеи, анаҗалбеит, абрыскаамта?..
Ма арахь еибганы изкылсындаз!.. Хрыштыларгы
хабанзәзцари... маҗ бжәума?.. – Хараз, игәаанагарақәа
аки-аки неитныпсахло, ацәажәара даҗын. Илахь җаҗьара
зны-зынла ацәахәқәа нанпыккала инеимаирҗыхәуан,
инеитцеицалон иааизыркәкәаны, дызмыртынчуаз
хәыцрақәак дшеимадырххоз инырпшуа. Ускан илактагы
иааугәампхаратәы аеиҗанакуан, имышыцахон, иблақәагы
угәы ртынчны узырхыпшыломызт ишутахыз...

– Изыманшәаламхазар акәхап... Аха иаап, җушытеит...
ишҗамаари?.. – Мзаут гәыграк иман урт еибганы ишаауаз
итәзхәоз, иҗырымтүаз. Аха иаанызкылатәҗьаз еилырганы
иахымамыз хәычык даркәанызануан, игәы еихынашыуан.

– Изыманшәалахар иаанрыжәуамызт... Ари аҗыза
амшха абнаршәыра иамшыткәа изылсгәышьяр... Акәа-
рақәагы хышхытәаны илеиуазар акәхап... Атқгы акыр
инеигәахьеит... Ашарагы уажәшты рацәак агым... Ашара
рыхызаанза ирымбакәа, ирышкламхыскәа ахәаа изахысыр...

– Хараз уи дартынчуамызт, иаарлас-аарласны хташәарақәак
наизцәырҗьон, уаанзатәи игәаанагарақәа неитныпсахло.

– Иамузар, җытрак ашытахь, җкәынцәақәак аашытыхны
ахәааҗынза ҳалбаароуп... Уа ҳнеины ҳаарзыпшып... Угәы
ишҗаанагои, Мзаут?.. – днаиәзцааит, ишҗа ихы нхьарнааны,
иихәо алеиликаарц.

– Аиеи... убасгы хныкәап... аха, мамоу, мшәан, урт
еибганы ихынхәуеит, сара убас агәыгра сымоуп... – ихәеит
Мзаут, Хараз игәтынчымра иеалархәны, уи игәалакара, маҗк
иадамхаргы, иааипсахырц.

– Урт сара издыруа ракәзар, рус намыгзакәа ихынхәуам...
Сара срыкәгәыгуеит, рыгәра згоит... Абар ҳаицуиҗьтеи шака
түазеи, ишакәым рхы мҗапырго сымбацт... ага иҗапхьа
рхы ладырҗәуам... иаарылшо зегы нарызгоит... – Хараз,

урт дрыкәгыгуа акәын дышрыхцәажәоз. Убриакара дрышыылахьан, дахьтәаз адгьыл итгәон дара рышқа, деимырхха инаикәтәиашаз ихәыцрақәа иҕынарылжәаны иҕынеирхартә еицш. – Уажәы еиқәыбааза амҕа ианызар акәхап, абнара инылхо, мағи-мҕыхәи инархахауа, инеипхьыжәжәо... Иара уеизгьы закәытә мшымыждахазеи инеихәлахаз уаха...цасхәа иауашәа, еихсыгырак амазамкәа...

– Зегь мышьтакнами ишыкоу... Аибашьра зегь ацуп... агәнаҳарагы, азаалымдарагы, арыцҳарагы... амш-цәгыагы...

Атх уажәшьта ашарахь аҕыкәнажьлахьан. Харази Мзаути еиха-еиха агәтынчыма рызнартцысуан изтәшәаз атагылазаашьа. Ианырзымчхәза, ацкәынцәа ахьтәаз ахыргәғартәхь ицарц ргәы интаркын, ркьаҕқәа нарышәхарцаны, рабцъарқәа аашьтыхны ианындәылтуаз аамтәзы, наҕсынтәи амҕа ианылан иааиуаз рцәажәашьтыбжьқәа рлымха интасын, реааныркылеит, абартца иахьнытәагылаз иаарзыпшны.

– Шәеибгоума, уара?.. – абартца ишаатцагылаз еицштәкьа, Хараз Наурыз днаиазтцааит, бла-бла иааимдауа.

– Хаибгагәышьоуп аха... ҳара ишаҳтахыз ҳзыманшәалахеит... Ант ақәыцьмақәа ркынтәи дунеихаангы ауаҕы бзиарак дазыпшымзароуп... – даараза илахь еиқәын Наурыз. Дышәны, деиқәара-еитцараха дгылан, азыпсы иҕыкәкәа. Ихылца ааихихын, алымҳацәқәа инрынкны инкеикьеит, азыцәыкәбарқәа налхәатартә еицш.

– Шәығнал арахь, шәығнал!.. Шәынтәеит шәара бзиара збақәаша!.. Амкәыл әуеит ҳара ҳзыхәан уеизгьы!.. – ихәан, Хараз урт ағнытқа инығнаигалеит. Рызынтәыкгы еиқәыбааза, ахәынцәа иағаны, рымәтәақәа азы рылыжжы, ахьта иакны икан.

Мзаут аҕыцаара иаҕыз амца мыҕқәак нақәыпсаны иааихәлеикит.

– Шәааи абрахь... абра шәаатәеи!.. – ихәеит, аха итәартә иҕамызт. Ркьаҕқәеи рхылцақәеи наршәырхын, атцаҕы иныкнарҳаит. Ауацьаҕ иазааигәаны иааикәагылеит.

– Ихашәымхәои нас икалаз?.. – Хараз урт зынкьаз, изынпаз иаарласны еиликаар итахын. Игәы хыт-хытуа, азәи-азәи неитныпсахло дырфеашуан.

– Закәытә җабааузеи инаҳахтаагаз... – даацәажәеит Наурыз иеаатыркьашәа. – Ацх лашьцараха, хныгәнысуа, абнара хнылхо... Ула атцәыршы такызаргы иубомызт. Амшгы еихәлабган, зынзаск еилагазеит иаакәымтцзо... Акәарақәа хышхытцәаны узрыуамызт. Хаилабаазеит уафы ишиимбара... Урт зеггы рыгәхьаа зкыдаз, ҳара ҳзыманшәалахазтгы... – Наурыз иеааитеикит дхәыцхәыцуа. Иахзыманшәламхаз даараза игәнигон. Уаанза ихы назқәикуаз намызакәа хьатшья ззымдыруз, уажәы игәалакара убриакара ихәашьын, ихдырра уажәы-уажәы аееитанакуан даамтцәаны. Аха иееихаргәгәа дахьцәажәоз иешаимтөз инубаалон. – Иааулакгы ҳкылсит уахь Дыгәраа рышьтахь, бнала мацара... Лашарақәак кәикәиза хнырхьыпшит, аха уахь уаф днeirтә икамызт. Акәаф-акәафхәа ынтә ракарагы ахысбыжкәа аагеит. Насоуп ианаадырыз арака ееира шыкамыз... – Наурыз ипсы неихәланагәеит азныказы дызлацәажәоз. Хараз игәы тытны ицон уи дахызызырәуаз. Ацкәынцәа җыртуамызт. – Соуфыць ишны акынтәи ҳапсы ҳаманы, Таркан ишнахыи ҳаиасит. Уантәи ишахтахыз Дыгә ишнгыи хбартан, Кьахьыр ишынгыи. Наф неишья амамызт, хтәаны хрызкылпшуан, икахцара ҳақәымшәо... Зынгыи инаргәыдахцар хтаххеит, аха... иааигәаны неишья хзамтеит... Дыгәраа рҗы цәашькәак аркын итааза... дара ыказамызт, тәым цәажәашьтыбжькәак дәылышуан, Кьахьыр ишынгыи дара иааныркылахьан... Мчыла иқәцаны умнеиуазар, уахь неишья амамызт. Атабиакәа катцаны, абраагыи хыргәгәартас иалырххьан апыхьатәи хжәылараан ианхьатыз... – ихәеит Наурыз. – Дыгәраа рыцхақәакгы ирыхьыз здырхуада?.. Даҗеацара иргоу, иршью еилкаашья хзамтеит, акыр ишаххьаазгы... – нациттеит, атыхәтәаны даакәыпсычхан.

– Хаи, рацьалцәгьахааит, инахзааргазеи, инахзыкарцазеи?.. Абарт ршызар?.. Аибашьра дузза аан Дыгә ипсы еикәхеит, деибганы далцит... аха, арт ахәымгақәа дышцанарфәхәашеи

ахәашабга!.. – Хараз игәы иалырсызаны даацәажәеит, абарт залымдаарыла иршыыз а́ара ихьааганы.

– Хаи, дара рыцха́кәа, изапыртцазма еснагь изыҗ-гәыха́ауаз, зыда гәыгырта рымамыз рыдгьыл, ргәарата... Харгыы иаххарақоугыы рацәазоуп, асцә́кьа иаанахмыжыыр акәын... – Мзаутгыы гәыбған ихы инадкыланы даақәыпсычхаит. Ибла ихымтца ишыхгылац ихгылан Дыгәи Хап́тинеи, дунеихаангыы гәанчыхь ажәак уафы иазымхәацыз, зуы уамшыуаз, зхәа уамшыуаз...

...Аамта еиха-еиха уафы изхымгартә атагылазаашьа канатон. Абжьюаа рыпсеибакра, реилатәара а́еаргәгәон, рыцкәынцәа иреиҗзакәаз штахозгыы. Изташәаз тытшыас иамаз акызатцәык акәын – бцъаршытыхла а́а иҗагыланы икәцара. А́а дықәымцакәа цстазаашьа шы́камлоз агәра ргахьан. Иртахымызт рыцсадгьыл еикә́кьаны, еикәшаны ааныжыра. Гәымста аганахылагыы а́кәынцәа ажәыларә ишаҗыц иаҗын... Ақыртцәа Гәымста интаршәны иаагылеит, уи уажәшты наунагза хнапаҗы и́оуп, уаха цсуа зхылоу хәа ара азәгыы даахаштыуам хәа. Аха зны-зынла а́цсуаа ржәыларакәа урт ршыапы ианықәыркьозгыы ы́кан. Егьа ашы́харахь иаҗарцаларгыы, агәра ргон рыцсадгьыл хазынахә, зыда рымазамыз, а́а хәымга инапаҗы ишаанырмыжьюаз. Уи уаха шыаҗак цхьа́ка изы́камтцә, дшыақә́кьаны, ажәыларакәа анымәапыргоз ы́кан. Амәаду акырынтә ирымпыцархалахьан, А́кәа́ка ишыртаху изымәамсырц, рца́пцханы рзымәанымгарц. Аиаша ухәозар, а́а имчракәа зегыы еибытаны дахьжәылоз еихаразак абжьюаа рқы́тақәа рахь акәын, а́а аидысларакәа раан а́а акырынтә ихы идырдырхьан а́цсуаа ус аламала унапаҗы ишузаамгоз, ианатаххагыы рыцсадгьыл рхы шақәыртцә. Абыржәы а́ара а́цсуаа рыцсадгьыл иазымхәыцыцзар каларын! Ахьаакәа зегыы иреихаз ахьаа иаргәәтеиуан, иаргәжәажәон...

...Хараз Уачамчыратәи аштаб ахь дцаны дааиҗтеи ихы итагыжьюаз акызатцәык акәын – ргәы итаркыз нагзашьас иарташаз, ишдырманшәалашаз, знеишыас иамаз ашыақәыргыларә, ашыақәыргәгәара.

Уи иазыпшыз ачкэынцэагы рычхара рзынкыломызт, абас мацара аҭабиакэа хартатэаны ианбанзахачхауеи, хэонкэа рахь хзымнеизакэа хэа. Аха Хараз иреихэон аҭагылазаашьа зеипшраз, инеипынкыланы иахьабалакь аускэа реиҭекаара ишаҭыз, ацхыраарагы шыкалоз...

– Ари шыкоу убом, Мзаут?.. – уаха ҭынч иштэоу акэымкэа, Хараз еиҭаацэыригон ихы иҭагыжьюаз азбахэ. Аҭаҭын днаҭыхо зны-зынла адэахьы дындэылтцуан, нас даафналаны, астал хэхэа игылаз днахатэон, инапы ихы инадкыланы.

– Ахсаала абас иҭацоуп... Ишудыруа еипш, ажэылараз ахырхартакэа хҭа алхуп, лакфакрада ихадахкылаша, хазхымҭауа... Аеамфакы аманы хэа избауам макьаназы...

– Хараз акырынтэ ицэыригон уи, ишэон, изон, дахцэажэон, аха аҭхьа ишьҭырхыз дацэхьатцуамызт макьаназы, уи еиҭгыз аеамфакы изалпшаауамызт, еҭа иныкэитца-аакэитцаргы. – Ишыжэдыруа еипш, дара ахьтэатцэҭкоу, рхыргэгэартакэа ибзиатцэҭкыаны еилкааны ихамоуп, илхапшыхэхьейт, иҭахцэахьейт. Араҭа еибажьара зыҭкалазом, сара хэцкэынцэа срыкэгэыгуейт!..

Хараз ахсаала иҭагыиаҭхьаҭа иааскьаганы днаныпшылейт. Мзаутгы днаидихалейт.

– Ари умбои ишыкоу?.. Акы – абырсынтэи, арыҭьарахь ала, бнала мацара, ажэытэ Ҥараа ахьынхоз шыкоу, Ашэаа рнышэынтракэа унарывсны, Алҭэыцэаа рынхартакэа зымфэ иааныжьны, дара ахьтэоу Ацыхэбакэа рыонкэа ирызнейтэуп рышьтахь ала, ишылашьцоу... Шаҭара хэа акагы ҭамлароуп... Араҭа хэцкэынцэа ирылоу зегы ҭыршэойт... ацхыраафцэагы ҭалоит – хара хтэқэа, ахуаа, дабақэыҭаа ухэа... – Хараз даатгылейт, даахэыц-хэыцит. Ачкэынцэа уахь ицашаз ибла иныхиргылейт. – Уахь сара срыцэшэом... рҭызаф Алхас цкэына еилҭкоуп, хайрҭхашьом... уи хьатцрак ҭазцо дреиуам... – ихэан, днeihычехэейт. Ииашатцэҭкыаны, Алхас узыкэгэыгшаз цкэынан. Деицхафыруа, дҭаҭха-ҭаччо, гэкажьрак инирҭшуамызт шамаха.

[illegible]

– Ҳара?.. – Мзаут даалкызшәа, уи ицәажәара иеналаирхәит. Ҳара хәа дызфыз ицкәыни иарей ракәын. Ибжяханы иаанхар хәа дацәшәон.

– Шәәра... ҳара пхъака ҳанчалакь, ихашьтәнеуа, ацхыраара ҳазто шәакәхоит... шәаххылацшуеит. – ихәеит Ҳараз. – Уи схәеит хәа, ишыкало здырхуада, зегь хнеивагыланы хцартә икаларгы алшоит... акы шәацәым-шәан, шәаргы шәалахәхоит ари ажәыларал!. – ихәан, игәы ааиргәҗеит. Мзаут рацәак игәацхомызт абри ацхъа зфыназхоз дахьрылахәымхауаз, избанзар арака зегь рымч еибытаны ажәылара анымшацыргоз, иара далыхәданы дакалар хәа дацәшәон, ичкәынгы иара дивагылазар итахын. Дагыыхылацшуан, дагыицхраауан...

Хараз иихээз уаха даңымыөлеит Мзаут. Пхьа инеиуаз
рыдагы иаҥахын урт ирышьтәнеиуазгы. Аусқәа дара
ишыртаху изыманшәалахар, даргы рыхәта намызакәа
ианхомызт.

– Ишысхәоз саҕәытдит... – еитанацитцеит Хараз ицәажәара.
– Еихаразак, аҕырак набжьоуаа ҳацқәынцәа роуп аҕагылара
зықәшәо. Уи зеггы иаадыруазароуп...

Ҳараз ариабжъарак уи акыр дазхәыцхъан,
дшамыртынчуазгы икказа ибон апықәсылара ироуаз
ишзааннамкылоз. Шықәсык афнытқала ачкәынцәа убыскак

апстазаара иазрыжэхъан, хьатцрак шрындырпшуаз агәра угацәкьартә еипш. Шафантагы ижәылахааз! Иара пхьа дгылазар акәын, инацәа зқәикуаз, иахырхоз, дарггы уахь рфынархон, ахы иафәгыланы ицатәхозарггы.

– Ахцатәи агәып – уи афытцаи ргәып – арымарахь ала рфынархоит, Қыапта хәычы шыкоу, бнала... Уртггы апызао бзиа дрымоуп, Гәыдым – мѡахәастала икылсуеит ахыргәгәартә ақынза. Ртыцқәа ааныркылоит уақа, нақ ицәырымтыкәа, хабжы рахаанза... Абас икоуп, Мзаут, хәхсаала... – Хараз Мзаут днәиҟафшит иҟаанкыланы, иахухәауазеишь хәа аанарго.

– Ибзиоуп, хзыманшәалахар... Анцәа дхәцхраар, анцәа даххылапшыр... – ихәеит Мзаутггы, уи днаихәапшын.

– Уахагь цсыхәа хәмазам... Анцәаггы даххылапшып... хәгыиыхчап, хәгыейкәирхап!... – Хараз игәыгра ҟыцәауамызт, уимоу, еиҟа-еиҟа иханы мчык иланатцозшәа ибон.

Атцх акыр инеихъан ирызгәамтазакәа. Уақа игылаз акаруатқәа рфы рыхқәа ныкәыртцеит рееилымхзакәа, атцх лашьца рхәыцрақәа намаданы...

...Игылеит абжьюаа, азыцәкәырцара еипш, уафы изаанымкылазо... Амѡаду ахь икылсуан рычешаны, амат ацсымтаз ишыцхауа еипш, ақыҟыхәа ицхауаз ага хәымга дыкәырцарц. Ушазыпшзам, угәы ишаанамгазо, узқәымгәыгуа абаагәараггы анеилахауа ыкоуп, егъа игәгәазарггы, егъа еикәыкаца икацазарггы.

Набжьюаа рхәк дунеихаанггы уафы изымгазацт, уафы изцәытцамхәәҟацт, ицәытцасхәәҟеуеит хәа далагарггы, хара дашьтуам, хара изгазом... Агәафра, арыцхара, алагырз, ашәеикәатцәа рхыкәкәа, еибакәеибаха, рнапқәа ргәытапса изыртәаз наунагза урт рхәк уафы изгашам, мышкы-мышк атыхәан ирхымзарц залшазом... ма ихнартцәоит, ма еиланагоит... Жәларык рхәк, егъа имацзарггы, иатцалаз дшәихоит, наунагза дзатымтцуа ақынза днанагоит. Уи анцәа иацитцаз цсабаратә пфароуп, уафы дзахыцаранггы дыказам.

Уи аены, уафы ишиимбац ала, улымха цнахыртә еипш нак-аакгы аифахысра гәгәтцәкыкәә мөапысуан, еикәтәарак рымазамкәә. Ага хәымга игәтакы шизынамыгзоз аниба, Набжьоу ааныжны, ишьтахька дхьагәгәа дхьамтыр ада цсыхәашьагәгә имоуит. Набжьоуаа рымч анеибадыркы, аангылашыак рымазамызт, ахәрақәа шроуазгы.

Акыршықәсанабжьоуаатахарызымтоз,измыргәацоз,анкыа зны еизыхәхәаны напымыцкыкәак иааганы икәдыркыкыаз, абрака наунагза икәгәацап, уиала хәгәтахәыцрақәагы нахагзап, ари ацсуа дгыл хампытаххалап хәа зыгәтакыз, нас зыбга еитцызхыз, зычезыртбааз, зытра итыцыз, уажәы рынхартақәа зегы акакәа-афәахәа аилабылра иафын, аләа хәашы еилаханто иахылбыбуа. Ахысбыжыкәа еиха-еиха нак инаскьон, еикәтәомызт иалашыокзаны.

...Мзаут ахыцыхәа Хараз дыхәны дахышьтаз днеихаххит. Ихәра хьантан, даргәамтцуан цәгәлатцәкыа. Афыцынхацәа ирылан ирылагыжыуа, амца кьоукьад рыжәтцауа.

– Умшәан, Хараз... умшәан!... – ихы инапы нахышьит, ифы ааирыцкьейт. – Арт алацынта икылкыаз, ус еибганы иахзышьтуам хара... иабанзацари!.. Рыцсы ацарта хнапы ишаку рдырузааит!..

Хараз еергьхәа иблакәа аахтны, Мзаут днееифацшит.

– Сара шәысцәымшәан!.. Батал дабакоу?.. Батал, уеиха цхьака!.. Урыхьза уфызцәа!.. Хара хтәы иагоит!.. Акәагы хара хтәкәа ирымфхаркырц егыргызам... нас арахь рфәархоит, шәырпыл!... Кәыдрыка!.. Кәыдрыка!.. Сара шәыскәатц!.. – имч еиха-еиха илцсауан, ихәра гәгәан, дзацәомызт...

Ацкәынцәа рееибаркны рыпсадгыл азы икәпон, рхы акәыртцон, хьатцрак картцомызт... Ацкәынцәа рыпсадгыл еикәдырхон,ахы иакәитыртәуан!..Ага ицсы ацамтаз ишилшоз, алаапкы еипш, ижәзы ифытцәкәә дыцхауан...

– Батал... ухы ларкәы, ухы ларкәы!.. Уацхьака... уацхьака!..

– Мзаут ибжы Батал инаикәиргеит иеышьтакуа дахьнеиуаз. Убаскан, арахь икылкааны, зыецдәахны итәаз азәы ахысра дафын икылцшыхәны, ахымца исзаргозар хәа. Батал ахышәтхәа иацхьа иказ агәафара иеынтаижыит,ага икәикуаз

ахымца иеаҕамыршәкәә. Убри аамтазы, инахарамкәә иткәаңыз, ихысуаз, уаха ишытыбжык умахазо, наунагза днeihәланaгәeит. Бaтaл, aкaгы дaзнымкыларашәә, деихeит пхьaҕa дoышытыпaны. Нaс aхыкәaлaа eипш дцон, Мзaут игәыгpaкәә зeгы имaны, aкaгы дaзнымкылазo... Мзaут Хaрaз дахыыштaз иeынeихaижын днeигәыдиргәгәaлeит, наунагза уaхa нeиҕaпшышьяк рымазамкәә, рeипыртцa aбри aмш иaзхәaзшәә... Илaгырзкәә нхaҕәкәaлeит дeитцaкыызкызуa дахыгәыдихәхәaлoз...

Алгамта

Шәы ҕам, цeнцыйр ҕам, eигрыжәжәа игылоуп Мзaутpaа рыoны. Aштa узтaмпшyа, aхәиpa aхытәaхьeит иaхьaбaлaкь. Иaбaҕoу aнкьa ицкьaкәaкәpaзa yнaзтaпшyаз aгәpaтa?! Улaгырз aaнaгoит, yгәы нәнакaаyеит yлaпш нaзыдxалo зeгы. Aмaшынaкәә aхьтaргaлoз, иaхьтыргoз aтхәaакәә ҕaртцaн, иyзгәaмтaзaкәә yшнeиyа yнaртaхaуeит. Иaцeипшxазeи, yхәapaуaзeи, aкaгь зxapaзамкәә eилaдырoынтыз, eилapҕәыбaз aпcyа иaштa?! Pгәaшә ғжәaн... Pыxкaapa иaхыкәыршaз paaндa зeгы aмxны иргaхьaн. Pшәыркәә xыжәжәә-ғыжәжәaны eилaжьын. Yгәы aзымкyа, yгәы aзымнeиyа aҕeа цәaк aхapтaхьaн иaхьaбaлaкь... Pылa иaбoз pгәы ғнакaаyан, ихьaаxa ирыцpaлaны, axa yажәaзы шьякәыргылашья aмaмызт, aамтa aтaхын.

– Yaалa, Бaтaл... хныбжьaпшып xгәapaбжьapaгы... иҕoу aабaп!.. – ихәaн, aштa интытцит Мзaути Бaтaли инeишьтaгылaны.

Aгәaшә aпхьa aтхәaа дy иҕaтцaз дыpaгыx pылaпш нaдxалeит. Pгәaбaнкәeи pхызaкәeи eилaтәyитцәы-eилaкәaхa иaхьтaжьыз иyбapтaн. Apaҕa итaтәaны aмoадy aхь ипшyазap aкәxapын, нaбжьoуaа хынхәны иaнaиyа xрыжәлaны инxартцәaп, pya-pшәaць зхәo азәгы даaнмыжькәә нaҕ xрылгaп хәa...

Къахъыр игәшә ахыгы игәагыны узнеиуамызт. Ацең ду аkyнза атабиакәа катцаны, анышәеикәыңсаракәа узырхыңомызт. Ишыртыху раңхәака иңшыртә еиңш, Таркан иаандагы цканы икәыртцахъан. Атыхәтәаны арака хыргәғартас икатцаны ишырмаз агәра уафы игартә икан иеиңыркаакәаз рыла. Къахъыр иәнеихагылагы еиңрыжәжәа игылан узағампшуа. Иәнашьтахъ, абнарағгы атхәаакәа катцан, рыцатәартакәа цәғәыххаа, игәагыны уахъузытцаломызт.

Мзаут дынхьатцын, Дыгә рыцха иашта-игәарата дынтаңшит. Еикәышышы, анкьатәи ахағра узанымбаало, ашәышәыбжбы ыкәышуа, ақыптажә иафызан.

Убри аамтазы Дыгә ичкәын Кәатат, алабакәа иерынианы, изшьапык кәалкәало ашта акәакьтағы дышгылаз ибеит, иеырхәаны, ахәира зхылиаахъаз анышәеикәыңсара хәыцы дазыпшуан, иблакәа еихмырсығзакәа, деикәыгәырәаха.

Мзаут ашта дынталаны, уи дшынеидгылаз еиңш акыжыхәа инеимеитәеит игәы цшаа-цшаауа, деитцакы-еитцакыуа, ибжбы изтымкаауа, игәырәакәа зегы неиңыланы иеизеикәымкуа.

Дыгәи Хәаңтинеи закәытә гәыблрааз ирытцаз, закәытә кәзшьааз ирымаз!.. Рчеиңыка рнапы икәыргыланы, уанырбалакъ рыңсы тырымхуаз, акы унамырцхакәа, цәыцак наумыркыкәа уоурышьтуазма, ашта утрыжьуазма?! Инаукәтәиашо, инауәлаччо, уахырбауаз гәыргъарак нарызнарцысуан...

– Иумбои, абрака ихәытцаржит цәгәаңсышьала, лағырзык рмоузакәа... Икарцахәааз цәгәарас рыңсы ахыңзатәз?! Цсышьацәгәа шпанарзыкартцеи инаргәйдцаны, рыцхашъарак рзымузакәа?! – Кәатат игәы ғәнакаауан урт рыпсышьа, ртахашъа шыкалаз дахъазхәыцуаз. Иблакәа цкыа изыхтуамызт, лағырзыла итәын.

Мзаут, Кәатат икәақәа инапы нкыдишьылан, днаигәытцәхәаны днаигәыдиргәғәалеит... Акыраамтагы ус игылан еидтәуало. Изкәымшәацыз, изкәымгәығзоз иакәшәеит. Атахмадцәатцәкыагы рыцхашъаракшырзырымуаз, ишырмеигзоз иғәғәза уафы ибартан, уафы иахартан.

– Арт хара шытанкыла ҳақәырхзарц ргәы итан, ирмазеит акәымзар... Абыргәа иреишымсуаз ирзухәараны икоузеи, ант намыс змамыз?! – Мзаут дахыглаз игәы дахацжәон, иеизеикәкуамызт.

Кәатат иани иаби ахъыз илацш изакәгомызт. Ишцеитахыз днарҕацшыр, аха уи уажәшьта калашья амамызт... Анышә иамадаз иара изхьацшуамызт...

– Цсышьацәгья шцанарырҕеи... рылахь уаха егыанымзар акәхарын!.. – Кәатат илагырзқәа аарыцқашәа, Мзаут днеи-ҕацшит.

– Угәы каумыжын абаацсы, ухатцами!.. – ихәан, игәы ркәандауа днаиабжьеит, аха Кәатат деитцакы-еитцакыуа иеизеикәкуамызт, урт ааигәалашәацпхьаза. Аибашьяра зегь рыла иҕрысны дацкьазшәа ибон. – Угәы ргәгәа... ахатца дызкәымшәо акагы ыкам, рхәоиит... уеаумтароуп!.. – Мзаутгы иееикәхәаланы акәын дышиацәажәоз, ихьяақәа ускак арахь инимырцшкәа. – Ацсра рыкәшәандаз, аҕынышқәа, инахзыкарцазеи!.. Аха ацсуа ихак азәгы изымгазацт!.. Абарт абас иргәакны изшыыз, рыцсышьа шәыпсышьахааит!.. – ихәан, днарызгәынқыит, днарыкәшәиит Мзаут, игәы нарзытцапуа.

– Хараз рыцха, Хараз!.. – Кәатат уи дааигәалаиршәеит, акыпыхәа анышәеикәыпсара ишынахытцытцәкьа. – Ипсадгыл ихы акәицеит рыцха!.. Инышәынтра акынзагы сзымнеицт макьаназы... Иеипш ахатца Набжьоу дкалашама уажәшьта?... Исахаит сара икалақәаз зегьы... Ацкәынцә амина ишахапжәаз... иштахаз... Итахаз роуп ирыцхау хәа, иаанхаз ихабаргәузеи?! – Кәатат ихьяақәа изеикәыртәомызт. – Батал, уааскьеи арахь... уаргы умеибашьыр амуит!.. Ахәыцқәа шәыпстазаара ҕахырцдарц ргәы итамзи аҕынышқәа... аха, анцәа ицышьаны, хара хтәы иагеит!.. – Кәатат Батал ихы инаркны ишьапақынза лацшыла дааимидеит, уигы азәы хәа набжьоуаа дахырылагылаз гәахәарас икацаны.

Ус игылан цытраамтак, еицәажәо... рызхара ир-зеибыхәомызт аибашьяра изтанаргылаз, изтанарцшыз, ирых-тыргаз... Еизгатәын, еизактәын уажәшьта ртаацәарақәа, рхәыцқәа, ирыцхахәа, еипхытта, иршәымкәа, ирхамкәа,

рыматәажәқәа рхыссы егьырт ақытақәа ирылақсаз. Иахылатәын рхәыштаарақәа, шықәсык инеиханы иқыақ-тажәахыаз... напы арктәын, ирыцқытәын, еихәлактәын, ләатцәк ҫеиртә еипш, рхәыштаарамцақәа ҫақхьа...

– Акагы уацәымшәан, Кәатат, ура!.. Лассы хайтаауеит арахь... Кыахьыр, Арда, Гәадал, Таркан – ихынхәуеит арахь, рхәыцқәа рыманы, акыр мыкәмабарақәа шрыхтыргазгы... Аибашьра ашьтахыгы ацстазаара аанфасзом, егьа уадафара ацзаргы... Ҫақхьа хәеизахкып набжьоуаа цьарак, халацш ахызаап еснагь ихазгәакыоу абри хадгьыл хәычы наунагза!..

– Шәабаци уажәы, Мзаут?.. – Кәатат днарызхьааит урт.

– Хабацахуеи?.. Акәака... уахыгы еилакәыбаса еилажьуп, аха... – наиаҫеикит Мзаут.

Агәашә интыцын, агәарабжьара иныбжьалеит.

Мзаут итахын уажәы харакырак аҫы дныкәгыланы, абриакара зыхтызгаз Набжьоу зегьы дналацшырц, ҫнаҫа-цыпхьаза дырҫагых илакьта-лакьто алҫатә нархылцларц...

Агәарабжьара иныбжьысит. Наҫ инахараны, шықәсык инеиханы дызламцшыцыз, иимбацыз рықалакь шьтан еилакәыбаса, еилахәашь...

Мзаути Баҫали ргәы азхьаблаауа иахьнеиуаз уи алацшра иахыццакуан...

Уажәазы абрака иааныскылоит сыгәтыхақәа рхәара, ихьухьуа сгәаца ицхауа, набжьоуаа ирызкны. Абарт зегьы сара срылацшит, сыблала избеит, исыхтызгеит, исхьааит дара реипш саргы... Набжьоуаа рхы иаеиғза, ргәы иаеиғза, аҫа хәымга иҫагыланы еибашьызаргы, рхы ақәыртцазаргы, иқәырцеит дара змырҫацарц згәы иҫакны ирыжәлаз, рыпсадгьыл иахызбаауаз, изымпыцзыхаларц зәазызкыз ахәымгақәа, ацсымцқыақәа, ацьнышқәа, егьа гәак-цәакра, егьа рыцхара, егьа мыкәмабара иҫадыргылазаргы. Зхы иакәитхаз набжьоуаа уажәазы рыдгьыл гәакьаҫы дара ишыртаху еипш инхароуп, инцыроуп, иҫацароуп, иҫиароуп гәажьрак камцақәа...

Аибашьра мышьтацәгьа иузаанамго хәа икоузеи!.. Иҗахараны
иҗаз тахеит, еиҗахараны иҗаз еиҗахеит... Сара урт зегьы сгәы
рзыбылуеит, сгәы рызхьаауеит сахьыҗазаалакгы...

Аиааира згаз ахаҗәитрагы рҗахуп наунагза!... Рыҗсадгьылгы
рылаҗш ахызароуп иааиҗмырҗьазакәа, абырсҗак шрыхтыргазгы!..

Шәгьаца, набжьоуаа, шәйдгьыл аҗы, шәара ишышәҗаху...
ишышәзыманшәалоу, аҗыхьа шәшынхоз еиҗш!.. Лаҗшыцәгьа анцәа
ишәҗәиблааит аринхысгы!..

Ахқәа

Апхъажәа.....	7
Алагамта.....	9
Агәалашәара.....	25
Амш лахьыцәгъа.....	55
Актәи амш.....	62
Гәнаҳала итәу агәаҕрақәа	62
Аџбатәи амш	78
Апсра уанаҕагылоу.....	86
Ацх хлымзаах	90
Ахцатәи амш.....	99
Угәылацәагъы уара ианузхьамцшуа	99
Аерманцәа, аерманцәа.....	101
Аерманы Ерванд.....	108
Апшьбатәи амш	114
Абна уанатәахуа.....	116
Мзаут иан Хьыкәыр	126
Апхыз.....	130
Ахәбатәи амш	134
Арҕыз иҭа Раҭын илаҕырзқәа.....	134
Афбатәи амш	141
Амчымхара иақәшәаз рлахьынтца.....	141
Арыцҳара изацәымцаз.....	160
Агәкаҳареи агәыпшаареи уанзырцәымцо.....	166
Ахабла аимтәацәа рнапаҕы	179

Къахъыр дызташәаз арыцхара	187
Дыгә агәыхь изцәырызгаз	196
Тарқан игәеибакра.....	201
Апстазаара ахац ианаку	209
Итацәыз ақалақь азхәыцра	223
Рапхәатәи аиҫахара.....	233
Зааныжьра удаџхаз, игәырцшаагахаз.....	247
Атымтшәара итахаз	253
Апсадгьыл азхәыцра	272
Ахысбыжьқәа анеиқәымтәо	284
Апси-апси анеитнырыпсахло.....	289
Амшеимкъара иақәымшәаз.....	321
Ахацеибага – Хатцакьаҫ.....	326
Амчра зку.....	342
Амра анықам, амза анықам.....	352
Ауаџы лаша – апсҫыхџы	356
Абцъар анышьтыхтәу.....	369
Хараз ихәыцрақәеи игәтаки.....	373
Къахъыр итаацәа рлахьынца.....	390
Арда рыцха, Арда гәақ.....	396
Алгамта	422

Сергеи Андреи-ица Кәытцниа

ИҦЫМҦАҚӘА РЕИЗГА

Х-ТОМКНЫ

Ахҕатәи атом
Ароман

Сергей Андреевич Куцниа

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В трех томах

Том третий
Роман

На абхазском языке

Аредактор Заур Бытәба
Акорректор Мзиа Акаба
Асахьатыхы Руслан Габлиа
Компиутерла еиқәлыршәеит Наала Картозиа

Аформат 84x108 1/32. Атирж 300.
Иќацә. акь. бғы. 13,5. Инықә. акь. бғы. 23.
Ағацаңқа №

